

มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

ปริญญานิพนธ์
ของ
พระมหาสาคร จุลวยศรี

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
เมษายน ๒๕๔๘
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๒๑๔.๓/๘๘

พ ๓๕๘๘

ร. ๓

มหาวิทยาลัยแห่งมิลานคร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

เมษายน ๒๕๔๘

๒ ๒๕๕๕

พระมหาสาคร ฉนวนศรี. (๒๕๔๘). มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์
ปริญญาโท ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ,
อาจารย์ภาณุพงษ์ อุดมศิลป์

ปริญญานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรม และกลวิธีการนำเสนอ
หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ในการวิเคราะห์กลวิธีการ
นำเสนอหลักพุทธธรรมนั้น ผู้วิจัยจะยึดหลักกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางใน
การศึกษาวิเคราะห์ และนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร
มีอยู่ ๕ หมวด ได้แก่ ๑. พุทธธรรมด้านปัญญา ๒. พุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง
๓. พุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม ๔. พุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิต ๕. พุทธธรรมด้านธรรมชาติ
ซึ่งหลักพุทธธรรมทั้ง ๕ หมวดนี้ เป็นหลักคำสอนแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพื่อให้
มนุษย์ได้รู้จักพัฒนาตนเองและสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้แก่สังคม

ในด้านกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอตามหลักกลวิธีการสอน
ธรรมของพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ วิธี ได้แก่ ๑. การรู้จักหวั่นและโอกาส ๒. การยืดหยุ่นในวิธีการ
นำเสนอ ๓. การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ ๔. การเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมย
๕. การใช้อุปการณ์ประกอบการสอน ๖. การทำเป็นตัวอย่าง ๗. การเล่นภาษา ๘. การปฏิบัติเป็น
รายบุคคล ๙. การลงโทษและการให้รางวัล ๑๐. การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ซึ่งกลวิธีการนำเสนอ
ทั้ง ๑๐ วิธีนี้ ช่วยให้หลักพุทธธรรมปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรมและเข้าใจได้โดยง่าย

MAHABANDITHAENGMITHILANAKHON : AN ANALYTICAL STUDY

Presented in partial fulfillment of the requirements for the
Master of Arts degree in Thai
at Srinakharinwirot University
April 2005

Phramahasakhorn Chaluaysri. (2005). *Mahabandithaengmithilanakhon : An Analytical Study*. Master thesis, M.A. (Thai). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Assoc. Prof Supha Panjaroen, Mr. Phanuphong Udomsilp.

The goal of this thesis is to study and analyze the principles and instructional methods of Buddhaddhamma that appeared in literature Mahabandithaengmithilanakhon. In analyzing the methods of presentation, a researcher will use the teaching of the Buddha as the guideline and present it in a form of a descriptive study.

According to the study, five principles of Buddhaddhamma are described as follows:

1. Intellectual Buddhaddhamma.
2. Political and governmental Buddhaddhamma.
3. Social Buddhaddhamma.
4. Buddhaddhamma for supporting the value of one's life.
5. Buddhaddhamma in nature.

These are believed to be the approaches in life to make human beings develop themselves and create good things for society.

In the techniques of presentation of Buddhaddhamma, it was found that the author had presented these five principles by following 10 instructional methods of The Buddha, namely:

1. Recognizing the right times and places for action.
2. Using flexible methods of presentation.
3. Explaining events and using examples.
4. Comparing using simile and metaphor.
5. Using instructional equipment.
6. Using oneself as an example
7. Figurative use of language
8. Teaching one to one.
9. Rewarding and punishing
10. Recognizing potential problems

These 10 instructional methods enable one to understand the principles of the Buddhaddhamma clearly and more simply.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร : การศึกษาเชิงวิเคราะห์

ของ
พระมหาสารกร ฉลวยศรี

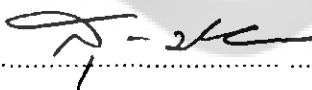
ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

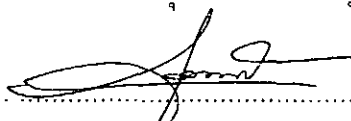
..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

วันที่ 22 เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๘

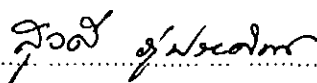
คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

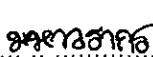
..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ)

..... กรรมการ
(อาจารย์ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประติษฐ์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์สุภัค มหาวรากร)

ประกาศคุณูปการ

ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ขอพระสังฆกรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระสุธรรมถาวร (พระราชมงคลมุนี) เจ้าอาวาสวัดภคินีนาถวรวิหาร เจ้าของลิขสิทธิ์วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ของนาวาอากาศเอก แยม ประพัฒน์ทอง ที่ได้เมตตาอนุญาตให้ผู้วิจัยได้ใช้วรรณกรรมในการทำงานวิจัยครั้งนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ชวลิต อภิวิฑูโน ป.ธ.๘, พธ.ด. กิตติมศักดิ์, คด. กิตติมศักดิ์) เจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร และเจ้าคณะจังหวัดสระบุรี ที่ได้เมตตาอบรมสั่งสอนความรู้ด้านหลักพุทธธรรม ขอกราบขอบพระคุณท่านอาจารย์พระครูมงคลรัตนวัฒน์ เจ้าคณะอำเภอพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาทราชมหาวิหาร จังหวัดสระบุรี ที่ได้อบรมสั่งสอนความรู้ด้านหลักพุทธธรรมและมอบทุนสนับสนุนในการทำงานวิจัย

ผู้วิจัยขออนุโมทนาขอบคุณ รองศาสตราจารย์สุภา ปานเจริญ คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ ปรธานกรรมการควบคุมปริญญาโท อาจารย์ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ กรรมการควบคุมปริญญาโท ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาถวายคำปรึกษาแนะนำตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องทำให้ปริญญาโทนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ผู้วิจัยขออนุโมทนาขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุวดี ภูประดิษฐ์ และอาจารย์สุกัฒ มหารากร กรรมการที่ตั้งแต่งเพิ่มเติม ที่ได้กรุณาชี้แนะตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องทำให้ปริญญาโทนี้สมบูรณ์อย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขออนุโมทนาขอบคุณ คณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก และอาจารย์พิเศษ ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุษณา กาญจนทัต อาจารย์วินัย ภูระหงส์ ที่ได้อบรมถวายความรู้ด้านวิชาการตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ขออนุโมทนาขอบคุณ อาจารย์วัลลย์ อุดมศิลป์ ที่ได้ถวายคำปรึกษาแนะนำด้วยดีเสมอมา พร้อมทั้งแนะนำวรรณกรรมที่ใช้ในการทำงานวิจัยครั้งนี้

ผู้วิจัยขอขอบคุณ ท่านผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นเจ้าของผลงานวิชาการทุกท่าน ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้ผลงานของท่านอ้างอิงประกอบการทำงานวิจัยในครั้งนี้ ทำให้ปริญญาโทสมบูรณ์อย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขออนุโมทนาขอบคุณโยมพ่อ แม่ พี่น้องทุกคนที่ให้อำนาจกำลังใจที่ดีเยี่ยมตลอดระยะเวลาที่ศึกษาและทำงานวิจัย ขออนุโมทนาขอบคุณกัลยาณมิตร สาขาวิชาภาษาไทย รหัส ๔๔ ภาคปกติ ศศ.ม. และภค.ม. ทุกท่านที่ให้ความห่วงใยเอื้ออาทรปรารภนาดีต่อกันด้วยดีเสมอมา

สุดท้ายขออุทิศแด่ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ผู้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้ในการทำงานวิจัยครั้งนี้

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ความสำคัญของปัญหา.....	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
ขอบเขตของการวิจัย.....	๓
นิยามศัพท์เฉพาะ	๓
วิธีดำเนินงานวิจัย.....	๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	๓
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๔
๒ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องมหัศจรรย์แห่งมิตินานคร	๕
พุทธธรรมด้านปัญญา.....	๑๐
บ่อเกิดแห่งปัญญา.....	๑๑
ประเภทของปัญญา.....	๑๗
ประโยชน์ของปัญญา.....	๔๑
พุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง.....	๕๒
คุณสมบัติของนักปกครอง.....	๕๒
หลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครอง	๖๐
หลักการใช้อำนาจในการบริหารงาน	๗๗
หลักการบริหารที่นักปกครองควรละเว้น	๘๕
พุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม	๑๐๔
จริยธรรมเบื้องต้น	๑๐๕
หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือน	๑๒๑
หลักการใช้จ่ายทรัพย์.....	๑๒๗
คำสอนเรื่องกรรม	๑๒๘
คำสอนเรื่องความโลภ	๑๓๔
คำสอนเรื่องความเพียร	๑๓๖
คำสอนเรื่องการค้าบมิตร.....	๑๓๗
คำสอนเรื่องภรรยา	๑๔๓
คำสอนเรื่องความสามัคคี	๑๔๒

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๒ (ต่อ) พุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิต	๑๕๕
การไม่คบคนพาล.....	๑๕๖
การคบบัณฑิต	๑๕๙
การบูชาบุคคลที่ควรบูชา	๑๖๐
ความเป็นผู้มีบุญกระทำไว้ในกาลก่อน.....	๑๖๓
การตั้งตนไว้ชอบ.....	๑๖๔
การมีศัลยวิทยา	๑๖๖
การมีวินัย	๑๖๗
การเลี้ยงดูบุตร	๑๖๙
การบำเพ็ญทาน	๑๗๗
ความไม่ประมาท.....	๑๗๙
ความสันโดษ.....	๑๘๒
ความกตัญญู.....	๑๘๕
การพบปะสมณะ.....	๑๘๘
จิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ.....	๑๙๐
พุทธธรรมด้านธรรมชาติ	๑๙๖
ความรัก.....	๑๙๖
กฎธรรมชาติ.....	๒๐๒
ต้นหา.....	๒๐๗
ความยึดมั่นถือมั่น	๒๑๐
ความเชื่อ.....	๒๑๒
๓ วิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม	
ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร.....	๒๒๐
กลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า.....	๒๒๐
กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร.....	๒๒๙
การนำเสนอโดยตรง	๒๒๙
การรู้จังหวะและโอกาส.....	๒๒๙
การยืดหยุ่นในวิธีการนำเสนอ.....	๒๓๓

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๓ (ต่อ) การนำเสนอโดยทางอ้อม.....	๒๔๑
การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ.....	๒๔๑
การเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมย.....	๒๔๓
การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน.....	๒๔๘
การทำเป็นตัวอย่าง.....	๒๖๒
การเล่นภาษา.....	๒๗๙
การปฏิบัติเป็นรายบุคคล.....	๒๘๓
การลงโทษและให้รางวัล.....	๒๘๘
การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า.....	๒๙๓
๔ บทสรุป และข้อเสนอแนะ.....	๓๐๑
ข้อเสนอแนะ.....	๓๐๗
บรรณานุกรม	๓๐๘
ภาคผนวก	๓๑๓
ภาคผนวก ก. หนังสือรับรองการอนุญาตให้ใช้วรรณกรรม จากเจ้าของลิขสิทธิ์.....	๓๑๔
ภาคผนวก ข. เรื่องย่อ มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร	๓๑๖
ประวัติย่อผู้วิจัย	๓๒๔

บทที่ ๑

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรมเรื่อง “มหาบัตถิตแห่งมิลินทร” มีเค้าโครงเรื่องมาจากมหานิบาตชาดก ในคัมภีร์ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระไตรปิฎก เรื่องนี้เป็นชาดก ลำดับชาติที่ ๕ ซึ่งพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นมโหสถที่ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีให้บริบูรณ์ ในชาดกใช้ชื่อเรื่องว่า “มโหสถชาดก” ซึ่งเขียนเป็นภาษาบาลี นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ได้นำมาแปลและแต่งเพิ่มเติมเป็นเรื่องยาวตามกลวิธีของตน การแปลและเรียบเรียงเรื่องราวจะใช้ภาษาง่ายๆ ไม่มีภาษาบาลีปะปนเหมือนกับการแปลชาดกในมหานิบาตชาดกเรื่องอื่นๆ ที่เคยมีมาก่อน

ในช่วงระยะเวลาที่แปลและแต่งวรรณกรรมเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทร เป็นช่วงระยะเวลาที่สังคมไทยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๐๐ สังคมไทยต้องประสบกับปัญหามากมายทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง รวมทั้งด้านศาสนาที่ได้รับผลกระทบจากการเมืองการปกครองเป็นอันมาก การบริหารงานของคณะสงฆ์ในด้านการปกครอง การเผยแผ่พุทธศาสนา และการสาธารณูปการล้วนประสบปัญหาอุปสรรคนานัปการ อันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายกับฝ่ายธรรมยุตินิกาย ด้วยเหตุนี้ ในการแปลและแต่งเพิ่มเติมวรรณกรรมเรื่องนี้ ผู้แต่งจึงได้สอดแทรกแนวคิดในเรื่องที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง การศาสนา และพุทธธรรมอันเป็นหลักคำสอนจากคัมภีร์พระไตรปิฎก หลักพุทธธรรมดังกล่าวล้วนสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในสมัยนั้น และยังเหมาะสมกับสังคมในยุคปัจจุบัน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการนำเสนอปัญหาและชี้แนะแนวทางในการแก้ปัญหาด้วยปัญญา อันจะนำไปสู่ความสันติสุขของมวลมนุษย์ในสังคม ดังที่ สมบูรณ์ สุขสำราญ ได้กล่าวไว้ว่า

“พุทธศาสนาทำหน้าที่เป็นพลังที่สร้างสรรค์บูรณาการของสังคม เป็นสถาบันที่ถ่ายทอดปลูกฝังวัฒนธรรม และจริยธรรมทางสังคมก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมและความรู้สึกเป็นชาติ ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม นอกจากพระพุทธานุภาพจะมีอิทธิพลต่อทัศนคติและค่านิยมแล้วยังมีบทบาทสำคัญในการกำหนดแนวทางความสัมพันธ์ และการกระทำต่อกันระหว่างสมาชิกในสังคม ทำหน้าที่เป็นกลไกควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมอีกด้วย หลักการใน

พระพุทธศาสนาไม่เพียงเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ และปัญหาทางศีลธรรมเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับความเท่าเทียมกันในโอกาสทางสังคม ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง”^๑

พระเทพเวที^๒ ได้กล่าวไว้ว่า “วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร” นี้เป็นเครื่องประดับสติปัญญา มีหลักคำสอนพร้อมทั้งตัวอย่างให้ดู เป็นเหตุให้รู้ง่าย จำง่าย เข้าใจตามหลักคำสอนนั้นๆ เป็นหนังสือที่เหมาะสมแก่บุคคลทุกเพศทุกวัยที่ต้องการจะสร้างตนให้เจริญรุ่งเรืองตามวิสัยของโลกียชน

ไขสรี ปรามโฆ ฌ อยุธยา^๓ ได้กล่าวไว้ว่า วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานครนี้ให้สาระประโยชน์และข้อคิดต่างๆ มากมายหลายด้าน เช่น ด้านความประเทืองปัญญา หลักการปกครองบ้านเมือง กลยุทธ์ในการสงคราม และปรัชญาในการดำรงชีวิต

ในปัจจุบันนี้ กระทรวงศึกษาธิการได้ตระหนักถึงคุณค่าของวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร จึงกำหนดให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้พุทธธรรมด้วยกลวิธีที่น่าสนใจชวนให้ติดตามอ่านเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นหนังสือที่น่าเอาหลักพุทธธรรมซึ่งเป็นนามธรรมที่เข้าใจยากมานำเสนอให้เห็นเป็นรูปธรรมที่เข้าใจได้ง่าย หลักพุทธธรรมดังกล่าวล้วนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินชีวิตร่วมกันของมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน เช่น คำสอนให้รู้จักมีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คำสอนให้มีความกตัญญูกตเวที และคำสอนให้กระทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นต้น เป็นการส่งเสริมและปลูกฝังคุณธรรมให้แก่ผู้เรียนอีกทางหนึ่ง

นอกจากนี้ สถาบันวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยยังได้นำเอาวรรณกรรมเรื่องนี้มาอ่านออกอากาศเพื่อเผยแพร่หลักคำสอนต่างๆ ไปสู่พุทธศาสนิกชนอย่างต่อเนื่อง ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับความนิยมแพร่หลายตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยเล็งเห็นถึงความสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนี้ จึงสนใจที่จะนำมาศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรม และวิเคราะห์กลวิธีในการนำเสนอพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร เพื่อความรู้และความเข้าใจในหลักพุทธธรรมอันจะเป็นประโยชน์แก่การนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต

^๑ สมบูรณ์ สุขสำราญ. (๒๕๒๕) พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. หน้า ๑๕.

^๒ พระเทพเวที. (๒๕๕๕) คำปรารภ ใน มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร. ไม่ปรากฏเลขหน้า

^๓ ไขสรี ปรามโฆ ฌ อยุธยา. (๒๕๓๙) บทเสริมท้าย ใน มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร หน้า ๑๓.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร
- ๒ เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ผลงานของ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ฉบับที่จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ธรรมสภา ปี พ.ศ. ๒๕๓๙

นิยามศัพท์เฉพาะ

พุทธธรรม หมายถึง หลักคำสั่งสอนและทรรศนะในทางพระพุทธศาสนา ที่มุ่งหมายแสดงแนวทางประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร โดยดำเนินการดังนี้

๑. ศึกษาวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์
๒. วิเคราะห์พุทธธรรม ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานครโดยศึกษาจากเนื้อหาสาระของวรรณกรรมและพฤติกรรมของตัวละคร
๓. วิเคราะห์กลวิธีในการนำเสนอพุทธธรรมในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร โดยใช้หลักกลวิธีการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางในการวิเคราะห์
๔. เสนอผลที่ได้จากการวิเคราะห์ โดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

ผลของการวิเคราะห์ในครั้งนี้ จะทำให้ทราบและเข้าใจหลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร และจะทำให้เห็นวิธีการประยุกต์หลักพุทธธรรมซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับบุคคลทั่วไปในการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรม

มีนักปราชญ์หลายท่าน ได้ให้ความหมายของคำว่า “พุทธธรรม” ไว้ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ^๑ ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า “พุทธธรรม” ไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑ พุทธธรรม หมายถึง ธรรมของพระพุทธเจ้าหรือคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า
- ๒ พุทธธรรม หมายถึง ธรรมที่จะทำให้คนเราให้กลายเป็นพระพุทธเจ้า หรือการปฏิบัติซึ่งจะทำให้บุคคลธรรมดาปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ให้กลายเป็นพระอรหันต์ได้
- ๓ พุทธธรรม หมายถึง สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ

พระธรรมปิฎก^๒ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “พุทธธรรม” ในหนังสือ “พุทธธรรม ฉบับขยายความ” สรุปความหมายโดยย่อได้ ๒ อย่าง คือ

๑ พุทธธรรม หมายถึง หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาธรรม” หรือที่เรียกว่า “มัชฌิมาธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการธรรมชาตินำมาแสดงเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น ไม่ส่งเสริมความพยายามที่จะเข้าถึงสัจธรรมด้วยวิธีดกเถียงสร้างทฤษฎีต่างๆ ขึ้นแล้วยึดมั่นปกป้องทฤษฎีนั้นๆ ด้วยการเก็งความจริงทางปรัชญา มัชฌิมาธรรมจึงเป็นคำสอนให้รู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลายหรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย เช่น กฎแห่งไตรลักษณ์ คือ สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับสลาย มีความเปลี่ยนแปลง ทุกขัง เป็นทุกข์ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน ใครจะยึดถือครอบครองสิ่งบังคับไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เป็นต้น

๒. พุทธธรรม หมายถึง ข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักปกครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่ลุ่มหลงมัวเมาผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาดสว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้ เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่นๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นต้น มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางนี้ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ ทำการงานโดยชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพโดยชอบ สัมมาวายามะ เพียรพยายามโดยชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ และสัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ด้วยเหตุนี้ มัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เหมาะสมแก่คนทุกเพศทุกวัย ไม่จำกัดเวลา คือ เหมาะสมแก่บุคคลทุกยุคทุกสมัยนั่นเอง

^๑ พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๑๗). ชุมนุมปาฐกถาธรรม ชุด พุทธธรรม หน้า ๕

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๒) พุทธธรรม ฉบับขยายความ หน้า ๖-๗.

ประเวศ วะสี^๑ ได้กล่าวไว้ว่า พุทธธรรมนั้น แม้จะมีมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ก็แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. หลักธรรมที่ว่าด้วยตัวสภาวะ หรือความจริงตามธรรมชาติ โดยมองสภาพของสิ่งทั้งหลาย เป็นการเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) เพราะการหมุนเนื่องของเหตุปัจจัย (อิทัปปัจจยตา) สิ่งทั้งหลายเป็นกระแสของเหตุปัจจัยที่ต่อเนื่องกันไป จึงไม่มีตัวตน (อนัตตา) เราจะเห็นกระแสของการเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนในวิวัฒนาการของโลก การที่จะเปลี่ยนอย่างไรรันก็แล้วแต่เหตุปัจจัย คือ มีเหตุมีผล มิใช่เปลี่ยนเพราะอำนาจมหัศจรรย์

๒ หลักธรรมที่ว่าด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ มรรค ๘ ประการ โดยปฏิเสธการทรมานตน (อัตตกิลมณานุโยค) ว่ามิใช่ทางหลุดพ้น แต่ก็ย้ำในเรื่องความสันโดษในปัจจัย ๔ คือให้กินให้ใช้เท่าที่จำเป็น และปฏิเสธการกินมากเกินไป หรือการเสพสุขทางวัตถุเกินความจำเป็น (กามสุขัลลิกานุโยค) ซึ่งถือว่าเป็นการใช้ชีวิตไม่เป็นสัมมาอาชีวะนั่นเอง

๒. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์กลวิธีในการนำเสนอพุทธธรรม

เสฐียรพงษ์ วรรณปก^๒ กล่าวว่า วิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้มีอยู่ ๓ วิธี คือ

๑ การสอนแบบสนทนา (สากัจฉา หรือธรรมสากัจฉา) เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าใช้บ่อยที่สุด ทำให้ผู้ฟังมีโอกาสแสดงความคิดเห็น ไม่รู้สึกว่ายัดเยียดหรือกำลังถูกสอน

๒ แบบบรรยาย จะใช้สอนเมื่อมีผู้ฟังมารวมกันมากๆ ซึ่งเป็นวิธีที่สะดวก เป็นการประหยัดเวลา

๓ แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาก็จะทรงพิจารณาลักษณะของปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องและเหมาะสม คือ ปัญหาบางอย่างจะตอบอย่างตรงไปตรงมา บางอย่างจะย้อนถามแล้วจึงตอบ ปัญหาบางอย่างจะแยกความตอบ และปัญหาที่ไม่ควรตอบเลย ได้แก่ปัญหาที่ถามนอกเรื่องไร้ประโยชน์ ทรงยับยั้งแล้วจึงชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่เป็นประโยชน์

พระธรรมปิฎก^๓ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า กลวิธีแสดงธรรมของพระพุทธเจ้ามี ๑๐ วิธี ดังนี้

^๑ ประเวศ วะสี (๒๕๒๘) สาธารณสุขกับพุทธธรรม หน้า ๘.

^๒ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (๒๕๔๐) พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก หน้า ๕๕-๕๙

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๔๔) พุทธวิธีในการสอน. หน้า ๕๑-๖๓

๑ การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบการสอน เป็นการยกเหตุการณ์ในอดีตมา เทียบเคียงกับเรื่องที่สอน ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำได้แม่นยำ และการ เล่านิทานประกอบการสอน เป็นการเล่านิทานอิงธรรมหรือนิทานสุภาษิต เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจ หลักธรรมและเห็นตัวอย่างตามนิทาน

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมาย เด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม

๓ การใช้อุปกรณประกอบการสอน ทรงใช้อุปกรณ์ที่มีตามธรรมชาติหรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ ผู้คนใช้กันอยู่มาประกอบการสอนทำให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจได้รวดเร็วขึ้น

๔. การทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม เป็นการสอน แบบการปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง ซึ่งก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามของพระพุทธเจ้าที่ทรงปฏิบัติเป็น แบบอย่างที่ดีแก่เหล่าสาวก

๕ การเล่นภาษา เล่นคำและใช้ในความหมายใหม่ ทรงใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับบุคคล หากใช้คำรุนแรงก็ต้องให้ผู้ฟังรู้สึกว่าคุณพูดนั้นพูดด้วยจิตเมตตา บางครั้งก็ทรงใช้ภาษาเชิงตลกขบขัน โดยตรัสพระดำรัสให้ผู้ฟังได้ใช้สติปัญญาคิดหาคำตอบเอง และทรงนำเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิม ในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้โดยกำหนดความหมายใหม่ เช่น คำว่า พรหม นำมาใช้ในความหมายใหม่ คือ พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นต้น

๖ การปฏิบัติรายบุคคล หมายถึง การพิจารณาถึงภูมิหลัง ระดับสติปัญญาของบุคคลที่ กำลังสอนและมีการเอาใจใส่เป็นรายบุคคลไป บางครั้งก็จะให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติเอง

๗ การรู้จักจังหวะและโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณ ก็ต้อง มีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือดิ่งตัน แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องฉับไวที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่าประโยชน์

๘ การยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ทรงเลือกใช้วิธีการตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ โดยมุ่งหวังผลสำเร็จในการเรียนรู้ของผู้ฟังเป็นประการสำคัญ เช่น ในเวลาที่มีผู้ฟังธรรมเยอะ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีบรรยาย หรือหากเวลาน้อย พระพุทธองค์ก็ทรงใช้วิธีเทศนาสั้นๆ

๙. การลงโทษและให้รางวัล หรือที่เรียกว่า วิธีการเสริมแรง พระพุทธเจ้าทรงยกย่อง บุคคลที่ทำดีที่ควรยกย่อง ทรงยอมรับความสามารถของสาวกและส่งเสริมการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ หากบุคคลใดทำชั่วก็ทรงจำนตึกเตือนมิให้ปฏิบัติในทางที่ผิดอีกต่อไป

๑๐ กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างวาระกัน ย่อมมี ลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปัญญา คือ ความสามารถ ของพระพุทธองค์ในการประยุกต์หลักวิธีการและกลวิธีต่างๆ ให้เหมาะสมในการแนะนำสั่งสอน

๓. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์กลวิธีในการนำเสนอพุทธธรรม

นพดล เจนอักษร^๑ ศึกษาวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า" ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการสอน ๗ วิธี คือ วิธีสอนโดยการบรรยาย วิธีสอนโดยการซักถามและสนทนาโต้ตอบ วิธีสอนโดยการสาธิต วิธีสอนแบบแก้ปัญหา วิธีสอนแบบสืบสวน สอบสวน วิธีสอนแบบอุปนัย และวิธีสอนแบบอนุสัย ส่วนกลวิธีการสอนธรรม พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีการสอนธรรม ๑๐ วิธี ได้แก่ การใช้ภาษา การใช้อุปมาอุปไมยประกอบการสอน การตีความ การให้คำจำกัดความ การใช้อุปมาอุปไมย การใช้อารมณ์ขัน การพูดตักใจ การลงโทษ การตอบปัญหา และการแก้ไขปัญหามาโดยการใช้ไหวพริบปฏิภาณ

รัตนาภรณ์ บางจรัส^๒ ศึกษาวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์ปาฐกถาธรรมของพระเทพวิสุทธเมธี (ปัญญานันทภิกขุ)" ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระเทพวิสุทธเมธีใช้กลวิธีในการนำเสนอธรรมะ ๔ วิธี คือ กลวิธีการนำเสนอธรรมะโดยใช้การพูดเชื่อมโยงจากเหตุการณ์ต่างๆ เข้าสู่ประเด็นที่ต้องการสอน กลวิธีการนำเสนอธรรมะโดยใช้ตัวอย่างจากเรื่องราวประสบการณ์โดยตรงของผู้สอน หรือเรื่องที่ได้นิยมนำมาซึ่งยกตัวอย่างให้ผู้ฟังได้เข้าใจ กลวิธีการนำเสนอธรรมะโดยตรง เป็นการอธิบายถึงธรรมที่บุคคลต้องประพฤติปฏิบัติโดยตรง และกลวิธีการนำเสนอธรรมะโดยอาศัยแนวเทียบโดยการเล่าเรื่องชาดกหรือเล่าเรื่องจากประสบการณ์เพื่อให้ผู้ฟังเทียบเคียงกับหลักธรรม

พระชยสร สมบุญมาก^๓ ศึกษาวิจัยเรื่อง "พุทธวิธีในการสอน : สืบค้นจากพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก" ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การสอนธรรมะของพระพุทธเจ้าซึ่งทรงใช้มากในพระสุตตันตปิฎก มี ๕ วิธี ได้แก่ การสอนโดยการบรรยาย เป็นการแสดงธรรมตามลำดับโดยยกเนื้อหาจากง่ายไปหายาก การสอนโดยการใช้อุปมาอุปไมยในการอธิบายเนื้อหาเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น การสอนแบบปจฉาวิสัชนา โดยจะตอบคำถามที่เห็นว่าเกิดประโยชน์แก่ผู้ถาม หากพิจารณาเห็นว่าไม่เกิดประโยชน์จะไม่ตอบคำถามแต่จะให้คำอธิบายอื่นที่มีประโยชน์ การสอนโดยวิธีสาธิต คือ ทรงแสดงให้ผู้เรียนดูเป็นตัวอย่างเพื่อให้ผู้เรียนจดจำและทำตามในทางที่ถูกที่ควร และการสอนแบบแก้ปัญหา หรือวิธีสอนตามขั้นตอนของอริยสัจ ๔ โดยสอนให้ผู้เรียนสามารถทราบปัญหา ตั้งสมมติฐาน เก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผลได้ ซึ่งอาจเรียกวิธีสอนนี้ว่า "วิธีสอนแบบวิทยาศาสตร์" ในทางพระพุทธศาสนาได้

^๑ นพดล เจนอักษร (๒๕๖๖) การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า หน้า ๘๓-๘๕

^๒ รัตนาภรณ์ บางจรัส. (๒๕๓๗) การวิเคราะห์ปาฐกถาธรรมของพระเทพวิสุทธเมธี (ปัญญานันทภิกขุ) หน้า ๑๓๓ - ๑๓๔

^๓ พระชยสร สมบุญมาก (๒๕๕๓) พุทธวิธีในการสอน สืบค้นจากพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก หน้า ๒๘๔

นเรศมณฑ์ เพชรนาจักร^๑ ศึกษาวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและวิธีสอนในโคลงโลกนิติ" ผลการวิจัยสรุปได้ว่า หลักคำสอนทางพุทธศาสนาในโคลงโลกนิติ ได้แก่ หลักการคบมิตร กฎแห่งกรรม ไตรลักษณ์ ความเพียร หลักทิศ ๖ หลักการใช้จัญทรัพย์ ความไม่ประมาท ส่วนกลวิธีการสอนพบว่ามี ๖ วิธี คือ การสอนบรรยาย การสอนโดยการใช้นิทาน การสอนแบบยกอุทาหรณ์ การสอนแบบชี้แจงผลของการกระทำ การสอนโดยวิธีการเปรียบเทียบ การสอนแบบเล่นภาษาเล่นคำ

สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา^๒ ศึกษาวิจัยเรื่อง "พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่" ผลของการวิจัยสรุปได้ว่า กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีลักษณะเป็นวรรณคดีคำสอน พุทธธรรมมีอิทธิพลในงานสร้างสรรค์ของกวีไทยในด้านความคิด โดยกวีมุ่งสอนพุทธธรรมในระดับโลกียธรรม คือ สอนให้พัฒนาตนเองเพื่อสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับสังคม การพัฒนาตนเองนั้น มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจตามกรอบความคิดของพุทธธรรม เช่น ความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องบาปบุญ และนรกสวรรค์ เป็นต้น เพื่อเอื้อต่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างสุขสงบ ปราศจากทุกข์และไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ในส่วนของโลกุตตรธรรม กวีแสดงให้เห็นความเชื่อเรื่องนิพพานในฐานะอุดมคติสูงสุด เพื่อให้มนุษย์พัฒนาจิตใจ พัฒนาตน และพัฒนาสังคมให้ก้าวข้ามพ้นจากทุกข์ด้วยปัญญา โดยปราศจากการใช้กำลังและความขัดแย้งรุนแรงอันเป็นผลมาจากสังคมวัตถุนิยมของโลกสมัยใหม่

^๑ นเรศมณฑ์ เพชรนาจักร (๒๕๕๓) การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและวิธีสอนในโคลงโลกนิติ. หน้า ๑๖๒- ๑๖๔

^๒ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา (๒๕๕๔). พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ หน้า ๒๕๙- ๒๖๒

บทที่ ๒

วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร

ต้นฉบับวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร เดิมมาจากนิทานชาดกเรื่อง “มโหสถชาดก” ซึ่งนิทานชาดกนั้น คือ นิทานสุภาษิต หรือนิทานอิงธรรมะที่พระพุทธเจ้านำมาตรัสขณะแสดงธรรม เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมและเห็นตัวอย่างตามนิทาน^๑ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ได้นำมาแปลเรียบเรียงและตั้งชื่อเรื่องใหม่ว่า “มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร” แบ่งออกเป็น ๔ ภาค ๗๔ ตอน โดยใช้เวลานานร่วม ๑๐ กว่าปี ตั้งที่ผู้แต่งได้กล่าวถึงความ เป็นมาของวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้ว่า

“การเขียนเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้จัดฉากใหม่และลำดับเรื่องใหม่ตามที่คิดเห็นว่าจะพอ เป็นเรื่องชวนอ่านของคนชั้นใหม่ โดยคงเค้าเรื่องไว้ตามเดิม ถ้าท่านเคยอ่านมโหสถชาดกมาได้อ่านเรื่องนี้แล้ว บางทีจะเห็นแปลกไปมากทีเดียวถึงกับเทียบไม่ได้ ทั้งนี้ ขอสารภาพว่าเป็นความจริงข้าพเจ้าได้ตัดแปลงเป็นบางตอน และตัดบางแห่งทั้งเติมลงไปบางบท ด้วยมุ่งจะให้becนคติแก่ผู้อ่านและให้เป็นเรื่องชวนอ่าน ...

ข้าพเจ้าได้เริ่มเขียนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๖ คิดระยะถึงปีนี้ (๒๔๙๕) ก็ ๑๐ ปีแล้ว ข้าพเจ้าควรจะเขียนให้จบทั้ง ๔ ภาคแล้ว แต่โปรดเห็นใจข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้ในตอนแรกด้วยน้ำใจรักและบูชาท่านมโหสถอย่างจับใจ และเขียนในโอกาสที่อยู่ในป่าเพื่อใช้เวลาว่างทำงานเป็นการผ่อนคลายความคิดถึงบ้าน และบุคคลทางบ้านในยามที่บ้านเมืองกำลังคับขัน ข้าพเจ้าเขียนด้วยเจตนาอย่างนี้ ครั้นสงครามสงบเรื่องของข้าพเจ้าก็จบภาคที่ ๑ เมื่อกลับคืนสู่สภาพปกติจึงได้นำต้นฉบับไปเสนอขายปรากฏว่ามีเพื่อนของเพื่อนขอต้นฉบับไปด้วยคิดจะตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ครั้นเอาไปแล้วตรวจสอบดูเห็นว่าไม่เหมาะสมเลยส่งให้เพื่อนของตนอีกทอดหนึ่ง และก็เงียบกันไปนานจนข้าพเจ้าไปติดตามปรากฏว่าต้นฉบับหายไปแล้ว ในที่สุดข้าพเจ้าก็ต้องเขียนใหม่ และเขียนภาคหนึ่งจบลงเมื่อเมษายน ๒๔๙๕ นี้เอง ... ข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้ด้วยน้ำใจรักพระมโหสถและด้วยแรงรักที่จะถวายแด่สำนักอบรมครูสามพระยา (ส.อ.ส.) กับตั้งใจจะให้ท่านที่อ่านได้ทราบคุณธรรมอันเป็นสาระของเรื่อง”^๒

^๑ อารีย์ สหชาติโกสีย์. (๒๕๒๔). วรรณคดีชาดก. หน้า ๑

^๒ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๔๙๖) มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ภาค ๑. หน้า คำนำ

เมื่อเขียนจบภาคแรกแล้ว นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ได้ส่งต้นฉบับให้สำนักอบรมครูสามพระยา (ส.อ.ส.) จัดพิมพ์เผยแพร่เฉพาะภาคที่ ๑ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ และ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง จึงได้แปลและเรียบเรียงจนจบครบทั้ง ๔ ภาค จำนวน ๗๔ ตอน แต่ไม่ปรากฏว่าแปลและเรียบเรียงจบลงในปี พ.ศ. ใด เมื่อมีการจัดพิมพ์เผยแพร่ วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานครก็ได้รับความนิยมเรื่อยมาโดยลำดับ

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏอยู่ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ผลของการศึกษาวิเคราะห์พบว่ามีหลักพุทธธรรมด้านต่างๆ สามารถจำแนกเป็น ๕ หมวดใหญ่ ๆ ดังนี้

- ๒.๑ พุทธธรรมด้านปัญญา
- ๒.๒ พุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง
- ๒.๓ พุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม
- ๒.๔ พุทธธรรมด้านส่งเสริมคุณค่าของชีวิต
- ๒.๕ พุทธธรรมด้านธรรมชาติ

๒.๑ พุทธธรรมด้านปัญญา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ ให้ความหมายของคำว่า “ปัญญา” ไว้ว่า “ปัญญา (น.) ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด”^๑ ในพจนานุกรม มคอ - ไทย ให้ความหมายและวิเคราะห์คำศัพท์ไว้ว่า “ปัญญา (อิต.) ความรู้ ความรู้ทั่ว ความรู้ข้างหน้า ความรู้ก่อน ความรู้ออก ความรู้ยิ่ง ความรู้ชัดปรีชา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปชานาติติ ปญญา ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ชัด”^๒ พระธรรมปิฎก ได้อธิบายความหมายของปัญญาไว้ว่า

“ปัญญา แปลกันมาว่า ความรอบรู้ เต็มเข้าไปอีกว่า ความรู้ทั่ว ความรู้ชัด คือ รู้ทั่วถึงความจริงหรือตรงตามความเป็นจริง ทำนอธิบายขยายความกันออกไปต่างๆ เช่น รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ถูก รู้ผิด รู้ควรไม่ควร รู้คุณรู้โทษ รู้ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๖) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๖๘๗

^๒ พันตรี ป หลงสมบุญ (๒๕๔๐) พจนานุกรม มคอ - ไทย หน้า ๔๒๔.

รู้ตามความเป็นจริงเข้าใจต้องแท้ รู้เข้าใจสภาวะ รู้คิดรู้พินิจพิจารณา รู้วินิจฉัย รู้ที่จะ
จัดแจงจัดการหรือดำเนินการอย่างไร”^๑

นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์อื่นๆ ที่ใช้เป็นไวยากรณ์ของคำว่า “ปัญญา” เช่น คำว่า “ญาณ”
หมายถึง ความรู้อันหลักแหลม ปรีชาญาณ หรือปรีชาหยั่งรู้ คำว่า “ปรีชาญาณ” หมายถึง ความ
ฉลาดรอบรู้ คำว่า “โกศล” หมายถึง ความฉลาดหลักแหลม เป็นต้น ซึ่งคำศัพท์เหล่านี้เป็น
ไวยากรณ์สามารถใช้แทนคำว่าปัญญาได้

ดังนั้น สรุปคำว่า “ปัญญา” หมายถึง ความรู้ชัด ความรู้ทั่ว รู้คุณและโทษ รู้เหตุและ
ผลเป็นความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง

ในวรรณกรรมเรื่องมหากาพย์มหากาพย์แห่งมิลินทราชนิก มีแนวคิดหลักของเรื่องคือการบำเพ็ญ
ปัญญาบารมีของพระโอรสผู้ซึ่งเสวยชาติเป็น “มโหสถบัณฑิต” เป็นชาติที่ต้องฝึกให้มีความ
รอบรู้ในสิ่งที่ตนคุ้นเคยและโทษ รู้จักใช้ปัญญาให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ตลอดจน
วิธีการแก้ไขปัญหามากมาย ด้วยวิธีแห่งเหตุผล ดังนั้น พุทธธรรมด้านปัญญาจึงเป็นแนวคิดที่สำคัญ
ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น ๓ ประเด็นด้วยกัน ดังนี้

๒.๑.๑ บ่อเกิดของปัญญา

๒.๑.๒ ประเภทของปัญญา

๒.๑.๓ ประโยชน์ของปัญญา

๒.๑.๑ บ่อเกิดของปัญญา

ตามหลักของพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเกี่ยวกับปัญญาไว้ว่า “ปัญญา เป็นภา
เวติตัพพธรรม” คือ เป็นธรรมที่ควรทำให้บังเกิดขึ้นในตน ในกระบวนการพัฒนาทางปัญญานั้น
พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบ่อเกิดของปัญญาโดยย่อไว้ ๓ ประการ คือ

๒.๑.๑.๑ จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล

๒.๑.๑.๒ สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การฟัง หรือการศึกษาเล่าเรียน

๒.๑.๑.๓ ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมหรือลงมือปฏิบัติ^๒

^๑ พระธรรมปิฎก (๒๕๔๒) พุทธธรรม ฉบับขยายความ. หน้า ๒๒-๒๓

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑
กัมมิกาย ปาฎิกวรรค หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

๒.๑.๑.๑ จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาเกิดแต่การคิด การพิจารณาหาเหตุผล ซึ่งเป็นหลักคำสอนให้รู้จักพิจารณาตามหลักเหตุผล ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทรตอนที่ ๖ "ทดลองปริชา" พระเจ้าวิเทหราชผู้ปกครองเมืองมิลินทรทรงตั้งปัญหาถามชาวบ้านยวมัชฌคาม เพื่อทดสอบปัญญาของชาวบ้านในการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการ ชาวบ้านไม่สามารถตอบปัญหาได้จึงพากันไปขอร้องให้มโหสถกุมารช่วยตอบปัญหา แต่ถูกเศรษฐีสิริวิณะผู้เป็นบิดาของมโหสถกุมารคัดค้านในเบื้องต้น จากนั้นจึงสอนชาวบ้านให้เห็นถึงความสำคัญของการคิดพิจารณา ดังข้อความว่า

"ปัญญาน้อย ถ้าใช้น้ำก็เป็นการเพิ่มพูนขึ้นมิใช่การตัดรอน การคิดได้อ่านได้ เป็นการลบสติปัญญาได้ทางหนึ่ง ความเติบโตของปัญญาอยู่ที่ใช้ตามทางที่ควร คงจะทรงพระกรุณาเพื่อให้พวกเราได้ใช้ปัญญากันบ้าง เพื่อเป็นทางเพิ่มพูนก็ได้ จึงได้บังคับมาถึงพวกเราด้วย" ท่านสิริวิณะตอบ

"จะหาปัญญารักษาไว้กับพวกเรา ซึ่งมีความรู้แต่การไถการหว่าน การทำแต่การงานของตนไปตามประสา" เสียงของชาวบ้านคงบ่น

"ก็เป็นทางที่ดีอยู่ จะรู้คิดรู้อ่านขึ้นบ้างอย่างไรละที่ได้พินิจพิเคราะห์สิ่งใด ๆ บ้าง จะรู้หรือไม่รู้ไม่เป็นประมาณ ขอให้ได้หัดพินิจพิเคราะห์กันบ้างก็เป็นทางที่จะกระตุ้นความคิดอ่านได้อยู่ เพียงเท่านี้ก็ดีมิใช่น้อย" ท่านสิริวิณะได้^๑

ข้อความข้างต้นสอนให้รู้จักคิดเองใช้สติปัญญาที่มีอยู่พิจารณาตามเหตุผล อันจะก่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงได้ มิใช่รออาศัยแต่ปัญญาจากบุคคลอื่น

ในตอนี่ ๔๕ "กลับล้อมไว้อีก" อามตย์แก้วผู้เป็นบุตรโหดมีหน้าที่ในการถวายนามรู้และให้คำปรึกษาราชการแก่พระเจ้าอชราจุลนี ได้กราบทูลถวายนามรู้แก่พระเจ้าอชราจุลนีเพื่อให้ตระหนักถึงการใชสติปัญญาในการวิเคราะห์พิจารณาในเหตุการณ์ ดังข้อความว่า

"ภาพที่ปรากฏในคลองจักษุประสาทอยู่ในลักษณะอย่างใด ก็ยอมบอกแก่จิตใจในลักษณะอย่างนั้น เมื่อจิตใจได้ทราบตามที่จักษุรายงานแล้วก็เกิดความเอียงรับทันที เพราะเป็นร่องรอยอย่างนั้นอยู่แล้ว บุคคลเรามีที่จะรับทราบเหตุการณ์ภายนอกได้ด้วยอาศัยสื่อประสาท คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เมื่อสื่อรายงานอันใดให้ทราบอย่างใดก็รับรู้อย่างนั้น ส่วนการพินิจพิเคราะห์ให้ละเอียดละออจริงๆ นั้น เป็นหน้าที่ของปริชา

^๑ ไฉยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๓๔

ซึ่งสูงขึ้นไปกว่าสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นใดทั้งสิ้น เพราะสามารถบ่งบอกถึงความจริงตามที่เป็นแล้วอย่างไรวินั้นเป็นความดีเลิศล้ำในความเป็นมนุษย์”^๑

ข้อความตัวอย่างข้างต้น สอนให้รู้ถึงความสำคัญของปัญญาที่เกิดจากการคิด การที่จะรู้อะไรได้อย่างถูกต้องนั้นต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้รอบคอบก่อน ดังนั้น การคิดพิจารณาตามหลักเหตุผลจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถทำได้ดีกว่าสัตว์อื่นใดในโลก การคิดพิจารณาจึงเป็นบ่อเกิดปัญญา

ในตอนที่ ๕๘ “สร้างอุปกรณ์” เมื่อพระเจ้าอริราชจุลนีพ่ายแพ้สงครามต่อเมืองมิลิธานคร พระเจ้าอริราชจุลนีจึงคิดอุบายหลอกลวงว่าจะยกพระราชธิดาให้พระเจ้าวิเทหราชเพื่อเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีกัน และได้ทูลเชิญเสด็จไปเมืองปัญจาลนคร มโหสถบัณฑิตล่วงรู้แผนการลับของพระเจ้าอริราชจุลนี จึงได้ขออนุญาตพระราชอาของตนเดินทางไปก่อน เพื่อสร้างที่ประทับและเส้นทางหลบหนีไว้ โดยคิดสร้างที่ประทับและทางใต้ดินซึ่งเป็นอุโมงค์ใช้เป็นทางลับเพื่อช่วยเหลือพระเจ้าวิเทหราชในการหลบหนี หากถูกกองทัพของพระเจ้าอริราชจุลนีปิดล้อมไว้ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว มโหสถบัณฑิตจึงได้ดำเนินการตามความคิดของตน ดังข้อความว่า

ชั้นแรกท่านมหาบัณฑิตเริ่มงานขุดอุโมงค์ก่อน ให้คนงานประมาณ ๖,๐๐๐ คน ขุดอุโมงค์ใหญ่ประตูดุโมงค์อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานั้นเอง ... นอกจากอุโมงค์ใหญ่ยังมีอุโมงค์เล็กเป็นทางเดินใต้ดินอีกทางหนึ่ง ประตูดุโมงค์อยู่ที่พระนครสร้างใหม่ ... อุโมงค์ใหญ่ที่ขุดนั้นทางเข้าอยู่ในเมืองที่สร้าง มีประตูสูง ๑๘ ศอก บานประตูใช้ปิดเปิดด้วยกลไกกลไกอันหนึ่งบานประตูเปิด กลอันหนึ่งปิด ผนังสองข้างของอุโมงค์ก่ออิฐถือปูน ข้างบนปูกระดานเรียบโอบดินเหนียวทาสีขาว ภายในอุโมงค์มีประตูใหญ่ ๘๐ ช่อง ประตูน้อย ๖๔ ช่อง เป็นประตูกลทั้งนั้น ... ที่ผนังอุโมงค์ทั้งสองข้างมีช่องประตูที่ปลายร้อยช่องล้วนเป็นไฟกล มีไฟเปิดปิด เมื่อกดไฟเปิดไฟก็สว่างพร้อมกันทุกดวง เมื่อกดไฟปิดไฟก็ดับพร้อมกัน ในผนังสองข้างจัดเป็นที่บรรทม ๑๐๑ ห้อง สำหรับภษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ แต่ละห้องปูลาดพระยี่ภู่ไว้พร้อม ที่บรรทมที่หนึ่ง ๆ มีเสวตฉัตรกางกั้นและมีแผ่นเท้าสิงห์ ๑ ที่ตั้งชิดกับที่บรรทม^๒

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความล้ำเลิศของปัญญาอันเกิดจากการคิดของมโหสถบัณฑิต ในการสร้างที่อาศัยพักพิงชั้นใต้ดินและเส้นทางคมนาคมใต้ดินซึ่งสามารถสัญจรไปมาได้

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลิธานคร หน้า ๓๑๓

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔๑๕

อย่างสบาย มโหสถบัณฑิตได้พิจารณาเหตุการณ์ล่วงหน้าและคิดค้นวิธีแก้ปัญหาในอนาคตได้ด้วยปัญญาของตนเอง ซึ่งเป็นปัญญาอันเกิดจากการคิด หรือเรียกว่าจินตมยปัญญา

๒.๑.๑.๒ **สุดมยปัญญา** หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการสับรับฟังจากครูอาจารย์หรือกัลยาณมิตร หรือจากการศึกษาเล่าเรียนจากตำรา คัมภีร์ เป็นต้น ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๑๐ "พระนางอุทุมพร" ได้แสดงให้เห็นถึงสถานศึกษาเล่าเรียนของตัวละคร คือ เมืองดักกิสลา ซึ่งตั้งอยู่ ณ แคว้นคันธาราษฎร์ อันเป็นสถานศึกษาศิลปวิทยาของบุคคลทั่วไป ดังข้อความว่า

ณ ดินแดนอันไกลโพ้น เหนือขึ้นไปจากมิลานคร เป็นแคว้นคันธาราษฎร์มีดักกิสลาเป็นราชธานี นามดักกิสลานั้นลือกระฉ่อนทั่วสากลชมพูทวีป บุคคลที่รู้เพียงสาในชมพูทวีปเป็นต้องได้ยิมนามดักกิสลา และไม่เพียงแต่ได้ยิมนามเท่านั้น ยังมีความรู้สึกซึ่งถึงความสำคัญของดักกิสลาด้วย ทั้งนี้เพราะดักกิสลานั้นเป็นศูนย์กลางแห่งศิลปศาสตร์เป็นตลาดแก้วคือวิทยาการนานาประเภท เป็นแหล่งสำคัญแห่งทีศปาโมกข์ บรรดาทีศปาโมกข์ไปรวมกันอยู่ ณ นครนั้นมากมาย

ดักกิสลาต้อนรับผู้ต้องการศิลปศาสตร์ได้ทุกประการไม่มีงาน อุดมไปด้วยวิทยาการทุกอย่างดังนี้ จึงได้จูงใจมหาชนให้มาแวะลู่ดักกิสลาอย่างคับคั่ง พราหมณ์ กุมาร ขัตติยกุมารจากแคว้นต่าง ๆ เดินทางมาสู่ เพื่อซื้อเพื่อขนศิลปศาสตร์กลับไปสู่ตัวแดนแห่งตน

ปิงคุตตระ เป็นนามแห่งมาณพน้อยชาวเมืองมิลานคร เข้ารับการศึกษาในสำนักอาจารย์ทีศปาโมกข์ มีสติปัญญาดีเล่าเรียนได้อย่างรวดเร็ว ไม่นานเท่าไรก็สำเร็จในศิลปศาสตร์ตามต้องการ"^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงสถานศึกษาอันเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาที่เรียกว่า ปัญญาอันเกิดแต่การศึกษาเล่าเรียน โดยอาศัยผู้เชี่ยวชาญรอบรู้ในวิชาการด้านต่าง ๆ คอยอบรมสั่งสอนบุคคลทุกชนชั้นต่างเข้ารับการศึกษาหาความรู้ใส่ตัว ลักษณะความรู้ที่เกิดขึ้นแก่ผู้ศึกษาเล่าเรียนเรียกว่า สุดมยปัญญา หรือปัญญาอันเกิดแต่การศึกษาเล่าเรียน

ในตอนที่ ๒๐ "เกิดปัญหายาก" พระเจ้าวิเทโหราชพร้อมด้วยข้าราชการบริพารอาศัยการสับรับฟังคำสอนของมโหสถบัณฑิตแล้วเกิดความรู้ ดังข้อความที่ว่า

^๑ ไฉยม์ ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร. หน้า ๖๕

ในราชสำนัก ท่านมโหสถเคยแสดงธรรมแนะนำคุณโทษถวายแด่พระเจ้า
วิเทหราชตามกาลอันควรในตำแหน่งผู้นุศาสน์ พระเจ้าวิเทหราชพร้อมด้วยข้าราชการ
บริพารเคยได้ทรงสดับและฟังเกิดความรู้อิวัฏฐิ

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบ่อเกิดแห่งความรู้ของพระเจ้าวิเทหราชและข้าราชการบริพาร
ที่มาจากการสดับรับฟังซึ่งเรียกว่า ปัญญาอันเกิดแต่การฟัง ดังนั้น การฟังจึงเป็นบ่อเกิดของปัญญา
ได้อีกทางหนึ่ง ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรับรองถึงประโยชน์ที่เกิดจากการฟังไว้ว่า "สุสุสุ สกเต
ปณญ์ ผู้ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา"^๑

๒.๑.๑.๓ กาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาอันเกิดจากการอบรมหรือลงมือ
ปฏิบัติ การทดลองจนเกิดผลโดยมีผู้คอยดูแลแนะนำหรือไม่มีก็ได้ เมื่อลงมือปฏิบัติหรือทดลอง
แล้ว ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติหรือทดลองนี้เรียกว่า กาวนามยปัญญา ดังในเรื่องมหาบัตติ
แห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๖ "ทดลองปริชา" พระเจ้าวิเทหราชผู้ครองเมืองมิลินทนครต้องการจะ
ทดลองปัญญาของชาวบ้านยวมัชฌคาม จึงส่งท่อนไม้ตะเคียนที่มีขนาดพอดีเท่ากันทั้งข้างโคนและ
ข้างปลายของท่อนไม้นั้นยาวประมาณหนึ่งคืบไป เพื่อให้ชาวบ้านบอกว่าทางไหนเป็นข้างโคนทางไหน
เป็นข้างปลายของท่อนไม้ หากไม่สามารถบอกได้จะต้องถูกปรับ ๑,๐๐๐ กษาปณ์ ชาวบ้านไม่
สามารถบอกได้จึงไปฟังปัญญาของมโหสถกุมาร มโหสถกุมารจึงใช้วิธีทดลองให้ชาวบ้านดู โดย
การนำเอาเชือกมาผูกไว้กึ่งกลางท่อนไม้ถือปลายเชือกแล้วหย่อนลงในถาดน้ำ ข้างโคนของท่อนไม้
ซึ่งมีเนื้อไม้แข็งกว่าจึงหนักกว่าข้างปลายของท่อนไม้จึงจมลงไปใต้น้ำมากกว่า ชาวบ้านยวมัชฌคาม
จึงรู้ว่าข้างไหนเป็นโคนและปลายของท่อนไม้ ดังข้อความที่ว่า

ครั้นได้ถาดน้ำมาวางไว้เรียบร้อยแล้ว ก็เอาเชือกผูกกึ่งกลางท่อนไม้ ถือปลาย
เชือกข้างหนึ่งไว้ ยกท่อนไม้นั้นวางลงบนพื้นน้ำในถาด แทนที่ท่อนไม้นั้นจะจมลงไป
เท่ากัน ทางหนึ่งกลับจมลงไปมากกว่าอีกทางหนึ่ง เมื่อปรากฏเช่นนั้นมโหสถกุมารก็
บอกให้มหาชนดู "เชิญท่านทั้งหลายดูซิ ! ท่อนไม้นี้หาได้จมลงไปใต้น้ำเท่ากันไม่
เห็นหรือยังเล่าท่านทั้งหลาย "

^๑ ไฉน ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัตติแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๕๓

^๒ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕
สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๓๔๒

"อ้อ เห็นแล้ว" มหาชนพากันตอบและย้อนถาม "นั่นเกี่ยวกับโคนและปลายของท่อนไม้ันั้นอย่างไรเล่าพ่อคุณ" "เกี่ยวซี ท่านทั้งหลาย" มโหสถตอบแล้วซักถามว่า "ท่านทั้งหลายตอบข้าพเจ้าตามที่ข้าพเจ้าจะถาม เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดาที่เอง เชิญท่านทั้งหลายตอบข้าพเจ้า ข้อแรกขอถามท่านทั้งหลายว่า อันตันไม้ทั้งปวงนั้น โคนเกิดก่อนหรือปลายเกิดก่อน" "โคนเกิดก่อนซีพ่อ" "เมื่อโคนเกิดก่อนก็เจริญก่อน เนื้อไม้ก็แข็งกว่านะซี" ซักต่อไป "เป็นเช่นนั้นซี พ่อบัณฑิต" เป็นเสียงมหาชนรับรอง

"เนื้อไม้ที่แข็งกว่าก็หมายความว่า เนื้อไม้ตอนที่เป็นโคนนั้นแน่นกว่าตอนปลาย ไซ้หรือไม่"

"จริงซี" รับรองเป็นเสียงเดียวกัน "เมื่อเป็นเช่นนั้นท่านทั้งหลายสำคัญอย่างไรในท่อนไม้ตะเคียนท่อนนี้ ข้าพเจ้าเอาเชือกผูกตรงกึ่งกลางพอดีแล้วหย่อนในถาดน้ำอยู่บัดนี้ ข้างหนึ่งจมลงไปก่อนอีกข้างหนึ่ง" มโหสถถามทราบสอบสวนทวนถามอีก

"ข้างที่จมก่อนนั้นมีน้ำหนักกว่าข้างที่จมทีหลัง ข้าพเจ้าสำคัญอย่างนี้" มหาชนสนอง

"ท่านทั้งหลายยังจำคำของท่านที่กล่าวมาโดยลำดับได้อยู่มิใช่หรือ" ทบทวนซ้ำ

"ได้ซีพ่อคุณ" "ท่านทั้งหลายทราบหรือยังว่าทางไหนเป็นโคนทางไหนเป็นปลาย กำหนดได้หรือยังเล่า" มโหสถกล่าวซ้ำอีก "โอ ! พ่อคุณเอ๋ย ข้าพเจ้ากำหนดได้แล้ว"^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าความรู้ที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนชาวยวมัชฌคามทั้งหลาย เป็นความรู้ที่ได้จากการทดลองของมโหสถกุมาร ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาที่เกิดจากการทดลอง

ในตอนที่ ๙ "ประเดิมงาน" พระเจ้าวิเทโหราชผู้ครองเมืองมิลินทร ทรงทอดพระเนตรเห็นแสงประกายปรากฏเป็นดวงแก้วแวววาวอยู่ในสระน้ำ ก็ทรงดำริว่าต้องมีแก้วมณีอยู่ในสระน้ำนั้นแน่นอน ด้วยทรงคิดว่ามีเงาที่ไหนต้องมีตัวอยู่ที่นั่นจึงรับสั่งให้อำมาตย์เสนาทูลหาดวงแก้วมณีแต่ก็ไม่พบ จึงให้มโหสถบัณฑิตลองค้นหาดู มโหสถบัณฑิตจึงกราบทูลให้พระเจ้าวิเทโหราชรู้ว่าในสระน้ำไม่มีแก้วมณี แต่พระเจ้าวิเทโหราชไม่ทรงเชื่อ ต่อเมื่อได้ทอดพระเนตรการสาธิตให้ดูของมโหสถบัณฑิตจึงเกิดความรู้แจ้งในหลักการของเหตุผล ดังข้อความว่า

"ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เงามอยู่ตรงไหนไมใช่มีตัวอยู่ตรงนั้นเสมอไป ขอพระราชทานพระโอกาสทดลองให้ทอดพระเนตร" กราบทูลพลาญให้คนยกถาดน้ำลงไปที่ตรงที่แสงแก้วปรากฏอยู่นั้น แสงแก้วก็ปรากฏอยู่ในถาดน้ำ จึงกราบทูลว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตินิตแห่งมิลินทร หน้า ๓๔

“ขอเดชะ พระองค์ผู้สมมุติเทพเทวราช ขอเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททอดพระเนตรเกิดพระพุทธรเจ้าข้า ไซ้ว่าดวงมณีรัตน์จะปรากฏเห็นแวววาวแต่ในสระโบกขรณีเท่านั้นหามิได้ ถึงแม้ในถาดน้ำก็ปรากฏแวววาวอยู่ แม้แก้วมณีจะมีดวงอยู่ในสระแห่งเดียวเท่านั้น ที่ไหนจะแพรวพราวในถาดน้ำได้เล่าพระพุทธรเจ้าข้า”

พระเจ้าวิเทหราช “เออ ! พ่อบัณฑิตเห็นด้วยละ”^๑

จากข้อความดังกล่าว พระเจ้าวิเทหราชทรงรู้ถึงหลักการของเหตุและผลของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้อง ก็เพราะอาศัยการทดลองให้ดูของมโหสถบัณฑิต ลักษณะของความรู้ที่ได้จากการทดลองนี้ เรียกว่า ปัญญาอันเกิดแต่การทดลอง

ดังนั้น สรุปพุทธธรรมด้านบ่อเกิดแห่งปัญญาในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร มี ๓ ประการ คือ ประการที่หนึ่ง ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาไตร่ตรองถึงเหตุและผล ซึ่งเป็นคำสอนให้รู้จักคิดพิจารณาถึงเหตุและผลจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ประการที่สอง ปัญญาเกิดแต่การฟัง การศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเป็นคำสอนให้รู้จักแสวงหาความรู้ใส่ตัวโดยการสดับรับฟังหรือศึกษาเล่าเรียนจากอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ และประการที่สาม ปัญญาเกิดจากการอบรม การปฏิบัติ การทดลองจนเห็นผลเกิดความรู้ ซึ่งทั้งสามประการนี้เป็นคำสอนให้รู้ถึงบ่อเกิดแห่งปัญญาหรือวิธีการสร้างปัญญาให้แก่ตนเอง

๒.๑.๒ ประเภทของปัญญา

ตามหลักของพระพุทธศาสนา ได้แบ่งประเภทของปัญญาไว้หลายลักษณะด้วยกัน ดังนี้

ปัญญาตามระดับความรู้ได้ ๒ ประเภท ได้แก่ โลเกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา

ปัญญาแบ่งตามลักษณะได้ ๒ ประเภท คือ สหชาติปัญญาหรือปัญญาที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และโยคปัญญา หรือปัญญาอันเกิดจากการแสวงหาใส่ตัว

ปัญญาแบ่งตามลักษณะของเหตุที่รู้ได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ความฉลาดในทางแห่งความเจริญ ความฉลาดในทางแห่งความเสื่อม และความฉลาดในอุบายแก้ไขสถานการณ์

ปัญญาแบ่งตามลักษณะของความรู้ที่แตกฉานได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ความฉลาดในเหตุ ความฉลาดในผล ความฉลาดในด้านภาษา และความเป็นคนมีปฏิภาณไหวพริบดี

ผลการศึกษาพบว่า ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้แสดงประเภทของปัญญาตามหลักของพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๕๙

๒.๑๒๑ ปัญญา ว่าโดยประเภทมีอยู่ ๒ ประเภท คือ โลภียปัญญา และโลกุตรปัญญา^๑

๒๑๒๑๑ โลภียปัญญา หมายถึง ปัญญาที่รอบรู้เรื่องราวต่าง ๆ ตามสมมุติของโลก ความรู้ศิลปวิทยาต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัญญาที่ใช้แก้ไขปัญหาละเอียด ๆ และสร้างสรรค์วิทยาการใหม่ ๆ ขึ้น เพื่ออำนวยความสะดวกความเจริญให้แก่ชีวิต แต่ยังมี ความทุกข์กังวลใจในเมื่อถูกโลกธรรม^๒ ๘ เข้ามากระทบ ยังตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสตัณหา เพราะยังไม่เป็นอยู่ตามวิสัยของปุถุชน ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร มโหสถบัณฑิตเป็นตัวละครที่มีปัญญามากกว่าตัวละครอื่น ๆ แต่ก็ยังเป็นผู้มีปัญญาในระดับโลกียเท่านั้น เพราะยังไม่สามารถตัดกิเลสได้ ยังมีความเป็นอยู่ตามวิสัยของปุถุชน ดังจะเห็นได้จากตอนที่ ๗๒ “ถูกใส่ความ” พระแม่เกรีได้ทูลให้พระเจ้าอชาตศัตรูถามว่าท่านได้สนทนากับมโหสถบัณฑิต และชักชวนให้มโหสถบัณฑิตออกบวช แต่มโหสถบัณฑิตตอบว่ายังไม่สามารถบวชได้ เพราะยังมีบุตรภรรยาที่ต้องเลี้ยงดู ดังข้อความว่า

“อาตมาภาพกับมโหสถบัณฑิตมิได้สนทนากันด้วยวาจา เป็นแต่อาตมาภาพได้ทราบข่าวเล่าลือว่ามโหสถเป็นบัณฑิต ก็ต้องการจะทราบว่าเป็นความจริงเพียงไรหรือไม่ อาตมาภาพจึงถามปัญหาด้วยใช้มือเป็นสัญญาณ” พระแม่เกรีถวายพระพรแล้วทูลเล่าเรื่องปริศนาที่ถามและที่ท่านมหาบัณฑิตตอบ ตลอดถึงที่พระแม่ชวนท่านบวชเหมือนกับพระแม่ และท่านมหาบัณฑิตเอามือลูบท้องซึ่งมีความหมายว่ายังมีบุตรภรรยาที่ต้องเลี้ยงดูกันเป็นอันมาก มีท้องหลายท้องที่จะต้องทำให้เต็มยังบวชไม่ได้”^๓

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นปุถุชนของมโหสถบัณฑิตที่ยังมีความกังวลห่วงใยในการดำรงชีพอยู่ในปกติวิสัยจึงไม่สามารถออกบวชได้

^๑ พระพุทธโฆษาจารย์. (๒๕๓๖). วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๗

^๒ คำว่า “โลกธรรม ๘” ได้แก่ การได้ลาภ การเสื่อมลาภ การได้ยศ การเสื่อมจากยศ ได้ความสุข ได้รับความทุกข์ ได้รับการสรรเสริญ และได้รับคำนิินทา

^๓ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๗๑.

ในตอนที ๓๔ "คนสำคัญของปัญจาละ" อำมาตย์เกวัญซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าอริราช จุลนี้แห่งเมืองปัญจาละนคร เป็นตัวละครที่มีความฉลาดรอบรู้หลายอย่าง แต่ก็ยังมีกิเลสตามวิสัย ของปุถุชน ซึ่งเรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาในระดับโลกียะเท่านั้น ดังข้อความที่ว่า

"เกวัญราชปุโรหิตอาจารย์เป็นบุคคลสำคัญยิ่งของแคว้นแคว้นกับปิลรัฐทีเดียว ท่าน ผู้นี้เจนจบไตรเพทสันหัตถ์ในกระบวนวิทยาคุณโลกายตศาสตร์ เป็นคนฉลาดในสรรพนิมิต สามารถทำนายได้แม่นยำว่า นิมิตนั้นจะเกิดผลดังนี้ นิมิตนั้นจะให้เกิดอย่างนั้น ไม่มี ผิดพลาด ทั้งรอบรู้ในกระบวนเสียงร้องของสรรพสัตว์ทราบได้แน่ชัดถึงความหมายของ เสียงนั้นๆ เป็นผู้เชี่ยวชาญในพื้นฟ้า สามารถทราบการโคจรของดวงดาวตลอดถึงดวง จันทรและดวงอาทิตย์ ทำนายได้ถึงจันทรปราคาและสุริยุปราคา ทั้งอาจทำนายผล อันเกิดขึ้นจากอุกกาบาตและลำพุกัน เชี่ยวชาญในวิชาพยากรณ์สุบินทุกประการว่าฝัน อย่างนี้จะเกิดผลอย่างนี้กับเป็นคณรู้รักษัตร อันควรแก่การนำทัพว่ารักษัตรนี้ควรจึงเข้า โจมตี เป็นคนเจนจบในภูมิภาคและนภากาศว่าจะให้คุณให้โทษสถานใด อีกทั้งรอบรู้ โคจรแห่งดวงนักษัตรทั้ง ๒๘ รวมความก็คือ เป็นคนเจนจบแจ้งกระจ่างในพฤติกรรม แห่งพื้นดินและแผ่นฟ้า เกวัญเพียบพร้อมคุณวุฒิวิชาการ^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้คุณสมบัติของของอำมาตย์เกวัญว่าเป็นผู้มีความรู้หลากหลาย สาขาวิชา เป็นผู้ทรงคุณวุฒิมีปัญญารอบรู้สิ่งต่างๆ แต่สิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันว่าอำมาตย์เกวัญเป็น ผู้มีปัญญาในระดับโลกียะเท่านั้น ก็คืออำมาตย์เกวัญยังมีความโกรธอยู่ในใจ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่อง ของปุถุชนที่ยังไม่สามารถตัดขาดจากกิเลสเหล่านี้ได้ ดังจะเห็นได้จากตอนที่ ๕๑ "เกวัญส่อง กระจก" อำมาตย์เกวัญผู้เป็นเจ้าของความคิดในการทำสงครามยึดเมืองต่างๆ ทั่วชมพูทวีป เมื่อ พ่ายแพ้สงครามแก่ชาวเมืองมิลินทรอันมีมโหสถบัณฑิตเป็นแม่ทัพใหญ่ จึงมีความคิดผูกโกรธ และอาฆาตพยาบาทต่อมโหสถบัณฑิตและพระเจ้าวิเทโหราช ดังข้อความที่ว่า

"กูต้องแก้แค้นมึงให้ได้ ต้องมีวันของกู ต้องถึงวาระของกูสักวันหนึ่ง คอยดูนะ วาระมาถึงเมื่อใดกูจะสับฟันปันเสียให้กากรล้นกินไม้แค้นคอที่เดียว" ... เกวัญเคยจำนนมี หรือ ? กูก็ขายชาญเชิง กูก็เจนจบ กูจะต้องแก้มือมึงให้จงได้ ยังไม่หมดทางดอกนะ คอยก่อนเถอะ วันหนึ่งคงถึงวาระกูบ้าง แรงอาฆาตกลุ้มรมุจิตของเกวัญบ่อย ๆ ทำให้

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๒๕๕

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นหลักพุทธธรรมด้านสหชาติ ปัญญาไว้ ดังตอนที่ ๔๘ “อุบายขั้นที่ ๒” อำมาตย์อนุเกศวรกราบทูลแด่พระเจ้าอริราชจุลนี เพื่อให้พระองค์ได้ทราบถึงหลักปัญญาที่ติดตามมาแต่กำเนิด และความสามารถในการใช้ปัญญา ของแต่ละบุคคลนั้นมีความแตกต่างกัน ดังข้อความว่า

เพราะมนุษย์เกิดมาธรรมดามีได้สิ่งที่จะสร้างความรู้มาให้ด้วย เป็นความรู้อัน
ติดตามตนมาแต่เกิด ครั้นเติบโตได้เห็นได้ยินได้ทราบเหตุการณ์ต่างๆ ความรู้นั้นก็ค่อย
เติบโตขึ้นโดยลำดับจนสามารถแก้ไขสามารถบังคับกิจการต่างๆ ได้ จึงเป็นธรรมดาที่
มนุษย์ต้องสามารถแก้ตนบังคับตนได้ ส่วนปัญหาที่ว่ามนุษย์จะใช้ความสามารถนั้น
หรือไม่ เป็นเรื่องของแต่ละคน”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องสหชาติปัญญาหรือปัญญาอันติดตามมาแต่กำเนิด และยังแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกัน ในด้านการใช้ปัญญาของแต่ละบุคคลที่เกิดขึ้นในโลกว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัว

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร พบว่าตัวละครที่มีสหชาติปัญญานี้มีเพียงมโหสถ บัณฑิตคนเดียวเท่านั้น ดังในตอนที่ ๒ “ได้ข่าว” อำมาตย์ของพระเจ้าวิเทโหราชผู้ปกครองเมือง มิลานครได้กราบทูลรายงานถึงความเป็นคนอัจฉริยะของมโหสถบัณฑิต ซึ่งมีอายุได้แค่ ๗ ปี ก็มีความสามารถพิเศษเป็นวิศวกรออกแบบการสร้างศาลาหลังใหญ่ เป็นจิตรกรสามารถออกแบบ ภาพวาดจิตรกรรมฝาผนังได้อย่างงดงามวิจิตรพิสดาร ดังข้อความที่ว่า

“ข้าแต่พระสมมุติเทพ ตามที่มีพระดำรัสสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวสืบเสาะหา
ท่านผู้เป็นบัณฑิต ... ณ บ้านยวมัชฌคามนี้ มีศาลาหลังหนึ่งซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “ศาลา
เด็กน้อย” เพราะสมมุติ नामตามท่านผู้สร้างอายุเพียง ๗ ขวบเท่านั้น เป็นผู้กำหนด
แผนผังของศาลานี้ตั้งแต่แรกมาทั้งเป็นผู้ชักชวนเพื่อนเด็กๆ รุนราวคราวเดียวกันให้ขอ
ทรัพย์สินจากบิดามารดา มาร่วมทุนกันคนละ ๑ กษาปณ์ ได้เงินรวม ๑,๐๐๐ กษาปณ์
ที่แรกได้เรียกนายช่างใหญ่มาเหมาให้กระทำ แต่พอนายช่างใหญ่เริ่มทำระดับเท่านั้น
บัณฑิตน้อยต้องหยิบเชือกมาซึ่งระดับให้ดู นายช่างใหญ่จําแนว่าตนไม่อาจทำอย่างนั้น
ครั้นถูกถามว่าจะคอยทำตามความคิดเห็นได้หรือไม่ ก็รับว่าได้ บัณฑิตน้อยก็บงการให้

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร. หน้า ๓๔๒.

นายช่างจัดทำตามแผนผังของตนทุกประการ .. ครั้นการสร้างศาลาเสร็จแล้ว ก็เรียก
นายช่างเขียนมาเขียนภาพอันวิจิตรตระการตาโดยตนเองเป็นผู้บังการจิตรกรรม ณ ศาลา
นั่งดงามนารัณมย์อย่างแท้จริง เป็นยอดในกระบวนศิลปะการเขียน^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นอัจฉริยะของมโหสถกุมารที่สามารถออกแบบในการสร้างศาลาและภาพวาดจิตรกรรมได้อย่างงดงาม จัดเป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีสหชาติปัญญา หรือปัญญาที่มีมาแต่กำเนิด

นอกจากนี้ มโหสถกุมารยังมีความสามารถในการพิพากษาพิจารณาคดีความได้อย่างถูกต้องและเป็นธรรม จะเห็นได้จากตอนที่ ๔ “แนวปราชญ์” นายทิมปิฐิเกิดความรักนางทิมดาลาผู้เป็นภรรยาของนายโคพภาพ จึงหาทางแย่งชิงนางมาเป็นภรรยาของตน ในที่สุดก็เกิดคดีแย่งชิงภรรยากันระหว่างนายทิมปิฐิกับนายโคพภาพ มโหสถกุมารทำหน้าที่สอบสวนคดีและเป็นผู้ตัดสินคดีความได้อย่างถูกต้อง ดังข้อความว่า

มโหสถถามว่า “ทั้งสองคนจะยอมให้ฉันวินิจฉัยเรื่องราวนี้ให้เห็นข้อเท็จจริงหรือไม่เล่า” “ยอมซิจะ” คนทั้งสองรับพร้อมกัน “ถ้าเช่นนั้น ฉันจะช่วยจัดการให้” มโหสถกล่าวแล้วให้คนพาคนทั้งสามไปรออยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งห่างจากที่วินิจฉัยและให้แยกกันอยู่คนละห้องแล้วเรียกนายทิมปิฐิมาก่อน เมื่อมาถึงแล้วก็ถาม ... มโหสถให้บริวารคนหนึ่งจดถ้อยคำของทิมปิฐิไว้เป็นหลักฐานแล้ว ให้พาทิมปิฐิออกไปรออยู่ตามที่เดิม ให้เรียกนายโคพภาพเข้ามาถามทำนองเดียวกันกับที่ถามทิมปิฐิ ... เสร็จแล้วให้นายโคพภาพออกไปรอที่เดิมแล้วเรียกนางทิมดาลาเข้ามาถาม ..

มโหสถกุมารให้คนจดคำให้การของนางไว้เช่นเดียวกันครั้นแล้วให้คนทั้งสอง คือโคพภาพกับทิมปิฐิเข้ามาพ้องกันพลาถสอบถามมหาชนที่ประชุมกันว่า “การวินิจฉัยคดีนี้เป็นอันถึงที่สุดลงแล้ว ... นางทิมดาลาเป็นคนกลางให้การสมกับคำของโคพภาพ โคพภาพก็เป็นสามีของนางนะซี” มโหสถไล่เสียง “เป็นเช่นนั้นพ่อบัณฑิต” มหาชนรับรอง “ทิมปิฐิก็เป็นโจร” มโหสถกล่าวพลาถถามว่า “แกเป็นโจรละซี” ทิมปิฐิหมดทางที่จะโต้แย้งกับข้อเท็จจริงทั้งปวงได้ กรณีต่าง ๆ แวดล้อมเขาจนหมดประตูที่จะเถียงได้จึงยอมรับสารภาพว่า “จริงแล้วขอรับเจ้าประคุณ ข้าพเจ้าเป็นโจร”^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๘.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๒-๒๓

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่แสดงถึงความรู้ความสามารถของผู้มีสหชาติปัญหาของมโหสถกุมารที่สามารถพิจารณาตีความได้อย่างถูกต้อง ซึ่งสหชาติปัญหานี้จะมีปรากฏเป็นคุณลักษณะพิเศษเฉพาะตัวละครเอกของเรื่อง คือ "มโหสถบัณฑิต" เท่านั้น ส่วนตัวละครอื่นๆ ไม่ได้แสดงให้เห็นลักษณะของสหชาติปัญหา

๒๑๒๒๒ โยคปัญญา ปัญญาเกิดจากการประกอบ คือ การแสวงหาความรู้ใส่ตัว การศึกษาเล่าเรียน ดังในตอนที่ ๑๐ "พระนางอุทุมพร" ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของปัญญาที่เกิดจากการประกอบ คือ การศึกษาเล่าเรียนของปิงคุตระมาณพซึ่งได้เดินทางเข้ารับการศึกษากับอาจารย์ทศปาโมกข์ที่เมืองตักกสิลานครอันตั้งอยู่ห่างไกลจากเมืองมิลินนคร ดังข้อความว่า

ปิงคุตระ เป็นนามแห่งมาณพน้อยชาวเมืองมิลินนคร เข้ารับการศึกษานานที่อาจารย์ทศปาโมกข์ มีสติปัญญาดีเล่าเรียนได้อย่างรวดเร็ว ไม่นานเท่าไรก็สำเร็จในศิลปศาสตร์ตามต้องการ"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปิงคุตระมาณพเป็นคนที่รู้จักแสวงหาความรู้ใส่ตัว แม้ว่ามิลินนครกับเมืองตักกสิลจะอยู่ห่างไกลกัน แต่ด้วยความเป็นคนที่ใส่ใจในการเรียนรู้ จึงต้องไปแสวงหาความรู้ที่ตักกสิลนคร ลักษณะความรู้ที่ปิงคุตระมาณพได้รับนี้ เรียกว่า โยคปัญญา หรือปัญญาที่เกิดจากการประกอบ อันได้แก่การศึกษาเล่าเรียน

ในตอนที่ ๓๑ "รัชทายาทแห่งปัญจาละ" ฉัภภิพราหมณ์ ซึ่งเป็นปุโรหิตมีหน้าที่ถวายความรู้และถวายคำปรึกษาหารือในการบริหารบ้านเมืองแด่พระเจ้ามโหสถผู้ปกครองเมืองปัญจาละ เป็นปุโรหิตที่มีปัญญอันเกิดจากการประกอบ คือ การศึกษาเล่าเรียน ดังข้อความว่า

พระเจ้ามโหสถนี้ ทรงมีที่ปรึกษาราชการ ดำรงตำแหน่งปุโรหิตอีกผู้หนึ่ง มีนามว่าฉัภภิพราหมณ์ ท่านผู้นี้เรียนจบไตรเพทและศิลปศาสตร์บรรดามี เจนจบในศาสตร์นั้น ๆ ทุกกระบวน ท่านพราหมณาจารย์ได้ถวายคำปรึกษาหารือในแนวทางความรุ่งเรืองของแว่นแคว้นด้วยดี^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบดินทิตแห่งมิลินนคร หน้า ๖๕

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๓๐

ในตอนที ๓๓ "อิริราชจุลนี" ดิชนกุมารพระราชโอรสของพระนางสลาทเทวีแห่งเมืองปัญจาลนคร เป็นผู้มปัญหาอันเกิดจากการประกอบ คือ การศึกษาเล่าเรียน ดังข้อความว่า

ฉัพพิพรหมณจึงให้การศึกษาในศิลปวิทยาการทุกอย่าง ซึ่งเป็นประโยชน์ในการครอบครองบ้านเมือง และเป็นการเตรียมไว้พร้อมทุกประการเพื่อจะให้ดิชนราชกุมารเป็นขัตติยาบดีผู้สูงศักดิ์สืบไป ดังนั้น ความเติบโตของดิชนราชกุมารจึงดำเนินไปพร้อมกับความสนั่นในวิชาการของนักรบและนักปกครอง ซึ่งก็สมประสงค์ทุกประการเป็นที่เพิ่มปีติปราโมทย์แก่ฉัพพิพรหมณเป็นอย่างดี^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการศึกษเล่าเรียนของดิชนกุมาร ทำให้เป็นผู้มปัญหารอบรู้ในเรื่องการรบและการปกครอง ดังนั้น ปัญหาที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียน จึงเป็นความรู้ที่ทุกคนสามารถแสวงหาใส่ตัวได้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตของตน

๒.๑ ๒.๓ ปัญหา แบ่งตามลักษณะเหตุของความรู้ มี ๓ ประการ คือ

๒.๑.๒.๓.๑ อายโกศล ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญและเหตุของความเจริญ

๒.๑.๒.๓.๒ อปายโกศล ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม

๒.๑.๒.๓.๓ อุปายโกศล ความฉลาดในอุบาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ^๒

๒.๑.๒.๓.๑ อายโกศล คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางแห่งความเจริญ และเหตุแห่งความเจริญ ดังในเรื่องมหาวันตัตแห่งมถิลานคร ตอนที่ ๒ "ได้ข่าว" มโหสถกุมารสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในความดี และสอนให้รู้จักหน้าที่ของชายหญิงที่พึงกระทำเพื่อประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิต ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาวันตัตแห่งมถิลานคร หน้า ๒๔๕

^๒ พระพุทธโฆษาจารย์ (๒๕๓๒) วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๑ แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. หน้า ๑๑

"บัณฑิตน้อยนั่งเหนืออาสนะประกาศกรณียะ คือ กิจที่ควรทำ และกรณียะ คือ กิจที่ไม่ควรทำว่า สิ่งนี้เป็นหน้าที่แห่งมนุษย์หญิงชายควรกระทำ เป็นความถูกต้อง เป็นความชอบ เป็นความดี อำนวยผลเป็นความสุขความเจริญ .. ผู้ชนที่พากันมาได้สดับ รับฟังพากันโมทนาสาธุการอยู่ทั่วไป"

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมทางปัญญาของมโหสถกุมาร ซึ่งสามารถสอนชาวบ้านให้ดำเนินชีวิตอยู่ในทางแห่งความเจริญ ลักษณะเช่นนี้เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความเป็นผู้มีปัญญาฉลาดในความเจริญ

ในตอน ที่ ๕ "หลักการทดลอง" เมื่อพระเจ้าวิเทโธราชมีพระราชประสงค์จะรับตัวมโหสถกุมารเข้ามาชุบเลี้ยงไว้เพื่อรับราชการในภายภาคหน้า อำมาตย์เสนกได้แสดงความเห็นทักท้วง และได้แนะนำถึงแนวทางปฏิบัติว่าควรจะต้องลองให้แน่ชัดก่อนว่ามโหสถกุมารนั้นเป็นเด็กฉลาดจริง แล้วจึงค่อยรับตัวมาชุบเลี้ยงไว้ในราชสำนัก ดังข้อความว่า

"ขอเดชะได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ย่อมทรงทราบพระปรีชาเป็นถ่องแท้ การทดลองในกรณีนี้เป็นเครื่องให้ทรงวินิจฉัยได้แน่นอน ถึงขนาดปรีชาสามารถของมโหสถ ยิ่งขึ้น ตามนิตินานกล่าวว่า กำลังม้าต้นทราบได้ด้วยความทดลองความเร็ว กำลังโคต่างทราบด้วยการบรรทุก กำลังบัณฑิตทราบด้วยกิจการ"...

"ขอเดชะ ในเมื่อต้นติประเพณีมีมาเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เป็นการอันควรอันชอบเป็นระบอบทั้งดงาม แม้ประเพณีตามแล้วจึงเป็นไปเพื่อความสุขความเจริญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นอยู่อย่างนี้จึงได้กราบทูลให้ทรงทดลองให้ถ่องแท้"^๒

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้รอบรู้เหตุแห่งความเจริญของอำมาตย์เสนกที่รู้จักแนะนำให้พระราชอาสน์ของตนดำรงอยู่ในทางแห่งความเจริญ โดยยึดหลักประเพณีอันดีงามที่บรรพบุรุษเคยปฏิบัติสืบมา ซึ่งเป็นที่น่าเชื่อถือและรับรองว่าวิธีการดังกล่าวนั้นเมื่อบุคคลทำตามแล้วจะเกิดประโยชน์แน่นอน จึงเป็นแนวทางที่สมควรปฏิบัติตามได้อย่างไม่ต้องสงสัย

๒.๑ ๒ ๓.๒ อปายโกศล ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม ดังในเรื่องมหาบบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒ "ได้ข่าว" มโหสถกุมาร

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๔) มหาบบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๔

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๗

ได้สั่งสอนชาวบ้านยวมัชฌคามแห่งกรุงมิลินทรารู้จักละเว้นทางแห่งความเสื่อมเสีย อันจะก่อให้เกิดโทษ ดังข้อความว่า

สิ่งนี้เป็นกรณียะ เป็นกิจที่ไม่ควรกระทำควรละเว้นเสีย แม้ไม่ละเว้นจะเป็นเหตุให้เกิดโทษนานา เพราะเป็นความผิดความไม่ดีไม่งาม ผู้ชนที่พากันมาได้สดับรับฟังพากันโมทนาสาธุการอยู่ทั่วไป”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของมโหสถในด้านปัญญา คือ ความเป็นผู้รอบรู้ในเหตุแห่งความเสื่อมเสียแล้วละเว้นในสิ่งเหล่านั้น จึงสามารถสอนให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติโดยการละเว้นสิ่งที่เป็นโทษเสีย

ในตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” ในการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการ พระเจ้าวิเทหราชทรงประสงค์จะทดลองปัญญาของมโหสถกุมารเพียงผู้เดียว แต่อำมาตย์เสนกได้กราบทูลคัดค้านและแนะนำว่าควรจะให้แก่อีกผู้หนึ่งด้วย โดยทำการทดลองปัญญาของชาวบ้านยวมัชฌคามทั้งหมด ซึ่งเป็นวิธีที่ยุติธรรมสำหรับทุกคน เพื่อจะได้พบคนที่มีปัญญาคนอื่นๆ ดังข้อความว่า

“แม้ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงทดลองโดยเจาะจงเฉพาะมโหสถผู้เดียว มิให้เป็นข้อรับผิดชอบโดยตลอดแก่ชาวบ้านนั้นแล้ว พวกนั้นก็ไม่ได้โอกาสในอันที่จะเปิดเผยปรีชาของตนให้ปรากฏได้ การที่จะสอดเข้ามาเองในเมื่อได้ทราบข่าวการทดลองนั้น ผู้มีปัญญาไม่กระทำกันด้วยมารำพึงเสียว่า พวงมालานี้มิได้มีประสงค์จะคล้องให้แก่คนทั่วไป ผู้เป็นเจ้าของได้จองผู้ที่จะคล้องไว้แล้ว

เมื่อเป็นเช่นนั้นในภายหลังก็จะเอ่ยได้ว่า “โอกาสของเราไม่มี บุญของเราไม่ถึงวาสนาไม่คู่เคียงที่จะได้รับพระราชทานพวงมालาของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงไม่ทรงโปรดพระราชทานโอกาสแก่เราบ้าง” แม้ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททดลองโดยให้เป็นความรับผิดชอบร่วมกันเสียแล้ว ก็เป็นอันปิดช่องที่จะจ้วงจาบเช่นนั้นได้”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นพฤติกรรมด้านปัญญาของอำมาตย์เสนก คือ ความเป็นผู้รอบรู้หนทางแห่งความเสื่อมอันจะเกิดขึ้นจากผลการกระทำ เพราะหากพระเจ้าวิเทหราชไม่ทรงปฏิบัติ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาวັນชิตแห่งมิลินทร หน้า ๙.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๑-๓๒

ตามดังกล่าวของอำมาตย์เสนกแล้ว ผลที่จะตามมาคือคำนิทาจากชาวบ้านที่ไม่ได้รับโอกาสในการทดสอบปัญญาเพื่อเข้ารับราชการ และกลายเป็นความไม่ยุติธรรมสำหรับคนอื่นที่มีความสามารถแต่ไม่ได้รับโอกาสในการคัดเลือก

ในตอนที ๓๔ "คนสำคัญของปัญจาละ" พระแม่เภาณ์นักบวชหญิงแห่งปัญจาละนคร เป็นผู้พร้าสอนประชาชนชาวปัญจาละนครให้ตั้งอยู่ในความดีเอนทางที่เสื่อมเสีย ดังข้อความว่า

"พระราชธรรมจริยาจารย์ เป็นนักบวชหญิงนามว่า "เภาณ์" เป็นบุคคลที่ชาวปัญจาละนครเทิดทูนแล้ว ในฐานะเป็นมหาเมธาวิณีของบ้านเมืองเป็นพระแม่เจ้าของชาวเมือง เป็นผู้ถวายอนุศาสน์แด่องค์อิราช และบรมอำมาตย์ราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และเป็นผู้พร้าสอนประชาชนให้ดำรงในธรรมจริยา เวนการควรเอนประพฤติกการควรประพฤติ และโน้มน้าวน้ำใจของปวงชนให้เฝดเอนทางสุจริต เป็นสัมมาจารี พระแม่เจ้าเภาณ์เป็นผู้ฉลาดในคติโลกคติธรรมสามารถในการชี้แจงแนะนำเอนอย่างดี"

ข้อความดังกล่าวแสดงให้รู้ว่าพระแม่เภาณ์นั้นเป็นผู้รอบรู้เอนอย่างดี เมื่อรู้ว่าสิ่งใดไม่ดี หากปฏิบัติแล้วมีโทษจึงได้พร้าสอนให้ประชาชนงดเอนจากเอนทางปฏิบัตินั้น ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าเป็นบุคคลผู้มีความรอบรู้ในทางเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อม

๒.๑.๒.๓.๓ อุปายโกศล หมายถึง ความฉลาดในอุปายรอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์หรือปัญหาต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๓๑ "รัชทายาทแห่งปัญจาละ" พระนางสลากเทวีซึ่งปกครองนครปัญจาละได้คิดอุปายในการช่วยเหลือพระกุมารจุลนี ซึ่งเป็นพระโอรสของพระนางให้รอดพ้นจากมรณภัย เพราะฉัพภิพราหมณ์มีความประสงค์ที่จะปลงพระชนม์พระกุมาร พระนางจึงได้วางอุปายหลอกฉัพภิพราหมณ์โดยให้พระโอรสไปอยู่ในโรงครัวกับลูกชายพ่อครัวประจำราชสำนัก จนเป็นที่รู้จักกันของคนทั่วไป จากนั้นก็วางแผนให้พ่อครัวพาพระราชโอรสหนี ด้วยวิธีการวางเพลิงห้องครัวแล้วทิ้งกระดุกแพะไว้เพื่อเอนกลลวงว่าเป็นกระดุกของพระราชกุมารจากการถูกไฟไหม้ ดังข้อความที่ว่า

"ข้ามีเรื่องร้อนใจนัก ฉัพภิพราหมณ์ต้องการจะฆ่าลูกข้าเสีย เจ้าเอนนั้นจะช่วยให้จุลนีรอดไปได้ เจ้าจงให้ชีวิตแก่ลูกข้าเถิด"

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๕) มหาบัตติตแห่งมิลินทร หน้า ๒๕๖

พ่อครัวกราบทูลว่า “ข้าแต่แม่เจ้า เป็นความยินดีแก่ข้าพระบาทล้นเกล้าฯ ที่จะถวายความภักดีแด่พระแม่เจ้าในครั้งนี้ แต่ข้าพระบาทจะทำได้อย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า”

“เรื่องนั้น ข้าคิดไว้ตลอดปอดโปร่งแล้ว” รับสั่งอธิบายว่า “เจ้าจงพาจุลนี ลูกชายของข้าไปนอนที่เรือนเจ้าทุกวัน ตัวเจ้า ลูกของข้า และลูกของเจ้าจงนอนเสียในห้องเครื่องเพื่อมิให้ใครสงสัย ทำอย่างนี้สัก ๒-๓ วัน ครั้นเห็นว่าไม่มีใครสงสัยแน่แล้ว เจ้าจงหากระดุกแพะไว้ในที่นอนของเจ้าทั้ง ๓ พอเวลาตีกลองมหาชนหลับกันหมดแล้ว จงจุดไฟเผาห้องเครื่องเสียแล้วอย่าให้ใครรู้ จงพาลูกของข้าและลูกของเจ้าออกจากประตูเล็กไปนอกแคว้น แต่อย่าพูดให้ใครรู้ว่าลูกของข้าเป็นพระราชโอรส จงเลี้ยงดูลูกของข้าเสมือนลูกของเจ้าเพียงเท่านี้แหละ” . . กราบทูลปฎิญาณ “อุบายของแม่เจ้าแยบคายดีนัก พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระบาทจะปฏิบัติตามทุกประการ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ฉลาดของพระนางสลากเทวีที่ออกอุบายและคิดหาวิธีการช่วยเหลือพระโอรสของพระนางให้รอดพ้นจากมรณภัยได้สำเร็จ

ในตอนที่ ๔๓ “การปิดล้อม” เกิดสงครามระหว่างกรุงมิลิานครกับฝ่ายปัญญาชนคร ฝ่ายปัญญาชนครไม่สามารถบุกเข้าไปยึดเมืองมิลิานครจึงได้เพียงแต่ปิดล้อมไว้ เพื่อให้ชาวเมืองขาดเสบียงอาหาร จึงปิดกั้นคลองส่งน้ำที่ไหลเข้าไปสู่เมืองมิลิานคร ด้วยความหวังว่าจะให้ชาวเมืองมิลิานครขาดน้ำใช้สอยอุปโภคบริโภคแล้วจะยอมแพ้ แต่มโหสถบัณฑิตผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ ฝ่ายมิลิานครได้คิดแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการสร้างอุบายลวงศัตรู ด้วยการนำเอาไม้ไผ่ที่มีลำขนาดยาวมาผ่าเป็นสองซีกให้รานข้อออกให้หมดแล้ว ให้ปลูกบัวในลำไม้ไผ่จนบัวทอดสายยาวกว่าลำไม้ไผ่ จากนั้นก็ถอนสายบัวส่งไปให้ฝ่ายปัญญาชนครดู เพื่อแสดงให้เห็นว่าแหล่งน้ำในเมืองมิลิานครมีมากมาย แม้ถูกปิดล้อมไว้ก็ไม่อดน้ำตาย เมื่อทางฝ่ายปัญญาชนครเห็นสายบัวที่ยาวก็ลืมนึกแผนการดังกล่าว ดังมีข้อความว่า

“ฉันเห็นด้วย คราวนี้มิลิานครเห็นจะไม่รอดมือเราไปได้ นับเป็นอุปการะสำคัญในชีวิตของมนุษย์ ถ้าขาดน้ำแล้วเป็นต้องลำบากหนัก และจักพลันถึงอันตรายทีเดียว” ดรัสพลางทรงมีพระราชโองการแก่แม่ทัพนายกองทั้งปวงให้จัดการปิดกั้นทางน้ำที่ไหลเข้าไปในเมืองทุกๆ ทาง . .

บรรดาท่านผู้สืบราชการลับทั้งหลายที่แทรกแซงอยู่ในหมู่อำมาตย์ของพระอริราช ก็เขียนหนังสือบอกเรื่องราวความคิดอ่านของกษัตริย์ที่ปรึกษาทุกประการ ผูกปลายลูกศรยิง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตินคดีแห่งมิลิานคร. หน้า ๒๓๖

เข้าไปในกำแพงเมือง เพื่อให้พวกโยธาวาไมถิลากลับไปให้ท่านมหาบัณฑิตทราบ .. ท่านมหาบัณฑิตให้คนนำไม้ไผ่สรล่ำที่ยาวประมาณ ๖๐ คอกมาเป็นอันมาก แล้วให้ผ่าออกเป็นสองซีกรานข้อออกเสียให้หมด ขัดให้เกลี้ยงเงาแล้วประกบเข้าใหม่เป็นลำดังเดิมพันด้วยหนังแล้ว ให้เพาะพืชบัวที่ตาบสผู้มีฤทธิ์นำมาแต่หิมวันตประเทศที่ชายเลนริมฝั่งโบกขรณี วางไม้ไผ่นั้นครอบพืชบัวไว้ครอบน้ำใสลงจนเต็ม ไม่ขาดดอกบัวก็งอกสูงขึ้นไปกว่าปลายไม้ไผ่ประมาณ ๑ คอก ท่านมหาบัณฑิตก็ให้คนถอนสายบัวนั้นๆ มามอบให้แก่พวกทหารประจำการตามหน้าที่พร้อมด้วยคำสั่งว่า “พวกเจ้าจงให้สายบัวเหล่านี้แก่ท่านจุลนีพรหมทัต” ... พระเจ้าจุลนีทอดพระเนตรสายบัวด้วยทรงอัศจรรย์พระฤทัยไม่น้อยพลางตรัสว่า .. “ท่านอาจารย์ สายบัวบอกความลึกตื้นแห่งแหล่งน้ำ สายบัวนี้ยาวมาก แสดงว่านครมิถิลามีสระใหญ่และลึกมาก เราคิดจะล้อมให้น้ำแล้วยึดเอานั้นเห็นจะไม่ใช่เป็นการเสียแน่ ก็ปีมิถิลจะขาดน้ำ เลิกความคิดอันนั้นเสียเถิดไม่สำเร็จแน่”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามโหสถบัณฑิตมีความฉลาดสามารถแก้ปัญหาโดยการออกอุบายลวงข้าศึกให้ตายใจจนล้มเลิกแผนการที่ได้วางไว้ ทำให้ฝ่ายตนได้ชัยชนะ

ในตอนที่ ๗๓ “น้ำพระทัยของพระอิธราช” พระแม่เกรีเป็นนักบวชหญิงชาวปัญจาปนครมีความประสงค์ที่จะทราบความถึงน้ำพระทัยของพระอิธราชจุลนีที่มีต่อมโหสถบัณฑิต จึงได้คิดอุบายทูลถามพระอิธราชจุลนี ดังข้อความว่า

“ขอถวายพระพร สมมุติว่าเมื่อบุคคล ๗ คน คือ มหาบพิตร ๑ พระราชชนนี ๑ พระนางันทาเทวี ๑ พระอนุชาธิราชดิชนมณตรี ๑ พระสหายธนูเสกข์ ๑ ปุโรหิต เกวัญ ๑ มโหสถบัณฑิต ๑ ลงเรือไปในสมุทรไปพบผีเสื้อน้ำแสวงหาเหยื่อคือมนุษย์ มันระเบิดน้ำในมหาสมุทรออกมาปรากฏตนจุดเรือของมหาบพิตรไว้ ครั้นแล้วมันจะกราบทูลมหาบพิตรว่า “พระองค์ต้องพระราชทานคน ๖ คนเหล่านี้ให้แก่ข้าพระองค์ตามลำดับ ข้าพระองค์ก็จะปล่อยพระองค์ไป” ดังนี้ อาตมาภาพขอถวายพระพรถามว่า “มหาบพิตร จะให้ผู้ใดเป็นบุคคลแรกแก่ผีเสื้อน้ำ ผู้ใดเป็นอันดับที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖ มหาบพิตรทรงพอพระทัย อย่างไรก็โปรดตรัสอย่างนั้นเถิด ขอถวายพระพร”

พระอิธราชจุลนี ทรงสดับปัญหาของพระแม่เกรีแล้วตรัสตอบตามอัธยาศัย โดยไม่ชักช้าว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้าเกิดเหตุการณ์เช่นนั้น ฉันจะให้พระชนนีแก่ผีเสื้อน้ำ

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร. หน้า ๒๙๗-๒๙๘

เป็นคนแรก คนที่ ๒ ก็ต้องให้แม่นันทาทวีของฉันทไป คนที่ ๓ ก็จะให้น้องชายดิชนมณตรี คนที่ ๔ จะให้ธนูเสกข์ คนที่ ๕ ก็เป็นภาระของปุโรหิต และคนสุดท้ายฉันทจะให้ตนเอง จะบอกให้ผีเสื้อน้ำมันอัปากของฉันทออกแล้วก็จะโดดเข้าไปในปากของมัน ฉันทไม่ยอมให้มโหสถบัณฑิตเป็นอันขาดทั้งนี้เพราะความพอใจของฉันท"

ปัญหาของพระแม่เกรที่ถวายพระพรตามนั้น เป็นอุบายที่จะหยั่งนำพระทัยของพระอิริราชจุลนี เพื่อจะทราบว่าจะมีความรักในท่านมหาบัณฑิตเพียงไร . พระแม่เกรจึงต้องคิดผูกเป็นปริศนาถวายพระพรตาม เพื่อจะทราบอย่างชัดเจนในพระทัยของพระอิริราช และพร้อมกันนั้นก็มิให้พระอิริราชทรงระแวงอีกสถานหนึ่ง นับว่าเป็นวิธีการอันแยบยล"^๑

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น พระแม่เกรเป็นผู้ฉลาดรอบคอบคิดหาอุบายเพื่อทดสอบและหยั่งนำพระทัยของพระเจ้าอิริราชจุลนีอย่างแยบยล โดยที่พระเจ้าจุลนีไม่สามารถรู้ในกลอุบายดังกล่าวเลย ดังนั้น ความฉลาดในอุบายรอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์หรือปัญหาต่างๆ ให้ลุล่วงสำเร็จจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนควรมีปัญญาระเภทนี้ไว้ในการดำเนินชีวิตของตน

๒.๑.๒.๔ ปัญญา แบ่งตามลักษณะของความแตกฉานมี ๔ ประการ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ปฏิสัมภิตา ๔ ได้แก่

๒.๑.๒.๔.๑ อัตถปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ, ปริชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

๒.๑.๒.๔.๒ ธัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม, ปริชาแจ้งในหลัก, เห็นอรรถาธิบายพิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้

๒.๑.๒.๔.๓ นิรุติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ, ปริชาแจ้งในภาษา, รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

^๑ ไบ้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๔๗๔-๔๗๕

๒ ๑ ๒ ๔ ๔ ปฏิภาณปฏิสัมภิกา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ
ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบฉับทราบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้า
สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ใช้ประโยชน์ได้เหมาะสมเข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์^๑

ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งแสดงให้เห็นลักษณะของปัญญาไว้
ครบทั้ง ๔ ประการ ดังนี้

๒ ๑ ๒.๔.๑ ปัญญาประเภทอรรถปฏิสัมภิกา ปัญญาที่แจ้งใน
ความหมายซึ่งเห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถแยกแยะเชื่อมโยงไปหาผลได้ ดังในเรื่องมหาบัตถิต
แห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑ “ศุภนิมิต” พระเจ้าวิเทโหราชทรงสุบินนำพิศวงปรากฏเห็นเป็นกองเพลิง
๕ กองด้วยกัน แต่กองเพลิงนั้นกลับปรากฏเป็นกองเพลิงที่มีความเย็นสว่างไสว เมื่อรุ่งอรุณจึงได้
ตรัสถามอำมาตย์เสนกถึงเหตุแห่งความฝันและผลที่ตามมาว่าจะเป็นเช่นไร อำมาตย์เสนกเป็น
ผู้เชี่ยวชาญในการทำนายฝัน จึงกราบทูลว่าเป็นศุภนิมิตและได้อธิบายอย่างถูกต้องตามเหตุการณ์
ที่เกิดขึ้นจริงในกาลเวลาต่อมา ดังข้อความว่า

ท่านเสนกกราบทูลหนักแน่น “พระสุบินที่ปรากฏเป็นกองเพลิง ๕ กองด้วยกัน
ณ มุมท้องพระลานหลวง มุมละ ๑ กอง และท่ามกลางอีก ๑ กอง อันเพลิงนั้นย่อม
เป็นที่ทราบเกลี้ยงกันทั่วไปว่าเป็นของร้อน มีลักษณะแผดเผาแม้แต่ผู้ให้กำเนิดเพลิงนั้น
ก็ไม่พ้นจากความแผดเผาแห่งเพลิง แต่เพลิงในพระสุบินที่ตรัสเล่าเป็นเพลิงเย็นปราศจาก
ความร้อน ไม่มีลักษณะแผดเผาแม้แต่ประการใด แม้บุคคลผู้สัญจรไปมาก็มิได้รู้สึกใน
อาการเบียดเบียนของแสงเพลิงมาตรว่าชุมชน เพลิงในสุบินจึงมิใช่เพลิงที่ปรากฏเพื่อ
นิมิตรร้าย ตรงกันข้าม เป็นเพลิงที่ให้ความร่มเย็นให้ความสว่างไสวแก่มหาชนจึงเห็นด้วย
เกลี้ยง ว่ากองเพลิงนั้นเป็นอุปมานิมิตแห่งปรีชาญาณอันกระจ่างแจ่มเป็นไปเพื่อประโยชน์
แก่มหาชนเป็นแน่แท้” สถานที่ที่เพลิงปรากฏก็เป็นท้องพระลานหลวง ภายในพระราช
สถานสำแดงเหตุประจักษ์ว่าปรีชาญาณนั้น จะปรากฏเฉลิมพระบารมีของใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทมิใช่อื่นเป็นแน่นอน จำนวนกองเพลิงทั้ง ๕ กองนั้นเล่า ก็เป็นนิมิตหมายถึง
บุคคลผู้ทรงปรีชาญาณ กองใหญ่ทั้ง ๔ กองนั้น เห็นด้วยเกล้าว่าจะเป็นนิมิตหมายถึง
พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ อันพร้อมกันปรนนิบัติบำรุงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาตาม
กำลังสติปัญญาแห่งตน กองเพลิงท่ามกลางนั้นปรากฏเป็นจุดเล็ก ๆ ก็เป็นนิมิตระบุถึงผู้มี

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๓๕
อภิธรรมปิฎก วิกังค์. หน้า ๔๕๒

ปรีชาญาณอันเอกอุตมล่วงพ้นข้าพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ เสีย นับเป็นบัณฑิตคำรบ ๕ อันจะได้มาสู่พระบรมโพธิสมภารในวัยเยาว์ บัณฑิตที่คำรบ ๕ ผู้นั้นเป็นที่นิยมเคารพบูชาของทวยเทพยดาและมนุษย์นิกร หาผู้เสมอเหมือนมิได้ที่เดียวพระพุทธเจ้าข้า"

"เดี๋ยวนี้บัณฑิตผู้นั้นอยู่ไหน ท่านอาจารย์จะบอกได้หรือไม่"

ด้วยอำนาจแห่งความเชี่ยวชาญในพยากรณ์ศาสตร์ ท่านเสนกท่านนายประหนึ่ง เห็นด้วยตาพิศุภราบทูลว่า "วันนี่คงเป็นวันที่บัณฑิตถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา หรือ มิฉะนั้น ก็เป็นวันคลอดจากครรภ์มารดาพระพุทธเจ้าข้า" คำที่ท่านเสนกราทูลนั้นเป็นความจริง วันนั้นเป็นวันที่ท่านผู้เป็นมหาบัณฑิตแห่งมิลานครถือปฏิสนธิในครรภ์มารดา^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นพฤติกรรมทางปัญญาของอำมาตย์เสนก ว่าเป็นผู้รอบรู้ในเหตุการณ์ มีความสามารถในการอธิบายเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เรียกว่าเป็นผู้มีปัญญารู้แจ้งในความหมาย

ในตอนที่ ๓๔ "คนสำคัญของปัญจาละ" ผู้แต่งได้กล่าวถึงคุณลักษณะของอำมาตย์เกวัญบุโรหิตของพระเจ้าอริราชจุลนีแห่งเมืองปัญจาสนคร ว่าเป็นผู้มีความรอบรู้เชี่ยวชาญด้านโหราศาสตร์ ดังข้อความว่า

"เกวัญราชบุโรหิตอาจารย์ เป็นบุคคลสำคัญยิ่งของแว่นแคว้นกับปิลรัฐทีเดียว ท่านผู้นี้เจเนจบไตรเพทสันหัตถ์ในกระบวนวิทยาคุณโลกายตศาสตร์ เป็นคนฉลาดในสรรพนิมิตสามารถทำนายได้แม่นยำว่า นิมิตนั้นจะเกิดผลดังนี้ นิมิตนั้นจะให้เกิดอย่างนั้น ไม่มีผิดพลาด"^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นคุณสมบัติด้านปัญญาของอำมาตย์เกวัญ ซึ่งมีความรู้ความสามารถรู้แจ้งในความหมาย โดยเห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถล่วงรู้ถึงผลของเหตุนั้นได้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าผู้มีปัญญารู้แจ้งในความหมาย

ในตอนที่ ๒๓ "แก้ปริศนาธรรม" เทวดาได้ทูลถามปัญหาอันเป็นปริศนาธรรมจำนวน ๔ ข้อแด่พระเจ้าวิเทหราช แต่พระเจ้าวิเทหราชไม่สามารถตอบปัญหาได้ จึงได้เชิญมโหสถบัณฑิตมาช่วยตอบปริศนาธรรม ซึ่งมโหสถบัณฑิตสามารถตอบปัญหาทั้ง ๔ ข้อ ได้อย่างแจ่มแจ้ง

^๑ แบ้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร. หน้า ๕-๖

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๕๕.

ดังตัวอย่างการตอบปัญหา อันแสดงให้เห็นถึงความรู้แตกฉานในเนื้อหาสาระของปัญหาที่เป็นปริศนาธรรมข้อที่ ๑ ดังข้อความว่า

“เชษฐพ่อมโสดพึง เทวดาถามเรดังนี้” แล้วตรัสข้อปริศนาข้อแรกที่เทวดาทูลถาม “จอมราช ผู้ใดเล่า ประหารท่านด้วยมือด้วยเท้า ชกเอา ด้อยเอา ถีบเอา เตะเอา บางคราวก็ตบเอา ผู้นั้นแลกลับเป็นที่รัก พระองค์เห็นใครเป็นที่รักของบุคคลด้วยเหตุนั้น”

พ่อกำนมโสดได้ฟังข้อปริศนาเท่านั้น ก็เห็นความของปัญหานั้นแจ่มกระจ่าง เหมือนอย่างเห็นดวงจันทร์เพ็ญในท้องฟ้า จึงกราบทูลว่า “ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดทรงสดับเกิดพระพุทธรเจ้าข้า”

“คราใด พ่อหนูน้อยนอนเหนือดักมารดา มีอาการรำเริงยินดี หัวเราะยิ้มแย้มเล่นหัว ชกต้อย ถีบเตะมารดาตน ทั้งผม ตบปากมารดา ครานั้นมารดาก็แสนรักสุดรักเอ๋ยปากว่า “ดูซิลูกใจเริงทำไมเจ้าจึงชกต้อยถีบเตะข้าอย่างนี้หา” เป็นต้น แล้วก็ไม้อาจล้นความรักอันเปี่ยมหัวใจไว้ได้ สวมกอดเข้ามาแนบระหว่างถัน จูบจอมถนอมเกล้าจูบแล้วจูบเล่า ทุกๆ คราวที่ลูกน้อยกระทำเช่นนั้น มารดาก็เพิ่มพูนความรักแรงขึ้น แม้บิดาก็เช่นเดียวกัน”^๑

จากข้อความดังกล่าว การที่มโสดบัณฑิตสามารถตอบปัญหาอันเป็นปริศนาธรรมได้อย่างถูกต้องและอธิบายได้อย่างแจ่มแจ้ง แสดงให้เห็นว่ามโสดบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญาแตกฉานในอรรถ คือ เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถแยกแยะอธิบายเชื่อมโยงต่อออกไปจนถึงผลนั้นได้

ในตอนที่ ๓๗ “ล่าแคว้น” พระจุลนี कुमारต้องการเสวน้ำอ้อยโดยปราศจากการรบกวนของแมลงวัน จึงได้หยดน้ำอ้อยลงพื้นแล้วไล่แมลงวันให้ไปดอมน้ำอ้อยที่ทรงหยดไว้แล้วจึงเสวน้ำอ้อยโดยที่ไม่มีแมลงวันมาดอม ดังข้อความว่า

พระราชกุมารรับขนมกับน้ำอ้อยจากพระหัตถ์พระราชชนนีแล้ว ประราธนาจะเสวยตามพระอัชฌาตย์ แต่แมลงวันพากันบินตอมล้อมพระองค์ก็ทรงดำริว่า “เราจักกินขนมนี้ไม่ให้มีแมลงวันตอม” แล้วก็ทรงเลี้ยงไปเสียหน่อยหนึ่ง หยดหยาดน้ำอ้อยลงที่พื้นไล่หมู่แมลงวันที่บินตอมล้อมพระองค์ไป แมลงวันพากันไปดอมน้ำอ้อยที่ทรงหยดลงไว้ที่พื้น

---

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาวรรณคดีแห่งมิลินทนิท. หน้า ๑๗๕

นั้นทั้งหมดมิได้มาตอมพระองค์อีก จุลนัรชกุมารเสวยได้โดยปราศจากความรบกวนจากแมลงวัน เสวยเสร็จล้างพระหัตถ์ทั้งสองบ้วนพระโอษฐ์แล้วก็เสด็จดำเนินไปตามอัธยาศัย^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระราชกุมารจุลนัรชมีปัญญารู้แจ้งในเหตุ คือ ทรงทราบถึงเหตุที่แมลงวันตอมน้ำอ้อย จึงได้หยดน้ำอ้อยลงที่พื้นแล้วไล่แมลงวันไปตอมน้ำอ้อยที่พื้น จากนั้นก็ทรงเสวยน้ำอ้อยโดยปราศจากแมลงวันตอม ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า เป็นผู้มีปัญญารู้แจ้งในเหตุ

๒๑.๒๔.๒ ธัมมปฏิสัมภิตา หมายถึง ปัญญาแตกฉานในธรรมปริชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถาธิบายพิสดารก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ ดังในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๙ “ประเดิมงาน” พระเจ้าวิเทหราชทรงประพาสาอุทยานได้ทอดพระเนตรเห็นกิ้งก่าตัวหนึ่งมีเหริญห้อยอยู่ที่คอจึงตรัสถามมโหสถบัณฑิต และได้รับคำตอบถึงสาเหตุที่กิ้งก่าได้เหริญคล้องคอเนื่องจากพนักงานหาซื้อเนื้อให้มันกินไม่ได้จึงนำเหริญมาห้อยคอมันไว้ ดังข้อความว่า

“ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงปรีชาล้ำเลิศ คงจะได้ทรงพิจารณาเห็นถ่องแท้แล้วว่า ในวันก่อนนั้น กิ้งก่าตัวนั้นยังไม่มีเหริญคล้องคอ วันนี้มีเหริญคล้องคอ คือเหริญกึ่งมาสกที่พระราชทานเป็นค่าเนื้อแก่มันทุกวัน เผอิญวันนี้เป็นวันอุโบสถ พนักงานผู้เลี้ยงหาเนื้อให้มันกินไม่ได้ จึงเอาเหริญกึ่งมาสกนั้นคล้องคอมันเป็นสิ่งที่มันไม่เคยได้ เมื่อได้เข้าแล้ว ก็ทะนงตนถึงดูหมิ่นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้เป็นโมลีแห่งวิเทหรัฐครอบครองพระนครมิลินทนคร ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ดังกราบทูลมานี้แลพระพุทธเจ้าข้า”

พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับแล้ว ตรัสเรียกพนักงานนั้นเข้ามาเฝ้า ทรงสอบถามก็ได้ทราบเหตุการณ์ตรงกันกับที่มโหสถกราบทูลทุกประการ จึงมิได้ซักถามต่อไป แต่อ้อมเอิบในพระทัยว่า “พอมโหสถนี้ ช่างรู้ไปสิ้นทุกสิ่งทุกอย่างดังกับพระสัพพัญญูทีเดียว แม้แต่อัธยาศัยของกิ้งก่าพ่อก็รู้ได้”^๒

จากข้อความดังกล่าว การที่มโหสถบัณฑิตเห็นผลในปัจจุบัน คือ กิ้งก่ามีเหริญห้อยคอนั้นแล้วทราบถึงสาเหตุที่มา ว่ามาจากเจ้าพนักงานไม่สามารถหาซื้อเนื้ออันเป็นอาหารให้แก่มันจึง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวัฒนิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๓๔.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๖๑

ได้ห้อยเหรียญไว้ที่คอของมัน เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกทางปัญญาของมโหสถบัณฑิต เรียกว่าเป็นผู้มีปัญญาแตกฉานในผล คือ เมื่อเห็นผลที่ปรากฏก็สามารถล่วงรู้ถึงสาเหตุที่มาของผลนั้นได้

ในตอนที่ ๑๑ "ปริศนาซ่อนเงื่อน" พระเจ้าวิเทหราชทรงทอดพระเนตรเห็นความพฤติกรรมของสัตว์ ๒ ชนิด คือ หมากับแพะมีความสามัคคีกัน จึงนำมาผูกเป็นปัญหาถามราชบัณฑิตทั้งห้าว่าสัตว์ที่เป็นศัตรูกันมีความวิวาทกันเสมอ กลับมาเป็นมิตรกันได้เพราะเหตุไร มโหสถบัณฑิตใช้ปัญญาพิจารณาถึงสาเหตุว่า พระราชาจะต้องทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์อะไรบางอย่างเป็นแน่จึงสามารถนำมาตั้งปัญหาเช่นนี้ได้ จึงได้ขอเวลาในการพิจารณาและได้สืบสวนจนได้คำตอบว่าสัตว์ทั้งสองอาศัยความสามัคคีกัน โดยหมาจะแอบเข้าไปคาบหญ้าในโรงช้างมาให้แพะกิน ส่วนแพะจะแอบเข้าไปโรงครัวขโมยเนื้อมาให้หมากิน สัตว์ทั้งสองทำเช่นนี้เพราะต้องการอำพรางความสนใจจากเจ้าหน้าที่ เพราะหมาไม่กินหญ้า และแพะไม่กินเนื้อจึงเป็นการง่ายในการที่จะเข้าไปขโมยอาหารมาให้แก่กันและกัน เมื่อได้ข้อสรุปดังนี้ มโหสถบัณฑิตจึงสามารถทูลตอบปัญหาของพระราชาได้อย่างถูกต้อง ดังข้อความที่ว่า

"ขอเดชะ เชิญได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงสดับพระพุทธเจ้าข้า" กราบทูลแล้ว บรรยายเรื่องราวแห่งพระปริศนาว่า "สัตว์จตุบาทมีเท้า ๔ มีกีบ ๘ กีบ คือ แพะหลบซ่อนตัวเดินมาสู่ห้องเครื่อง มันคาบเนื้อไปให้แก่หมา หมาแอบซ่อนตัวเดินมาสู่โรงช้าง มันคาบหญ้าไปให้แพะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้เป็นมิ่งโมลีแห่งวิเทหรัฐประทับบนพระมหาปราสาท ได้ทอดพระเนตรข้อนั้นเป็นมิตรภาพของหมาและแพะ พระพุทธเจ้าข้า"

ข้อความดังกล่าว การที่มโหสถบัณฑิตสามารถตอบปัญหาอันเป็นปริศนาได้ โดยสามารถสืบเสาะหาเบาะแสที่มาของเหตุที่พระราชนำมาตั้งปัญหาได้นั้น เป็นพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีปัญญารู้แจ้งในหลักหรือผล กล่าวคือเห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถล่วงรู้ไปถึงต้นตอที่มาของเหตุนั้นได้อย่างถูกต้อง

๒๑๒๔.๓ นิรุกติปฏิบัติสัมภิตา หรือปัญญาแตกฉานในภาษา มีความรู้แตกฉานในคำศัพท์ สัทลักษณ์ ถ้อยคำบัญญัติในภาษาต่าง ๆ สามารถชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ หรือรู้เพียงภาษาเดียวหรือสองภาษา แต่รู้ถึงแก่นแท้ของภาษา มีความสามารถในการอธิบายชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจได้ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๑๔ "ครองคู่" มโหสถบัณฑิตเดินทางออกจากพระนครเพื่อแสวงหาหญิงสาวที่จะมาเป็นคู่ครองของตน เมื่อได้พบนางอมราลูกสาวเศรษฐีชาวเมืองมิลินทร เกิดความชอบใจในรูปร่างที่งดงามของนาง แต่ยังไม่รู้

^๑ ไฉยม์ ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๘๐-๘๑.

ถึงความสามารถด้านสติปัญญา จึงต้องการทดสอบภูมิปัญญาของนางด้วยการถามโดยใช้ภาษามือ นางอมราตอบคำถามด้วยการใช้ภาษามือเช่นกัน และเมื่อถูกมโหสถบัณฑิตถามถึงชื่อ นางจึงตอบคำถามโดยใช้ภาษามือเพื่อเป็นการทดสอบปัญญาของมโหสถบัณฑิตด้วยเช่นกัน ดังข้อความว่า

“ขณะที่นางรำพึงอยู่ในใจ ก็เห็นช่างชุณห่มหยุดยืนอยู่ในระยะห่างๆ และกำมือชูออกมาข้างหน้า ทั้งนี้เป็นการทดลองความว่องไวแห่งปฏิภาณของนางว่าจะฉลาดหลักแหลมปานใด พอเห็น นางก็ทราบทันทีว่าชายนี้ถามเราว่า “มีผิวแล้วหรือ?” นางหยุดยืนทันทีพร้อมกับแบมือให้ดู

“ยังไม่มีผิว” ช่างชุณห่มรู้ได้ “แบมือ หมายความว่ายังไม่อยู่ในอำนาจความบังคับของใคร ยังเป็นอิสระแถมอยู่” ตีใจเดินเข้ามาใกล้พลางถามว่า “แม่นางมีนามว่าอะไรจ๊ะ?”

“พ่อนายเอ๋ย” นางตอบด้วยเสียงกังวานขึ้น “อันที่ใดที่ไม่มีแก่ดิฉัน ทั้งไม่มีในอดีตทั้งในอดีตหรือในปัจจุบันนี้ อันนั้นเป็นนามของดิฉัน ดิฉันมีชื่ออันนั้นค่ะ”

“อ้อ ! อันสิ่งไม่ตายไม่มีในโลก” ช่างชุณห่มเอ๋ยทันที “แม่นางชื่ออมราถูกไหมจ๊ะ”

“ถูกค่ะ พ่อนาย” นางสนองพร้อมกับนึก “ชายคนนี้ช่างฉลาดจริง ๆ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงปัญญาของมโหสถบัณฑิตและนางอมรา ว่าเป็นผู้มีความรู้ในการใช้ภาษามือเพื่อสื่อความหมายได้เป็นอย่างดี การรับรู้ความหมายของสื่อได้ตรงกันระหว่างคนทั้งสอง คือ ผู้สื่อสาร และผู้รับสาร เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้รอบรู้ในด้านภาษาอื่น ๆ นอกจากภาษาพูดและภาษาเขียน และการที่นางอมราใช้ภาษาเชิงตรรกะในการบอกชื่อของตนแก่มโหสถบัณฑิตก็ดี การที่มโหสถบัณฑิตสามารถรู้คำตอบอันเป็นชื่อของนางอมราได้ถูกต้องก็ดี จัดได้ว่าทั้งสองคนเป็นผู้มีปัญญารอบรู้ในด้านภาษาเป็นอย่างดี

ในตอนที่ ๗๑ “ย้ายจากมิลินา” พระแม่เกร์ซึ่งเป็นนักบวชหญิงชาวปัญจาณครเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ในด้านภาษามือเป็นอย่างดี เมื่อทราบข่าวว่ามโหสถบัณฑิตย้ายมาจากมิลินาณครเพื่อรับตำแหน่งเสนาบดีของพระเจ้าอริราชจุลนี พระแม่เกร์ไม่เคยพบมโหสถบัณฑิตมาก่อนรู้เพียงว่ามโหสถบัณฑิตเป็นคนฉลาดมีปัญญามาก เมื่อพบมโหสถบัณฑิตเป็นครั้งแรกจึงทดสอบภูมิปัญญาของมโหสถบัณฑิตด้วยภาษามือ และมโหสถบัณฑิตก็สามารถรู้ความหมายที่ถามและตอบคำถามด้วยภาษามือเช่นกัน ดังข้อความว่า

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินาณคร หน้า ๑๐๒.

“พระแม่เกริมองดูท่านบันทึกแล้วแบมือเหยียดออกไปข้างหน้า   กิริยาของพระแม่นี้เรียกว่า “หัตถมุททา” แปลกันอย่างเข้าใจง่าย ๆ ก็ว่า “แสดงข้อประสงค์ด้วยมือ” หรือว่า “สมองมือ” หมายความว่าแทนที่จะใช้คำพูดได้ถามกันกลับใช้มือแทน ถ้าเป็นบันทึกก็แปลความหมายออก และก็ตอบกิริยาทำทางอย่างเดียวกัน

ท่านมหาบัณฑิตเห็นกิริยาของพระแม่เกริเช่นนั้น ก็เข้าใจได้ทันทีว่า “พระแม่เกริถามว่า พระราชาทรงชักชวนท่านมาจากแดนไกล ทั้งท่านก็เป็นบัณฑิตมิใช่พอดีพอร้าย คือ เป็นถึงมหาบัณฑิต พระองค์ทรงชุบเลี้ยงประการใด” เมื่อได้ทราบเช่นนั้นแล้ว ก็ตอบด้วยวิธีเดียวกัน คือ “กำมือยื่นให้ดู” ... เป็นการตอบซึ่งถ้าจะแปลเป็นคำพูดก็ว่า “ข้าแต่แม่เจ้า พระราชาทรงให้กระผมปฏิบัติถวายว่าจะมารับราชการในพระองค์ ในเมื่อพระเจ้าวิเทหราชสิ้นพระชนม์แล้ว กระผมก็ได้มาตามปฎิญา บัดนี้พระราชายังทรงมรัยสถ้อยู่เหมือนกำมือ มิได้โปรดพระราชทานสิ่งใด ๆ นอกไปจากที่พระราชทานให้แล้วขอรับกระผม” พระแม่แปลความหมายได้เช่นนี้ ดีใจมาก เห็นความเป็นบัณฑิตอย่างแท้จริงของท่านมหาบัณฑิต ครั้นแล้วพระแม่เกริก็ยกมือขึ้นลูบศีรษะ

ท่านมหาบัณฑิตเห็นกิริยาเช่นนั้น ก็แปลความหมายได้ว่า “ก็เมื่อคุณลำบากเช่นนั้นทำไมถึงไม่บวชเล่า บวชเหมือนเรานี้ไม่ได้หรือ” ครั้นแล้วมหาบัณฑิตก็เอามือลูบท้อง พระแม่เกริเข้าใจทันทีว่าความหมายของกิริยานั้นก็คือตอบว่า “ข้าแต่แม่เจ้า บุตรภรรยาที่กระผมต้องเลี้ยงมีหลายคน ยังบวชไม่ได้” พระแม่เกริมีความชื่นชมยินดีเป็นอันมากที่บ้านเมืองมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาสถิตอยู่เป็นมิ่งขวัญ^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระแม่เกริและมโหสถบัณฑิตเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านภาษามือเป็นอย่างดี จึงสามารถใช้ภาษามือสื่อสารกันได้อย่างถูกต้อง

ในตอนที่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาละ” ผู้แต่งได้บรรยายให้รู้คุณสมบัติทางด้านปัญญาของอำมาตย์แก้ว ซึ่งสามารถรู้ความหมายของเสียงสัตว์ร้อง ดังข้อความว่า

แก้วราชบุโรหิตาจารย์เป็นบุคคลสำคัญยิ่งของแคว้นแคว้นกับปิลรัฐทีเดียว ท่านผู้นี้เจนจบไตรเพทสันตติในกระบวนวิทยาคุณโลกยาศาสตร์ ทั้งรอบรู้ในกระบวนเสียงร้องของสรรพสัตว์ทราบได้แน่ชัดถึงความหมายของเสียงนั้นๆ^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๔๖๗

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๕๕

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์แก้วเป็นผู้มีความรอบรู้ มีความเชี่ยวชาญด้านภาษา จึงสามารถรู้ความหมายของเสียงร้องของสรรพสัตว์ได้อย่างถูกต้อง

๒๑๒๔๔ ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การมีปฏิภาณไหวพริบ ตั้งในเรื่องมหากาพย์มหากาพย์แห่งมิลินทราชนิกาย ตอนที่ ๖ “ทดลองปริชา” มโหสถเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบดี มาตั้งแต่เด็กก่อนที่จะเข้ารับราชการ พระเจ้าวิเทโหราชต้องการทดสอบปฏิภาณไหวพริบของมโหสถ จึงมีพระบรมราชโองการรับสั่งให้ชาวบ้านยวมัชฌคามชวนวันพรพนทราย ซึ่งจะใช้เป็นสายชิงช้า จำนวน ๑ เส้น โดยอ้างเหตุผลว่าของเก่าในราชสำนักขาดแล้ว ชาวบ้านไม่มีไหวพริบจึงไม่สามารถทำได้จึงให้มโหสถช่วยเหลือ มโหสถเมื่อได้ฟังพระบรมราชโองการก็รู้ว่าสิ่งที่พระราชาต้องการนั้นไม่เคยมีมาก่อนจึงใช้วิธีย้อนปัญหา โดยสั่งให้พนักงานกลับไปทูลขอเชือกพรพนทราย เส้นเก่ามาเพื่อดูเป็นต้นแบบ และหากพระราชาไม่มีตัวอย่างให้ดูก่อน ก็ไม่สามารถทำได้เช่นกัน ในที่สุด พระราชาก็ยอมรับว่ามโหสถเป็นเด็กที่มีไหวพริบดี ดังข้อความว่า

“ท่านทั้งหลายจงพากันเข้าเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า “ขอเดชะพระองค์ผู้สมมุติเทพเจ้า พวกชาวบ้านยวมัชฌคามตะวันออกได้รับพระบรมราชโองการ ซึ่งได้โปรดพระราชทานไปแล้วนั้น ก็ปรารถนาจะฉลองพระเดชพระคุณอยู่ แต่มีทราบขนาดของพรพนทรายที่ทรงพระประสงค์ว่าจะต้องพระประสงค์ขนาดไหน หนาหรือบางอย่างไรไม่ทราบเกล้าฯ ขอได้ทรงพระกรุณาส่งพรพนทรายเส้นเก่าให้พวกข้าพระพุทธเจ้าสักก่อนหนึ่งตีบหรือสองตีบก็แล้วแต่จะทรงพระกรุณา ชาวบ้านยวมัชฌคามตะวันออกเห็นแบบอย่างแล้วจะพากันชวนวันตามที่ทรงประสงค์ พระพุทธเจ้าข้า” ถ้าพระราชารับสั่งกะพวกท่านว่า “ขึ้นชื่อว่าพรพนทรายในวังของเราไม่เคยมีแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว” ที่นั้นพวกท่านจงพากันกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงบรมเดชานุภาพยิ่งใหญ่มั่นเป็นดังพระกระสอกล่าวคือ ในพระบรมมหาราชวังมิได้เคยมีพรพนทรายแล้วไซ้ พวกข้าพระพุทธเจ้าชาวบ้านยวมัชฌคามตะวันออก จะชวนพรพนทรายถวายได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้อย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า”

คนเหล่านั้นรับคำกำหนดข้อความที่มโหสถบันทึกบอกกำชับแม่นยำ แล้วพากันเข้าเฝ้าพระราชา กราบทูลตามที่มีมโหสถบันทึกแนะนำ เหตุการณ์ได้เป็นดังที่มีมโหสถบันทึกคาดไว้ไม่ผิดผิด กล่าวคือพระเจ้าวิเทโหราชปฏิเสธว่า ในพระบรมมหาราชวังไม่เคยมีพรพนทรายมาแต่ไหนแต่ไร ครั้นพวกนั้นกราบทูลว่า “เมื่อในพระบรมมหาราชวังไม่เคยมีมาแล้ว พวกชาวบ้านยวมัชฌคามตะวันออกจะชวนพรพนทรายถวายได้อย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า”

ตรัสว่า “ย้อนปัญหาคมคาย ใครเป็นคนคิดให้พวกเจ้าทั้งหลายมาพูดอย่างนี้”

"ขอเดชะ พระบารมีปกเกล้าฯ" พวกนั้นกราบทูลอย่างองอาจ "การครั้งนี้พ่อมโหสถบัณฑิตคิดให้พวกข้าพระพุทธเจ้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาพระพุทธเจ้าข้า"^๑

จากตัวอย่างข้างต้น การที่มโหสถสามารถย้อนปัญหาได้อย่างมีเหตุผลและถูกต้องตามความเป็นจริงว่าเชือกที่ขึงด้วยพรุนทรายของพระราชาไม่มีนั้น เป็นการแสดงออกถึงความเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบของมโหสถบัณฑิต

ในตอนที่ ๔๓ "การปิดล้อม" ในการทำสงครามระหว่างชาวมิถิลานครกับชาวปัญจาสนคร ฝ่ายพระเจ้าอริราชจุณีได้ทำการปิดล้อมมิถิลานครทุกด้าน เมื่อไม่สามารถบุกรุกเข้าไปภายในพระนครได้จึงคิดจะปิดล้อมเมืองมิถิลานครไปตลอดจนกว่ามิถิลานครจะยอมแพ้ เพราะคิดว่าชาวมิถิลานครจะต้องขาดเสบียงอาหาร ขาดพื้นที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการประกอบอาหาร แต่แผนการดังกล่าวได้รั่วไหลไปถึงมโหสถบัณฑิตผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายมิถิลานคร มโหสถบัณฑิตจึงให้คนโกยเลนขึ้นไปถมบนกำแพงแล้วหว่านข้าวเปลือก ไม่นานข้าวก็งอกงามอยู่บนกำแพง ฝ่ายพระเจ้าอริราชจุณีได้เห็นเหตุดังกล่าว จึงคิดว่าในเมืองมิถิลานครคงมีเสบียงอาหารมากมายเกินกว่าจะปิดล้อมให้อดตายได้ จึงต้องล้มเลิกแผนการของพระองค์ไปเสียโดยปริยาย ตั้งข้อความว่า

พระเจ้าจุณีทรงสดับก็รับสั่งว่า "แบบคายดีท่านอาจารย์ อุบายอย่างนี้คงสำเร็จประโยชน์ได้" รับสั่งพลางมีพระราชโองการประกาศแก่แม่ทัพนายกอง ... ให้กระชับการปิดล้อมเพื่อให้สิ้นข้าวต่อไป ให้โยธาปญจาสะทุกคนตรวจตรากวาดขันอย่าให้ชาวมิถิลา นำธัญญาหารจากภายนอกเข้าไปในเมืองได้เป็นอันขาด

อุบายนี้เป็นทำนองเดียวกันกับอุบายทั้งหลาย คือ มิได้รอดพ้นไปจากความรู้ของท่านมหาบัณฑิต เมื่อได้ทราบแล้ว ก็ดำเนินความคิดแก้ไขให้พระเจ้าจุณีทรงเลิกความคิดนั้นด้วยวิธีการดังต่อไปนี้ ให้จัดการโกยเลนขึ้นไปถมบนกำแพงแล้วให้หว่านเมล็ดข้าวเปลือกบนกองเลนนั้น ไม่กี่วันข้าวเปลือกก็งอกงามตั้งลำต้นเขียวชะอุ่มปรากฏเหนือสันกำแพงโดยทั่วไป

พระอริราชทรงสดับก็ตระหนักในพระหฤทัยว่า "อุบายที่จะล้อมให้อดข้าวก็เห็นจะไม่เป็นผลเสียอีกแล้ว" จึงทรงหันพระพักตร์มาทางที่ปรึกษาเกวัญตรัสว่า "ท่านอาจารย์ การล้อมให้อดข้าวก็เห็นจะไม่เป็นผลเสียแล้วละ กว่าเราจะอดข้าวเราก็อดไปก่อน"^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๒๙). มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร หน้า ๓๙-๔๐.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๙๙-๓๐๐.

จากข้อความข้างต้น มโหสถเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบดีสามารถทำลายแผนการที่จะปิดล้อมพระนครให้ชาวเมืองขาดอาหารลงได้ ทำสถานการณ์ที่เลวร้ายกลับกลายเป็นดีได้ทันท่วงที

ในตอนที่ ๔๔ "เลสธรรมยุทฺธ" ในการทำสงครามธรรมยุทฺธหรือการรบกันทางธรรมถือเป็นกลอุบายอย่างหนึ่งที่ใช้กันในอดีต เป็นการนำเอาบัณฑิตทั้งสองฝ่ายมาพบกันสถานที่แห่งเดียวกัน หากบัณฑิตของฝ่ายใดทำความเคารพบัณฑิตของฝ่ายตรงข้าม ก็ถือว่าฝ่ายที่ทำความเคารพก่อนนั้นเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ในการทำสงครามธรรมยุทฺธระหว่างมโหสถบัณฑิตแม่ทัพใหญ่แห่งมิตทิลานครกับอำมาตย์เกวัญแห่งปัญจาลนคร เป็นเล่ห์อุบายของอำมาตย์เกวัญผู้มั่นใจว่าฝ่ายตนต้องชนะ เพราะเห็นว่ามโหสถบัณฑิตมีอาวุโสน้อยกว่าโดยมารยาทต้องไหว้ตนก่อนเพราะเป็นผู้มีอาวุโสมากกว่า แต่มโหสถบัณฑิตอาศัยความเป็นผู้มีปฏิภาณไหวพริบดีพลิกสถานการณ์ทำให้ตนเป็นฝ่ายชนะในครั้งนี้ได้ โดยการนำเอาดวงแก้วมณีล้ำค่าติดตัวไปทำเป็นกลลวงว่าจะให้แก่อำมาตย์เกวัญ จากนั้นก็ปล่อยให้หล่นลงพื้นตรงหน้าทำให้อำมาตย์เกวัญก้มลงเก็บดวงแก้วมณี มโหสถบัณฑิตรีบฉกฉวยโอกาสกดคอเกวัญลง และทำที่เป็นร้องห้ามมิให้อำมาตย์เกวัญทำความเคารพตน ฝ่ายพระราชาทองหลายผู้เป็นฝ่ายของอำมาตย์เกวัญได้เห็นปรากฏการณ์เช่นนั้น ก็นึกว่าอำมาตย์เกวัญซึ่งเป็นฝ่ายของพวกตนพ่ายแพ้แล้วจึงรีบหนีไปโดยเร็ว ดังข้อความว่า

"เชษฐริบเอาเถิด" พร้อมกับทิ้งแก้วมณีรัตนให้ตกลงที่ปลายนิ้วของเกวัญ ดวงแก้วมณีรัตนมีน้ำหนักมากเกินกว่าที่ปลายนิ้วของท่านเกวัญจะสามารถทานไว้อยู่ จึงพลัดตกลงจากมือกลิ้งไปใกล้ฝ่าเท้าของท่านมหาบัณฑิต อำนาจของความโลภครอบครองจิตใจของเกวัญคลุ้มปรีชาญาณอันเยียมยอดให้มีตมมณ มิให้คิดหยังให้ตระหนักในเหตุการณ์มุ่งแต่จะเก็บดวงมณีให้สมปรารถนา ความมุ่งมั่นนั้นเป็นกำลังเหนี่ยวกายของเกวัญให้น้อมลงแทบฝ่าเท้าของท่านมโหสถเพื่อหยิบดวงมณีรัตนอันอยู่ ณ ที่นั้น อาการกิริยาท่านเกวัญจึงมองดูคล้ายกับการก้มกราบกรานอย่างงดงาม

โอกาสนั้นเอง ท่านมโหสถผู้คาดการณ์แน่วแน่ก็คำคอปราษฎ์เกวัญแห่งปัญจาลจะไว้ด้วยมือข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งคว้าที่ชายกระเบนเหน็บ อาการกิริยาที่ท่านมโหสถกระทำดูท่าทางๆ ก็เหมือนกับห้ามมิให้กราบด้วยวิธีจุดให้ลุกขึ้น ความจริงตรงกันข้ามเป็นอาการห้ามลุก หากบังคับให้เป็นอาการกราบ ส่วนปากของท่านมหาบัณฑิตก็ประกาศก้องสนั่นได้ยินตลอดธรรมยุทฺธมณฑลว่า "เชษฐท่านลุกขึ้น เชษฐลุกขึ้นเถิดท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าเป็นเด็กคราวหลานของท่านเท่านั้นอย่ากราบข้าพเจ้าเลย เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่งที่ท่านอาจารย์จะมากราบชนบดไพร่ข้าพเจ้าดังนี้" ..

เกวัญถูกผลักไสไปในท่าโก้งโค้งอย่างนั้น ด้วยกำลังแรงถอยถลาไปไกลประมาณชั่วโคโดดจึงทรงร่างลุกขึ้นได้ หนีเปิดไปขึ้นม้าเลยทีเดียว แต่การลุกขึ้นหนีของเกวัญช้า

ไปเสียแล้ว ไม่ทันกันกับพรรคพวกของตนมีพระเจ้าอริราชจุลนี้เป็นประธานพร้อมด้วย
พระราชาร้อยเอ็ดพระองค์กับข้าราชการบริพารได้เสด็จปลาสนาการไป^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงปฏิภาณไหวพริบของมโหสถบัณฑิต กล่าวคือในขณะที่
อำมาตย์เกวัญก้มลงเก็บแก้วมณีนั่น ตนเองก็รีบคว้าคออำมาตย์เกวัญไว้พร้อมทั้งประกาศบอกไม่ให้
อำมาตย์เกวัญไหวตัวตนเอง จนเป็นเหตุนำมาซึ่งชัยชนะในการทำสงครามยุทธมยุร

ประเภทของปัญญาที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตติตแห่งมถิลานคร ซึ่งแบ่งออกไปได้หลาย
ลักษณะตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาตามระดับความรู้ได้ ๒ ประเภท ได้แก่ โลเกียปัญญา
และโลกุตตรปัญญา ซึ่งโลกุตตรปัญญาไม่มีปรากฏในเรื่องมหาบัตติตแห่งมถิลานคร ปัญญา
แบ่งตามลักษณะได้ ๒ ประเภท ได้แก่ สหชาติปัญญาหรือปัญญาที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และ
โยคปัญญา หรือปัญญาอันเกิดจากการแสวงหาใส่ตัว ปัญญาแบ่งตามลักษณะของเหตุที่รู้ได้ ๓
ประเภท ได้แก่ ความฉลาดในทางแห่งความเจริญ ความฉลาดในทางแห่งความเสื่อม และความ
ฉลาดในอุบายแก้ไขสถานการณ์ ปัญญาแบ่งตามลักษณะของความรู้ที่แตกฉานได้ ๔ ประเภท
ได้แก่ ความฉลาดในเหตุ ความฉลาดในผล ความฉลาดในด้านภาษา และความเป็นคนมี
ปฏิภาณไหวพริบดี ซึ่งลักษณะของปัญญาดังกล่าวล้วนเป็นสิ่งสำคัญในการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์
ในการดำเนินชีวิต

๒.๑.๓ ประโยชน์ของปัญญา

พุทธธรรมว่าด้วยเรื่องประโยชน์ของปัญญาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัตติต
แห่งมถิลานคร ผู้แต่งได้นำเอาพุทธศาสนสุภาษิตเรื่องปัญญามาอธิบายขยายความไว้ เพื่อให้
ผู้อ่านได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของปัญญาและประโยชน์ของปัญญา

คำว่า “พุทธศาสนสุภาษิต” หมายถึง คำพูดที่เป็นคติสอนใจในทางพระพุทธศาสนา
หรือข้อความที่พูดออกมาดีเป็นคติสอนใจในทางพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะเป็นข้อความสั้นๆ จดจำ
ได้ง่าย ในส่วนที่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าจะเรียกว่า “พุทธสุภาษิต” ที่เป็นคำสอนของ
พระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้าจะเรียกว่า “ธรรมภาษิตหรือสุภาษิต” ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกัน
เรียกว่า “พุทธศาสนสุภาษิต” ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมถิลานคร มีพุทธศาสนสุภาษิตว่าด้วย
เรื่องความสำคัญและประโยชน์ของปัญญา ซึ่งผู้แต่งได้นำมาอธิบายขยายความไว้ดังนี้

^๑ เข้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมถิลานคร. หน้า ๓๐๘-๓๐๙.

๒๑๓๑ พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า “ปัญญาตม วิปัสสติ คนย่อมเห็นเนื้อความด้วยปัญญา”^๑ หมายความว่า บุคคลผู้มีปัญญาสามารถพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ถึงเหตุและผลจึงจะรู้สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง หากไม่มีปัญญาแล้วก็จะไม่สามารถรู้แจ้งในสิ่งต่าง ๆ ได้ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑๒ “มีทรัพย์กับมีปัญญา” มโหสถบัณฑิตอธิบายถึงคุณประโยชน์ของปัญญาแด่พระเจ้าวิเทหราชว่า ปัญญาเป็นสิ่งสำคัญในด้านการนำไปใช้เมื่อเกิดปัญหา ผู้มีปัญญาเท่านั้นที่จะพิจารณาหาเหตุและผลของปัญหาจนกระทั่งแก้ไขข้อสงสัยต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ดังข้อความว่า

“คนไม่มีปัญญาได้ความสุขแล้วก็มัวเมาประมาทลืมนั่น จนทำแต่กรรมชั่วพอกความสุขทุกข์กระทบเข้าบ้างก็เลื่อนเปื้อนไปเลย คนพาลนั้นนะพระพุทเจ้าข้าประสบความสุขความทุกข์ที่ผลัดมากระทบก็ดิ้นรนเหมือนปลาที่ถูกจับโยนขึ้นตรงแดดร้อน ครั้นตกลงถูกร้อนก็กระโดดขึ้นไปอีกจนหมดแรงฉันทใจ คนพาลก็ฉันทนั้นถูกความสุขความทุกข์ผลัดกันเข้ามากระทบแล้วก็โลดเต้นจนสิ้นฤทธิ์ เพราะไม่มีปัญญาที่จะรู้คิดอ่านผ่อนปรนได้ ... ใครๆ ก็ตามเมื่อเกิดความสงสัยสนเทห์ในประโยชน์และมีใช้ประโยชน์แล้วไม่มีเลยที่จะผ่านพ้นคนมีปัญญาเสีย ... เพราะคนโง่จะช่วยกำจัดความสงสัยนั้นไม่ได้ แต่จะพากันไปพินอบพิเทาคนมีปัญญา และได้ทราบวินิจฉัยอันแน่นอนจากผู้มีปัญญา”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักประโยชน์ของปัญญาในการนำมาแก้ไขปัญหา ในโลกนี้บุคคลจะประกอบกิจการใดๆ จำต้องอาศัยปัญญาไตร่ตรองพิจารณาให้รู้เหตุรู้ผลของกิจการนั้นให้รอบคอบเสียก่อนจึงทำลงไป การงานนั้นจึงจะสำเร็จไปได้ด้วยดีและได้รับผลเต็มที่ และไม่ว่าจะเกิดปัญหาใดๆ ล้วนต้องอาศัยบุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้นในการแก้ไขปัญหานั้นๆ ให้ลุล่วงไปด้วยดี

๒๑.๓.๒ พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า “ปัญญา รตนํ ชนานํ ปัญญาเป็นรัตนะ ของนรชน”^๓ หมายความว่า บุคคลที่มีปัญญาจะเป็นบุคคลที่ทรงคุณค่า เพราะปัญญาเป็นดังแก้วสารพัดนึกที่มีไว้สำหรับมนุษย์ ในการที่จะนำมาสร้างสรรค์ความสุขแก่ตนเอง

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕) พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ๔๒

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) . มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๘๕-๘๖

^๓ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๕๙

และสังคม ดังในเรื่องมหากัณฑ์แห่งมิลินทราชนิก ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” มโหสถกราบทูลถึงคุณค่าของปัญญาแด่พระนางอุทุมพรเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช ดังข้อความว่า

“คนเรามีความฉลาดอยู่ในตนแล้วก็เท่ากับมีรัตนะประจำตน มีคุณสมบัติประเสริฐอยู่ในตน ความฉลาดประการเดียวเท่านั้น เป็นทางไหลมาแห่งสรรพคุณซึ่งเป็นที่ปรารถนา”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้มีความฉลาดอยู่ในตัวเสมือนมีแก้วสารพัดนึกที่สามารถทำให้สมปรารถนาได้

๒.๑.๓.๓ พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า “สากัจฉา ปัญญา เวทิตพฺพา ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา และ ปัญญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ คนฉลาดกล่าวว่า ปัญญาแลประเสริฐสุด”^๒ ดังในตอนี่ ๑๔ “ครองคู่” มโหสถบัณฑิตได้พบกับนางอมราเป็นครั้งแรกแล้วได้สนทนากัน จนเป็นเหตุให้รู้ว่าต่างฝ่ายต่างก็มีปัญญาด้วยกัน ดังข้อความว่า

“การสนทนาปราศรัยที่กระทำกันเพียงเท่านี้ ก็เป็นข้อที่บอกรับอภัยสยของกันและกันได้เพียงพอความตื้นลึกหนาบางมีเพียงไร ความแหลมความคมมีขนาดไหนพอหยั่งทราบกันได้ ความฉลาดรู้กันได้ด้วยการสนทนา เมื่อพบความฉลาดแล้วก็เป็นอันพบจุดเอกจุดเยี่ยมแห่งคุณสมบัติในตน เพราะปัญญานั้นแหละ นักปราชญ์กล่าวว่า ประเสริฐที่สุด ความสุภาพเรียบร้อยก็ดี ความมีสง่าราศีก็ดี เป็นคุณธรรมที่มาจากคนมีปัญญาทั้งนั้น”^๓

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของปัญญาที่สามารถรู้ได้จากการสนทนาปราศรัย คำพูดที่ใช้สนทนาปราศรัยกันสามารถบ่งบอกถึงสติปัญญาของผู้พูดได้ และยังให้เห็นถึงความสำคัญของปัญญาที่เป็นคุณสมบัติที่ดีเยี่ยมของบุคคล เพราะปัญญานักปราชญ์ทั้งหลายต่างยอมรับและยกย่องปัญญาว่าเป็นคุณสมบัติอันประเสริฐของบุคคล ด้วยเหตุนี้บุคคลที่มีปัญญามากมักได้รับความนิยมนิยมชมชอบจากคนทั่วไป

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหากัณฑ์แห่งมิลินทราชนิก. หน้า ๑๐๐

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ๔๓

^๓ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). เล่มเดิม. หน้า ๑๐๓.

๒.๑๓๔. พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า “ปัญญา ว ธเนน เสโย ปัญญา เทียวประเสริฐกว่าทรัพย์”^๑ หมายความว่า บุคคลผู้มีปัญญานั้นสามารถนำมาใช้ได้ไม่รู้จักหมดสิ้น ดังในตอนี่ ๑๖ “ลองใจนาง” นายชนบาลชาวเมืองมิลินทนครซึ่งเป็นคนมีนิสัยเจ้าชู้ เป็นผู้ที่ยึดมั่นในความคิดที่ว่ามียศแล้วสามารถจะนำมาทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ จึงได้พูดจาหวานล่อมนางอมราเทวีซึ่งเป็นคนรักของมโหสถบัณฑิต เพื่อให้นางได้เกิดความพอใจในฐานะของตนแล้ว จะได้มารักตน แต่ถูกนางอมราสอนให้รู้ถึงประโยชน์ของทรัพย์และปัญญาที่แตกต่างกันในการนำมาใช้ว่าปัญญาเป็นขุมทรัพย์ที่ประเสริฐกว่าทรัพย์ ดังข้อความว่า

“ภาดาผู้เจริญ ดูช่างรำพันรำพึงถึงควมมียศเสียหนักหนา ประหนึ่งมียศแล้วอาจมีได้ทุกอย่าง” นางได้ตอบอารมณ์ขึ้น “ทรัพย์จะช่วยอะไรได้ในเมื่อมียศทรัพย์ประพัตติชั่ว ทรัพย์จะช่วยอะไรได้ในความฤตยูเข้ามาผลาญ และทรัพย์จะช่วยอะไรได้ในเมื่อความวิบัติเกิดแก่ทรัพย์นั้นเอง ... ทรัพย์นั้นไม่อาจซื้อน้ำใจที่แท้จริงของคนเพียงคนเดียวได้ ... ขุมทรัพย์ของมนุษย์มิใช่ความร่ำรวยของบิดามารดา มิใช่อยู่ที่ความมั่งคั่งของสตรีผู้เป็นภรรยา หมายความว่าบิดามารดาเป็นผู้ร่ำรวย เมื่อท่านวายชนม์แล้วทรัพย์นั้นๆ ก็ตกแก่ผู้เป็นบุตร หรือสกุลที่มีธิดาเป็นสกุลที่มั่งคั่งด้วยโภคสมบัติ ดนก็หาทางสมรสกับธิดาแห่งสกุลเช่นนั้นแล้วกลายเป็นผู้มีทรัพย์ขึ้น หากภาดาจะสำคัญมั่นหมายดังนี้ไซ้ ความสำคัญนั้นก็เป็ผิดและเป็นผิดอย่างหนัก สมรรถภาพของมนุษย์เท่านั้นเป็นขุมทรัพย์อันไพศาล ภาดากล่าวมาแล้วว่า “ควมมียศไม่มีใครปฏิเสธว่ามีใช้ความดี แต่ควมมีขุมทรัพย์อันจ่ายไม่รู้จักหมด จะมีใครบ้างที่จะไม่ยอมรับยิ่งดีกว่าควมมียศแสนทวี”^๒

ข้อความดังกล่าว สอนให้รู้ถึงคุณค่าของปัญญาในแง่ของการนำไปใช้ ทรัพย์สมบัติหากใช้บ่อยๆ ก็หมดสิ้นไปได้และรักษาไว้ได้ยาก แต่ปัญญาเป็นคุณสมบัติภายในนำมาใช้ได้ตลอดไม่รู้จักหมดสิ้น ยิ่งใช้ก็ยิ่งคมทำให้เกิดความเชี่ยวชาญเฉลียวฉลาดยิ่งขึ้น แม้ใจก็ลักขโมยไปไม่ได้เมื่อนำมาควมรู้มาเผยแพร่ควมรู้นั้นก็ยิ่งแพร่หลายออกงามไปในหมู่ชน ด้วยเหตุนี้ ปัญญาจึงประเสริฐกว่าทรัพย์

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕) พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ๔๒.

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๑๘ - ๑๑๙

๒.๑.๓.๕ พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า “พหุเน วต อตถาย สปัญญมรมาวาส ผู้มีปัญญายู่ครองเรือนย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่คนมาก”^๑ เป็นคำสอนให้ตระหนักถึงคุณค่าของปัญญาในการนำมาใช้ในการดำเนินชีวิต ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๒๐ “เกิดปัญหายาก” ชาวมิลานครได้พึ่งพาอาศัยปัญญาของมโหสถบัณฑิตในการช่วยแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ และคอยชี้แนะแนวทางในการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร แต่เมื่อมโหสถบัณฑิตต้องหลบหนีราชภัยไปอยู่ที่อื่นทำให้ขาดบุคคลผู้ทรงคุณค่า ประชาชนก็ไม่ว่าจะไปพึ่งพาอาศัยใครในยามเกิดปัญหา ต่างก็เศร้าโศกและบ่นถึงมโหสถบัณฑิตผู้เป็นที่พึ่งของตน ดังข้อความว่า

“ประชาชนชาวมิลานาที่เคยยิ้มแย้มแจ่มใสก็พากันมีหน้าเศร้า ความมึนทึบดูปกแผ่ไปทั่วตลอดมิลานครอันกว้างขวาง ความเจ็บขริบเข้าครอบงำตามหมู่บ้านทั่วๆ ไป “โอ้ พ่อจอมปราชญ์ของมิลานครมาทอดทิ้งพวกเราเสียแล้วสินะ ไปอยู่แห่งหนตำบลไหนใครจะรู้บ้างเล่า” เสียงซุบซิบใต้ถ้ำเสียงปรึกษาหารือ พึมพำไปตามวิสัยแห่งหัวใจ อันมีอาลัยรัก ทั้งนี้เพราะถิ่นใดปราศจากแสงแห่งปรีชา ถิ่นนั้นก็เปรียบเหมือนท้องฟ้าปราศจากดวงจันทร์ ความมืดก็เข้าครอบงำจักวาล

ในราชสำนัก ท่านมโหสถเคยแสดงอรรถธรรมแนะนำคุณโทษถวายแด่พระเจ้าวิเทหราชตามกาลอันควรในตำแหน่งผู้อนุศาสน์ พระเจ้าวิเทหราชพร้อมทั้งข้าราชการบริวารเคยได้สดับและฟังเกิดความรู้ที่รู้ชอบ มาบัดนี้ผู้ชี้แจงจากไปเสียแล้ว ไม่มีผู้ใดที่จะทำหน้าที่เช่นนั้น ไม่มีผู้ใดที่จะมีปรีชาอันถ่องแท้ในสรรพธรรม การขาดผู้ชี้ข้อควรและไม่ควร ข้อผิด ข้อถูก ก็ไม่ต่างอะไรกับการขาดดวงตาที่จะส่องมองดูสิ่งใดๆ ความเดือดร้อนของผู้เคยมีดวงตาอันกระจ่างมาแต่เดิมแล้วมามีตมัวไปเสียเป็น ฉันทใด การขาดผู้สามารถชี้ประโยชน์ก็ควรก่อให้เกิดความเดือดร้อนได้ ฉันทนั้น”^๒

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าผู้มียุปัญญาย่อมเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป และเป็นผู้ที่สรรสร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคมโดยแท้ ดังในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

ทุลลโก	ปริสารถญ	น	โส	สพฺพตฺถ	ชายติ
ยตฺถ	โส	ชายติ	ธีโร	ตํ	กุลํ
					สุขเมธติ ฯ

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕) พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑. หน้า ๔๓.

^๒ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมิลานคร. หน้า ๑๕๓

บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก ท่านไม่เกิดในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยนั้น
เป็นวีรชน บังเกิดในสกุลใด สกุลนั้นย่อมหยั่งลงสู่ความสุข”^๑

คำว่า “บุรุษอาชาไนย” ในที่นี้หมายถึงผู้ที่เพื่อบัณฑิตฉลาดรอบรู้ และนำความรู้นั้น
มาสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สังคม ดังในตอนี่ ๔๖ “สื่อสารศึก” มโหสถบัณฑิตผู้ยึดมั่นใน
อุดมคติของบัณฑิต เมื่อได้ทราบเหตุการณ์อันเป็นภัยแก่ประเทศของตนก็ได้ละเลยเสีย แต่คิด
หาวิธีแก้ไขป้องกันรักษาประเทศของตนให้อยู่รอดปลอดภัยจากการรุกรานของศัตรู ดังข้อความว่า

วิสัยบัณฑิตย่อมทรงปรีชาญาณอันเป็นเครื่องรักษาตนโดยรอบด้าน อยู่ในถิ่นใด
ประเทศใดก็อำนวยความสะดวกและประโยชน์โสดกผลในถิ่นนั้นประเทศนั้น นั้นพึงเป็นปฏิบัติ
ของเรา เหตุการณ์อันเกิดขึ้นแก่มิถิลานครครั้งนี้เป็นไปตามอนุমানปรีชาของเรา เราได้
คาดคิดเห็นเหตุการณ์นี้มานานแล้ว ทั้งได้จัดการป้องกันมาโดยลำดับ^๒

จากข้อความดังกล่าว การที่มโหสถบัณฑิตคิดทำคุณประโยชน์ให้เกิดแก่ประเทศของตน
เป็นตัวอย่างที่ดีของผู้มีปัญญาที่รู้จักนำปัญญามาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม

๒.๑.๓.๖ พุทธศาสนาสุมิตถบพที่ว่า “ปัญญา โลกสุมี ปชโชโต ปัญญา
เป็นแสงสว่างในโลก”^๓ หมายความว่า ปัญญาเป็นเครื่องส่องทางสว่างในการดำเนินชีวิตของมนุษย์
ดังในมหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร ตอนที่ ๒๐ “เกิดปัญหายาก” เทวดาได้ถามปริศนาธรรมแด่
พระเจ้าวิเทหราช เมื่อพระเจ้าวิเทหราชไม่สามารถตอบได้จึงนำเอาปัญหาดังกล่าวไปตรัสถาม
อำมาตย์เสนก และอำมาตย์เสนกเองก็ไม่สามารถตอบปัญหานั้นได้ ดังข้อความว่า

การจะรู้สิ่งที่ยังไม่รู้นั้นต้องเอาความรู้เข้าไปค้นหา เปรียบการแสวงหาสิ่งที่ยัง
ไม่เห็นในความมืดต้องเอาแสงสว่างเข้าไปส่องจึงจะพบฉะนั้น หากมีแต่ความไม่รู้จะเอา

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕
พุทธทศนิกาย ธรรมบท หน้า ๕๙.

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร หน้า ๓๑๘.

^๓ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕
สังยุตตนิกาย สคาถวรรค หน้า ๗๖.

ความไม่รู้ไปสอดคล้องข้อที่ยังไม่รู้เพื่อจะเป็นความรู้ขึ้นมาเป็นไปไม่ได้เลย เหมือนเอาความมืดเข้าไปค้นหาสิ่งที่ยังไม่เห็นอันอยู่ในความมืด ผลก็คือมืดด้วยกัน ท่านเซนกไม่มีความรู้อยู่กับตนเลย จะได้สิ่งใดเป็นแสงสว่างเข้าไปส่องค้น มีแต่ความไม่รู้ยิ่งใช้ความไม่รู้เข้าไปขบคิด ความไม่รู้กับข้อที่ยังไม่รู้ผสมกันเข้าก็คือความสุดรู้เท่านั้นเอง^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ถึงประโยชน์ของปัญญาที่เป็นเครื่องทำลายอวิชชา คือ ความไม่รู้ให้กลับกลายเป็นความรู้ความสว่างไสวแก่ชีวิต เพราะในการดำเนินชีวิตของบุคคลประกอบกิจการใดๆ เมื่อประสบอุปสรรคนานัปการ จะต้องใช้ปัญญาไตร่ตรองเหตุผลแก้ไขปัญหาลุล่วงไปด้วยดี หากไม่มีความรู้แล้วก็จะไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังๆ ได้ ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นเสมือนแสงสว่างที่จะส่องทางในการดำเนินชีวิตให้ประสบแต่ความสุขความเจริญ

๒๑๓๗. พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า "ปัญญา นปฺมชฺเชยฺย บุคคลไม่ควรประมาทปัญญา"^๒ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๖๔ "ธรรมของเสนานายก" พระเจ้าวิเทหราชตรัสชักชวนให้มโหสถบัณฑิตลักลอบหนีไปพร้อมกับพระองค์ ในขณะที่กำลังถูกกองทัพของนักรบปัญจาจนครปิดล้อมไว้ เพราะทรงเห็นว่าฝ่ายพระองค์มีกำลังน้อยไม่สามารถสู้รบได้แน่ แต่ในเหตุการณ์ครั้งนี้ มโหสถบัณฑิตได้คิดค้นหาทางหนีที่ไล่ไว้เรียบร้อยแล้ว จึงได้กราบทูลว่าไม่ควรประมาทปัญญา ถึงแม้มีกำลังน้อยก็สามารถใช้ปัญญาให้เกิดชัยชนะได้ หากฝ่ายศัตรูที่มีกำลังมากไม่มีปัญญา ดังข้อความว่า

"พ่อมโหสถ เสนาณิกนกรของพ่อดีประมาณน้อยเมื่อเทียบกับเสนาณิกนกรของจุลนี กำลังของพ่อน้อยกว่าเขามากนักจักไปสู้รบกับเขาได้อย่างไร จักตั้งมั่นทนกำลังเขาได้หรือ พ่อจักถูกจุลนีบดขยี้แหลกไปนะซีพ่อมโหสถ" ตรัสด้วยพระทัยเป็นห่วง

"ขอเดชะ พระกรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ พระราชาแม้มีเสนาณิกนกรน้อย ถ้ามีสติปัญญาย่อมเอาชนะพระราชาที่มีกำลังมหาศาลแต่ไม่มีปัญญาได้ พระราชาเช่นนั้นเพียงพระองค์เดียวก็ย่อมกำจัดพระราชาที่ไม่มีสติปัญญาแม้จะมากองศ์เสียได้ เหมือนพระอาทิตย์ดวงเดียวกำจัดความมืดได้ทั้งโลก ฉะนั้น"^๓

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๕๗.

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕) พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ๔๔

^๓ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) เล่มเดิม หน้า ๔๓๕

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักอุปนิสัยของปัญญาซึ่งบุคคลไม่ควรประมาท หมายความว่าผู้มีปัญญาย่อมสามารถใช้ปัญญาแก้ไขสถานการณ์ได้ ผู้มีปัญญาย่อมรู้จักใช้ปัญญาหาวิธีที่จะทำให้เกิดสวัสดิภาพแก่ตนเองได้ ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ต่อมาในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทรในตอนี่ ๖๘ “ทิพมายา” พระเจ้าอริราชจุณเกิดความสะดวกในความรู้ของมโหสถบัณฑิตที่สามารถช่วยเหลือพระเจ้าวิเทหราชให้รอดพ้นจากการปิดล้อมของพระองค์ไปได้ โดยที่ไม่มีใครล่วงรู้และเห็นแม้แต่คนเดียว จึงได้ตรัสถามถึงความวิธีการช่วยเหลือในการหลบหนี ดังข้อความว่า

พระเจ้าอริราชจุณทรงสดับแล้วค่อยคลายพระทัย ทรงดำริต่อไปว่า “เราให้จัดการปกป้องคุ้มครองไว้ยิ่งอย่างแข็งแรง และยกกองทัพ ๑๘ กองทัพมาล้อมอุปการนครไว้ มโหสถเขาก็อายุที่นี่ . ไม่มีใครสักคนเดียวที่รู้ว่าวิเทหราชหนีไปแล้ว ไม่ใช่ไปคนเดียวไปพร้อมกับแสนยานุภาพและพาหนะ มีหน้าข้าพาลูกพาเมียพาแม่ของเราไปเสียด้วย ช่างฉลาดล้น น้าอัครราชย์จริง มโหสถรู้ทิพมายาหรือโฉน หรือว่ารู้มนต์กำบังตาจะต้องถามดูสักหน่อย” ทรงพระดำริแล้วมีกระแสนับสั่งถามว่า “พ่อเรียนมายาอันเป็นทิพหรือว่าเจ้ากระทำการกำบังตา ถึงได้ช่วยวิเทหราชศัตรูผู้มาถึงเงื้อมมือของเราแล้วให้รอดพ้นไปได้ บอกฉันหน่อยได้ไหม”

ท่านมหาบัณฑิตฟังพระกระแสรับสั่งถามก็กราบทูลว่า “ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระอำนาจมหาศาล เป็นธรรมดาแท้ๆ ที่เหล่าบัณฑิตในโลกนี้ย่อมพากันเรียนทิพมายา ชนผู้เป็นบัณฑิตเหล่านั้นย่อมแก้ไขตนให้รอดพ้นได้ พวกเด็กหนุ่ม ๆ ของข้าพระพุทธเจ้าที่ฉลาดสามารถตัดช่องทางมีอยู่พระพุทธเจ้าข้า พวกนั้นแหละพากันทำอุบายสำหรับเป็นทางเสด็จไปมิลินทาวายแต่พระเจ้าวิเทหราช พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าได้เตรียมการไว้ตลอดแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่จะมาสู่แว่นแคว้นของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และได้ดำเนินการตามที่เตรียมไว้ทุกประการ เพื่อความอยู่รอดของพระเจ้าวิเทหราช และเพื่อความรอดของตน การคิดหาทางรอดไว้และปฏิบัติการให้รอดได้ นี่แหละคือทิพมายาของบัณฑิตละพระพุทธเจ้าข้า”^๑

ข้อความดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงอุปนิสัยของปัญญาที่ใครๆ ก็ไม่สามารถประมาทได้ เพราะว่าบุคคลผู้มีปัญญานั้น ย่อมสามารถใช้ปัญญานั้นแก้ไขสถานการณ์ที่เลวร้ายให้กลับกลายเป็นดีได้ ดังนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนไม่ให้ประมาทปัญญา

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๔๔๙-๔๕๐

๒๑.๓๘ พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า "ปัญญา เจนํ ปลาสติ ปัญญา ย่อม ปกครองบุรุษ"^๑ หมายความว่า บุคคลผู้มีปัญญาย่อมสามารถใช้ปัญญาให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และสังคม เมื่อเกิดปัญหาก็สามารถใช้ปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ที่เลวร้ายให้กลับกลายเป็นเรื่องดีได้ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๗๑ "ย้ายจากมิลินท" มโหสถบัณฑิตผู้มีปัญญามาก ได้ใช้ปัญญาในการรักษาตนให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ต่างๆ ที่ตนได้ประสบพบเจอ และยังได้ ใช้ปัญญาในการช่วยเหลือผู้อื่นให้รอดพ้นจากอันตรายต่างๆ ไปได้ด้วยดี ดังข้อความว่า

"หากจะสำรวจความเป็นไปของท่านมหาบัตติต นับแต่ได้รับสถาปนาในตำแหน่ง ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐเป็นต้นมา ท่านได้กระทำงานอันสำคัญซึ่งยากและหนักหลาย เรื่องด้วยกัน นับตั้งแต่ป้องกันมิให้องค์กษัตริย์แห่งชมพูทวีปต้องสูญสิ้นไป เพราะ ความคิดพาลๆ ของปุโรหิตเกวัญแห่งปัญจาสนครก็เป็นงานสำคัญมาก และเป็นงานที่ต้องเสี่ยงอย่างหนักโดยต้องเอาแคว้นวิเทหะเป็นเดิมพัน ซึ่งก็เป็นเช่นนั้น การทำลาย "ชัยบานพิช" เป็นชนวนแห่งสงครามระหว่างวิเทหรัฐและปัญจาสะ กองทัพ ๑๘ กองทัพ ของพระเจ้าอริราชจุลนีกรีธามาประชิดมิลินท แต่ด้วยปรีชาสามารถของท่านได้นำมิลินท นครและวิเทหรัฐให้รอดพ้นจากความเป็นประเทศราชแห่งพระเจ้าจุลนีไปได้ ที่สำคัญที่สุด ก็คือ การดำเนินงานอย่างกล้าหาญในดินแดนแห่งพระอริราชจุลนีเอง เท่ากับยอมตาม เข้าไปอยู่ในปากเสือปากจระเข้พร้อมทั้งพระเจ้าวิเทหราชและไพร่พลแห่งมิลินท แต่ด้วย ปรีชาญาณอันล้ำเลิศ ได้ช่วยให้พระเจ้าวิเทหราชรอดพ้นจากเงื้อมหัตถ์แห่งพระอริราช จุลนีมาโดยสวัสดิ์ ...

นับแต่นั้นมาผืนแผ่นดินปัญจาสะและมิลินทก็เป็นสุวรรณภูมิที่แผ่นดินเดียวกันด้วย สันถมิตรีอันดีเลิศ ปราศจากความเป็นศัตรูต่อกัน^๒

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาดังๆ ที่เกิดขึ้นให้ลุกลง ไปด้วยดี และแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของปัญญาที่สามารถคุ้มครองบุคคลได้ หมายความว่า บุคคลผู้มีปัญญานั้นสามารถใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาดังๆ เพื่อให้ตนเองและผู้อื่นพบกับความสุขได้

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๔ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๗๖

^๒ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร หน้า ๔๖๔

๒ ๑ ๓ ๔ พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ว่า “สุโข ปรณฺญาปฏิลาโก ความได้ปัญญาทำให้เกิดสุข”^๑ หมายความว่า ปัญญาเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่มนุษย์ในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จความสุขความเจริญ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๓๐ “จัดการบ้านเมือง” มโหสถบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญามากบริหารงานประเทศของตนให้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่ยอมรับและเป็นที่รักของประชาชนทั่วไป ดังข้อความว่า

ท่านผู้สำเร็จราชการมโหสถได้จัดการบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกด้วยปรีชา
อันสามารถเป็นยอดเยี่ยม ประชาชนชาวมิลินทนครกันแซ่ช่องสรรเสริญ แม้แต่คณะ
อาจารย์ทั้ง ๔ ซึ่งเคยริษยากัน ก็พากันชื่นชมปรีดาในการผดุงและส่งเสริมสวัสดิภาพ
ให้แก่พระนคร บรรดาพ่อค้าต่างเมืองเล่าก็พากันชื่นชมสดุดีมีเว็นตพร้อมทั้งนำความ
เจริญรุ่งเรือง ความมั่นคงแข็งแรงของมิลินทนครเที่ยวไปประกาศไปในทิศานุทิศ ตาม
บ้านเล็ก เมืองน้อยเมืองใหญ่ที่ตนไปค้าขาย กิตติศัพท์อันงดงามของท่านผู้สำเร็จ
ราชการมโหสถ ปรีชาอันยอดเยี่ยมของท่านได้เป็นที่ทราบกันกระฉ่อนทั่วทวีปชมพู^๒

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้วามมโหสถบัณฑิตได้ใช้ปัญญาบริหารกิจการงานบ้านเมืองให้
เจริญรุ่งเรือง ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข จึงทำให้เกิดกิตติศัพท์ชื่อเสียงอันดีของมโหสถ
บัณฑิตเลื่องลือไปไกล

ดังนั้น สรุปพุทธธรรมว่าด้วยประโยชน์ของปัญญาที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัตติต
แห่งมิลินทนคร ซึ่งผู้แต่งได้นำเอาพุทธศาสนสุภาษิตที่เป็นข้อความสั้นๆ กล่าวถึงประโยชน์
ของปัญญามาอธิบายขยายความไว้ในบทสนทนาของตัวละครและเหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่อง เพื่อให้
ผู้อ่านได้รู้ถึงคุณค่าของการมีปัญญา และการรู้จักใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในการ
ดำรงชีวิต พุทธศาสนสุภาษิตที่กล่าวถึงประโยชน์ของปัญญามีดังนี้

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่หนึ่ง “บุคคลย่อมเห็นเนื้อความด้วยปัญญา” เป็นคำสอนให้รู้ว
การที่บุคคลจะสามารถแก้ไขปัญหาอะไรได้นั้นล้วนต้องอาศัยปัญญา หรือบุคคลผู้มีปัญญาเท่านั้น
ดังนั้น ปัญญาจึงมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาในการดำเนินชีวิต

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่สอง “ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน” เป็นคำสอนให้เห็นคุณค่าของ
ปัญญาว่าเป็นดุจแก้วสารพัดนึกที่มนุษย์จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ตามต้องการ

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๓๕) พุทธศาสนสุภาษิต
เล่ม ๑ หน้า ๔๑.

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๒๖.

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่สาม “คนฉลาดกล่าวว่าปัญญาประเสริฐสุด” เป็นคำสอนให้รู้ว่า ปัญญาเท่านั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุดของมนุษย์ แม้นักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกล้วนเป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านปัญญาทั้งนั้น

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่สี่ “ปัญญาเที่ยวประเสริฐกว่าทรัพย์” เป็นคำสอนให้รู้จักคุณค่าของปัญญา ในด้านของการนำไปใช้ว่าปัญญานั้นนำไปใช้ได้ไม่รู้จักหมดสิ้นยิ่งใช้ยิ่งเพิ่มพูนปัญญายิ่งลับก็ยิ่งคม ส่วนทรัพย์สมบัติหากใช้บ่อยๆ ก็หมดสิ้นไปได้และรักษาไว้ได้ยาก ด้วยเหตุนี้ปัญญาจึงประเสริฐกว่าทรัพย์

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่ห้า “ผู้มีปัญญายู่ครองเรือนย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก” เป็นคำสอนให้เห็นถึงคุณค่าของปัญญา บุคคลผู้มีปัญญาย่อมสามารถสร้างสรรค์สิ่งดี ๆ ให้เกิดแก่สังคมและเป็นที่ต้องการของสังคมโดยทั่วไป

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่หก “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก” เป็นคำสอนให้รู้จักคุณค่าของปัญญาในการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพ ปัญญาจึงเป็นประดุจเข็มทิศที่จะชี้นำทางให้บุคคลดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่เจ็ด “บุคคลไม่ควรประมาทปัญญา” เป็นคำสอนไม่ให้ดูถูกบุคคลผู้มีปัญญา เพราะบุคคลผู้มีปัญญาย่อมสามารถใช้ปัญญาทำในสิ่งที่ตนต้องการได้ ดังนั้น อานุภาพของปัญญาจึงมีมากเกินกว่าที่ใครๆ จะประมาทได้

พุทธศาสนสุภาษิตบทที่แปด “ปัญญาย่อมปกครองบุรุษ” เป็นคำสอนให้รู้ถึงคุณค่าของปัญญาว่า หากบุคคลผู้มีปัญญารู้จักนำเอาปัญญาที่มีอยู่มาใช้ ไม่ว่าจะเกิดปัญหาใดๆ บุคคลผู้มีปัญญาย่อมสามารถใช้ปัญญานำพาตนให้รอดพ้นจากภัยได้เสมอ

และพุทธศาสนสุภาษิตบทที่เก้า “ความได้ปัญญาทำให้เกิดสุข” เป็นคำสอนให้รู้จักอานุภาพของปัญญา ซึ่งบุคคลสามารถนำมาสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวมได้ บุคคลที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมจะมีความสุขได้ ก็เพราะอาศัยปัญญาเป็นแรงผลักดันทำให้ตนประสบผลสำเร็จในชีวิต ดังนั้น ปัญญาจึงมีประโยชน์มากมายสำหรับมนุษย์ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลก

๒.๒ พุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง

หลักพุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสชี้แนะแนวทางปฏิบัติตนแก่นักปกครอง คือ กษัตริย์ ข้าราชการ ตลอดจนบุคคลผู้ทำหน้าที่บริหารงาน เพื่อส่วนรวมทุกระดับชั้น เพื่อจะได้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของนักปกครองที่ดี และเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมอันเกิดจากการปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริตและชอบธรรม

ในวรรณกรรมเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทร ซึ่งมีเนื้อหาส่วนใหญ่แสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติหน้าที่บริหารงานบ้านเมืองของนักปกครอง ผู้แต่งจึงได้เสนอหลักพุทธธรรมด้านการเมืองการปกครองไว้ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักปกครอง

คำว่า “นักปกครอง” ในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทร หมายถึง กษัตริย์หรือพระราชา พระมเหสี เสนาอำมาตย์ ผู้แทนพระองค์หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดิน ข้าราชการ ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมด้านการเมืองการปกครองไว้ ๔ ลักษณะ คือ

- ๒.๒.๑ คุณสมบัติของนักปกครอง
- ๒.๒.๒ หลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครอง
- ๒.๒.๓ หลักการใช้อำนาจในการบริหารงาน
- ๒.๒.๔ หลักบริหารงานที่นักปกครองควรละเว้น

๒.๒.๑ คุณสมบัติของนักปกครอง

การจะมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำหน้าที่ในการบริหารงานของหมู่คณะหรือสังคม บุคคลนั้นจะต้องมีคุณสมบัติที่ดีทั้งภายใน คือ ด้านสติปัญญาที่มีจิตใจที่ใฝ่คุณธรรม และภายนอก คือ ความประพฤติทางกาย วาจาที่ดี ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นเครื่องรับรองความเจริญก้าวหน้าของสังคม ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “อันคนโง่ถึงจะมีกำลังปกครองหมู่คณะไม่ได้เลย”^๑ และพระพุทธองค์ได้ตรัสคุณสมบัติของบุคคลที่จะเป็นนักปกครองไว้โดยย่อว่า

ปัญญา	พุทธิสมปโน	วิชานวิธิโกวิท
กาลญญ	สมยญญ	ส ราชสวัสดิ วเสฯ

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๗
พุทธทศนิกาย ซาดก หน้า ๒๖๗

ผู้มีปัญญาถึงพร้อมด้วยความรู้ ฉลาดในวิธีจัดการงาน รู้กาลและรู้สมัย
เขาพึงอยู่ในราชการได้^๑

จากพระพุทธรูปดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ในด้านคุณสมบัติของบุคคลผู้ที่จะทำหน้าที่ของนักปกครองบริหารบ้านเมือง โดยจะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ ประการแรก จะต้องเป็นผู้มีปัญญารอบรู้ ประการที่สองจะต้องเป็นคนฉลาดในวิธีการบริหารงาน และประการที่สามจะต้องเป็นผู้รู้กาลรู้สมัย หรือที่เรียกว่าจะต้องทันต่อเหตุการณ์ดังในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิตถิยานคร ได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของบุคคลที่จะเข้ารับราชการหรือทำหน้าที่ของนักปกครองไว้ดังนี้

๒.๒ ๑ ๑ นักปกครองจะต้องมีปัญญา มีความรอบรู้ ดังในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิตถิยานคร ตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” พระเจ้าวิเทโหราชต้องการที่จะรับมโหสถมาชุบเลี้ยงไว้ในตำแหน่งราชบัณฑิต แต่ถูกอำมาตย์เสนกทูลคัดค้านและเสนอแนะให้ทดลองคุณสมบัติในด้านความรู้ความสามารถ หากฉลาดเป็นบัณฑิตแล้วจึงสมควรที่จะรับเข้ามาทำงาน ดังข้อความว่า

“เราจะทดลองอย่างไร จะหาหลักอะไรเป็นข้อกำหนดความรู้ความฉลาดของบุคคล หลักสำคัญก็อยู่ที่กิจการอันกระทำได้แบบคายเพียงไร สำเร็จผลตามประสงค์ โดยถูกต้องหรือไม่ เรื่องก็มีอยู่เท่านั้นเอง” รับสั่งด้วยพระสุรเสียงกังวาน

“ขอเดชะ ที่มีพระดำรัสนั้นแหละพระเจ้าข้าเป็นหลักการใหญ่” ท่านเสนกกราบทูล “หลักการในการทดลอง คงดำเนินตามพระบรมราชบรรพการ เห็นด้วยเกล้าฯ อยู่ว่า อันบุคคลที่ควรจะได้นามว่าบัณฑิตตามทางที่ควรแล้ว ความรู้ความฉลาดนั้นพึงมีหลักเกณฑ์อย่างน้อย ๓ สถาน คือ รอบรู้ หลักแหลม และคมคาย”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าบุคคลที่จะเป็นนักปกครองจะต้องมีความรอบรู้หลักแหลมและคมคาย นอกจากนี้ ผู้แต่งต้องการนำเสนอพุทธธรรมในเรื่องของความเป็นบัณฑิตซึ่งเป็น

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๘ ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก หน้า ๓๓๐

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิตถิยานคร. หน้า ๒๗

คำศัพท์ที่นำมาใช้ในภาษาไทย ในความหมายที่แตกต่างไปจากความหมายในทางพระพุทธศาสนา ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า “บัณฑิต” ไว้ว่า

“บัณฑิต (น) ผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ ผู้สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญา ซึ่งมี ๓ ชั้น คือ ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก เรียกว่า บัณฑิต มหาบัณฑิต ดุษฎีบัณฑิต ผู้มีความสามารถพิเศษโดยกำเนิด เช่น คนนี้เป็นบัณฑิตทางดนตรี”^๑

พจนานุกรมมคอ-ไทย ให้ความหมายของคำว่าบัณฑิตไว้ว่า “บัณฑิต หมายถึง คนรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ คนมีความรู้ คนมีปัญญา คนฉลาด (ในทางดี) นักปราชญ์”^๒ พุทธธรรมว่าด้วยเรื่องบัณฑิตที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของบัณฑิต นิमितของบัณฑิต ความประพฤติไม่ขาดสายของบัณฑิต ๓ ประการ เป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดเรื่องคิดดี พูดคำพูดที่ดี ทำกรรมที่ทำได้”^๓

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของความหมายคำว่า “บัณฑิต” ซึ่งความหมายในปัจจุบันจะมุ่งถึงผู้มีความรู้ด้านวิชาการต่างๆ แต่ในทางพระพุทธศาสนาแล้วบัณฑิตนั้นจะต้องเป็นคนที่มีความรอบรู้ คิดดี พูดดี และทำดี หรือเป็นคนสะอาดทางกาย วาจา และใจ มิใช่มีเฉพาะแต่ความรู้อย่างเดียวแล้วจะได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิต ด้วยเหตุนี้ ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งจึงได้พยายามแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของคำว่า “บัณฑิต” ในทางโลกและในทางพระพุทธศาสนาไว้ ดังในตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” พระเจ้าวิเทหราชต้องการสนับสนุนคนดีเข้ารับราชการจึงต้องเลือกบุคคลที่เป็นบัณฑิต โดยมีอำมาตย์เสนก กราบทูลให้ทราบถึงลักษณะของบัณฑิต และเหตุผลในการที่จะต้องรับเอาบัณฑิตเท่านั้นเข้ามารับราชการ ดังข้อความว่า

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๖๑๕

^๒ พันตรี ป หลงสมบุญ. (๒๕๔๐). พจนานุกรมมคอ-ไทย หน้า ๔๓๖

^๓ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๐ อังคุตรนิกาย ดิกนิบาต หน้า ๑๓๘.

อันท่านผู้มีปรีชาญาณนั้น มีความรอบคอบถี่ถ้วนเป็นมูลฐานแห่งความรู้ ความฉลาดทุกๆ ท่านจึงเรียกได้ว่าเป็นผู้รอบรู้ หมายถึงรู้สิ่งที่ปรากฏโดยรอบคอบในกรณีต่างๆ ของสิ่งนั้นๆ แท้ปราศจากความรู้อันเป็นพื้นภูมิเช่นนั้นเสียแล้ว ถึงจะมีที่เรียกกันว่าความรู้มากมายปานใด ก็มีได้ชื่อว่าผู้รอบรู้ ยิ่งทะนงตนยิ่งขึ้นเพราะความรู้ของตนนั้น ก็เป็นแต่ความรู้ หาใช่ความรู้รอบรู้ไม่ บุคคลผู้มีความรู้ที่นั้นนำเอาคำว่า บัณฑิตไปเป็นคุณสมบัติเข้าแล้ว ก็เป็นที่น่าเสียดายความหมายของคำนั้นยิ่งนัก หากจะกราบทูลด้วยข้ออุปมา ก็เสมือนนำเอาอาการอันเพริศพรายมีค่ามาสอดสวมในร่างกายแห่งวานร ถึงอย่างไรๆ ก็มิได้ทำให้วานรนั้นประพฤติกิริยาทำทางแปลกจากเผ่าเดิมของมันไปได้เลย”

มวลชนเป็นอันมาก มีอริยาศัยชอบโอ้อวดความดีของตน เพื่อต้องการผลนานาประการด้วยความเคลือบข้าง ด้วยความรู้ไม่ทันบ้าง ด้วยเห็นเป็นดีไปเสียบ้าง ความรอบรู้เป็นข้อหนึ่งทีคนพอใจอวด แม้มีพิเศษอันใดก็ไม่พอจะนำออกอวดแก่ผู้อื่น ความอวดที่เข้ามาผสมกับความรู้นั้น ถึงความรู้จะบกพร่อง ความอวดอาจส่งเสริมส่วนบกพร่องนั้นให้ล้นก็ได้ เพราะเหตุนี้ ความอวดรู้กับความรู้จึงมีคติร่วมกัน ท่านผู้เป็นบัณฑิตย่อมไม่มีสันดานเช่นนั้น”^๑

ข้อความดังกล่าว สอนให้รู้ถึงลักษณะความประพฤติของบัณฑิตตามหลักของพระพุทธศาสนาซึ่งบุคคลผู้เป็นบัณฑิตต้องเป็นผู้มีวิจิตร คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อโอ้อวด

ดังนั้น บุคคลที่จะได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตนั้นมิใช่เป็นผู้มีความรู้อย่างเดียว แต่ต้องเป็นผู้ประพฤติดีทั้งทางกาย วาจา และใจ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงลักษณะของบัณฑิตไว้ว่า “ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คือ กายสุจริต วิจิตร วิจิตร”^๒ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑๗ นางอมราเทวีซึ่งเป็นคนรักของมโหสถบัณฑิตได้อธิบายให้พระนางอุทุมพรเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช เพื่อจะได้ทราบถึงลักษณะของความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เป็นบัณฑิต ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร*. หน้า ๒๘.

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๐* อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต หน้า ๑๓๗.

“เขารู้ว่ากันว่า คนฉลาดก็มักจะมีโกงเสมอแหละนี่” ตรัสค่าน

“คนฉลาดเช่นนั้น เอาความฉลาดของตนไปผสมกับความโกงเสียแล้วจะเรียกว่าฉลาดได้อย่างไรเพคะ” กราบทูลโต้ “ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดพระกรุณาพระดำริด้วยพระปรีชาเกิดเพคะ ความโกงเป็นความชั่ว เป็นความเสียหายให้ผลเป็นความเดือดร้อน คนฉลาดรู้ชัดอยู่อย่างนี้แล้ว ยังจะเก็บเอาความโกงมาใช้จะเรียกว่าฉลาดได้อย่างไรเพคะ วิสัยคนฉลาดย่อมสามารถกำจัดสิ่งที่ตนรู้ชัดว่าเป็นความชั่วออกจากตัวให้ได้ คนฉลาดแต่ยังคบเอาคนโกงเข้าไว้ ก็เท่ากับความโกงยังฉลาดกว่า ตนเองก็เท่ากับโกงกว่าความโกง เหล้ากระหม่อมฉันเห็นด้วยเกล้าข้านี้เพคะ”

“คนฉลาดของน้องอมราเป็นคนฉลาดจริง แม้รู้ว่าอันใดควรทำก็ทำได้ อันใดควรเว้นก็เว้นได้ พระนางตรัสสรุป”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตต้องรู้จักแยกแยะดีชั่วได้และต้องประพฤติอยู่ในกรอบของความดีเท่านั้น ไม่ทำในสิ่งชั่วร้าย

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายคุณสมบัติของบัณฑิตในด้านความประพฤติทางกายไว้ว่า “บัณฑิตไม่ทำบาปเพราะเหตุแห่งตน ไม่ทำบาปเพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น ไม่ควรปรารถนาบุตร ไม่ควรปรารถนาทรัพย์ ไม่ควรปรารถนาแว่นแคว้น ไม่ควรปรารถนาความสำเร็จแก่ตนโดยไม่ชอบธรรม บัณฑิตเป็นผู้มีศีล มีปัญญาตั้งอยู่ในธรรม”^๒ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้นำเอาพุทธพจน์บทนี้อธิบายขยายความไว้ ในตอนที่ ๒๒ “พิสุจน์ตน” มหาบัณฑิตกราบทูลถึงหลักคุณธรรมของบัณฑิตที่ยึดถือกันเป็นปกติวิสัย ในการดำเนินชีวิตและการทำงาน เพื่อให้พระเจ้าวิเทโธราชได้ทรงทราบ ดังข้อความว่า

“บัณฑิตทั้งหลายทุกยุคทุกสมัย ไม่ยอมเลยที่จะประพฤติกการอันเป็นบาปเพราะสุขส่วนตนเป็นเหตุ หมายความว่าปวงบัณฑิตที่จะมุ่งความสุขเพื่อตน ต้องการบำเรอตนด้วยความสุขแล้วกระทำการอันเป็นบาปหยาบช้านั้นเป็นไปไม่ได้

บัณฑิตทั้งหลาย แม้จะมีความทุกข์ยากลำบากเพียงจะสิ้นชีวิตมากระทบ แม้จะพลาดจากความสมบูรณ์พูนสุขทุกประการก็เต็มที ที่จะกระเสือกกระสนรุ่มวายนั้นไม่มี

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). เล่มเดิม หน้า ๑๓๐

^๒ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท หน้า ๓๕-๓๖

คงเป็นผู้สงบไม่ยอมละทิ้งประเพณีธรรมและสุจริตธรรม เพราะความรักและความซึ้งเป็นอันขาด”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักแนวทางในการประพฤติที่ดีของบุคคลผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิต ซึ่งบัณฑิตนั้นจะต้องไม่นำความรู้ที่มีอยู่มาใช้ในทางที่ไม่ชอบธรรม อันจะก่อความเสียหายให้เกิดแก่ตนเองและสังคม ดังนั้น คุณสมบัติของนักปกครองประการแรกที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร จึงได้แก่ความเป็นบัณฑิตที่มีความรอบรู้ ยึดมั่นในคุณธรรม รู้จักแยกแยะความดีความชั่วได้และดำรงอยู่ในความดีความถูกต้องเท่านั้น

๒.๒ ๑.๒ นักปกครองต้องมีความฉลาดในวิธีบริหารงาน หมายความว่า นักปกครองต้องรู้ว่า จะบริหารงานให้บรรลุผลสำเร็จได้อย่างไร ดังในตอนที่ ๖ “ทดลองปริชา” พระเจ้าวิเทโหราชผู้ครองเมืองมิลานครต้องการผู้ที่มีความฉลาดมีความสามารถเพื่อเข้ารับราชการ ทรงคิดหาวิธีทดลองความฉลาดของบุคลากรในประเทศของพระองค์จึงได้ส่งดวงแก้วมณีเกลียว ๘ เกลียว ซึ่งมีด้ายร้อยเก่ามากและไม่มีใครสามารถจะดึงด้ายเก่าออกมาได้จึงส่งไปทดลอง เพื่อให้ชาวบ้านดึงด้ายเก่าออกมาแล้วร้อยด้ายใหม่เข้าไปแทนที่อันเดิม ไม่มีชาวบ้านคนใดสามารถทำได้ จึงพากันไปหามโหสถ เพื่อเปิดโอกาสให้มโหสถทดลองทำดู ด้วยความเป็นผู้มีปัญญารอบรู้ของมโหสถจึงสามารถทำการร้อยด้ายใหม่เข้าไปได้ ดังข้อความว่า

“เดี๋ยวซี ฉันจะทำให้ดู” มโหสถพูดเด็ดเดี่ยว ความจริงกิจบางประการในโลก มนุษย์เราไม่อาจทำได้ แต่มนุษย์อาจใช้ผู้ที่ทำได้ให้กระทำมีอยู่ สำหรับเรื่องนี้สันผีมีอมนุษย์แน่นอน แต่เรายังมีทางกระทำให้สำเร็จได้ พลังหันมาทางท่านสิริวัฒน์เอ่ยว่า “คุณพ่อครับ ขอน้ำผึ้งให้ผมสักหน่อย”

กลุ่มชนสงสัยเสียงซุบซิบกัน “เออละ เกิดเรื่องพิสดารขึ้นละ พ่อมโหสถขอน้ำผึ้ง จะเอาน้ำผึ้งดึงด้ายเก่าออกแล้วจะเอาน้ำผึ้งดึงด้ายใหม่เข้าไปอย่างไรกัน น่าพิศวงเสียจริงๆ พวกเรา”

แล้วก็มีเสียงห้ามปรามกัน “อย่าเอะอะไปเลยนะ ! พวกเราจนปัญญาในการทำแล้ว ก็เก็บปัญญาในการพูดไว้ คอยดูไปดีกว่า มันต้องเป็นอุปการะอะไรสักอย่างหนึ่งแน่นอน คงไม่ใช่เอาน้ำผึ้งดุด้ายออก ดึงด้ายเข้าไปแน่ ยิ่งพูดยิ่งโง่เปล่า ๆ”

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร. หน้า ๑๖๖.

พอคนหยิบน้ำผึ้งมาส่งให้ มโหสถก็เอาน้ำผึ้งทาช่องทั้งสองด้านแล้วขวันด้วยให้เป็นเกลียว ทาน้ำผึ้งไว้ตรงปลายสนเข้าไปในช่องของดวงแก้วน้อยหนึ่งให้เอาไปวางไว้ตรงที่ที่พวกมดแดงพากันออกจากรัง

น้ำผึ้งฟังใจมดและจุมพฏก็มีประสาทเยิ้มในเรื่องมดกลืน ดังนั้นกลืนน้ำผึ้งที่ทาช่องของดวงแก้วจึงหอมหวลลอบอวลไปทั่วรังของเหล่ามดแดง มันพากันออกมาสูดกลืนน้ำผึ้ง มันชวนกันคลานเข้าไปในช่องแก้วมดก็กัดด้วยเกาซึ่งเกาะทางเดินเข้าไปหาน้ำผึ้งกินไปพลางจนกระทั่งพบสายด้วยเส้นไหม ก็กัดตึงมาตามช่องแก้วอันเป็นเกลียวนั้น จนกระทั่งปลายด้วยโผล่อีกทางหนึ่ง

มโหสถเห็นด้วยใหม่รีบไปตามเกลียวแก้วตลอดแล้ว ก็นำไปแก่ชาวบ้านบอกว่า “ท่านทั้งหลายจงนำไปทูลเกล้าฯ ถวายพระราชอาเถิด”^๑

ข้อความดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของนักปกครองที่ดีที่จะต้องฉลาดในวิธีบริหารงาน แม้ว่าจะไม่มีความสามารถในการดำเนินการกระทำการนั้นด้วยตนเอง แต่ก็ต้องฉลาดในวิธีบริหารงาน จะต้องรู้ว่าจะทำนั้นจะสำเร็จลุล่วงได้ด้วยวิธีใด ก็พึงดำเนินไปในวิธีการนั้น

ในตอนที่ ๕๖ “มาตุระรับสืบ” มโหสถบัณฑิตต้องการให้นกมาตุระที่ตนเลี้ยงไว้ไปสืบราชการลับจากนกสาลิกาซึ่งพระเจ้าอริราชจุณเฑียรไวยที่ปราสาทของพระองค์ ณ เมืองปัญจาลนคร แต่ก่อนที่รับงานสืบราชการลับ นกมาตุระกล่าวชื่นชมความเป็นผู้นำที่ฉลาดในการบริหารงานของมโหสถบัณฑิต ดังข้อความที่ว่า

มาตุระสนอง “ข้าน้อยนี้จะพยายามทำธุระของพ่อเหนือเกล้าเต็มสามารถ เพราะข้าน้อยมั่นใจอยู่ว่า พ่อเหนือเกล้าคงจะใช้ข้าน้อยในกิจที่ข้าน้อยสามารถ”

“แน่ละ พ่อมาตุระ พ่อต้องใช้เจ้าตามที่เจ้าสามารถจะกระทำได้” รับรองด้วยความรู้สึกชื่นชม

“ต้องเป็นดังนั้น ข้าน้อยเคยสดับมาว่า ท่านผู้เป็นบัณฑิตดำเนินประโยชน์กิจด้วย ปรีชานั้น ย่อมคาดกำลังความสามารถของผู้ที่จะรับใช้ธุระกิจต่างๆ ให้ผู้รับใช้กระทำพอ แก่กำลังพอแก่ความสามารถมิได้เกินไป ผู้รับใช้ไม่ต้องวิตกว่ากำลังของตนไม่พอความสามารถของตนจะน้อยในการประกอบธุระกิจของท่านผู้เป็นบัณฑิตเลย” มาตุระแถลง^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๘.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๘๓.

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความฉลาดในการบริหารงานของมโหสถบัณฑิตที่รู้จักกระจายอำนาจหน้าที่ให้แก่ผู้ร่วมงานได้ดี เหมาะสมกับความสามารถและไม่เกินกำลังความสามารถของผู้ร่วมงานหรือเรียกว่าต้องใช้คนให้เป็น ใช้คนให้ถูก งานนั้นจึงจะสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

๒.๒ ๑.๓ นักปกครองต้องรู้กาลรู้สมัย หรือเป็นผู้รู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” ในการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการอำมาตย์เสนกกราบทูลแด่พระเจ้าวิเทโหราช เพื่อให้ทราบถึงคุณสมบัติของนักปกครอง ประการที่ ๓ ว่าจะต้องเป็นผู้มีไหวพริบดีรู้เท่าทันเหตุการณ์ด้วย ดังข้อความว่า

“ในหลักการที่ ๓ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่ามีความสำคัญพอๆ กันกับ ๒ ประการข้างต้น บุคคลบางคนมีความรู้หลักแหลมแต่ไม่มีไหวพริบมีอยู่ บุคคลจำพวกนี้ถึงจะฉลาดก็ยังไม่สมบูรณ์ และไม่อาจใช้ความรู้ความฉลาดประกอบกิจได้ทุกด้าน กิจการบางประการต้องการความรวดเร็วฉับไว ชินชกช้าเป็นเสียประโยชน์มีอยู่

อนึ่งเล่าพระพุทธเจ้าข้า มีบุคคลบางจำพวกท่องเที่ยวอยู่ในโลกด้วยยึดถือความโง่แห่งคนทั้งหลายเป็นแดนทำมาหากิน ด้วยใช้เล่ห์ใช้กล ด้วยฉ้อฉลชาวแคว้นด้วยอุบายวิธีมีประการต่างๆ บุคคลเหล่านั้นย่อมเต็มไปด้วยไหวพริบ เต็มไปด้วยปรีชาอันกลอกกลิ้งพยายามทุกวิถีทางเพื่อแสวงหาผลกำไร บุคคลเหล่านี้แม้ได้ปรากฏขึ้นในแว่นแคว้นแดนดิน ย่อมเป็นไปเพื่อความเดือดร้อนแก่พสกนิกรมิใช่น้อย ถ้าทรงไร้อำมาตย์ราชบัณฑิตผู้รู้ทันเล่ห์เหลี่ยมกลโกงและรู้จักวิธีจัดการกับบุคคลที่ประพฤติน่าชังในหน้าทีการงาน ประชาชนต้องเป็นเหยื่ออันเอร็ดอร่อยของฝูงชนจำพวกนั้น^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของนักปกครองประการที่ ๓ คือ รอบรู้ทันเหตุการณ์มีไหวพริบดี นักปกครองจะมีความฉลาดรอบรู้อย่างเดียวไม่ได้ต้องมีไหวพริบดีด้วย เพราะในการทำงานนั้นบุคคลที่อาศัยช่องว่างของสังคมคอยแสวงหาประโยชน์ใส่ตัวในทางมิชอบก็มีด้วยเหตุนี้ นักปกครองที่ดีจำเป็นต้องมีไหวพริบปฏิภาณรู้เท่าทันเหตุการณ์ในการบริหารงานให้ก้าวหน้า รู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมกลโกงและรู้จักวิธีจัดการกับบุคคลที่ประพฤติน่าชังในหน้าทีการงาน เพื่อนำพาสังคมไปสู่ความเจริญและความสุขของมวลสมาชิกในสังคม

สรุป หลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องคุณสมบัติของนักปกครองที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทร มี ๓ ประการ คือ ประการแรก นักปกครองต้องเป็นบัณฑิตมีความรอบรู้คิดดี

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทร หน้า ๓๐.

พูดดี ทำดี ประการที่สอง นักปกครองต้องฉลาดในวิธีการบริหารงาน และประการที่สาม นักปกครองต้องรู้กาลรู้สมัยหรือรู้เท่าทันเหตุการณ์

๒.๒.๒ หลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครอง

ตามหลักของพระพุทธศาสนา ที่มีต่อระบอบการเมืองการปกครองในส่วนของประชาชนนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสว่าการปกครองรูปแบบใดดีที่สุดเหมาะสมที่สุด เพราะสิ่งที่นำมาพิจารณาก็คือผลของการปกครองนั้นๆ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนหรือไม่ ถ้าหากการปกครองรูปแบบใดเป็นการปกครองที่มีความยุติธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน การปกครองนั้นก็ถือได้ว่าเป็นการปกครองที่ดีได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากการปกครองใดที่ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงประชา ปราศจากความยุติธรรมทำให้สังคมวุ่นวาย ประชาชนประสบกับความเดือดร้อนเป็นทุกข์ การปกครองนั้นถือได้ว่าเป็นการปกครองที่ไม่ดี ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่ารูปแบบการปกครองเป็นสิ่งสามารถเปลี่ยนแปลง หรือดัดแปลงไปได้ตามเหตุตามปัจจัยหรือสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมุ่งเน้นแก้ไขความบกพร่องของระบอบการปกครองเดิมที่มีอยู่ โดยการแนะนำหลักคำสอนที่ผู้นำควรยึดถือปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้ผู้นำสามารถปฏิบัติหน้าที่โดยความยุติธรรม สร้างประโยชน์สุขแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า หลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครองได้แก่ “หลักทศพิธราชธรรม”

คำว่า ทศพิธราชธรรม หมายถึง ธรรมของพระราชา, กิจวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ, คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง, ธรรมของนักปกครอง มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๒.๒.๒.๑. ทาน การให้ สละทรัพย์บำรุงเลี้ยงช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

๒.๒.๒.๒. ศีล ความประพฤติดีงาม คือ สำรวมกายและวจีทวาร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตดีคุณ ทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

๒.๒.๒.๓. ปริจาคะ การบริจาค คือ เสียสละความสุขสำราญเป็นต้น ตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

๒.๒.๒.๔. อาชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๒.๒.๒.๕. มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอัธยาศัยไมเย่อหยิ่งหยาบ คายกระด้างถือองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ความรักภักดี แต่มีชาติยาเกรง

๒๒๒๖. ตปะ คือ ความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลสมิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมหลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออย่างสามัญมุ่นมันแต่จะบำเพ็ญเพียรทำกิจให้บริบูรณ์

๒๒๒๗. อักโกธะ ความไม่โกรธ คือ ความไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียกรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความขุ่นเคือง วินิจฉัยความและกระทำด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง

๒.๒.๒.๘. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีขูดรีดหรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเหิรอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๒.๒.๒.๙. ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำถึงจะลำบากกายเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยความเสียดสีถากถางอย่างใดก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๒.๒.๒.๑๐. อวิโรธ ความไม่คลาดธรรม คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความเอนเอียงหันเหเพราะถ้อยคำที่ร้าย สติจดมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมที่ดี นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผน หลักปกครองตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามก็ดี ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป”^๑

ในเรื่องมหากษัตริย์แห่งมิลินทราชนคร รูปแบบการปกครองที่ปรากฏเป็นการปกครองในระบอบราชาธิปไตยซึ่งมีพระราชาเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจสูงสุด ปกป้องคุ้มครองประชาชนในราชอาณาจักร พระราชาทรงแต่งตั้งบุคคลขึ้นมาทำหน้าที่ในตำแหน่งต่างๆ เช่น ตำแหน่งปุโรหิตหรือราชบัณฑิตมีหน้าที่ให้คำปรึกษาในการปกครองแก่พระราชา เป็นต้น การใช้พระราชอำนาจของพระราชาต้องเป็นไปอย่างถูกต้องเป็นธรรม ถ้าหากใช้พระราชอำนาจอย่างไม่เป็นธรรม พระราชาก็จะไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชนถึงขนาดถูกขับไล่ก็ได้ ด้วยเหตุนี้ พระราชาจึงต้องมีคุณธรรมประจําใจเพื่อจะได้ส่งเสริมการปกครองให้เป็นไปโดยยุติธรรมสร้างความสงบร่มเย็นแก่ประชาชน ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของนักปกครองที่ยึดหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องทศพิธราชธรรมไว้ครบทั้ง ๑๐ ประการ ดังนี้

^๑ พระธรรมปิฎก (๒๕๕๓). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า

๒๒๒๑ ทาน คือ การให้ การสละทรัพย์บำรุงเลี้ยงช่วยเหลือราษฎร เพื่อประโยชน์สุขของปวงประชา ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๘ “รับราชการ” พระเจ้าวิเทโหราชทรงพิจารณาเห็นว่ามโหสถกุมารเป็นเด็กฉลาด จึงมีพระประสงค์ในการรับตัวมโหสถเข้ามาชุบเลี้ยงไว้ในราชสำนักเพื่อรับราชการต่อไปในอนาคต และเพื่อเป็นการตอบแทน บิดามารดาของมโหสถที่อบรมสั่งสอนมโหสถกุมารได้เป็นอย่างดี ทรงพระราชทานตำแหน่งผู้ปกครองหมู่บ้านแก่เศรษฐีสิริวิวัฒน์และเครื่องประดับแก่ภรรยาของเศรษฐี ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทโหราชทรงยินดียิ่งนัก มิได้ทรงรื้อทรงจับพระสุวรรณภิงคารอันเต็มเปี่ยมด้วยน้ำหอมพร้อมทั้งตรัสเรียกท่านสิริวิวัฒน์เข้ามาเฝ้า ณ ที่ใกล้ พลาทงหลังคันธฤทให้ตกลงในมือของท่านอันรอรับพระมหากรุณาธิคุณอยู่ เพลพระบรมราชโองการว่า “ท่านจงปกครองยวัมชฌคามตะวันตกด้วยการปกครองอย่างพระราชาเถิด บรรดาเศรษฐีทุก ๆ คนที่มีอยู่บ้านนั้นก็ให้เป็นข้าเฝ้าของท่านผู้เดียวเถิด” แล้วทรงพระมหากรุณาสั่งให้เจ้าพนักงานจัดเครื่องอันควรแก่พระเทวีจะพึงทรงประดับ พร้อมเสร็จส่งไปพระราชทานแก่มารดาของมโหสถบัณฑิตพร้อมกัน ณ โอกาสนั้น^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงว่าพระเจ้าวิเทโหราชทรงเป็นผู้ยึดมั่นในการให้ ทรงสละทรัพย์เพื่อบำรุงเลี้ยงราษฎรตามสมควรแก่โอกาส ไม่ละเลยในการที่จะให้ การให้ในลักษณะนี้เป็นการให้เพื่อสนับสนุนคนดี เพราะทรงเห็นเศรษฐีและภรรยาเป็นคนดีมีความสามารถในการเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนลูก และทรงเห็นว่าเศรษฐีมีความสามารถจึงทรงพระราชทานรางวัลโดยแต่งตั้งให้เป็นผู้ปกครองหมู่บ้านให้เพื่อเป็นกำลังใจในการทำดีต่อไป

ในตอนี่ ๘ “ประเดิมงาน” พระเจ้าวิเทโหราชทรงพระราชทานทรัพย์เพื่อให้พนักงานนำไปซื้อเนื้อเพื่อเป็นอาหารให้แก่กั๊กา ดังข้อความว่า

“ก็กั๊กามันกินอะไรเล่าพ่อบัณฑิต”

“ขอเดชะ ได้ผ่าละอองธูลีพระบาทปกเกล้าฯ มันกินเนื้อเป็นอาหารพระพุทธเจ้าข้า”

“มันควรได้สักเท่าไร จึงจะพอแก่ท้องมัน”

“ซื้อให้เพียงราคา ๑ กากณิก (๑ ไพ) ก็พอพระพุทธเจ้าข้า”

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๕๔

พระเจ้าวิเทโหราชทรงสดับแล้วมีพระกระแสรับสั่งกะราชบุรุษนายหนึ่งว่า "ธรรมดาของพระราชทานไม่น่าจะมีราคาเพียงกากถึกเดียว เจ้าจงซื้อเนื้อให้แก่กิ้งก้านวันละกึ่งมาสกทุกๆ วัน"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ยั้งดีในการให้ทานของพระเจ้าวิเทโหราช ซึ่งพระองค์ทรงบำเพ็ญทานแม้ในหมู่มสัตว์ เป็นการแผ่พระมหากรุณาธิคุณไปสู่สัตว์ทุกหมู่เหล่า

ในตอนที่ ๓๐ "จัดการบ้านเมือง" มโหสถบัณฑิตได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าวิเทโหราช จึงได้เริ่มดำเนินการพัฒนาบ้านเมืองให้ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบาย ดังข้อความว่า

กิจการภายในพระนครเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จัดการพัฒนาภายนอกพระนครสืบไป ภายนอกพระนครมีศาลาตั้งอยู่เป็นระยะๆ ทั่วไปทั้ง ๔ ทิศ เป็นที่พำนักอาศัยของผู้เดินทางจากต่างแคว้น เป็นที่พำนักของพวกพ่อค้าที่มาจากแดนไกล ทั้งเป็นสถานที่อาศัยของคนยากจนอนาถา และเป็นที่คลอดบุตรของหญิงมีครรภ์ที่ยากจน ท่านผู้สำเร็จราชการสั่งให้ตรวจตราดูแล ศาลาใดชำรุดทรุดโทรมก็สั่งให้รีบทำการซ่อมแซมแปลงให้คงคืนเป็นที่พำนักอาศัยได้ดังเดิม พร้อมทั้งจัดเจ้าพนักงานคอยดูแลผู้คนที่ไปมาพักอาศัยตลอดถึงจัดให้เจ้าหน้าที่ดูแลเอาใจใส่ในคนกำพร้าอนาถา และผู้หญิงมีครรภ์ให้ได้รับความสะดวกสบายไม่ต้องเดือดร้อนด้วยการกินอยู่หลับนอน^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ให้ของมโหสถบัณฑิต โดยให้ที่พักอาศัยช่วยเหลือประชาชนให้อยู่ดีมีสุขกันทั่วหน้า ดังนั้น การให้จึงเป็นคุณธรรมสำหรับผู้นำหรือนักปกครองที่ต้องมีประจำใจในการบริหารงานเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน

๒.๒.๒๒ ศีล เป็นความประพฤติอันดีงาม ความสำรวมกายวาจา ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๙ "ประเดิมนาน" พระเจ้าวิเทโหราชทรงยึดมั่นในศีลธรรม ทรงมีพระราชกำหนดห้ามประชาชนมิให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในวันอุโบสถ ดังข้อความว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๖๐

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๒๓

ราชบุรุษนั้นรับพระกระแสใส่เกล้าฯ แล้ว ก็ได้ปฏิบัติตามเรื่อยมาตั้งแต่วันนั้น จนถึงวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถซึ่งมีพระราชกำหนดห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เนื้อไม่มีขายในวันนั้นหาซื้อไม่ได้^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้นำที่ทรงศีลของพระเจ้าวิเทหราช นอกจากจะยึดมั่นในศีลแล้วยังทรงมีพระประสงค์ให้ประชาชนตั้งมั่นอยู่ในศีลด้วย จึงมีพระราชกำหนดห้ามฆ่าสัตว์ในวันอุโบสถศีล

ในตอนที่ ๒๙ “ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ” พระเจ้าวิเทหราชทรงมีความเลื่อมใสในจริยาวัตรของมโหสถบัณฑิต ทรงเห็นว่ามโหสถบัณฑิตเป็นคนดีมีศีลธรรมจึงมีความประสงค์จะมอบตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินให้มโหสถบัณฑิต ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทหราชทรงมีพระหฤทัยโสมนัส และทรงเลื่อมใสในคุณสมบัติของท่านเสนาบดีเป็นอย่างยิ่ง ทรงมีพระดำริในพระมณัส “มโหสถบัณฑิตมีความรอบรู้ในสรรพกิจต่าง ๆ ทั้งเป็นผู้มีอัธยาศัยกว้างขวาง มีเมตตากรุณาแม้ในบุคคลที่มุ่งประหารตน ก็ยังแผ่ไมตรีจิตไปให้ดังเช่นอาจารย์ทั้ง ๔ เป็นผู้มีอัธยาศัยดียิ่งนักทั้งเป็นผู้สามารถในการปกครอง เป็นที่เคารพนับถือของทวยนคร ดังจะเห็นจากพฤติกรรมที่พอมโหสถได้กระทำไป เป็นที่ประจักษ์อยู่ว่ามหาชนชาวมิถิลาผู้นักที่จักไม่เคารพยำเกรง หากได้รับมอบหมายกิจการบ้านเมืองให้เป็นสิทธิ์ขาด มโหสถจักกระทำให้เกิดความรุ่งเรืองได้เป็นอันมาก”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติที่ดีของมโหสถบัณฑิต ที่มีความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เป็นคนดีมีศีลธรรม เป็นที่เชื่อถือของประชาชนทั่วไป ดังนั้น นักปกครองที่ดีจึงควรเป็นผู้มีความประพฤติดีทั้งทางกาย วาจา หรือที่เรียกว่าเป็นผู้มีศีล

๒๒๒๓ ปริจจาคะ คือ การบริจจาค การเสียสละความสุขส่วนตัว แม้กระทั่งชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของปวงประชา ดังในเรื่องมหาบัตติแห่งมิถิลา นคร ตอนที่ ๒๙ “ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ” พระเจ้าวิเทหราชผู้ปกครองเมืองมิถิลา นครทรงยึดมั่นในคุณธรรมของนักปกครอง คือการเสียสละความสุขของพระองค์เพื่อประโยชน์สุขแก่ไพร่ฟ้าประชาชน ดังข้อความว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตติแห่งมิถิลา นคร. หน้า ๖๑

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๗

“ฉันหรือว่าโดยอัยยาศัยที่แท้จริงแล้ว ก็มุ่งหมายอย่างยิ่งที่จะเห็นความเจริญรุ่งเรืองของแว่นแคว้น บรรดาเป็นที่สุดที่จะได้เห็นความร่มเย็นเป็นสุขแผ่ไปในประชาชน เพื่อความมุ่งหมายอันนั้นฉันยอมได้ทุกอย่างทีเดียว ขอแต่ให้บ้านเมืองและประชาชนมีความเจริญรุ่งเรืองเท่านั้น เมื่อบ้านเมืองรุ่งเรืองประชาชนมีความสุข ฉันจะเป็นอย่างไรก็ได้คำนึงเลย ใครจะจับฉันไปจองจำฉันก็ไม่เดือดร้อน ใครจะจับฉันไปฆ่าฉันก็ไม่เจ็บแค้น เพราะอิมใจในข้อที่ว่าฉันได้นำความสุขมาให้แก่ประชาชนที่อยู่ในปกครองได้แล้ว ความร้อใจของฉันคงมีอยู่ทุกเมื่อ ถ้าฉันยังไม่สามารถจะนำความสุขมาสู่หมู่ชนที่ยกฉันขึ้นสู่ราชย์”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเสียสละของพระเจ้าวิเทโธราชที่ทรงมุ่งมั่นในการที่จะบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่ไพร่ฟ้าประชาชน แม้พระชนม์ชีพพระองค์ก็ทรงสละได้หากสามารถทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนมีความสุขสงบ

ในตอนที ๓๘ “พิริชชัยบานลัม” มโหสถบัณฑิตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าวิเทโธราชแห่งเมืองมิลินทรครคิดช่วยเหลือพระราชา ๑๐๑ พระองค์ ที่พระเจ้าอริราชจุลนีทรงประสงค์ให้ตีมน้ำชัยบานผลมยาพิษ เพื่อพระองค์นั้นจะได้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัณฑิตทราบกำหนดการพิริชชัยบานแล้ว ก็นำมารำพึงว่า “ในพิริชชัยบานพระราชานิสกลชมพูที่ปกรวານี้ ที่ไหนจะมีพระราชาพระองค์ใดล่วงรู้ว่า ภายในของพิริชชัยบานนั้นมิได้มีความรื่นรมย์ชั่วขณะก็ไม่มี ในชัยบานมีสิ่งที่ตตรอนแม้ชีวิตที่กำลังรื่นรมย์ นอกจากเราแล้วเห็นว่าไม่มีพระราชาพระองค์ใดทราบ อนาถนักหนา ! ทุก ๆ พระองค์ก็ต้องตกเป็นเหยื่อแห่งความคิดอันสามัญความคิดของคนอันธพาล แต่เมื่อบัณฑิตเช่นเรายังมีอยู่และทั้งรู้ความในของชัยบานครั้งนี้ พระราชาทั้งหลายไม่ควรจะสิ้นพระชนม์ชีพ การที่ได้รับยกย่องว่าเป็นบัณฑิตจะเป็นประโยชน์อย่างไร จะมีความหมายตรงไหน ในเมื่อสามารถจะปิดเป่าอันตราย แม้ที่ตนทราบชัดถึงมูลเหตุอยู่อีกทั้งอุบายที่จะปิดเป่าก็มีได้เกินวิสัยความสามารถของตน ดังนั้น เมื่อมีเราอยู่ พระราชาทั้งหลายก็ต้องมีพระชนม์อยู่ เราจะเป็นที่พึ่งของพระราชาเหล่านั้น” ดำริแล้ว ก็คิดวางแผนการทำลายล้างพิริชชัยบานของกรุงปัญจาละโดยตลอด เห็นแบบคายนแน่และมีหนทางที่จะทำให้สำเร็จได้แน่ จึงเรียกประชุมพวกทวยหาญที่เป็นสหชาติทันที^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวันตติแห่งมิลินทร หน้า ๒๒๑.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๗๖

จากข้อความดังกล่าว การที่มโหสถคิดช่วยเหลือพระราชาทั้งหลายให้รอดพ้นจากมรณภัย ในการตีมน้ำชัยบานที่ผสมยาพิษนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของนักปกครองที่มีคุณธรรม มีความเสียสละความสุขส่วนตัวช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่เลือกว่าเป็นมิตรหรือศัตรู มุ่งทำแต่คุณประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวม

ในตอนที่ ๕๑ “เกวัญส่องกระจก” มโหสถบัณฑิตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าวิเทหราช ได้เอาใจใส่คอยดูแลสอดส่องบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง ทำให้ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดังข้อความว่า

วันคืนผ่านไป – ผ่านไป – มิถิลานครปราศจากข้าศึก ประชาชนชาววิเทหรัฐต่างมีความสุขไม่มีภัยอันใดมาบ่ายี้ ทั้งภายในและภายนอกต่างยิ้มแย้มแจ่มใสทั่วหน้า เพราะการสอดส่องเอาใจใส่ดูแล คอยบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ทวยประชาชนอย่างทั่วถึง และเต็มไปด้วยคุณธรรมของท่านผู้สำเร็จราชการมโหสถ^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นความสุขสงบของปวงประชาอันเนื่องมาจากมโหสถบัณฑิตปกครองดูแลโดยยึดมั่นในคุณธรรม มีความเสียสละเอาใจใส่ต่อหน้าที่เพื่ออำนวยความยุติธรรมให้เกิดแก่สังคม

๒.๒.๒.๔ อาชชวะ หมายถึง ความซื่อตรงไว้มายา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิถิลานคร ตอนที่ ๖๙ “สันติภาพ” พระเจ้าอริราชจุลนี้ทรงเลื่อมใสในคุณสมบัติของมโหสถบัณฑิตที่มีปัญญามาก ทรงมีพระประสงค์จะห่มมโหสถบัณฑิตไปรับราชการที่เมืองปัญจาละ แต่มโหสถบัณฑิตปฏิเสธทันที ดังข้อความว่า

“พ่อบัณฑิต ฉันจะให้ทรัพย์ให้ตำแหน่งและเสบียงอาหารเพิ่มเป็นทวีคูณ เชิญพ่อบริโศทโศกะอันมองมูลและจรรี้นมย์ในสิ่งที่น่าปรารถนาเถิด อย่างกลับไปแคว้นวิเทหะเลย วิเทหราชจักทำอะไรแก่พ่อได้”

ท่านมหาบัตติตกราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าฯข้าพระพุทธเจ้าจะรับพระราชทานตามที่ทรงโปรดนั้นไม่ได้เลยพระพุทธเจ้าข้า ผู้ใดทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงดูตนมาเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อมถูกติเตียนทั้งสองด้าน คือ ตนเองก็คิดตนได้ว่าเราทอดทิ้งท่านผู้เลี้ยงดูเรามาเพราะเหตุต้องการทรัพย์ ได้กระทำความบาปถึงขนาดนี้เจียวนะ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิถิลานคร หน้า ๓๖๐

คนอื่นก็จะดีได้ว่า คนที่ทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงดูตนมาเสียเพราะต้องการทรัพย์เป็นคนมีบาปกรรม โปรดทรงพระวิจารณ์เถิดพระพุทธเจ้าข้า

ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลพระกรุณาว่า พระเจ้าวิเทโหราชยังทรงพระชนม์อยู่ ตราบได้ ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ขอเป็นคนของพระราชวงศ์อื่น จะไม่ขออยู่ในดินแดน ของพระราชวงศ์อื่น”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ที่ยึดมั่นในความซื่อตรงต่อหน้าที่ และซื่อสัตย์ต่อพระราชชาติของตน มหาบัณฑิตมีความจริงใจในการปฏิบัติงานไม่เห็นแก่อำิสสินจ้าง ปฏิบัติหน้าที่เหมาะสมกับการที่ได้รับความไว้วางใจจากพระราชชาติของตน

ในตอนที ๗๑ “ย้ายจากมิลลา” หลังจากที่พระเจ้าอริราชจุลนีได้รับคำแนะนำจากมหาบัณฑิตให้เลิกคบคนพาลหันมาคบบัณฑิต พระองค์ก็ทรงยึดมั่นในคุณธรรม คือ ความซื่อตรง เมื่อถูกพระแม่เภาซึ่งเป็นนักบวชหญิงถามเพื่อทดสอบใจว่ามีความกล้าพอที่จะเปิดเผยคุณความดี และความประพฤติไม่ดีของข้าราชการผู้รับใช้หรือไม่ พระเจ้าอริราชจุลนีจึงทรงประกาศถึงความเป็นผู้ยึดมั่นในความซื่อตรงของพระองค์ ดังข้อความว่า

“ข้าแต่พระแม่เจ้า ฉันยินดีที่จะกระทำการเช่นนั้น มิได้มีความขัดข้องประการใด ฉันไม่มีความตระหนี่ในการที่จะกล่าวถึงความดีของผู้ที่มีความดี และไม่ปิดบังความชั่ว ของใคร ใครชั่วก็พูดกันตามความชั่ว ใครดีก็พูดกันตามความดี นี้เป็นอัธยาศัย ของฉัน พระแม่เจ้าจะถามฉันได้และฉันจะตอบพระแม่เจ้าตามความจริง” พระเจ้าอริราชจุลนีตรัสอนุวัตตามด้วยดี^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอริราชจุลนีเป็นผู้มีพระทัยหนักแน่น เป็นกลางและมีความซื่อตรงต่อหน้าที่ปฏิบัติงานโดยสุจริต เมื่อใครทำดีพระองค์ก็ทรงยกย่อง ใครทำชั่วพระองค์ก็ตำหนิ ดังนั้นความซื่อตรงต่อหน้าที่จึงเป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองที่ต้องยึดมั่นและปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเพื่อให้เกิดความชอบธรรมและถูกต้องในการปกครอง

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลลานคร. หน้า ๔๕๔

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔๖๗

๒.๒ ๒.๕ มัททวะ หมายถึง ความอ่อนโยน มีอัธยาศัยไม่งอแงหยาบคาย
ดังในตอนที่ ๙ “ประเดิมงาน” พระเจ้าวิเทหราชทรงมีพระอัธยาศัยดีมีพระดำรัสสุภาพอ่อนโยน
ไม่ถือพระองค์ ทรงตรัสเรียกอำมาตย์ด้วยพระดำรัสอันสุภาพอ่อนโยน ดังข้อความว่า

พระราชาทรงสดับแล้วก็มิได้ดำริว่าจะเป็นงานยากลำบากประการใด เพราะคง
มีอยู่ในสภะนั้นตามแสงที่ปรากฏ จึงทรงพระดำรัสสั่งให้หาท่านเสนกมาเข้าเฝ้าแล้วตรัสว่า
“ท่านอาจารย์ ขาวว่ามีคนเห็นแก้วมณีในสระโบกขรณีทางประตูเมืองด้านใต้ ทำอย่างไร
จึงจะได้เล่า”

ท่านเสนกกราบทูลพระกรุณาว่า “ขอเดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ ไม่เป็นการ
ยากเลยพระพุทธเจ้าข้า ให้คนช่วยกันวิดน้ำออกเสียให้แห้งแล้วค้นหากงพบแน่”

“ถ้าเช่นนั้น” ตรัสตอบการะ “ท่านอาจารย์จงจัดการไปตามความคิด นำเอา
แก้วมณีมาให้ได้เถิด”^๑

จากข้อความดังกล่าว พระเจ้าวิเทหราชทรงตรัสเรียกอำมาตย์เสนกว่า “ท่านอาจารย์”
เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชามีดำรัสอ่อนโยนมีความสุภาพ ไม่ทรงถือพระองค์
มโหสถบัณฑิตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแห่งเมืองมิลินทนคร ก็เป็นบุคคลที่มีความสุภาพ
อ่อนโยน ไม่ถือตัวเช่นกัน ดังในตอนที่ ๔๖ “สื่อสารศึก” มโหสถบัณฑิตได้เชิญพราหมณ์
อนุเกวัฏมาที่บ้านของตนเพื่อปรึกษาหารือเรื่องราชการ เพราะบ้านเมืองกำลังตกอยู่ในภาวะสงคราม
มโหสถบัณฑิตใช้วาทะที่สุภาพอ่อนโยนตลอดเวลาที่สนทนากัน ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัณฑิตได้ต้อนรับปฏิสันถารตามควร จนเห็นท่านอนุเกวัฏค่อยคลาย
จากความเมื่อยล้า จึงพาเข้าไปสู่ห้องรโหฐานเฉพาะตัวต่อตัว ครั้นนั่งลงเรียบร้อยแล้ว ท่าน
มหาบัณฑิตก็เอ่ยปรารภขึ้นด้วยความเคารพในวัยของท่านอนุเกวัฏ “ท่านอาจารย์ที่นับถือ
ท่านคงตระหนักในพฤติเหตุแห่งบ้านเมืองของเราดีอยู่แล้วว่าตกอยู่ในสถานการณ์เช่นไร”

“จริงละ ท่านบัณฑิตที่เคารพ” ท่านพราหมณ์สนองด้วยความนับถือเช่นกัน
“ข้าพเจ้าได้ทราบอยู่ตามเหตุการณ์ที่ปรากฏ มิได้ทราบซึ่งถึงสถานการณ์อันแฝงอยู่
เบื้องหลังพฤติเหตุนี้”^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๕๗.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๑๙.

จากข้อความดังกล่าว การที่มโหสถบัณฑิตใช้สรรพนามเรียกอนุเกวฏว่า “ท่านอาจารย์ที่นับถือ” เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนสุภาพอ่อนโยนของมโหสถบัณฑิต

ในตอนี่ ๕๑ “เกวฏสงกระจก” พระเจ้าอริราชจุลนีทรงมีพระอัธยาศัยสุภาพอ่อนโยนไม่ถือพระองค์ เมื่อทรงมีพระดำรัสกับเสนาอำมาตย์ทรงตรัสด้วยพระดำรัสที่สุภาพอ่อนโยนเสมอ ดังข้อความที่ว่า

พระเจ้าอริราชจุลนีตรัสด้วยความเคารพ “เรื่องอะไรหรือท่านอาจารย์ ดูหน้าตา
เข้มขึ้นเบิกบานนักเหมือนกับพบความสำเร็จในความคิดอย่างใหญ่หลวงทีเดียว”

“คราวนี้สำเร็จแน่พระพุทธเจ้าข้า” กราบทูลอย่างละล้าละลัก “สำเร็จเด็ดขาด
พระพุทธเจ้าข้า”

“อะไรกันเล่า ท่านอาจารย์ สำเร็จแน่ สำเร็จเด็ดขาด ฉันยังไม่รู้เรื่องเลย” ตรัส
ด้วยพระสุรเสียงสำรวลน้อยๆ “ท่านอาจารย์ยังไม่ได้บอกฉันเลยว่าเรื่องอะไร”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนสุภาพอ่อนโยนของพระเจ้าอริราชจุลนี เมื่อ
พระองค์มีพระดำรัสกับอำมาตย์เกวฏมักใช้คำว่า “ท่านอาจารย์”

๒.๒.๒.๖ ตปะ คือ ความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลสมิให้เข้ามาครอบงำ
จิตใจ รู้จักรับยับยั้งข่มใจมิให้อกุศลเกิดขึ้นในจิตใจ มุ่งมั่นแต่จะทำคุณประโยชน์ ดังในตอนี่ ๕๕
“น้ำใจของบัณฑิต” มโหสถบัณฑิตเป็นผู้รู้จักยับยั้งข่มใจของตนให้ดำรงอยู่ในทางที่ชอบ เมื่อ
พระราชารของตนกริ้วบริภาษก็ไม่ใส่ใจในคำบริภาษนั้นแล้วมุ่งสร้างประโยชน์ต่อไป ดังข้อความว่า

ครั้นคำนึงสืบไปถึงพระราชดำรัสที่ตรัสด้วยทรวงกริ้วอย่างรุนแรง ก็รำพึงตามวิสัย
ของท่านซึ่งเป็นผู้ดี “เราไม่ควรทำถ้อยคำของพระองค์ไว้ในใจของเรา พระองค์มี
พระอุปการะแก่เราเป็นที่ล้นพ้น โปรดพระราชทานยศศักดิ์อันมโหฬารแก่เรา”
“อันท่านที่เป็นผู้ดี ย่อมชื่นชมในการเกื้อกูลผู้อื่น แม้ผู้อื่นนั้นจะเป็นศัตรูก็คงหาโอกาส
เกื้อกูล ดันจันทร์ย่อมให้กลิ่นแก่ชวานที่กำลังโคนต้นอยู่” การรำพึงเช่นนี้ เป็นวิถีจิต
ของท่านที่เป็นผู้ดีแท้ ประกาศถึงความจงรักภักดีที่มีในจิตใจ เพราะท่านผู้ดีแท้ๆ นั้น ไม่
มีวันที่จะลบล้างพระคุณของท่านผู้มีอุปการะแก่ตน เมื่อชำระหทัยให้ใสสะอาดด้วยคำนึงถึง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลิธานคร. หน้า ๓๖๒.

อุปการคุณแล้ว ก็เลยคิดไปถึงว่า “เราต้องช่วยเหลือพระองค์ท่านให้ทรงได้รับสิ่งที่พระองค์มีพระประสงค์”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีตบะของมโหสถบัณฑิต ในการละกิเลสเครื่องเศร้าหมอง คือ การสละอารมณ์ไม่พึงปรารถนาที่เกิดขึ้นในใจให้หมดไป ดำรงอยู่ในความถูกต้อง ดังนั้น ความเป็นผู้มีตบะหรือความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลสมิให้บังเกิดมีในจิตใจ จึงเป็นคุณธรรมที่ดีสำหรับนักปกครอง

๒.๒.๒.๗ อีกโทษะ หมายถึง ความไม่โกรธ ไม่ลุอำนาจความโกรธจนเป็นเหตุให้กระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจไว้ระงับความขุ่นเคือง ดังในเรื่องมหาบบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๘ “สัณฺฑิตกตมตฺตํ” อามตย์เสนก ปุกกุสสะ กามินท์ และเทวินท์ใส่ความทูลยุยงพระเจ้าวิเทหราชให้ทรงระแวงมโหสถบัณฑิต ทำให้พระเจ้าวิเทหราชทรงกริ้วมโหสถบัณฑิต และเมื่อความจริงเปิดเผยว่ามโหสถบัณฑิตเป็นผู้บริสุทธิ์ พระเจ้าวิเทหราชจึงทรงรับสั่งให้ลงโทษอามตย์ทั้งสี่ แต่มโหสถบัณฑิตไม่ได้มีความโกรธต่ออามตย์ทั้งสี่ ในทางตรงกันข้ามมโหสถบัณฑิตมีจิตเมตตาจึงได้ทูลขอภัยโทษให้อามตย์ทั้งสี่ พระเจ้าวิเทหราชทรงเลื่อมใสในคุณงามความดีของมโหสถบัณฑิตจึงทรงพระกรุณาพระราชทานอภัยโทษให้อามตย์ทั้งสี่พร้อมทั้งดำรงชื่นชมความมีน้ำใจของมโหสถบัณฑิต ดังข้อความที่ว่า

ท่านเสนาบดีกราบทูล “ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระมหากรุณาโปรดให้อาจารย์ทั้ง ๔ นี้คงเป็นไทพระพุทธเจ้าข้า” “ถ้าเช่นนั้น จงอย่าพากันอยู่ในแคว้นของเรา” มีพระราชดำรัสสั่งปัพพาชนียกรรม

“ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดทรงพระกรุณาโปรดโทษแก่อาจารย์เหล่านี้ผู้มีตบะเมตตพระพุทธเจ้าข้า” ท่านเสนาบดีกราบทูลขอไว้อีก “และขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดทรงพระกรุณาให้ทุกคนคงดำรงในฐานันดรดังเก่าพระพุทธเจ้าข้า”

พระเจ้าวิเทหราช โปรดพระราชทานตามที่ท่านเสนาบดีกราบทูลทุกประการ ด้วยทรงเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่งในท่านเสนาบดี ทรงดำริในพระทัย “ดูหรือ ปัจจามิตรแท้ ๆ พ่อมโหสถยังแผ่เมตตาถึงเพียงนี้ เป็นผู้อื่น ๆ จักยิ่งกว่านี้เพียงใดเล่า”^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๓๘๘

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๑๕-๒๑๖.

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีน้ำใจของมโหสถบัณฑิต ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้ที่มีความมุ่งร้ายแก่ตนได้กลับใจเป็นคนดีของสังคม และยังแสดงให้เห็นว่ามโหสถบัณฑิตเป็นผู้ยึดมั่นในอีกโกชธรรม ไม่ถือโทษโกรธเคืองในการกระทำของอำมาตย์ทั้ง ๔

๒๒๒.๘ อวิหิงสา หมายถึง ความไม่เบียดเบียนกดขี่ ไม่หลงระเหิรในอำนาจจนขาดความกรุณา ดังในตอนที่ ๔๔ “เลศธรรมยุทธ์” พระเจ้าวิเทหราชทรงยึดมั่นในความไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยพระองค์เอง และทรงแนะนำให้พระเจ้าอริราชจุลนีผู้ทำสงครามยึดบ้านเมืองทั่วชมพูทวีป ให้ตระหนักถึงหลักการไม่เบียดเบียนผู้อื่น เพื่อความถูกต้องและชอบธรรมในหลักของนักปกครอง ดังข้อความว่า

พระองค์มีความมุ่งหมายเพื่อจะสถาปนาสถาภรภาพ แห่งอาณาบัญญัติเสมอกัน จึงได้ทรงยกทัพมาล้อมมิลินทรนครของเรา ความจริงสถาภรภาพแห่งอาณาบัญญัตินั้น ย่อมมีสารัตถะเสมอกันอยู่แล้ว ผู้ดำรงในราชสมบัติที่ออกอาณาบัญญัตินั้นใด ก็มุ่งความร่วมมือแห่งประชากรเป็นประจักษ์ฐานและทุกเทศะ จะเรียกการนั้นว่าเป็นการบังคับหรือเป็นการบังอาจ ในเมื่อเกิดการรื้อฟื้นการกระทำซึ่งราบเรียบติดอยู่แล้วให้เป็นการกระทำอันใหม่ ซึ่งก็มีได้เรียบราบดีขึ้นไปกว่าเดิมแม้แต่น้อยดังนี้ พระองค์จะทรงเรียกการนั้นฉันใด ในระหว่างความบังคับกับความบังอาจย่อมประจักษ์ในพระปรีชาอยู่เอง

หม่อมฉันมิได้แข็งขืนตั้งต้นอันใด เป็นการมิสมควรเป็นอันมากที่เจ้าของสมบัติป้องกันสมบัติของตนไว้จากการแย่งยึดมาต้องดิ้นรนว่า ตั้งต้น แต่ผู้เพ่งเล็งสมบัติของผู้อื่นอยู่ด้วยแรงปรารถนาอันมิควร เป็นผู้ได้รับนิยมนชมว่าเก่งกาจ ที่ทรงมีพระมนัสสมเพชแก่ชีวิตไพร่พล เป็นกุศลจิตอันควรจะบังเกิดก่อนแต่กาลบัดนี้ทีเดียว^๑

จากข้อความดังกล่าว พระเจ้าวิเทหราชผู้ปกครองมิลินทรนครผู้ยึดมั่นในการไม่เบียดเบียนไม่ระเหิรในอำนาจ ทรงสอนพระเจ้าอริราชจุลนีเจ้าเมืองปัญจาปนครให้งดเว้นจากการเบียดเบียนผู้อื่นซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่สมควร ในการที่พระเจ้าอริราชจุลนีทำสงครามยึดแคว้นต่างๆ ไว้ในพระราชอำนาจ ด้วยอ้างเหตุผลว่าจะปกครองให้ดีกว่าเดิมทั้งที่เมืองต่างๆ เหล่านั้น ประชาชนต่างก็อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขอยู่แล้วไม่ได้อยู่ร้อนนอนทุกข์แต่ประการใด ด้วยเหตุนี้ ความไม่เบียดเบียนกันจึงเป็นคุณธรรมสำคัญสำหรับนักปกครองที่ต้องยึดถือปฏิบัติ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๓๐๔-๓๐๕

ในตอนที ๖๙ "สันติภาพ" พระเจ้าอริราชจุลนีทรงเห็นว่ามโหสถบัณฑิตเป็นผู้มีปัญญามาก แต่ทำไมไม่คิดจะครองราชสมบัติ เพื่อให้หายจากความสงสัย พระองค์จึงตรัสถามมโหสถบัณฑิต และได้รับคำตอบว่าการเบียดเบียนผู้อื่นเป็นสิ่งที่บัณฑิตไม่ควรทำกัน ดังข้อความว่า

พระอริราชจุลนีมีพระดำรัสถามว่า "พ่อบัณฑิต เชนะสมบุรณ์ด้วยกำลังปัญญา ยอดเยี่ยมขนาดนี้ เหตุไรจึงไม่ครองราชสมบัติเล่า?"

"ขอเดชะ ถ้าข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาดังที่พระราชดำรัสถาม ในวันนี้เอง ข้าพระพุทธเจ้า พึงฆ่าพระราชสาส์นทั้งหมดในชมพูทวีปแล้วครองราชสมบัติก็กระทำได้ แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดทรงพระอนุสรณ์ถึงแบบอย่างบัณฑิตเกิดพระพุทธเจ้าข้า การฆ่าผู้อื่นแล้วครองความยิ่งใหญ่ นั้น ปวงบัณฑิตไม่สรรเสริญเลยพระพุทธเจ้าข้า"^๑

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ยึดมั่นในหลักธรรมของนักปกครอง และการไม่เบียดเบียนผู้อื่นของมโหสถบัณฑิต ซึ่งเห็นว่าสิ่งใดไม่ถูกต้องตามครรลองครองธรรมแล้วก็จะไม่กระทำในสิ่งนั้น ดังนั้น ความไม่เบียดเบียนกันจึงเป็นคุณธรรมที่นักปกครองต้องยึดถือปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการปกครองของตนและเครื่องรับรองความสุขสงบของบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี

๒.๒.๒.๙ ขันติ หมายถึง ความอดทน อดทนต่อการปฏิบัติหน้าที่ อดทนต่อการถูกเหยียดหยันต่างๆ โดยไม่หมดกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ ดังในเรื่องมหาบบัณฑิตแห่งมิลานนคร ตอนที่ ๒๑ "กลับเข้าเมือง" มโหสถบัณฑิตถูกอำมาตย์เสนกใส่ร้ายในข้อหากบฏจนเป็นเหตุทำให้พระเจ้าวิเทหราชกริ้ว และได้หลบหนีราชภัยไปเป็นลูกจ้างของช่างปั้นหม้ออยู่ในชนบทอันกันดาร เมื่อพระเจ้าวิเทหราชทรงหายกริ้วทรงต้องการฟังปัญญาของมโหสถบัณฑิต ในการแก้ปริศนาธรรมของเทวดา ทรงรับสั่งให้อำมาตย์ติดตามหา เมื่ออำมาตย์พบมโหสถบัณฑิต จึงได้กล่าวถ้อยคำถากถางต่างๆ นานา แต่มโหสถบัณฑิตก็มีได้แสดงอาการที่จะถือโทษโกรธเคืองแต่ประการใด ดังข้อความว่า

"ท่านผู้เป็นบัณฑิต คำของท่านอาจารย์เป็นถ้อยคำที่ถูกต้องแน่นอน ดูท่านเถอะพอเสื่อมยศแล้ว ปัญญาอันมากมายกายกองของท่านก็ไม่สามารถจะเป็นหลักที่ปักฝังได้ บัดนี้ท่านมีฐานะอย่างไร ร่างกายอันเคยลุ่มไฉะโลมด้วยจุณจันทรอันอบอวลกลับมาเปราะเปื้อนด้วยดินเหนียว ท่านเคยนั่งบัลลังก์อาสน์อันวิจิตรตระการมีค่ามากมาย

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบบัณฑิตแห่งมิลานนคร. หน้า ๔๕๓

ต้องมานั่งตั้งฟางข้าว ท่านเคยรับประทานอาหารอันมีโอชาล้ำเลิศ เมื่อยามดำรงในยศศักดิ์อิฐฐาน ต้องมารับประทานข้าวเหนียวปั้นกับแกงเลาะๆ เช่นนี้ มีปัญญาไว้ทำไมกัน ปัญญามิได้ช่วยดำรงสถานะเดิมไว้ได้เลย เมื่อท่านมียศอยู่ไม่เป็นเช่นนี้เลยหมดยศแล้วมีปัญญาก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้” .

“ท่านเอ๋ย” มโหสถเอ๋ยได้ “ท่านยังอ่อนนัก นัยน์ตาของท่านยังมัวนัก ความประสงค์ของข้าพเจ้าเป็นอย่างไรท่านมิได้รู้เลย ข้าพเจ้าทราบดีในน้ำพระทัยของพระเจ้าวิเทโหราชว่าทรงมีพระกรุณาในข้าพเจ้ามากมายปานใด ถ้าข้าพเจ้าเข้าเฝ้าพระองค์ในยามที่พระทัยชุ่มมัวอยู่อย่างนั้น ท่านจะทราบได้เองว่าผลจะเป็นประการใด พระองค์จะทรงทอดพระเนตรข้าพเจ้าด้วยน้ำพระทัยอันมรัยสถิตได้ไฉน เมื่อพระทัยไม่ดำรงในสถานกลางแล้ว ท่านคิดหรือว่าข้าพเจ้าจะได้รับความยุติธรรม กรณีของข้าพเจ้าย่อมมีข้อแตกต่างกับของผู้อื่นอย่างนี้นะท่าน”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามโหสถบัณฑิตมีความอดทนต่อคำพูดเยาะเย้ยถากถางจากคนอื่นและยังไม่หมดกำลังใจที่จะปฏิบัติหน้าที่การงานต่อไปอย่างไม่ห่อถ่อย

ในตอนี่ ๔๐ “มิลินทพรัณศิก” มโหสถบัณฑิตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าวิเทโหราชแห่งเมืองมิลินทนครด้วยลำบากรายนาเบื่อหน่ายเพียงไร แต่ก็ยังมีความอดทนก็ไม่ห่อถ่อยที่จะปฏิบัติหน้าที่ต่อไป ดังข้อความที่ว่า

“เมื่อกองทัพของกรุงปัญจาละรายล้อมพระมหานครนั้น ท่านผู้สำเร็จราชการต้องปฏิบัติงานเหน็ดเหนื่อยต้องเที่ยวตรวจตราด้านโน้นด้านนี้ ปลุกปลอบน้ำใจของไพร่พลให้เป็นใจแก่ราชการ ต้องคิดอ่านวางแผนการรับศึกอันมีกองทัพมหึมาทั้งบรรดานายทหารร่วมใจ กิริยาท่าทางของท่านปราศจากความครั่นคร้าม ยามท่องเที่ยวตรวจตราน้ำที่ก็เหมือนพญาคชสีห์อันกำแหงหาญแผดผยองแม้ต่อหน้าข้าศึกอันรายล้อมรอบตน”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความอดทนในการปฏิบัติหน้าที่ของมโหสถบัณฑิต โดยเห็นประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวมเป็นใหญ่แล้วมุ่งมั่นปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดี

๒.๒ ๒ ๑๐ อวิโรธะ หมายถึง ความไม่คลาดจากธรรม ยึดมั่นในระเบียบแบบแผน หลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม เป็นผู้รักษาความ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตตติแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๘๔

ถูกต้องทำกิจต่าง ๆ ไม่ผิดเพี้ยนไปจากธรรม ผดุงความยุติธรรมไว้ ดังในเรื่องมหาบัตตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” พระเจ้าวิเทหราชทรงยึดมั่นในระเบียบแบบแผนในการปกครอง ดังจะเห็นได้จากการคัดเลือกบุคคลที่จะเข้ามารับราชการ ซึ่งบรรพบุรุษในอดีตมักใช้วิธีการคัดเลือกและทดลองภูมิปัญญาของบุคคลนั้นๆ ก่อนที่จะให้เข้ารับราชการ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงปรึกษาหารือกับอำมาตย์เสนา เมื่ออำมาตย์เสนาทูลแนะนำให้ทำตามประเพณีอันเป็นแบบแผนที่เคยปฏิบัติมา พระองค์ก็ทรงปฏิบัติตาม ดังข้อความที่ว่า

“ขอเดชะ ในเมื่อตันติประเพณีมีมาเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าเป็นการอันควรอันชอบเป็นระบอบทั้งดงาม แม้ประพฤติตามแล้วจึงเป็นไปเพื่อความสุความเจริญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นอยู่อย่างนี้จึงได้กราบทูลให้ทรงทดลองให้ถ่องแท้”

“ฉนั้นควรจะขอบใจท่านอาจารย์ในการที่นำบุรพประเพณีมากล่าว” รับสั่งอนุโลม “แต่กังวลอยู่ว่า วิสัยผู้ที่มีปัญญากว้างเราจะทดลองกันอย่างกว้างๆ ซึ่งย่อมแผ่ไปถึงระยะกาลอันเนิ่นนาน เพียง ๓ หลักที่ท่านอาจารย์คัดขึ้นเป็นประเด็นนั้นพอหรือ”

“พอแน่นอนพระเจ้าข้า” ท่านเสนายืนยันหนักแน่นอีก^๑

ข้อความดังกล่าว พระเจ้าวิเทหราชเป็นผู้ที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีในการบริหารราชการบ้านเมืองและทรงรับฟังความคิดเห็นของผู้ใต้บังคับบัญชาเมื่อทรงเห็นว่าถูกต้องตามหลักการและเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง

ในตอนที ๓๒ “คู่สร้างของพระอริราชจุลณี” พระราชกุมารจุลณีทรงหนีราชภัยจากเมืองปัญจาลนคร ไปอาศัยร่มโพธิสมภารของพระเจ้ากรุงมัทราชและยังได้เป็นเพื่อนเล่นกับพระธิดาของพระองค์ พระเจ้ากรุงมัทราชผู้ปกครองแคว้นมัทราชทรงมีความสงสัยในตัวพระราชกุมารจุลณีเมื่อทรงซักถามถึงประวัติก็ได้รับคำตอบว่าเป็นลูกของพ่อครัวหลวง แต่พระเจ้ากรุงมัทราชก็ไม่ทรงเชื่อ เพราะเห็นว่ามีความผิดพรณหน้าตาแตกต่างกันมากจนผิดปกติ จึงได้แต่คอยหาหลักฐานให้ได้ก่อนแล้วจึงค่อยสอบสวนประวัติอีกที ดังข้อความว่า

พระองค์ทรงเพ่งเล็งดูพระราชกุมารจุลนีอย่างใกล้ชิด เพราะทรงสงสัยมาแต่แรกแล้วว่าจะมีไชบุตรของพ่อครัว เนื่องด้วยรูปร่างและผิวพรรณต่างกับชนุเสกข์เป็นอันมาก แต่พ่อครัวก็เคยกราบทูลว่า “ต่างมารดากับชนุเสกข์” พระองค์ก็ต้องระงับความ

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตตแห่งมิลินทร หน้า ๒๗-๒๘.

สงสัยไว้แต่ในพระทัย ... แต่มิได้ตรัสพระวาจาอันใดออกมา เพราะทรงดำริว่า “ไม่มี
ประจักษ์พยานอะไรเป็นเครื่องยืนยัน ขึ้นเอยปากออกไปก็จะเป็นเหมือนจับเงาในกระจก
ผิตราขรรธมอันตราไว้ว่า “ขัตติยาธิปัตติ ยังไม่ทรงเห็นโทษทั้งใหญ่ทั้งน้อยของผู้อื่น
โดยรอบคอบ ไม่ได้พิจารณาถี่ถ้วนด้วยพระองค์เอง ไม่พึงลงพระราชอาญา”^๑

ข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงมัทราชทรงมีความรอบคอบมีระเบียบแบบ
แผนในการบริหารงานบ้านเมืองด้วยหลักราชธรรม ดังในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า
“ขัตติยาธิปัตติยังไม่ทรงเห็นโทษทั้งใหญ่ทั้งน้อยของผู้อื่นโดยรอบคอบ ไม่ได้พิจารณาถี่ถ้วนด้วย
พระองค์เอง ไม่พึงลงพระราชอาญา”^๒

ในตอนที่ ๖๔ “ธรรมของเสนานายก” พระเจ้าวิเทหราชและเสนอำมาตย์เมืองมิลินนคร
ถูกพระเจ้าอริราชจุณห์พร้อมกองทัพปิดล้อมไว้ ด้วยมุ่งหมายจะจับตัวมโหสถบัณฑิตและพระเจ้า
วิเทหราชสำเร็จโทษเสีย แต่ในการปิดล้อมครั้งนี้ มโหสถบัณฑิตได้ทำการขุดอุโมงค์ใต้ดินเป็น
เส้นทางหลบหนีไปแล้ว และได้ทูลเชิญให้พระเจ้าวิเทหราชเสด็จหนีไปก่อนโดยไม่ต้องห่วงตน
เพราะตนได้คิดหาวิธีเอาตัวรอดไว้แล้ว แต่พระเจ้าวิเทหราชมีความประสงค์อยากให้มโหสถบัณฑิต
หนีไปพร้อมกัน ปลอ่ยให้ทหารสู้รบกันตามลำพัง มโหสถบัณฑิตจึงได้กราบทูลถึงหลักธรรมสำหรับ
ผู้นำที่ดีแก่พระเจ้าวิเทหราช เพื่อให้ทราบถึงความเป็นผู้นำที่ดี ซึ่งจะต้องความรับผิดชอบต่อเหล่า
เสนอำมาตย์ทั้งหลายในฐานะที่ตนเป็นเจ้านาย จะต้องไม่ทอดทิ้งแม่ในยามลำบาก ดังข้อความว่า

“ขอเดชะ พระมหารุณาเป็นล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานอภัยโทษ
ที่ต้องขัดพระกระแสรับสั่ง” ท่านมหานันทิตกราทูลแล้ว ยกธรรมะของท่านผู้เป็นเสนา
ยกมากราบทูลแสดงสืบไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันใหญ่หลวง ไม่เป็นธรรม
เลยพระพุทธเจ้าข้า ที่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นเสนายกจะทอดทิ้งเสนางคนิกรเอาตัวรอดไป
การปฏิบัติเช่นนี้ไม่ใช่ธรรมะของท่านผู้เป็นเสนานายกพระพุทธเจ้าข้า”

“ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้โปรดทรงดำริด้วยพระปรีชา บรรดาเสนางคนิกร
เหล่านั้นพากันเดินทางมาไกล บางพวกกำลังดื่ม บางพวกกำลังพักผ่อนนอนหลับอยู่
เพราะเหน็ดเหนื่อยมิได้รู้ว่าฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จออกจากพระนครแล้ว มีหน้าข้า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวินยัตติแห่งมิลินนคร หน้า ๒๔๐-๒๔๑.

^๒ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๗
พุทธทศกนิยาย ชาดก หน้า ๓๙๔

บางพวกกำลังเจ็บป่วยอยู่ก็ยังมิ จะทิ้งไว้ให้ถูกโยธาของพระเจ้าอริราชจุลนีข่มเหงนั้น ไม่เป็นการสมควรเลยพระพุทธเจ้าข้า อนึ่งเล่า ผู้คนที่ช่วยเหลือข้าพระพุทธเจ้ากระทำ งานสร้างพระนครมากับข้าพระพุทธเจ้าตลอดเวลา ๔ เดือน ก็ยังอยู่ในพระนครนั้น มากมาย ข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถจะทิ้งเขาแม้สักคนเดียวไปได้ พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าต้องถวายบังคมลากลับไปอยู่กับพวกนั้นก่อน”^๑

จากข้อความดังกล่าว การที่มหสถบัณฑิตไม่ยอมหนีตามเสด็จพระเจ้าวิเทโหราชในยามที่ พระเจ้าอริราชจุลนีปิดล้อมอุปการนคร เพราะตนจะต้องอยู่รับผิดชอบต่อชีวิตของเสนาอำมาตย์ ทั้งหลายนั้น เป็นการแสดงออกถึงคุณสมบัติของผู้นำที่ดีซึ่งมีต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา

การปกครองซึ่งมีผู้นำยึดหลักทศพิธราชธรรมเป็นคุณธรรมประจำใจ ที่ปรากฏในเรื่อง มหาบัตตแห่งมิติลานคร มีจำนวน ๒ เมืองด้วยกัน ได้แก่ เมืองมิติลานครและเมืองปัญจาลนคร ดังที่ผู้แต่งได้กล่าวไว้ในตอนที่ ๑ “ศุภนิมิต” พระราชาที่ปกครองโดยยึดหลักทศพิธราชธรรม คือ พระเจ้าวิเทโหราชผู้ปกครองเมืองมิติลานคร แคว้นวิเทห์รัฐ พระองค์ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ทำให้ประชาชนมีความสุขโดยทั่วหน้า ดังข้อความว่า

“มิติลานครราชธานีของแคว้นวิเทห์รัฐในอดีตสมัย เป็นมหานครอันกว้างใหญ่ ไพศาลและอุดมสมบูรณ์คับคั่งด้วยประชาชน ทรงปกครองประชาราษฎร์ด้วยทศพิช ราชธรรมมีพระทัยมุ่งที่จะอำนวยความสะดวกร่มเย็นเป็นสุขแก่พลสกนิกรโดยทั่วถึง ทรงแต่งผู้ อุดมด้วยวิทยาคุณและอภัยาศัยให้เป็นที่ปรึกษาการบ้านเมือง เป็นปุโรหิตาจารย์ ประจำนคร ๔ ท่าน”^๒

ในตอนที่ ๓๑ “รัชทายาทแห่งปัญจาละ” ฝ่ายแคว้นกับปิลรัฐซึ่งมีเมืองหลวงชื่อว่า ปัญจาลนคร พระเจ้ามหาจุลนีทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมบริหารราชกิจปกครองประชาชน โดยธรรม ดังข้อความที่ว่า

“จอมราชผู้ดำรงราชไศศวรรยาธิปัตย์ เป็นมิ่งมอฬแห่งกับปิลรัฐสถิต ณ ปัญจาล มหานคร ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหาจุลนี ทรงปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วย

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตตแห่งมิติลานคร. หน้า ๔๓๔

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔

ประกาศนโยบายอันยึดหลักทศพิธราชธรรมเป็นบรรทัดเป็นที่ยึดมั่นแก่ทวยราษฎร์ทั่วหน้า

ทรงมีพระมเหสีคู่พระราชหฤทัย พระนามว่า พระนางสลาภเทวี"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระราชที่ปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม ย่อมทำให้บ้านเมืองสงบสุขและประชาราษฎร์ก็มีความสุขไปด้วย

ในเรื่องมหากษัตริย์แห่งมิลานคร ได้แสดงให้เห็นถึงหลักทศพิธราชธรรมหรือธรรมสำหรับนักปกครอง การที่ผู้นำยึดมั่นในทศพิธราชธรรมย่อมทำให้ประชาชนและสังคมมีความสงบร่มเย็นดังในพระไตรปิฎกพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

"ถ้าเมื่อใดทั้งหลายว้ายข้ามแม่น้ำไป โคหัวหน้าฝูงว้ายข้ามตรง เมื่อโคนาว้ายข้ามตรงอย่างนี้ โคทั้งหมดก็ย่อมว้ายข้ามตรงไปตามกัน ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมุติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติเป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมไปตามโดยแท้ ถ้าพระราชเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วหน้า"^๒

ดังนั้น หลักพุทธธรรมเรื่องทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ จึงเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญสำหรับนักปกครองที่จะได้ยึดถือปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้การปกครองของตนให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคม

๒.๒.๓ หลักการใช้อำนาจในการบริหารงาน

พระพุทธเจ้าได้แสดงถึงหลักพุทธธรรมอันเป็นของชาวโลกที่ยึดถือกันในทุกยุคว่า "วโส อัสสรีย์ โลเก อำนาจเป็นใหญ่ในโลก"^๓ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นไปของสังคมโลกที่ปฏิบัติกันมาช้านาน และยังสืบต่อไปในอนาคตด้วยเช่นกัน

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหากษัตริย์แห่งมิลานคร หน้า ๒๓๐

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๗ ขุททกนิกายชาดก หน้า ๖๓๔

^๓ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค หน้า ๗๔

คำว่า "อำนาจ" ในที่นี้ หมายถึง อำนาจตามธรรมชาติ เช่น การแก่ เจ็บ ตาย กิเลส ตัณหา เป็นต้น และอำนาจ คือ สิทธิของบุคคล เฉพาะบุคคลคนหนึ่งก็ดี เฉพาะกลุ่มก็ดี เฉพาะหน้าที่ก็ดี กฎเกณฑ์ข้อบังคับก็ดี ที่เป็นไปในกิจการเฉพาะตัวหรือส่วนรวม เรียกว่า อำนาจ ซึ่งตามปกติมนุษย์นั้นย่อมมีกิจการที่ต้องทำได้ตามประสงค์ แต่กิจการนั้นๆ ต้องเป็นไปไม่เกิน อำนาจ คือ สิทธิของตนและต้องอยู่ในขอบเขตของกฎหมายข้อบังคับของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ได้นำเสนอหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องอำนาจไว้ในตอนที่ ๔๖ "สื่อสารศึก" มหาบัณฑิตสนทนากับพราหมณ์อนุเกวัญ ในเรื่องอำนาจว่าเป็นสิ่งมีมานานแล้วสำหรับโลกมนุษย์ ดังข้อความว่า

"ที่นี้พูดถึงธรรมชาติของโลก ถ้าจะตั้งเป็นปัญหาว่าอะไรเป็นใหญ่ในโลก ผู้รู้ดีของธรรมชาติจะต้องตอบทันทีว่า "อำนาจเป็นใหญ่ในโลก" ท่านลองค้นหาความเป็นไปในโลกทั่วๆ ไปเถิด ท่านจะต้องเห็นว่าในชีวิโลกไม่มีอะไรที่เป็นใหญ่เหนือไปกว่าอำนาจ และอำนาจคืออะไร ? ความบังคับนั้นสิเป็นตัวอำนาจ นี่เป็นธรรมชาติของโลก"^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าอำนาจนั้นเป็นใหญ่ในโลก เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมมีการรวมกลุ่มกันเป็นหมู่คณะ จึงต้องมีการกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนข้อปฏิบัติทางสังคมขึ้น เพื่อใช้บังคับสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติร่วมกัน และเป็นที่มาของการใช้อำนาจในการบังคับหรือควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคม ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขในสังคมนั้นๆ ดังที่พระมหาสมเดชมเด็จพระสังฆราช ได้กล่าวไว้ว่า

"อำนาจเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับการปกครอง สังคมใดมีระบบการปกครอง สังคมนั้นก็ย่อมมีการใช้อำนาจ การใช้อำนาจมีจุดมุ่งหมายสำคัญก็คือเพื่อกำราบคนชั่วไม่ให้กระทำการใดๆ อันจะส่งผลให้สังคมเกิดความระส่ำระสายวุ่นวายเดือดเนื้อร้อนใจ เพื่อพิทักษ์คนดีให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างปลอดภัยมีความสุข ปฏิบัติเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม หรือทำมาหาเลี้ยงชีพได้โดยสะดวก ไม่กังวลเรื่องอันตรายอันจะเกิดจากการกระทำของคนชั่ว ผดุงความยุติธรรมให้มีในสังคม มีการแบ่งสรรปันส่วนทรัพย์สินอย่างยุติธรรม และตัดสินคดีความอย่างตรงไปตรงมา ไม่เอนเอียงไปฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๒๑

ไม่ตกอยู่ภายใต้ข้อคิด ๔ อันเป็นจุดมุ่งหมายที่แท้จริงในการใช้อำนาจในการปกครอง
ซึ่งเป็นที่ต้องการและเป็นที่แสวงหาของทุกสังคม”^๑

ด้วยเหตุนี้ อำนาจจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำหรือผู้ใช้อำนาจจะต้องตระหนักถึงวิธีการ
ใช้เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขในสังคมและเป็นการใช้อำนาจที่ถูกต้องชอบธรรมด้วย ดังในตอน
ที่ ๒๙ “ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ” พระเจ้าวิเทหราชได้ตรัสถึงความลำบากในการบริหารบ้านเมือง
ให้แก่โสมณบัณฑิตฟัง ดังข้อความว่า

“แม้ความคิดอ่านในทางรัฐประศาสน์นโยบายจะดีเลิศปานไร หากผู้รับปฏิบัติมิได้
ดำเนินกิจการนั้นโดยชอบ มีหน้าซ้ำประกอบไปด้วยอหิชาศัณท์อันทรามแทนที่จะเป็นคุณ
กลับเป็นโทษไปเสีย ครั้นเป็นดังนั้น ความรับผิดชอบก็ตกแก่ผู้เป็นใหญ่ในการปกครอง
ทวยราษฎร์ได้รับความเดือดร้อน เพราะผู้ที่รับรัฐประศาสน์นโยบายไปดำเนินการ แต่
เพราะบุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ใหญ่ในการปกครองแต่งตั้งไป ความไม่ดีไม่งามต่างๆ ก็ตก
แก่ผู้ที่แต่งตั้ง”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้นักปกครองรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาให้รอบคอบก่อนที่จะให้อำนาจ
ในการบริหารงานแก่ใคร หากบุคคลนั้นนำอำนาจไปใช้ในทางมิชอบความเสียหายก็จะเกิดทั้งสาม
ฝ่าย คือ ผู้ให้อำนาจก็จะถูกติเตียนว่าไม่รู้จักเลือกบุคคลหรือที่เรียกว่าใช้คนไม่ถูก ผู้ใช้อำนาจก็
จะถูกติเตียนว่าใช้อำนาจมิชอบธรรม และผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับก็จะรับผลร้ายจากการใช้อำนาจที่ไม่
ชอบธรรมก่อให้เกิดความทุกข์ ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้แสดงหลักการใช้อำนาจ
ในการบริหารงานของผู้ปกครอง ซึ่งใช้กันอยู่ทั่วไปในโลกมนุษย์มีอยู่ด้วยกัน ๓ ลักษณะ ซึ่งเรียกว่า
อธิปไตย ๓ ประการ ได้แก่

๒ ๒ ๓ ๑ อัตตอธิปไตย ความมีตนเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่
กระทำการด้วยปรารถนาตนเป็นประมาณ ถือความคิดเห็นของตนเป็นใหญ่
๒ ๒ ๓ ๒ โลกาธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่
กระทำด้วยปรารถนานิยมของโลกเป็นประมาณ เป็นไปตามกระแสโลก

^๑ พระมหาสมเดช ศรีลังวัด (๒๕๔๔) การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการ
ปกครองของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล. หน้า ๙๐

^๒ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๑๗

๒.๒ ๓ ๓ ธรรมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่
กระทำด้วยปรารภความถูกต้องเป็นจริง สมควรตามธรรมเป็นประมาณ^๑

ในหลักการใช้อำนาจบริหารงานทั้ง ๓ ประการนี้ อัตตาทิปไตยและโลกาธิปไตยยังหาความแน่นอนไม่ได้ หมายความว่ายังมีความบกพร่องอยู่ เพราะหากผู้นำเป็นคนดีมีคุณธรรมใช้อำนาจไปตามความชอบใจของตนและตั้งอยู่บนความถูกต้องก็เป็นการดี แต่หากไม่ตั้งอยู่ในความถูกต้องก็จะเกิดผลเสียหายใหญ่หลวงแก่ส่วนรวม ดังที่ธนา นวลปลอด^๒ กล่าวไว้ว่า ในทางปฏิบัติมีความเป็นไปได้ไม่น้อยมากที่อัตตาทิปไตยและโลกาธิปไตย จะนำไปสู่ความถูกต้องดังงามได้อย่างสมบูรณ์ เพราะการบริหารหรือการปกครองเป็นการกระทำที่เกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย และเต็มไปด้วยผลประโยชน์อย่างมหาศาล ดังนั้น อำนาจจึงเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงนิสัยของคน อำนาจย่อมยั่ววนใจได้มากและรวดเร็ว วิธีการใช้อำนาจในการบริหารงานที่ดีจึงควรยึดหลักธรรมาธิปไตยหรือยึดถือความถูกต้อง ความยุติธรรมเป็นหลัก

ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของหลักพุทธธรรมเรื่องอริยปไตยไว้เพียง ๒ ประการเท่านั้น ได้แก่ อัตตาทิปไตยและธรรมาธิปไตย ส่วนหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องการใช้อำนาจแบบโลกาธิปไตย หรือการยึดถือโลกเป็นประมาณซึ่งเป็นไปตามกระแสโลก ไม่ปรากฏในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร สำหรับการใช้อำนาจแบบอัตตาทิปไตยและการใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตยนั้น มีตัวอย่างดังนี้

๒.๒.๓ ๑ อัตตาทิปไตย ความมีตนเป็นใหญ่ถือตนเป็นใหญ่ กระทำการด้วยปรารภตนเป็นประมาณ โดยยึดถือความเห็นและผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร ตอนที่ ๔๖ "สื่อสารศึก" มโหสถบัณฑิตอธิบายหลักอัตตาทิปไตยให้แก่พราหมณ์อนุเกวัญฟัง เพื่อให้พราหมณ์อนุเกวัญเข้าใจถึงความเป็นไปของมนุษย์ที่ถูกอำนาจตามธรรมชาติคือกิเลสตัณหา ชักนำจิตใจของมนุษย์ให้ผิดใฝ่และดิ้นรนเพื่อสนองความต้องการของตนเมื่อทำอะไรลงไปก็ปรารภตนเป็นใหญ่ การใช้อำนาจในการบริหารงานจึงมุ่งที่จะให้อำนาจผลประโยชน์แก่ตนเอง ดังข้อความว่า

ธรรมดาของคณยอมไม่พ้นไปจากธรรมดาของโลก คือ ถูกอำนาจของธรรมดาบังคับให้เป็นไปตามธรรมดา ต่างแต่ว่าผู้ใดจะรู้เท่าทันอำนาจของธรรมดาหรือไม่ ถ้ารู้เท่าทัน

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑
ที่ฉนิกาย ปาฎิกวรรค. หน้า ๒๕๒

^๒ ธนา นวลปลอด (๒๕๓๖) ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก หน้า ๘๘.

ก็อาจที่ใช้อำนาจของธรรมดาบังคับตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนและแก่โลก ถ้ารู้ไม่เท่าทันอำนาจของธรรมดาก็จะจุดคร่ำไปฟังเพื่อเห่อเหิมไปตามบงการของธรรมดาโลก อันจะหนีไปไม่พ้นความมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน ความมีหน้ามีตา ความสุขกายสบายใจและการได้รับยกย่องเชิดชู อำนาจของธรรมดานี้ชักพาไป มนุษยชาติต่างก็เป็นไปตามบงการไม่เว้นตน ปรารถนาต้องการจะให้สิ่งเหล่านั้นแก่ตน จะให้ตนมีสิ่งเหล่านั้น การมีสิ่งเหล่านั้นเป็นความนิยมชื่นชม ไม่ใช่แม้แต่ตัวเองคนอื่น ๆ ก็พลอยนิยมชมชอบช่วยส่งเสริมสนับสนุนกัน ก็ยังชวนกันทะเยอทะยานร่ำรอนไป ทั้งกล่าวกันด้วยว่าผู้ใดมีมาก ผู้นั้นก็เป็นคนมีศักดิ์อำนาจสามารถสนองความต้องการไปสู่สิ่งที่ปรารถนาได้ และสามารถสนองสิ่งที่ปรารถนามาสู่ความต้องการได้ ไม่มีอะไรเป็นอุปสรรคคอยขัดขวาง เป็นการประกาศความยิ่งใหญ่ไปในตน ผลก็คือจูงคนให้ใฝ่อำนาจ เพื่อตนจะได้เป็นใหญ่ เพื่อความเป็นใหญ่จะได้มีในตน ยังมีอำนาจมากก็ยังเป็นใหญ่มาก เพราะความเป็นใหญ่น้อมโตตามความมีอำนาจ และเมื่ออำนาจโตพอเป็นฐานให้ความเป็นใหญ่โตได้แล้ว ก็ทำอะไรอะไร ๆ พลอยมากมุลขึ้น ของตนเล็กไปไม่พอแก่ความใหญ่โตก็หาของคนอื่นมาเพิ่มเอาให้ได้จึงจะสมกับผู้มีอำนาจ ดูเกิดท่าน พฤติการณ์ของชีวิตโลกเป็นอย่างนี้มานานแล้ว กำลังเป็นไปอยู่และจักเป็นต่อไป จะไปหวังได้อย่างไร ถึงความสงบสุข”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงสาเหตุของการใช้อำนาจแบบอัตตาธิปไตยว่ามีต้นเหตุมาจากอำนาจตามธรรมชาติที่บุคคลต่างก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งทั้งสามนี้ ได้แก่ อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง ตัณหาความอยากไม่รู้จักอิ่ม และอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น ธรรมชาติใฝ่ต่ำทั้งสามชนิดนี้คอยครอบงำจิตใจคนเราให้ตกไปสู่อำนาจของมัน คอยบงการจิตใจตอบสนองความต้องการเมื่อมนุษย์ตอบสนองความต้องการทางตัณหาแล้ว เกิดอาการชอบใจติดใจในสิ่งนั้นแล้วจึงเกิดการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น เพื่อให้อยู่กับเราตลอดไปนานเข้าก็กลายเป็นค่านิยมในวัตถุและอารมณ์ที่ตอบสนองนั้น นี่คือนิยามของธรรมชาติที่คอยครอบงำจิตใจของสัตว์โลก เมื่อเป็นเช่นนี้ มนุษย์ก็จะทำในสิ่งที่ตนปรารถนาสนองความต้องการของตนเป็นหลัก โดยมีได้ใส่ใจในความถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของสังคม ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่มนุษย์ผู้หลงใหลและตกอยู่ในอำนาจใฝ่ต่ำเหล่านี้จะประสบความสุข ต่างก็ดิ้นรนแสวงหาเพื่อตอบสนองความอยากของตนจนเกินพอดี

ในตอนี่ ๔๗ “อุบายขั้นที่ ๑” มโหสถบัณฑิตคิดอุบายในการทำลายแผนการณ์ยึดเมืองของฝ่ายกองทัพปัญจาลนคร ได้ส่งอนุแก้วเข้าไปไส้ศึกทำลายขวัญและกำลังใจของฝ่ายตรงข้ามเพื่อความแนบเนียนของแผนการณ์ จึงกำหนดให้อนุแก้วแสดงพฤติกรรมของบุคคลผู้ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ไม่สนใจเคารพกฎเกณฑ์ของคนส่วนมาก และให้ทำตัวเป็นไส้ศึกคอยช่วยเหลือ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร* หน้า ๓๒๑-๓๒๒

ฝ่ายตรงข้าม จากนั้นจึงได้จับตัวอนุเกศวร์มาลงโทษและขับไล่ออกจากกองทัพให้ไปสวามิภักดิ์ต่อฝ่ายพระเจ้าอริราชจุลนี การทำเช่นนั้นก็เพื่อมิให้ข้าศึกสงสัยในตัวของอนุเกศวร์ ดังข้อความว่า

พวกโยธากรุงมิถิลาได้ฟังถ้อยคำของท่านอนุเกศวร์ ทั้งได้เห็นกิริยาที่ยืนโยนสิ่งของให้แก่พวกศัตรูก็โกรธเป็นกำลังกรูเกรียวกันเข้าแวดล้อมด่าทอตวาดขู่ และจับกุมตัวมายังกองบัญชาการ ท่านมหาบัณฑิตผู้ทรงอำนาจสูงสุดแห่งมิถิลาได้ทราบเรื่องราวอยู่แล้ว เพื่อให้อุบายแนบเนียนสมจริงจึงแสร้งตวาดถาม “เพราะเหตุผลกลใด อนุเกศวร์จึงทำเช่นนั้น” “เหตุผลหรือ” พูดด้วยน้ำเสียงกระด้าง “เหตุผล ! จะต้องมีเหตุผลด้วยหรือในการกระทำของเรา ความพอใจของท่าน ความพอใจเป็นเหตุผลอันมีเพียงพอแก่การกระทำของเรา”

“ทำไมจึงพอใจเช่นนั้น” ชักต่อไป “ความพอใจของตน หากขัดกับความพอใจของหมู่คณะ ก็ไม่ควรจะพอใจ ท่านก็เป็นผู้หลักผู้ใหญ่มีวัยอันเจริญแล้ว ควรจะทราบข้อนี้มิใช่หรือ มนุษย์เราต้องมี เรากล่าวว่าต้องมี” พูดตอบด้วยเสียงห้าว “ต้องมีอิสระในความพอใจและต้องมีอิสระในการกระทำตามความพอใจ ก็เมื่อความพอใจของส่วนรวมขัดกับความพอใจของเรา เราก็ต้องเห็นความพอใจของเราเป็นใหญ่ จะไปคำนึงทำไมถึงความพอใจของคนเป็นอันมาก ปลอ่ยให้คนเป็นอันมากจูดลากตนไปทั้ง ๆ ที่ตนไม่พอใจมนุษย์ผู้อ่อนแอ มนุษย์ผู้เหลวไหลเท่านั้นที่จะพึงมีสภาพเหมือนวัวควาย อันมนุษย์จึงจุมกไปได้ตามความปรารถนา มนุษย์ผู้เข้มแข็ง มนุษย์ผู้มีอำนาจในตน ใครเล่าจะยอมให้ถูกจูงไปตามความปรารถนา เขานั้นสิ - เขาคนเดียวควรจะเป็นผู้จูงคนอื่นไปในความพอใจของเขา ท่านเอ๋ย เราเห็นโลกมานานกว่า เราเป็นผู้เห็นความเป็นไปในโลกมากกว่า ย่อมสามารถที่จะหยั่งคิดถึงสภาพต่าง ๆ นั้นด้วยความรู้ของตน ความพอใจของเราเรียวแรงพอแล้ว ไม่ต้องอาศัยความพอใจของใคร”^๑

จากข้อความดังกล่าว อนุเกศวร์ได้แสดงพฤติกรรมของบุคคลที่ยึดถืออัตตาธิปไตยเป็นใหญ่ ถือว่าตนมีสิทธิในการที่จะทำอะไรก็ได้ โดยมุ่งสนองความต้องการหรือผลประโยชน์ของตนเป็นหลักและไม่สนใจในการเคารพกฎเกณฑ์ของสังคม ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “อัตตาธิปไตย” ซึ่งเป็นการใช้อำนาจหรือสิทธิของตนในทางที่ไม่ถูกต้อง มีแต่จะสร้างปัญหาให้แก่สังคม ดังนั้น ผู้แต่งจึงได้แสดงให้เห็นถึงขอบเขตของอำนาจ หรือสิทธิเฉพาะบุคคลนั้นจะต้องอยู่ภายใต้อำนาจหรือกฎเกณฑ์ข้อบังคับของสังคมด้วย มิใช่คนทุกคนที่อยู่รวมกันแล้วจะมีสิทธิทำอะไรได้ตามใจชอบ ดังในตอน

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร. หน้า ๓๒๙-๓๓๐.

ที่ ๔๗ "อุปมาขั้นที่ ๑" มโหสถบัณฑิตกล่าวสอนให้อนุแกวัฏพราหมณ์ผู้ยึดถือตนเป็นใหญ่ให้รู้จักเคารพกฎเกณฑ์ข้อบังคับของสังคัมส่วนรวม ดังข้อความว่า

"ความเป็นตนเองพึงมีได้แม้ด้วยปราศจากอหังการ ความเป็นตัวเองอันมีอหังการเป็นความเย่อหยิ่งจองหอง แล้วก็เลยเป็นความแข่งกระด้างถือแต่ใจตน ทำอะไรตามอำนาจของจิตตามอำเภอใจและอำเภอใจที่มีอหังการ เป็นสันดานอันชั่วช้านัก ท่านจักได้รับความพอใจ ท่านจักทราบผลแห่งการกระทำความพอใจ เราเคารพในความพอใจของท่าน แต่ก่อนที่ท่านจะได้รับผลแห่งความพอใจนั้น เราขอบอกกับท่านว่า ท่านก็มีปรีชามิใช่น้อย ตามถ้อยคำที่พูดคงจะไม่คิดลบถ่วงความพอใจของส่วนรวม เห็นความพอใจของเป็นสิ่งที่ท่านพึงดูหมิ่นไม่สำคัญอันใดที่ตนจะพึงเคารพด้วยใจอันแท้จริง"^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักเคารพกฎเกณฑ์ของสังคัมส่วนรวม และแสดงให้เห็นขอบเขตของอำนาจหรือสิทธิส่วนบุคคลที่ต้องอยู่ภายใต้อำนาจหรือกฎข้อบังคับของส่วนรวม มิใช่เรียกร้องแต่สิทธิของตนเป็นใหญ่จนลืมนิยามเคารพกฎเกณฑ์ของสังคัมส่วนรวม

ในตอนี่ ๔๕ "กลับล้อมไว้อีก" อำมาตย์แก้วยุยงพระเจ้าอริราชจุลนีให้ทำสงครามยึดเมืองต่าง ๆ ไว้ในอำนาจเพื่อความยิ่งใหญ่ ซึ่งวิธีการได้มาซึ่งอำนาจนั้นไม่ว่าจะได้มาโดยวิธีใดก็ต้องทำดังข้อความที่ว่า

"ธรรมในโลกนี้มีอาจกำเกินอำนาจได้ อำนาจย่อมเป็นใหญ่ในโลก อำนาจครองโลก ธรรมไม่เห็นเลยที่จะครองโลกได้ เมื่อเกิดความปั่นป่วน เมื่อเกิดความวุ่นวายเมื่อนั้น อำนาจเท่านั้นเป็นเครื่องกำชับ อำนาจไม่มีในที่ใดในที่นั้นหมดความราบคาบมิได้ อำนาจอาจเป็นแท่งที่ดำรงตนอยู่ได้โดยลำพังแต่ธรรมมีอาจเลย แต่ได้อำนาจอุปถัมภ์จึงอาจดำรงอยู่ได้ ดังนั้น ท่านผู้ประสงค์ความเป็นใหญ่ในฝูงชนพึงแสดงอำนาจอำนาจนี้หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ธรรมก็เข้าสนับสนุนส่งเสริมทันที ผู้มีอำนาจแม้แต่จะไม่เป็นผู้ประพฤติธรรม ก็จะมีบุคคลใดเล่าที่บังอาจติเตียน ความไม่มีธรรมของผู้เรืองอำนาจนั้น ยิ่งกว่านั้น อำนาจครอบงำการกระทำ แม้ไม่เที่ยงธรรมให้ผันแปรเป็นเที่ยงธรรมไปก็ได้ ดังนั้น ธรรมจะสำคัญอะไรเมื่อมาเทียบกับอำนาจ เปรียบเหมือนต้นหญ้าจะสำคัญอะไรเมื่อเทียบกับต้นไม้ใหญ่ เหตุนี้พึงแสวงหาอำนาจ"^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๓๐

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๓๑๕

จากข้อความดังกล่าว การที่อำมาตย์แก้วมีความปรารถนาความเป็นใหญ่ยุงให้พระราช
ของตนใช้อำนาจที่มีอยู่เที่ยวทำสงครามยึดเมืองต่าง ๆ ไว้ในอำนาจนี้ เป็นลักษณะของนักปกครอง
ที่ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่โดยไม่สนใจความถูกต้องตามครรลองคลองธรรม นักปกครองที่
ไม่มีคุณธรรมประจำใจจะใช้อำนาจบริหารงานให้เป็นไปโดยชอบธรรมได้ยาก และเมื่อจะทำอะไร
ที่เป็นความผิดไม่ชอบธรรมก็มักหาเหตุผลที่เข้าข้างตนเองมาเป็นข้ออ้างเสมอ จึงเป็นสาเหตุนำมา
ซึ่งความเสียหายและสังคมจะหาความสุขสงบได้ยาก ดังที่ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้กล่าวไว้ว่า

“ผู้ไม่มีธรรมเป็นนิสัยย่อมจะปกครองโดยธรรมไม่ได้ แม้มีกฎหมายที่ตายตัวก็
อาจใช้กฎหมายนั้นอย่างไม่เป็นธรรมได้ แต่ถ้ามีธรรมเป็นธรรมชาติของตนแล้วก็ปฏิบัติ
ธรรมอย่างอื่น ๆ ที่จะใช้ในการปกครองได้ กล่าวคือ ต้องปกครองตน ฝึกฝนตนให้มี
ธรรมเสียก่อน จึงจะปกครองคนด้วยธรรมและสั่งสอนหรือฝึกฝนให้ผู้อื่นได้ปกครองให้อยู่ใน
ธรรมได้ ความรู้สูงเป็นอุปกรณ์ในการแก้ปัญหาเฉพาะเรื่อง แต่จะแก้ปัญหาคด้วยธรรม
และอย่างเป็นธรรมเพื่อประชาชนก็ต้องอาศัยความเป็นผู้ทรงธรรม”^๑

ดังนั้น หลักการใช้อำนาจบริหารงานแบบอัตตารูปโดยจึงเป็นข้อปฏิบัติที่ยังหาความแน่นอน
ไม่ได้ นักปกครองจึงควรละเว้นการใช้อำนาจแบบอัตตารูปโดยเสียเป็นการดีที่สุด

๒.๒.๓.๒ ธรรมารูปโดย หมายถึง การยึดถือความถูกต้องชอบธรรมเป็น
หลักในการใช้อำนาจในการบริหารงาน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่ายในสังคม ดังในเรื่อง
มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๔๖ “สื่อสารศีก” มโหสถบัณฑิตอธิบายถึงแนวทางปฏิบัติ
ในการใช้อำนาจของนักปกครอง เพื่อให้อนุแก้วพราหมณ์ได้รู้ว่านักปกครองที่ดีจะต้องใช้อำนาจ
ให้เป็นธรรมเท่านั้น ไม่นำมาใช้ตามอำเภอใจ ดังข้อความว่า

“ท่านมหาบัตินิตกล่าวเน้นหนักแน่น “โลกไม่มีอำนาจจะคงเป็นโลกอยู่มิได้
โลกต้องดำรงอยู่ในอำนาจ นี่เป็นประการหนึ่งแล้วที่แก้ไม่ได้ ความหวังของท่านไม่ถึง
เพียงนี้ คือ ไม่ถึงกับจะต้องล้างอำนาจให้ขาดโลก เพียงหวังจะให้ผู้เรืองอำนาจดใช้
อำนาจนั้นก็เกินไป อย่าให้ถึงเพียงนั้นเลย เพียงแต่ว่า ขอให้ท่านผู้เรืองอำนาจใช้
อำนาจในบังคับแห่งเหตุ กล่าวคือใช้อำนาจให้อยู่ในทำนองคลองธรรม อย่าได้นำไปใช้
ในบังคับแห่งอำเภอใจ ท่านก็ยังเหลือที่จะหวังได้เสียแล้วละท่านผู้เจริญ”^๒

^๑ ปรีชา ช่างขวัญยืน (๒๕๔๒). ธรรมรัฐ-ธรรมราชา หน้า ๒๒

^๒ เข้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๒๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้ผู้นำรู้จักใช้อำนาจให้ถูกต้อง หากใช้อำนาจตามอำเภอใจไปในทางมิชอบก็จะก่อความเดือดร้อนหาความสุขสงบมิได้ ดังที่ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้กล่าวไว้ว่า

ผู้ปกครองจะต้องเป็นคนมีปัญญา และเฝ้ารู้มีความเข้าใจสภาพและปัญหาต่าง ๆ อย่างลึกซึ้งและมีความรอบคอบ ผู้ปกครองจะต้องเป็นธรรม คือ เมื่อมีความรู้เข้าใจแล้ว จะต้องใช้วิธีดำเนินการหรือแก้ปัญหาอย่างเป็นธรรม อย่างถูกต้องตามที่ควร ไม่ใช่ใช้วิธีเลวร้ายหรือหลอกลวง จะต้องอธิบายได้ว่าวิธีที่ใช้ถูกต้อง คือ ผู้ปกครองจะต้องใช้วิธีการที่งามมิใช่เพียงมีประสิทธิภาพแต่ไม่ดี เช่น เอารัดเอาเปรียบ คดโกง หรือทำร้ายผู้อื่น .

ผู้ปกครองจะต้องสร้างธรรม คือ ทำให้เกิดความเป็นธรรมในกิจการต่าง ๆ ของรัฐ หรือสังคม ต้องทำให้ประชาชนเป็นคนมีธรรมประจำใจและยึดธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ ตัดสินสิ่งต่าง ๆ โดยใช้เหตุผลและความดีงามเป็นหลัก^๑

ดังนั้น ในการบริหารงานของหมู่คณะ นักปกครองที่ดีจะต้องใช้อำนาจอยู่ภายใต้ความถูกต้องชอบธรรมที่เรียกว่า ธรรมาธิปไตย หรือยึดความถูกต้องเป็นเกณฑ์ในการบริหารงานเท่านั้น

หลักพุทธธรรมด้านหลักการใช้อำนาจในการบริหารงาน ที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ซึ่งปรากฏอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ การใช้อำนาจแบบอิตตาธิปไตย ซึ่งเป็นการใช้อำนาจที่ยึดถือความคิดของตนเป็นหลักยังหาความแน่นอนไม่ได้ อาจก่อให้เกิดความเสียหายและไม่ยุติธรรมขึ้นได้ และการใช้อำนาจแบบธรรมาธิปไตย ซึ่งเป็นคำสอนถึงแนวทางการใช้อำนาจที่ถูกต้องชอบธรรม ยึดความถูกต้องยุติธรรมเป็นเกณฑ์ในการบริหารงาน เพื่อประโยชน์สุขของทุกคนในสังคมและนำพาประเทศไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง

๒.๒.๔ หลักการบริหารที่นักปกครองควรละเว้น

หลักการบริหารที่นักปกครองควรละเว้น ซึ่งเป็นคำสอนให้นักปกครองหลีกเลี่ยงในการปฏิบัติหน้าที่อันมิชอบธรรม ได้แก่หลักคำสอนเรื่องอคติ ๔ ประการ และมลทิน ๘ ประการ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมดังกล่าวไว้ดังนี้

๒.๒.๔.๑ อคติ ๔

คำว่า "อคติ" หมายถึง แนวทางที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ เพราะเป็นทางแห่งความประพฤติดี ความไม่เที่ยงธรรม ความลำเอียง มี ๔ ประการ ดังนี้

^๑ ปรีชา ช่างขวัญยืน. (๒๕๔๐). วรรณคดีการเมืองของพระพุทธศาสนา หน้า ๑๖๕-

๒.๒ ๔ ๑ ๑. ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะชอบ

๒ ๒ ๔ ๑ ๒ โทสาคติ ความลำเอียงเพราะชัง

๒ ๒.๔ ๑.๓ โมหาคติ ความลำเอียงเพราะหลง ผิดพลาด

เพราะเขลา ขาดการพิจารณาอย่างรอบคอบ

๒.๒ ๔ ๑ ๔. ภยาคติ ความลำเอียงเพราะกลัว^๑

หลักอคติ ๔ ประการนี้บังเกิดมีในผู้ใด ผู้นั้นย่อมเป็นผู้นำที่หาความชอบธรรมมิได้ ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่าในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิลินทร ได้นำเสนอเฉพาะลักษณะของ ฉันทาคติและโมหาคติเท่านั้น ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

๒ ๒.๔.๑ ๑ ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะชอบ เพราะความรักใคร่หรือชอบพอกัน ดังในตอนที่ ๗๔ “ผู้มีโทษ” พระเจ้าอชิตราชจุลนีผู้ครองเมืองปัญจาลนครได้ตอบคำถามของพระแม่เจ้าเกรี โดยตรัสถึงความประพฤติกที่ไม่ดีของบุคคลต่างๆ รวมทั้งพระองค์เอง ข้อความตอนหนึ่งที่พระองค์ได้ตรัสถึงความประพฤติเสียหายของพระนันทาเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระองค์ ดังข้อความว่า

ความดีความงามของนันทาเป็นที่ปรากฏประทับใจของฉันทสอตมา ฉันทราบได้ดี แต่ข้อเสียของนันทามีอยู่พระแม่เจ้า คือ ในเมื่อฉันให้สิ่งของใดๆ ที่มีค่ามีราคาเช่น เครื่องประดับ แก้วมณีหรือบุตรของฉัน เมื่อนันทาได้พบได้เห็นก็เกิดความต้องการครั้งรู้ว่าฉันกำลังตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตกอยู่ในห้วงแห่งความอมิรมย์ระรื่นกับเธอ ขณะมีความเคลิบเคลิ้ม เธอก็ขอเครื่องประดับเป็นต้นที่ฉันได้ให้แก่ภรรยาคนอื่น ๆ หรือแก่บุตรคนอื่น ๆ ไปแล้วนั้น ฉันก็เผลอออกปากให้ ดูเถิดแม่เจ้า นันทาขอสิ่งที่ไม่น่าจะขอและขอในเวลาที่ไม่ควรจะขอ แต่ฉันก็เผลอทุกทีในเวลาที่เราขอ คราวนี้พอรุ่งเช้า เธอก็ไปยื้อแย่งเอามาจากคนที่ฉันให้ไปแล้ว อ้างว่าฉันให้เธอ ฉันต้องเศร้าใจเสียใจเกิดความกลุ้มในเวลา ที่เห็นผู้ที่ฉันให้ไปร้องให้ฟูมฟายมาหาฉัน^๒

ข้อความดังกล่าว แม้ว่าพระเจ้าอชิตราชจุลนีจะตรัสถึงความประพฤติกที่ไม่ควรของพระมเหสีของพระองค์ก็ตาม แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้นำที่มีความลำเอียงเพราะชอบใจรักใคร่

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑
ทิมนิกาย ปาฎิกวรรค. หน้า ๒๖๗

^๒ เข้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัฒนิตแห่งมิลินทร หน้า ๔๗๘

เพราะพระองค์ได้เปลี่ยนพระทัยพระราชทานสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ที่เคยพระราชทานให้พระมเหสีองค์อื่นไปแล้ว ให้เป็นสมบัติของพระมเหสีนั้นหาเทวีผู้เป็นที่รักใคร่มากกว่าพระมเหสีองค์อื่น ซึ่งเป็น การกระทำในสิ่งที่ไม่ควรทำ เพราะเป็นการขาดความหนักแน่นในการปกครอง และผลของการ ลำเอียงก็ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมและเป็นทุกข์แก่บุคคลผู้ที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมนั้น

๒.๒ ๔ ๑ ๒ โมหาคติ คือ ความลำเอียงเพราะหลง ผิดพลาดเพราะเขลา ดังในตอนที ๒๐ "เกิดปัญหายาก" พระเจ้าวิเทหราชทรงเชื่อคำกราบทูลของอำมาตย์ทั้ง ๔ ที่กล่าวว่าตนเองจะเสื่อมจากลาภสักการะจึงยุยงพระเจ้าวิเทหราชให้หาตระเวนมโหสถ โดยช่วยกัน ขโมยเครื่องราชูปโภคของพระราชแล้วโยนความผิดให้มโหสถ จนเป็นเหตุทำให้พระเจ้าวิเทหราช กริ้วอย่างหนักและรับสั่งให้จับตัวมโหสถ ทำให้มโหสถต้องรีบหนีออกจากเมือง จากเหตุการณ์ ดังกล่าวทำให้เทวตาที่สิงสถิตย์อยู่ภายใต้เศวตฉัตรได้มาปรากฏตัว และกราบทูลเตือนสติพระเจ้า วิเทหราชให้ตั้งอยู่ในความถูกต้อง ไม่ตกอยู่ภายใต้อคติหรือความลำเอียงเพราะโง่เขลา พร้อมทั้ง สอนให้รู้จักสนับสนุนคนดีมีความสามารถในราชการ เพื่อบ้านเมืองจะได้เจริญรุ่งเรือง ดังข้อความว่า

ท่านผู้ปกครองแผ่นดิน ย่อมปกครองแผ่นดินได้ด้วยคอยข่มพวกอมิตรที่คิด ประทุษร้ายด้วยการยกย่องเชิดชูผู้เป็นมิตรไมตรีต่อ ด้วยการขุบเลี้ยงอำมาตย์ผู้เป็นมนตรี ที่ไว้วางใจคุ้นเคยกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมหาราช บัดนี้เล่าพระองค์ต้องการแสงสว่าง คือปัญญา ก็เปรียบได้กับคนต้องการไฟ ปัญญาอันเปรียบเหมือนไฟก็มีอยู่ ปรากฏอยู่ เปรียบได้กับมโหสถบัณฑิต พระองค์กลับละเลยเสียมามัวก่อแต่หึงห้อยคือพวกบัณฑิตมี เสนกเป็นอาทิอันมีปัญญาน้อยหนักหนา พระองค์ท่านจะได้ปัญญานี้ยังรู้ในข้อที่ลึกซึ้ง ได้อย่างไรนะพระองค์ "เมื่อเป็นเช่นนี้ การปกครองแคว้นแคว้นดินแดนของพระองค์ จะอำนวยความสะดวกแก่ประชากรได้อย่างไร คนดีมีความรู้พระองค์ละเลยเสีย มิได้ขุบ เลี้ยงโดยธรรมโดยสมควร คนที่ไม่มีความรู้อาศัยแต่การประจบสอพลอเป็นเบื้องหน้า พระองค์ก็ทรงขุบเลี้ยงเขาไว้ ทรงยกย่องเชิดชูในยศศักดิ์อิศฐาน พวกนั้นจะบันดาล ความสวัสดิให้แก่แคว้นแคว้นได้ไฉน"^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าวิเทหราชเป็นพระราชที่ทรงถึงอคติในการบริหาร ประเทศโดยมีความลำเอียงเพราะเขลา ขาดความรอบคอบซึ่งเป็นข้อเสียในการบริหารประเทศ นอกจากนี้ ยังเป็นคำสอนให้นักปกครองรู้จักใช้สติปัญญาในการบริหารงานอย่างรอบคอบ สร้าง ความยุติธรรมให้เกิดแก่สังคม

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัณณิตแห่งมิลินทรา หน้า ๑๕๕

ในตอนที ๒๕ “คาดโทษถึงตาย” อำมาตย์ทั้ง ๔ คน คือ เสนก กามินทร์ เทวรินทร์ และปุกกุสสะ ได้กราบทูลยุยงพระเจ้าวิเทโรราชให้หาตราแวงในด้ามโศภณบัณฑิต จนเป็นเหตุให้พระเจ้าวิเทโรราชรับสั่งตัดศีรษะของมโศภณบัณฑิต ดังข้อความว่า

ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงอนุภาพยิ่งใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลมาแต่ก่อนว่ามโศภณเป็นผู้มีลัษณคมใน คิดอ่านอะไร ก็ยอมไม่เปิดเผยให้ใครรู้เก็บเป็นความลับเฉพาะตนผู้เดียว ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็มิได้ทรงเห็นด้วย บัดนี้เป็นอย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า” เป็นที่แล้วอีกสามอาจารย์ก็ถือโอกาสเสริมส่งด้วยคำเพ็ดทูล ซึ่งรวมลงแล้วว่า “มโศภณเป็นบุคคลที่ไว้วางใจไม่ได้”

คำเพ็ดทูลของคณะอาจารย์ได้ผลดังคาดหมายทำให้พระหฤทัยของพระเจ้าวิเทโรราชสะดุ้งเหมือนพระวิจารณ์ญาณของพระองค์ถูกความระแวงคลุมเสียหมดสิ้นแล้ว พระทัยของพระองค์ทรงโน้มไปตามคำเพ็ดทูลของคณะอาจารย์ทั้ง ๔ ตรัสกับท่านเสนกว่า “ท่านอาจารย์เสนกผู้บัณฑิต คราวนี้เราจะทำอย่างไรกันดีละ .. ท่านอาจารย์ นอกจากพวกท่านแล้ว ฉันไม่เห็นใครสักคนเดียวที่จะมุ่งประโยชน์แก่ตัวฉัน” ตรัสด้วยพระสุรเสียงแสดงอาการน้อยพระทัย “พวกท่านจงชวนผู้ร่วมใจกันชุมนุมอยู่ที่ประตู่วัง เมื่อมโศภณมาเฝ้าจงรุมตัดศีรษะเสียด้วยพระขรรค์นี้เถิด” ตรัสแล้วพระราชทานพระขรรค์แก้ว อันเป็นพระแสงประจำพระองค์แก่อำมาตย์^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความลำเอียงเพราะความเขลาของพระเจ้าวิเทโรราชที่ทรงรับฟังความข้างเดียว โดยไม่ทันพิจารณาคติความกิริบถ้วนตัดสินความผิด ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ชอบธรรม

ในตอนที ๓๔ “คนสำคัญของปัญญาละ” พระเจ้าอิราชจุลนีพิจารณาคติความผิดพลาดจนเป็นเหตุให้พระราชชนนีต้องวินิจจยคติใหม่ ดังข้อความว่า

พระอิราชจุลนี ตรัสเรียกพวกท่านวินิจจยามาตย์มาร่วมประชุมด้วย มีพระบรมราชกระแสรับสั่งถามถ้อยคำของคู่ความ ตลอดจนข้อวินิจจยของท่านอำมาตย์ผู้ตัดสินอรรถคดี ทรงสดับด้วยความสนพระราชหฤทัย สิ้นสำนวนแล้วก็ได้เห็นเป็นอย่างอื่น จึงพิพากษายืนยันตามที่พวกวินิจจยามาตย์ตัดสินไว้ .

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวันชิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๙๕

ขณะนั้นพระบรมราชชนนีประทับนั่งอยู่ใกล้ ๆ ได้ทรงสดับเรื่องราวโดยตลอดถึงพระราชวินิจฉัยของพระเจ้าจุลนีทรงเห็นว่า “พระราชโอรสทรงวินิจฉัยคดีผิด” จึงทรงตรัสกับพระเจ้าจุลนีว่า “พ่อวินิจฉัยคดีอย่างผิด ๆ จะดีหรือ”

พระอริราชจุลนีทูลพระราชชนนีว่า “คดีนี้เป็นเรื่องของสัญญาคือข้อตกลงระหว่างกัน ตามกรณีแวดล้อมเป็นอันฟังได้ว่าบุรุษผู้ข้ามฝากได้เอ่ยปากให้คำมั่นสัญญาจะให้สิ่งที่ตนชอบ ซึ่งมีอยู่ในมือแก่ผู้พาข้ามฝาก เมื่อผู้พาข้ามได้ฟังคำมั่นของเขาแล้วก็เป็นอันตกลงรับปฏิบัติตามสัญญา ครั้นผู้ข้ามฝากให้สิ่งของที่เขาชอบใจ ผู้พาข้ามจะขอรับอย่างอื่นไม่ได้ ต้องได้แต่สิ่งที่ผู้ข้ามสัญญาจะให้ คู่สัญญาดตกลงกันอย่างใด การก็เป็นไปตามนั้น ไม่มีการบ่ายเบี่ยงบิดพลิ้ว เห็นว่ายุติธรรมแล้ว หม่อมฉันเห็นดังนั้นมิได้เห็นอย่างอื่นนอกไปจากนี้ หากพระมารดาทรงพิเคราะห์เห็นยิ่งกว่านี้ หม่อมฉันขอทูลถวายโปรดทรงวินิจฉัยอีกเถิด”

พระนางรับสั่งว่า “ดีละพ่อ แม่จะวินิจฉัยให้เห็นข้อเท็จจริง” ตรัสแล้วหันไปทางบุรุษผู้จำเลยมีพระเสาวนีย์เรียกให้เข้ามาใกล้แล้วให้วางสิ่งของทั้ง ๓ อย่างไว้ที่นั่น พลางมีพระกระแสรับสั่งถาม “เมื่อเจ้าลอยคอจวนจะจมหรือมีจมน้ำในน้ำนั้น เจ้าได้พูดว่ากระไรคนที่พาเจ้าข้ามฝากนี้” “ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าได้พูดว่าจะให้สิ่งของที่ข้าพระพุทธเจ้าชอบใจในของ ๓ อย่างนี้พระพุทธเจ้าข้า”

“ถ้าเช่นนั้น” ตรัสโดยเร็ว “บัดนี้คดีก็เป็นอันได้วินิจฉัยแล้ว เจ้าจงถือเอาของที่ชอบใจของเจ้าไปเถิด” จำเลยไม่ทันคิดอะไร นี้กว่าเสร็จเรื่องกันแล้วตนจะรีบกลับบ้านเรือน ก็ตรงไปคว้าถุงเงินออกเดินไปทันที พอเดินได้ ๒-๓ ก้าว ก็ต้องหันกลับมาด้วยพระเสาวนีย์เรียก “เจ้าชอบเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะหรือ”

“พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าชอบเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ”

“เจ้าพูดว่าเจ้าจะให้ของที่เจ้าชอบใจแก่ผู้พาข้ามฝากหรือไม่ได้พูด”

“พูดพระพุทธเจ้าข้า” “ถ้าเช่นนั้น” ตรัสพร้อมกับทรงพระสรวล “เจ้าจงทำตามคำมั่นสัญญาของเจ้าให้ถุงเงินแก่คนพาข้ามฝากไปเถิด เพราะเป็นสิ่งที่เจ้าชอบใจใน ๓ สิ่ง”

จำเลยได้ฟังพระวินิจฉัยแล้ว ร้องไห้คร่ำครวญมากมาย แต่ก็สุดที่จะบ่ายเบี่ยงได้จำใจหยิบถุงเงินให้แก่ผู้พาข้ามฝากด้วยอาการสุดเสียดาย

ขณะนั้น พระอริราชพร้อมทั้งพวกลูกขุนและราชบริพาร ต่างพากันชื่นชมในพระวินิจฉัย พากันถวายสาธุการเชิงแซ่ไป^๑

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาวັນทิดแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ว่าพระเจ้าอริราชจุลนีทรงถึงความลำเอียงเพราะความเขลาขาดความรอบคอบในการวินิจฉัยคดีจนเป็นเหตุให้พระชนนีต้องวินิจฉัยคดีใหม่ และสอนให้พระโอรสของพระองค์ได้เห็นข้อบกพร่องของตนแล้วจะได้ไม่ทำผิดพลาดในโอกาสต่อไป

คำสอนเรื่องอคติ ๔ ที่ปรากฏอยู่ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร มี ๒ ประการ คือ ความลำเอียงเพราะชอบ และความลำเอียงเพราะชัง ซึ่งเป็นคำสอนให้นักปกครองทั้งหลายละเว้นเสียแล้วตั้งอยู่ในกรอบของการบริหารงานอย่างชอบธรรม เป็นแบบอย่างในการเป็นผู้นำที่ดีในการบริหารงานเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของสังคมส่วนรวม

๒.๒.๔.๒ มลทิน ๙ ประการ

มลทิน หมายถึง กิเลสที่เป็นเครื่องทำใจให้สกปรก หรือสภาวะญาณผิดต่ำที่คอยปิดกั้นจิตใจให้หม่นหมองทำให้อารมณ์ขุ่นมัว มี ๙ ประการ ได้แก่

- ๒.๒.๔.๒.๑. โภธะ ความโกรธ ความไม่พอใจ
- ๒.๒.๔.๒.๒. มกขะ ความลบหลู่บุญคุณท่าน, ความลบหลู่ความดีของผู้อื่น ยกตนข่มท่าน
- ๒.๒.๔.๒.๓. อิสสา ความริษยา
- ๒.๒.๔.๒.๔. มัจฉริยะ ความตระหนี่
- ๒.๒.๔.๒.๕. มายา มารยา
- ๒.๒.๔.๒.๖. สาถะเยยะ ความอื้อวอดหลอกเขา, สาไทย
- ๒.๒.๔.๒.๗. มุสาวาท การพูดปด
- ๒.๒.๔.๒.๘. ปาปิจฉา ความปรารถนาอันลามก
- ๒.๒.๔.๒.๙. มิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด”^๑

มลทินทั้ง ๙ ประการดังกล่าวนี้ เมื่อบังเกิดมีในจิตใจบุคคลใด ก็จะเป็นต้นเหตุให้บุคคลนั้นผิดไปในทางที่ไม่ชอบธรรม กระทำในสิ่งที่ไม่ควร เป็นคนขาดเหตุผล ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของนักปกครองที่มีมลทินทั้ง ๙ ประการไว้ดังนี้

๒.๒.๔.๒.๑ โภธะ คือ ความโกรธ ความไม่พึงพอใจ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๔ “เลสอุปาทวี” คณะอำมาตย์ทั้ง ๔ คือ เสนก ปุกกุสะ

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม ๓๕
อภิธรรมปิฎก วิภังค์. หน้า ๖๐๐-๖๐๑

กามินท์ และเทวินท์ เป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีคามโกรธครอบงำจิตใจ จึงหาทางขัดขวางการทำงานของมโหสถบัณฑิตอยู่เรื่อยไป ดังข้อความว่า

ความเจริญยิ่งใหญ่ของท่านมโหสถ เป็นที่ไม่พึงพอใจของคณะอาจารย์ทั้ง ๔
ยิ่งนัก เพราะยังคิดทำลายก็ยิ่งไปเพิ่มบารมีให้ความดีความเด่นทวีขึ้นเป็นภาวะที่สูงสุดแสน
จะดูดยายอยู่ได้ อาจารย์ทั้ง ๔ จึงประชุมกันในวันหนึ่งพูดว่า "บัดนี้ไอ้เด็กบ้านนอกมัน
ใหญ่โตขึ้นแล้ว ได้รับสถาปนาในตำแหน่งเสนาบดี พวกเราจะทำอย่างไรกันเล่า"

"ช่างมันเถอะนะ" ท่านเสนกเอ่ย "มันจะใหญ่ไปแค่ไหนเชียวละ คอยดูปัญญา
เราบ้าง คราวนี้จะเล่นงานเสียให้อยู่มือที่เดียว"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของอำมาตย์ทั้ง ๔ ที่มีความโกรธครอบงำจิตใจ
เมื่อมีความโกรธแล้วก็คอยแต่จะหาโอกาสขัดขวางคนอื่น ทำให้เสียการงานประเทศชาติก็ไม่เจริญ

ในตอนที่ ๓๙ "มิติลากุลลอม" พระเจ้าอริราชจุลนีทรงพิโรธชาวมิติลานครที่ทำลายแผนการ
ของพระองค์ในการที่เตรียมพิธีตีม้น้ำชัยบาน เพื่อให้พระราชาทั้งหลายตีม้น้ำชัยบานผสมยาพิษ
เมื่อพระราชาทั้งหลายสิ้นพระชนม์แล้ว พระองค์จะได้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว ดังข้อความว่า

พระอริราชจุลนีทรงสดับแล้ว ทรงพิโรธยิ่งนัก พระพักตร์บึ้งตึง พระเนตรทั้งคู่
ฉายประกายแห่งพระโทสะรุ่งโรจน์ พระทนต์ขบแน่น พระหฤทัยเดือดพล่านด้วยเพลิง
แค้น "ชะชะ !! ชาวมิติลามาทำลายแผนความคิดของเรา ทำลายความยิ่งใหญ่ของเรา
ดีละ ! จะได้เห็นกัน" พระดำริอันคลอกเคล้าด้วยพระโทสะเป็นไปมากมาย

พระราชาทั้ง ๑๐๑ ก็ทรงพระพิโรธ "ชะชะ ! พวกมิติลาก็อธิบายอะไรจึงมาแกล้ง
ทำลายเหล่ายาปลาเนื้อของเขาให้เสียหมด ทำให้พวกเราอดตีม้นชวดความสนุกสนาน
สำราญ" พวกพลนิกายต่างก็โกรธ "อ้ายพวกมิติลากี่เดี๋ยวมาแกล้งไม่ให้พวกเราได้ตีม
สุราอันโอชะรสโดยไม่ต้องเสียมูลค่า มันน่ายำให้هلكลาญ ต้องตะลุยกให้เป็นผงคลี"

ทันใดนั้น พระอริราชจุลนีตรัสเรียกพระราชาเหล่านั้นมาประชุมกันรับสั่งว่า "ท่าน
ผู้เจริญทั้งหลายมา มาเถิดมาพร้อมกัน เราจักไปมิติลากินยึดเมืองจับวิเทหราชตัดเศียร
เสียด้วยพระขรรค์เล่มนี้"^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมิติลานคร. หน้า ๑๘๐

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๘๑.

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอริราชจุลนีทรงลู่อำนาจของความโกรธ การที่มีบุคคลอื่นได้คอยขัดขวางในการกระทำชั่วของพระองค์ ซึ่งหากพระองค์ทรงมีสติก็ควรเสริญบุคคลที่ขัดขวางพระองค์มิให้ทรงประกอบกรรมทำชั่ว แต่เพราะพระองค์หลงใหลในอำนาจ มีความต้องการเป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว จึงได้บันดาลโทษและก่อสงครามอันเป็นเหตุก่อให้เกิดความทุกข์แก่ประชาชน

ในตอนที ๕๑ “เกวัญส่องกระจก” อำมาตย์เกวัญผู้มีความมักใหญ่ใฝ่สูง ต้องการเป็นยอดบุโรหิตจึงทูลแนะนำให้พระเจ้าอริราชจุลนีทำสงครามยึดเมืองต่าง ๆ ไว้ในพระราชอำนาจ แต่เมื่อไม่สามารถยึดเมืองมิติลานครได้ จึงเกิดความโกรธแค้นเพราะพ่ายแพ้สงครามมีจิตผูกอาฆาตพยาบาทมโหสถบัณฑิตซึ่งเป็นผู้ที่ขัดขวางแผนการของตน ดังข้อความว่า

“กูต้องแก้แค้นมึงให้ได้ ต้องมีวันของกู ต้องถึงวาระของกูสักวันหนึ่ง คอยดูนะ วาระมาถึงเมื่อใดกูจะสับฟันปันเสียให้กากลิ้นกินไม่แค้นคอทีเดียว” พร่ำเพ้อไปแล้วก็คิด “ไม่มีทางละหรือ ? ความคิดกูจนเสียแล้วละหรือ เกวัญเคยจำนนมีหรือ? กูก็ชายชาญเชิง กูก็เจนจบ กูจะต้องแก้มือมึงให้จงได้ ยังไม่หมดทางดอกนะ คอยก่อนเถอะ วันหนึ่งคงถึงวาระกูบ้าง”^๑

จากข้อความดังกล่าว อำมาตย์เกวัญมีความโกรธครอบงำจิตใจ ทำให้จิตคิดไปในทางชั่วร้ายอันเป็นเหตุก่อความไม่สงบให้แก่สังคม ดังนั้น ความโกรธจึงเป็นสิ่งที่ผู้นำควรรู้จักควบคุมระมัดระวังไม่ให้เกิดขึ้นในใจ หรือเมื่อมีความโกรธเกิดขึ้นก็ต้องรู้จักตั้งสติข่มความโกรธเสีย เพื่อป้องกันความชั่วร้ายที่จะตามมาจากผลการกระทำที่มีแรงผลักดันมาจากความโกรธ

๒.๒.๔.๒.๒ มักษะ หมายถึง ความลบล้างบุญคุณท่าน ลบล้างความดีของผู้อื่น ยกตนข่มผู้อื่น ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิติลานคร ตอนที่ ๑๒ “มีทรัพย์กับมีปัญญา” ในการโต้ว่าทะเลาะเบาะแว้งบุคคลผู้มีทรัพย์กับบุคคลผู้มีปัญญาอย่างไหนท่านนักปราชญ์สรรเสริญว่าดีกว่ากัน อำมาตย์เสนกราบทูลว่าบุคคลผู้มีทรัพย์ดีกว่าบุคคลผู้มีปัญญา โดยยกกรณีที่ดินเป็นของผู้มีปัญญาแต่ต้องมาเป็นทาสรับใช้พระราชามีทรัพย์ ซึ่งคำทูลดังกล่าวเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพพระราชาราชของตน ดังข้อความว่า

“ขอเดชะ พระบารมีล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ คน เป็นบัณฑิตมีปัญญามากมาย รอบรู้ในประโยชน์ทั้งหลาย ทุกคนพากันน้อมกายถวายชีวิตเป็นข้าเฝ้า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิติลานคร. หน้า ๓๖๑

เข้าไปหาฉัน เขาได้รับพรจากฉันให้เข้าหาได้ทุกโอกาส และทุกสถานที่ในฐานะมิตร
ร่วมยาก แต่เขาไม่มีความยำเกรง ไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อฉันเสียเลย ...

ข้าแต่พระแม่เจ้า เกวักปุโรหิตมีความเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่าง ๆ ปฏิบัติราชการ
มาด้วยความมุ่งมั่นต่อฉัน เป็นคนสำคัญแห่งปัญจาละ แต่เขามีข้อเสียหาย คือ ในที่
ประชุม เกวักเล็กคิ้มองดูฉันด้วยสายตาที่แสดงอำนาจ แสดงความรู้ตลอดมา หรือ
เป็นเหมือนโกรธฉันอยู่เรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นฉันจึงให้เขาแก้เสื้อน้ำเป็นคนที่ ๕ ขอ
พระแม่เจ้าพิจารณาเรื่องนี้เถิด”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ดิชนมนตรี อำมาตย์รณเสกข์ และอำมาตย์เกวัก
มีนิสัยชอบดูถูกและดูหมิ่นผู้อื่น ซึ่งในเรื่องอำมาตย์ทั้งสามได้ดูหมิ่นพระราชชาของตน ลักษณะ
ดังกล่าวเป็นสิ่งที่นักปกครองควรละเว้น

๒๒๔.๒.๓ อีสสา หมายถึง ความริษยา รู้สึกไม่พอใจคิดหาทางตัด
รอนความดีของคนอื่น ดังในตอนที่ ๒ “ได้ข่าว” ตัวละครที่แสดงพฤติกรรมให้เห็นถึงหลัก
พุทธธรรมว่าด้วยเรื่องความอิจฉาริษยา ได้แก่ อำมาตย์เสนกบัณฑิต ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
เป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าวิเทหราช แต่กลับประพฤติตนไม่เหมาะสมกับฐานะคอยขัดขวาง
มโหสถบัณฑิตอยู่เสมอ จึงทำทุกวิถีทางเพื่อไม่ให้มโหสถเข้ารับหน้าที่ทางการเมืองโดยมิได้คำนึงถึง
ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองที่จะได้รับการที่มโหสถมีความรู้ความสามารถเข้ามาช่วยบริหาร
บ้านเมือง ดังข้อความว่า

วิสัยของจิตใจแคบก็ต้องคิดแคบแค่นั้นเท่านั้น ความเสื่อม ความเจริญของตน
เท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าอันใดหมด แม้ว่ากิจการแวันแคว้นแดนดินก็ตามที่เกิดขึ้น ถ้ามี
คนดีกว่าตนเข้ามาปฏิบัติงานแล้ว ความเจริญจะมีขึ้นในแวันแคว้นดินแดนยิ่งนัก แต่ถ้า
การเข้ามาของคนดีนั้นตัดรอนที่ตนเคยดีเคยได้อยู่ ก็ย่อมหาทางขัดขวางอย่างสุด
เร็วแรงฉันใด ท่านเสนกก็เป็นเช่นนั้น^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์เกวักเป็นคนมีความอิจฉาริษยา ซึ่งลักษณะ
ดังกล่าวเป็นสิ่งที่นักปกครองพึงละเว้นเสีย เพราะนอกจากจะไม่ก่อประโยชน์ให้เกิดแก่ส่วนรวมแล้ว
ยังเป็นผู้ที่คอยถ่วงความเจริญอีกด้วย

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๗๙ - ๔๘๐

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๑๑

ในตอนที ๓๗ “ล่ำแคว้น” พระราชา ๑๐๑ พระองค์ มีความอิจฉาริษยาชาวเมืองมิลานครที่มีความเจริญรุ่งเรืองกว่าเมืองของตนและไม่ถูกยึดเป็นเมืองขึ้น จึงคิดหาทางที่จะทำลายเสีย ดังข้อความว่า

พระราชาผู้ครองพระนครทั้งมวล ที่ตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าอริราชจุลนียอม นอบน้อมถวายบ้านเมืองและนำกองทัพมาสมทบกับกองทัพของพระอริราช . . . ความเป็น ราชชาของตนอันรุ่งเรืองแต่ดั้งเดิม บัดนี้เป็นเพียงหุ่นซึ่งแล้วแต่ผู้จะเชิดจะชัก ความที่เคย รุ่งเรืองกระเดื่องด้วยอิสริยศลตลงต่ำด้อยด้อยหนักหนา แต่กรุงมิลลาพระเจ้าวิเทหราชยัง ดำรงเอกราชอยู่มิต้องตกต่ำทำนองกับตน เป็นพระราชาพระองค์เดียวที่มีได้ถูกขู่ข่ม คงรุ่งเรืองด้วยพระราชอำนาจ ตามที่ดำรงอยู่ในฐานะอันตนก็เคยดำรงมา และมีได้ตก ต่ำลงตามตนด้วย ทั้งนี้เป็นความหม่นหมองของจิตใจที่ต่ำทราม อันเป็นสาเหตุให้เกิด ความคิดชนิดที่ไม่อยากให้ใครดีกว่าตน ทนมิได้แล้วในความเจริญรุ่งเรืองของผู้อื่น เมื่อ ความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นก็ต้องเป็นให้คิดหาเส้นทางที่จะจำเริญรุ่งเรืองนั้นๆ ให้ต่ำลงลงมาเช่น ตนจึงจะพอใจ หรือถ้ายังตกต่ำลงยิ่งกว่าตนได้อีกเพียงไร ก็ยิ่งจะเพิ่มความพอใจมากขึ้น เพียงนั้น ดังนั้นแหละความดำรงเอกราชอยู่ได้แห่งกรุงมิลลาจึงเป็นประหนึ่งหนามยอก นัยน์ตาของพระราชาอื่น ๆ ซึ่งหมดอำนาจราชศักดิ์แล้ว ... พระราชาเหล่านั้นจึงพากัน ตรัสว่า “พวกเราต้องยึดราชสมบัติในกรุงมิลลาให้ได้ก่อน จึงจะตีมาช่วยกัน”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระราชาทั้ง ๑๐๑ พระองค์ เป็นผู้มีความอิจฉาริษยาในใจ ทนเห็นความเป็นเอกราชของเมืองมิลานครไม่ได้ จึงกราบทูลยุยงให้พระเจ้าอริราชจุลนีเสด็จไป ยึดเมืองมิลานครด้วย ซึ่งเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงความเป็นผู้นำที่มีใจอิจฉาริษยา

ในตอนที ๗๔ “ผู้มีโทษ” พระนางนันทาเทวีอัครมเหสีของพระเจ้าอริราชจุลนีมีพระทัย อิจฉาริษยา เมื่อพระเจ้าอริราชจุลนีทรงพระราชทานเครื่องประดับให้แก่พระมเหสีองค์อื่นๆ แล้ว เมื่อพระนางนันทาเทวีรู้เข้ามักจะขอเครื่องประดับนั้นจากพระเจ้าอริราชจุลนี เมื่อพระเจ้าอริราช จุลนีทรงมีพระดำรัสยกคืนให้ พระนางนันทาเทวีก็จะไปแย่งเครื่องประดับนั้นคืนมาเป็นของตนเสมอ ดังข้อความว่า

ข้อเสียของนันทามีอยู่นะพระแม่เจ้า คือ ในเมื่อฉันให้สิ่งของใดๆ ที่มีค่ามีราคา เช่นเครื่องประดับแก่ภรรยาหรือบุตรของฉัน เมื่อนันทาได้พบได้เห็นก็เกิดความต้องการ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร หน้า ๒๗๓

ครั้งรู้ว่าฉันกำลังตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ตกอยู่ในห่วงแห่งความอภิมภิมรึ้นกับเธอ ขณะมีความเคลิบเคลิ้ม เธอก็ขอเครื่องประดับเป็นต้นที่ฉันได้ให้แก่ภรรยาคนอื่นๆ หรือแก่บุตรคนอื่นๆ ไปแล้วนั้น ฉันก็เปลือยอกปากให้ ดูเถิดแม่เจ้า ฉันหาขอสิ่งที่ไม่น่าจะขอ และขอในเวลาที่ไม่ควรจะขอ แต่ฉันก็เปลือยทุกทีในเวลาที่เราขอ คราวนี้พอรุ่งเช้า เธอก็ไปยื้อแย่งเอามาจากคนที่ฉันให้ไปแล้ว อ้างว่าฉันให้แก่เธอ ฉันต้องเศร้าใจเสียใจเกิดความกลุ้ม ในเวลาที่เห็นผู้ที่ฉันให้ไปร้องไห้ฟูมฟายเข้ามาหาฉัน ฉันหาเป็นเสียอย่างนี้ ทำให้ฉันกลุ้มใจไม่วายเลย^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของพระนางนันทาเทวีผู้มีความอิจฉาริษยาคนอื่น ทนเห็นคนอื่นดีกว่าตนไม่ได้ เมื่อพระมเหสีองค์อื่นได้รับสิ่งของมีค่าจากพระเจ้าอริราชจุลนี พระนางนันทาเทวีก็จะต้องขอสิ่งของมีค่านั้นกลับคืนมาเป็นของตนเสมอ ซึ่งเป็นเหตุก่อให้เกิดความไม่ชอบธรรม

๒๒.๔.๒๔ มัจฉริยะ หมายถึง ความตระหนี่ หวงลาภสักการะดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๓ “แววปราษฎ์” อำมาตย์เสนกมีความตระหนี่ในลาภยศกลัวคนอื่นเข้ามารับราชการแล้วจะทำให้ตนหมดค่าไป จึงหาทางขัดขวางบุคคลที่มีความสามารถเข้ามารับราชการ ดังข้อความว่า

“โปรดยับยั้งในการที่จะรับตัวมโหสถไว้ก่อนเถิดพระพุทธเจ้าข้า” ท่านเสนกทัดทานไว้เพราะอริยาศัยตระหนี่ในลาภยศตามเคย “ที่มโหสถตัดสินก็ยังเป็นเรื่องเล็กน้อย ยังมีช่องที่บุคคลอื่นๆ อาจล่วงเข้าทักท้วงได้อยู่” “ฉันเห็นว่าเป็นกิจอันสำคัญยิ่งอยู่แล้ว” รับสั่งยืนยัน “ยังไม่เห็นช่องที่ใครจะล่วงเข้าทักท้วงได้ตรงไหน”^๒

“ท่านเสนกแม้จะตระหนักในปรีชาอันล้ำเลิศของมโหสถบัณฑิตดี แต่ด้วยอำนาจความหวงลาภครอบงำจิตใจเสียจนมืดมิด คอยคิดแต่ประวิงเวลาให้ยืดเยื้อไป เกรงว่ามโหสถบัณฑิตเข้าสู่ราชสำนัก พวกตนจะต้องต่ำต้อยลงไปถึงอับเฉาทีเดียว แต่การสอบตามหลักการนั้นๆ ก็สิ้นสุดลงแล้ว หนทางที่จะประวิงก็พลอยติดขัดไปด้วย อย่างไรก็ตามวิสัยแห่งใจที่มีริษยาย่อมมีกำลังแรงใจที่จะกลั่นกรองลู่ทางแห่งการประวิงได้ไม่จำนน”^๓

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๗๘

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๑๖

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๔๐

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์เสนกเป็นผู้ตระหนี่ในลาภยศ ห่วงตำแหน่งหน้าที่ การงานจึงมักคอยหาทางขัดขวางคนอื่นเรื่อยไป นักปกครองที่มีความตระหนี่ในลาภยศมักจะมีใจ คับแคบ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่นักปกครองควรกำจัดเสียให้หมดจากจิตใจ

๒๒๔.๒๕ มายา หมายถึง ความเป็นคนมีมารยา ความเสแสร้งด้วย เล่ห์กล ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๔ “เลสุบาทร” คณะอำมาตย์ทั้งสี่ ประกอบด้วยเสนก กามินท์ เทวินท์ และปุกกุสะ ต่างก็เป็นคนที่มีมารยา เสแสร้ง โดยวางแผนกันไปแกล้งถามปัญหากับมโหสถเพื่อล่วงรู้ถึงความคิดของมโหสถในเรื่องของ ความลับว่าควรจะบอกใครหรือไม่ เมื่อได้คำตอบว่าไม่ควรบอกใครแล้ว จึงนำเอาความคิดนั้นไป ยุยงพระเจ้าวิเทโรราชให้ระแวงในตัวมโหสถบัณฑิต ดังข้อความว่า

ท่านเสนกยิ้มอย่างภาคภูมิใจ “พวกเราพากันเข้าไปหามโหสถ ตั้งคำถามสำคัญข้อ เดียวว่า “ควรบอกความลับแก่ใคร” เท่านั้น เราก็จะได้หนทางแห่งความสำเร็จชัดเจน”

“โปรดขยายอีกหน่อยเถิดครับ” เทวินท์สอด “ผมยังสงสัยเป็นอันมาก ถามเขา เพียงเท่านั้นจะเห็นช่องทางอย่างไร”

“ก็ฟังคำตอบของเขาดูซิ เขาตอบอย่างไร ถ้าเขาตอบว่าความลับบอกใครไม่ได้ เท่านั้นก็พอแล้ว เราก็ได้เค้าที่จะกราบทูลพระเจ้าวิเทโรราชว่า “มโหสถเป็นคนมีลัษณคม ในไม่น่าไว้วางใจ อาจเป็นข้าศึกแก่พระองค์เมื่อไรก็ได้”

“เดี๋ยวก่อนครับ” กามินท์ยับยั้ง “เพียงเท่านั้นจะทำให้พระเจ้าวิเทโรราชทรงแค้น พระทัยได้อย่างไร การไม่บอกความลับแก่ใครจะเป็นเหตุผลเพียงพอละหรือที่พวกเราจะ ถือเอาเป็นข้อใส่ร้าย”

“พอถมไป” ท่านเสนกตอบทันที “คนไม่บอกความลับใครนั้น ก็คือคนที่ไม่วางใจใคร เป็นคนที่มีลัษณคมใน เพราะไม่มีใครรู้ความคิดว่าเป็นอย่างไร จึงเป็นบุคคลที่ควรระแวงโดยเฉพาะพระเจ้าวิเทโรราช พระองค์จะต้องแค้นพระทัยทีเดียว”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทั้งสี่เป็นผู้มีความเสแสร้ง มีมารยาหาความจริงใจไม่ได้ นักปกครองที่ดีจะต้องมีความจริงใจต่อเพื่อนร่วมงานหรือแม้กระทั่งประชาชน

ในตอนที่ ๕๓ “ราชทูตแก้ว” หลังจากพ่ายแพ้สงคราม อำมาตย์แก้วและพระเจ้าอริราช จุลนีผู้ปกครองปัญจาปนคร มีความประสงค์จะหลอกให้พระเจ้าวิเทโรราชและมโหสถบัณฑิตเดินทาง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทร. หน้า ๑๘๑

ไปสู่พระนครของตน เพื่อจะได้แก้แค้นจึงคิดอุบายหลอกลวง โดยพระเจ้าอริราชจุลน์วางแผนจะยกพระราชธิดาของตนให้แก่พระเจ้าวิเทหราช จึงได้มอบภาระให้อำมาตย์แก้วเป็นทูตสัมพันธไมตรีไปเมืองมิลานคร ดังข้อความว่า

ครั้นถึงกำหนดวันเข้าเฝ้าแก้วจึงได้เหยียบย่างเข้าสู่มิลานคร ได้พบเห็นราชวัติฉัตรธงและฉนวนที่ทำไว้ ก็คิดปิติยินดี “นี่พระเจ้าวิเทหราชทรงรับสั่งให้ประดับประดาเป็นการต้อนรับเรา ทรงให้เกียรติเราอย่างสูง” และในส่วนลึกของหัวใจแก้วนั้นยังแฝงความคิดอันแยบยลเอาไว้ “วิเทหราชตกหลุมเราแน่ วิเทหราชต้องเขมือบเหยื่อของเราเป็นแน่” ...

แก้วได้สดับพระราชดำรัสประทานโอกาส ก็แกล้งถึงเหตุที่ตนได้มาสู่ราชสำนักต่อไป “ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม พระราชาของข้าพระพุทธเจ้า มีพระประสงค์จะทรงกระทำสนธิไมตรีกับได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงประกาศพระราชประสงค์ด้วยทรงมอบรัตนนานาชนิด พร้อมทั้งพระราชธิดาของพระองค์ผู้ทรงเป็นสตรีรัตน์ให้ข้าพระพุทธเจ้าน้อมนำมาทูลเกล้าฯ ถวายแด่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นพฤติกรรมของอำมาตย์แก้วที่เสแสร้งมารยา เป็นคนที่หาความจริงใจไม่ได้ จึงพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อให้ตนบรรลุวัตถุประสงค์ โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรม เพราะการกระทำของบุคคลผู้มีมารยาเจ้าเล่ห์ มักเป็นไปเพื่อสร้างความเดือดร้อนให้แก่บุคคลอื่น และเป็นบุคคลที่ไม่น่าเชื่อถือแก่ประชาชนทั่วไป

๒.๒ ๔.๒.๖ สาถะยะ หมายถึง ความโอ้อวด ความทะนงในความรู้ความสามารถของตน ความผยองในชาติตระกูลของตน ดังในเรื่องมหาบัตติคดีแห่งมิลานคร ตอนที่ ๑๘ “สืบสันตติคดีทำลาย” อำมาตย์ทั้ง ๔ คน คือ เสนก กามินทร์ ปุกกุสะ และเทวินท์ เป็นบุคคลโอ้อวดเที่ยวประกาศถึงความดีของพวกตนเอง หลังจากที่วางแผนกำจัดมโหสถบัณฑิตจนเป็นเหตุให้ต้องหลบหนีราชภัยไปซ่อนตัวอยู่นอกเมือง ดังข้อความว่า

“นี่แน่ะ พี่น้องทั้งหลาย พวกเราทั้ง ๔ เคยเป็นที่เชื่อถือของพวกท่านมาแต่เก่าก่อนมิใช่หรือ? จงระลึกถึงความหลังบ้างเถิด อย่าได้คิดเสียใจไปเลยวามโหด

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติคดีแห่งมิลานคร หน้า ๓๗๙

บันทึกหนีไปแล้วจะไม่มีบันทึกของบ้านเมือง ใช่ว่ามิลิานครไม่มีมโหสถแล้วจะไม่มีบันทึกเลย หามิได้ คนดีของมิลิลาไม่ใช่แต่มีมโหสถผู้เดียว ฟัน้องทั้งหลายจงไตร่ตรองดู แม้พวกเราเล่าก็เป็นบันทึกไม่ใช่หรือ? พวกเราเป็นบันทึกไม่ได้หรือ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของอำมาตย์ทั้ง ๔ คนว่าเป็นบุคคลที่ชอบคุยโอ้อวด ทั้งที่พวกตนไม่มีคุณสมบัติของบันทึกที่ดีเลย ดังนั้น การโอ้อวดหลอกลวงคนอื่นให้เข้าใจผิด จึงเป็นมลทินของนักปกครองที่จะต้องกำจัดเสีย โดยต้องรู้จักสำรวจในตน รู้จักประมาณตนว่ามีความสามารถแค่ไหน เพื่อจะได้วางตนให้สมกับอัตภาพอย่างเจียมตัวเจียมใจ

๒๒๔.๒.๗ มุสาวาท หมายถึง การพูดปิด โทก ดังในเรื่องมหาบัตติแห่งมิลิานคร ตอนที่ ๒๕ “คาดโทษถึงตาย” อำมาตย์ทั้ง ๔ คน คือ เสนก กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ เป็นข้าราชการที่พูดปิดโดยการกราบทูลยุยงให้พระเจ้าวิเทหราชหวาดระแวงในตัวมโหสถบันทึก ดังข้อความว่า

“ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลมาแต่ก่อนว่ามโหสถเป็นผู้มีลัษณคมในคิดอ่านอย่างไร ก็ยอมไม่เปิดเผยให้ใครรู้เก็บเป็นความลับเฉพาะตนผู้เดียว ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็มิได้ทรงเห็นด้วย บัดนี้เป็นอย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า” เป็นที่แล้วอีกสามอาจารย์ก็ถือโอกาสเสริมส่งด้วยคำเพ็ดทูล ซึ่งรวมลงว่า “มโหสถเป็นบุคคลที่ไว้วางใจไม่ได้”

คำเพ็ดทูลของคณะอาจารย์ได้ผลดังคาดหมายทำให้พระหฤทัยของพระเจ้าวิเทหราชสะดุ้งเหมือนพระวิจารณ์ญาณของพระองค์ถูกความระแวงคลุมเสียหมดแล้ว พระทัยของพระองค์โน้มไปตามคำเพ็ดทูล^๒

จากข้อความดังกล่าว อำมาตย์ทั้ง ๔ คนได้พูดปิดเพื่อใส่ร้ายป้ายสีคนอื่น เพื่อผลประโยชน์ของพวกตน ลักษณะดังกล่าวเป็นมลทินที่นักปกครองควรหลีกเลี่ยงเป็นอย่างยิ่ง

๒๒๔.๒.๘ ปาปิฉา หมายถึง ความปรารถนาอยากได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในทางที่ไม่ถูกต้องชอบธรรม ดังในตอนที่ ๑๘ “สืบบันทึกคิดทำลาย” อำมาตย์ทั้ง ๔ คน คือ เสนก กามินท์ เทวินท์ และปุกกุสะ เมื่อสามารถทกราบทูลยุยงพระเจ้า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติแห่งมิลิานคร. หน้า ๑๔๔

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๙๕

วิเทหราชให้ระแวงมโหสถบัณฑิต จนเป็นเหตุให้มโหสถบัณฑิตต้องหลบหนีราชภัยเท่านั้นยังไม่พอ อำมาตย์ทั้งสี่ยังคิดจะเป็นชู้กับภรรยาของมโหสถบัณฑิต ดังข้อความว่า

เมื่อเห็นประชาชนสงบเสียงลงแล้ว ต่างคนต่างพากันกลับเคหาสน์ของตนๆ ด้วยความกระหึ่มอึ้งใจ ซึ่งแยกได้เป็น ๒ สถาน สถาน ๑ นั่นคือ อึ้งใจในการตัดมโหสถออกไปได้สำเร็จ ซึ่งเป็นที่รู้กันอยู่แล้ว ส่วนอีกสถาน ๑ ต่างคนต่างเก็บงำไว้ในใจ ไม่มีใครบอกใคร แต่ต่างก็กระหึ่มเหมือนกันที่ว่านี่ก็คือนักคิดจะ "ตีท้ายครัว"^๑

จากข้อความดังกล่าว อำมาตย์ทั้ง ๔ คน ต่างก็ตั้งใจในการกำจัดมโหสถบัณฑิตออกไปจากเส้นทางของพวกตน และยังคงคิดจะเป็นชู้กับภรรยาของมโหสถบัณฑิตอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวเป็นพฤติกรรมที่ผิดศีลธรรมมากในกามารมณและหมดยางอายุ เป็นความปรารถนาในสิ่งที่ไม่ควร

ในตอนที ๓๓ "อิริราชจุลนี" ข้าราชการแห่งเมืองปัญจาลนครมีความมักมากเห็นแก่ลาภสักการะ จึงทำตัวเป็นคนชอบประจบสอพลอไม่ยึดมั่นในความถูกต้อง ดังข้อความว่า

บรรดาข้าราชการบริหารของราชสำนักปัญจาลนครได้รับการบำรุงจากฉัพภิพราหมณ์ ด้วยประการต่างๆ ซึ่งประการต่างๆ เหล่านั้น ฉัพภิพราหมณ์ได้กระทำแก่ข้าราชการ เพื่อข้อความจงรักภักดีจากพวกเหล่านั้น เพราะว่าความจงรักภักดีของหมู่อำมาตย์ราชเสวกเท่านั้นเป็นเครื่องประกันความปลอดภัยในการดำรงราชย์ของผู้ที่ชิงบัลลังก์ ความคิดอ่านในการปลงใจยอมรับนับถือ จะมีได้ก็แต่เฉพาะผู้ที่เห็นแก่ได้ไว้สัจจะความจริงในตนเป็นคนมัวเมาในลาภยศ ใครจะเป็นจะตายอย่างไรก็ช่างเถิด จะร้ายหรือดีก็ตามที่ขอแต่ให้เรามีส่วนได้ลาภยศ มีความสุขไปวันหนึ่งๆ ก็แล้วกัน ในจำพวกนี้ เมื่อความปรารถนาปรากฏแล้ว ปฏิบัติที่จะให้สำเร็จความปรารถนานั้นๆ จะเป็นทางอื่นมิได้เลย นอกจากประจบสอพลอพูดตามที่ฉัพภิพราหมณ์พอใจให้พูด ซึ่งเป็นทางเอกที่บุคคลผู้ปรารถนาในลาภยศจากฉัพภิพราหมณ์จะพึงดำเนิน^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าข้าราชการเมืองปัญจาลนครทำตัวไม่เหมาะสม ไม่ยึดมั่นในสิ่งที่ดีงาม มีความปรารถนาลาภยศในทางที่มิชอบ โดยประจบสอพลอและรับสินบนจากฉัพภิพราหมณ์ผู้ทำการกบฏชิงบัลลังก์ เมื่อฉัพภิพราหมณ์สั่งให้ทำอะไรก็จะทำตามคำสั่งเสมอ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตินคดีแห่งมณฑลนคร. หน้า ๑๔๔

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๔๖.

๒๒.๔.๒.๕ มิจฉาทฐิ หมายถึง ความเห็นผิดจากสิ่งที่ถูกต้อง
 ดิงาม นอกริต ถือร้นมงาย เป็นมลทินอีกชนิดหนึ่งที่เป็นเหตุทำให้ก่อความเดือดร้อนมาสู่ตนเอง
 และส่วนรวม ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิตถิลาคร ตอนที่ ๒๔ “เลศอุบาทว์” มโหสถบัณฑิตได้
 อธิบายให้อำมาตย์เสนกได้รู้ถึงลักษณะของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทฐิ หรือผู้มีความเห็นผิดแล้วดำเนิน
 ชีวิตไปในทางที่ผิด ดังข้อความว่า

“บุคคลบางจำพวกพอใจในทางเสื่อมทั้งๆ ที่รู้แจ่มแจ้งว่าเป็นความเสื่อมนั้น
 ปรากฏเป็นอันมากหาตัวอย่างคนจำพวกนี้ได้ไม่ยากเลย ท่านไม่เห็นบ้างหรือผู้ที่
 ประพฤติตัวเสียหายร้ายแรงเป็นอันมาก รู้อยู่ที่เดียวว่าความประพฤติเช่นนั้นๆ ของตน
 เป็นความเสียหายแต่ยังประพฤติเสียหายจนได้ บางคนอาจดำหนิตนเองได้แท้ว่า ถ้าตน
 ไม่ประพฤติอย่างนี้ก็ดีเสียแล้ว ที่ตนไม่ดีก็เพราะประพฤติกการไม่ดี แต่แล้วก็คง
 ประพฤติการที่ตนว่าไม่ดีนั้นอยู่ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะความรู้ของบุคคลจำพวกนี้ไม่ซึ้ง คือ
 รู้แต่ว่า “ไม่ดี” เท่านั้นเอง แต่การที่ทำอะไรจึงจะเว้นการที่ไม่ดีนั้นของตนได้ไม่มี
 ความรู้เสียเลย ความรู้ที่จะทำให้เว้นความประพฤติที่ไม่ดีนั้น ลึกซึ้งกว่าความรู้ที่ว่า
 อันใดไม่ดีนะท่าน เพราะฉะนั้น บุคคลบางพวกจึงยังพอใจในความเสื่อมได้ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็น
 ความเสื่อม”

“ยิ่งกว่านั้นบุคคลจำพวกนั้น บางคนคิดว่าจะแก้ความเสื่อมของตนให้เป็นความ
 เจริญให้จงได้ก็มี เห็นไปว่าความเจริญต่างๆ นั้น เกิดเพราะการแก้ความเสื่อมต่างๆ
 ให้เป็นความเจริญให้ได้ ผู้ใดแก้ได้สำเร็จ ผู้นั้นก็มีความเจริญ เช่น ผู้ที่ทำโจรกรรม
 คิดแก้ไขการโจรกรรมของตนให้เป็นกุศลกรรมขึ้นมาให้ได้ เป็นต้นว่าอย่าให้เขาจับได้
 ไล่ทัน อย่าให้ต้องโทษกรรมกรณ์ มีความเจริญได้มีชื่อเสียงปรากฏทั่วไป อย่างน้อย
 ที่สุดก็ได้รับยกย่องว่าเป็นคนเก่งฉลาดเฉลียวนั้น เป็นข้อที่น่าพอใจมิใช่หรือ เพราะ
 เหตุนี้ผู้ที่พอใจในความเสื่อมทั้งๆ ที่รู้จึงยังมีอยู่”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงสาเหตุของการกระทำชั่ว อันมาจากความเห็นผิดเป็นชอบ
 ของบุคคล เมื่อมีความเห็นผิดเป็นชอบก็สามารถทำอะไรได้ทุกอย่าง โดยไม่เกรงกลัวความผิด
 และจะกระทำผิดซ้ำเรื่อยไปจนกลายเป็นนิสัย ลักษณะเช่นนี้เป็นสิ่งก่อให้เกิดโทษแก่สังคมส่วนรวม

^๑ ไยัม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิตถิลาคร หน้า ๑๘๘.

ในตอนที ๓๓ “อิธราชจุณนี” พระนางสลากเทวีทรงมีความดำริที่เป็นมิจฉาทิฐิเห็นผิดเป็นชอบหลงมัวเมาในกิเลสตัณหาจนเป็นเหตุให้ประกอบกรรมทำชั่ว โดยการปลงพระชนม์พระสวามีของพระองค์เองแล้วกราชสมบัติให้แก่ชายชู้ผู้เป็นบุโรหิตของพระองค์ ดังข้อความว่า

พระนางมีพระหทัยวิปริตบิดผัน ได้ประกอบอติจาริกกรรม นอกพระราชหฤทัยของพระราชสวามีกับพราหมณ์ผู้หนึ่งแล้ว ทรงปลงพระชนม์ชีพพระเจ้ามหาจุณนีพระชนกนาถของใต้พระบาทเสีย ราชสมบัติจึงตกเป็นของพราหมณ์ผู้ทรยศ ซึ่งมีได้มีสิทธิ์ควรแก่ราชบัลลังก์^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นความประพฤติที่เสื่อมเสียของพระนางสลากเทวี อันเป็นผลมาจากความเห็นผิด บุคคลผู้มีความเห็นผิดสามารถประกอบกรรมชั่วได้ทุกอย่างไม่เกรงกลัวต่อสิ่งใดๆ ด้วยเหตุนี้ ความเห็นผิดจึงเป็นสิ่งที่นักปกครองควรละเว้นเสีย

ในตอนที ๕๖ “มาถุระรับสับ” นกมาถุระกล่าวถึงพฤติกรรมของอำมาตย์เกวัฏฐผู้มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฐิโดยได้กราบทูลแนะนำให้พระราชชาของตนกระทำการวางยาพิษ เพื่อปลงพระชนม์พระราชชา ๑๐๑ พระองค์ เพื่อพระราชชาและตนเองจะได้เป็นใหญ่ ดังข้อความว่า

“ดูเถิด เกวัฏฐแนะนำพระอิธราชของตนชักจูงพระอิธราชของตนให้ทำลายกษัตริย์ในชมพูทวีปเสียด้วยยาพิษ เพื่อให้พระอิธราชของตนเป็นอัครราชอิธราช ตนเองจะได้เป็นเอกอัครบุโรหิต การเผยแพร่ตนสู่ความยิ่งใหญ่ด้วยการประหารผู้อื่นเสียทั้งหมดเช่นนี้ ผิดวิสัยของอารยชน แม้แต่เพียงกดขี่ข่มเหงผู้อื่นให้อยู่ในอำนาจของตนแล้วยกตนเหนือผู้อื่นด้วยอำนาจ ก็มีใช้การกระทำของอารยชนอยู่แล้ว นี่เกวัฏฐคิดประหารที่เดียวด้วยถืออุดมคติว่า “ฆ่าคนอื่นให้หมดแล้วเราก็เป็นใหญ่ ข่มคนอื่นให้อยู่ในกำมือแล้วเราก็เป็นใหญ่” ดังนั้นเป็นความของอนารยชนแท้”...

การกดขี่ข่มเหงกันเพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่นั้น ปรากฏชัดว่าเป็นเรื่องของพวก เดรัจฉานแท้ๆ ก็เมื่อมนุษย์เอาเรื่องของเดรัจฉานมาเป็นคติประจำใจแล้ว จะไม่ให้เรียก “ตัวร้าย” ได้อย่างไรเล่าเจ้าข้า”^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหาบັນทิตแห่งมิลินทนคร* หน้า ๒๔๘

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๙๕

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีความเห็นผิดเป็นชอบของอำมาตย์แก้ว และยังสอนให้รู้จักงดเว้นจากการกดขี่ข่มเหงกันอันมิใช่วิสัยของอารยชน ธรรมเนียมนี้ต้องรู้จัก มีความเมตตากรุณาต่อกันช่วยเหลือซึ่งกันและกันจึงจะได้ชื่อว่าอารยชน

จากตัวอย่างพฤติกรรมของบุคคลผู้มีมลทิน ๙ ประการดังกล่าวมานั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงโทษอันเกิดจากการไม่รู้จักชำระจิตใจให้ใสสะอาดปราศจากมลทิน ทำให้จิตใจสกปรก เป็นจิตที่เสียไม่ควรแก่การบริหารงาน เพราะเมื่อจิตเสียแล้วไม่ว่าจะทำอะไรก็มักจะเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียมีแต่จะสร้างความไม่สงบสุขแก่สังคม

ดังนั้น คำสอนเรื่องมลทินทั้ง ๙ ประการนี้ เป็นคำสอนให้นักปกครองรู้จักกำจัดของเสียในจิตใจของตน เพื่อจิตใจจะได้ใสสะอาดบริสุทธิ์เพื่อรองรับสิ่งดีๆ เข้ามาในชีวิต โดยเล็งเห็นประโยชน์ของประชาชนส่วนรวมเป็นหลักแล้วมุ่งมั่นทำหน้าที่ของตนให้ดี

๒.๓ พุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม

พุทธธรรมอันเป็นหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดเหล่าพุทธบริษัท เพื่อให้ผู้น้อมนำไปประพฤติปฏิบัติอันจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม แม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่เหล่าสาวกของพระพุทธองค์ได้รักษาสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน และยังสามารถนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ตลอดเวลาไม่ล้าสมัย ดังมีพระพุทธพจน์ยืนยันถึงธรรมคุณ ๖ ประการ ดังนี้

๑. สุภาวชาโต ภควตา ธมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว คือ เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

๒. สหปฏิริโก อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

๓. อกาลโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันทีบรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกทั้งยังเป็นจริงอย่างไร ก็เป็นเช่นนั้น

๔. เอหิพัสสโก ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชมและพิสูจน์ หรือ ทำทายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

๕. โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึงด้วยการปฏิบัติให้เกิดขึ้นในใจ เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู

๖. ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของเฉพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว รู้ได้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง^๑

ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้เสนอหลักพุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม ๙ ประเด็น ดังนี้

๒.๓.๑ จริยธรรมเบื้องต้น

๒.๓.๒ หลักพุทธธรรมในการครองเรือน

๒.๓.๓ หลักการใช้จ่ายทรัพย์

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๒ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ หน้า ๖๔

- ๒.๓.๔ คำสอนเรื่องกรรม
- ๒.๓.๕ คำสอนเรื่องความโลภ
- ๒.๓.๖ คำสอนเรื่องความเพียร
- ๒.๓.๗ คำสอนเรื่องการคบมิตร
- ๒.๓.๘ คำสอนเรื่องภรรยาที่ดี
- ๒.๓.๙ คำสอนเรื่องความสามัคคี

๒.๓.๑ จริยธรรมเบื้องต้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำว่า “จริยธรรม” ไว้ว่า “จริยธรรม ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม”^๑

ประกาศรี สี่ห้าไพ กล่าวถึงความหมายของจริยธรรมไว้ว่า

“จริยธรรม หมายถึง หลักความประพฤติที่อบรมกิริยาและปลูกฝังลักษณะนิสัยให้อยู่ในคัลลของคุณธรรมหรือศีลธรรม คุณค่าทางจริยธรรมชี้ให้เห็นความเจริญงอกงามในการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผน ตามวัฒนธรรมของบุคคลที่มีลักษณะทางจิตใจที่ตั้งงามอยู่ในสภาพแวดล้อมที่โน้มน้าให้บุคคลมุ่งกระทำความดี ละเว้นความชั่ว มีแนวทางความประพฤติอยู่ในเรื่องความดี ความถูกต้อง ความควรในการปฏิบัติตนเพื่ออยู่ในสังคมได้อย่างสงบเรียบร้อย และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมโนธรรมที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดี โดยมีสำนึกที่จะใช้สิทธิและหน้าที่ของตนตามค่านิยมที่พึงประสงค์”^๒

ดังนั้น สรุปความหมายของคำว่า “จริยธรรม” หมายถึง ข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักจริยธรรมเบื้องต้นสำหรับบุคคลทั่วไป คือ ศีล ๕ หรือเบญจศีล ซึ่งถือเป็นข้อปฏิบัติที่มนุษย์ทุกคนพึงปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเอง และเป็นการสนับสนุนการพัฒนาสังคมต่อไป คำว่า ศีล แปลว่า ปกติ ผู้รักษาศีลก็คือผู้รักษาปกติของตน (ไซ้ในความหมายที่ดี) หมายถึง ผู้รักษาความดียึดมั่นในการทำดีเป็นปกติ พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ว่า

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๙๘๗

^๒ ประกาศรี สี่ห้าไพ (๒๕๓๕). พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม หน้า ๒๔

"ศีล ๕ หรือเบญจศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษากายตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน"^๑ ดังนั้น สรุปได้ว่า ศีล หมายถึง ข้อปฏิบัติละเว้นจากความชั่วร้าย เพื่อรักษากายวาจาให้เรียบร้อย

พิสิฐ เจริญสุข^๒ กล่าวไว้ว่า ศีล ๕ ข้อนี้ เป็นข้อปฏิบัติต่อกันในระหว่างมนุษย์มีมาแต่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้เรียกว่า "มนุษยธรรม" แปลว่า ธรรมของมนุษย์หรือธรรมเป็นเครื่องทำผู้ประพฤติกายเป็นมนุษย์ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วทรงรับรองและส่งเสริมศีล ๕ นี้และได้อธิบายความหรือเงื่อนไขของศีลแต่ละข้อให้แจ่มแจ้งขึ้น ดังนั้น ศีล ๕ ก็คือหลักมนุษยธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้นเอง ซึ่งเป็นกรอบของแนวทางปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคม

ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักมนุษยธรรมซึ่งเป็นหลักคำสอนที่มนุษย์ทุกคนต้องตระหนักและยึดมั่นเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ดังในตอนที่ ๔๕ "กลับล้อมไว้อีก" พระเจ้าอริราชจุลนีตรัสอ้างถึงหลักมนุษยธรรม เพื่อให้อำมาตย์แก้วฎีได้ตระหนักถึงความสำคัญเพื่อรักษาคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ไว้ ดังข้อความว่า

"ในศาสตร์แห่งมนุษยธรรม ฉันเคยสดับมาว่า "ธรรมเป็นความจำเป็นที่สุดของมนุษย์ ไม่มีเหตุการณ์อันใดแล้วที่จะจำเป็นหรือที่ควรอ้างว่าจำเป็นยิ่งไปกว่าธรรม" รับสั่งอ้างหลักฐานในศาสตร์ "ที่ศาสตร์ได้บัญญัติไว้ดังนี้ เพราะเล็งถึงสภาวะอันเป็นสามัญของชีวโลก บรรดาสรรพสิ่งอันมีวิญญาณครอง กล่าวคือมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานย่อมดำรงในสามัญสภาวะมิได้แยกเพี้ยน คือ การกิน การนอน การกลัว และการสืบพันธุ์พืช ความพิเศษของมนุษย์ที่ควรยกย่องก็คือ ธรรม เพราะฉะนั้นมนุษย์ต้องประพฤติธรรมเพื่อดำรงฐานะอันพิเศษแห่งตนไว้ แม้ละเมิดธรรมเสียแล้วก็ไร้คุณพิเศษที่เป็นเหตุให้ดำรงในมนุษยภาพ ความดำรงอยู่มิได้ในมนุษยภาพซึ่งตนสามารถแท้ที่จะดำรงได้ ก็เป็นการทำลายคุณพิเศษของตนเอง แต่นั่นจะได้อะไรเล่าที่เป็นเครื่องเชิดความเป็นมนุษย์ให้พิเศษกว่าดิรัจฉาน"^๓

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ถึงความเหมือนกันและความแตกต่างกัน ระหว่างมนุษย์และสัตว์ที่ดำรงชีวิตอยู่ในโลกด้วยลักษณะที่เหมือนกัน คือ การกิน การนอน ความกลัว และการ

^๑ พระธรรมปิฎก. (๒๕๔๓). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๒๐๖.

^๒ พิสิต เจริญสุข (๒๕๔๓). เบญจศีล-เบญจธรรม. หน้า ๕๕.

^๓ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓๑๕.

สืบพันธุ์ ส่วนมนุษย์จะแตกต่างจากสัตว์ได้ก็เพราะกรรม และความประพฤติดังงาม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “เรื่องของสัตว์จะต่างกันหรือเหมือนกัน จะไม่ต่างกันหรือไม่เหมือนกันก็ด้วยกรรมเท่านั้น ไม่ใช่หนีออกไปจากกรรม ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ความจริงกรรมเท่านั้นเป็นของประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งในปัจจุบัน ทั้งในอนาคต”^๑ ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา จึงสอนให้พุทธศาสนิกชนรักษาศีล ๕ และเบญจธรรมควบคู่กันไป เพราะศีลเป็นเครื่องฝึกกายวาจาให้เรียบร้อย ส่วนธรรมเป็นเครื่องรักษาจิตใจไม่ให้ตกต่ำไปในทางชั่วร้าย ดังนั้น หลักพุทธธรรมเรื่องจริยธรรมเบื้องต้นในทางพระพุทธศาสนาก็คือหลักเบญจศีลเบญจธรรม ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้เสนอหลักพุทธธรรมเบญจศีลเบญจธรรมไว้ครบทั้ง ๒ เรื่อง ดังนี้

๒.๓.๑.๑ เบญจศีล

๒.๓.๑.๑.๑ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต, เว้นจากการเบียดเบียนประทุษร้ายกัน

๒.๓.๑.๑.๒ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เว้นจากการลักขโมย หรือการทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น

๒.๓.๑.๑.๓ กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดูผิดในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๒.๓.๑.๑.๔ มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดปด โกหก

๒.๓.๑.๑.๕ สุราเมรัยมัชฌิมาทฎฐานา เวรมณี เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้ให้โทษ^๒

ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ได้นำเสนอพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องการรักษาศีล ๕ ซึ่งเป็นเครื่องรองรับความสุขสงบของสังคมไว้ดังนี้

๒.๓.๑.๑.๑ ศีลข้อที่ ๑ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การงดเว้นจากการเบียดเบียนกัน ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๔ “ประเดิมงาน” ชาวเมืองมิลินทนครเป็นผู้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตในวันอุโบสถศีล ดังข้อความว่า

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑ ที่มณีกาย ปาฎิการรค. หน้า ๑๐๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๘๐.

"จนถึงวันหนึ่ง เป็นวันอุโบสถซึ่งมีพระราชกำหนดห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
เนื้อไม่มีขายในวันนั้น หาซื้อไม่ได้"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวเมืองมิลินทรเป็นผู้ดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ซึ่งเป็นศีลข้อที่ ๑ และยึดถือเป็นข้อบังคับหรือกฎหมายบ้านเมืองด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการชำระจิตใจให้ผ่องใสปราศจากความโหดร้ายในสันดาน

บุคคลใดล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๑ บุคคลนั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความโหดร้ายในสันดาน ดังในตอน
ตอนที่ ๒๗ "สัณฺฑิตติดกร" มโหสถบัณฑิตกราบทูลรายงานความผิดของอำมาตย์เสนก
เพื่อให้พระเจ้าวิเทหราชได้ทราบว่าย่อมได้กระทำผิดศีลข้อที่ ๑ โดยได้ฆ่าหญิงโสเภณีคน
หนึ่งเพียงเพื่อต้องการเครื่องประดับของนาง ดังข้อความว่า

เสนกได้ทำการชั่วร้ายซึ่งคนดีมีศีลธรรมกระทำไม่ได้ แต่เสนกทำได้ลงคอ ทำได้
อย่างหินชาติ นั่นคือ เสนกฆ่านางเวรตี แพศยานางหนึ่งในนครนี้ที่อุทยานสาละวัน เพราะ
ความละโมภในเครื่องประดับนาง ... เสนกใจเหี้ยมปานใดเพียงแต่เห็นเครื่องประดับของ
หญิงแพศยาเท่านั้นยังละโมภถึงประหารเจ้าทรัพย์เสียได้ลงคอ เครื่องประดับของหญิง
แพศยาจะมีค่าเท่าไร เมื่อเทียบกับพระราชสมบัติของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ... ขอได้
ทรงพระกรุณาโปรดให้จับเสนกพระพุทเจ้าข้า ...

พระเจ้าวิเทหราชทรงทอดพระเนตรไปทางท่านเสนก พลางมีพระดำรัสถามด้วย
พระสุรเสียงเฉียบขาด "จริงหรือ? เสนก"

ด้วยเสียงที่แผ่วแหบเครือ ท่านเสนกกราบทูล "จริงพระพุทเจ้าข้า"

"เหวยราชบุรุษ" พระกระแสน์สเรียกราชบุรุษสนั่นที่ประทับ ... "เอาเสนกไป
ขังตรูเดี๋ยวนี้"^๒

จากข้อความดังกล่าว อำมาตย์เสนกได้ฆ่าหญิงแพศยาคนหนึ่ง เพื่อต้องการเครื่องประดับ
ของนาง แสดงให้เห็นว่าเสนกเป็นผู้มีความโลภจนขาดสติละเมิดศีลข้อที่ ๑ คือ การงดเว้นจากการ
ฆ่าสัตว์ ดังนั้น อำมาตย์เสนกจึงได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความโหดร้ายในสันดานและในที่สุดก็ถูกจับไปขังคุก

๒.๓.๑.๑.๒ ศีลข้อ ๒ การงดเว้นจากการลักทรัพย์ การฉ้อฉล
ต่างๆ ดังในเรื่องมหาวนิตตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๒ "พิสุจณฺทน" มโหสถบัณฑิตกราบทูล

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙) มหาวนิตตแห่งมิลินทร. หน้า ๖๑

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๘-๒๐๙

แต่พระเจ้าวิเทโหราชว่าการประพาศิตศีลข้อ ๒ เป็นภัยอย่างหนึ่งของสังคมก่อความยุ่งยากให้เกิดแก่สังคม ดังข้อความว่า

“เลวยิ่งกว่านั้น วิธีการเพิ่มกษاپณของตนด้วยลัทธิของผู้อื่นมา ซึ่งมีใช้วิถีทางที่วิญญูชนจะพึงดำเนิน เลวที่สุด ก็คือวิธีการช่วงชิงหรือต้อนด้วยอุบายต่างๆ เพื่อถ่ายเทกษاپณของผู้อื่นใส่กระเป๋าทนเพิ่มกษاپณของตนให้มากขึ้น วิธีเช่นนี้เป็นภัยแก่วงสังคมของมนุษย์อย่างยิ่งประการหนึ่งทีเดียว”^๑

จากข้อความดังกล่าว มโหสถบัณฑิตสอนให้พระเจ้าวิเทโหราชรู้ว่าการล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๒ คือ การงดเว้นจากการลักทรัพย์ ซึ่งบุคคลผู้ล่วงละเมิดศีลข้อนี้ด้วยการฉกชิงหรือฉ้อฉลด้วยอุบายต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สมบัติ นับว่าเป็นการดำเนินชีวิตในทางที่เลวและเป็นภัยแก่สังคม

ในตอนที ๒๗ “สืบบัณฑิตติตกร” มโหสถบัณฑิตกราบทูลความผิดของอำมาตย์เทวินท์ที่ได้ทำการขโมยดวงแก้วมณีของพระเจ้าวิเทโหราช เพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราชพิจารณาลงโทษตามความผิด ดังข้อความว่า

“ขอเดชะ พระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าฯ ดวงมณีรัตนอันโอฬารมีเกลียวในดวง ๘ เกลียว เป็นดวงแก้วซึ่งท้าวศักรินทร์เทวราชประทานแด่สมเด็จพระปิตามหาราชเจ้าของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เวลานั้นตกไปอยู่ที่เทวินท์ เทวินท์ได้ถือเอาเป็นเจ้าของครอบครองอยู่ ... ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอาจทรงพระวิจารณ์ได้เป็นแท้ บุคคลที่ทำตนเป็นคนมือไวใจเร็วอย่างเทวินท์นี้ ควรจะชูปะเลียงในฐานะนรคตักดิ์ถึงขนาดที่ทรงพระกรุณายกย่องทีเดียวหรือ ราชบัณฑิตควรละหรือที่จะประพาศิตตนเป็นคนซื่อซื่อ ... เทวินท์คงต้องพระราชอาญาทำนองเดียวกับพรรคพวก”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์เทวินท์ล่วงละเมิดศีลข้อที่ ๒ ด้วยการลักขโมยแก้วมณีของพระราชา นับว่าอำมาตย์เทวินท์เป็นคนมือไวใจเร็วเป็นภัยแก่สังคมและในที่สุดก็ถูกลงโทษจำคุกตามความผิดที่ตนได้กระทำไว้

๒.๓.๑.๑.๓ ศีลข้อ ๓ การงดเว้นจากการประพาศิตในกาม
เว้นจากการล่วงละเมิดในภรรยาของผู้อื่น เพื่อเป็นการป้องกันความวุ่นวายที่จะเกิดขึ้นในสังคม

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวินิจฉัยแห่งมิลานคร. หน้า ๑๗๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๐-๒๑๑

ดังที่พระมหาไพฑูรย์ สุทธิวิธูโร^๑ ได้กล่าวไว้ว่า สังคมที่ยิ่งใหญ่ในปัจจุบันนี้เป็นเพราะมนุษย์เราขาดศีลธรรมโดยเฉพาะการล่วงละเมิดศีลข้อกาเมสุมิจนจาร ก่อปัญหาเรื่องการข่มขืนกระทำชำเรา ปัญหาการหลอกลวงผู้หญิงไปค้าประเวณี ปัญหาเรื่องการข่มขืนแล้วฆ่า ด้วยเหตุนี้จึงควรประพฤติสำรวมในเรื่องกามเสียเพื่อตัดปัญหาทางสังคม ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๔ "แววปราชญ์" นายทิมปฏิฐิประกอบกรรมชั่วโกหกตู่เอาภรรยาของคนอื่นว่าเป็นภรรยาของตน มโหสถบัณฑิตจึงสอนให้เลิกความประพฤตินั้นเสีย ดังข้อความว่า

มโหสถบัณฑิตสำหรับทิมปฏิฐิว่า "เสียแรงเกิดเป็นชายมีร่างกายสมประกอบ น่าที่จะหาคู่ครองของตนได้โดยลำพัง ไม่น่าที่จะมาประกอบกรรมตุ้มเมียผู้อื่นเขาเช่นนี้เลย จงเลิกเสียเถิด เป็นความไม่ดีไม่งามก่อความยุ่งยากแก่มนุษย์สมาคม ไม่ควรทำตนให้เป็นผู้เช่นนั้น ตนเองเล่าก็ไม่ได้มีความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต แก่งเลิกลทำอย่างนี้เสีย อย่าทำอีกเลยเถียวนะ" ดักเตือนแล้วปล่อยตัวไป^๒

จากข้อความดังกล่าว มโหสถบัณฑิตสอนนายทิมปฏิฐิให้รู้ว่าการประพฤติดิฉินในภรรยาของผู้อื่นเป็นความประพฤติที่ไม่ดีไม่ควรทำ เพราะเป็นสาเหตุก่อความวุ่นวายแก่สังคม

ตอนที่ ๑๖ "ลองใจนาง" นายธนมลชาวเมืองมิลินทรได้พูดจาหว่านล้อมให้นางอมราเทวีเปลี่ยนใจมารักตน แต่กลับถูกนางอมราเทวีซึ่งเป็นหญิงที่มีจิตใจมั่นคงรักเดียวใจเดียวกล่าวสอนให้เลิกประพฤติดิฉินในกามเสีย ดังข้อความว่า

"ภาตายังนึกได้หรือไม่ แต่ดิฉันยังจำได้ดี ภาตเป็นผู้มีทรัพย์ ภาตาสรรเสริญค่าแห่งทรัพย์ว่า ผู้มีทรัพย์เท่ากับมีทุกอย่าง ทรัพย์อาจอำนวยสิ่งที่ปรารถนาได้มีว่าอันใด ดังนั้น โปรดใช้ทรัพย์ของภาตที่มีอยู่ซื้อเสียเถิด คือ ซื้อความรักในสตรีที่มีสามีเช่นดิฉันไปเสียจากหัวใจของภาต และพร้อมกันนั้นก็ขอให้ภาตใช้ทรัพย์ซื้อความดี คือ เจตนา งดเว้นการล่วงละเมิดภรรยาของคนอื่น แม้เพียงความรู้สึกนึกคิดมาใส่ไว้ในหัวใจแทนทั้งดิฉันขอรับรองต่อภาตผู้มีทรัพย์ ณ ครั้งนี้ด้วยว่า จงใช้ทรัพย์ของท่านถ้ายความชั่วออก

^๑ พระมหาไพฑูรย์ สุทธิวิธูโร. (๒๕๓๗). การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบาปในพระพุทธานุศาสนนาเถรวาท หน้า ๔๕

^๒ ไย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๒๔

จากตนเสีย และซื้อความดีที่โลกเขานิยมกันมาใส่ไว้แทน ซึ่งการซื้อทั้งหมดนี้ทรัพย์สินของ
ภาดาผู้เจริญจะมีต้องเสียไปแม้แต่เบี้ยเดียว”^๑

จากข้อความดังกล่าว นางอมราสอนนายธนบาลให้รู้จักรักษาศีลข้อที่ ๓ คือ การงดเว้น
จากการล่วงละเมิดภรรยาของบุคคลอื่น มิให้คิดชั่วในการใช้ทรัพย์สินสมบัติส่อล่วงหญิงอื่นให้บาเรอ
ตนในทางกามารมณ์ และสอนให้นายธนบาลรู้จักคิดทำแต่สิ่งที่ดีงาม

๒.๓.๑.๑.๔ ศีลข้อที่ ๔ การงดเว้นจากการพูดปด งดเว้นจากการ
โกหกหลอกลวง ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๓ “แววปราชญ์” นางยักษ์ได้
เห็นหญิงคนหนึ่งกำลังอาบน้ำและได้วางลูกน้อยของตนไว้ที่ฝั่งท่าน้ำ จึงแกล้งเข้าไปพูดคุยแล้วขอ
อุ้มเด็ก เมื่อแม่ของเด็กเผลอจึงได้อุ้มเด็กวิ่งหนี เพราะต้องการเด็กไปเป็นอาหาร แม่ของเด็ก
น้อยเห็นดังนั้นจึงไปวิ่งตามจนทันและเกิดการแย่งชิงเด็กกัน จนกลายเป็นคดีตุ๊กเด็ก ในที่สุดมโหสถ
กุมารก็ต้องตัดสินคดี ดังข้อความว่า

นางยักษ์อุ้มทารกขึ้นชุมชมหยอกเย้าเล่นหน้อยหนึ่งแล้วก็พาหนีไป มารดาเด็ก
หันมาเห็นนางยักษ์จำแลงพาลูกของตนหนีไป ก็รีบขึ้นจากน้ำวิ่งกวัดตามไปทันยึดผ้านุ่ง
พลงตวาดถามว่า “เอ็งจะพาลูกข้าไปไหน ขอเขาอุ้มเขาก็ให้อุ้ม เพราะความเห็นใจ
หน้อยแน่กลับจะมาพาไปเสียอีกเล่า”

นางยักษ์จำแลงเถียงว่า “แน่ ดุชิ หน้าไม่อายอยู่ๆ ก็มาตุ๋เอาได้อย่างนั้นแหละ
ลูกของเอ็ง เอ็งได้มาจากไหน ลูกของข้าต่างหาก”

“แน่ ชีตู่ จู่ๆ ก็ว่าเป็นลูกเต้าอย่างนั้นแหละ แล้วยังมีหน้ามาว่าเจ้าของเขาอีก
เอาลูกของข้ามานา” มารดาเด็กเถียงไม่ลดละ

“ไม่ให้ ! ลูกของข้าต่างหาก ลูกของแกเมื่อไรละ” นางยักษ์จำแลงยืนกราน
ทั้งสองนั้นต่างทะเลาะโต้เถียงกันพลงเดินไปพลงถึงประตูศาลา

มโหสถกุมารได้ฟังหญิงทั้งสองนั้นทะเลาะกันก็เรียกเข้ามาถามว่า “นางทั้งสอง
ทะเลาะกันเรื่องอะไร”

หญิงทั้งสองต่างคนต่างก็กล่าวหากันว่าอีกฝ่ายหนึ่งตูลูกของตน^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๒๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๔

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านางยักษ์ได้ละเมิดศีลข้อที่ ๔ โดยการพูดโกหกหลอกลวงเพื่อขอรุ่มเด็กทารกจากหญิงผู้เป็นแม่ของเด็ก จากนั้นจึงได้แย่งชิงเอาลูกของคนอื่นเพื่อนำมาเป็นอาหารของตน

๒.๓.๑.๑.๕ ศีลข้อที่ ๕ การงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทขาดสติ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๔๑ “บำรุงขวัญ” ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงโทษของการดื่มสุรา ซึ่งทำให้ขาดสติสัมปชัญญะอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาททำให้เสียสุขภาพ และทำให้ผู้ดื่มขาดความยั้งคิดมักแสดงพฤติกรรมไม่ดี ดังข้อความที่ว่า

ในปณาสภาครั้งนั้นๆ ผู้คนอันจับกลุ่มกันมักเป็นไปตามอัธยาศัย อัธยาศัยที่ให้กลุ่มชนเป็นไปตามนั้น ก็ได้จากปัญญาที่อาศัยสุราเป็นสื่อเป็นเกณฑ์กำหนด ที่พอใจพื่อนร่า ก็จับกลุ่มกันในพวกชอบพื่อนร่า ที่ชอบติดสืตี่เป่าก็จับกลุ่มพินพวกติดสืตี่เป่าที่ชอบคุยสนทนาจับกลุ่มกันลั่นที่ถูกคอ ที่ชอบร้องเพลงก็เข้ากันกับพวกที่ถนัดเพลง พฤติการณ์เหล่านี้ยังจัดสรรแยกออกไปอีก บ้างก็ทราวม บ้างก็ประณีต ถ้าจะจัดให้เข้าชุดกระบวนศิลป์ก็ปันได้กว้างๆ ว่าลางกรรมก็เป็นเหินศิลป์ ลางกรรมก็เป็นประณีตศิลป์ สุดแต่ปัญญาที่สุราดันออกมา นั้นจะเป็นปัญญาชนิดไหน^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นโทษอันเกิดจากการดื่มสุรา ซึ่งทำให้ชาวเมืองมิลินทรขาดสติสัมปชัญญะแล้วแสดงพฤติกรรมต่างๆ ได้โดยไม่มีความรู้สึกละอาย

การรักษาศีลห้ามีประโยชน์แก่ตัวของผู้นับถือเอง และส่งผลดีแก่ส่วนรวมทำให้สังคมน่าอยู่ ช่วยลดปัญหาทางสังคมได้เป็นอย่างดี ดังในตอนที ๓ “แนวปราชญ์” มโหสถบัณฑิตสอนให้นางยักษ์รักษาศีลห้าเพื่อจะได้ประสบกับความสุข ดังข้อความว่า

นางยักษ์ได้ฟังเสียงอันไพเราะมากล่าวสอนค่อยพินตัวได้จากอาการอันสลับอยู่ในกรรมอันเป็นบาปได้รู้สำนึกตนขึ้นมา ... มโหสถเห็นอาการของนางยักษ์ดังนั้นก็ทราบว่าการสำนึกขึ้นมาแล้ว จึงได้ชี้แจงต่อไปในทางที่ควรปฏิบัติให้นางยักษ์สมาทานเบญจศีลแล้วก็กล่าวว่า “คุณคือศีลนี้แหละนางยักษ์จักพาให้ประสบพบความสุขความเย็นใจจงรักษาไว้ให้มั่นคงต่อไปเถิด”^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๒๙๐.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๑๕

หากบุคคลในสังคมต่างก็ไม่รักษาศีลแล้ว ก็จะทำให้เกิดปัญหาแก่สังคมสร้างความเดือดร้อนไปทั่ว ดังตอนที่ ๒๔ “ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ” พระเจ้าวิเทหราชตรัสเล่าให้มโหสถบัณฑิตได้ทราบถึงความเป็นไปของชาวเมืองปัญจาละ ที่ไม่ยึดมั่นในศีล ประพฤติผิดศีลจนก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชนไปทั่วแผ่นดิน ดังข้อความว่า

เจ้าปัญจาลราชปกครองบ้านเมืองเป็นอย่างไร กลางวันกลางคืนเดือดร้อนทั้งนั้น กลางวันต้องคอยหลบหนีเจ้าพนักงานของพระองค์ที่มาคอยรีดนาทาเร้น กลางคืนก็ไม่เป็นอันหลับนอนต้องคอยระวังพวกโจรเข้าปล้น ... ในแผ่นดินนี้ไม่รู้ว่ามีศีลธรรม พวกกันมาจากไหนมาว่สุมกันมากมาย^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นโทษของการไม่รักษาศีลของชาวเมืองปัญจาลนคร ข้าราชการทำการฉ้อฉลประชาชน และทำให้พวกมิจฉาชีพออกมาสร้างความเดือดร้อนไปทั่วเมือง เป็นเหตุทำให้ประชาชนต่างก็เดือดร้อนหาความสุขไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้อยู่ร่วมกันในสังคมพึงตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องรักษาศีล

ดังนั้น ศีล ๕ จึงเป็นจริยธรรมเบื้องต้นที่ทุกคนควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ส่วนตน คือ เมื่อรักษาศีลแล้วจะได้ชื่อว่าเป็นคนมีความประพฤติทางกาย และทางวาจาเรียบร้อยดี และเพื่อประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม คือ ความสุขสงบอันเกิดจากการไม่ล่วงละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น ดังที่ลำครองสิทธิ์ คำสงค์^๒ ได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธศาสนาวางหลักมนุษยธรรมซึ่งเป็นรากฐานทางสังคม กล่าวคือ ศีล ๕ มีบทบาทในการปกป้องสิทธิส่วนบุคคลมิให้ถูกล่วงละเมิด และมีให้ล่วงละเมิดในสิทธิของบุคคลอื่น หลักมนุษยธรรมหรือศีล ๕ จึงเป็นหลักธรรมสำหรับธำรงสังคมให้เกิดความสุข ในการที่จะรักษาศีล ๕ ได้สมบูรณ์ดีต้องอาศัยหลักพุทธธรรมอื่นๆ ร่วมด้วย โดยให้ปฏิบัติควบคู่กันไปอันได้แก่ เบญจธรรมหรือกัลยาณธรรม ดังนี้

๒.๓.๑.๒ เบญจธรรม หมายถึง ธรรมอันทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนดีงาม มี ๕ ประการ ดังนี้

“๒.๓.๑.๒.๑. เมตตากรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มี
ความสุขความเจริญและความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร*. หน้า ๒๑๘

^๒ ลำครองสิทธิ์ คำสงค์. (๒๕๔๕). *การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมนุษยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท*” หน้า ๒๖.

๒.๓.๑.๒.๒. มีสัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต

๒.๓.๑.๒.๓. มีกามสังวร ความสำรวมในกาม ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส

๒.๓.๑.๒.๔. มีสัจจะ พุดจริง ไม่โกหกหลอกลวง

๒.๓.๑.๒.๕. มีสติสัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิดรู้ตัวอยู่เสมอว่า สิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ระวังไม่ให้เป็นคนมัวเมาประมาท"^๑

ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนครได้เสนอหลักจริยธรรมเบื้องต้นเกี่ยวกับเบญจธรรมไว้ดังนี้

๒.๓.๑.๒.๑ เมตตากรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุข ความเจริญและความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๔๖ "สื่อสารศีก" พราหมณ์อนุเกวฏฐนทนาภิรมโสดบัณฑิตในเรื่องที่มนุษย์ทำสงครามกันว่าเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง และได้กล่าวถึงความสำคัญของความเมตตากรุณาที่มนุษย์พึงมีต่อกัน ดังข้อความว่า

คนเราควรจะมีไมตรีกันไม่เบียดเบียนกัน ... มนุษย์เราเกิดมามีร่างกายอันธรรมชาติได้ประสาทสวรรค์เพื่อความอ่อนอ่อนต่อกันเป็นแท้นื้อหนึ่งหรือก็หนุ่มนิมฉิวพรรณก็เกลี้ยงเกลา ปราศจากความหนาอันจะเป็นเกราะต้านทาน แม้แต่ความแปรผันของฤดูกาลต้องอาศัยผ้าห่มผ้าห่มปิดป้องกาย พุดถึงอาวุธที่จะประหารกันแล้วก็มิได้มีติดประจำกายมาแต่กำเนิด เขียวก็ไม่สามารถจะใช้เป็นอาวุธได้ตั้งเขี้ยวสัตว์ เล็บแล้วก็ทำนองเดียวกัน และบนศีรษะก็ไว้เขาเครื่องประหัดประหารกัน มนุษย์มาสร้างสรรค์ด้วยสัมภาระในภายหลังทั้งนั้น ไม่น่าเลยที่จะเบียดเบียนบีฑากันให้เดือดร้อน"^๒

จากข้อความดังกล่าว พราหมณ์อนุเกวฏฐได้แสดงให้เห็นหลักเบญจธรรมเรื่องความเมตตากรุณา โดยแสดงให้เห็นว่ามนุษย์ทุกคนต้องมีความเมตตากรุณาต่อกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันเพื่อความสงบสุขของสังคม

ในตอนที่ ๕๖ "มาตุระรับสืบท" มโหสถบัณฑิตเลี้ยงนกแขกเต้าชื่อมาตุระไว้ใช้งานเพื่อสืบราชการลับและส่งข่าวสารต่างๆ เมื่อมโหสถบัณฑิตจะส่งนกมาตุระไปสืบข่าวอันเป็นแผนการณ์ชั่ว

^๑ พระธรรมปิฎก (๒๕๔๓). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. หน้า ๑๙๖.

^๒ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๑๙.

ร้ายของอำมาตย์แก้วที่วางแผนการให้พระเจ้าอริราชจุลนีทำสงครามยึดเมืองต่างๆ ทัวชมพูทวีป
นกมาถูระได้แสดงความคิดเห็นถึงพฤติกรรมของอำมาตย์แก้วว่ามีใช้อารยชน เพราะอำมาตย์แก้ว
ขาดความเมตตากรุณา ดังข้อความว่า

ธรรมตามนุษย์นั้นควรจะมีเมตตากรุณาเป็นหลักธรรมประจำใจ อย่างน้อยที่สุด
ก็ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ... การกดขี่ข่มเหงกันเพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่นั้นปรากฏชัด
ว่าเป็นเรื่องของพวกเขาเดรัจฉานแท้ๆ ก็เมื่อมนุษย์เอาเรื่องของเดรัจฉานมาเป็นคติประจำใจ
แล้วจะไม่ให้เรียก “ตัวร้าย” ได้อย่างไรเล่าเจ้าข้า^๑

ข้อความดังกล่าว สอนให้รู้ว่ามีมนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาเป็นหลักประจำใจอย่างน้อย
ที่สุดก็ควรมีความเมตตากรุณาต่อกันในฐานะเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มีแต่พวกเดรัจฉานเท่านั้นที่ชอบ
ข่มเหงรังแกแก่งแย่งความเป็นใหญ่กัน

๒.๓.๑.๒.๒ มีสัมมาอาชีวะ หมายถึง การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต
ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๑ “กลับเข้าเมือง” มโหสถบัณฑิตได้หลบหนีราชภัย
ไปอยู่ที่ชนบท เมื่อพระเจ้าวิเทโหราชทรงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงานออกติดตามหามโหสถบัณฑิต
เพราะต้องการให้ช่วยแก้คำถามปริศนาเทวดา เจ้าพนักงานจอมโหสถบัณฑิตกำลังปั้นหม้ออยู่จึง
ได้ถามถึงสาเหตุว่าทำไมจะต้องมาเป็นช่างปั้น มโหสถบัณฑิตอธิบายให้เจ้าพนักงานทราบถึงความ
เป็นไปของมนุษย์ต่างก็ดิ้นรนทำมาหาเลี้ยงชีพทั้งนั้น จะเป็นงานอะไรก็ต้องทำขอให้เป็นงานสุจริต
ดังข้อความว่า

“ข้าพเจ้ากำหนดกฎแห่งเหตุแล้วสิ่งใดกระทำ จะเป็นการประหลาดอะไรกัน
ในเมื่อผู้มีฐานะเช่นข้าพเจ้ามาเป็นลูกมือของช่างหม้อ การนี้เป็นความชอบธรรมมิใช่หรือ
มนุษย์เรานี้ท่านคิดว่ามีสภาพโดยทั่วๆ ไปวิเศษนักหนา ความจริงนั้นฐานะของมนุษย์เป็น
เพียงอุทรทูต คือ “ทูตของท้อง” เท่านั้น เมื่อปากเรียกร้อง เมื่อท้องอุทธรณ์ มนุษย์ก็
ดิ้นรนทำการโน้นกิจนี้ทำให้แก่ปากท้องนั้นแล้ว ท่านเอยฐานะของข้าพเจ้าก็เป็นเช่นนั้น
เมื่อปากของข้าพเจ้าเรียกร้อง เมื่อท้องของข้าพเจ้าอุทธรณ์ ข้าพเจ้าก็ต้องทำงานทุกๆ
อย่างที่เป็นสุจริตที่ข้าพเจ้าสามารถ”^๒

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทร หน้า ๓๙๕.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๑๖๒.

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ว่ามีโศกบัณฑิตดำเนินชีวิตตามหลักเบญจธรรมโดยการประกอบสัมมาอาชีพ โดยไม่เลือกงานที่ทำขอให้งานที่ทำนั้นถูกต้องเป็นอาชีพสุจริตก็พอ

ในตอนที ๑๘ “สัณทิตคิดทำลาย” นางอมราเทวีคนรักของมโหสถบัณฑิตเกิดความกังวลใจในพฤติกรรมอันไม่ชอบมาพากลของอำมาตย์ทั้งสี่ คือ เสนก กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ ซึ่งได้ขโมยเครื่องราชูปโภคของพระเจ้าวิเทโหราชแล้วจึงให้คนใช้นำมาขายให้ตน เมื่อมโหสถบัณฑิตทราบความดังกล่าว จึงได้ปลอบใจคนรักของตนว่าไม่ให้วิตกกังวลจนเกินเหตุ ดังข้อความว่า

“มีแม่ค้านำของมาขายให้ ๔ ราย” อมราเทวีเริ่มแล้วเล่าให้ทราบตลอดพร้อมกับนำบันทึกให้ดูด้วยแล้วกล่าวเชิงวิตกว่า “ดิฉันไม่ทราบว่าจะอะไรเกิดขึ้นเจ้าคะ”

“อย่าวิตกไปเลยเทวีของฉัน” ท่านมโหสถกล่าวเอาใจ “ผลอะไรก็ยังไม่ปรากฏจะไปกังวลไป คอยดูผลที่ปรากฏต่อไปก่อนจะดีกว่า”

“ดิฉันคาดว่า อาจารย์ทั้ง ๔ คงมีเลสนัยอะไรสักอย่างหนึ่งเป็นแน่เจ้าคะ” แดลงความคิดตามคำมูล “และเกรงว่าจะเป็นความเดือดร้อนแก่เราด้วยซ้ำเจ้าคะ”

“ความเดือดร้อนไม่มีแก่ผู้สุจริต” ท่านมโหสถกล่าวหนักแน่น “ผู้สุจริตย่อมอยู่ในที่เย็นเสมอ คือ เมื่อคำนึงถึงความสุจริตของตนแล้วก็เย็นใจขึ้นใจ นั่นเป็นผลอันเพียงพอแล้วสำหรับผู้สุจริต”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่ามีผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในความสุจริตย่อมนำมาซึ่งความสงบร่มเย็น แม้คำนึงถึงความสุจริตจิตใจของตนก็ย่อมส่งผลให้สุขใจ

๒.๓.๑.๒.๓ กามสังวร หมายถึง ความสำรวมในกาม ให้พึงพอใจในคู่ครองของตน ดังตอนที่ ๑๐ “พระนางอุทุมพร” พระเจ้าวิเทโหราชได้พบหญิงสาวคนหนึ่งบนต้นมะเดื่อแล้วเกิดความพอใจในตัวนาง ทรงรับสั่งให้อำมาตย์ถามประวัติของนางก่อน และเมื่อทราบว่านางถูกสามีทอดทิ้ง จึงทรงรับนางมาแล้วแต่งตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี ดังข้อความว่า

อำมาตย์ผู้ใกล้ชิดได้รับพระกระแสรับสั่งว่า “เจ้าจงไปถามนางให้รู้เรื่องราวที่แล้วก็ถามให้รู้ด้วยว่านางมีคู่ครองหรือไม่”

อำมาตย์ผู้นั้นได้ถามเรื่องราวของนางอย่างละเอียด ลงท้ายก็ถามถึงเรื่องสามี
นางก็ตอบตามความจริง

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร หน้า ๑๔๒

ในเรื่องสามีนางตอบว่า "สามีของดิฉันมีแล้วเจ้าข้า เป็นคนที่ทางสกุลยกให้ แต่เขาหลอกให้ดิฉันขึ้นมายืนบนด้นมะเดื่อนี้แล้วทอดทิ้งดิฉันเสียหลบหนีไปแล้วเจ้าข้า"

อำมาตย์นำเรื่องราวของนางตั้งแต่นั้นจนปลายขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบตามคำที่นางเล่าทุกประการ

พระเจ้าวิเทโหราชทรงทราบตลอดแล้วรับสั่งทันทีว่า "ภันทะไม่มีเจ้าของ ตกเป็นของหลวง" พลาทงรับนางลงมาให้ขึ้นสู่คอพระคชาธารทรงพาไปพระราชนิเวศน์แล้วทรงอภิเษกสถาปนานางไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี เป็นที่ทรงโปรดปรานพอพระหฤทัย เพราะทรงได้นางที่ด้นมะเดื่อ คนทั้งหลายจึงพากันขนานพระนามว่า "พระเทวีอุทุมพร"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ยึดมั่นในศีลของพระเจ้าวิเทโหราชทรงปฏิบัติตนอยู่ในกรอบของศีล มีความสำรวมระวังมิให้เกิดข้อผิดพลาด โดยการให้สอบถามถึงประวัติเพื่อให้รู้ว่านางเป็นหญิงที่มีสามีหรือยังไม่มีสามี ก็เพื่อป้องกันข้อครหาว่าแย่งชิงภรรยาของคนอื่นมาเป็นภรรยาของตน ซึ่งจะเป็นการกระทำที่มีชบธรรมเนียม

ในตอนที ๑๙ "สื่บัณฑิตอัปยศ" อำมาตย์ทั้ง ๔ คือ เสนก กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ได้พยายามจะเป็นชู้กับภรรยาของคนอื่น ถูกนางอมราเทวีจับได้พร้อมทั้งลงโทษและสั่งสอนให้มีความสำรวมในกาม ดังข้อความว่า

"ท่านทั้ง ๔ เป็นบัณฑิตของพระเจ้าวิเทโหราช เป็นผู้มียศศักดิ์อันฐานอันสูงส่งเป็นที่เคารพนับถือของมหาชน จะเปรียบว่าท่านทั้ง ๔ เป็นเหมือนศักดิ์ทั้ง ๔ อันคำชู้วิเทหรรู้ก็ไม่ผิด ควรเป็นอย่างยิ่งที่พวกท่านจะต้องดำรงตนไว้ในทางที่ดีที่ชอบอย่างมั่นคงให้เป็นแบบฉบับสำหรับประชาชนทั่วไปจะได้ประพฤติตนตามอย่าง หากท่านผู้เป็นหลักรมาเรวณหลวไหลเสียเช่นนี้ ประชาชนชาวแคว้นจะได้แบบฉบับที่ดีที่ชอบจากผู้ใดเล่ามิเท่ากับบ้านเมืองปราศจากหลักคำชู้ในวันจะล่มจมไปเช่นนั้นหรือ" ...

พวกท่านพยายามจะคบหากับภรรยาของคนอื่น ดังที่พวกท่านกระทำแก่ดิฉัน ปรากฏผลอยู่ ณ บัดนี้ การกระทำเช่นนี้จะสมกับฐานะแห่งราชบัณฑิตของกรุงมิลานครละหรือ และการอย่างนี้พวกท่านจะมีกระทำแก่สตรีอื่นๆ มาแล้วดอกหรือ ปัญหาเหล่านี้คำตอบอยู่ที่การกระทำของพวกท่านเอง หากว่าการที่ดิฉันกระทำแก่พวกท่านครั้งนี้จะได้ทำให้ท่านรู้จักหลาบจำ ไม่ก่อกรรมทำเข็ญแก่ใครๆ ต่อไปในภายภาคหน้า หากท่าน

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหากบิลิตแห่งมิลานคร* หน้า ๖๘.

กลับประพฤติเป็นคนดี ควรแก่ฐานะและควรเป็นหลักบ้านเมืองได้แล้ว ดิฉันจะพอใจ
หนักหนา เพราะการกระทำของดิฉันในครั้งนี้ได้ช่วยให้พวกท่านพ้นจากนรกได้ทีเดียว”^๑

จากข้อความดังกล่าว นางอมราเมวีได้สอนให้อำมาตย์ที่ ๔ ได้รู้จักสำรวจในเรื่องงาม ให้
พอใจในคู่ครองของตน ไม่ล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่นอันเป็นความประพฤติที่ไม่ดี และให้
ประพฤติตนอยู่ในกรอบของศีลธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน

๒.๓ ๑ ๒.๔ การมีสัจจะ พุดจริงทำจริง รักษาคำพูดไม่โกหก
หลอกลวง ดังในตอนที่ ๗๑ “ย้ายจากมิลินา” มโหสถบัณฑิตกราบทูลลาพระนางปัญจาลนที
และพระโอรส เพื่อไปรับตำแหน่งเสนาบดีที่เมืองปัญจาลนครตามคำปฏิญญาที่ให้ไว้กับพระเจ้า
อริราชจุลนีว่ามีเมื่อพระเจ้าวิเทหราชสวรรคตแล้ว หากตนยังมีชีวิตอยู่จึงจะมารับตำแหน่งเสนาบดี
ตามพระดำรัสเชื้อเชิญ แต่ถูกพระนางปัญจาลนทีและพระโอรสขอร้องไว้เพราะไม่อยากให้ไป
มโหสถบัณฑิตอธิบายถึงความสำคัญของการรักษาสัจจะว่าจำเป็นสำคัญ ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทหราชน้อยทรงสดับแล้วตรัสว่า “ท่านบัณฑิตอย่าเพิ่งทิ้งฉันไปเลย
อยู่กับฉันเถิด ฉันยังเด็กอยู่ ฉันกำลังตำรอยู่ว่าจะสถาปนาท่านในตำแหน่งของบิดาฉัน
จักยกย่องเชิดชูท่านต่อไปอย่าไปเลยนะท่านบัณฑิต”

พระนางปัญจาลนทีประทับร่วมอยู่ด้วย ก็ได้ช่วยทัดทานมีพระเสาวนีย์ว่า
“ท่านบัณฑิตท่านอย่าไปเลย ท่านไปแล้วเราจะได้ที่พึ่งที่ไหนอีกเล่า ไม่มีแล้วที่พึ่งของ
เรา ดิฉันและพระราชามีกิจการอะไรก็ไม่รู้จะปรึกษาผู้ใด อย่าไปเลยนะท่านบัณฑิตอยู่ที่
มิลินานี้เถิด”

ท่านมหาบัณฑิต กราบบังคมทูลว่า “พระมหากษัตริย์คุณล้นเกล้าฯ แต่
ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายปฏิญญาไว้ แต่พระอัยกาธิราชของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว
พระพุทธเจ้าข้า คำปฏิญญาขอมเป็นสำคัญเหนือสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าไม่อาจที่จะไม่ไปพระพุทธเจ้าข้า”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามโหสถบัณฑิตเป็นผู้ยึดมั่นในคำสัญญา เป็นคนพูดจริงทำ
จริงไม่โกหกหลอกลวง เป็นคนรักษาคำพูดซึ่งที่ตนได้ให้ไว้กับพระเจ้าอริราชจุลนี

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินนคร หน้า ๑๕๑

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔๖๕-๔๖๖.

๒.๓.๑.๒.๕ การมีสติสัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ การเป็นคนรู้จักยังคิดรู้ตัวอยู่เสมอไม่ว่าจะทำอะไร ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๔๐ “ชาวมิลลาพรีนศึก” เกิดสงครามระหว่างปัญจาลนครกับมิลานคร ทำให้ชาวเมืองมิลานครต่างหวาดหวั่นกลัวมรณภัยไม่สามารถควบคุมสติได้ แต่มหิสถบัตถิตผู้เป็นแม่ทัพใหญ่ของมิลานคร ไม่ได้มีความหวาดหวั่น เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา ดังข้อความว่า

ในตอนคำวันนั้นประชาชนชาวมิลลาต่างตกใจตื่นกลัวไปทั่วหน้าไม่มีใครสามารถคุมสติให้ครองตนอยู่โดยปราศจากความหวาดหวั่นพรีนพรีง เว้นแต่ท่านผู้สำเร็จราชการกับพวกนายทหารเท่านั้นที่ดำรงสติมั่นคง ไม่มีอาการตื่นตกใจ คงปฏิบัติหน้าที่ไปตามกำหนด พวกไพร่พลฝ่ายมิลลาอันขึ้นประจำหน้าที่เชิงเทินแล้ว ก็คงมีขวัญดีอยู่ มิได้ครั่นคร้ามขามเกรง มีความเชื่อมั่นในผู้บังคับบัญชาเต็มที่^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ามหิสถบัตถิตและเหล่าทหารหาญของเมืองมิลานครมีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา ไม่ตกใจกลัวจนลืมสติ ต่างก็ดำรงสติมั่นปฏิบัติหน้าที่ตามปกติ แม้ว่าบ้านเมืองจะตกอยู่ในภาวะสงคราม

ในตอนที่ ๖๒ “วิเทหราชกำสรวล” พระเจ้าวิเทหราชทรงบริหารงานไม่รอบคอบ เมื่อครั้งที่ถูกราชทูตแคว้นฝ่ายปัญจาลนครทูลให้เสด็จไปสู่ปัญจาลนครเพื่อรับพระราชธิดาของพระเจ้าอริราชจุลนี แม้มหิสถบัตถิตทูลคัดค้านไม่ให้เสด็จไปเพราะเห็นว่าเป็นกลลวง แต่พระเจ้าวิเทหราชไม่ทรงเชื่อแถมยังขับไล่มหิสถบัตถิตให้หนีออกจากเมืองอีก และเมื่อพระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปปัญจาลนครแล้วถูกฝ่ายพระเจ้าอริราชจุลนีปิดล้อมเพื่อจับตัวนำไปสำเร็จโทษ พระเจ้าวิเทหราชเกิดความกลัวมรณภัยจึงขอความช่วยเหลือจากเสนาอำมาตย์ แต่ไม่มีใครที่จะสามารถช่วยได้จึงขอร้องให้มหิสถบัตถิตช่วยเหลือ มหิสถบัตถิตจึงถือโอกาสเตือนสติด้วยการยกข้อผิดพลาดต่างๆ มากล่าวให้พระเจ้าวิเทหราชได้ตระหนักถึงความผิดพลาดอันเกิดจากความไม่ใช้สติพิจารณาให้รอบคอบก่อน เพื่อจะได้ไม่ผิดพลาดในครั้งต่อไปอีก ดังข้อความว่า ...

พระเจ้าวิเทหราชถูกท่านมหาบัตถิตทรมานด้วยการกราบทูลอ้างถ้อยคำต่างๆ ที่เคยกราบทูลไว้ ทั้งที่ทรงดำริและขับไล่ในคราวที่หารื้อกันครั้งแคว้นเป็นทูตไปสู่มิลลา ท่านมหาบัตถิตรื้อฟื้นขึ้นมากราบทูลจนหมดสิ้น เพื่อเตือนพระสติให้พระเจ้าวิเทหราชทรงมีสังวรในพระทัยไม่ทรงเชื่อผู้ใดง่ายๆ เพราะเป็นโอกาสที่จะกราบทูลเช่นนั้นแล้ว อีกประการหนึ่ง การที่จะแก้ทุกข์หรือจะปลดเปลื้องความลำเค็ญต่างๆ นั้น ถ้าเป็น

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลานคร. หน้า ๒๘๔.

การกระทำเองแล้วแก้เองก็เป็นความรับผิดชอบของตนเอง แต่ถ้าผู้ผูกกับผู้แก้เป็นคนละคน ผู้ผูกคนหนึ่ง ผู้แก้อีกคนหนึ่ง จำต้องมีวิธีการที่ผู้แก้จะต้องปฏิบัติให้ผู้ผูกสำนึกบ้างว่า การแก้ นั้นลำบากยากเข็ญเพียงไร ถ้าช่วยแก้ไขให้ทั่วคราวที่เกิดติดก็จะเป็นเหตุให้ผู้ผูกรู้สึกง่ายดายเกินไปจะยิ่งผูกมาให้แก้มากขึ้นไม่รู้จักจบไม่รู้จักสิ้น ทั้งจะเห็นความสำคัญของผู้แก้น้อยลงไปก็เป็นได้

ดังนั้น ท่านมหาบัณฑิตจึงกราบทูลรื้อฟื้นความหลังขึ้นมาเพื่อพระเจ้าวิเทโหราชจะได้ทรงเห็นบ้างว่า ในยามเข้าบ่วงอับบ่วงรานั้นรสนชาติเผ็ดร้อนขนาดไหน ลำเค็ญเข็ญเคืองเพียงไร เปรียบผู้ที่ไม่ได้รับความเจ็บปวดก็ยังไม่รู้รสชาติของความเจ็บว่ามืออย่างไร เป็นทุกข์เพียงไหน และสรรพคุณของยาแก้เจ็บปวดมีอยู่เพียงใดก็ไม่รู้ ต่อเมื่อประสบเข้ากับตนเองนั้นแหละจึงจะทราบรสชาติของความเจ็บปวด และถ้ามีผู้เยียวยาให้ก็จะเห็นเป็นความสำคัญของผู้เยียวยา และเห็นสรรพคุณของยาที่แก้ไข ดังนั้น ท่านมหาบัณฑิตจึงได้กราบทูลรื้อพระเจ้าวิเทโหราชอย่างหนัก^๑

จากข้อความดังกล่าว มหาบัณฑิตสอนให้พระเจ้าวิเทโหราชรู้จักใช้สติปัญญาพิจารณาให้รอบคอบก่อนตัดสินใจทำอะไรลงไป อย่าได้หลงลืมสติ มิเช่นนั้นก็จะมีความผิดพลาดในการงานอันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจในภายหลัง

หลักเบญจธรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกคนควรยึดถือปฏิบัติควบคู่ไปกับหลักเบญจศีล เพราะคนเราจะมีแต่ศีลอย่างเดียวมิได้ ต้องมีธรรมประจำใจด้วยจึงจะได้ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม ดังที่ วิชัย เจริญธรรม^๒ ได้กล่าวไว้ว่า ผู้ปฏิบัติเว้นจากข้อห้ามทั้ง ๕ ข้อ จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล แต่ผู้มีศีลจะชื่อว่ามีกัลยาณธรรมทุกคนหามิได้ เช่น คนหนึ่งเป็นคนมีศีลไปทางเรือพบเรือล่มคนกำลังว่ายน้ำอยู่ เขาสามารถที่จะช่วยได้ แต่ไม่ช่วยจนคนนั้นจมน้ำตาย ศีลของเขาไม่ขาด แต่ปราศจากความกรุณายังเป็นที่น่าติเตียนเพราะส่วนนั้นจะจัดว่าเขามีกัลยาณธรรมไม่ได้ ถ้าเขาเห็นแล้วมีความกรุณาเตือนใจหยุดช่วยคนนั้นให้พ้นอันตรายได้ จึงจะชื่อว่ามีทั้งศีลมีทั้งกัลยาณธรรมด้วยเหตุนี้ ศีลและธรรมจึงต้องปฏิบัติควบคู่กันไป ดังในตอนที่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญญาละ” ได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของศีลธรรมว่าเป็นเครื่องรับรองความเจริญของบ้านเมือง ดังข้อความว่า

“ศีลธรรมเป็นคุณสมบัติสำคัญของบ้านเมือง ยิ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมากยิ่งมีความสำคัญมาก เพราะเป็นคุณที่จะธำรงความเจริญไว้ให้มั่นคงดำรงอยู่ได้ แม้ปราศจากคุณ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร หน้า ๔๒๗

^๒ วิชัย ธรรมเจริญ. (๒๕๔๓). คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาชั้นตรี. หน้า ๑๕๑.

คือศีลแล้ว ถึงจะเจริญรุ่งเรืองปานใด ก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นหลักประกันความรุ่งเรืองนั้นๆ ไปได้ เหมือนพาหนะที่มีความเร็วต้องมีอาการทรงตัวดียิ่งเร็วมากเพียงใด ก็ยังต้องการอาการทรงตัวมากเพียงนั้น แม้ปราศจากอาการทรงตัวเป็นถึงความล้มจมทีเดียว ฉะนั้นใด คุณคือศีลธรรมนั้นนั้น เป็นเหมือนอาการทรงตัวของบ้านเมือง แม้ขาดเสียแล้วจะเจริญ ปานใด ก็ไม่แคล้วที่จะต้องล้มจม”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ความสำคัญของศีลธรรมที่ช่วยให้บุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะศีลเป็นเครื่องควบคุมความประพฤติทางกายและทางวาจาของคนให้เรียบร้อยดีงาม ส่วนธรรมเป็นเครื่องรักษาใจให้ดีมีให้ตกไปในความชั่ว เมื่อประพฤติอยู่ในกรอบของศีลธรรมแล้ว สังคมนั้นก็จะมีแต่ความสงบสุข

๒.๓.๒ หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

บุคคลที่ต้องการประสบความสุขความเจริญรุ่งเรืองในการครองเรือน ควรประพฤติปฏิบัติ ตามหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้เรียกว่า “ฆราวาสธรรม” มี ๔ ประการ คือ

๒.๓.๒.๑ สัจจะ ความซื่อตรง ซื่อสัตย์จริงใจ พูดจริงทำจริง

๒.๓.๒.๒ ทมะ การฝึกฝนตนเอง การข่มใจ ฝึกนิสัย

๒.๓.๒.๓ ขันติ ความอดทน ตั้งหน้าทำกรงานด้วยความขยันหมั่นเพียร

๒.๓.๒.๔ จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่^๒

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทได้เสนอพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องหลักการครองเรือนไว้ดังนี้

๒.๓.๒.๑ สัจจะ หมายถึง ความซื่อสัตย์ พูดจริงทำจริง ดังที่พระธรรมกิตติวงศ์^๓ ได้อธิบายความหมายของสัจจะไว้ว่า สัจจะที่เป็นคำพูด หมายถึง คำตรง คำพูดที่ไม่โกหก หลอกลวง สัจจะที่เป็นคุณธรรม หมายถึง ความซื่อสัตย์ ความจริงใจ มีจิตใจตรงไม่คิดคด ดังในตอนๆ ๒๔ “เลศอุบาทว์” อามตย์เสนกและพรรคพวกของตนได้ถามมโหสถบัณฑิตถึง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินท หน้า ๒๕๕-๒๕๖.

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต. หน้า ๔๕๙-๔๖๐.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (๒๕๔๔). ภาษารธรรม. หน้า ๑๖๔

หลักครองเรือนว่าควรเป็นเช่นไร มโหสถบัณฑิตจึงได้อธิบายหลักการครองเรือนว่าประการแรก ทุกคนต้องมีสัจจะ คือ ความจริงใจ ความซื่อสัตย์ ดังข้อความว่า

“บุคคลที่เกิดมามีชีวิตอยู่ในโลก โดยเฉพาะในแว่นแคว้นแดนดินนี้ ทุกๆ คนมุ่งมาดปรารถนาความรุ่งเรืองแห่งชีวิตทั้งนั้น แต่บางคนก็สมปอง บางคนก็ไม่สมมาด ทั้งนี้เห็นร่วมกันว่าเป็นด้วยมิได้ทราบถึงคติแห่งการดำรงชีพว่าควรมีอะไรก่อนแล้วต่อไป ควรมีอะไร สิ่งเหล่านี้เชื่อว่าจะเกื้อกูลแก่การดำรงชีพของคนได้ดี แม้ท่านผู้รู้หลัก นักปราชญ์ได้กำหนดกฎเกณฑ์ไว้ พวกข้าพเจ้าพากันหยิบยกปัญหานี้ขึ้นพิเคราะห์ เพื่อจะกำหนดเป็นเกณฑ์ในการดำรงชีพต่างคนต่างว่าคนละทางไม่ลงรอยกันได้ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงขอพึงปรีชาของท่านโปรดวินิจฉัยนัยที่เกิดขึ้นว่า อันลูกผู้ชายดำเนินในกิจอันเป็นประโยชน์ควรตั้งตนไว้ในคุณธรรมอะไรเป็นเบื้องต้น”

“ก่อนอื่นใดทั้งหมดต้องมีความสัตย์ ต้องดำรงตนไว้ในความสัตย์” ท่าน มโหสถตอบทันที เพราะความเจนจบในคติโลก” ...

อนึ่งเล่า ท่านก็ยอมทราบได้ดีแล้วว่าโลกต้องอาศัยผู้อื่น คนในโลกต้องพึ่งพาอาศัยกันมิฉะนั้น ความเป็นอยู่ก็จะไม่ราบรื่น แม้แต่การแสวงหาทรัพย์ก็ต้องอาศัยผู้อื่น ทำให้จึงต้องอาศัยผู้อื่น เพราะของตนยังไม่มีหรือมีแต่ยังไม่เป็นปึกแผ่น ก็ต้องอาศัยทรัพย์ผู้อื่นเพื่อความเป็นปึกแผ่นของตน การที่ต้องอาศัยผู้อื่นนั้นจะอาศัยเขาได้ก็ด้วยการปรับตนเองให้เข้ากับเขาได้ การปรับตนเองให้เข้ากับผู้อื่นได้ก็ต้องอาศัยความสัตย์ความจริงเป็นหลักสำคัญ คนไม่มีสัตย์คนที่ไม่ดำรงในความจริงย่อมไม่เป็นที่ไว้วางใจของใคร ย่อมไม่เป็นที่เชื่อถือของผู้อื่น ใครเล่าพอใจติดต่อกับคนซัดซี้โกงหน้าไหว้หลังหลอก กลับกลอกปลิ้นปล้อน”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าบุคคลโดยทั่วไปควรมีความซื่อสัตย์จริงใจ เพื่อจะได้เป็นที่เชื่อถือแก่คนรอบข้าง เพราะคนเราอยู่รวมกันเป็นสังคมใหญ่จำเป็นต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นการคบหาสมาคมก็ดี การร่วมกิจกรรมก็ดี บุคคลที่มีความซื่อสัตย์จริงใจนั้นย่อมเป็นที่ชื่นชอบของคนอื่น ดังนั้น ความซื่อสัตย์ต่อกันจึงเป็นหลักสำคัญประการแรกที่จะเป็นเครื่องค้ำประกันความสุขสงบของการอยู่รวมกันในสังคม

๒.๓.๒.๒ ทมะ หมายถึง การฝึกตน ฝึกนิสัย อบรมใจทำให้สามารถควบคุมได้ ไม่ปล่อยยให้พุงซ่านไปตามอารมณ์ ทำให้ใจสงบรู้จักยั้งคิดและใช้มีสติปัญญาเพื่อแก้ไขข้อผิดพลาด ซึ่งพระพุทธศาสนาสอนให้พุทธบริษัทรู้จักฝึกตน มนุษย์จะประเสริฐกว่าสัตว์ก็ด้วยการฝึกฝนตนเอง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัณชิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๑๘๑-๑๘๒, ๑๘๔

ดังมีพระพุทธพจน์ที่ว่า “ทณฺโถ เสฏฺฐิ มนุสฺเสสุ บรรตามนุสฺยด้วยกัน ผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด”^๑ ดังตอนที่ ๔๖ “สื่อสารศึก” พราหมณ์อนุเกวฏฺ์ได้สนทนาแลกเปลี่ยนความรู้กันกับมโหสถบัณฑิต พราหมณ์อนุเกวฏฺ์ได้กล่าวถึงวิถีดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นมีอุดมคติของแต่ละคนแตกต่างกัน บางคนมีเป้าหมายของชีวิตที่ตนเองตั้งไว้สูง บางคนก็ตั้งไว้ต่ำ แต่ทุกคนจะก้าวไปสู่ความสำเร็จตามความคาดหวังนั้นได้ก็ด้วยการกระทำการฝึกฝน มิใช่จะไปได้ด้วยการนึกคิดและการพูด ดังข้อความว่า

“ก็อุดมคติของมนุษย์นั้นเป็นที่ตระหนกอยู่โดยทั่วไป มิได้เสมอกัน บางคนมีอุดมคติสูง และสามารถที่จะดำเนินกายวาจาไปสู่อุดมคตินั้นได้ บางคนมีอุดมคติต่ำ และมีความสามารถเหมาะที่จะปฏิบัติกายวาจาไปในอุดมคตินั้น ผู้มีอุดมคติสูงแล้วก็เป็นผู้ประณีตแล้วโดยอรรถาธิบาย ผู้มีอุดมคติต่ำก็เป็นผู้ไม่ประณีตด้วยอรรถาธิบาย แต่ในการก้าวขึ้นสู่อุดมคติที่สูงเกินความสามารถของผู้มีอุดมคตินั้น จึงพึงเป็นไปได้แต่เพียงถ้อยคำพูดที่ออกมาเท่านั้นหรือ? หากเป็นเช่นนั้นแล้วไซ้ จะมีใครบ้างเล่าในโลกนี้ที่ยอมตนให้ตกอยู่ในภาวะอันต่ำต้อย ทุกคนคงจะก้าวไปสู่ความสูงส่งด้วยกัน ด้วยการฝึกฝน ด้วยการบำเพ็ญและการสร้างสมอันยิ่งยวดเท่านั้นมิใช่หรือ ที่จะสนับสนุนให้บุคคลก้าวสู่อุดมคติอันสูงได้ มิใช่ก้าวขึ้นไปได้แต่เพียงความนึกคิดและเพียงคำพูด”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนทุกคนรู้จักฝึกฝนตนเอง เพื่อจะได้ก้าวไปสู่จุดหมายในการดำเนินชีวิตของตน ทุกคนต้องหมั่นฝึกฝนตนเอง เมื่อกล่าวโดยหลักการในทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธองค์ได้วางหลักในการศึกษาเพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ฝึกตน เพื่อก้าวไปสู่ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบและประสบผลสำเร็จในชีวิตไว้ ๓ ทางด้วยกัน คือ ๑) ด้านพฤติกรรม ๒) ด้านจิตใจ ๓) ด้านปัญญา หรือเรียกว่าหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยในแต่ละข้อมีจุดมุ่งหมายในการฝึกตนในแต่ละด้านดังนี้

๑. ด้านพฤติกรรม หรือศีล เป็นการฝึกพัฒนาความประพฤติของตนในด้านกาย และทางวาจาให้เรียบร้อย เพื่อจะได้มีความประพฤติที่งดงามเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น ฝึกให้เป็นคนมีความสุจริตทางกาย วาจา ให้เป็นคนมีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน ซึ่งจะส่งผลให้สามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑. หน้า ๔๙

^๒ ไย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบັນฑิตแห่งมิกิลานคร หน้า ๓๒๔

และเอื้อต่อการสร้างสรรค์สังคมให้ดีขึ้น พร้อมทั้งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคุณภาพด้านจิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงาม

๒. ด้านจิตใจ หรือสมาธิ เป็นการฝึกฝนพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น โดยการปลูกฝัง คุณธรรมให้เกิดขึ้นในใจ เพื่อให้จิตใจมีความมั่นคงยึดมั่นในความสุข ทำให้เป็นคนมีสุขภาพจิตที่ดี รู้จักยับยั้งชั่งใจ ซึ่งจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม และส่งผลต่อไปในด้านการ พัฒนาปัญญาได้เป็นอย่างดี

๓. ด้านปัญญา เป็นการฝึกฝนตนเองให้รู้จักสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์และมีประโยชน์ รู้คุณและโทษ รู้จักพัฒนาปัญญาของตน และดำเนินชีวิตโดยใช้ปัญญาเป็นเครื่องส่องทาง ดังนั้น การฝึกฝนตนเองต้องฝึกควบคู่กันไปทั้งสามด้าน มิใช่มุ่งเน้นไปในด้านใดด้านหนึ่ง โดยเฉพาะ เมื่อมนุษย์รู้จักฝึกฝนตนเองทั้งสามด้านแล้วก็จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

๒.๓.๒.๓ ขันติ คือ ความอดทน ในการดำรงชีพทุกคนต้องมีความอดทนตั้งหน้า ทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เพื่อความสำเร็จในชีวิตตามที่ตนหวังไว้ ดังในเรื่องมหาบัณฑิต แห่งมิลินทราชนิกาย ตอนที่ ๑๔ “ครองคู่” ได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวพุทธที่ทำงานหาเลี้ยงชีพ ของตน ต่างก็ต้องอาศัยความอดทนเป็นแรงผลักดันไปสู่ความสำเร็จ ดังข้อความว่า

ทวยกสิกรผู้พลิกแผ่นดินหาทรัพย์ต่างจะมักเขม้นประกอบกิจ ก่อนพระอาทิตย์ จะเยี่ยมโลกนั้นเที่ยว ต่างไถต่างคราดด้วยความอดทน ผลนั้นหรือคือความหวัง ความหวังเท่านั้นทำให้กสิกรพากันไถ ความหวังเท่านั้นพาให้กสิกรพากันหว่าน เหมือน กับการงานทั้งหลายในโลก ทุกคนอยู่ด้วยความหวัง สิ้นหวังแล้วหมดหวังแล้ว การงาน อะไรเล่าที่จะเหลืออยู่ กลุ่มไหนกสิกรหนุ่มกับคนไถและคูโคกำลังลุยไปในพื้นดิน กลุ่ม นั้นเล่าก็กสิกรอีก ... กรณีเยแห่งผู้ไถหว่านเหล่านี้หนอ ได้เพิ่มพูนความมั่งคั่งให้แก่ แว่นแคว้น ร่างกายและความอดทนเหล่านี้ได้เลี้ยงรัฐบาลให้รุ่งเรืองบ้านเมืองมีความ สมบูรณ์ บรรดาทรัพย์ในโลกอะไรเล่าจะเสมอเหมือนธัญชาติ บ้านใดเมืองใดไร้ธัญชาติ ก็คือขาดทรัพย์อันประเสริฐสุด”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ากสิกรทั้งหลายเป็นผู้มีความอดทนในการประกอบอาชีพ ของตน เพราะความหวังในผลผลิตที่จะได้จากการทำกิจกรรมจะช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตและเพิ่มรายได้ ในการสร้างฐานะของตนให้ดีขึ้น นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงคำสอนเรื่องความสำคัญของพืชพันธุ์ ธัญญาหาร ที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีพของสรรพสัตว์ในโลก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ใน

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทราชนิกาย. หน้า ๑๐๑.

พระไตรปิฎกว่า “นตถิ ธนัญญสมิ ธนํ ทริพยอื่นเสมอด้วยธัญชาติไม่มี”^๑ เป็นคำสอนให้รู้จักคุณค่าของพืชพันธุ์ธัญญาหารที่มีประโยชน์ในการดำรงชีพ มนุษย์และสัตว์ล้วนแล้วต่างอาศัยพืชพันธุ์ธัญญาหารในการหล่อเลี้ยงชีวิตตนให้อยู่รอด

ในตอนที่ ๒๔ “เลสอุบาท” มโหสถบัณฑิตได้อธิบายหลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนให้แก่อำมาตย์เสนกและคณะฟังว่า ในการดำเนินชีวิตบุคคลนั้นต้องมีความจริงใจในการประกอบกิจการ ไม่เรววนมีความอดทนไม่ท้อแท้ต่ออุปสรรค ดังข้อความว่า

“บุคคลที่มีความสัตย์มีจริง ดำเนินกิจการอันเป็นประโยชน์ ใช้ความจริงใจ
 ดนประกอบการทำงานทำการงานด้วยอาการจริงจัง ไม่ท้อแท้กับความลำบาก ไม่ท้อถอย
กับความยากที่ติดขัด มุ่งให้การทำงานที่กระทำนั้นๆสำเร็จเป็นเบื้องหน้าไม่จับจด ไม่เรวเร
 ผู้เช่นนี้ควรได้รับบำเหน็จจากการทำงาน คือ ผลสำเร็จแห่งการงานนั้นแล”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าการประกอบอาชีพการงานต่างๆ จะประสบผลสำเร็จลงได้ ก็ต้องอาศัยความอดทน ไม่ท้อแท้และไม่ท้อถอยต่ออุปสรรคหรือปัญหาต่างๆ เพราะอุปสรรคหรือปัญหาต่างๆ นั้นมีไว้สำหรับให้มนุษย์ได้แก้ไข มิใช่มีไว้ให้ท้อถอย

บุคคลผู้มีความอดทนต่อการทำงาน มักจะประสบความสำเร็จในชีวิตเสมอ ดังในตอน
 ที่ ๔ “แววปราชญ์” นายโคพภาพเป็นคนยากจน ไม่มีทรัพย์สินเงินทองไปสู่ขอหญิงสาวที่ตนรัก
 ได้อาศัยความอดทนเป็นหลักยอมสมัครตนเข้าไปเป็นข้ารับใช้ในบ้านของหญิงสาวที่ตนรัก ช่วยทำ
 กิจการงานทุกอย่างเรียกว่าหนักเอาเบาสู้ทำอยู่เช่นนี้จนครบ ๗ ปี ฝ่ายมารดาบิดาของหญิงสาว
 จึงยอมยกลูกสาวให้นายโคพภาพ ดังข้อความว่า

ชายหนุ่มเตี้ยแคระ ผิวดำ ชื่อโคพภาพ มีความรักในสาวงามชื่อนางทีฆมาลา
 แต่เพราะโคพภาพเป็นคนขี้อ่อน เสน่ห์ในทางรูปสมบัติบกพร่อง มีหน้าซ้ำทางทรัพย์สมบัติ
 ขาดแคลน ... เมื่อโคพภาพตกเหวรักอันลึกลมมองเห็นเทพธิดาหน้าแจ่มสติดอยู่ที่ปากเหว
 บันไดที่จะก้าวขึ้นก็ไม่มี ในด้านรูปสมบัติและทรัพย์สินก็สิ้นไร้ คงมีแต่คุณสมบัติประการ
 เดียวที่ยังเหลืออยู่ เป็นสิ่งเดียวที่โคพภาพจำต้องใช้เป็นบันไดไต่ขึ้นไปหาแม่เทพธิดา

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕
 สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๑๑.

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๔). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๔๓.

โคภภาพไม่ยอมจำนนนำตนเข้าไปมอบแก่บิดามารดาของนางที่ฆมาลา สุดแต่จะ
ใช้สอยงานหนักก็เอางานเบาที่สุด ไม่มีบ้ายเบี่ยงเลียงหลีกเลี่ยงด้วยความเต็มใจจริง ๆ ยิ่ง
นานวัน นานเดือน อุตสาหะพยายามของเขาก็หนักหนาขึ้นเรื่อย ๆ และใกล้เทพธิดา
มาทุกที พอครบ ๗ ปี ก็ได้รับบำเหน็จสมความปรารถนาได้นางมาครอบครอง^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นผลสำเร็จของนายโคภภาพที่เกิดจากความอดทน ไม่ท้อถอย
ต่ออุปสรรค ยอมรับใช้พ่อแม่นางที่ฆมาลาเป็นเวลา ๗ ปี จึงได้นางที่ฆมาลามาเป็นคู่ครอง ดังนั้น
ในการดำรงชีวิตมนุษย์ทุกคนต้องรู้จักอดทนไม่ท้อถอยต่ออุปสรรคใดๆ จึงจะฝ่าฟันอุปสรรคนั้นๆ
ไปสู่จุดหมายได้

๒.๓.๒.๔ จาคะ หมายถึง ความเสียสละแบ่งปัน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
ดังในตอนที่ ๒๔ “เลสุบาหวั” มโหสถบัณฑิตอธิบายให้แก่คณะของอำมาตย์เสนกพึงถึงหลักการ
ครองเรือนประการสุดท้ายว่าต้องประกอบด้วยความเสียสละแบ่งปัน เพื่อสร้างความรู้สึกเป็นมิตร
กับคนรอบข้าง เพราะหากไม่รู้จักแบ่งปันเอื้อเฟื้อแก่คนรอบข้างก็จะตกอยู่ในท่ามกลางของคนที่ไม่
มีความเอื้อเฟื้อประดุจอยู่ในท่ามกลางกองเพลิง ดังข้อความว่า

“ความมั่งคั่งนั้นจะอำนวยความสะดวกได้อย่างไรพอบัณฑิต” ท่านเสนกสนอง “เป็น
เหมือนอยู่ในท่ามกลางกองเพลิงอย่างนั้น ที่ไหนจะนอนตาหลับได้”

“เมื่อเป็นเช่นนั้น จะสมควรคิดดับเพลิงรอบข้างนั้นเสียหรือ” ท่านมโหสถแถลง
ต่อไป “นั่นแหละเป็นกรณีที่ท่านผู้มีทรัพย์ตั้งตัวได้เป็นปึกแผ่นแล้ว จะต้องบำเพ็ญสืบไป
คือ การแผ่ไมตรีอารีรอบทำให้ทุกๆ คนรู้สึกในความเป็นมิตรมีเมตตาของตนให้จงได้”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักแบ่งปันมีน้ำใจไมตรีต่อกันเพราะการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมนั้น
ทุกคนควรผูกไมตรีต่อกันรอบข้างด้วยความเอื้อเฟื้อแบ่งปันมีน้ำใจให้แก่กัน อันจะนำมาซึ่งการเป็น
มิตรที่ดีต่อกัน ดังในตอนที่ ๑๗ “อมราเทวี” นางอมราเทวีคนรักของมโหสถบัณฑิตได้แบ่งปันทรัพย์
สงเคราะห์ชาวเมืองมิลินครในวันงานพิธีอวาทะระหว่างนางกับมโหสถ ดังข้อความว่า

นางได้รับเฉลิมนามเป็นเทวีเรียกกันว่า อมราเทวี ได้ปฏิบัติตนสมกับเป็นคู่ครอง
ของท่านมโหสถผู้เป็นราชบัณฑิตแต่วันแรกในการโอภาปราศรัย ในการต้อนรับและการ

^๑ แย้ม ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙). *มหาบดินทิตแห่งมิลินคร* หน้า ๑๗.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๑๘๕

สงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ผู้ไปในงานของนายโดยทั่วหน้า ทั้งได้รักษาประเพณีอันเป็น
บทบัญญัติแห่งอารยชนไว้ ในเรื่องทรัพย์สินซึ่งได้รับในวันมงคลของนางมิให้พลาด คือ
ได้แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ ส่งคืนไปส่วนหนึ่ง รับไว้ส่วนหนึ่ง แม้พระราชทรัพย์ที่ทรง
พระกรุณาพระราชทานก็เช่นเดียวกัน นางได้ส่งทูลเกล้าฯ ถวายกิ่งหนึ่งสู่ท้องพระคลัง
บรรดาชาวเมืองเล้าก็ได้รับความสงเคราะห์จากบรรณาการของนาง โดยวิธีอันชอบเหมือน
หนึ่งว่านางกอบกำน้ำใจของชาวเมืองไว้แต่ครั้งแรกทีเดียว^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่านางอมราเทวีเป็นผู้มีน้ำใจรู้จักเสียสละแบ่งปันทรัพย์สิน
ช่วยเหลือชาวเมืองมิติลานคร และยังแบ่งปันทรัพย์สินเข้าสู่คลังหลวงเป็นการช่วยรัฐในการที่จะ
นำไปบริหารประเทศอีกด้วย

๒.๓.๓ หลักการใช้จ่ายทรัพย์สิน

ตามหลักของพระพุทธศาสนา สอนให้บุคคลผู้ครองเรือนรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายให้
พอดี คือ ใช้จ่ายใช้สอยทรัพย์สินให้เหมาะสมกับรายได้ มิให้ฟุ่มเฟือย รู้จักประหยัดเก็บไว้ใช้ใน
คราวจำเป็นในภายภาคหน้า ซึ่งหลักพุทธธรรมดังกล่าวมีชื่อเรียกว่า โภควิภาค ๔ ได้แก่

“๑. เอเกน โภเค ภุญฺเขยฺย ๑ ส่วนใช้จ่ายเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุง
และทำประโยชน์

๒ - ๓. ทวีหิ กมฺมํ ปโยชเย ๒ ส่วน ใช้ลงทุนประกอบการงาน

๔. จตุตถญฺจ นิธาเปยฺย ๑ ส่วนเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น”^๒

ในเรื่องมหابัตติตแห่งมิติลานคร ได้แสดงให้เห็นถึงหลักพุทธธรรมในเรื่องการใช้จ่าย
ทรัพย์สินไว้โดยองค์รวม มิได้อธิบายแยกแยะแสดงให้เห็นทีละประเด็น ดังตอนที่ ๒๒ “พิสูจน์ตน”
มโหสถบัณฑิตกราบทูลแด่พระเจ้าวิเทหราชถึงหลักการใช้จ่ายทรัพย์สินว่า ผู้ครองเรือนต้องรู้จักใช้จ่าย
ทรัพย์สินให้เหมาะสมกับฐานะ รู้จักประหยัดเก็บหอมรอมริบไม่ซ้ำทรัพย์สินก็จะเพิ่มขึ้นตามลำดับ ที่สำคัญ
ต้องหลีกเลี่ยงจากการพนันด้วย ดังข้อความว่า

ผลได้จากการงานนั้นๆ เล่า จะเท่าไรก็รู้จักทำให้พอได้ทุกเมื่อ ไม่ต้องการ
กุนนี้ยืมสินใคร เว้นการพนัน เว้นการลักฉ้อ ได้เท่าไรทำให้พอได้เท่านั้น รู้จัก

^๑ แยม ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิติลานคร. หน้า ๑๓๓.

^๒ พระธรรมปิฎก (๒๕๔๓). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม หน้า ๑๕๐.

ประหยัด คือ การดำรงชีพตามกฎหมายที่อารยชนได้ตั้งไว้โดยเคร่งครัด เช่น แบ่งทรัพย์สินที่ได้มาเป็น ๔ ส่วน ใช้ลงทุน ๒ ส่วน เลี้ยงตนและครอบครัว ๑ ส่วน เก็บไว้ ๑ ส่วน ดังนั้นเป็นต้นไม่ซ้ำทรัพย์สินก็จะก่อตัวเองทวีขึ้นโดยลำดับ เหมือนเมล็ดดินเล็กๆ ที่ปลวกแต่ละตัวชนมาก่อเป็นจอมปลวกใหญ่โตได้

ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลอุปมาถวาย “เหมือนมนุษย์ทุกๆ คนที่เกิดมาในโลกนี้ เมื่อแรกเกิดก็คงเป็นเด็กอ่อนนอนเบาะด้วยกันทั้งนั้น ครั้นภายหลังก็เติบโตขึ้นๆ ตามวัย ความเติบโตของร่างกายแห่งมนุษย์นั้น ๆ มิใช่เติบโตเพราะนำเลือดผู้อื่นมาเพิ่มเลือดของตน นำเนื้อของผู้อื่นมาเพิ่มเนื้อของตนเป็นต้น หามิได้เลยเติบโตด้วยน้ำนมและข้าวป้อนของมารดาเป็นเดิมมาเข้าไปเป็นเลือดเนื้อ และเมื่อเป็นเลือดเนื้อแล้ว ยังคอยป้องกันมิให้เลือดเนื้อนั้นต้องเสียไปอีกเล่า รวมความว่าเติบโตขึ้นเพราะการบำรุงเลี้ยงและการปฏิบัติเป็นอันดีฉันใด กิจการและฐานะของตนในโลกนี้ก็ฉันนั้น จะเจริญขยายออกกว้างขวางได้ก็อยู่ที่ได้รับการบำรุงรักษาดูแลเป็นอันดี”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักใช้จ่ายทรัพย์สินที่หามาได้ให้เหมาะสมกับรายได้ ให้รู้จักวิธีการบริหารทรัพย์สินที่หามาได้ โดยแบ่งเป็น ๔ ส่วน คือ ใช้เลี้ยงตนเองและครอบครัวหนึ่งส่วน ใช้ลงทุนประกอบสัมมาอาชีพสองส่วน อีกหนึ่งส่วนให้เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น นอกจากนี้ยังสอนให้รู้จักหลีกเลี่ยงอบายมุข คือ การพนันอันจะเป็นเหตุให้เสียทรัพย์สิน

๒.๓.๔ คำสอนเรื่องกรรม

คำว่า กรรม หมายถึง การกระทำ ตามความเข้าใจของบุคคลทั่วไปมักเข้าใจว่าเป็นผลของการกระทำในอดีตชาติ ดังที่พระธรรมปิฎก^๒ ได้กล่าวถึงความเข้าใจของชาวบ้านในเรื่องกรรมไว้ ๒ ประการ คือ

๑. กรรม หมายถึง ผลของการกระทำในอดีตชาติ เช่น เมื่อบุคคลประกอบอาชีพการทำงานในทางสุจริต แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ พบอุปสรรคหรือล้มเหลวก็จะบอกว่าเป็นผลกรรมทำมาไม่ดี หรือถูกยัดทรัพย์สิน ถูกปล้นก็จะบอกว่าคนนั้นโกงเขามาในอดีต

๒. กรรม หมายถึง ผลในทางไม่ดีในแง่ร้ายต่างๆ เช่น ใครสักคนหนึ่งไปฆ่าคน ถูกตำรวจจับได้ต้องติดคุก ก็จะบอกว่ากรรมตามทัน

^๑ แย้ม ประพนธ์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัณชิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๗๐.

^๒ พระธรรมปิฎก. (๒๕๓๗). กรรม นรค สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่ หน้า ๓-๔

ตามหลักของพระพุทธศาสนา คำว่า “กรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วย เจตนา หรือมีความตั้งใจแล้วจึงกระทำ ลักษณะเช่นนี้ได้ชื่อว่า การกระทำความกรรม ดังมีพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ เจตยิต्วา กัมมํ กโรติ กาเยน วาจาเย มนสาปิ กิณฺหิตฺวา”^๑ ส่วนการกระทำที่ปราศจากเจตนา นั้น ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า กิริยา เพราะเป็นการเคลื่อนไหวธรรมดาๆ ตามปกติเท่านั้น เช่น การหัวเราะ การร้องไห้ เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้างเข้ามากระทบกับวิถีชีวิต ลักษณะเช่นนี้ไม่มีผลกรรมที่จะติดตามมาภายหลัง

ในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร คำว่า “กรรม” ใช้ในความหมาย ๒ อย่าง คือ กรรม หมายถึง การกระทำที่เป็นเครื่องบ่งบอกถึงระดับความเป็นมนุษย์ และผลของการกระทำ ความดีและเลวในอดีตและปัจจุบัน ดังนี้

๒.๓.๔.๑ กรรม หมายถึง การกระทำที่เป็นเครื่องบ่งบอกถึงระดับความเป็นมนุษย์ ซึ่งตามหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

น ชจา วสโล โหติ   น ชจา โหติ พราหมโณ
กมฺมุนา วสโล โหติ   กมฺมุนา โหติ พราหมโณ

คนจะเป็นคนเลว เพราะชาติตระกูลก็หาไม่ จะเป็นผู้ประเสริฐ เพราะชาติ
ตระกูลหาไม่ เป็นคนเลวก็เพราะการกระทำ จะเป็นคนประเสริฐก็เพราะการกระทำ^๒

จากพุทธพจน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นความเท่าเทียมกันของมนุษย์ในสังคม พระพุทธศาสนา มิได้แยกแยะคนดีคนชั่วเพราะฐานะยากดีมีจนทางสังคม แต่แยกแยะให้เห็นคนดีคนชั่วที่การกระทำของบุคคล ดังนักปราชญ์ได้กล่าวไว้ว่า “คนเราจะดีหรือชั่วอยู่ที่ตัวกระทำ จะสูงจะต่ำอยู่ที่การทำตัว” ดังในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑๖ “ลองใจนาง” นางอมราเทวีได้สอนธนบาลซึ่งมีนิสัยเป็นคนเจ้าชู้ให้เลิกดูหมิ่นดูแคลนคนจนว่าเป็นคนไม่ดี พร้อมทั้งสอนให้รู้จักทำความดี ดังข้อความว่า

^๑ พระพุทธโฆษาจารย์ (๒๕๓๗). สมณตปสาทิกา นาม วินยฎฐกถา ปฐโม ภาค. หน้า ๕๕.

^๒ มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๒๖). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓. หน้า ๕๔

"ความดีไม่มีใครผูกขาด ความดีไม่มีเจ้าของ และความดีไม่มีชนชั้นของคน" นางแถลง "การที่บันทึกว่าคนยากจนคนแค่นอนาถาเป็นคนไม่ดีนั้น ไม่เป็นการถูกต้องเลย ทั้งนี้เพราะความดีใช้ทรัพย์ซื้อเอาไม่ได้ ความดีใช้ความมีสกุลสูงเป็นเครื่องนำมา ก็ไม่ได้ และความดีจะใช้อำนาจน้อมมาก็ไม่ได้ คนทุกคนมีความดีเท่าๆ กัน ถ้าหาก บำเพ็ญดี"^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ถึงคุณค่าของความเป็นคน และความเท่าเทียมกันของบุคคลในสังคม ถ้าหากทำดีก็ได้ชื่อว่าเป็นคนดีมีคุณค่า เพราะทุกคนเกิดมาไขว่คว้ามีความดีมาจากชาติกำเนิด หากแต่เกิดมาแล้วต้องรู้จักทำดีต่างหาก และในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้ว่า

อดตนา ว กต ปาปี	อดตนา สงฺกิลิสฺสติ
อดตนา อกต ปาปี	อดตนา ว วิสุชฺฌติ
สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ	นาณญฺเอย อณฺญํ วิโสชฺเชย

ทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่กระทำความบาปเอง ย่อมบริสุทธิ์
ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ไม่ได้^๒

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้นำเอาหลักคำสอนดังกล่าวมาแสดงไว้ในตอนที่ ๑๗ "อมราเทวี" นางอมราเทวีภรรยาของมโหสถบัณฑิตกราบทูลอธิบายแด่พระนางอุทุมพรเทวีพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช เพื่อให้ทรงทราบถึงหลักว่าด้วยความบริสุทธิ์ และความไม่บริสุทธิ์แห่งการกระทำของบุคคลว่าเป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล ดังข้อความว่า

"คนเราจะมีสง่าราศีหรือไม่ ตนเองทำให้แก่ตน จะมีสง่าราศีก็ตนกระทำ จะไม่มีสง่าราศีก็ตนกระทำ คนอื่นจะกระทำให้คนอื่นให้มีสง่าราศี หรือไม่มีไม่ได้เลย"^๓

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๑๘.

^๒ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท. หน้า ๕๔.

^๓ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). เล่มเดิม หน้า ๑๓๐

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าคนเราจะดีหรือชั่ว ก็ขึ้นอยู่กับที่การกระทำของตนเองเป็นหลัก หากทำดีก็เป็นศรีแก่ตัวได้ชื่อว่าเป็นคนดี หากทำชั่วก็เป็นการสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและบุคคลอื่นอีกด้วย และจะได้ชื่อว่าเป็นคนเลวในสังคม

๒.๓.๔.๒ กรรม หมายถึง ผลของการกระทำทั้งในอดีตและปัจจุบัน เมื่อใครทำกรรมใดไว้ บุคคลนั้นต้องได้รับผลของกรรมนั้นแน่นอน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า "กมฺมุนา วตฺตติ โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม"^๑ ส่วนสุชีพ ปุณฺณานุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า "พระพุทธศาสนาไม่ยอมขัดอะไรไปอยู่ที่ความบังเอิญ หรืออำนาจความลึกลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหน เพราะฉะนั้น คำตอบของพระพุทธศาสนาจึงมีต่อเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์เกี่ยวเนื่องมาจากเหตุ คือ การกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น"^๒ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๓ "แววปราชญ์" มโหสถกุมารสอนนางยักษ์ให้ตระหนักถึงผลกรรมชั่วที่กระทำไว้ในชาติก่อนส่งผลให้มาเกิดในกำเนิดที่เลว แล้วจึงสอนให้เลิกทำกรรมชั่ว ดังข้อความว่า

"โอ ! ร้ายกาจมากทีเดียว คนอันธพาล !" มโหสถกล่าว "เอ็งช่างไม่สำนึกตนบ้างเลยทีเดียวนะว่า เป็นเพราะอะไรเอ็งถึงได้มาเกิดเป็นยักษ์นี่เชื่อนี้ ไม่รู้หรือว่าเป็นเพราะผลบาปกรรมที่ได้กระทำไว้แต่ปางก่อนส่งผลให้มาบังเกิด แล้วยังจะมาหลงทำกรรมอันเป็นบาปหยาบช้าลงไปอีก จะควรละหรือ แล้วชาติไรเล่าที่เอ็งจะพ้นทุกข์ทรมานพ้นจากกำเนิดอันเลวจะเขาได้ ไม่รักตนเสียตัวบ้างเลยหรือ"

นางยักษ์ได้ฟังเสียงอันไพเราะมากล่าวสอนค่อยพินตัวได้จากการสลบอยู่ในกรรมอันเป็นบาปได้รู้ได้สำนึกตนขึ้นมา ยิ่งคิดยิ่งเกิดความรังเกียจในการที่ตนต้องตกมาในกำเนิดอันต่ำทรามเช่นนี้พร้อมกันนั้นก็เห็นว่า "ไม่ควรเลยที่จะมาซ้ำเติมตนเองให้ตกต่ำตลอดชาติ เพราะตนก็สามารถในอันจะถ่วงถอยตนเองได้อยู่" แต่มิได้รู้หนทางอันควรจะดำเนินอย่างไรก็อดอันใจจนใจตื่นตัน"^๓

จากข้อความดังกล่าว มโหสถบัณฑิตสอนให้นางยักษ์รู้ว่าเป็นเพราะผลกรรมเก่าที่กระทำไว้ในอดีตจึงส่งผลให้นางยักษ์ได้มากำเนิดในฐานะที่ไม่ดี และได้สอนให้นางยักษ์เลิกทำความชั่วทั้งปวง

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑. หน้า ๙.

^๒ สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. (๒๕๒๘). คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. หน้า ๑๑๖.

^๓ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๕.

ในตอนที ๑๐ "พระนางอุทุมพร" มโหสถบัณฑิตอธิบายให้พระเจ้าวิเทโหราชทราบถึงการที่คนเรามีความแตกต่างกัน เพราะผลของกรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติต่างกัน ผู้ทำความดีไว้เมื่อเกิดมาก็จะมีโชควาสนาดี ผู้ทำชั่วไว้ในอดีตชาติเมื่อเกิดมาในชาตินี้ ก็จะเป็นคนอัปโชค ดังข้อความว่า

"ท่านอาจารย์เสนกจะรู้อะไรหน้กหนา ที่ตอบมาก็เป็นอย่างเดียวกับความ
เข้าใจของคนสามัญตามความรู้สึกของคนสามัญ อันมิเคยรู้ความพิเศษแห่งความเป็นไป
ของกรรมอันสร้างสรรพบุคคล ควรจะได้ตามพอมโหสถดูบ้าง เพื่อมีทางที่จะเป็นไปได้"
ทรงดำริแล้วตรัสถามมโหสถเช่นเดียวกับที่ตรัสถามท่านเสนก

มโหสถบัณฑิตฟังพระราชดำรัสแล้ว กราบบังคมทูลสนองทันท้ว่า "ขอเดชะ
พระบารมีเป็นที่ยิ่ง ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปได้พระพุทธเจ้าข้า เพราะว่า
บุคคลในโลกนี้มีโชจะเหมือนกัน บางคนก็มีบุญวาสนามาก บางคนก็มีวาสนาน้อย
บางคนก็เป็นคนมีโชค คนที่อัปโชคเป็นคนกาลกรรณี ผู้มีโชคมีบุญวาสนา เรียกว่า
เป็นผู้ทรงสิริ อันกาลกรรณีกับสิรินั้นเป็นปฏิปักษ์กัน จะอยู่ร่วมกันไม่ได้ เหมือนแผ่นดิน
ร่วมกับฟ้าไม่ได้ เหมือนผ้งมหาสมุทรผ้งโน้นกับผ้งนี้นั้นไม่ได้ คนกาลกรรณีแม้จะได้
เป็นเจ้าของผู้ทรงสิริก็ไม่สามารถจะครอบครองไว้เป็นเจ้าของตนได้ พฤติกรรมของสิริกับ
กาลกรรณีมีอยู่ดังนี้ แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว สิริกับกาลกรรณีอยู่ร่วมกันไม่ได้ กาลกรรณี
อยู่ร่วมกับกาลกรรณี สิริต้องอยู่ร่วมกับสิริ"

ข้อความดังกล่าวแสดงให้รู้ถึงหลักคำสอนเรื่องกรรม ผู้ทำกรรมชั่วเมื่อเกิดมาย่อมได้รับผล
ชั่วเกิดเป็นคนอัปโชคไม่มีวาสนา ส่วนผู้ทำกรรมดีเมื่อเกิดมาย่อมได้รับผลดีมีคณยกย่องสรรเสริญ

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิตถิลานคร มโหสถบัณฑิตตั้งตนอยู่ในความดีใช้ปัญญาสร้างสรรค์
ความเจริญมาสู่วิเทโหรัฐอันเป็นประเทศของตน และเมื่อย้ายไปสู่ปัญจาลนคร ก็ได้รับการไว้วางใจ
จากพระเจ้าจุลนีให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน นี่เป็นผลของการดำรงตนอยู่ในความดี
มุ่งจรรโลงความสุขสงบให้เกิดแก่สังคม จะเห็นได้ในตอนที ๗๕ "คุณของบัณฑิต" พระเจ้าจุลนี
ผู้ครองเมืองปัญจาลนครเลื่อมใสในคุณงามความดีของมโหสถบัณฑิต จึงได้มอบหมายให้ดำรง
ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ พระแม่เกรีซึ่งเป็นนักบวชหญิงชาวปัญจาลนครจึง
ได้ถามถึงเหตุผลในการแต่งตั้งมโหสถบัณฑิต ทั้งที่เมืองปัญจาลนครมีบุคลาการที่มีความสามารถ
มากมาย พระเจ้าอิราชจุลนีจึงได้สรรเสริญคุณความดีของมโหสถบัณฑิตให้แก่พระแม่เจ้าเกรีฟัง
ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิตถิลานคร. หน้า ๗๐-๗๑

“พ่อมโหสถแม้จะมาจากบ้านเมืองอื่นก็มาด้วยมุ่งประโยชน์มุ่งความเจริญแก่ฉัน ฉันไม่ทราบเลยถึงความชั่วแม้สักน้อยของพ่อมโหสถผู้เป็นปราชญ์ แม้ถึงว่าฉันจะต้องตายไปก่อนในกาลไหนๆ ก็ตามเถิด พ่อมโหสถก็พึงยังลูกและหลานของฉันให้มีความสุข เป็นอยู่อย่างสุขสบาย พ่อมโหสถย่อมเห็นแจ่มแจ้งซึ่งความเจริญทุกอย่างทั้งอนาคต ทั้งปัจจุบัน”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงผลของการทำความดีของมโหสถบัณฑิต จึงเป็นที่ ยอมรับและไว้วางพระทัยของพระเจ้าอริราชจุลนี โดยให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้ทำแต่กรรมดีจึงเป็นที่สรรเสริญเจริญใจแก่บุคคลทั่วไป

ในขณะเดียวกันบุคคลผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ดังในตอนที่ ๒๘ “สืบบัณฑิตหมดพยศ” อำมาตย์ทั้ง ๔ คือ เสนก กามินท์ เทวินท์ และปุกกุสะ ได้ทำกรรมชั่วโดยการขโมยเครื่อง ราชูปโภคของพระเจ้าวิเทหราชแล้วโยนความผิดให้แก่มโหสถบัณฑิต เมื่อความจริงถูกเปิดเผย อำมาตย์ทั้ง ๔ ก็ได้รับผลกรรมของตน โดยถูกลงอาญาโดยการจองจำและโบยหลัง และพระราชามีรับสั่งให้นำไปประหารชีวิต ดังข้อความว่า

“พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับถ้อยแถลงของท่านเสนาบดีตลอดแล้ว... จึงทรงกริ้ว พวกอาจารย์ทั้ง ๔ ว่า “พวกนั้นก่อเวรไปเอง ทำตนให้เป็นไฟรีไปเอง พลายกระทำให้ พ่อมบัณฑิตของเราเป็นไฟรีไปด้วย ความจริงพ่อมบัณฑิตมิได้คิดเป็นไฟรีแม้แต่น้อย” จึงมี พระบรมราชโองการให้หาราชมัลเข้ามาเฝ้าแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งบังคับ “สูทั้งหลายพา กันไปเดี๋ยวนี้ คุมเสนก ปุกกุสะ กามินท์ และเทวินท์ออกไปนอกเมืองจับให้มันนอน หงายบนปลายหลาวเหล็กแล้วตัดหัวเสียทุกคน” ด้วยพระราชดำรัสอันเฉียบขาด

คณะราชมัลรีบพากันไปเบิกตัวคณะอาจารย์ทั้ง ๔ ออกจากเรือนจำมัดมือไฟล่ หลังคุมตัวเดินไปถึงที่อันเป็นถนน ๔ แยก ก็หยุดเข้มนด้วยหวายคนละ ๑๐๐ ที่ทุกๆ สี่แยก เพื่อให้มหาชนชาวพระนครได้เห็นเป็นแบบอย่าง^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงผลของการประกอบกรรมทำชั่วของอำมาตย์ทั้ง ๔ ซึ่งได้ ขโมยเครื่องราชูปโภคของพระราชแล้วโยนความผิดให้มโหสถบัณฑิต เมื่อความจริงถูกเปิดเผยก็ ได้รับผลของการทำชั่วที่พวกตนได้ทำไว้เข้าทำนองหลักคำสอนที่ว่า ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๔๘๑.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๑๔.

ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนา จึงสอนให้มีความเกรงกลัวต่อผลกระทำชั่วที่จะติดตามมาในภายหลัง เพราะเมื่อมีความกลัวต่อผลของการทำชั่วแล้วก็จะไม่ก่อกรรมทำชั่ว ดังในตอนที่ ๒๒ “พิสูจน์ดอน” พระเจ้าวิเทหราชตรัสบอกแก่มโหสถบัณฑิตว่าการที่บุคคลไม่กระทำชั่วก็เพราะกลัวผลของกรรมชั่วที่จะติดตามมาภายหลัง ดังข้อความว่า

“พ่อมโหสถเอ๋ย คนบางจำพวกในโลกนี้มีความสุขสมบูรณ์ด้วยยศศักดิ์อิศฐาน มีบริวารพร้อมพร้อมมาด่าว่าเพียงเท่านี้ก็พอแล้วสำหรับเรา เขาไม่กระทำความชั่ว ... บางจำพวกเล่าได้รับยศศักดิ์อิศฐานแล้วมาตำราวยศศักดิ์อิศฐานที่ได้ครองอยู่นี้ เจ้านายโปรดประทานให้แก่เรา แม้ว่าเราจะคิดร้ายต่อเจ้านายผู้ให้ยศศักดิ์อิศฐานแก่เรา เห็นปานฉะนี้ จักต้องเป็นที่ตำหนิติเตียนของคนทั้งหลาย ตำริฉะนี้แล้วก็มีกระทำความชั่วเพราะกลัวถูกติเตียน”^๑

จากข้อความดังกล่าว พระเจ้าวิเทหราชสอนให้มโหสถบัณฑิตได้รู้ว่าการที่คนเราจะไม่กระทำความชั่วนั้นก็เพราะเกิดหิริคือความละอายใจในการกระทำความชั่ว และเกิดโอตตปปะคือความเกรงกลัวผลของการกระทำความชั่วที่จะติดตามมาภายหลัง เมื่อบุคคลมีหิริโอตตปปะในใจดังนี้แล้วก็จะไม่คิดกระทำความชั่ว

คำสอนเรื่องกรรมจึงเป็นคำสอนให้รู้ถึงความจริง ๒ ลักษณะ คือ เป็นคำสอนให้รู้ถึงความเท่าเทียมกันในสังคมของมนุษย์ มนุษย์นั้นจะมีความแตกต่างกันก็เพราะการกระทำกรรมอันเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นคนไม่ดีหรือเป็นคนประเสริฐ การที่จะรังเกียจและกีดกันโดยชาติกำเนิดหรือฐานะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องที่ถูกต้อง เพราะมนุษย์ไม่สามารถเลือกเกิดได้ จึงควรจะหันมารังเกียจกันและกีดกันในการที่กระทำชั่วของบุคคล เพราะกรรมเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับความเป็นมนุษย์ในโลก หากบุคคลใดทำกรรมดี บุคคลนั้นก็ได้อิทธิพลว่าเป็นคนดี เป็นบุคคลที่น่ายกย่องของสังคม หากบุคคลใดประกอบกรรมทำชั่ว บุคคลนั้นก็ได้อิทธิพลว่าเป็นคนเลว และคำสอนเรื่องกรรมเป็นคำสอนให้รู้ว่าใครทำกรรมใดไว้ จะต้องได้รับผลกรรมนั้นแน่นอนไม่ช้าก็เร็วขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัยในการกระทำกรรมนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้กระทำแต่กรรมดี

๒.๓.๕ คำสอนเรื่องความโลภ

ความโลภ หมายถึง ความอยากได้ของบุคคลอื่นมาเป็นของตน เป็นรากเหง้าของการกระทำความชั่ว ความโลภเมื่อเกิดขึ้นแก่บุคคลใด บุคคลนั้นมักมีจิตใจฝักใฝ่ในการกระทำชั่ว ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๖ “ความลับร้าย” อามาดย์เสนกซึ่งเป็นข้าราชการ

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๑๖๕.

ชั้นผู้ใหญ่ของเมืองมิลินทร ได้เล่าความลับในการทำมาค้าขายเพราะความโลภของตนให้แก่คณะอำมาตย์ คือ กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ฟัง ดังข้อความว่า

"ความอยากเป็นเจ้าของของคอปเพรสายนั้นเล่า ก็มีอำนาจหนักหนามีกำลังเรียวแรง เป็นยิ่งทำให้ดวงใจผมมืดมืดไปหมด ต้องการแต่จะให้ได้มาเป็นสมบัติของตนเท่านั้น ความละโมภนั้นเที่ยวครอบงำจิตใจจนมืดมืด ... และแล้วความโลภอันร้ายแรงดังกล่าว นั้นบันดาลเดชทำให้ผมช่านาง - ช่าด้วยมือผมทั้งสองนี้ คอระหงอย่างนั้นที่คุณเอ๋ย จะทนต่อความบีบเค้นได้เท่าไรนักหนา

ความโลภมีชัยทุกอย่างบันดาลความปรารถนาแก่ผมแล้ว กรองคอปเพรสายนั้น เปลี่ยนมาเป็นสมบัติของผม ภายหลังที่ได้ซ่อนร่างน้อยๆ ของนางไว้ในหลุมกลบเสีย มืดซิดแล้ว ความโลภช่างเป็นเพื่อนที่น่ารักเสียเหลือแสน แต่แล้วก็ประหลาดเหลือละ คุณทั้งสาม ความชื่นชมในผลสำเร็จดังปรารถนามิได้มีเลย หลังจากวันนั้นเป็นต้นมา ผมมีแต่ความหวาดระแวงเหมือนนางเรวตีในกายทิพย์ได้คอยกระซิบใกล้ๆ หู "มึงๆ ไอ้ เสนก ! นี่หรือราชบัณฑิตของแคว้นวิเทหะ! นี่หรือราชบัณฑิตของมิลินทร !... อนาถ ใจจริงละ มองดูเพียงผิวดูเกลี้ยงเกลา แต่ครั้นเห็นภายในของมึงแล้วแสนรัก แสนสกปรก แสนจะรุงรัง"

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์เสนกนั้นถูกความโลภครอบงำจิตใจ จนเป็นเหตุให้ ประกอบกรรมทำชั่ว ด้วยการช่านางเรวตีเพื่อชิงเอาเครื่องประดับของนางมาเป็นสมบัติของตน

ในตอนที่ ๔๔ "เลศกรรมยุทธ์" เกิดสงครามระหว่างเมืองมิลินทรกับเมืองปัญจาลนคร ในการทำสงครามครั้งนี้เพื่อมิให้สูญเสียชีวิตพลทหารจึงมีการทำสงครามธรรมยุทธ์ ซึ่งเป็นกลอุบายอย่างหนึ่งในการทำสงคราม โดยให้นักปราชญ์ทั้งสองเมืองมาพบกัน หากนักปราชญ์ฝ่ายใด ใหว่ก่อนก็ถือว่าฝ่ายนั้นแพ้ อำมาตย์เกวัญผู้ออกอุบายทำสงครามธรรมยุทธ์กับมโหสถบัณฑิต เพราะเห็นว่ามโหสถบัณฑิตมีอาวุโสน้อยกว่าตนจะต้องทำความเคารพตนก่อน แต่มโหสถบัณฑิต รู้ทันจึงได้คิดหาวิธีแก้ไขโดยการนำเอาแก้วมณีมีค่ามากไปลวงอำมาตย์เกวัญในสงคราม เมื่อทั้งสอง ฝ่ายเผชิญหน้ากันและหักทลายกันตามระเบียบ มโหสถบัณฑิตก็ทำที่เป็นยืนแก้วมณีให้อำมาตย์ เกวัญโดยบอกว่าเป็นของกำนัล อำมาตย์เกวัญเห็นแก้วมณีแล้วเกิดความโลภจึงยื่นมือไปเพื่อจะรับ แต่มโหสถบัณฑิตกลับปล่อยแก้วมณีให้หล่นลงพื้นดิน ทำให้อำมาตย์เกวัญต้องก้มลงเพื่อหยิบเอา แก้วมณี ขณะนั้น มโหสถบัณฑิตก็กดคออำมาตย์เกวัญไว้มิให้ลุกขึ้น และปากก็พูดบอกอำมาตย์

^๑ ไบ้ม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินทร. หน้า ๑๙๙.

แก้วมณีให้ไว้ตน เมื่อเป็นเช่นนี้ พระราชาและเสนาอำมาตย์ทั้งหลายที่เป็นฝ่ายของอำมาตย์แก้วมณี ก็เกิดความเข้าใจว่าฝ่ายตนพ่ายแพ้แล้วจึงรีบหนีเอาตัวรอด ดังข้อความว่า

อำนาจความโลภครอบงำจิตใจของแก้วมณี กลุ่มปรีชาอันยอดเยี่ยมให้มีตมิต มิได้คิดหยั่งให้ตระหนักในเหตุการณ์มุ่งแต่จะเก็บดวงมณีรัตน์ให้ได้สมปรารถนา ความมุ่งนั้นเป็นกำลังเหนี่ยวกายของแก้วมณีให้น้อมลงแทบฝ่าเท้าของมโหสถ เพื่อหยิบแก้วมณีรัตน์อันอยู่ ณ ที่นั้น อากาโรภยาของท่านแก้วมณีจึงมองคล้ายกับกัมลงกราบกรานอย่างงดงาม โอกาสนั้นเอง ท่านมโหสถผู้คาดการณ์แน่วแน่ก็คำคอแก้วมณีแห่งปัญจาละไว้ด้วยมือข้างหนึ่ง ... ส่วนปากของท่านมหาบัณฑิตก็ประกาศก้องสนั่นได้ยินกันตลอด ธรรมยุทธีมณฑลว่า “เชิญท่านลุกขึ้น เชิญลุกขึ้นเถิดท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าเป็นเด็กคราวหลานของท่านเท่านั้น อย่ากราบข้าพเจ้าเลย เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่งที่ท่านอาจารย์จะมากราบบนบไหว้ข้าพเจ้านี้”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความโลภของอำมาตย์แก้วมณีทำให้ลืมภาระหน้าที่ของตน หากอำมาตย์แก้วมณีไม่โลภก็คงไม่พ่ายแพ้สงครามธรรมยุทธี แต่ด้วยอำนาจความโลภจึงเป็นเหตุ นำความเสื่อมเสียมาให้แก่ตนและคณะ ดังนั้น คำสอนเรื่องความโลภจึงเป็นคำสอนให้ทุกคนเห็นถึงโทษอันชั่วร้ายอันจะเกิดจากความโลภ และควรละเว้นจากความโลภเสีย

๒.๓.๖ คำสอนเรื่องความเพียร

พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนมีความเพียรในการประกอบสัมมาอาชีพ เพื่อจะได้ประสบผลสำเร็จในหน้าที่การงาน ดังที่พระพุทธองค์จึงตรัสสอนไว้ว่า “วิริเยน ทุกขมจฺเจติ คนจะล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร”^๒ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๒๒ “พิสูจน์ตน” มโหสถบัณฑิตกราบทูลแด่พระเจ้าวิเทหราช เพื่อให้ทรงทราบถึงหลักในการดำเนินชีวิตอยู่ในโลก ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ยึดถือกันมาตั้งแต่โบราณกาล คือ ความเพียร ดังข้อความว่า

“ขอเดชะ ขนบของโลกนั้นได้แก่ข้อที่ชาวโลกต้องประพฤติซึ่งท่านผู้รู้แจ้งเจนจบ ในพฤติการณ์ของโลกบัญญัติไว้” กราบทูลแล้วแสดงต่อไป “ขนบอันนี้มีมาแต่โบราณกาล

^๑ แยม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๐๘

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ๖๗

คือ ความพากเพียร ... ความพากเพียรของลูกผู้ชายนั้นแลเป็นชนบของโลก ชาวโลก
ต้องพากันเห็นเป็นสำคัญ แม้ผู้ใดเกิดมาในโลกแล้วเป็นคนเกียจคร้าน ผู้นั้นเป็นคน
ละเมิดชนบของโลก”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักมีความเพียรในการประกอบอาชีพของตน เพราะความเพียร
เป็นเครื่องปิดเป่าอุปสรรคให้หมดไป ทำให้บุคคลกล้าเผชิญกับความทุกข์ยากลำบาก และเป็นคำ
สอนไม่ให้เกียจคร้านในการทำมาหาเลี้ยงชีพ

ในตอนที ๑๗ “อมราเทวี” พระนางอุทุมพรเทวีผู้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราชตรัส
ถามนางอมราเทวีซึ่งเป็นคนรักของมโหสถบัณฑิต ถึงวิธีการเลือกคู่ครองว่าจะต้องเลือกบุคคลเช่นไร
นางอมราเทวีกราบทูลตอบว่าเลือกคนที่มีความขยันขันแข็ง ไม่เกียจคร้านทำงาน มีความอดทน
ในการทำมาหากิน ดังข้อความว่า

ผู้ที่ขยันขันแข็งทำการงาน ไม่คำนึงถึงความหนาวความร้อนความหิวกระหาย
มุ่งหน้าที่จะทำการงานให้เสร็จไป มีความเข้มแข็งอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่
ปล่อยให้ประโยชน์ที่ผ่านไปตามกาลเสื่อมเสียไป คนอย่างนี้ดิฉันชอบ ดิฉันพอใจอยู่ใน
เขาทีเดียว^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านางอมราเทวีได้พิจารณาความขยันหมั่นเพียรของบุคคลที่จะ
มาเป็นคู่ครองเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิตของตน

๒.๓.๗ คำสอนเรื่องการคบมิตร

การดำเนินชีวิตในสังคมของมนุษย์นั้น ซึ่งมนุษย์ย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน
อาจจะเกี่ยวข้องกันโดยระบบเครือญาติ หรือว่าเพื่อนร่วมงาน หรือตามสถานภาพในด้านอื่นๆ
การคบมิตรเป็นความสัมพันธ์กันอีกรูปแบบหนึ่งที่ทุกคนจำเป็นต้องมีไว้ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
ในคราวมีกิจจำเป็น ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๒๔ “เลศอุบาทว์” มโหสถ
บัณฑิตอธิบายให้แก่อำมาตย์แก้วฟ้าถึงถึงความจำเป็นที่มนุษย์ต้องมีมิตรไว้ เพื่อคอยช่วยเหลือซึ่งกัน
และกัน โดยไม่เลือกกว่าจะเป็นชาติใดหรือบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม หากมีมิตรมากก็ยิ่งดี
ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๕). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๒๕.

ท่านมโหสถแถลง "เป็นที่ทราบกันอยู่เป็นพื้นแล้วว่าในโลกนี้คนเราไม่ได้อยู่ผู้เดียว ล้อมรอบตัวเรายังคนอื่นอีกเป็นอันมาก คนเหล่านั้นย่อมเป็นประโยชน์ได้ทั้งนั้น หากได้รับไมตรีจากใจจริง การแผ่ไมตรีจำเป็นต้องแผ่ไปโดยไม่จำกัดเขตจึงจะเป็นการสมควร ดังนั้น การคบมิตรจึงเลือกมิได้โดยชาติ ฐานะ หรือโดยวัย เพราะยังมีมิตรมากความอ่อนหนาฝาคั่งก็ยังมีมั่นคง ความอภิมรณขึ้นด้วยมิตรเป็นสิ่งที่น่ายินดี คติที่ว่า "บ้านไหนไม่มีเพื่อนก็เหมือนนกกับราวไพร" เป็นข้อที่ท่านผู้ตั้งตัวได้แล้วสมควรคิดให้มาก และปฏิบัติให้เคร่งครัด" ...

คำว่า เพื่อน มิได้หมายถึงความเท่าเทียมกันแห่งวัยแห่งฐานะเป็นต้นนั้นเลย หมายถึง ผู้ที่รับไมตรีแล้วมีไมตรีตอบจะเป็นผู้ใดก็ได้ไม่เลือกวัยทั้งนั้น กล่าวตามหลักของบัณฑิตแล้วต้องพยายามที่จะเป็นมิตรกับทุกๆ คนและพยายามที่จะให้ทุกๆ คนเป็นมิตร^๑

ข้อความดังกล่าว สอนให้รู้ถึงความสำคัญของการสร้างไมตรีด้วยการผูกมิตรกับคนรอบข้างและสอนให้รู้จักทำตนให้เป็นเพื่อนที่ดีของคนอื่นด้วย นอกจากนี้ ยังเป็นการอธิบายความหมายของคำว่า "เพื่อน" ตามหลักพระพุทธศาสนาหมายถึงบุคคลผู้มีไมตรีจิตที่ดีต่อกัน มีความปรารถนาดีคิดช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยมีได้กำหนดด้วยและฐานะ เพราะทุกคนล้วนเป็นเพื่อนที่ดีต่อกันได้แม้แต่บิดามารดาที่เป็นเพื่อนของบุตรธิดาได้ ดังมีพุทธพจน์ที่ว่า "มาตา มิตตัสสเก ขมเร มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน"^๒ หมายความว่า มารดาสามารถที่จะเป็นเพื่อนที่ดีของบุตรธิดาให้คำปรึกษาหารือและคอยปกป้องบุตรธิดาจากสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ได้ มารดาบิดาจึงเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด สนิทสนมกับบุตรธิดาของตนมากที่สุด และที่สำคัญไวใจได้ดีกว่าเพื่อนคนอื่น ๆ อีกด้วย

ในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้า^๓ ได้ตรัสจำแนกมิตรออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๒.๓.๗.๑ มิตรเทียม หมายถึง คนที่เป็นศัตรูผู้มาในร่างของมิตร เป็นคนปกอลอกดีแต่พูด ชอบประจบสอพลอ ชักนำไปในทางเสียหาย

๒.๓.๗.๒ มิตรแท้ หมายถึง มิตรใจดีมีน้ำใจมีความจริงใจ มีอุปการคุณช่วยเหลือร่วมสุขร่วมทุกข์ และมักจะแนะนำแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาวินยัตติแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๘๖

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ หน้า ๖๑

^๓ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑ ที่มณีกาย ปาฎิกวรรค หน้า ๒๐๑-๒๐๓.

ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของคำสอนเรื่องมิตรแท้และมิตรเทียมไว้ดังนี้

๒.๓.๗.๑ มิตรเทียม หมายถึง มิตรที่ชอบประจบสอพลอ เป็นคนปลอก ลอกมักจะชักชวนไปในทางเสื่อมเสีย ดังตอนที่ ๑๘ “สัณฺฑิตคิดทำลาย” อำมาตย์กามินท์ อำมาตย์ปุกกุสะ อำมาตย์เทวินท์ ซึ่งเป็นคนมีลักษณะนิสัยหัวประจบ หากเพื่อนจะทำความชั่วก็จะเออออเห็นเป็นสิ่งที่งามตามไปด้วย เมื่อถูกอำมาตย์เสนกชักชวนในการทำความชั่ว โดยหาทางกำจัดมโหสถบัณฑิตให้พ้นจากตำแหน่งหน้าที่การงาน อำมาตย์ทั้งสามก็จะร่วมมือสนับสนุนเสมอ ดังข้อความว่า

“ท่านอาจารย์เห็นอย่างไรโปรดว่ามาเถิดครับ ผมเป็นร่วมด้วยเสมอ” ทั้งสาม ต่างพูดในทำนองเดียวกัน “พวกผมไม่อาจคิดอะไรได้ดอกครับ”

“พวกคุณอย่าไปคิดเลย ผมคิดแล้วละ เห็นอุบายอย่างหนึ่งแต่ต้องอาศัยความร่วมมือของพวกคุณจึงจะสำเร็จ คือ อย่างนี้...” ท่านเสนกเริ่มแถลง “พวกเราต้องกระทำให้พระราชาทรงแคลงพระทัยในมโหสถให้ได้เสียก่อน^๑

ข้อความดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะของมิตรเทียมหรือมิตรที่ชอบประจบสอพลอ อำมาตย์ทั้งสาม คือ กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ เมื่อเพื่อนชักนำไปในทางไหนก็จะเอนเอียงคล้อยตามตามทันที และในขณะเดียวกันอำมาตย์เสนกก็เป็นผู้ที่ชอบชักชวนมิตรไปในทางเสียหาย

ในตอนี่ ๒๖ “ความลับรั่ว” อำมาตย์ทั้งสี่ คือ เสนก กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ ต่างก็เป็นมิตรที่เลวของกันและกัน เพราะมักจะชักชวนกันทำความชั่วเสมอ โดยการใส่ร้ายป้ายสีให้มโหสถบัณฑิตจนพระราชาเข้าใจผิด และมีพระกระแสรับสั่งให้สำเร็จโทษมโหสถบัณฑิต โดยมอบให้พวกตนเป็นผู้จัดการสำเร็จโทษ ดังข้อความว่า

เมื่อท่านอาจารย์กับพวกส่มหัวกันแล้ว ผมก็จมท้ายด้วยเสมอ ไม่มีทางที่จะเอาตัวหลักปลิกไปได้ ท่านอาจารย์เป็นผู้กำกับนาวาที่เราด้วยกันมา เป็นก็เป็นด้วยกันตายก็ตายด้วยกันซีครับ ...

ครั้นแล้วท่านเสนกได้เอ่ยขึ้น “พวกเราร่วมมือกันมาร่วมคิดกันมาเป็นเวลา ๑๐ ปีแล้วที่จะทำลายบุคคลซึ่งเป็นผู้กีดขวางเรา ถึงกับทำให้เราได้รับความอับยศอดสูแทบจะดูหน้าชาวมิลินทรมิได้มาด้วยกัน มาครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายแล้ว พวกคุณอย่าได้ประมาท

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๓๗.

เลนเล่ผลอไผลเป็นอันขาด พรุ่งนี้ต้องพากันมาแต่เช้าตรู่จักได้ร่วมมือกันจับไอ้ลูกบ้านนอกฆ่าเสียให้สิ้นสิ้นหนาม"^๑

จากข้อความดังกล่าว อำมาตย์ทั้ง ๔ ร่วมมือกันประกอบกรรมทำชั่วกันมาตลอดระยะเวลา ๑๐ ปี เพื่อกำจัดมโหสถบัณฑิตผู้รับราชการเช่นเดียวกันกับพวกตน โดยการใส่ร้ายป้ายสีจนมโหสถบัณฑิตถูกสำเร็จโทษ ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของมิตรเทียมที่ไม่มีความจริงใจให้แก่กัน ต่างก็หวังประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ โดยมีได้คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม

๒.๓.๗.๒ มิตรแท้ หมายถึง มิตรที่ดีมีน้ำใจ มีอุปการคุณชอบช่วยเหลือร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกัน ดังตอนที่ ๓๐ "จัดการบ้านเมือง" เมื่อมโหสถบัณฑิตได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าวิเทโหราช มโหสถบัณฑิตต้องการทราบความเคลื่อนไหวของนานาประเทศจึงต้องส่งเพื่อนไปทำหน้าที่เป็นสายลับ คอยส่งข่าวคราวความเคลื่อนไหวต่างๆ ในประเทศนั้นๆ และบรรดาสหายทั้งหลายต่างน้อมรับภาระนี้อย่างเต็มใจ ดังข้อความว่า

"เนื่องด้วยความจำเป็นดังกล่าวนี้ ข้าพเจ้าจำต้องส่งท่านทั้งหลายไปยังนครต่างๆ ขอให้ท่านทั้งหลายจงพากันไป อย่ามีความหวงใจด้วยบุตรภรรยาเลย ข้าพเจ้าจักเลี้ยงดูมิให้เดือดร้อนด้วยประการใด ๆ ท่านทั้งหลายจงใส่ใจเถิด งานที่ท่านต้องไปปฏิบัตินี้ เป็นงานที่จะอำนวยความสะดวกมั่นคงในการป้องกันแคว้นแดนดินแดนของเรา เป็นอุปการะในการป้องกันพระมหาเศวตฉัตรชัยไอศวรรย์แห่งพระเจ้าเหนือหัวของเรา ในกรณีที่พวกเราทุกคนพึงบำเพ็ญแท้ ...

ทั้งนี้เป็นหน้าที่ที่พวกท่านต้องปฏิบัติ ขอให้ข้าพเจ้าได้มั่นใจในการปฏิบัติหน้าที่อันสมบูรณ์ของพวกท่านเทอญ

สหชาติโยธาทั้ง ๑๐๑ ต่างพากันรับรองและต่างแสดงความรู้สึกภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่ได้รับมอบหน้าที่อันสำคัญ ทั้งต่างให้ปฏิญาณอันแน่วแน่ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่มิให้บกพร่อง^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของความเป็นเพื่อนที่ดี ระหว่างมโหสถบัณฑิตกับเพื่อนสหชาติทั้ง ๑๐๑ คน ซึ่งสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้แม้ในยามยาก เมื่อมโหสถบัณฑิตมีกิจจำเป็นที่ต้องขอความช่วยเหลือ เพื่อนสหชาติทั้ง ๑๐๑ คน ต่างก็ยินดีช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ แม้ชีวิตก็สละให้ได้ เรียกว่า เป็นเพื่อนแท้ตายแทนกันได้

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๐๑-๒๐๒.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๒๕-๒๒๖

ในตอนที ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาละ” อำมาตย์ธนูเสกข์ซึ่งเป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ของปัญจาจนคร เป็นเพื่อนที่ดีของพระเจ้าอริราชจุลนี ดังข้อความที่ว่า

ธนูเสกข์มาณพะพระสหายเป็นสหชาติขององค์อริราชจุลนี เกิดร่วมวันทันยามพระราชสมภพ ในคราวต้งนิราศไว้พระนครก็ได้ธนูเสกข์เป็นพระสหายติดตามพระองค์ไปในยามที่ทรงประสพทุกข์ก็ได้เป็นเพื่อนทุกข์เพื่อนยาก แม้จะแสนระกำลำบากธนูเสกข์ก็ไม่ได้ทิ้งพระอริราชในยามนั้น นอกจากธนูเสกข์แล้วมิได้มีผู้ใดอีกที่จะติดตามพระองค์ไปในยามนั้น ในยามที่ต้องเสด็จไปต่างด้าวแดน ธนูเสกข์ผู้เดียวเท่านั้นได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพระเจ้าอริราชมาแต่กาลก่อนมิได้ทอดทิ้งพระองค์ จงรักภักดีตลอดมา ในยามที่พระเจ้าจุลนีดำรงราชย์ ธนูเสกข์ได้รับยกย่องเป็นราชวัลลภใกล้ชิดสนิทสนมพระองค์อริราชและช่วยเหลือจัดกิจการบ้านเมือง ... ไม่ว่าจะทรงพระประสงค์ใช้อย่างใดเวลาใด ธนูเสกข์สนองพระราชประสงค์ได้อย่างนั้นและในเวลานั้น กลางวันหรือกลางคืนของธนูเสกข์ได้ถวายแล้ว เพื่อพระราชกิจจานุกิจของพระอริราชของตน เป็นราชมนตรีซึ่งมีความจงรักภักดียิ่งและมีความหมั่นในราชกิจทุกประการ^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้รู้ว่าอำมาตย์ธนูเสกข์เป็นมิตรแท้ของพระเจ้าอริราชจุลนี ไม่ว่าพระเจ้าอริราชจุลนีจะมีความสุขหรือทุกข์ก็จะไม่ทอดทิ้ง ยินดีร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันมีความจริงใจต่อพระเจ้าอริราชจุลนีตลอดเวลาคอยช่วยเหลือแบ่งเบาภารกิจในการบริหารประเทศให้เจริญรุ่งเรืองบุคคลเช่นนี้เรียกว่า “มิตรแท้” ตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา

ดังนั้น การเลือกคบมิตรนับว่าเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีพอยู่ในสังคม หากบุคคลใดจะคบคิดมิตรก็ต้องรู้จักเลือกคบหาสมาคมแต่เพื่อนที่ดี ดังในตอนที ๒๔ “เลสอุบาทว์” มโหสถบัณฑิตแนะนำให้เสนกบัณฑิตรู้จักแยกแยะพิจารณาให้ได้ว่าคนไหนเป็นมิตรแท้ คนไหนเป็นมิตรเทียม เพราะหากคบคนผิดตนเองก็จะพลอยเสื่อมเสียไปด้วย และประเด็นสำคัญต้องรู้จักลักษณะนิสัยใจคอของเพื่อนว่าเป็นเช่นไร ดังข้อความว่า

วิสัยคนฉลาดต้องการมิตรก็หมายความว่าต้องการผู้ที่จะร่วมสุขร่วมทุกข์ ช่วยคิดช่วยอ่านตลอดถึงร่วมเป็นร่วมตาย ก็เมื่อได้มิตรชนิดหัวประจบทั้งนั้นจะไปได้อะไรจากมิตรเช่นนั้น ความสุขก็หวังแต่จะพังเอาฝ่ายเดียว คราวทุกข์ก็ทอดทิ้งเรา ในด้านความคิดอ่านเล่าเราพูดดีก็กล้อยตาม เราพูดชั่วก็กล้อยตามคอยแต่พริกเพียดไปกับเรา

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัณคดีแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๕๕.

เสียเท่านั้น ก็เท่ากับความคิดอ่านของเรานั้นเองไม่ได้มีอะไรอกเงยขึ้นมาเท่าที่ควร เพราะฉะนั้น คนฉลาดคนใดปฏิบัติเช่นนั้น จะเรียกว่าคนฉลาดหาสมไม่ ...

“ท่านลองคิดดูเถิด บุคคลที่เป็นอย่างวานั้นเป็นคนใจกว้างโอบอ้อมอารี ไม่มี ความตระหนี่เห็นแก่ตนเลย เมื่อแม่เจ้าจนแก่ผู้เป็นมิตรเป็นสหายด้วยใจอันกว้างขวาง นั้น นี่คือคนเปิดใจกว้าง แต่บุคคลนั้นมิได้สอดส่องดูความประพฤติ มิได้ทราบซึ่ง ถึงความคิดอ่านของมิตรสหายแม้แต่น้อย ตลอดถึงไม่สดับรับฟังความเป็นไปของมิตร สหายของตนบ้างเลยว่าเป็นอย่างไร ขั้วดีที่ห่างแคไหนไม่รู้เสียเลย นี่คือการปิดหูปิด ตาตนเองเสีย ไม่เบิกตากู ไม่เบิกหูดูสดับบ้างเลย ดังนั้นในที่สุด ก็มักจะพลอยเสื่อม ไปกับมิตร หรือบางคราวความเสื่อมของตนเป็นความเฟื่องฟูของมิตรไปก็มี หรือบางที่ มิตรชักนำไปในทางที่ไม่ดีไม่งามประสบความเสียหายร้ายแรงก็มี”

“พฤติการณ์ต่างๆ ของบุคคลที่ใกล้ชิดนั้นๆ เป็นเรื่องที่ผู้มีปัญญาสนใจค้นคว้า ยึดถือให้ได้ ตลอดจนถึงความคิดอ่านของบุคคลนั้นๆ อันจะโน้มเอียงไปในทางใด เป็น คุณเป็นโทษอย่างไร ชอบหรือไม่ชอบใจน ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เป็นแนวทางที่จะปรับตนให้ เข้ากับบุคคลนั้น และถ้าเห็นเป็นโทษก็จะได้ช่วยชักนำให้คิดอ่านกลับใจในทางที่เป็น ประโยชน์สืบไป ถ้าตนสามารถสมาคมกับใครไม่ทราบความในใจของเขา ไม่เป็นทางที่ บัณฑิตพึงปฏิบัติ มีตัวอย่างผู้ที่พลอยถึงความพินาศไปกับผู้ที่ตนสมาคม บางทีประสบ อันตรายร้ายแรงถึงชีวิตก็เคยมี ทั้งนี้มิใช่อื่นเป็นเพราะบำเพ็ญตนเป็นคนใจกว้าง แต่ตา หูไม่เบิกกว้างไปตามด้วย เหตุนั้น คบมิตรแล้วก็ต้องจับความคิดอ่านของมิตรให้ได้”

“แจ่มแจ้งดีมาก พ่อบัณฑิต” ท่านเสนกยกย่อง^๑

ข้อความดังกล่าว สอนให้รู้จักวิธีการคบมิตรว่าจะต้องพิจารณาดูให้ถี่ถ้วนสามารถจำแนก แยกแยะให้ได้ว่ามิตรนั้น เป็นมิตรจำพวกไหน หากคบมิตรเลวก็จะนำพาไปในทางที่เลว นำพามา ซึ่งความเสื่อมเสียก่อให้เกิดทุกข์ ด้วยเหตุนี้ ในการคบมิตรจะต้องเลือกคบมิตรที่ดีและรู้จักนิสัย ใจคอของมิตรด้วยว่าเป็นเช่นไรเข้ากับอุปนิสัยของตนหรือไม่ หากเห็นว่าเป็นคนไม่ดีก็จะได้ถอนตัว ออกห่าง มิเช่นนั้นแล้วก็พลอยจะเสื่อมเสียไปด้วย

คำสอนเรื่องการคบมิตรนี้ จึงเป็นคำสอนที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของเพื่อนที่ไม่ดี และ เพื่อนที่ดี โดยสอนให้ละเว้นเพื่อนที่ไม่ดีซึ่งจะนำพาไปในทางเสื่อมเสีย สอนให้คบแต่เพื่อนที่ดี เป็นที่พึงพาอาศัยได้ในคราวจำเป็น และในขณะเดียวกันตัวเราเองก็ต้องรู้จักทำตนให้เป็นมิตรที่ดี สำหรับคนอื่นด้วย

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๑๘๗-๑๘๘

๒.๓.๘ คำสอนเรื่องภรรยา

ในหัวข้อคำสอนเรื่องภรรยาที่ดีนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาวิเคราะห์ออกเป็น ๒ ประเด็น ได้แก่ ประเภทของภรรยาและหน้าที่ของภรรยา ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๓.๘.๑ ประเภทของภรรยา ในทางพระพุทธศาสนาได้จำแนกประเภทของภรรยาโดยอาศัยคุณธรรม ความประพฤติ ลักษณะนิสัย และการปฏิบัติต่อสามีเป็นเกณฑ์ สามารถจำแนกภรรยาได้ ๗ ประเภท ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

๑. วธกาภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต ภรรยาที่คิดร้าย ซื่อได้ด้วยเงินมิได้กินอยู่ด้วยความพอใจ ยินดีขายอื่น ดูหมิ่นและคิดทำลายสามี
๒. โจรีภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงโจร ภรรยาผู้ล้างผลาญทรัพย์สมบัติ
๓. อัยยาภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงนาย ภรรยาที่เกียจคร้านไม่ใส่ใจการทำงาน กินมาก ปากร้าย หยาบคาย ใจเหี้ยม ชอบข่มสามี
๔. มาตาภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงมารดา ภรรยาที่หวังดีเสมอคอยห่วงใยเอาใจใส่ในสามีเหมือนมารดาปกป้องบุตร และประหยักรักษาทรัพย์ที่หามาได้
๕. ภคินีภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงน้องสาว ภรรยาที่เคารพรักสามีดังน้องรักพี่ มีใจอ่อนโยนรู้จักเกรงใจและคล้อยตามสามี
๖. สขีภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงสหาย ภรรยาที่เป็นเพื่อนพบสามีเมื่อใดก็ปลื้มปิติใจ เหมือนกับพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นผู้มีการศึกษาอบรมมีกิริยามารยาทความประพฤติดีรักดีต่อสามี
๗. ทาสีภริยา หมายถึง ภรรยาเยี่ยงทาสี ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี ถูกขู่ตะคอกเข่นข่มก็อดทนไม่โกรธตอบ^๑

ในจำนวนภรรยาทั้ง ๗ ประเภทนี้ เป็นการจำแนกไว้เพื่อให้สตรีได้พิจารณาตนว่าเป็นภรรยาประเภทไหน สำหรับชายอาจใช้เป็นหลักสำรวจอุปนิสัยของตนว่าควรเลือกคู่ครองแบบใด และให้สำรวจหญิงที่จะเป็นคู่ครองว่าเหมาะสมกับอุปนิสัยใจคอของตนหรือไม่ ภรรยาสามพวกแรกจัดเป็นภรรยาที่ไม่ดี บุรุษเพศผู้หวังความสุขสงบในการครองเรือนพึงหลีกเลี่ยง ส่วนภรรยา ๔ จำพวกหลังจัดเป็นภรรยาที่ดี บุคคลใดได้ภรรยา ๔ จำพวกนี้มาเป็นคู่ครอง บุคคลนั้นก็พึงปรารถนาความสุขความเจริญในการครองเรือนได้

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๓ อังคุตตรนิกาย สัตตกะนิบาต. หน้า ๑๐๙.

ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่าในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ไม่ได้นำเสนอประเภทของภรรยา ๓ จำพวก คือ วรภรรยา โจริภรรยา และอัยยาภรรยา ซึ่งภรรยาทั้ง ๓ ประเภทนี้จัดเป็นภรรยาที่ไม่ดี ผู้แต่งได้นำเสนอเฉพาะประเภทของภรรยาที่ดีซึ่งมีจำนวน ๔ ประเภท ได้แก่ มาตาภรรยา ภคินีภรรยา สขีภรรยา และทาสีภรรยา ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

๒.๓.๘.๑.๑ มาตาภรรยา หมายถึง ภรรยาที่มีความรักในสามี จูมารดาร์บุตร สงเคราะห์สามีของตนทั้งในยามดีมีสุขและยามตกทุกข์ได้ยาก เรียกว่าร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกัน ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๑๓ "คู่ครอง" มโหสถบัณฑิตอธิบายถึงลักษณะของภรรยาที่ดี ซึ่งมีความรักในสามีจูมารดาร์บุตรของตน เพื่อให้พระนางอุทุมพรได้ทรงทราบ ดังข้อความว่า

“อนึ่งเล่า พระพุทธเจ้าข้า คนเราเกิดมามีพยาธิตามมาเบียดเบียนร่างกาย ทำให้เกิดความเจ็บป่วยมีประการต่างๆ หรือในบางกรณี เหตุภายนอกเป็นต้นว่ากระทบความร้อนเกินไป กระทบความเย็นเกินไป ก็เป็นเหตุให้ร่างกายวิปริตไปเป็นไข้ได้ทุกข์ในยามนี้ใครเล่าจะช่วยดูแลเอาใจใส่ให้ข้าวน้ำ แต่เดิมนั้นก็มารดาของตนนั่นแหละ เอาใจใส่พยาบาลด้วยความรักกรุณา เมื่อพ้นจากอ้อมแขนของมารดาออกมาอยู่ตามลำพังจะได้ใครที่ไหนคอยปรนนิบัติในยามเจ็บป่วยด้วยความรักเสมอมาดาก็ได้คู่ครองเท่านั้นที่จะทำหน้าที่ปรนนิบัติด้วยความรักอันสนิทใจ ...

เรื่องของบุรุษนั้นยากนักที่จะห่างจากแม่ แม้แต่จะปลีกตนไปแล้ว มีคู่ครองไปแล้วก็ต้องหาคู่ครองที่สามารถจะทำหน้าที่แทนแม่ได้ จึงจะได้รับความอยู่เย็นเป็นสุขและมีอุตสาหกรรมในการก่อสร้างหลักฐานได้เต็มเร็วแรง ไม่ต้องมาห่วงใยกิจการทางบ้านเรือน เพราะมีแม่บ้านแม่เรือนแล้ว”

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักลักษณะความประพฤติของสตรี ผู้เป็นภรรยาประเภทมาตาภรรยา ตามหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งภรรยาประเภทนี้จัดเป็นภรรยาที่ดี มีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีของตน เอาใจใส่ดูแลสามีของตนพร้อมที่จะร่วมสุขร่วมทุกข์กับสามีของตนตลอดกาล

๒.๓.๘.๑.๒ ภคินีภรรยา หมายถึง ภรรยาที่เคารพรักสามีตั้งนอกรักพี่ มีใจอ่อนโยน รู้จักเกรงใจสามี ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๑๓ "คู่ครอง" มโหสถบัณฑิตได้กราบทูลแด่พระนางอุทุมพรเทวี เพื่อให้ทรงทราบถึงลักษณะความประพฤติของภรรยาประเภทภคินีภรรยา ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตถิตแห่งมิลานคร. หน้า ๙๔-๙๕

"อันผู้อื่นซึ่งไม่สนิทชิดเชื่อนั้น ถ้าหากมีอารีมีจิตไม่ตรีต่อด้วยอาจรับช่วยธุระที่ไหว้วานได้ แต่เมื่อไม่ได้เป็นญาติสนิทแล้ว ผู้วานก็ต้องมีความรู้สึกเกรงใจจะขอร้องกันได้เป็นบางครั้งคราว หากบ่อยๆ เข้าก็อดที่จะนึกเกรงใจมิได้ ความรู้สึกเกรงใจนี้เป็นคุณอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้หวังความสุขในการครองเรือนต้องปฏิบัติ การเอาแต่ใจตนเป็นที่ตั้งเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียหลายประการ ผู้หวังความเจริญจำต้องละเสียที เมื่อเป็นเช่นนี้จะคิดแต่ว่าผู้อื่นเรื่อย ๆ ไปยอมเป็นทางที่ไม่ชอบ ดังนั้น การวานกันในฐานะต่าง ๆ จึงควรแก่ผู้เป็นญาติสนิท ซึ่งถึงจะเป็นต้องเกรงใจอยู่บ้างก็ยังน้อยกว่าผู้อื่น ยิ่งสนิทกันจริง ๆ ในฐานะคู่ทุกข์คู่ยากด้วยแล้วก็ไม่มีข้อที่จะต้องระแวงว่าไม่ยินดีกระทำให้ด้วยเหตุนี้แหละพะยะค่ะ ผู้ที่แยกตนออกไปควรจะมีผู้ที่ตนอาจถือเป็นน้องอยู่ด้วย"

"พี่เห็นด้วย" ตรัสด้วยทรงเข้าพระทัยแจ่มแจ้ง^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการไหว้วานอาศัยซึ่งกันและกันนั้น หากมิใช่ญาติสนิทมิตรสหายการไหว้วานบ่อยๆ มักจะเกรงใจซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้ไหว้วานควรตระหนักอยู่เสมอ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้ที่เป็นคู่ทุกข์คู่ยากกันแล้ว การไหว้วานอาศัยซึ่งกันและกันก็ง่ายกว่า ความเกรงใจก็จะน้อยลง เพราะต่างก็ยินดีช่วยเหลือซึ่งกันและกันแม้จะบ่อยครั้งก็ตาม ดังนั้น ภรรยาที่มีความเกรงใจสามี มีความอ่อนโยนยินดีในการช่วยเหลือแบ่งเบาภาระสามี จัดเข้าในประเภทของภรรยาที่ดีตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งเรียกว่า ภคินีภรรยา

๒.๓.๘.๑.๓ สขีภริยา หมายถึง ภรรยาที่เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์พบสามีเมื่อใดก็ปลื้มใจเหมือนพบเพื่อนที่จากไปนาน เป็นคนมีการศึกษามีกิริยามารยาทดีภาคีต่อสามี ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑๓ "คู่ครอง" มโหสถบัณฑิตกราบทูลแด่พระนางอุทุมพรเทวี เพื่อให้ทรงทราบถึงประเภทของภรรยาที่ได้ชื่อว่าเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ของสามี ซึ่งบุคคลผู้หวังความสุขในการครองเรือนพึงแสวงหาไว้เป็นคู่ครอง ดังข้อความว่า

"ความเป็นเพื่อนนั้นปรากฏแก่บุคคลได้ทุกๆ คนและทุกๆ เพศ แต่เพื่อนพิเศษซึ่งจะร่วมในการกินการนอนตลอดกาลที่ยังดำรงชีพนั้น เป็นเรื่องหนึ่งต่างหากพะยะค่ะ ความเป็นเพื่อนที่บุรุษเพศต้องการในการตั้งหลักฐานนั้น เป็นเพื่อนคนละเพศกัน ซึ่งอำนวยความสะดวก รื่นรมย์ อำนวยความชุ่มชื้นเป็นที่ปรึกษาหารือในยามทุกข์ร้อน เป็นผู้ผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อย เป็นผู้ให้ความบันเทิงในยามสุข ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะหาได้จากเพื่อนเพศเดียวกันแม้จะดีที่สุดปานใดก็หาไม่ได้"

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๙๕ - ๙๖.

“ในบรรดาเพื่อนที่เป็นเพศเดียวกัน อาจช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นที่ปรึกษาหารือกันช่วยคลายทุกข์ร้อนให้กันด้วยอภัยด้วยดี ยิ่ง แต่มีบางประการที่ไม่อาจอำนวยความสะดวกกันได้ ถึงที่อาจอำนวยความสะดวกได้นั้นแล้วก็มิใช่เป็นไปทุกขณะที่เกิดความต้องการ ใครจะมาคอยเอาใจใส่คนอื่นอยู่ทุกวันทุกคืน ทั้งๆ ที่ตนยังต้องมีการงานอันต้องกระทำ เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้ที่แยกตนออกมาก็ต้องหาคู่ครองซึ่งเป็นเพื่อนไปด้วย”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเพื่อนกับภรรยา ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกัน เพื่อนที่ดีนั้นสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลแก่เพื่อนในคราวที่จำเป็นเท่านั้น ไม่ได้ช่วยเหลือตลอดเวลา แต่ภรณยานั้นถือว่าเป็นหน้าที่หลักที่ต้องคอยช่วยเหลือสามีของตนตลอดเวลาที่ใช้ชีวิตร่วมกัน เป็นทั้งเพื่อนกินเพื่อนเล่น และเพื่อนร่วมหลับนอน ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกภรรยาที่มีความประพฤติเช่นนี้ว่า “สขีภรรยา” จัดเข้าในประเภทภรรยาที่ดีสำหรับบุรุษผู้ปรารถนาความสุขในการใช้ชีวิตคู่

๒.๓.๘.๑.๔ ทาสีภรรยา หมายถึง ภรรยาผู้จกนรับใช้ ภรรยาที่ยอมอยู่ในอำนาจสามี เป็นภรรยาที่คอยรับใช้เอาใจใส่ดูแลสามี ดังในเรื่องมหาบัตินิตแห่งมิลานนคร ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” พระนางอุทุมพรเทวีตรัสถามมโหสถบัณฑิตถึงความจำเป็นว่าทำไมจึงจะต้องมีภรรยาประเภททาสี และได้รับคำตอบจากมโหสถบัณฑิตที่อธิบายถึงความจำเป็นที่บุรุษผู้มีครอบครัวจะต้องมีภรรยาเป็นจกนางทาสีหรือคนรับใช้ เพราะต้องคอยช่วยเหลือสามีด้วยความเต็มอกเต็มใจ ดังข้อความว่า

“พี่เห็นความแล้ว” รับสั่งถามต่อไปถึงเรื่องคนใช้ “ทำไมบุคคลที่เป็นคู่ครองของผู้ที่แยกตนออกมาจึงต้องมีฐานะเป็นคนรับใช้ด้วย?”

มโหสถบัณฑิตกราบทูลว่า “เป็นความจำเป็นอย่างยิ่งพะยะค่ะ บุรุษที่แยกตนออกมาตั้งหลักฐานย่อมมีกิจการเนื่องด้วยอาชีพซึ่งจำต้องกระทำด้วยความขยันหมั่นเพียร หากจำต้องมัวพะวงด้วยกิจการอันเนื่องด้วยการอุปโภคบริโภคของตนอยู่ด้วยแล้ว ก็ไม่อาจประกอบกิจการงานด้านอาชีพได้อย่างเต็มที่ จำต้องมีคนคอยกระทำกิจเนื่องด้วยบริโภคอุปโภค เช่น ตักน้ำดำข้าวเก็บผักหักฟัน เป็นต้น”^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลานนคร. หน้า ๙๖.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๙๖

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของภรรยาอีกประเภทหนึ่ง เป็นภรรยาที่เอาใจใส่ดูแลสามีของตน ช่วยเหลือดูแลจัดงานบ้านให้เรียบร้อย เพื่อให้สามีของตนต้องกังวลใจในเรื่องงานที่บ้านของตน คอยช่วยเหลือสามีคอยรับใช้สามีด้วยความเต็มใจ ซึ่งภรรยาที่มีลักษณะดังกล่าวเรียกว่า “ทาสีภรรยา”

ผู้แต่งยังได้แสดงทรรศนะว่าภรรยาที่ดีนั้น ควรจะมีลักษณะที่ดี ๔ ประการรวมอยู่ในบุคคลคนเดียวกัน คือ มีความรัก ความเคารพ ความซื่อตรง และมีความภักดีต่อสามีตนเอง ดังในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” มโหสถบัณฑิตกล่าวสรุปถึงลักษณะของภรรยาที่ดีให้พระนางอุทุมพรได้ทราบ ดังข้อความว่า

“แต่ภรณานี้จะเป็นเมียแก้วของชายต้องมีคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ มีความรักในสามีเหมือนมารดากับบุตร มีความเคารพเหมือนน้องสาวเคารพพี่ชาย มีความซื่อตรงเหมือนเพื่อนร่วมตาย และมีความจงรักภักดีเหมือนทาสีรักนาย แม้ชายใดได้คู่ครองที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติทั้ง ๔ นี้แล้ว แม้จะอยู่กระต้อมก็เหมือนอยู่ในวิมานเมืองสวรรค์”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าภรรยาที่ดีนั้นควรมีคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ มีความรักต่อสามี มีความเคารพซื่อตรง เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ และยอมช่วยเหลือรับใช้สามีของตนด้วยความเต็มใจ ซึ่งหากบุคคลใดได้ภรรยาที่มีคุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ไว้เป็นคู่ครอง การใช้ชีวิตคู่ของบุคคลนั้นก็จะมีแต่ความสุข

ในทางพระพุทธศาสนายังได้จำแนกประเภทคู่ครองของสามีภรรยาที่ใช้ชีวิตร่วมกันว่ามี ๔ ประเภท ดังที่ไพฑูรย์ พวงยอด ได้แสดงไว้ว่า

“ตามทรรศนะศาสนาว่า คู่ครองมี ๔ ประเภท คือ สามีผิอยู่ร่วมกับภรรยาผิ สามีผิอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผิ และสามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา โดยมีรายละเอียดดังนี้

จำพวกที่ ๑ สามีผิอยู่ร่วมกับภรรยาผิ หมายถึง คู่สามีและภรรยาที่เป็นคนไม่มีศีลธรรม ผักเฝในทางชั่ว ชอบพุดปด ตีแม่เหล้า เป็นต้น คู่ครองเช่นนี้เรียกว่า สามีผิอยู่ร่วมกับภรรยาผิ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัณทีตแห่งมิลินทร. หน้า ๙๖

จำพวกที่ ๒ สามีผิอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา หมายถึง สามีเป็นคนไม่มีศีลธรรม มีความประพฤติไปในทางมิชอบ แต่ภรรยาของเขาเป็นคนดีมีศีลธรรม คู่ครองเช่นนี้ เรียกว่า สามีผิอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา

จำพวกที่ ๓ สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี หมายถึง สามีเป็นคนดีมีศีลธรรม ประกอบสัมมาอาชีวะ แต่ภรรยาของเขาเป็นคนไม่ดี มีความประพฤติผิดไปในทางชั่ว เรียกว่า สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาผี

จำพวกที่ ๔ สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา หมายถึง คู่สามีภรรยาที่มีความประพฤติดีอยู่ในศีลธรรม ช่วยกันทำมาหากินอยู่ในกฎเกณฑ์ของสังคม"^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงลักษณะของคู่สามีภรรยาที่ใช้ชีวิตคู่ร่วมตามหลักของพระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่ามีอยู่ ๔ ประเภท ดังในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทราท ตอนที่ ๑๓ "คู่ครอง" ได้นำเสนอลักษณะของคู่สามีภรรยาที่กล่าวมาแสดงไว้ ดังข้อความว่า

ชายบางคนมีความประพฤติในส่วนตนเลวทรามต่ำช้า แต่กลับได้คู่ครองที่ดีมีคุณสมบัติดี อย่างนี้เรียกว่า ชายผิอยู่กับเทพธิดา ชายบางคนมีความประพฤติส่วนตัวดีงาม แต่กลับไปได้คู่ครองที่เลวทรามก็มี อย่างนี้เรียกว่า ชายเทวดาคู่กับนางผี ชายบางคนมีความประพฤติเลวทรามได้คู่ครองที่เลวทรามเช่นเดียวกันก็มี อย่างนี้เรียกว่า ผิคู่กับผี ชายบางคนมีความประพฤติดีงามได้คู่ครองที่มีความประพฤติดีงามเสมอกันก็มี อย่างนี้เรียกว่า เทวดาคู่กับเทวดา ทั้งนี้แล้วแต่ความรักจักบังเกิดขึ้น^๒

ข้อความดังกล่าว เป็นการจำแนกประเภทของคู่สามีภรรยาตามหลักของพระพุทธศาสนาไว้ โดยภาพรวมมิได้แยกออกแสดงให้เห็นที่ละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งมีจำนวน ๔ คู่ คือ สามีเป็นคนเลวแต่ได้ภรรยาที่ดี สามีเป็นคนดีแต่ได้ภรรยาเป็นคนเลว สามีเป็นคนเลวมีภรรยาเป็นคนเลว และสามีเป็นคนดีมีภรรยาเป็นคนดี

๒.๓.๘.๒ หน้าที่ของภรรยา ในทางพระพุทธศาสนาได้สอนให้สตรีผู้เป็นภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามี ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ในพระไตรปิฎกว่า ภรรยามีหน้าที่อันพึงปฏิบัติ ๕ ประการ ได้แก่

^๑ ไพฑูรย์ พวงยอด (๒๕๔๕). ความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรื่องมงคล ๓๘ ประการ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในจังหวัดร้อยเอ็ด. หน้า ๔๓.

^๒ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทราท หน้า ๘๗.

- ๒.๓.๘.๒.๑ จัดงานบ้านให้เรียบร้อย
- ๒.๓.๘.๒.๒ สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
- ๒.๓.๘.๒.๓ ไม่นอกใจสามี
- ๒.๓.๘.๒.๔ รักษาสมบัติที่หามาได้
- ๒.๓.๘.๒.๕ ขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง”^๑

ในเรื่องมหัศจรรย์แห่งมิลินทราชนิพนธ์ ได้แสดงหน้าที่ของภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามีไว้เพียง ๔ ประการ ส่วนหน้าที่ภรรยาด้านการสงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดีนั้น ผู้แต่งไม่ได้นำเสนอไว้ มีตัวอย่างคำสอนเรื่องหน้าที่ภรรยาดังนี้

๒.๓.๘.๒.๑ จัดการบ้านให้เรียบร้อย ภรรยาที่ดีต้องมีความฉลาดในการดูแลจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภคไว้คอยอำนวยความสะดวกสบายให้สามีของตน ดังตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” มโหสถบัณฑิตกราบทูลอธิบายแด่พระนางอุทุมพรเทวี เพื่อให้ทรงทราบถึงความจำเป็นในการใช้ชีวิตคู่ ซึ่งบุรุษพึงแสวงหาสตรีที่มีความสามารถในเรื่องงานบ้านมาเป็นคู่ครองของตน ดังข้อความว่า

“บุรุษผู้แยกตนเองมาตั้งหลักฐานอยู่ต่างหากนั้น ตนจะต้องบำเพ็ญกรณียะเพียงแต่จะให้มีชีวิตอยู่และอยู่อย่างสมสภาพของมนุษย์ จำต้องมีกิจการอันเป็นอาชีพเป็นหลักแห่งการตั้งตน ในการปฏิบัติกิจการของเขานั้น จำต้องปลดปล่อยภาระกังวลในการทำงานบางประการลงไป เช่น กิจการเกี่ยวกับบ้านเรือนเกี่ยวกับอาหารการบริโภค ทั้งนี้เพื่อมุ่งหน้ากระทำกิจเกี่ยวกับการตั้งหลักฐานให้เต็มที่ ไม่ต้องห่วงหน้าพะวงหลัง และก่อนนั้น ครั้งที่เขายังอยู่ครอบครัวยุคของตน ภารกิจเหล่านี้มารดาเป็นผู้จัดทำ ตนเองหากจะกระทำก็เป็นแต่เพียงผู้ช่วยเหลือมารดา เมื่อแยกตนออกไปแล้ว ใครเล่าจะเป็นผู้รับมอบภารกิจส่วนนี้ก็มีแต่ผู้ที่เป็นคู่ครองคือภรรยาเท่านั้น ดังนั้น ภรรยาจึงได้นามว่า แม่บ้านแม่เรือน”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักภาระหน้าที่ของภรรยาที่ดี จะต้องมีความสามารถจัดงานบ้านให้เรียบร้อยดีให้สมกับที่ได้รับมอบหมายจากสามี เพื่อที่สามีของตนจะได้ไม่ต้องห่วงหน้าพะวงหลัง

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑
กัมมิกาย ปาฎิกวรรค หน้า ๒๐๕

^๒ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหัศจรรย์แห่งมิลินทราชนิพนธ์ หน้า ๙๔.

เพราะสามีจะต้องทำงานหาเลี้ยงครอบครัวและสร้างหลักฐานให้มั่นคง ดังนั้น ภาระหน้าที่ในการดูแลบ้านเรือนและอาหารการกิน จึงเป็นหน้าที่ของภรรยาซึ่งได้ชื่อว่า แม่บ้านแม่เรือน

๒.๓.๘.๒.๒ การไม่นอกใจสามี ภรรยาที่ดีต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจ ไม่ประพฤตินอกใจสามี อันจะเป็นหลักประกันความมั่นคงในการใช้ชีวิตร่วมกัน ดังในตอน ที่ ๕๕ “น้ำใจของบัณฑิต” นางอมราเทวีสนทนากับมโหสถบัณฑิตโดยกล่าวถึงความซื่อสัตย์ของสตรีผู้เป็นภรรยาทุกคนว่าเป็นเครื่องรองรับประกันความยุ่งยากแก่สังคมได้ ดังข้อความว่า

“ดิฉันเห็นว่าความสัตย์ของสตรี คือ สิ่งที่เป็นหลักประกันความยุ่งยากแห่งสังคมของมนุษยชาติ สตรีที่ไม่มีความสัตย์ต่อบุรุษผู้เป็นสามี เป็นผู้ก่อความยุ่งยากแก่สังคมอย่างสุดที่จะประมาณ”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักหน้าที่ของภรรยาที่ดีว่าต้องมีความซื่อสัตย์จริงใจโดยไม่ประพฤตินอกใจสามีของตน ซึ่งจะเป็นหลักประกันความสงบของสังคมได้เป็นอย่างดี

ในตอน ที่ ๕๗ “จารกรรมของมาตุระ” ผู้แต่งได้แสดงทรรศนะว่าความซื่อสัตย์เป็นสิ่งที่ชายและหญิงทั้งสองฝ่ายต้องมีให้แก่กัน ดังข้อความว่า

“ความวางใจกันเป็นพยานเอกของความรัก เป็นพยานแห่งความเป็นคู่ครอง เป็นเครื่องผูกพันอันมั่นคงระหว่างผัวเมีย ทำให้ความเป็นผัวเมียยืนนาน ความหวาดระแวงกัน เป็นอาวุธอันคมกล้าตัดรอนความสมัคสมานระหว่างผัวเมีย”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสามีและภรรยาที่มีความซื่อสัตย์และไว้วางใจซึ่งกันและกัน จะนำมาซึ่งความรักและความมั่นคงของการใช้ชีวิตคู่ หากไม่มีความไว้วางใจซึ่งกันและกันคอยหวาดระแวงกัน สิ่งเหล่านี้เสมอด้วยอาวุธที่คอยทำลายความรักและชีวิตคู่ให้บาดหมางกันจนถึงขั้นเลิกรากันไป

๒.๓.๘.๒.๓ รักษาสมบัติที่หามาได้ ภรรยาที่ดีต้องรู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้และต้องรู้จักใช้จ่ายทรัพย์อย่างประหยัด ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” มโหสถบัณฑิตได้อธิบายถึงหน้าที่ของภรรยาที่ดีให้พระนางอุทุมพรได้รับทราบไว้ ดังข้อความว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓๙๑.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๐๒-๔๐๓.

“ในการตั้งหลักฐานนั้นความสำคัญขั้นแรก การเก็บหอมรอมริบทรัพย์สินเงินทอง ให้ทวีจำนวนขึ้นเป็นกลุ่มก้อน การประกอบกิจการต่างๆ ก็เพื่อให้ได้ทรัพย์สินมา ครั้นได้มาแล้ว การที่จะต้องรักษาก็มีขึ้นเป็นเงาตามตน หากจะรักษาไว้กับตนก็กระทำไม่ได้แต่เป็นการลำบาก การที่จะนำทรัพย์สินติดตนไปทุกๆ ขณะที่ต้องประกอบกิจการอันเป็นอาชีพ ไม่น่ากระทำเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องหาผู้ที่ไว้วางใจสำหรับจะได้ฝากฝังหรือมอบหมายการจับจ่ายใช้สอยตลอดถึงการเก็บออมรักษา แต่เดิมมาครั้งอยู่กับสกุลวงศ์ผู้ที่ตนวางใจเป็นที่สุดคือมารดา หากตนจะได้ทรัพย์สินเงินทองมาด้วยประการใดๆ ก็มักจะฝากฝังไว้กับแม่ ซึ่งท่านย่อมรับฝากด้วยความเต็มใจ แม้แต่ทรัพย์สินของท่านเอง ก็ยังอุตส่าห์เก็บรักษาไว้ให้ลูกในเวลาอันควร ดังนั้น จึงไม่มีปัญหาเลยว่าท่านจะไม่เต็มใจเก็บรักษาทรัพย์สินของลูก ท่านย่อมเก็บงำรักษาไว้เป็นอันดี เมื่อได้แยกตนออกมาจะหาใครรับหน้าที่อันนี้ของแม่ ก็มีแต่ภรรยาเท่านั้นที่จะมอบหน้าที่นั้นได้”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการสร้างฐานะของคู่สามีภรรยา นั้น จะต้องรู้จักเก็บหอมรอมริบทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ เมื่อสามีมอบหมายภาระหน้าที่ในการดูแลทรัพย์สินเงินทองให้แก่ภรรยาแล้ว ภรรยาที่ดีนั้นจะต้องรู้จักดูแลรักษาทรัพย์สินสมบัติที่สามีหามาได้ รู้จักใช้จ่ายทรัพย์สินด้วยความมัธยัสถ์ โดยใช้จ่ายเท่าที่จำเป็นเหมาะสมแก่ฐานะของตน เพื่อสร้างฐานะทางครอบครัวให้มั่นคงดีขึ้น

๒.๓.๘.๒.๔ ความขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง ภรรยาที่ดีต้องรู้จักช่วยเหลือสามีทำมาหาเลี้ยงชีพ ดังในเรื่องมหابัตถิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” มโหสถบัณฑิตได้กราบทูลพระนางอุทุมพรเทวี เพื่อให้ทรงทราบถึงหน้าที่อันสตรีผู้เป็นภรรยาพึงปฏิบัติในการใช้ชีวิตคู่ ดังข้อความว่า

“เนื่องจากในบางคราวเกิดธุรกิจจำเป็นบางประการ อันต้องมีผู้ช่วยเป็นมือเป็นเท้าช่วยจัดทำให้สำเร็จลุล่วงไป มิให้เกิดความบกพร่องขึ้นแก่กิจการอันเป็นอาชีพ เช่น ในบางโอกาสงานอาชีพต้องรีบเร่งมีงานจรเข้ามาแทรก ในขณะเดียวกันครั้งจะผลงานอันเป็นอาชีพหรือก็ไม่ได้ เกิดความเสียหายหลายประการ ครั้นจะเห็นงานจรไม่สำคัญหรือก็ไม่ชอบด้วยเหตุผล ในกรณีเช่นนี้จำต้องมีผู้ช่วยแบ่งเบาตามสมควร คือจะต้องมอบหมายธุรกิจส่วนใดส่วนหนึ่งให้กระทำ เพราะตนเองไม่สามารถจะแบ่งภาคออกไปกระทำได้ ในยามที่ตนอยู่กับสกุลวงศ์ก็ยังมีผู้ที่เป็นน้องร่วมบิดามารดา พอละได้

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวรรคแห่งมิลินทร. หน้า ๙๔-๙๕.

อาศัยให้वानให้กระทำธุรกิจบางประการ เมื่อแยกตนออกมาแล้วจะได้ใครเล่าเป็นผู้ช่วยแบ่งเบาภาระอันนี้เกิดกเป็นหน้าที่ของผู้เป็นคู่ครอง คือ ภรรยา

ในกรณีที่เกิดมีกิจการเช่นนั้น ภรรยานั้นแหละจะเป็นผู้รับสนองช่วยแบ่งเบาไปเสียทางใดทางหนึ่งได้เท่ากับเป็นองคาพยพแห่งผู้เป็นสามี สามีไม่ต้องวิตกกังวลเลยว่าภรรยาจะมีได้จัดทำให้เรียบร้อยด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะประโยชน์โคผลแห่งกิจการของสามีกับภรรยานั้นเป็นเรื่องของคนๆ เดียวกัน ภรรยาที่ดีย่อมจัดการงานที่สามีบอกวานให้สำเร็จไปด้วยดีเสมอด้วยกิจการของตนเอง ทั้งนี้เนื่องด้วยต่างเข้าใจกันและกัน เพียงพอที่จะประกอบธุรกิจให้กันได้สนใจ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในการใช้ชีวิตคู่ นั้น สามีและภรรยาต้องช่วยเหลือกันในการประกอบสัมมาอาชีพเพื่อสร้างฐานะให้มั่นคง เมื่อมีกิจจำเป็นที่สามีไม่สามารถดูแลกิจการงานได้ ผู้ที่จะมาสืบสานงานต่อนั้นก็คือภรรยา โดยภรรยาจะต้องเป็นผู้ดูแลกิจการงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของภรรยาที่ดีในการช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่สามีของตน

คำสอนเรื่องหน้าที่ของภรรยาที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำมาเสนอไว้เพียง ๔ ประการ คือ การจัดงานบ้านให้เรียบร้อย การไม่นอกใจสามี รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้และความขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง ซึ่งเป็นหน้าที่ของภรรยาจะต้องปฏิบัติ ส่วนข้อปฏิบัติอีกประการหนึ่ง คือ การสงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี อันเป็นหน้าที่ของภรรยาที่ดีตามหลักคำสอนพระพุทธศาสนา ไม่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร

๒.๓.๙ คำสอนเรื่องความสามัคคี

ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกันของหมู่คณะ การที่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นหมู่คณะจนกระทั่งกลายเป็นสังคมขนาดใหญ่ สิ่งที่จะช่วยให้สังคมนั้น ๆ เป็นสังคมที่น่าอยู่มีความสุข จำเป็นต้องอาศัยความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกันของคนในสังคม ดังในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลอำนวยการความสุข ทำประโยชน์แก่ชนหมู่มาก และเพื่อเกื้อกูลอำนวยการความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมที่ว่านั่นคืออะไร คือ ความสามัคคีของหมู่คณะ”^๒ ดังในตอนที ๙ “ประเดิมนาน” ในการค้นหาแก้วมณี อามตย์เสนกได้รับ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๕). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๙๕

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ หน้า ๒๘๗

พระบรมราชโองการให้ไปเกณฑ์แรงงานชาวบ้าน เพื่อมาช่วยกันวิดน้ำในสระใหญ่ให้แห้งแล้วจะได้คันหาดวงแก้วมณี ชาวบ้านต่างพร้อมใจสามัคคีกันวิดน้ำจนน้ำในสระแห้งในเวลาอันรวดเร็ว ดังข้อความว่า

พระราชอาของพวกเราทรงมอบหมายให้ข้าพเจ้าจัดการกะเกณฑ์พวกท่านมาช่วยกันวิดสระนี้ให้แห้ง เพื่อนำเอาแก้วมณีขึ้นทูลถวาย ... เออละ ! ลงมือกันได้ วิดน้ำออกให้แห้งก่อน

คำสั่งของท่านสนุกแม้จะดูไม่มีความเด็ดขาด แต่โดยความเคารพในพระราชาของตน ชาวนครมีถิลาที่กะเกณฑ์มาคงไม่มีใครบิดพลิ้ว กระทำกรณด้วยความเต็มใจทั่วหน้า ความพร้อมเพรียงกันอย่างแท้จริงของคนมากด้วยกันทำให้งานสำเร็จลงโดยไม่ชักช้า พักเดียวเท่านั้น น้ำในสระก็แห้งหมด^๑

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวมิถิลานครอาศัยความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน จึงช่วยให้การทำงานใหญ่ครั้งนี้สำเร็จเสร็จลงได้รวดเร็ว การทำงานเพื่อส่วนรวมเมื่อทุกคนสามัคคีพร้อมเพรียงกันทำก็ย่อมประสบผลสำเร็จเสร็จสิ้นลงได้ในเวลาอันรวดเร็ว

ในตอนที่ ๓๗ “ล่าแคว้น” พระเจ้าอิราชจุลนีผู้ครองเมืองปัญจาปนครได้บรรยายถึงความพร้อมเพรียงของกองทัพ เพื่อให้แก่อำมาตย์แก้ววิภูได้ทราบว่าการที่ทุกคนตระหนักถึงคุณของความสามัคคีกันและโทษของการขาดความสามัคคี ดังข้อความว่า

ความสามัคคีหรือ? เป็นที่ประจักษ์อยู่แล้วมิใช่หรือ? นักรบแห่งปัญจาปนครทุกคนมีอุดมคติประจำใจอยู่ว่า “ไม่มีอะไรที่จะทำให้ลายความเป็นปึกแผ่นได้ เมื่อยังคุมกันเป็นปึกแผ่นได้ตราบดี ความย่อยยับก็ไม่ปรากฏ ถ้าแตกแยกกันเมื่อใด ความย่อยยับเป็นปรากฏเมื่อนั้น” ความแตกแยกนั้นแม้จะไม่ต้องมีใครคอยทำลายล้างก็ต้องย่อยยับไปเอง นักรบแห่งปัญจาปนครทราบคุณแห่งความเป็นปึกแผ่น และโทษแห่งความแตกแยก เจนใจอยู่ดังนี้ จะเป็นไปได้หรือที่พวกเขาจะขาดความสามัคคีกัน ไม่น่าจะเป็นไปได้เลย มันใจเป็นอย่างยิ่งว่ากองทัพของปัญจาปนครเป็นปึกแผ่นแน่นหนา ไม่มีอะไรที่จะทำให้ลายได้^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าอิราชจุลนีทรงมีความเชื่อมั่นในกองทัพของพระองค์ว่าทหารทุกคนต่างก็มีความสามัคคีกันจึงเป็นการยากที่ศัตรูจะทำลายได้ และเหล่าทหารทุกคนยัง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวัณชิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๗.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๖๗

ตระหนักถึงโทษของความแตกแยกความสามัคคีกันว่าเป็นบ่อนทำลายความมั่นคงในกองทัพ แม้ว่า
จะไม่ถูกศัตรูทำลายล้างก็จะแตกแยกได้ เพราะความขัดแย้งภายในกองทัพนั่นเอง ดังนั้น ทหาร
ทุกคนจึงมีความสามัคคีกัน

ความสามัคคีเป็นคุณธรรมที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกชนชาติในโลก และเป็นเครื่องรับรอง
ความสุขสงบของทุกคนในสังคม มนุษย์ทุกคนจึงควรมีความสามัคคีกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้
ว่า “สุขา สุขมสฺส สามคฺคี ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะทำให้เกิดความสุข”^๑

---

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต
เล่ม ๑ หน้า ๗๕

๒.๔ พุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิต

มนุษย์จะต้องรู้จักวางแผนทางการดำเนินชีวิตของตน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของชีวิตตามที่ตนปรารถนา ดังที่อุทิศ ศิริวรรณ^๑ ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตคนจะมีค่าหรือไม่ ต้อง “เลือก” หรือตัดสินใจ ทางธุรกิจเรียกว่า “Decision Making” แปลว่า ทำการตัดสินใจเลือกแนวทางที่ดีที่สุดสำหรับชีวิต หากเลือกทางผิด ชีวิตก็ไร้คุณค่า หากเลือกได้ถูกทาง ชีวิตก็มีคุณค่า แนวทางตัดสินใจเพิ่มคุณค่าชีวิต ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “มงคล” หมายถึง เหตุนำมาซึ่งความสุข ความเจริญ หรือแนวทางทำให้เกิดสวัสดิภาพและมีโชคในการดำรงชีวิต มี ๓๘ ประการ ได้แก่

๑. การไม่คบคนพาล	๒. การคบบัณฑิต
๓. การบูชาบุคคลที่ควรบูชา	๔. การอยู่ในประเทศที่สมควร
๕. ความเป็นผู้มีบุญกระทำไว้ในกาลก่อน	๖. การตั้งตนไว้ชอบ
๗. ความเป็นพหุสูตร	๘. การมีศิลปวิทยา
๙. การมีวินัย	๑๐. การมีวาจาสุภาสิต
๑๑. การเลี้ยงดูบิดามารดา	๑๒. การเลี้ยงดูบุตร
๑๓. การเลี้ยงดูภรรยา	๑๔. การงานไม่อาภูล
๑๕. การบำเพ็ญทาน	๑๖. การประพฤติธรรม
๑๗. การสงเคราะห์ญาติ	๑๘. การงานไม่มีโทษ
๑๙. การงดเว้นจากบาป	๒๐. การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา
๒๑. ความไม่ประมาท	๒๒. การมีสัมมาคารวะ
๒๓. ความอ่อนน้อมถ่อมตัว	๒๔. ความสันโดษ
๒๕. ความกตัญญู	๒๖. การพึงธรรมตามกาลอันควร
๒๗. ความอดทน	๒๘. ความเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย
๒๙. การพบปะสมณะ	๓๐. การสนทนาธรรมตามกาล
๓๑. การบำเพ็ญตบะ	๓๒. การประพฤติพรหมจรรย์
๓๓. ความเห็นแจ้งในอริยสัจ	๓๔. การทำให้แจ้งพระนิพพาน
๓๕. จิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ	๓๖. จิตไม่เศร้าโศก
๓๗. จิตไม่กำหนัด	๓๘. จิตหลุดพ้น ^๒

^๑ อุทิศ ศิริวรรณ. (๒๕๔๕). การเพิ่มมูลค่า การสร้างคุณค่า. หน้า ๓๑

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ หน้า ๔-๕.

ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่าในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิตไว้ ๑๔ ประการ ได้แก่

๒.๔.๑ การไม่คบคนพาล	๒.๔.๒ การคบบัณฑิต
๒.๔.๓ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา	๒.๔.๔ ความเป็นผู้มีบุญกระทำไว้ในกาลก่อน
๒.๔.๕ การตั้งตนไว้ชอบ	๒.๔.๖ การมีศีลปวิทยา
๒.๔.๗ การมีวินัย	๒.๔.๘ การเลี้ยงดูบุตร
๒.๔.๙ การบำเพ็ญทาน	๒.๔.๑๐ ความไม่ประมาท
๒.๔.๑๑ ความสันโดษ	๒.๔.๑๒ ความกตัญญู
๒.๒.๑๓ การพบปะสมณะ	
๒.๒.๑๔ จิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ	

๒.๔.๑ การไม่คบคนพาล

ในพระไตรปิฎก พาลบัณฑิตสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงลักษณะของคนพาลไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นคนพาล”^๑

การไม่คบคนพาล หมายถึง การไม่อยู่ร่วมกับคนพาล การไม่ให้การสนับสนุนส่งเสริมคนพาลในรูปแบบต่างๆ การไม่ทำตามแบบอย่างของคนพาล การไม่ชอบในการกระทำหรือการแสดงออกของคนพาล พฤติกรรมทั้งหมดนี้เรียกว่า การไม่คบคนพาล ในทางพระพุทธศาสนา สอนให้ละเว้นการคบหาสมาคมกับคนพาล เพราะจะเป็นเหตุก่อให้เกิดโทษแก่ตนเอง ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๑๒ “มีทรัพย์กับมีปัญญา” มโหสถบัณฑิตผู้ดำรงตำแหน่งราชบัณฑิตมีหน้าที่ถวายความรู้แด่พระเจ้าวิเทโหราช ได้กราบทูลให้พระเจ้าวิเทโหราชรู้ลักษณะของคนพาลว่าเป็นคนที่ชอบพูดชั่ว คิดชั่ว ทำชั่ว ดังข้อความว่า

คนไร้ปัญญาพูดแต่คำเท็จคำปด เพราะไม่มีอะไรเป็นเครื่องส่องว่าเท็จจริงอย่างไร ก็มุ่งแต่จะพูดให้เป็นคุณแก่ผู้อื่นบ้างแก่ตนบ้าง เท็จจริงอย่างไรไม่เข้าใจขอแต่ให้สำเร็จความปรารถนาเป็นใหญ่ คนพาลนั้นถูกติฉินในที่ประชุมในฐานะพูดเอาแต่ได้ มีหน้าซ้ำภายหลังยังจะไปทุกตีกอีกเล่า ...

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต หน้า ๑๓๗

คนพาลสันดานโง่ไม่รู้จักจัดแจงการงาน มีความคิดชนิดอย่างคนที่คิดชั่วๆ สิริคือความภาคภูมิใจว่าจะอยู่ด้วยไม่ได้ ต้องละทิ้งไป เพราะเขาเป็นคนเสื่อมเกินกว่าจะเป็นมูลฐานของสิริคือความภาคภูมิใจเหมือนหนังที่เก่าแล้วงูก็ลอกทิ้งเสียฉะนั้น^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักลักษณะของคนพาลทั้ง ๓ ด้าน คือ ทางวาจาเป็นคนชอบพูดเท็จพูดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ทางกาย คนพาลกระทำแต่สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สังคม และทางใจนั้นคนพาลจะมีความคิดชั่วมุ่งสร้างแต่ปัญหาให้กับสังคม

ในเรื่องมหابัณทิตแห่งมิลินทร บุคคลที่ได้ชื่อว่าเป็นคนพาล ได้แก่ อำมาตย์เกวัญดังในตอนที่ ๓๕ “แผนการแผ่อณาจักร” อำมาตย์เกวัญคอยยุยงส่งเสริมให้พระเจ้าอริราชจุลนีประกอบกรรมาทำชั่ว ด้วยการทำสงครามเพื่อยึดบ้านเมืองของพระราชานในแว่นต่าง ๆ แล้วปลงพระชนม์พระราชาทิ้งหลายด้วยการวางยาพิษ เพื่อตนเองและพระราชาก็จะได้ยิ่งใหญ่ในแผ่นดินไม่มีใครเทียบเท่า ดังข้อความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าฯ ดังนี้ เมื่อได้ราชสมบัติในสกลชมพูทวีปหมดแล้วเราก็จักพระราชานในเมืองต่างๆ ซึ่งติดตามไปในกองทัพอยู่แล้วกลับมายังกรุงปัญจาละต่อจากนั้นก็กระทำพิธีฉลองชัยประกาศรวมดินแดนเข้าเป็นราชอาณาจักร ในพระราชพิธีนั้นจะมีการดื่มชัยยาน พวกเราก็จักให้พระราชานนั้นๆ ดื่มสุราอันเจือยาพิษเสีย ก็จะพากันสิ้นพระชนม์ไปไม่เหลืออยู่ พระราชอุยานนั้นจะเป็นแดนที่พระราชานนั้นๆ ทอดทิ้งพระกายอันปราศจากพระชนม์ไว้ พวกเราก็จักจัดแจงให้ท้าวเรือนั้นๆ สูญหายไป โดยนำพระศพไปทิ้งเสียในกองคา เพียงเท่านี้ ราชสมบัติในสกลชมพูทวีปก็จักอยู่ในพระหัตถ์ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เดียว^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของคนพาล คือ อำมาตย์เกวัญที่มีความคิดชั่วมากเกินไป ใส่ลงในทางมิชอบ ด้วยการวางแผนทำสงครามยึดเมืองต่างๆ ไว้เป็นเมืองขึ้น และให้วางยาพิษพระราชานเมืองต่างๆ ให้สิ้นพระชนม์ทั้งหมด จึงได้ชักนำพระราชานของตนให้ประกอบกรรมาทำชั่วโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น

ในตอนที่ ๕๓ “ราชทูตเกวัญ” มโหสถบัณฑิตผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าวิเทโหราชไม่มีความประสงค์ที่จะคบหาสมาคมกับเกวัญอำมาตย์ เพราะเห็นว่าอำมาตย์เกวัญนั้นเป็นคนพาลสร้างแต่ความเดือดร้อนมาสู่สังคม ในการที่อำมาตย์เกวัญวางแผนการที่จะลวงให้พระเจ้า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณทิตแห่งมิลินทร. หน้า ๘๗-๘๘

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๖๐

วิเทหราชและมโหสถบัณฑิตเดินทางไปเมืองปัญจาลนครแล้วฝ่ายตนจะได้จับฆ่าเสีย เพราะความแค้นที่ฝ่ายของตนเคยพ่ายแพ้สงครามให้แก่เมืองมิลานนคร จึงได้เดินทางมาเพื่อขอเจริญสัมพันธไมตรีด้วย โดยมีแผนการชั่วร้ายแฝงอยู่เบื้องหลัง ดังข้อความว่า

ท่านผู้สำเร็จราชการมโหสถทราบกำหนดที่แก้วจะมาพบอยู่แล้วดำริในใจว่า "เราไม่น่าจะต้องสนทนากับแก้วผู้มีสันดานบาปเลย เพียงการพบเห็นคนเลวๆ สันดานเป็นพาลก็ไม่ควรอยู่แล้ว แต่เมื่อจำเป็นต้องพบก็อย่าพูดเสียดีกว่า" ด้วยดำรินั้นท่านจำต้องบัญชาการให้ผู้ที่รับใช้ปฏิบัติการณ์เพื่อต้อนรับแก้ว^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักละเว้นการคบหาสมาคมกับชนพาล เพราะการคบกับคนพาลมักจะนำพาตนเองไปสู่ความเสื่อมเสียอย่างเต็มที่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์

ในตอนที ๖๙ "สันติภาพ" มโหสถบัณฑิตสอนให้พระเจ้าอริราชจุลนีผู้ครองเมืองปัญจาลนครได้รับรู้ถึงโทษของการคบค้าสมาคมกับคนพาล เมื่อพระเจ้าอริราชจุลนีเกิดสำนึกผิดในการทำสงครามยึดเมืองต่างๆ แล้ว มโหสถบัณฑิตจึงได้แนะนำให้พระเจ้าอริราชจุลนี ขอขมาโทษต่อพระราชาทั้งหลายที่พระองค์ประพาศล่วงเกิน ดังข้อความที่ว่า

ท่านมหาบัณฑิตกราบทูลพระเจ้าอริราชจุลนีว่า "ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอย่าทรงคิดเป็นเวรเป็นภัยต่อไปเลยพระพุทธเจ้าข้า นั่นเป็นโทษของการสังสรรค์กับบาปมิตรนั่นเอง ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดทรงขอขมาพระราชาทุกพระองค์เสียเถิดพระพุทธเจ้าข้า"

พระเจ้าอริราชจุลนีตรัสกับพระราชาทั้งปวงว่า "หม่อมฉันได้กระทำความชั่วร้ายถึงขนาดนี้ก็เพราะอาศัยบุรุษชั่วของหม่อมฉันเอง ข้อนี้เป็นความผิดของหม่อมฉัน ขอทุกๆ พระองค์โปรดทรงยกโทษให้หม่อมฉันเถิด หม่อมฉันจักไม่ทำเช่นนั้นอีกต่อไปแล้ว"^๒

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ว่าพระเจ้าอริราชจุลนีนั้นทรงคบหาสมาคมกับคนพาลแล้วได้กระทำชั่ว โดยการทำสงครามยึดเมืองต่างๆ ไว้เป็นเมืองขึ้น และเมื่อเกิดความสำนึกผิดแล้วจึงได้ขออภัยโทษจากพระราชาทั้งหลายที่พระองค์ได้ประพาศล่วงเกิน

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร. หน้า ๓๘๐

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔๕๔

การไม่คบคนพาลจึงเป็นแนวทางที่จะส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตของคนเราก้าวหน้า เพราะเป็นการป้องกันความเสียหายต่างๆ ที่จะตามมาด้วย หากทุกคนไม่คบหาไม่สนับสนุนการกระทำของคนพาล ก็จะเป็นการช่วยกำจัดคนพาลให้หมดไปในสังคมได้อีกทางหนึ่ง

๒.๔.๒ การคบบัณฑิต

การคบบัณฑิต หมายถึง การทำความสนิทสนมกับบัณฑิต การให้ความสนับสนุนส่งเสริมในรูปแบบต่างๆ การร่วมกิจกรรมกับบัณฑิต การทำตามแบบอย่างที่ดีของบัณฑิต การฟังคำแนะนำสั่งสอนของบัณฑิตแล้วนำไปปฏิบัติ ลักษณะดังกล่าวชื่อว่า การคบบัณฑิต ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๖๑ “วิเทหราชจ้านน” มโหสถบัณฑิตมีหน้าที่ถวายคำแนะนำในการบริหารประเทศและความรู้ในเรื่องต่างๆ แต่พระเจ้าวิเทหราช ได้กราบทูลให้พระเจ้าวิเทหราชได้รู้จักหลักเกณฑ์การคบหาสมาคมกับชนพาล และชี้แนะวิธีคบหาสมาคมกับคนดีมีศีลธรรมดังข้อความว่า

“ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงเป็นปิ่นประชาชน โปรดทรงพระวิจารณ์บุรุษที่มีที่ทำเป็นอารยชนเช่นแก้วเป็นเหมือนงูพิษ นำมาใกล้ชิดห่อไว้ในพอกก็จะวกแวงเข้าขบกัด ท่านผู้มีปัญญาไม่ควรผูกไมตรีกับคนเช่นนั้น เพราะการสังคัมกับคนชั่วนำทุกข์มาให้ ... พระองค์ผู้เป็นจอมประชาชน คติธรรมอันตรึงตราไว้ประจำโลกมีอยู่ว่า บุคคลพึงทราบด้วยวิจารณ์ว่า ผู้ใดมีศีล เป็นผู้คงแก่เรียน ดังนี้แล้ว ผู้มีปรีชาควรผูกไมตรีกับผู้คนผู้เป็นคนดี เพราะเป็นการสังคัมกับคนดีนำความสุขมาให้”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้เห็นถึงโทษของการคบหาสมาคมกับชนพาล อันก่อให้เกิดความทุกข์ฝ่ายเดียว และสอนให้รู้จักเลือกคบแต่คนดีมีศีลธรรมผู้เป็นบัณฑิต ซึ่งมีความประพฤติที่ดีงามอันจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุข ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ธีโร จ สุขสวาโส ญาตีนิวสมาคโม การอยู่ร่วมกับบัณฑิตเป็นสุข เหมือนอยู่ร่วมสมาคมแห่งญาติ”^๒ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๗๐ “กลับมิลินท” พระเจ้าวิเทหราชคบหาสมาคมกับบัณฑิต คือ มโหสถบัณฑิตทำให้พระองค์ให้รอดพ้นจากมรณภัย จากการปิดล้อมของกองทัพฝ่ายปัญจาลนครซึ่งมีพระเจ้าอริราชจุลนีเป็นผู้บัญชาการกองทัพที่ยกกองทัพมาปิดล้อมเพื่อสังหารพระองค์ เมื่อรอดพ้น

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๔๒๔

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕). พุทธศาสนสุภาษิต หน้า ๗๙.

จากมรณภัยมาได้ พระเจ้าวิเทโหราชจึงตรัสสรรเสริญคุณความดีของการอยู่ร่วมกับบัณฑิต คือ มโหสถบัณฑิตให้แก่อำมาตย์เสนกพึงว่าการอยู่ร่วมกับบัณฑิตนั้น เป็นเหตุนำพาความสุขมาให้ ดังข้อความว่า

“ท่านอาจารย์เสนก การอยู่ร่วมกับบัณฑิตช่างเป็นความสุขที่จริงหนอ มโหสถ ปลดเปลื้องพวกเราผู้ตกอยู่ในมือข้าศึกให้รอดพ้น เหมือนปล่อยนกออกจากกรงทองปล่อย ปลาที่ติดข่าย โอ ! พ่อมโหสถ”

ท่านเสนกก็กราบทูลรับพระกระแสรับสั่งว่า “ขอเดชะ พระบารมีปกเกล้าฯ เป็นดังพระดำรัสแน่นอนพระพุทธเจ้าข้า บัณฑิตทั้งหลายย่อมนำแต่ความสุขมาให้ถวายเดี่ยว พระพุทธเจ้าข้า”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ว่าพระเจ้าวิเทโหราชทรงคบหาสมาคมกับบัณฑิต คือ มโหสถบัณฑิต เมื่อพระเจ้าวิเทโหราชทรงประสบกับภัยพิบัติ ก็ได้รับความช่วยเหลือให้รอดพ้นจากภัยนั้นได้ ลักษณะดังกล่าวนับว่าเป็นประโยชน์อันเกิดจากการคบหาสมาคมกับบัณฑิต

การคบบัณฑิตจึงเป็นคำสอนให้รู้จักคบหาสมาคมกับคนดี เพื่อปลูกฝังและรับการถ่ายทอดเอาความดีคุณธรรมต่างๆ เข้ามาสู่ตัวเราอันจะก่อให้เกิดผลดีแก่ตัวเราเอง

๒.๔.๓ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา

การบูชา หมายถึง การยกย่อง เคารพ เชิดชู ด้วยความบริสุทธิ์ใจ จริ่งใจไม่เสแสร้ง เป็นการแสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจต่อบุคคลที่ควรบูชาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

การบูชานี้มีอยู่ ๒ วิธี คือ อามิสบูชา และปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยสักการะมีดอกไม้ และปัจจัย ๔ เป็นต้น ชื่อว่า อามิสบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติตามคุณงามความดีของบุคคลที่ควรบูชา ชื่อว่า ปฏิบัติบูชา^๒

บุคคลผู้ควรแก่การบูชานั้น หมายถึง บุคคลที่มีคุณงามความดีควรแก่การยกย่องและยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดีได้ เช่น ครูอาจารย์ บิดามารดา บัณฑิต สมณะ เป็นต้น ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิติลานคร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการบูชาบุคคลที่ควรบูชาไว้ดังนี้

๒.๔.๓.๑ อามิสบูชา การบูชาสักการะด้วยวัตถุสิ่งของ ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิติลานคร ตอนที่ ๑๒ “มีทรัพย์กับมีปัญญา” พระเจ้าวิเทโหราชทรงเลื่อมใสในความฉลาด

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิติลานคร. หน้า ๔๕๗.

^๒ พระสิริมงคลจารย์. (๒๕๓๔) มงคลัตถที่ปณีแปล ภาค ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๘๑

ของมโหสถบัณฑิต ในการตอบคำถามเรื่องทรัพย์กับปัญญาว่านักปราชญ์สรรเสริญอย่างไหนดีกว่ากัน เมื่อมโหสถบัณฑิตตอบคำถามว่านักปราชญ์ยกย่องผู้มีปัญญา พร้อมทั้งอธิบายเหตุผลและยกตัวอย่างให้พระเจ้าวิเทหราชได้รับทราบอย่างแจ่มแจ้ง จึงทรงพระราชทานวัตถุสิ่งของรางวัลแด่มโหสถบัณฑิต ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับแล้ว พอพระทัยด้วยการพยากรณ์ของมโหสถบัณฑิต มีพระประสงค์จะบูชาให้เต็มขนาด ประหนึ่งว่าจะทรงเรียกฝนลูกเห็บให้ตกลงพร้งพรุ จึงตรัสว่า “พอมโหสถผู้เห็นธรรมถ่องถ้วน ! เราได้ถามปัญหาใดกะเจ้า เจ้าได้แก้ไขชี้แจงแก่เรา เราพอใจด้วยข้อพยากรณ์ของเจ้าแล้ว ขอให้โค ๑,๐๐๐ ตัว พร้อมกับโคสุภาราชอันเป็นจำฝูงและรถเทียมม้าอาชาไนยอีก ๑๐ คัน ทั้งบ้านส่วยอีก ๑๐ ตำบลแก่เจ้า”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะการบูชาบุคคลที่ควรบูชา ด้วยวิธีการบูชาที่เรียกว่า อามิสบูชา หรือการบูชาสักการะด้วยวัตถุสิ่งของ เพื่อเป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้กำลังใจคนดีเพื่อจะได้ทำดีตลอดไป และเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุคคลทั่วไปในการที่จะเจริญรอยตามแนวทางการประพฤติที่ดี

ในตอนที่ ๒๓ “แก้ปริศนาเทวดา” เทวดาได้ทูลถามปัญหาอันเป็นปริศนาธรรมแด่พระเจ้าวิเทหราช แต่พระเจ้าวิเทหราชไม่สามารถตอบได้จึงได้เชิญให้มโหสถบัณฑิตตอบปัญหาดังกล่าว เมื่อมโหสถบัณฑิตตอบปัญหาได้ครบและถูกต้องทั้งหมด เทวดาผู้เป็นเจ้าของปัญหาเลื่อมใสในความเป็นผู้มีปัญญาของมโหสถบัณฑิต จึงได้ทำการบูชาด้วยวัตถุอันเป็นทิพย์ ดังข้อความว่า

เทวดาเจ้าของปัญหาเองเล่า ก็สุดแสนจะปลื้มปิติไม่อาจซ่อนตนอยู่ในกำพูนจิตรได้แสดงกายให้ปรากฏซีกหนึ่ง ประกาศความชื่นชมชองสาธุการด้วยสุรเสียงอันไพเราะ ชมท่านมโหสถว่า “ชื่นใจเหลือเกินพอบัณฑิต แก้ปัญหาถูกต้องเด็ดขาดไปเลย” แล้ว บูชาท่านด้วยดอกไม้หอมอันเป็นทิพย์เต็มผอบแก้วแล้วหายวับไป^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงวิธีการบูชาบุคคลที่ควรบูชาอย่างน้อยที่สุด แม้เพียงการกล่าวยกย่องชื่นชมในความดีที่ผู้อื่นกระทำ ก็ได้ชื่อว่ากระทำการบูชาบุคคลที่ควรบูชาในเบื้องต้น เป็นการแสดงมุทิตาจิตที่ดีต่อกัน

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร*. หน้า ๙๐

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๗๖

๒.๔.๓.๒ ปฏิบัติบูชา หมายถึง การกระทำตามคำสั่งสอน กระทำตามแบบอย่างที่ดีของบุคคลที่เราเคารพนับถือหรือบุคคลที่สังคมยอมรับว่าเป็นคนดี ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า การปฏิบัติบูชา ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิตถิยานคร ตอนที่ ๘ “รับราชการ” ก่อนที่มโหสถบัณฑิตจะเข้ารับราชการ มโหสถบัณฑิตได้ให้ปัญญาแก่บิดาของตนว่าจะปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้องตามคำสอนของบิดา จะไม่ประพฤตินอกลู่ นอกทางในกิจอันมิชอบอันจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียชื่อเสียงแก่วงศ์ตระกูล ดังข้อความว่า

มโหสถบัณฑิตกัมกราบบิดาเรียนท่านเพื่อมิให้เป็นห่วงว่า “คุณพ่อของลูกโปรดวางใจอย่าได้เป็นห่วงเลย ลูกจักปฏิบัติตนตามแนวทางอันชอบอันควร โปรดกราบเรียนคุณแม่ว่าลูกมิได้มีโอกาสราบลา โปรดให้คุณแม่เบาใจด้วย คุณพ่อโปรดกลับไปก่อนเถิด ลูกจะปฏิบัติตนให้สมกับเป็นลูกรักของคุณพ่อทุกประการ” ท่านเศรษฐีนั้นมั่นใจในลูกของท่านยิ่งนัก^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ในการกระทำการบูชาบุคคลที่ควรบูชา การปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่ดีของบิดามารดา นอกจากจะเป็นการกระทำการปฏิบัติบูชาแล้วยังจะได้ชื่อว่าเป็นลูกที่ดีของบิดามารดาอีกด้วย

ในตอนี่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาละ” ได้แสดงให้เห็นถึงแนวทางปฏิบัติชอบของชาวเมืองปัญจาลนครที่ได้เคารพยกย่องเชิดชู และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของนักบวชหญิงคือพระแม่เกรี ดังข้อความว่า

พระราชธรรมจริยาจารย์เป็นนักบวชหญิงนามว่า “เกรี” เป็นบุคคลที่ชาวปัญจาลนครเทิดทูนแล้ว ในฐานะเป็นมหาเมธาวิณีของบ้านเมืองเป็นพระแม่เจ้าของชาวเมืองเป็นผู้ถวายอนุศาสน์แด่องค์อิราช และบรมอำมาตย์ราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และเป็นผู้พร่ำสอนประชาชนให้ดำรงในธรรมจริยา เว้นการควรเว้น ประพฤติการควรประพฤติ และโน้มน้าวใจของปวงชนให้ไฝแต่ในทางสุจริต ...

บรรดาประชาชนชาวปัญจาลนคร ตั้งแต่นั้แต่พระอิราชจุลนีจนถึงสามัญชนล้วนเคารพชื่นชมพระแม่เจ้าประหนึ่งเทพยดาที่ทรงบุญญาภิพาทักปานั้น^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิตถิยานคร หน้า ๕๕.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๕๖

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของชาวเมืองปัญจาสนครที่ยกย่องบูชานักบวชหญิงคือพระแม่เกรรี และได้โน้มนำคำสั่งสอนของพระแม่เกรรีไปประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ปฏิบัติบูชา

ดังนั้น การบูชาบุคคลที่ควรบูชา จึงเป็นคำสอนให้รู้จักแสดงความเคารพและยอมรับในคุณความดีของบุคคลอื่นทั้งต่อหน้าและลับหลัง การทำต่อหน้า เป็นการแสดงออกให้ท่านทราบว่าเรามีความชื่นชมยินดี มีความเคารพและตระหนักในคุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวของท่าน การแสดงออกในที่ลับหลัง เป็นการเตือนใจตัวเราเองให้ผูกมัดกับคุณธรรมอันสูงส่งของท่าน อันจะก่อให้เกิดความรู้สึกอยากกระทำตาม การบูชาบุคคลที่ควรบูชาจึงเป็นอุบายอย่างหนึ่ง สำหรับฝึกใจที่ยังหยาบกระด้างเพราะไม่อาจยอมรับคุณความดีของผู้อื่นให้ละเอียดอ่อนลง ยกใจเราให้สูงขึ้นในการยอมรับนับถือคุณความดีของผู้อื่น

๒.๔.๔ ความเป็นผู้มีบุญกระทำไว้ในกาลก่อน

พระมหาเอกนรินทร์ เอกนโร ได้กล่าวไว้ว่า “บุญ แปลว่า เครื่องชำระสันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพฤติดชอบทางกายวาจาและใจ กุศลกรรม”^๑ สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า “บุญ” กล่าวโดยสภาพได้แก่คุณชาติที่ชำระสันดานให้ผ่องใส เพราะวาบุญ แปลว่าชำระหรือล้าง อันได้แก่การล้างมลทินหรือความชั่วในจิตใจ กล่าวโดยเหตุ ได้แก่ การทำคุณงามความดี กล่าวโดยผล ได้แก่ ความสุข^๒ ดังนั้น สรุปความหมายของคำว่า บุญ หมายถึง ความดี กุศลกรรม ความสุข ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ได้แสดงให้เห็นว่าโสดบัณฑิตและพระเจ้าอริราชจุลนี เป็นบุคคลที่มีบุญอันได้กระทำไว้ในกาลก่อน ดังในตอนที่ ๑๖ “ลองใจนาง” นางอมราเทวีซึ่งเป็นคนรักของมโสดบัณฑิตได้กล่าวถึงความเป็นผู้มีบุญอันได้กระทำไว้ในกาลก่อนของมโสดบัณฑิต จึงส่งผลให้มโสดบัณฑิตเป็นผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติด้านต่าง ๆ ดังข้อความว่า

ดิฉันมองดู ความมั่งคั่งสมบูรณ์เพียบพร้อมด้วยทรัพย์ศฤงคารบริวารเป็นอันมาก
แล้วก็อดคิดในใจว่าสมบัตินั้นทั้งนี้มิใช่ท่านจะได้มาด้วยไม่มีเหตุ ท่านต้องได้ด้วยมีเหตุ
ท่านจักต้องได้เพราะสร้างสมกุศลไว้ในภพก่อน ๆ เป็นแม่นมั่น เมื่อได้คิดเห็นเหตุที่ท่าน

^๑ พระมหาเอกนรินทร์ เอกนโร (๒๕๓๖). การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องบุญในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก. หน้า ๒๑.

^๒ สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๓๕) พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา หน้า ๓๒

ได้รับสมบัติอันมหาศาลเช่นนี้ว่า กุศลหลังบันดาลให้แล้ว ทำให้จิตใจของดิฉันรู้สึกนึกถึง
ถึงความอัครจริยแห่งผลบุญ โอโฮ ! ผลของบุญ ผลของความดีนี้ช่างน่าอัศจรรย์จริง^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงผลบุญที่มโหสถบัณฑิตกระทำไว้ในกาลก่อน จึงส่งผลให้มโหสถบัณฑิตเป็นผู้ที่เพียบพร้อมไปด้วยความสุขสมบูรณ์ด้วยบริวารและทรัพย์สินสมบัติต่างๆ

ในตอน ที่ ๓๓ “อิธราชจุลนี” พระเจ้าอิธราชจุลนีเป็นผู้มีบุญที่ตนได้กระทำไว้ในกาลก่อน เมื่อเกิดมาในชาตินี้ก็เกิดในตระกูลสูง แม้จะถึงคราวลำบากบุญก็ช่วยหนุนนำให้ประสบแต่สิ่งที่ดี ดังข้อความว่า

ท่านผู้ทรงอภินิหารได้สร้างสมบุญญาธิการไว้อย่างมากมุล แม้ประสบความทุกข์ยากลำบากบ้างในบางคราวบางสมัย อานาภาพแห่งบุญญาธิการนั้นย่อมคุ้มครองตลอดไป
ตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ จุลนีกุมารรัชทายาทแห่งบัลลังก์ปัญจาณนครตกกระทาลำบาก ร้อนระเหระหนจากไอศวรรย์ไปอยู่สาคลนคร ด้วยอำนาจแห่งบุญหนุนนำให้ได้ไป
ประสบคู่สร้างก็ค่อยทรงพระสำราญ แต่วิสัยท่านผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ ไม่สมควรจะตกอยู่ในแคว้นเล็กๆ เช่นนั้น อันเป็นรัฐที่ไม่เพียงแก่อำนาจราชศักดิ์ กล่าวคือ ปรีชาสามารถในตน อำนาจแห่งบุญจึงบันดาลให้เหตุการณ์ในปัญจาณนคร ดำเนินไปในทางที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่จุลนีกุมารจนได้กลับมาดำรงราชไศสวรรย์ เป็นพระอิธราชแห่งปัญจาณนคร^๒

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงผลบุญความดีที่ช่วยสนับสนุนให้พระเจ้าอิธราชจุลนีมิให้ตกไปในที่ชั่ว แม้ในยามตกทุกข์ได้ยากต้องพลัดพรากจากพระนคร แต่ด้วยอำนาจของบุญกุศลที่พระเจ้าอิธราชจุลนีได้กระทำไว้ในกาลก่อน จึงช่วยคุ้มครองและหนุนนำให้พระเจ้าอิธราชจุลนีไปประสบกับคู่ครองของพระองค์และยังได้กลับไปครองราชย์ที่ปัญจาณนคร ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้ที่ทำความดีคือบุญกุศลไว้อย่างดีได้รับผลแห่งการกระทำดีนั้นเสมอ

๒.๔.๕ การตั้งตนไว้ชอบ

คำว่า ตน หมายถึง ร่างกายและจิตใจของคนเรา ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักตั้งตนไว้ชอบ คือ การดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามกฎหมายระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม จริยธรรม ศีลธรรม ละเว้นจากการกระทำที่ขัดต่อกฎหมายและจริยธรรมอันดีงาม

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบັນฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๒๔

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๔๕

ดังที่พระมหาเทวรินทร์ ครุฑแก้ว^๑ ได้กล่าวไว้ว่า การตั้งตนไว้ชอบเป็นการปรับเข็มทิศแห่งชีวิตให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องตามศีลธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม เป็นหลักสำคัญของคนดี ผู้หวังความเจริญรุ่งเรือง เพื่อบรรลุเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของตน ดังในเรื่องมหาบัตินิตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๒๒ "พิสูจน์ตน" มโหสถบัณฑิตกราบทูลชี้แจงหลักของผู้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องเพื่อประโยชน์สุขแก่การดำรงชีวิต เพื่อให้พระเจ้าวิเทราชทรงทราบถึงหลักแนวทางดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติของนักปราชญ์ ดังข้อความว่า

มโหสถกราบทูลพระเจ้าวิเทราชว่า "อนึ่งเล่า พระพุทธเจ้าข้า นักปราชญ์แต่ครั้งก่อนได้ศึกษาเจนจบแล้วในพฤติกรรมแห่งโลก ได้กำหนดไว้เป็นแบบฉบับสืบ ๆ กันมา ข้อใดจะเป็นข้อเสียหายของผู้ครองเห้าเรือน และท่านผู้ดำรงในฐานะอื่นๆ ก็มีปรากฏเป็นหลักฐาน ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลตามบัญญัตินั้นดังนี้

"ผู้ครองเห้าเรือนบริโศกคาม เป็นคนขี้เกียจไม่ดี บรรพชิตไม่สำรวมอินทรีย์ก็ไม่เหมาะ พระราชาไม่ทรงพิเคราะห์บริหารราชกิจก็ไม่งาม บัณฑิตใจพลุ่มพลามขี้โกรธก็ไม่ควร จอมกษัตริย์ที่คบตีฟังทรงพระวิจารณ์ก่อนแล้วทรงบริหารราชกิจ ยังไม่ทรงพระวิจารณ์แล้วไม่ควรบริหาร จอมราชผู้ทรงพระวิจารณ์แล้วทรงบริหารพระราชกิจ ย่อมทรงพระเจริญด้วยพระราชอิสริยยศทั้งพระเกียรติคุณก็จะพุ่งเฟื่องไป"^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักดำรงตนไว้ในทางที่ชอบของบุคคล ๓ จำพวก ได้แก่ บุคคลผู้ครองเรือนหรือสามัญชนทั่วไป ไม่ควรเกียจคร้านในการทำงานหาเลี้ยงชีพ นักปกครองควรบริหารงานโดยยุติธรรม ยึดความถูกต้องเป็นหลักในการบริหารงาน และสมณะพึงดำรงอยู่ในภาวะของสมณะ คือ ความเป็นผู้สงบเสถียรสำรวมในศีล

ในตอนี่ ๕๗ "จารกรรมของมัจฉะ" นักสาลิกาของพระเจ้าอิราชจูลีสนทนากับนักมัจฉะซึ่งเป็นนกเลี้ยงของมโหสถบัณฑิตส่งมาสืบราชการลับที่เมืองปัญจาลนคร ได้กล่าวถึงหลักปฏิบัติของสตรีที่ควรยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิตของตน ดังข้อความว่า

แขกเต้าจำ ฉันบินได้เหมือนเธอทีเดียว แต่ความรู้สึกว่าตนเป็นหญิงห้ามฉันไว้มิให้บินซุกซนไป เพราะฉันได้พบเห็นอยู่และได้ยินอยู่ว่าภัยอันตรายของหญิงนั้นมีมาก

^๑ พระมหาเทวรินทร์ ครุฑแก้ว. (๒๕๔๓). การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ ศึกษาเฉพาะพุทธจริยธรรมในมังคลัตถกัปนี หน้า ๕๕

^๒ เข้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลานคร. หน้า ๑๗๒.

เหลือเกิน จะเที่ยวไปไหนมาไหนแต่ลำพังไม่เป็นการดีงามเลย การที่หญิงไปประสพภัยอันตรายนั้นเป็นความเสียหายหลายสถาน ตั้งแต่ต้นแต่เสียตัวถึงเสียชีวิตเป็นที่สุด ฉันได้ยินได้ฟังเช่นนี้จึงห้ามตนเองไว้ ...

มาถูระจำ เธอก็คงจะเป็นนกแขกเต้าตัวเปรี๊ยะปราดฉลาดเลิศ เธอน่าจะทราบนิติโบราณที่ท่านว่าไว้ว่า ตัวนโปไมงาม เสียโฉมเสียศรี เธอไม่น่าจะน้อยใจเลยเอาแต่ใจร้อนใจเร็วจะดีหรือจะ ธรรมดาการมีคู่ครองเป็นเรื่องหนักใจยิ่งนัก ต้องคิดต้องชั่งตรองให้ถ่องแท้ก่อนที่จะกระทำลงไป

ข้อความดังกล่าวสอนให้สตรีประพฤติตนอยู่ในทางที่ชอบ ไห้ตเว้นจากการเที่ยวเตร่ตามอำเภอใจ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นจากการเที่ยวเตร่ ให้ตระหนักถึงภัยอันตรายที่จะเกิดจากการท่องเที่ยวตามลำพัง โดยเฉพาะการเที่ยวกลางคืน ในทางพระพุทธศาสนาจัดเข้าในอบายมุข เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อมเสีย ผู้ที่ประพฤติดังกล่าวจะถูกมองว่าไม่รักษนวลสงวนตัว ทำให้เสียทรัพย์สิน นอกจากนี้ยังสอนเรื่องการมีคู่ครองของสตรีไม่ควรชิงสุกก่อนห่ามในวัยอันสมควร ดังนั้น คำสอนเรื่องการตั้งตนไว้ชอบ จึงเป็นคำสอนในด้านความประพฤติโดยให้ปฏิบัติตามกรอบของศีลธรรม และขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคม

๒.๔.๖ การมีศิลปวิทยา

คำว่า “การมีศิลปวิทยา” หมายถึง บุคคลผู้มีความรู้ความสามารถในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความเชี่ยวชาญในการทำงาน เป็นคำสอนที่ให้ความสำคัญในการนำความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม มิใช่นำมาใช้ในทางทำลาย ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร ตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” อำมาตย์เสนกได้กราบทูลแด่พระเจ้าวิเทหราชผู้ครองเมืองมิติลานคร เพื่อให้ทรงทราบถึงความสำคัญของการมีศิลปวิทยา ดังข้อความว่า

ข้าพระพุทธเจ้าย่อมทราบเกล้าฯ เป็นอย่างดีในนิติธรรม แต่โบราณกาลท่านนักปราชญ์ในยุคนั้นๆ ได้เห็นต้องกันตลอดมา และตราไว้ในคติอันควรดำเนินทุกยุคทุกสมัยว่า “สุเจ้าจงเรียนศิลปะทุกอย่าง ไม่เลือกว่าหยาบ ปานกลาง หรือออกฤษย์ สุเอยเจ้าต้องเข้าใจประโยชน์ของศิลปะทุกอย่างไว้ด้วย แต่ไม่พึงประกอบไปเสียทุกอย่าง กาละที่ศิลปะนั้นๆ จะนำประโยชน์มาให้มีอยู่”

คติอันน่าสดับบทนี้สองความชัดว่าความรู้นั้น ๆ ควรเรียนไม่เลือกประเภทและต้องทราบประโยชน์คือวิธีประกอบและผลเมื่อประกอบแล้วไว้ทุกๆ อย่าง แต่กระนั้นก็

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิติลานคร หน้า ๓๙๘, ๔๐๑

วางบทปราชญ์ไว้มิให้ประกอบไปเสียทุกอย่าง ต้องประกอบให้ชอบกาลเทศะนี้แหละ พระพุทธเจ้าข้า ได้ฝ่าละล่องธุลีพระบาทจะทรงเข้าพระทัยได้ดีว่า การเล่าเรียนศิลปะไว้เป็นความรู้มาก ๆ นั้น ถึงจะยากปานใดก็ยังไม่ยากเท่ากับที่จะมีความรู้วิชาศิลปะนี้มีประโยชน์อย่างนั้น”^๑

ข้อความดังกล่าวเป็นคำสอนที่เน้นย้ำให้รู้จักแสวงหาความรู้ใส่ตัว และเน้นย้ำถึงความสำคัญของการรู้จักใช้วิชาความรู้ โดยไม่เป็นบุคคลที่มีความรู้ท่วมหัวแต่เอาตัวไม่รอด สอนให้ฝึกตนเองให้มีศิลปะโดยไม่เลือกว่าเป็นศิลปะแขนงไหน ขอให้รู้แตกฉานในสิ่งนั้นๆ แล้วสามารถนำเอาความรู้มาใช้งานได้จริงๆ เมื่อทำได้เช่นนี้แล้วความเจริญจะบังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นแน่นอน

๒.๔.๗ การมีวินัย

พระธรรมปิฎก^๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า “วินัย” ไว้ ๒ ประการ คือ

๑. การฝึกให้มีความประพฤติและความเป็นอยู่เป็นระเบียบแบบแผน หรือการบังคับควบคุมตนให้อยู่ในระเบียบแบบแผน รวมทั้งการใช้ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ของคนและกิจกรรมของหมู่คณะ

๒. ระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ ข้อบังคับต่างๆที่วางลงไว้เป็นหลักหรือมาตรฐานสำหรับใช้ฝึกคนหรือข้อบังคับควบคุมตน ตลอดจนเป็นเครื่องจัดระเบียบความประพฤติความเป็นอยู่ของคน และกิจกรรมของหมู่ชนให้เรียบร้อยดีงาม

ดังนั้น คำว่า “การมีวินัย” หมายถึง การประพฤติตนให้อยู่ในกฎเกณฑ์ทางสังคม อยู่ในกรอบของกฎหมาย ศีลธรรม ดังในเรื่องมหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๓๙ “มิลินทถูกล้อม” มโหสถบัณฑิตได้เข้มงวดกวดขันในระเบียบวินัยของเหล่าทหารเมืองมิลินทนคร เพื่อป้องกันมิให้เหล่าทหารหาญประพฤติด้อยหย่อนในวินัย ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัตินิตยังเข้มงวดกวดขันในการป้องกันโดยเคร่งครัดมิได้ย่อหย่อน ใส่ใจตรวจตราหน้าที่ทุกๆ ด้านด้วยตนเอง ปลุกใจไพร่พลให้มีขวัญดีให้ปลงใจในหน้าที่ ไม่ทอดทิ้งธุระที่ได้มอบหมาย และสั่งการแก่พวกแม่ทัพนายกองให้รับมอบหน้าที่แบ่งเบาภาระเป็นहुเป็นตาดูแลระวังเหตุการณ์ให้อยู่ใกล้ชิดกับไพร่พล อย่าปลีกตนออกห่าง”

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๙

^๒ พระธรรมปิฎก. (๒๕๔๒). พุทธธรรม ฉบับขยายความ หน้า ๔๔๙-๔๕๐.

^๓ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). เล่มเดิม. หน้า ๒๘๓.

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ว่ามโหสถบัณฑิตเป็นผู้มีระเบียบวินัยในตนเองและยังได้เข้มงวดกวดขันให้เหล่าทหารหาญเป็นผู้ยึดมั่นในระเบียบวินัย ให้รู้จักเอาใจใส่ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เรียบร้อย

ในตอนี่ ๔๘ "อุบายขั้นที่ ๒" อำมาตย์อนุเกฏฏกราบทูลประโยชน์ของการมีวินัยและโทษของการไม่มีวินัยแต่พระเจ้าอริราชจุลนี ดังข้อความว่า

วินัยเท่านั้นเป็นมิ่งขวัญในตนของนักรบ คุณคือวินัยอันได้แก่แนวควบคุมกาย วาจาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นข้อสำคัญแก่กลุ่มชนอันอยู่รวมกัน เป็นอายุแห่งการปกครอง การปกครองใดไม่มีวินัย การปกครองนั้นไม่มีอายุ หรือเคยมีมาแล้วมาเสื่อมทรามไปก็เป็นลางว่า การปกครองนั้นจะหมดอายุ โดยธรรมชาติวินัยนักปราชญ์ท่านถือว่า เป็นเครื่องส่องความเป็นพาลและบัณฑิต ผู้มีวินัยท่านว่าเป็นคนดีคนฉลาด ผู้ไม่มีวินัยท่านว่าเป็นคนพาลคนชั่ว^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีระเบียบวินัย และแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของการมีวินัยที่มีสังคม หากสังคมใดที่ประชาชนมีระเบียบวินัย สังคมนั้นก็อยู่ได้อย่างสงบสุข หากประชาชนในสังคมไม่มีระเบียบวินัย สังคมนั้นก็จะล่มสลายไปในไม่ช้า นอกจากนี้ผู้แต่งได้อธิบายความหมายของคำว่า "วินัย" ตามรูปศัพท์ไว้ด้วย

คำว่า วินัย แบ่งตามรูปศัพท์ คือ วิ + นย คำว่า วิ แปลว่า วิเศษ แจ่ม ต่าง ส่วนคำว่า นย แปลว่า นำไป (มาจาก นิ ธาตุ แปลง อี เป็น อย สนธิเป็น นย หรือแปลง นิ เป็น เอ แล้วจึงแปลง เอ เป็น อย สนธิเป็น นย) เมื่อประกอบศัพท์เป็น "วินัย" แปลความหมายตามรูปศัพท์ได้ ๓ ประการ คือ

๑. วินัย แปลว่า นำไปวิเศษ หมายถึง ผู้รักษาวินัยหรือมีวินัย วินัยจะทำให้ผู้นั้นเป็นคนวิเศษหรือพิเศษต่างไปจากคนอื่น คือเป็นผู้เลิศยอดเยี่ยมกว่าคนไม่มีวินัย

๒. วินัย แปลว่า นำไปแจ่ม หมายถึง ผู้ที่มีวินัยยอมทำให้ตนเองประจักษ์แจ้งในด้านความประพฤติต่อคนอื่นว่าเป็นคนดีแท้ ไว้ใจได้

๓. วินัย แปลว่า นำไปต่าง หมายถึง วินัยเป็นเครื่องจำแนกคนให้ต่างกัน ทำให้เกิดความต่างกันด้านความประพฤติระหว่างคนดีและคนชั่ว

ดังนั้น ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งจึงกล่าวว่า "เป็นเครื่องส่องความเป็นพาลและบัณฑิต ผู้มีวินัยเป็นคนดี ผู้ไม่มีวินัยเป็นคนชั่ว" ด้วยเหตุนี้ การมีวินัยจึงเป็นสิ่งที่ดีสำหรับ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๓๔๐

บุคคลทั่วไปในการดำรงชีวิตและช่วยสร้างสังคมให้น่าอยู่อาศัย เพราะวินัยเป็นแม่บทสำหรับการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมของมนุษยชาติที่ทุกคนพึงตระหนักถึงและปฏิบัติตาม เพื่อความดีงามและความมั่นคงในสังคม

๒.๔.๘ การเลียงดูบุตร

สถาบันครอบครัวเป็นรากฐานสำคัญที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมให้เข้มแข็ง เพราะการพัฒนาสังคมนั้นต้องมีจุดเริ่มต้นจากสังคมเล็กๆ คือ สถาบันครอบครัวก่อน เมื่อสถาบันครอบครัวมีความมั่นคงเข้มแข็ง ก็จะเป็นแรงสนับสนุนให้สังคมมีความมั่นคงเจริญต่อไปได้ด้วยดี ดังที่พระมหาภูเนตุ จันทรจิต^๑ ได้กล่าวไว้ว่า สถาบันครอบครัวมีความสำคัญในการถ่ายทอดแบบอย่างที่ดีแก่บุตรธิดา หน้าที่ของบิดามารดาเป็นเครื่องชี้นำการกระทำ เป็นเบ้าหลอมชีวิตและจิตใจให้ดำเนินไปตามแบบอย่างที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบิดามารดา บิดามารดาเปรียบเสมือนเสาหลักของสังคม การปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็งจึงจะสามารถพุงและคำจุนครอบครัวและสังคมให้คงอยู่ต่อไปได้ เพราะความมั่นคงของสังคมกับความผูกพันของสังคมขึ้นอยู่กับสถาบันครอบครัวที่เป็นโครงสร้างหรือรากฐานของสังคมที่จะทำให้สังคมมั่นคงและแข็งแรง ด้วยเหตุนี้ การเลียงดูบุตรธิดาจึงเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของบิดามารดา ที่จะต้องคอยดูแลอบรมสั่งสอนบุตรธิดาของตนให้ดำรงอยู่ในทางที่ชอบ ดังนั้น ในหัวข้อวิจัยเรื่องการเลียงบุตรนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเด็น คือ ประเภทของบุตรธิดา และหน้าที่ของมารดาบิดา มีรายละเอียดและตัวอย่างดังนี้

๒.๔.๘.๑ ประเภทของบุตรธิดา ในทางพระพุทธศาสนาได้จำแนกบุตรธิดาไว้ ๓ ประเภท ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุตร ๓ จำพวกนั้นเป็นไฉน? คือ อติชาตบุตร อนุชาตบุตร อวชาตบุตร ... บัณฑิตทั้งหลายย่อมปรารภณาอติชาตบุตร อนุชาตบุตร ไม่ปรารภณาอวชาตบุตรผู้ตัดสินสุก"^๒

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร แสดงให้เห็นลักษณะของบุตรธิดาไว้ ๒ ประเภทเท่านั้น คือ อภิชาตบุตรและอนุชาตบุตร มีรายละเอียดและตัวอย่างดังนี้

^๑ พระมหาภูเนตุ จันทรจิต (๒๕๔๑). หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์ หน้า ๒๘

^๒ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ. หน้า ๓๔๙, ๓๕๑.

๒.๔.๘.๑.๑ อภิชาตบุตร หมายถึง บุตรธิดาที่มีคุณมากกว่า มารดาบิดา ดังในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๘ “รับราชการ” พระเจ้าวิเทหราชทรงทราบข่าวความเฉลียวฉลาดของมโหสถกุมาร จึงทรงมีพระกระแสรับสั่งให้มโหสถกุมารและบิดาเข้าเฝ้า ในการเข้าเฝ้าครั้งนี้มีการทดสอบปัญญาของมโหสถกุมารด้วย โดยพระเจ้าวิเทหราชทรงมีความคิดเห็นว่าบุตรธิดาเป็นบุคคลที่จะประเสริฐกว่าบิดามารดาไม่ได้ มโหสถกุมารจึงได้กราบทูลให้พระเจ้าวิเทหราชได้รับรู้ว่าบุตรธิดาประเสริฐกว่าบิดามารดาก็มี โดยยกกรณีของตนกับบิดาในการที่พระเจ้าวิเทหราชได้รับสั่งเรียกตัวมาเพื่อรับราชการ หากตนเองมีคุณน้อยกว่าบิดาก็ไม่ต้องรับไว้ให้รับบิดาของตนไว้รับราชการแทน หากบุตรธิดาประเสริฐกว่ามารดาบิดาได้ก็ให้รับตนเองไว้ ดังข้อความว่า

“ข้าแต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงพระอภิเนหาอันยิ่งใหญ่ ถ้าบิดาต้องประเสริฐกว่าบุตรเป็นแน่แท้ เทวได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดทรงพระกรุณารับบิดาของข้าพระพุทธเจ้าไว้ ถ้าบุตรยังจะดีกว่าบิดาได้ในบางกรณี ขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดรับข้าพระพุทธเจ้าไว้ ตามที่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชประสงค์เกิดพระพุทธเจ้าข้า” สิ้นคำกราบทูลแล้ว พระราชาทรงพระโสมนัส ... บรรดาเสวกามาตย์ราชบริพารทั้งมวลเว้นแต่อำมาตย์ทั้ง ๔ ต่างเปล่งเสียงสนั่นก้องท้องพระโรงว่า “พ่อบัณฑิตกล่าวปัญญาเด็ดจริง !” พวกกันแซ่ช้อง^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าบุตรธิดาเป็นผู้ที่ประเสริฐกว่าบิดามารดาของตนได้ ซึ่งเรียกว่า “อภิชาตบุตร” ดังในเรื่องมหابัณฑิตแห่งมิลินทร บุคคลที่มีคุณมากกว่าบิดามารดาของตนมีอยู่ด้วยกัน ๒ คน คือ มโหสถบัณฑิตและพระแม่เกรีซึ่งเป็นนักบวชหญิง

มโหสถเป็นอภิชาตบุตร เพราะเป็นบุตรที่มีคุณมากกว่าบิดามารดาโดยเป็นผู้นำชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล เป็นผู้มีความสามารถบริหารงานนำพาประเทศของตนไปสู่ความเจริญ เป็นที่ยอมรับและเป็นที่รักของประชาชนทั่วไป จะเห็นได้ในตอนที่ ๓๐ “จัดการบ้านเมือง” กล่าวถึงคุณความดีของมโหสถบัณฑิตไว้ว่า

ท่านผู้สำเร็จราชการมโหสถ ได้จัดการบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกด้วยปรีชาอันสามารถเป็นยอดเยี่ยม ประชาชนชาวมิถิลาพากันแซ่ช้องสรรเสริญ แม้แต่คณะอาจารย์ทั้ง ๔ ซึ่งเคยริษยากัน ก็พากันชื่นชมปรีดาในการผดุงและส่งเสริมสวัสดิภาพให้แก่พระนคร บรรดาพ่อค้าต่างเมืองเล่าก็พากันชื่นชมสดุดีมิเว้นตนพร้อมทั้งนำความ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวัฒนิตแห่งมิลินทร. หน้า ๕๓.

เจริญรุ่งเรือง ความมั่นคงแข็งแรงของมิลินทรเทียว่าประกาศไปในทิศานุทิศ ตามบ้านเล็ก เมืองน้อยเมืองใหญ่ที่ตนไปค้าขาย กิตติศัพท์อันงดงามของท่านผู้สำเร็จราชการมโหสถ ปรีชาอันยอดเยี่ยมของท่านได้เป็นที่ทราบกันกระฉ่อนทั่วทวีปชมพู^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติที่ดีของมโหสถบัณฑิต ซึ่งได้สร้างคุณงามความดีจนเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลทั่วไป บุคคลที่มีคุณสมบัติเช่นนี้เรียกว่าเป็นอภิชาติบุตร

พระแม่เกรีซึ่งเป็นนักบวชหญิงชาวปัญจาณคร เป็นตัวละครที่มีคุณสมบัติตามลักษณะของบุคคลผู้เป็นอภิชาติบุตร ดังในตอน ๓๔ "คนสำคัญของปัญจาละ" กล่าวถึงคุณงามความดีของพระแม่เกรีไว้ ดังข้อความว่า

"พระราชธรรมจริยาจารย์เป็นนักบวชหญิงนามว่า เกรี เป็นบุคคลที่ชาวปัญจาณครเทิดทูนแล้ว ในฐานะเป็นมหาเมธาวิณีของบ้านเมืองเป็นพระแม่เจ้าของชาวเมืองเป็นผู้ถวายอนุศาสน์แด่องค์อิธราช และบรมอำมาตย์ราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และเป็นผู้พร่ำสอนประชาชนให้ดำรงในธรรมจริยา เว้นการควรเว้น ประพฤติการควรประพฤติ และโน้มน้าวน้ำใจของปวงชนให้ไฝแต่ในทางสุจริต เป็นสัมมาจารย์ พระแม่เจ้าเกรีเป็นผู้ฉลาดในคติโลกคติธรรมสามารถในการชี้แจงแนะนำเป็นอย่างดี^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงคุณงามความดีของพระแม่เกรี ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตใจคอยอบรมสั่งสอนประชาชนให้ยึดมั่นในศีลธรรม ทำให้ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งตามหลักของพระพุทธศาสนา ได้จัดบุคคลผู้ออกบวชแล้วประพฤติดีปฏิบัติชอบไว้ในบุตรประเภทที่ดีเยี่ยม คือ อภิชาติบุตร

๒.๔.๘.๑.๒ อนุชาติบุตร คือ บุตรธิดาผู้มีคุณสมบัติตามารดา ดังตอนที่ ๒๕ "คาดโทษถึงตาย" อำมาตย์กามินท์ได้กราบทูลถึงคุณสมบัติของอนุชาติบุตรแด่พระเจ้าวิเทหราชให้ทรงรับทราบ ดังข้อความว่า

กามินท์กราบทูลว่า "ขอเดชะ พระกรุณาล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯว่า "บุตรคนใดเข้าถึงความปรารถนาแห่งหัวใจของบิดา เป็นอนุชาติบุตร มีความ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหาบัตติแห่งมิลินทร*. หน้า ๒๒๖.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๕๖

เฉลียวฉลาดไม่เลวกว่าบิดา ควรบอกความลับทั้งที่เป็นข้อดีฉัน ทั้งที่เป็นข้อควรสรรเสริญ แก่บุตรนั้น" "ลูกดีไวใจได้" ตรัสด้วยทรงสำราญพระทัย^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของอนาคตบุตร คือ บุตรธิดาที่มีคุณงามความดี เท่ากับบิดามารดาของตน ซึ่งจัดเข้าในประเภทของบุตรที่ดี ส่วนบุตรอีกประเภทหนึ่ง คือ อวชาตบุตร ซึ่งเป็นบุตรที่เลวไม่ปรากฏในเรื่องมหابัณทิตแห่งมิลินทร

๒.๔.๘.๒ หน้าที่ของบิดามารดา ในทางพระพุทธศาสนาได้แสดงหน้าที่ของบิดามารดาที่พึงปฏิบัติต่อบุตรธิดาของตนไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๒.๔.๘.๒.๑ ห้ามปรามจากความชั่ว

๒.๔.๘.๒.๒ สอนให้ตั้งอยู่ในความดี

๒.๔.๘.๒.๓ ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๒.๔.๘.๒.๔ หาผู้ครองที่เหมาะสมให้

๒.๔.๘.๒.๕ มอบทรัพย์สมบัติไว้ในโอกาสอันควร^๒

ในเรื่องมหابัณทิตแห่งมิลินทร ได้นำเอาหลักคำสอนเรื่องหน้าที่ของบิดามารดามาแสดงไว้ดังนี้

๒.๔.๘.๒.๑ ห้ามปรามจากความชั่ว บิดามารดาที่ดีต้องรู้จักแนะนำสั่งสอนบุตรธิดาของตนให้ละเว้นสิ่งที่เป็นโทษและความชั่วทั้งปวง ดังในเรื่องมหابัณทิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๗๐ "กลับมิลิน" พระนางนันทาเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าอริราชได้สอนให้พระธิดาของพระองค์งดเว้นจากความประพฤติกิเลสที่ไม่ควรทั้งปวง ดังข้อความว่า

พระนางนันทาเทวีทรงสวมกวดพระราชธิดาจุมพิตพระเศียรตรัสว่า "ลูกรักของแม่ แม่ลละ แม่จะไปละ ลูกจงปฏิบัติพระราชสวามีตามเยี่ยงอย่างขัตติยกุมารี อย่าให้เป็นที่ยื่นเคื่องเบื่องพระบาทที่เดิยวนะลูก" ตรัสได้เพียงเท่านั้นก็สุดที่จะระงับพระทัยอาลัย

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวัณทิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๙๓.

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑ ที่มณีกาย ปาฎิการรค หน้า ๒๐๔

ได้ทรงกันแสงด้วยพระสุรเสียงดังรำพันว่า “ลูกแม่ไม่เคยพลัดพรากจากกัน ครั้นนี้ต้องพรากกันอยู่จึงดีเถิดนะ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดาที่คอยห้ามบุตรธิดาของตน จากความประพฤติที่ชั่วร้ายทั้งปวง อันจะก่อให้เกิดโทษแก่บุตรธิดาของตน

๒.๔.๘.๒.๒ สอนให้ตั้งอยู่ในความดี บิดามารดาที่ดีต้องรู้จักแนะนำสั่งสอนบุตรธิดาของตนให้ประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง สอนให้รู้บาปบุญคุณโทษดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร ตอนที่ ๘ “รับราชการ” ก่อนที่มโหสถจะเข้ารับราชการ ท่านสิริวัฒนเศรษฐีชาววมัชฌคามแห่งเมืองมิลานนคร ได้สอนให้มโหสถตั้งอยู่ในคุณงามความดีให้ตั้งใจทำหน้าที่การงานให้เรียบร้อย ดังข้อความว่า

“พ่อเอ๋ยเจ้าเป็นดวงใจของพ่อ ดวงใจของพ่อมีดวงเดียวนะพ่อนะ เจ้าเป็นลูกคนเดียวของพ่อเท่านั้น นัยน์ตาของพ่อมีสองข้าง แต่ก็นัยน์ตาคู่เดียว เจ้าเป็นคู่เดียวเท่านั้นของพ่อ เป็นดวงตาอันสุดแสนประเสริฐ พ่อมโหสถเจ้าเป็นบัณฑิตเป็นชีวิตของพ่อ ความรุ่งเรืองจำเริญของพ่อเกี่ยวเนื่องกับเจ้าผู้เดียว เจ้าดีก็เหมือนพ่อดีมีชีวิตเต็มไปด้วยความสุขมีดวงใจอันสดใส มีนัยน์ตาอันส่องประกายสว่างแจ่มจ้า แม้ตรงกันข้ามก็เป็นความทุกข์ร้อนของพ่อ ดวงใจของพ่อจะต้องมืดมิด ชีวิตของพ่อจะอับเฉา นัยน์ตาพ่อก็จะมีแววเศร้ามีดมนอันธการไปหมด”

“เจ้าเป็นผู้สุดท้ายที่รักของพ่อ เจ้าเป็นที่พึงหวังสูงสุดแล้วในชีวิตของพ่อ อย่าทำให้พ่อนาถาว่าเหวณะ จงอุทิศสำหรับารุงพระราชของเรา เอาใจใส่ในราชกิจอย่าได้มัวเมาประมาทเลยทีเดียวนะ”^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดาในการสอนบุตรธิดาของตนให้ตั้งอยู่ในความดีประพฤติให้เหมาะสมแก่วงศ์ตระกูล เพราะหากบุตรธิดาประพฤติมิชอบ ความเสื่อมเสียก็จะตกมาสู่วงศ์ตระกูลด้วย ด้วยเหตุนี้ บุตรธิดาจึงเปรียบเสมือนแก้วตาดวงใจของบิดามารดา การที่บิดามารดาอบรมสั่งสอนให้บุตรธิดาของตนตั้งอยู่ในความดีนั้น จึงเป็นการถ่ายทอดแบบอย่างที่ดีไปสู่บุตรธิดา เพื่อบุตรธิดาของตนจะได้เป็นคนดีของสังคม ด้วยเหตุนี้ บิดามารดาจึงได้ชื่อว่า เป็นบูรพาจารย์หรืออาจารย์คนแรกของบุตรธิดา

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร หน้า ๔๕๘.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๕๕

๒.๔.๘.๒.๓ ให้ศึกษาศิลปวิทยา เมื่อบุตรธิดาของตนเติบโตพอที่จะเข้ารับการศึกษาศึกษาจากสถานศึกษาได้แล้ว บิดามารดาจะต้องให้บุตรธิดาของตนเข้ารับการศึกษาคหาวรรตให้แล้ว เพื่อเป็นประโยชน์ในภายภาคหน้าในการดำเนินชีวิต ดังในตอนี่ ๓๒ "คู่สร้างของพระอิรราชจูณี" ได้แสดงให้เห็นราชประเพณีของกษัตริย์ที่ต้องส่งพระราชโอรสของตนเข้ารับการศึกษานานต่างแดน เพื่อให้พระราชโอรสของตนได้เรียนรู้ประสบการณ์ชีวิต ดังข้อความว่า

ตามพระราชประเพณีขัตติยราชกุมาร ผู้เป็นรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ดำรงราชศรัทธาธรรมนั้น เมื่อทรงเจริญวัยสมควรแก่การศึกษาแล้ว พระราชบิดาพระราชมารดามักจะทรงส่งไปให้ศึกษาศิลปศาสตร์ ณ แคว้นแคว้นแดนไกล ทั้งๆ ที่ในบ้านรุ่งเรืองด้วยศิลปศาสตร์วิทยาการ และราชครูปโรหิตาจารย์อยู่แล้วก็ต้องส่งไปมิได้เว้นเลย ทั้งนี้เพื่อให้รัชทายาทได้ประสบความลำบากตรากตรำเสียบ้าง ให้รู้รสแห่งความลำบากด้วยตนเองบ้าง จักได้มีความอดทนเข้มแข็งด้วยพลานามัยสามารถฝ่าฝืนกับความยากเข็ญในคราวครองราชย์ได้ ทั้งจะได้ศึกษาความเป็นไปของแคว้นแคว้นแดนดินต่างๆ แล้วกำหนดไว้เป็นแนวทางในการดำเนินประศาสน์นโยบาย กับจะได้รู้จักกำหนดหนทางระหว่างแคว้นต่อแคว้นว่ามีลักษณะอย่างไร อันจะเป็นคุณในการคิดป้องกันการรุกรานจากแคว้นอื่น^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดา ที่ต้องตระหนักโดยการส่งเสริมให้บุตรธิดาของตนเข้ารับการศึกษาศึกษาในสถานศึกษา เพื่อจะได้มีวิชาความรู้ในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้

ในตอนี่ ๓๓ "อิรราชจูณี" ได้แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของฉัพภิพราหมณ์ที่ได้ทำหน้าที่ของบิดาที่ดี โดยให้การศึกษาแก่อธิษณกุมาร ดังข้อความว่า

ฉัพภิพราหมณ์ยินดีปรีดาอย่างยิ่งนักสำคัญว่าเป็นโอรสของตน จึงให้การอภิบาลบำรุงเลี้ยงเป็นอย่างดี เพื่อความเจริญรุ่งเรืองในกาลต่อไป เพราะฉัพภิพราหมณ์นั้นหมายไว้ว่าราชกุมารผู้จะเป็นผู้สืบสันตติวงศ์ดำรงราชย์แทน ฉัพภิพราหมณ์จึงให้การศึกษาในศิลปวิทยาการทุกอย่าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการครอบครองบ้านเมือง และเป็นการเตรียมไว้พร้อมทุกประการเพื่อให้ดิชนราชกุมารเป็นขัตติยบัณฑิตผู้สูงศักดิ์สืบไป ดังนั้นความเติบโตของดิชนราชกุมาร จึงดำเนินไปพร้อมกับความสนทนในวิชาการของนักรบและนักปกครอง ซึ่งก็สมประสงค์ทุกประการเป็นที่เพิ่มปิติปราโมทย์แก่ฉัพภิพราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๓๙

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๔๕.

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบุคคลผู้เป็นบิดามารดาที่จะต้องให้บุตรธิดาของตนศึกษาวิชาความรู้ใส่ตัว เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ในภายภาคหน้า จะได้ไม่ลำบากในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคม บิดามารดาก็จะได้หมดความห่วงใยและสบายใจในการที่บุตรธิดาของตนมีวิชาความรู้ติดตัวอันจะเป็นหลักประกันความเจริญรุ่งเรืองของบุตรธิดาได้

๒.๔.๘.๔ หากผู้ครองที่เหมาะสมให้ บิดามารดาที่ดีควรแนะนำวิธีการเลือกผู้ครองให้แก่บุตรธิดาของตน ดังในตอนี่ ๑๔ “ครองคู่” ได้แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดาที่หาผู้ครองที่เหมาะสมให้แก่บุตรธิดาของตน ดังข้อความว่า

เมื่อบุตรธิดาจะมีสามีแล้ว บิดามารดาที่ดีทั้งหลายย่อมถือเป็นกรณีสำคัญในอันที่จะตกแต่งให้เป็นหลักฐานไป แม้จะไม่รับจัดแจงให้สมควรก็เป็นเหมือนปล่อยดอกไม้ที่กำลังแย้มให้เหี่ยวเฉาไปกับต้นตอ เป็นการประกาศอัปรมาณของสกุล เพราะความไร้ผู้ต้องการเป็นข้อที่ไม่น่าภาคภูมิใจ^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดาที่ต้องพิจารณาหาผู้ครองที่เหมาะสมให้แกธิดา เมื่อบุตรธิดาเติบโตเป็นผู้ใหญ่สมควรออกเรือนได้แล้ว บิดามารดาก็จะรับจัดแจงหาผู้ครองให้เป็นฝั่งเป็นฝาและจะได้หมดความกังวลในเรื่องผู้ครองของบุตรธิดา ซึ่งนับว่าเป็นการกระทำหน้าที่ของบิดามารดาให้จบสิ้นไปอีกภาระหนึ่ง

ในตอนี่ ๕๒ “แผ่สเนหานุภาพ” พระเจ้าอชิตราชจุลนีผู้ครองเมืองปัญจาลนครพ่ายแพ้สงครามแก่พระเจ้าวิเทหราช จึงคิดหาวิธีที่จะจับตัวพระเจ้าวิเทหราชเพื่อสำเร็จโทษ ในที่สุดก็คิดกลลวงศัตรูด้วยวิธีการผูกสัมพันธ์ไมตรีด้วย เพื่อให้ศัตรูตายใจหมดความสงสัยหวาดระแวงพระองค์จึงต้องการใช้พระราชธิดาเป็นกลลวงให้พระเจ้าวิเทหราชเสด็จดำเนินมาสู่เมืองปัญจาลนครของพระองค์ และเพื่อปกปิดความลับที่ซ่อนเร้นเอาไว้ จึงยกหน้าที่ของบิดาที่ต้องหาผู้ครองให้บุตรธิดาเป็นข้ออ้างกลบเกลื่อนข้อครหาต่างๆ ในการที่จะใช้พระธิดาของตนเป็นกลลวงศัตรูให้ตายใจจะได้มาติดกับดักของตน ดังข้อความว่า

“ลูกหญิงปัญจาลจันนี เจริญวัยสมควรที่จะมีผู้ครองแล้ว ฉันเป็นบิดามีหน้าที่รับผิดชอบต่อความเจริญรุ่งเรืองของลูกหญิงได้ผู้ครองที่เหมาะสมกัน กรณีเยอันนี้ฉันได้คำนึงนักหนาและได้พิจารณาเรื่อย ๆ ฐานะของฉันเป็นกษัตริย์ ลูกของฉันก็เป็นเผ่ากษัตริย์ จะหาผู้ครองก็จำต้องให้คู่ควรกัน ซึ่งจะเป็นเผ่าอื่นนอกจากกษัตริย์ไม่ได้ บรรดากษัตริย์ในชมพูทวีปเล่าก็อยู่ในอำนาจของฉันทั้งหมด เว้นแต่วิเทหราชองค์เดียวเท่านั้น

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร*. หน้า ๑๐๖

กษัตริย์เหล่านั้นฉันได้พิจารณาแล้วโดยใกล้ชิดเห็นว่ามิได้เหมาะสมกับจะเป็นสามีของลูก เป็นความจริงวิเทหราชเท่านั้นที่คู่ควรกัน”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดา ซึ่งจะต้องคอยพิจารณาคุณสมบัติของบุคคลที่จะเป็นคู่ครองของบุตรธิดาของตน แม้ว่าในความจริงแล้วบุตรธิดาจะต้องเป็นผู้เลือกคู่ครองด้วยตนเอง แต่การที่ได้บิดามารดาผู้ซึ่งอาบน้ำร้อนมาก่อน เป็นผู้คอยดูแลสอดส่องความประพฤติและช่วยคัดเลือกบุคคลที่จะมาเป็นคู่ครองของบุตรธิดา ก็จะเป็นหลักประกันความมั่นคงในการใช้ชีวิตคู่ของบุตรธิดาของตนได้เป็นอย่างดี

๒.๔.๘.๒.๕ มอบสมบัติให้ในโอกาสอันควร เมื่อบุตรธิดาเติบโตพอที่จะรับผิดชอบในชีวิตของตนได้แล้ว บิดามารดาที่ดีควรมอบสมบัติให้บุตรธิดาของตน โดยมากมักจะมอบให้ในคราวแต่งงานบ้าง ในคราวครบรอบวันเกิดบ้าง หรือเมื่อถึงคราวชราภาพก็จะทำพินัยกรรมแบ่งทรัพย์สินให้ในกรณีที่มีบุตรธิดาหลายคน ซึ่งการให้ในวาระทั้งหมดนี้เรียกว่า การมอบสมบัติให้ในโอกาสอันสมควร ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๖๙ “สันติภาพ” พระเจ้าอริราชจุณได้จัดส่งเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ไปพระราชทานให้พระราชธิดาของพระองค์ที่เมืองมิลินทร เพื่อเป็นเครื่องบรรณาการในวาระที่พระราชธิดาของพระองค์ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช โดยพระเจ้าอริราชจุณได้มอบหมายให้มหาบัณฑิตเป็นผู้แทนพระองค์ในการนำไปมอบให้ ดังข้อความว่า

“ดีแล้ว พ่อบัณฑิต” ตรัสด้วยความยินดีแล้วมีพระดำรัสฝากสิ่งของที่ควรพระราชทานแด่พระราชธิดาของพระองค์ ทาสชาย ทาสหญิง โค กระบือ ผ้าอสังการ ช้าง ม้า และรถที่ตกแต่งแล้วอย่างสวยงามตรัสมอบว่า “พ่อจงนำสิ่งเหล่านี้ไปฝากลูกหญิงของฉันทด้วย” แล้วทรงตรวจตราเสนาและพาหนะของท่านมหาบัณฑิตด้วยทรงพระราชดำริว่าจะควรเพิ่มเติมอะไรให้อีกบ้าง มีพระราชดำรัสสั่งพนักงานของพระองค์ว่า “จงเพิ่มอาหารให้แก่ช้างม้าเป็นทวีคูณ จงให้เสบียงสำหรับเลี้ยงพลรถพลราบให้พอเพียงเลี้ยงกันให้อิ่มหนา อย่าได้ลำบากด้วยอาหารในระหว่างทางเลย”^๒

^๑ แย้ม ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร.. หน้า ๓๗๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๕๕

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของบิดามารดา ในการมอบทรัพย์สินสมบัติให้แก่บุตรธิดาของตนในโอกาสอันสมควร และเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระคุณของบิดามารดาที่มีต่อบุตรธิดา ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีสร้างความอบอุ่นใจให้แก่บุตรธิดา

ดังนั้น คำสอนเรื่องการเลี้ยงดูบุตรธิดา จึงเป็นการสอนให้บุคคลผู้ดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นบิดามารดาได้รู้หน้าที่อันจะพึงปฏิบัติของตน ซึ่งจะต้องรู้จักแนะนำบุตรธิดาของตนให้เว้นทางที่ชั่ว ชี้แนะแนวทางที่ดีแก่บุตรธิดาของตน ให้การศึกษาและหาครูครองให้เหมาะสมกับบุตรธิดาของตน และประการสุดท้าย คือ ให้สมบัติในโอกาสอันสมควร เมื่อบิดามารดาสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้สมกับฐานะแล้ว ก็จะเป็นการถ่ายแบบอย่างที่ดีไปสู่บุตรธิดาของตน อันเป็นหลักประกันความมั่นคงแก่สังคมได้เป็นอย่างดี

๒.๔.๔ การบำเพ็ญทาน หมายถึง การให้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน การสละสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ เป็นการแบ่งปันความสุขของตนแก่ผู้อื่นอันแสดงให้เห็นถึงน้ำใสใจจริงอันดีงาม การให้ทานจึงถือว่าเป็นพื้นฐานความดีงามของมนุษยชาติและเป็นสิ่งที่จะขาดเสียมิได้ในการจรจโรงสันติสุขในสังคม การบำเพ็ญทานนั้นว่าโดยประเภทมี ๒ อย่าง ได้แก่

๒.๔.๔.๑ อามิสทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของเป็นทานช่วยเหลือผู้อื่น

๒.๔.๔.๒ ธรรมทาน หรือ วิทยาทาน คือ การให้ความรู้เป็นทาน ถ้าเป็นความรู้ทางโลก เช่น ให้ศิลปวิทยาการต่างๆ เรียกว่า วิทยาทาน หากเป็นความรู้ทางธรรม เช่น สอนให้ละชั่ว ประกอบแต่ความดี เรียกว่า ธรรมทาน^๑

สำหรับการให้อีกชนิดหนึ่ง คือ การให้อภัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นการสละอารมณ์โกรธ พยาบาทไม่จองเวรซึ่งกันและกัน เรียกว่า "อภัยทาน" ในทางพระพุทธศาสนาจัดเข้าในหัวข้อ ธรรมทาน ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการให้หรือการบำเพ็ญทานทั้งสองประเภทไว้ดังนี้

๒.๔.๔.๑ อามิสทาน หมายถึง การให้วัตถุสิ่งของ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นการให้เพื่อแสดงออกถึงน้ำใสใจจริงหรือให้เพื่อช่วยเหลืออนุเคราะห์แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร ตอนที่ ๒ “ได้ข่าว” มโหสถกุมารให้สร้างศาลาอเนกประสงค์เพื่ออำนวยความสะดวกสบายแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า ซึ่งเป็นการให้เพื่อช่วยเหลือสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่บุคคลทั่วไปโดยมุ่งบำเพ็ญทานบารมีแก่ตน ดังข้อความว่า

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๐
อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต หน้า ๑๒๓

ที่ศาลาแห่งนี้ ประชาชนพากันมาพักผ่อนเนืองแน่นทุกๆ วัน ความสะดวกสบายที่ผู้สัญจรไปมาจะพึงได้รับอย่างใด อย่างนั้นรับรองครบครัน ณ ศาลาแห่งนี้ อาหารการบริโภคตลอดจนน้ำใช้น้ำกิน การดูแลรักษาพยาบาลมีครบครัน บัณฑิตน้อยได้จัดการเป็นที่เรียบร้อยโดยมุ่งให้เป็นทาน พูนเพื่อบารมีของตนให้ยิ่งยวด ท่านผู้เป็นสมณพราหมณ์ก็ได้รับรักษาอาหารตามบัญญัติแห่งตนๆ ฝูงชนทั่วๆ ไปก็ได้รับตามสภาพแห่งตนๆ ทุกคนมีความสุขในการพักผ่อนนั้นๆ กับอยู่ ณ ถิ่นฐานบ้านเมืองตน พ้อคำพาดพิงต่างได้รับความเบาใจในการพักไม่ต้องพะวังพะวนใจด้วยข้าวของ หึงอนาถาไร้ที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง เพราะไม่สามารถจะสร้างเหย้าเรือนได้ก็พากันมาตลอดบุตร ณ ห้องซึ่งจัดไว้รับรองเป็นอันดี เสียงสรรเสริญบัณฑิตน้อยได้กระจายไปในทิศานุทิศ^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันของมโหสถกุมาร การให้ที่พักพิงแก่พวกพ้องคำพาดพิง เป็นการให้เพื่อสงเคราะห์อันเป็นการแสดงออกถึงไมตรีจิตและความโอปอ้อมอารีในฐานะเพื่อนบ้านกัน การให้ที่พักพิงแก่หญิงอนาถา ถือว่าเป็นการให้เพื่ออนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากให้ได้รับความสะดวกสบาย และการถวายภัตตาหารแก่สมณพราหมณ์ ถือว่าเป็นการให้เพื่อบูชาคุณเพื่อสนับสนุนส่งเสริมผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ

๒.๔.๕.๒ ธรรมเนียม หมายถึง การให้วิชาความรู้ หรือการชี้แนะให้กระทำในสิ่งที่ดีงาม เรียกว่า ธรรมเนียม ดังในเรื่องมหาบบัณฑิตแห่งมิลินทราชนิกาย ตอนที่ ๒ “ได้ข่าว” มโหสถกุมารซึ่งเป็นเด็กที่ฉลาดรอบรู้ ได้แนะนำพร้าสอนชาวบ้านยวมัชฌิมาให้ดำรงชีวิตในทางที่ชอบที่ควร ดังข้อความว่า

ในกาลอันควรมีการประชุมกันในห้องโถงของศาลา บัณฑิตน้อยนั่งเหนืออาสนะประกาศกรณียะ คือ กิจที่ควรทำ และอกรณียะ คือ กิจที่ไม่ควรกระทำว่าสิ่งนี้เป็นหน้าที่แห่งมนุษย์หญิงชายควรกระทำ เป็นความถูก เป็นความชอบ เป็นความดี อำนวยผลเป็นความสุขความเจริญ สิ่งนี้เป็นอกรณียะเป็นกิจที่ไม่ควรทำ ควรละเว้นเสีย แม้ไม่ละเว้นจะเป็นเหตุให้เกิดโทษนานา เพราะเป็นความผิดความไม่ดีไม่งาม ฝูงชนที่พากันมาได้สดับรับฟังพากันโมทนาสาธุการอยู่ทั่วไป^๒

ข้อความดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงลักษณะของการให้วิชาความรู้ ซึ่งเรียกว่า ธรรมเนียม เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งต้องอาศัยความรู้ของผู้ให้เป็นหลัก

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบบัณฑิตแห่งมิลินทราชนิกาย หน้า ๙

^๒ แหล่งเดิม. หน้าเดิม

การให้อีกประการหนึ่ง คือ การให้อภัยซึ่งกันและกัน ในเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประพฤติผิด และได้สำนึกผิดในการกระทำของตน จัดเป็นธรรมทานหรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า การให้อภัยหรือ อภัยทาน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมที่จะต้องมีการกระทบกระทั่งกันทั้งทางตรง และทางอ้อม ดังนั้น การรู้จักสละอารมณ์โกรธและรู้จักให้อภัยซึ่งกันและกันจึงเป็นสิ่งสำคัญ ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร อำมาตย์ทั้ง ๔ คน คือ เสนก กามินท์ ปุกกุสะ และเทวินท์ ได้กระทำความผิดต่อมโหสถบัณฑิตด้วยการใส่ร้ายป้ายสีต่างๆ นานา แต่เมื่อสำนึกผิดจึงได้ขอ ชมาโทษและได้รับการอภัยจากมโหสถบัณฑิต ดังข้อความว่า

คณะอาจารย์ทั้ง ๔ กราบบังคมแล้ว ขอสมาท่านเสนาบดีขอให้ท่านให้อภัยโทษใน การที่ตนได้คิดกันทำลายท่านนั้นๆ เมื่อได้รับอภัยแล้วต่างก็มีใจชื่นชมสรรหาปราศจาก ความคิดที่เป็นศัตรูกับท่านเสนาบดี พวกนี้จะพยายสมตพิชสงเหมือนงูที่ถูกถอนเขี้ยว ไม่กล้าจะกัดต่อยอะไรๆ ได้ตั้งแต่บัดนั้น^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงแนวทางปฏิบัติที่ดีในการกลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดี ในเมื่อเกิดสำนึกผิดในการกระทำของตนแล้วขอชมาโทษต่อบุคคลที่ตนได้ล่วงละเมิด ฝ่ายบุคคลผู้ถูก ล่วงละเมิดนั้นก็ควรเปิดโอกาสให้แก่บุคคลที่สำนึกผิดด้วยการให้อภัยซึ่งกันและกัน ด้วยเหตุนี้ การให้อภัยทานจึงเป็นคำสอนที่ฝึกให้คนเรามีน้ำใจ เปิดโอกาสให้ผู้ที่ทำความผิดได้ปรับปรุงแก้ไข พฤติกรรมของตนเอง เพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับในสังคมและกลับเข้าสู่สังคมในโอกาสต่อไป

คำสอนเรื่องการบำเพ็ญทาน จึงเป็นคำสอนให้รู้จักกำจัดความตระหนี่ถี่เหนียวออกจาก จิตใจของตนให้รู้จักสงเคราะห์หรืออนุเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคม ทุกคน ต้องรู้จักเป็นผู้ให้เพื่อยึดเหนี่ยวใจกันไว้ มิใช่เป็นแต่เพียงผู้รับอย่างเดียว

๒.๔.๑๐ ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความไม่เลินเล่อเผลอเรามีสติรอบคอบ คือ มีสติกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่ว่าจะคิดจะพูดหรือกระทำการสิ่งใดๆ ไม่ยอมถลำไปในทางเสื่อมและ ไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความดี ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๓๖ “แผนการ ลับร้าว” มโหสถบัณฑิตรู้ข่าวการทำสงครามยึดเมืองของฝ่ายพระเจ้าอชราชจุลนี ก่อนที่พระเจ้าจุลนี จะยกทัพมายึดเมืองมิลินทนคร จึงได้จัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อยวางแผนการต่างๆ จัดเตรียม ความพร้อมในด้านเสบียงอาหาร พละบ และสร้างค่ายป้อมต่างๆ ในการรับข้าศึกที่ยกพลมาเพื่อ ยึดเมือง ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๑๖

เมื่อข้าศึกอันมีกำลังมหาศาล พรั่งพร้อมด้วยไพร่พลพาหนะจะยกมาประชิดติด พระนครก็จำเป็นต้องบริหารจัดการตามแผนการตั้งรับแต่เริ่มแรก ท่านมหาบัณฑิตจึงอพยพครอบครัวถ่ายเทบรรดาสกุลใหญ่ๆ ซึ่งมั่งคั่งด้วยทรัพย์ศฤงคารบริวาร เป็นหลักบ้านหลักเมืองที่อาศัยอยู่ภายนอกกำแพงพระนคร ก็จัดการบอกกล่าวให้เร่ร่อนพหุลพยายเข้ามาเสียในกำแพงเมือง เพื่อมิให้ข้าศึกทำลายล้างแล้วยึดเอาทรัพย์สินเป็นกำลังต่อไป สกกุลที่ยากจนอันอยู่ในเมืองก็ให้ออกไปอยู่นอกเมืองแม้จะตกไปเป็นเชลยของข้าศึกก็มีเป็นประโยชน์อะไรมากนัก เป็นการจำเป็นต้องยอมแลกเปลี่ยนเช่นนั้น ... กล่าวอีกนัยหนึ่ง “เอาน้อยแลกใหญ่เอาไพร่แลกขุน”

ในด้านเสบียงอาหาร ท่านมหาบัณฑิตคาดการณ์ไกลเล็งเห็นว่าการสงครามจะต้องติดพันกันยืดเยื้อไปนานและมุ่งจะรับข้าศึกในพระนคร เอาพระนครมิถิลาเป็นที่มั่น ดังนั้นจึงได้เตรียมเสบียงอาหารไว้เป็นอันมาก ตรวจตราอย่างฉะฉานที่ไหนบกพร่องก็บรรจุกินเติมไว้ทุกๆ ฉางที่มีอยู่ ... ที่จะเป็นอุปสรรคแก่ความเป็นอยู่ของทวยนาครเป็นต้นว่า เชื้อเพลิงก็ให้สะสมไว้เป็นจำนวนมากพอแก่ความต้องการของประชาชนเป็นแรมปี ก่อนที่กองทัพของพระเจ้าอริราชจุลนี้จะได้กรีธามาประชิดวิเทหรัฐ มิถิลา นครก็พร้อมแล้ว ทุกประการที่จะตั้งมั่นด้านทานกำลังพลอันมโหฬารนั้นได้^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามหาบัณฑิตเป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท เมื่อได้รู้ข่าวว่าบ้านเมืองของตนกำลังจะมีภัยมากก็คิดหาวิธีป้องกันรักษาไว้แต่เนิ่นๆ เมื่อเหตุการณ์นั้นมาถึงจริงๆ ก็จะได้ไม่ต้องลำบาก ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ต่อมาในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิถิลา นคร ในตอนที่ ๔๑ “บำรุงขวัญ” เมื่อเกิดสงครามขึ้นระหว่างเมืองมิถิลา นครกับปัญจาสนคร ชาวเมืองมิถิลา นครทั้งหลายต่างก็ไม่หวั่นวิตกกังวล เพราะมีความเห็นว่าบ้านเมืองของตนได้เตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับศัตรูไว้แล้ว ดังข้อความว่า

วิสัยของท่านผู้เป็นบัณฑิตมิใช่เป็นคนโง่เขลา คำพูดที่พูดออกมาย่อมมีหลักฐานเป็นที่เชื่อถือได้ทั้งนั้น หลักการในเรื่องนี้มีอยู่ว่า “ผู้ใดในโลกนี้คาดการณ์แล้วกระทำการรู้ถึงกำลังและความสามารถของตน เป็นผู้รอบคอบด้วยการปรึกษาหารือด้วยหลักการผู้นั้นย่อมชนะไปพลุลย์” ท่านมหาบัณฑิตของเราสมบูรณ์แล้วด้วยสมบัติที่กล่าวมานี้ เย็นใจเถอะพวกเรา มิถิลาไม่เป็นไร ท่านเห็นทางรอดแล้ว เห็นอย่างปฏิปุโรงที่เดียว^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิถิลา นคร หน้า ๒๖๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๙๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าประชาชนชาวมิถิลานครต่างมั่นใจ และไว้วางใจในการปฏิบัติหน้าที่ของมโหสถบัณฑิตซึ่งยึดมั่นในความไม่ประมาท ใช้สติปัญญาพิจารณาให้รอบคอบก่อนแล้ว จึงได้กระทำลงไปทำให้งานนั้นสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเสมอ

ในตอนที ๓๒ “คู่สร้างของพระอิริราชจูณี” ได้สอดแทรกพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาทไว้ในการบรรยายความเป็นไปของตัวละคร คือ พระราชกุมารจูณีซึ่งต้องหลบหนีภัยจากเมืองปัญจาณคร โดยมีพ่อครัวเป็นผู้พาหลบหนีและต้องปกปิดฐานะที่แท้จริงของตนเองเพื่อความไม่ประมาท และเพื่อความปลอดภัยจากศัตรูที่อาจตามไปทำร้ายได้ เมื่อไปอาศัยอยู่ในกรุงมัททราชจึงได้สมัครเข้าทำหน้าที่เป็นพ่อครัวในพระราชวังของพระเจ้ากรุงมัททราช พระราชกุมารจูณีได้เป็นเพื่อนเล่นของพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงมัททราช ฝ่ายพระเจ้ากรุงมัททราชได้สังเกตเห็นความแตกต่างระหว่างเด็กทั้งหลายโดยทรงพิจารณาเห็นว่าจูณีกุมารมีลักษณะผิวพรรณที่งดงามและนิสัยทะนงตนซึ่งแตกต่างจากเด็กคนอื่นๆ จึงได้เฝ้าสังเกตเพื่อสืบหาความจริงว่าเด็กคนนี้เป็นบุตรของใครกันแน่ และได้ยึดความไม่ประมาทในบุคลเป็นหลัก ดังข้อความว่า

พระราชกุมารจูณีกับชนุเสกข์ คงเป็นเด็กประจำสนามเล่นเช่นเดียวกับเด็กคนอื่น ๆ แต่พระราชกุมารจูณีเป็นผู้ที่แปลกกว่าเพื่อน คือมีรูปร่างงดงามสง่า ผิวพรรณผุดกับเด็กคนอื่น ๆ และที่เห็นเด่นชัดคือความทะนงตน ทั้งนี้เพราะทรงมีชาติดิยมานะตามเชื้อสาย แม้จะยังทรงพระเยาว์ก็คงมีความถือพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์อยู่นั่นเอง ชาติดิยมานะนั้นย่อมปรากฏแม้แก่พระราชกุมารทีเดียว ดังนั้นท่านจึงว่า “อย่าดูถูกกษัตริย์ว่าเป็นเด็ก” ...

พระเจ้ากรุงมัททราชพระชนกของเจ้าหญิงทรงสอส่งความเป็นไปของพระราชธิดาอยู่เสมอ เมื่อเห็นเจ้าหญิงสนิทสนมกับเจ้าชายจูณี พระองค์ทรงเพ่งเล็งดูพระราชกุมารจูณีอย่างใกล้ชิด เพราะทรงสงสัยมาแต่แรกแล้วว่าจะมีใช้บุตรของพ่อครัว เนื่องด้วยรูปร่างและผิวพรรณต่างกับกับชนุเสกข์เป็นอันมาก แต่พ่อครัวก็เคยกราบทูลว่า “ต่างมารดากับชนุเสกข์” พระองค์ก็ต้องระงับความสงสัยไว้แต่ในพระทัย^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงมัททราชเป็นผู้ไม่ประมาทสามารถบริหารราชกิจอย่างรอบคอบ ไม่ทรงด่วนตัดสินพระทัยในเรื่องที่ยังหาหลักฐานผูกมัดไม่ได้ พระองค์จึงทรงรอและหาหลักฐานไปพร้อมกัน นอกจากนี้ ผู้แต่งยังได้สอดแทรกหลักคำสอนในเรื่องความไม่ประมาทในกษัตริย์ผู้ยังทรงพระเยาว์ไว้อีกด้วย เพราะว่ากษัตริย์ผู้ทรงพระเยาว์เมื่อทรงเจริญวัยแล้วได้ครองราชสมบัติอาจทรงพิโรธขึ้นแล้วลงพระราชอาญาอย่างหนักแก่ผู้ที่ดูหมิ่นนั้นได้

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร*. หน้า ๒๓๙-๒๔๐

ดังในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ว่า “นรชนไม่พึงดูหมิ่นกษัตริย์ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ มีพระชาติสูง ผู้ทรงพระยศว่ายังพระเยาว์ เพราะเหตุว่าพระองค์เป็นจอมแห่งมนุษย์ได้เสวยราชสมบัติแล้ว ทรงพิโรธย่อมทรงลงพระอาญาอย่างหนักแก่เขาได้ฉะนั้น”^๑

ดังนั้น คำสอนเรื่องความไม่ประมาท เป็นคำสอนเพื่อป้องกันความผิดพลาดความเสียหาย ต่างๆ อันจะเกิดจากความประมาทเลินเล่อ ควรจะมีสติอยู่ทุกเมื่อไม่ว่าจะทำอะไรลงไปก็ให้ทำอย่าง คนมีสติปัญญาให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท

๒.๔.๑๑ ความสันโดษ

พระสิริมงคลอาจารย์ กล่าวไว้ว่า ความสันโดษ หมายถึง การยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้^๒ ส่วนท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า “ความสันโดษ คือ ความรู้สึกยินดีในสิ่งที่มีอยู่ ได้อยู่อย่างนี้ ทำให้มีความรู้สึกว่าเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง”^๓

ดังนั้น คำว่า “ความสันโดษ” ก็คือความรู้สึกพอใจยินดีในสิ่งที่ตนได้มาโดยชอบธรรม ตามกำลังความสามารถของตน ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๒๒ “พิสูจน์ตน” พระเจ้าวิเทหราชเกิดความสงสัยในปัญหาเรื่องของความสันโดษทรงเห็นว่าหากมนุษย์มีแต่สันโดษ ยินดีกับสิ่งที่มีอยู่แล้วจะสร้างฐานะได้อย่างไร มโหสถบัณฑิตจึงได้อธิบายเรื่องสันโดษเพื่อให้ พระเจ้าวิเทหราชได้ทรงทราบถึงความหมายแท้จริงของความสันโดษ ดังข้อความว่า

“อันบุคคลผู้รู้จักพอนั้น เป็นผู้สามารถที่จะขยับขยายฐานะของตนและสามารถ จะแผ่กิจการของตนได้กว้างขวางเป็นแน่ ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบบังคมทูลถึงผู้ไม่รู้จัก พอเป็นเบื้องต้นก่อน”

“ผู้ไม่รู้จักพอ มีอะไร อย่างไร ก็ไม่รู้จักพอ ได้อะไรเท่าไรก็ไม่พอ มีอาชีพ การงานอะไร หนักหรือเบาก็ตามก็ไม่พอ คือ ไม่พอใจทั้งนั้น ทำกรรมก็ไม่พอใจ ทำโค รกขกรรมก็ไม่พอใจ เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาจับโน้นโยนนี้ ไม่เป็นล้าเป็นสัน คนเช่นนี้หรือ

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สฬายตนะ. หน้า ๑๑๙.

^๒ พระสิริมงคลอาจารย์. (๒๕๔๐). มงคลดัตถที่ปนี แปล เล่ม ๔ แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. หน้า ๔๓.

^๓ พุทธทาสภิกขุ (๒๕๓๗). ภาษาคน-ภาษาธรรม. หน้า ๓๘๑

จะสามารถขยายกิจการของตนออกไปได้ ไม่ปรากฏเลยว่าคนจับจตมมีการงานเป็นหลักฐาน

“ส่วนผู้ที่รู้จักพอ ตรงกันข้าม มีอย่างไร มีอะไรจุใจอย่างนั้น ได้อะไรเท่าไรจุใจเท่านั้น ทำความพอใจให้ขึ้นเสมอไป ทำกสิกรรมก็พอใจ พอใจ ตั้งหน้ากระทำจริงจัง ไม่ละวาง ทำโคธกรรมก็ทำจริงจัง ทำพาณิขกรรมก็ทำจริงจัง ตั้งหน้าตั้งตา ขยันหมั่นเพียร การงานย่อมเป็นหลักฐานมั่นคงเป็นปึกแผ่นต่อไป”^๑

ข้อความดังกล่าวเป็นการอธิบายให้รู้จักความหมายที่แท้จริงของคำว่าสันโดษ คือ ความพอใจความยินดีกับสิ่งของๆ ตน และสอนให้รู้จักยินดีในสิ่งที่ตนได้ พอใจในสิ่งที่ตนมี รู้จักประมาณในกำลังความสามารถของตน ไม่ดิ้นรนจนเกินพอดีจนกลายเป็นความโลภไป ให้รู้จักขยันหมั่นเพียรทำมาหากิน เพราะความสันโดษเป็นหลักธรรมในการเตรียมความพร้อมที่จะมุ่งมั่นในการกระทำกิจการต่างๆ คือ ต้องสร้างความยินดีให้เกิดแก่ตนก่อนแล้วจึงตั้งใจขยันหมั่นเพียรประกอบกิจการนั้นให้ลุล่วงไปด้วยดี ดังที่พระธรรมปิฎก ได้อธิบายขยายความเรื่องสันโดษตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาไว้ว่า

“สันโดษเป็นธรรมะขั้นเตรียมพร้อม คือ ให้พร้อมที่จะก้าวต่อไป ธรรมะนี้มีทั้งขั้นเตรียมตัวให้พร้อม พอเราพร้อมแล้ว เราไม่พะรุ้งพะรัง ไม่กังวล ไม่มัวพะวกพะวนกับการหาสิ่งเสพบำรุงบำเรอตัวเอง ที่นี่จะทำงานการสร้างสรรค์อะไรก็ไปมุ่งหน้าแน่วแน่งไปเลย พระพุทธเจ้าไม่ตรัสสันโดษไว้โดดเดี่ยว หรือลอย ๆ แต่ตรัสไว้กับการทำหน้าที่และความเพียรในการทำหน้าที่นั้น เช่น สำหรับพระสงฆ์ทรงสอนให้สันโดษในจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เสร็จแล้วก็ให้ยินดีในการละอกุศลและพัฒนากุศล ทรงสอนไม่ให้สันโดษในการพัฒนากุศล พูดสั้นๆ ว่าให้สันโดษในวัตถุเสพบริโภค แต่ไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าเป็นกุศลธรรมสิ่งที่ดีงาม การสร้างสรรค์คุณความดีที่ประเสริฐ พระองค์ทรงสอนไม่ให้สันโดษ พระองค์เองก็ไม่ทรงสันโดษและเพียรไม่ระย่อ หลักการนี้มีทั้งในพระสูตรและอภิธรรม ถ้าสอนสันโดษต้องสอนความไม่สันโดษด้วยพร้อมกัน และต้องให้รู้ว่าให้สันโดษในอะไร ไม่สันโดษในอะไร คือ ให้สันโดษในวัตถุเสพที่จะบำรุงบำเรอตนเองหาความสุขส่วนตัว และให้ไม่สันโดษในกุศลธรรมในการทำความดีงาม ในการทำการสร้างสรรค์”^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^๒ พระธรรมปิฎก. (๒๕๓๐). แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา. หน้า ๙๕-๙๖.

นอกจากนี้ ผู้แต่งยังได้แสดงทรรศนะว่า บุคคลผู้ไม่เข้าใจในหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องความสันโดษ มักกล่าวหาว่าความสันโดษเป็นเหตุทำให้คนขี้เกียจ หรืออีกจำพวกหนึ่งมักถือเป็นข้ออ้างแล้วไม่ทำงานเพราะความขี้เกียจนั่นเอง ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๒๒ “พิสูจน์ตน” มโหสถบัณฑิตอธิบายให้พระเจ้าวิเทโหราชทราบถึงความเป็นไปของบุคคลผู้ไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของหลักพุทธธรรมนี้แล้ว มักนำไปใช้เป็นข้ออ้างในการไม่กระทำการงาน เพราะความเกียจคร้านของตนเอง ดังข้อความว่า

“มีอยู่พระพุทธเจ้าข้า บุคคลบางคนหรือบางพวก มักอ้างเอาความพ้อเป็นเครื่องป้องกันความเกียจคร้านของตน ป้องกันความไม่ชวนชวายุในการงานที่ตนกระทำ มักอ้างว่าจะทำไปทำไม มีพ้อแล้วก็แล้วกัน แล้วละวางกิจการอันเป็นธุระของตนเสีย ดังนี้บ้าง มักอ้างว่าได้มาเท่านี้แล้วพอกินไปได้เท่านั้นวันเท่านั้นเดือนแล้ว ระหว่างวันเดือนเหล่านั้นเป็นโอกาสแห่งการพักผ่อน ไม่ใช่โอกาสแห่งการงานดังนี้บ้าง บุคคลเช่นนี้พากันละเมิดชนบของโลกร ไม่เอื้อเฟื้อต่อชนบแห่งโลก และเป็นผู้มีอัธยาศัยเอาเปรียบชาวโลกอย่างหน้าด้านที่เดียวพระพุทธเจ้าข้า”^๑

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น ผู้แต่งต้องการแสดงให้รู้ว่ายังมีบุคคลทั่วไปในสังคมที่เข้าใจความหมายของคำว่าสันโดษผิดเพี้ยนไปจากความหมายที่แท้จริง จึงมักจะนำเอาคำว่าสันโดษไปเป็นข้ออ้างในการไม่กระทำการงานเพราะความเกียจคร้านของตน

คำสอนเรื่องสันโดษจึงเป็นคำสอนให้คนเรารู้จักพอใจกับสิ่งของของตน รู้จักประมาณในกำลังความสามารถของตน ไม่ดิ้นรนจนเกินพอดีจนกลายเป็นความโลภไป และให้รู้จักขยันหมั่นเพียรทำมาหากิน เพราะความสันโดษเป็นหลักธรรมในการเตรียมความพร้อมที่จะมุ่งมั่นในการกระทำกิจการต่างๆ ต้องสร้างความยินดีให้เกิดแก่ตนก่อนแล้วจึงตั้งใจขยันหมั่นเพียรประกอบกิจการนั้นให้ลุล่วงไปด้วยดี ดังที่ พระมหาจรัญ วิจารณ์เมธี^๒ ได้กล่าวไว้ว่า ความสันโดษ ในความมุ่งหมายเชิงลบ เป็นคำสอนช่วยให้จัดความโลภ เป็นเครื่องช่วยในการป้องกันการทุจริตอันมาจากความโลภไม่รู้จักอึดไม่รู้จักพอ ในเชิงบวก ความสันโดษช่วยให้เกิดความสุขอันเกิดจากความภูมิใจในผลสำเร็จที่เกิดจากน้ำพักน้ำแรงของตนในการแสวงหาทรัพย์

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมิลินทร. หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^๒ พระมหาจรัญ วิจารณ์เมธี (๒๕๔๑) การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนาเถรวาท หน้า ๑๔

๒.๔.๑๒ ความกตัญญู

ความกตัญญู คือ ความเป็นผู้รู้คุณโดยการระลึกถึงอุปการะที่ผู้ใดผู้หนึ่งกระทำแก่ตนและคิดกระทำตอบแทนคุณ ในทางพระพุทธศาสนาได้จัดบุคคลผู้มีความกตัญญูไว้ในจำพวกบุคคลที่หาได้ยาก ดังที่พระพุทธองค์ได้จำแนกบุคคลที่หาได้ยากในโลกไว้ ๒ จำพวก ได้แก่

๒.๔.๑๒.๑ บุพพการี หมายถึง ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน

๒.๔.๑๒.๒.กตัญญูกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วแก่ตนและกระทำตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น^๑

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลผู้หาได้ยากตามหลักของพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้

๒.๔.๑๒.๑ บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้ก่อนโดยไม่หวังผลตอบแทน ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๔ “แนวปราชญ์” นายทิมปิฐิได้กล่าวถึงการช่วยเหลือผู้อื่น โดยไม่ได้มุ่งหวังผลตอบแทนว่าเป็นหลักความประพฤติของอริยชน เพื่อให้นายโคพภาพได้ทราบหลักการปฏิบัติของบุพพการีชน ดังข้อความว่า

ทิมปิฐิพูดรับรอง “เรื่องบุญคุณนั้นเป็นเรื่องสำคัญในฝ่ายแก่ สำหรับกันไม่สำคัญเลย วิสัยผู้สามารถต้องช่วยผู้ที่ไม่สามารถ ผู้มีกำลังมากต้องโอบอุ้มคุ้มครอง ผู้ทรพลงนี้เป็นหลักธรรมประจำเผ่าอริยะมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว การช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ที่ไม่สามารถ การให้ความโอบอุ้มแก่ผู้ทรพลงเป็นวินัยสำคัญของเผ่าอริยะ กันเป็นผู้หนึ่งในเผ่าอริยะก็อยู่ในวินัยนั้น การกล่าวถึงบุญคุณจึงมิใช่ข้อคำนึงของกัน ทางที่ถูกต้องเท่านั้นที่กันคำนึง”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักลักษณะของบุคคลผู้หาได้ยากในโลกเรียกว่าบุพพการีชน หรือผู้ทำอุปการะแก่ผู้อื่นโดยมิได้หวังผลตอบแทน แต่เป็นการกระทำด้วยจิตที่ประกอบด้วยความเมตตาที่จะช่วยเหลือผู้อื่น เมื่อตนมีโอกาสในการที่จะช่วยเหลือบุคคลอื่นได้ก็ช่วยเหลือตามกำลังความสามารถของตน

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต หน้า ๑๑๖

^๒ เข้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๑๘.

๒.๔.๑๒.๒ กตัญญูกตเวที หมายถึง ผู้รู้คุณค่าที่ดีที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน แล้วกระทำการตอบแทนคุณ ดังในตอนี่ ๔ "แววปราชญ์" นายโคพกาพอธิบายให้นายที่มปฏิพัธถึงความเป็นผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแก่ตน จัดว่าเป็นหลักความประพฤติของอริยชนเช่นกัน ส่วนคนอกตัญญูมักจำแต่ความดีที่ตนกระทำแก่ผู้อื่นและผูกใจเจ็บถึงความไม่ดีที่คนอื่นทำแก่ตน ส่วนความดีของคนอื่นกระทำแก่ตนนั้นก็จะไม่จดจำใส่ใจเลย ดังข้อความว่า

โคพกาพกล่าวต่อไปว่า “เมื่อเผ่าอริยะพบกันแล้ว ความเจริญเป็นปรากฏณ์ที่ไม่สามารถก็อาจบรรลุความสำเร็จได้ด้วยอาศัยผู้สามารถ ที่ทรพลก็อาจได้รับคุ้มครองจากผู้ที่มีกำลัง ผู้ที่สามารถผู้มีกำลังไม่เพิกเฉย ให้ความเอื้อเฟื้ออยู่ตามควรดังนี้แล้ว ความเจริญย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ต้องสงสัย ผู้ที่ได้รับอุปการะแล้ว แม้เป็นเผ่าอริยะก็ต้องสำนึกในอุปการคุณนั้น นี่เป็นหลักธรรมประจำเผ่าเช่นเดียวกัน และเป็นวิสัยของอริยะเหมือนกัน สหายคงทราบดีว่า ผู้มิใช่เผ่าอริยะย่อมมีความจำและความลืมต่างๆ กันกับผู้เป็นเผ่าอริยะ ผู้มิใช่เผ่าอริยะจำได้ดีถึงความดีที่ตนกระทำแก่ผู้อื่น และความชั่วที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน ลืมได้ง่ายดายซึ่งความดีที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน และความไม่ดีที่ตนกระทำแก่ผู้อื่น ตรงกันข้ามผู้เป็นเผ่าอริยะจำได้แม่นยำขึ้นใจนึกถึงความดีที่ผู้อื่นกระทำแก่ตนและความไม่ดีที่กระทำแก่ผู้อื่น ลืมได้ง่ายดายนักซึ่งความดีที่ตนกระทำแก่ผู้อื่น และความไม่ดีที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้จักกตัญญูรู้คุณของบุคคลอื่นที่เคยกระทำการช่วยเหลือตน เมื่อมีโอกาสตอบแทนคุณก็อย่าได้ละเลยการกระทำนั้น และยังสอนให้รู้ถึงลักษณะของคนอกตัญญูที่มีลักษณะนิสัยเป็นคนทำความดีเพื่อหวังผลตอบแทนเสมอ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่คิดตอบแทนคุณของบุคคลอื่นที่มีอุปการะคุณแก่ตน

ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร มโหสถบัณฑิตเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่อพระเจ้าวิเทหราช ในฐานะที่ตนเองเป็นข้ารับใช้คนหนึ่งซึ่งพึ่งกระทำต่อนาย จะเห็นได้จากตอนที่ ๒๒ “พิสูจน์ตน” มโหสถบัณฑิตกราบทูลถึงคุณธรรมประจำใจของตน เพื่อให้พระเจ้าวิเทหราชทรงหายระแวงหลังจากที่อำมาตย์เสนกและคณะทูลยุยงใส่ความตน ดังข้อความว่า

“บุคคลนั่งหรือนอนในร่มของตนไม่ได้ไม่ควรหักกิ่งก้านของตนไม้นั้น เพราะคนที่ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่วแท้” เมื่อได้ชักนำกราบบังคมทูลแล้วอภิปรายต่อไป “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเกียรติอันใหญ่หลวง เพียงแต่บุคคลมาหักกิ่งก้านรานกิ่งต้นไม้ที่ตนได้

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิติลานคร. หน้า ๑๘-๑๙.

อาศัยร่วมเงาก็ได้นามว่าเป็นผู้ประทุษร้ายมิตรไปได้เช่นนี้แล้ว ผู้ที่ประทุษร้ายต่อผู้มีพระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมนั้นจะเป็นคนอะไรเล่าพระพุทธเจ้าข้าเทียบถึงได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกับข้าพระพุทธเจ้า บิดามารดาของข้าพระพุทธเจ้าได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระมหากรุณาสถาปนาไว้ในอิสริยยศอันโอฬาร ข้าพระพุทธเจ้าเล่าก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณทรงพระอนุเคราะห์อย่างใหญ่หลวง หากข้าพระพุทธเจ้าประทุษร้ายในได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว คำที่เรียกว่า “คนประทุษร้ายมิตร” นั้นจะเป็นคำที่ร้ายแรงพอสำหรับจะใช้แก่ข้าพระพุทธเจ้าละหรือ แม้ว่าจะนำเอาความชั่วร้ายมิตรทั้งหมดบรรดามีในโลกทุกยุคทุกสมัยมาบวกกันแล้ว มอบให้เป็นความชั่วร้ายของข้าพระพุทธเจ้าผู้เดียวก็ยังน้อยไปเสียอีกนะพระพุทธเจ้าข้า”^๑

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ถึงปณิธานอันแน่วแน่ของมโหสถบัณฑิตว่าเป็นผู้ที่ยึดมั่นในกตัญญูทศเวทิตาธรรม ไม่เป็นคนอกตัญญูต่อผู้มีพระคุณแก่ตน

ในตอนที่ ๖๙ “สันติภาพ” พระเจ้าอริราชจุลนีเลื่อมใสในความฉลาดของมโหสถบัณฑิตจึงได้ตรัสเชิญชวนให้ไปรับตำแหน่งเสนาบดีที่เมืองปัญจาลนคร แต่มโหสถบัณฑิตกราบทูลปฏิเสธและสอนให้รู้ว่าคนอกตัญญูต่อผู้มีพระคุณนั้นเป็นคนเลว เป็นความชั่วร้ายที่ทุกคนไม่ควรประพฤติปฏิบัติ ดังข้อความว่า

“พ่อบัณฑิต ฉันจะให้ทรัพย์ให้ตำแหน่งและเสบียงอาหารเพิ่มทวีคุณ เชิญพ่อบริโภคโภคะอันมองมูล และจงรื่นรมย์ในสิ่งที่น่าปรารถนาเถิด อย่างกลับไปแคว้นวิเทหะเลย วิเทหราชจักทำอะไรแก่พ่อได้”

ท่านมโหสถบัณฑิตกราบทูลว่า “ขอเดชะ พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าจะรับพระราชทานตามที่ทรงโปรดนั้นไม่ได้เลยพระพุทธเจ้าข้า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระโอภาสกราบบังคมทูลถึงแบบฉบับแห่งบัณฑิตอันมีอยู่ว่า ผู้ใดทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงตนมาเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อมถูกติเตียนทั้งสองด้าน คือ ตนเองก็ติดใจได้ว่า “เราทอดทิ้งท่านผู้ที่เลี้ยงตนมาเพราะเหตุต้องการทรัพย์ ได้กระทำบาปถึงขนาดนี้เจียวนะ” คนอื่นก็จะติได้ว่า “คนที่ทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงตนมาเสียเพราะต้องการทรัพย์เป็นคนมีบาปกรรม” โปรดทรงพระวิจารณ์เถิดพระพุทธเจ้าข้า”^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร หน้า ๑๖๗

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔๕๔

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามโหสถบัณฑิตเป็นคนมีความกตัญญูรู้คุณต่อพระเจ้าวิเทหราชที่ได้ชุบเลี้ยงตนมาตั้งแต่เด็ก โดยมีความยินดีในตำแหน่งการงานของตนและตั้งใจที่จะสนองพระคุณรับใช้พระเจ้าวิเทหราชตลอดไปจึงปฏิเสธไม่รับตำแหน่งตำแหน่งและทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งพระเจ้าอิราชจะพระราชทานให้ ลักษณะพฤติกรรมดังกล่าว เรียกว่าเป็นคนมีความกตัญญูทศเวที

๒.๔.๑๓ การพบปะสมณะ

คำว่า “สมณะ” หมายถึง ผู้สละบรรพชาจากกิเลสบาปกรรมทั้งปวง เพราะปราศจากเจตนา มุ่งร้ายในการเบียดเบียนสัตว์ มีความเป็นอยู่ปราศจากเวรและภัย ยึดมั่นในพรหมวิหารธรรม ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๓๓ “แก้ปริศนาเทวดา” มโหสถบัณฑิตได้ตอบคำถามปัญหาปริศนาธรรมที่เทวดาได้ทูลถามพระเจ้าวิเทหราช ซึ่งเป็นปัญหาข้อที่ ๔ ที่ว่า “ใครซึ่งชนเฝ้าสิ่งของไปฝ่ายเดียว แต่กลับเป็นที่รักใคร่ของผู้ให้” คำตอบนั้นได้แก่ สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ดังข้อความว่า

“ท่านผู้ประพฤติเป็นสมณะดำรงในคุณคือความสงบ สละเคสสถานเหยาเรือน โภคสมบัติออกบวชบำเพ็ญวัตรปฏิบัติ งดเว้นการเบียดเบียนผู้อื่นมุ่งแต่จะให้สรรพสัตว์ทั้งสากลโลกธาตุ ปราศจากเวรภัยจิตใจของท่านชุ่มฉ่ำไปด้วยเมตตากรุณาทางศาสนาและอาวุธเสียแล้ว กายกรรมก็บริสุทธิ์สะอาดวจีกรรมก็บริสุทธิ์สะอาด มโนกรรมเล่าก็เช่นเดียวกัน ท่านผู้เป็นพราหมณ์ประพฤติพรตมุ่งต่อพรหมโลกเบื้องหน้า ดำเนินข้อปฏิบัติด้วยยึดพรหมวิหารมีเมตตาเป็นต้นตลอดไป ท่านผู้ไม่เป็นข้าศึกของใคร ๆ ในโลก” ทั้งในความเป็นอยู่เล่าก็อาศัยชาวแคว้นผู้มีศรัทธาเชื่อในผลแห่งการบูชาว่าเป็นทางแห่งอารยชนเป็นมรรคาที่จะดำเนินไปถึงอารยภูมิ เมื่อเป็นเช่นนั้น การประพฤติปฏิบัติของท่านเหล่านั้นจะควรเป็นผู้ที่รังเกียจของชาวแคว้นที่ไหนเล่า^๒

^๑ ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร เป็น “ท่านผู้เป็นข้าศึกใคร ๆ ในโลก” ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นข้อการผิดพลาดจากต้นฉบับการพิมพ์ หรือเกิดจากความพลั้งพลาดในการเขียนต้นฉบับของผู้แต่ง คือ นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง ซึ่งข้อความตอนนี้เป็น การขยายความเสริมเพิ่มเติมเข้ามาเอง ในต้นฉบับมหานิบาตชาดกก็ไม่ปรากฏ โดยผู้แต่งได้นำเอาข้อความนี้มาจากพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค จากพระพุทธพจน์ที่ว่า “สมณิธ อรณา โลเก แปลว่า สมณะในศาสนานี้ไม่เป็นข้าศึก ของ ๆ ใคร ในโลก”

^๒ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๗๘.

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลผู้ถือเพศเป็นสมณพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบประกอบด้วยคุณธรรม มีความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นผู้ประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม คือ ความเมตตา ความกรุณา มุทิตา และอุเบกขาธรรม อาศัยความเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของสมณพราหมณ์ จึงทำให้ศฤงคารเกิดความเลื่อมใสและพากันอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔

ส่วนคำว่า “การพบปะสมณะ” หมายถึง การเข้าไปหา การบำรุงอุปถัมภ์ การระลึกถึงการฟังคำสั่งสอนของท่าน การพบปะสมณะเป็นการช่วยส่งเสริมคุณค่าชีวิต เนื่องด้วยบุคคลผู้ที่ได้พบปะสมณะนั้น จะได้รับความอนุเคราะห์จากสมณพราหมณ์ในการชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตในทางที่ดี ดังในเรื่องมหาวรรคแห่งมิลินทรรค ตอนที่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาละ” ได้แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของพระแม่เกรีซึ่งเป็นนักบวชหญิงทำหน้าที่ของสมณพราหมณ์ที่ดีต่อประชาชน คือ การห้ามปรามจากความชั่ว ให้ดำรงอยู่ในความดี คอยสั่งสอนให้ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีพ ดังข้อความว่า

“พระราชธรรมจริยาจารย์เป็นนักบวชหญิงนามว่า “เกรี” เป็นบุคคลที่ชาวปัญจาละนครเทิดทูนแล้ว ในฐานะเป็นมหาเมธาวิณีของบ้านเมืองเป็นพระแม่เจ้าของชาวเมือง เป็นผู้ถวายอนุศาสน์แด่องค์อิสรราชและบรมอำมาตย์ราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน และเป็นผู้พร่ำสอนประชาชนให้ดำรงในธรรมจริยา เว้นการควรเว้น ประพฤติการควรประพฤติ และโน้มน้าวจิตใจของปวงชนให้ไผ่แต่ในทางสุจริต เป็นสัมมาจารี พระแม่เจ้าเกรีเป็นผู้ฉลาดในคติโลกคติธรรม สามารถในการชี้แจงแนะนำเป็นอย่างดี บรรดาประชาชนชาวปัญจาละนครตั้งแต่พระอิสรราชจุลนี จนถึงสามัญชนล้วนเคารพขึ้นชูพระแม่เจ้าประหนึ่งเทพยดาที่ทรงบุญญาภิบาลก็ปานนั้น พระแม่เจ้าเป็นบุคคลสำคัญยิ่งผู้หนึ่งของบ้านเมือง ช่วยบ้านเมืองอันรุ่งเรืองให้มีกำลังทรงตนมิให้ตกต่ำเสื่อมทรามทางด้านจริยคุณ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของสมณพราหมณ์ที่ดี ซึ่งให้การแนะนำพร่ำสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในความดี ช่วยแนะนำขัดเกลากิเลสมิให้จิตใจของประชาชนผกผันในทางที่ชั่ว และสอนให้รู้ประโยชน์ที่จะได้จากการพบปะสมณะคือได้รับรู้แนวทางปฏิบัติที่ดีในการดำรงชีพ

ในตอน ที่ ๗๓ “น้ำพระทัยของพระอิสรราช” มโสดบันทิตได้ย้ายจากเมืองมิลินทรรคไปสู่เมืองปัญจาละนครตามคำเชิญของพระเจ้าอิสรราชจุลนี เมื่อไปถึงก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี พร้อมทั้งตำแหน่งเสนาบดีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จึงเกิดความกังวลใจในการที่พระเจ้าอิสรราชจุลนี

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรคแห่งมิลินทรรค หน้า ๒๕๖.

มอบหมายให้เป็นผู้สำเร็จราชการในเวลาอันรวดเร็วเกินไป จึงได้ไปพบพระแม่เกรีเพื่อขอให้ท่านช่วยเหลือและก็ได้รับการช่วยเหลือจากพระแม่เกรีตามความประสงค์ ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัณฑิตเกิดความคิดว่า "รวดเร็วเหลือเกิน ที่พระราชโปรดพระราชทานความเป็นใหญ่อย่างใหญ่หลวงประดังกันคราวเดียว ตำแหน่งเสนาบดีก็เป็นตำแหน่งสำคัญมากอยู่แล้วสำหรับบ้านเมือง ทรงแต่งตั้งเราในตำแหน่งนั้นและพร้อมกันนั้นก็พระราชทานตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการจัดการบ้านเมืองอีกตำแหน่งหนึ่ง ... แม้มีพระราชประสงค์จะฆ่าก็ย่อมทรงกระทำอย่างนี้ได้เหมือนกัน ทำโน่นเล่นะเราจึงจะหยั่งทราบพระราชได้ว่ามีพระทัยดีต่อเราหรือไม่เพียงไร ... ไม่มีใครอีกแล้วนอกจากพระแม่เกรีผู้สมบุรณ์ด้วยญาณ พระเมื่อนั้นจึงหาอุบายหยั่งทราบพระทัยของพระราชได้ เราต้องไปหาพระแม่เกรี" คิดแล้วก็ให้คนเตรียมดอกไม้และของหอมเป็นอันมากถือไปสู่วังของพระแม่เกรี ...

ท่านมหาบัณฑิตแถลง "กระผมไม่เห็นใครอื่นนอกจากพระแม่เจ้า ขอพระแม่เจ้าโปรดใช้อุบายอะไรสักอย่างหนึ่งหยั่งนำพระทัยของพระราชว่า พระองค์ทรงมีความรักใคร่ในกระผมเพียงไร ขอได้กรุณาช่วยกระผมสักครั้งเถิด"

พระแม่เกรีกล่าวรับรองว่า "ได้ซี เจริญพร อาตมาภาพจะลองหยั่งพระทัยของพระราชดู" ภายหลังจากที่ได้สนทนาปราศรัยตามสมควรแล้ว ท่านมหาบัณฑิตก็นมัสการลากลับคฤหาสน์^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของการพบปะสมณะ ในการที่จะได้รับความอนุเคราะห์แนะนำแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยดี ดังนั้น คำสอนเรื่องการพบปะสมณะ จึงเป็นคำสอนที่ให้ทุกคนรู้จักเข้ารับคำแนะนำสั่งสอนจากท่านผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เพื่อจะได้แลกเปลี่ยนทัศนคติที่ดี ท่านจะได้ช่วยชี้ทางบรรเทาทุกข์ให้และจะได้รับรู้ถึงหลักการดำรงชีพในทางที่ชอบ

๒.๔.๑๔ จิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ

ในทางพระพุทธศาสนากล่าวว่ ชีวิตมนุษย์นั้นมีส่วนประกอบที่สำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ ร่างกายซึ่งเป็นรูปธรรมสามารถมองเห็นได้ และจิตใจซึ่งเป็นนามธรรมไม่สามารถมองเห็นได้แต่มีอำนาจเป็นใหญ่ในการบังคับมนุษย์ให้ทำตามอย่างโน้นอย่างนี้ ดังที่อุทิศ ศิริวรรณ^๒ กล่าวไว้ว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทรา. หน้า ๔๗๓.

^๒ อุทิศ ศิริวรรณ (๒๕๔๕). การเพิ่มมูลค่าการสร้างคุณค่า หน้า ๓๐.

ชีวิตประกอบด้วยกายและจิต เป็นเรื่องแปลกแต่จริงร่างกายของคนเราส่วนใหญ่ถูกควบคุมด้วยจิต แต่มนุษย์เรากลับละเลยหรือให้ความสำคัญกับจิตใจน้อยมาก วิชาการสมัยใหม่มุ่งเน้นศึกษาเพื่อตอบสนองความต้องการร่างกาย ดังนั้น จะเห็นชัดเจนว่าปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นมากมายทั่วโลก เพราะขาดสมดุลระหว่างกายและจิต ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์ได้เรียนรู้ถึงการฝึกจิตใจ เพื่อให้ยอมรับกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ เพื่อจิตใจจะได้ไม่หวั่นไหวไปตามกระแสโลกจนเกินเหตุที่จะเยียวยาได้

คำว่า จิตหวั่น หมายถึง ความหวาดหวั่นกังวลกลัวว่าจะประสบกับสิ่งที่ตนไม่ชอบใจ

คำว่า จิตไหว หมายถึง ความปรารถนา ความอยากได้ในสิ่งที่ตนรักในสิ่งที่ตนชอบใจ

คำว่า โลกธรรม หมายถึง เรื่องราวที่เกิดขึ้นประจำโลก ใครๆ ก็ต้องพบหลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นเรื่องธรรมดาซึ่งหมุนเวียนมาหามนุษย์ และมนุษย์ก็หมุนเวียนตามมันไป ซึ่งเรียกว่า โลกธรรม ๘ ประการ แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ อริยมรรค หมายถึง สิ่ง que ทุกคนปรารถนา และอนิยมรรค หมายถึง สิ่ง que ทุกคนไม่ต้องการประสบในการดำรงชีวิต

อริยมรรค ประกอบด้วย ได้ลาภ ได้ยศ สรรเสริญ สุข

อนิยมรรค ประกอบด้วย เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์^๑

คำว่า จิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ หมายถึง สภาวะจิตของบุคคลที่ตั้งมั่นไม่หลงไหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอริยมรรคที่ตนชอบใจ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไปเพราะประสบกับอนิยมรรคที่ไม่ชอบใจ โดยมีสติรู้เท่าทันและยอมรับกับสิ่งที่แปรเปลี่ยนไปตามธรรมชาติ

ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิตถิลาณกร แสดงให้เห็นลักษณะของบุคคลผู้มีจิตหวั่น ผู้มีจิตไหว และผู้มีจิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑๔.๑ จิตหวั่น คือ ความหวาดหวั่น ความกังวลกลัวว่าจะประสบกับสิ่งที่ตนไม่ชอบใจ หรือความกังวลใจในเมื่อประสบกับสิ่งที่ตนไม่ชอบใจ ดังในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิตถิลาณกร ตอนที่ ๑๘ "สัพพันทิตถิตทำลาย" อามาดยเสนกและคณะมีความความกลัวในการที่พวกตนจะเสื่อมจากลาภยศสรรเสริญไปมากกว่าเดิมที่มีอยู่ จึงคิดหาหนทางกำจัดมโหสถบัณฑิต เพราะคิดว่ามโหสถบัณฑิตเป็นต้นปัญหาที่ทำให้ตนเสื่อมจากลาภยศ ดังข้อความว่า

“ในเมื่อท่านมโหสถเริ่มต้นด้วยปรีชาในแว่นแคว้นแดนดิน และโดยเฉพาะในราชสำนักแห่งพระเจ้าวิเทโหราชก็ย่อมทำให้รัศมีอันเคยโชติช่วงของท่านบัณฑิตราชวัลลภ

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๑
ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค หน้า ๓๒๖

มีท่านเสนกเป็นต้นต้องอับเฉาไปก็ฉนั้น ความอับเฉาของท่านบัณฑิตทั้งสี่นั้น มิใช่จะเป็นผลเพียงแต่อับเฉาลงไปเท่านั้น เป็นการอับเฉาด้วยประการต่าง ๆ มากอย่างด้วยกัน มีอับโชค อับลาภ อับยศ เป็นต้น ความอับต่าง ๆ ที่ปรากฏแก่ท่านบัณฑิตทั้งสี่นั้น ใ้จะเป็นด้วยถูกข่มขี่จากท่านมโหสถก็หาไม่ได้ เป็นเพราะแสงแห่งปรีชาของท่านบัณฑิตทั้ง ๔ นั้น สว่างสู้ไม่ได้ต่างหาก แต่การที่จะพิจารณาให้ถ่องแท้ถึงเหตุที่บันดาลผลนั้น สดวิสัยแห่งผู้ปรีชาน้อยขนาดท่านบัณฑิตทั้ง ๔ ดังนั้น จึงแทนที่จะเห็นความน้อยแห่ง ปรีชาของตนแล้วและเร่งศึกษา หรือพยายามชวนช่วยด้วยประการอื่นเพื่อเพิ่มพูนปรีชาให้แก่นั่น ซึ่งเป็นทางอันยุติตามเหตุและผลกลับเห็นไปเสียว่าถ้าท่านมโหสถไม่เข้ามา สู่ราชสำนักแล้วตนคงจะดีคงจะเด่นตลอดไป ดังนั้น วิธีที่จะดึงความเด่นมาสู่ตนจึงสรุปผล ตรงที่ในราชสำนักต้องไม่มีท่านมโหสถ ความคิดชนิดนี้ย่อมปรากฏแก่ผู้มีปัญญาน้อย เสมอ เพราะอย่างนี้แหละหึ่งห้อยแต่ก่อนกับหึ่งห้อยเดี๋ยวนี้จึงคงยังมีแสงสว่างเท่าไรก็เท่า นั้น เพราะไม่มีทางที่จะเพิ่มแสงให้แก่ตนเอง ต้องรอเมื่อหมดแสงอื่นที่สว่างกว่าแล้ว จึงมีแสงได้ ความคิดของท่านบัณฑิตทั้ง ๔ รวมเป็นผลสรุปแล้วก็คือ "ทำให้ราชสำนัก ว่างจากมโหสถให้ได้"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าอำมาตย์ทั้ง ๔ คน เป็นผู้มิจิตหัวน เพราะประสบกับโลกธรรม คือ ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ อับโชค จึงเกิดความวิตกกังวลและในที่สุดก็จะหาทางออกในทางอันมิชอบ ด้วยวิธีการกลั่นแกล้งต่างๆ เพื่อให้มโหสถบัณฑิตผู้ที่มีความรู้ความสามารถพ้นจากหน้าที่ตำแหน่งราชการแล้วพวกตนจะได้ไม่มีคู่แข่งทางการเมืองอีกต่อไป

ในตอนี่ ๔๓ "การปิดล้อม" พระเจ้าอริราชจุลนิกังวลพระทัยในเรื่องสงครามที่พระองค์ทรงยกกองทัพอันยิ่งใหญ่มาเพื่อยึดเมืองมิลินนคร แต่ผลปรากฏว่ากองทัพของพระองค์ไม่สามารถทำการยึดเมืองมิลินนครได้ และกองทัพของพระองค์ได้รับความเสียหายเป็นอันมาก ดังข้อความว่า

พระองค์ทรงอัดอั้นมิได้ตรัสประการใดกับพวกแม่ทัพนายกองประทับดุษณีภาพ อยู่เหนือพระราชอาสน์ จนได้เวลาก็เสด็จเข้า ณ ที่ประทับรโหฐานเป็นเวลา ๔-๕ วัน พระอริราชมิได้ทรงพิพากษศึกสงครามเลย .. พระพักตร์หม่นมัวแสดงว่าทรงวิตกกังวล ในพระหฤทัย จะทรงบริหารสถานไหน ความอับยศจะเสื่อมไป ความรุ่งเรืองด้วยพระบรมเดชานุภาพจะพึงมีด้วยดี^๒

^๑ แยม ประพนธ์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมิลินนคร. หน้า ๑๓๔

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๙๖.

ข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลผู้มีจิตใจวันกังวลกลัวเสื่อมยศชื่อเสียงที่เคยยิ่งใหญ่มาก่อน ซึ่งเป็นปกติวิสัยของปุถุชนที่ต้องมีความกังวลเป็นธรรมดา พระพุทธศาสนาจึงสอนให้รู้จักยอมรับกับความเป็นจริงที่ว่ามีได้ก็ต้องมีเสีย มียศแล้ว ก็ต้องมีเสื่อมยศได้เหมือนกัน

๒.๔.๑๔.๒ จิตโหว หมายถึง ความปรารถนา ความอยากได้ในสิ่งที่ตนชอบใจ ดังในตอนที่ ๓๕ “แผนการแผ่อณาจักร” อำมาตย์แก้วแห่งเมืองปัญจาลนครมีความปรารถนาอยากได้ยศที่ยิ่งใหญ่ในตำแหน่งปุโรหิต ซึ่งไม่มีใครยิ่งใหญ่ไปกว่านี้ในบรรดาดำแหน่งของอำมาตย์ทั้งหลายที่มีอยู่ จึงคิดแผนการทำสงครามยึดเมืองต่างๆ ทั่วชมพูทวีป เพื่อพระราชอาชญาของตนจะได้ยิ่งใหญ่และจะได้ยกย่องตนในตำแหน่งเป็นยอดแห่งปุโรหิต ดังข้อความว่า

ในเมื่ออานุภาพอันเกรียงไกรต้องมาถูกจำกัดเขตอยู่ในแคว้นเดียว แคว้นเดียว !
 แคบเกินไปไม่พอแก่สติปัญญาของเรา ไม่พอแก่บรมเดชานุภาพของพระองค์พระอิริราช
 เหมือนรถใหญ่แต่มาถูกบังคับให้แล่นบนถนนแคบจะขับเต็มกำลังไม่ได้เลย หรือเป็น
 เหมือนได้กินไม่พอคำได้กำไม่พอมือ จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่เราจักจัดแจงสถาปนา
 พระอิริราชผู้ทรงพระมหากรุณาแก่เราให้ดำรงในพระราชฐานะ มิใช่แต่พระราชแห่ง
 แคว้นเดียว หากเป็นจอมราชในสกลชมพูทวีปทีเดียว ...

หากทรงพระอนุมิตีในความคิดเห็นของเรา ความเป็นจอมราชในสกลชมพูทวีป
 จะเกิดขึ้นแก่พระอิริราชผู้ทรงพระคุณอันมหาประเสริฐ ที่นี้เราเล่าที่ไหนพระองค์จะทรง
 ลืมพระราชอาชญาเสียได้ จักทรงพระมหากรุณาสถาปนาเราไว้ในตำแหน่งอัครปุโรหิตา
 จารย์ของพระองค์เป็นแน่แท้ ชมพูทวีปจะเป็นอย่างไร ต่อจากนั้นไปก็ต้องอาศัย
 ความคิดอ่านของเรา เราผู้เป็นอัครปุโรหิต^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลผู้มีจิตโหวไปตามกระแสโลกธรรม โดยเกิดความอยากได้ยศอันเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา แต่เป็นความปรารถนาที่มีแรงผลักดันมาจากจิตที่เสีย คือ ความคิดอยากได้ด้วยวิธีการที่ไม่ชอบธรรม

๒.๔.๑๔.๓ จิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ หมายถึง สภาวะ
 จิตของบุคคลที่ตั้งมั่น ไม่หลงไหลมัวเมาเคลิ้มไปตามอิฏฐารมณ์ ไม่ขุ่นมัวหม่นหมองคลุ้มคลั่งไป
 เพราะประสบกับอนิฏฐารมณ์มีสติรู้เท่าทัน และยอมรับกับสิ่งที่แปรเปลี่ยนไปตามธรรมชาติ ซึ่ง
 ในทางพระพุทธศาสนาได้เน้นถึงการพัฒนาจิตใจว่าเป็นเรื่องใหญ่ และสำคัญที่ทุกคนต้องฝึกจิต
 เพราะการแสดงออกทางพฤติกรรมของคนเรานั้นมีปัจจัยที่เป็นตัวขับเคลื่อนอยู่เบื้องหลัง กล่าวคือ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรคแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๕๗-๒๕๘

กระบวนการของจิตใจที่คอยสั่งบังคับ หรือที่เรียกว่า “ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว” ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จด้วยใจ หากบุคคลมีใจยินดีแล้ว จะพูดหรือกระทำก็ตาม ความสุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาไม่พรางจากตัวฉะนั้น”^๑

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเป็นใหญ่ของจิตที่คอยบังคับให้มนุษย์ทำในสิ่งที่ต้องการ การที่บุคคลมีจิตใจไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบจึงเป็นการบ่งบอกถึงสภาวะจิตของบุคคลที่ตั้งมั่นดีมีสมาธิจึงสามารถยอมรับกับความเป็นจริงได้ ดังในตอนที ๑๐ “พระนางอุทุมพร” พระนางอุทุมพรเทวีซึ่งเป็นธิดาของอาจารย์ทิศาปาโมกข์แห่งดักกสิลา บิดาของนางได้ยกนางให้แก่ปิงคุตตระผู้เป็นศิษย์เอกชาวเมืองมิลินนคร ทั้งที่ปิงคุตตระมิได้มีใจชอบนางเลยแม้แต่น้อย แต่ก็ต้องรับเพราะตนเองไม่กล้าขัดใจอาจารย์ เมื่อปิงคุตตระลากลับบ้านจึงได้พานางกลับไปเมืองมิลินนคร ในระหว่างทางไปสู่นบ้านของตน ปิงคุตตระเกิดความหิวจึงขึ้นต้นมะเดื่อเพื่อเก็บกินผลมะเดื่อ นางจึงได้เอ๋ยปากขอผลมะเดื่อจากปิงคุตตระ ปิงคุตตระบอกให้นางปีนขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อกินเอง นางจึงปีนขึ้นไปบนต้นมะเดื่อ ในระหว่างนั้นปิงคุตตระจึงฉวยโอกาสทั้งนางไ้บนต้นมะเดื่อ และย้งนำเอาเรียวหนามมาสะไว้รอบต้นมะเดื่อเพื่อมิให้นางลงมาได้ นางจึงต้องนั่งรอด้วยความหวังว่าจะมีคนที่ยังจรไปมาระหว่างทางนั้นช่วยเหลือ ดังมีข้อความว่า

“ปิงคุตตระชายถ้อยเห็นนางขึ้นมากินผลมะเดื่อก็รีบลงก่อนโดยเร็วอย่างกับจะหนี ไม่เพียงเท่านั้นยังไปหอบเอาเรียวหนามมาสะไว้รอบต้นมะเดื่ออีกด้วย เสร็จแล้วก็พูดอย่างดีใจว่า “เออ! พ้นจากนางกาลกรณีได้แล้ว” ไม่รอช้าหลบหนีไปเสีย ทั้งนางไ้บนต้นมะเดื่อเดียวดาย นางผู้เป็นทาสแห่งธรรมของสกุลหมดหนทางที่จะลงจากต้นมะเดื่อจำต้องนั่งเฝ้าบนคาคบ นางจะอย่างไรในเมื่อกาลนั้นผ่านมาถึง แต่กาลนั้นยังไม่มาถึงทันใด จะทุกข์ร้อนไปก่อนก็มีใช้วิสัยแห่งผู้มีปัญญา ความคิดของนางคิดค้นไปทุกทางในเรื่องช่วยตนเอง นางคงมีแต่ความหวัง คือ หวังความช่วยเหลือจากคนที่เดินทางผ่านมทางนั้น ความหวังเพียงประการเดียวนี้นั้น . คงมิใช่เพราะความขลาดที่นางมิได้คิดทำลายชีพของนางเสียก่อน เพราะการทำลายชีวิตตนเองยังไม่เป็นทางออก

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท หน้า ๑๗.

แห่งผู้ทุกข์ระทมในยุคนั้น ความเห็นความสำคัญในชีวิตยังคงปรากฏมิว่าจะตกอยู่ในเหตุการณ์อย่างใด ความคิดในการทำลายชีวิตจึงไม่เกิดแก่นาง

"จิตใจต่างหากเป็นผู้มุ่งหวัง เป็นผู้รับผลแห่งความสมหวังและผิดหวัง ผู้มีใจเที่ยงตรงย่อมไม่เห็นชีวิตเป็นเจ้ากิจเจ้าการ หากจะเปรียบก็เหมือนกับรถและผู้ขับรถจะแล่นไปอย่างไรก็แล้วแต่ผู้ขับ แม้ว่ารถไม่แล่นไปตามจุดหมายของผู้ขับ ใครจะควรเป็นผู้ถูกลงโทษ รถหรือผู้ขับ? ชีวิตและร่างกายเปรียบเหมือนรถ จิตใจเป็นผู้ขับ หากรถคือร่างกายและชีวิตที่ผิดที่มามีจุดหมาย ควรละหรือจะมาลงโทษร่างกายและชีวิต ความคิดแห่งผู้เที่ยงธรรมย่อมมีทำนองนั้นเป็นอรรถาธิบาย ดังนั้น จึงยากที่ความคิดประหารตนเองจะเกิดได้"

นางคงนั่งแกว่งอยู่บนต้นมะเดื่อด้วยความหวังทางเดียวของนาง และเรื่องความหวังนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นนิติแห่งท่านผู้เป็นบัณฑิตถึงกับตรัสขึ้นเป็นสุภาษิตที่เดียวว่า "ท่านผู้เป็นบัณฑิตพึงหวังไว้ที่เดียว ไม่ควรเบื่อหน่าย เคยประจักษ์แล้วว่าหวังอย่างใดก็ได้เช่นนั้น"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่านางอุทุมพรเทวีเป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมความทุกข์เข้าครอบงำ นอกจากนี้ยังเป็นคำสอนให้รู้จักคิดก่อนพูด คิดก่อนทำ แม้หากทำการงานอะไรลงไปแล้ว ไม่ประสบผลสำเร็จแล้วก็ไม่ควรมาลงโทษตัวเอง ควรคิดหาจุดบกพร่องนั้นแล้วปรับปรุงแก้ไขใหม่เสีย ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ฝึกจิตยอมรับกับความจริงว่าทุกคนล้วนตกอยู่ภายใต้ของโลภธรรมทั้ง ๘ ประการ หากไม่สามารถบังคับจิตใจของตนให้ยอมรับกับความเป็นจริงได้แล้ว หรือไม่เคยผ่านการฝึกจิต เมื่อประสบกับปัญหามักจะทำอะไรออกมาอย่างโง่ๆ เป็นเหตุให้ตนเดือดร้อนภายหลัง

คำสอนเรื่องจิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ จึงเป็นคำสอนให้ทุกคนทำจิตให้ยอมรับกับความจริง ทำใจให้สงบและมีสติปัญญาพิจารณาให้เห็นว่าใครๆก็ต้องเจอเหมือนกับตัวเรา เพื่อให้จิตใจยอมรับกับความจริงที่ว่าเมื่อมีได้ก็ต้องมีเสีย เมื่อประสบกับสิ่งที่ดีก็อย่าได้หลงใหลจนลืมหัก หากเจอด้านร้ายก็อย่าได้คิดจมปลักอยู่กับความผิดหวัง หรือความสูญเสียในอดีตจนไม่ยอมคิดทำสิ่งดีๆ ใหม่ๆ ให้กับชีวิต

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวินิยัติแห่งมิลินทนคร หน้า ๖๗.

๒.๕ พุทธธรรมด้านธรรมชาติ

พุทธทาสภิกขุ^๑ กล่าวว่า วัตรธรรมชาติจะเป็นวัตถุก็ได้ ไม่ใช่วัตถุก็ได้ จะเป็นมนุษย์หรือความรู้สึกนึกคิดล้วนๆก็ดี สิ่งต่างๆ ที่นอกไปจากตัวเรา ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น ตามหลักพระพุทธศาสนาจะเรียกว่า ธรรมชาติทั้งหมด พระธรรมปิฎก^๒ ได้กล่าวไว้ว่า หลักธรรมใหญ่ ๒ หมวด ได้แก่ ไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาท^๓ พระพุทธเจ้าแสดงไว้ในรูปของธรรมชาติ ดังนั้นหลักพุทธธรรมด้านธรรมชาตินี้ เป็นคำสอนว่าด้วยเรื่องความจริงตามธรรมชาติเพื่อจะได้รู้และเข้าใจความจริงและความสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยต่างๆ ของธรรมชาติได้อย่างถูกต้อง และเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมชาติ โดยการกระทำที่เป็นเหตุให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีไม่ตกเป็นทาสของสิ่งที่ตนเข้าไปสัมผัสเกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมด้านธรรมชาติไว้ ๕ ประเด็นด้วยกัน ได้แก่

๒.๕.๑ ความรัก

๒.๕.๒ กฎธรรมชาติ

๒.๕.๓ ตัณหา

๒.๕.๔ ความยึดมั่นถือมั่น

๒.๕.๕ ความเชื่อ

๒.๕.๑ ความรัก

หลักพุทธธรรมเรื่องความรักที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทร ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ บ่อเกิดของความรักและประเภทของความรัก มีรายละเอียดดังนี้

๒.๕.๑.๑ บ่อเกิดของความรัก ในทางพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบ่อเกิดของความรักไว้ ๒ ประการ ดังมีพุทธพจน์ว่า

ปุพฺเพ ว สนฺนิวาเสน

ปจฺจุปฺปนฺนํหิเตน วา

เอวํหํ ชยเต เปมํ

อุปลํ ว ยถาทเก

^๑ พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๓๗). ภาษาคน - ภาษาธรรม. หน้า ๙๖-๙๗.

^๒ พระธรรมปิฎก. (๒๕๓๘). พุทธธรรม. หน้า ๖๗.

^๓ ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ.

ความรักเกิดจากเหตุสองสถาน คือ เกิดจากการเคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน และเกิดจากการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในปัจจุบัน เหมือนดอกบัวซึ่งเกิดจากน้ำ และเปลือกตม ฉะนั้น^๑

พันเอกปิ่น มุกทุกันต์^๒ ได้อธิบายขยายความของพุทธพจน์บทนี้ไว้ว่า พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบความรักกับเหง้าบัวหัวบัวที่เราเอามาต้มรับประทาน ทรงเปรียบเทียบว่าหัวบัวนั้นมันจะงอกขึ้นได้เป็นใบบัวดอกบัวต้องมีของหล่อเลี้ยงสองสิ่ง คือ โคลนกับน้ำ โคลนอยู่ข้างล่าง น้ำอยู่ข้างบน คนไม่รู้ดูเผินๆ จะเห็นว่าบัวเกิดจากน้ำ แต่ความเป็นจริงต้องมีโคลนด้วยมีแต่น้ำเฉยๆ บัวไม่เกิด ถ้าจะมีแต่โคลนไม่มีน้ำบัวก็งอกงามไม่ได้ เพราะบัวเป็นพืชแปลกประหลาดต่างจากพืชทั้งหลาย พืชชนิดอื่น เช่น ต้นข้าว ต้นหญ้า ทานตะวัน บานชื่น และกุหลาบ เป็นต้น รากจับดินได้แล้วก็ชูต้นขึ้นไปในอากาศได้ ใช้อากาศเป็นเครื่องประคองลำต้น แต่บัวไม่ใช่อย่างนั้น รากจับโคลนแต่ลำต้นต้องประทับประคองด้วยน้ำ น้ำดินสายบัวก็สั้น น้ำลึกสายบัวก็ยาว ถ้าน้ำงวดแห้งสายบัวก็เหี่ยวและแห้งตายไป พระพุทธเจ้าทรงเปรียบว่ารักเหมือนบัว คือความรักจะเกิดขึ้นได้และตั้งอยู่ได้ด้วยเหตุสองประการ คือ บุญเพสันนิวาสและไมตรีจิตในปัจจุบัน บุญเพสันนิวาสเป็นสิ่งที่ยังอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ เปรียบเหมือนโคลนที่อยู่ใต้น้ำซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้โดยง่าย ส่วนไมตรีเปรียบเหมือนน้ำที่ทำให้สายบัวยาว

เรื่องบุญเพสันนิวาส คือ เชื้อรักในดวงใจที่เคยรักกันมาแต่ปางก่อน มาชาตินี้ก็เป็นอย่างนี้กัน คนที่มีบุญเพสันนิวาสรักกันทางใจ นอกเหนือสายตากันอื่น เราดูก็ไม่เห็นเขาจะน่าจะรักกันได้ แต่เขาก็รักกัน รักนี้เกิดจากบุญเพสันนิวาสอย่างที่เราพูดกันว่าลงได้เป็นเนื้อคู่กันแล้วก็ไม่แคล้วกันไป ส่วนไมตรีจิตคือการแสดงน้ำใจอันงามต่อกันในปัจจุบัน อุปมาเหมือนน้ำที่ทำให้สายบัวยาว ไมตรีก็คือน้ำใจเหมือนกัน คนที่เลิกรักด้วยบุญเพสันนิวาสแต่ขาดน้ำใจ ก็เหมือนปลูกบัวในน้ำตื้นก็รักกันได้ไม่หลุดไม่ขาด แต่ก็รักกันอย่างแค้นๆ ไม่มีรสชาติพลัดทำบางคู่เอาคำแข่งคำด่าเป็นยาธาตุ ก่อนอาหารก็ด่า แต่ก็อยู่กันได้ไม่เลิกร้าง ชาวบ้านสุดจะอัสจรรยใจ แต่ถ้าใครหวังจะปลูกรักแต่ว่าไมตรี คือ แสดงน้ำใจช่วยเหลือเขาทุกอย่างแม้เงินทองและชีวิต อยากให้เขารัก ถ้าไม่มีบุญเพสันนิวาสเป็นเดิมพันไว้เลย รักก็ไม่งอกงาม ถึงงอกก็ไม่ยืน เหมือนหากถอนกอบัวปลูกในอ่างแก้วเฝ้าเติมน้ำเต็มเปี่ยมทุกวันไม่ให้อดไม่ให้อยากแต่ไปไม่ได้ไม่กี่น้ำ บัวก็เฉาเพราะขาดโคลนตม คนมีเงินที่ปลูกรักไม่สำเร็จเพราะเหตุนี้เอง พอคนรักเร่ไปติดพันคนอื่นก็ตามไปหลงโทษโกรธเคืองว่าคนที่รักที่หนีไปนั้น เป็นคนต่ำต้อยวาสนาหานึกไม่ว่าตนเองแหละปลูกบัวในอ่างเต็มด้วยน้ำแต่ขาดโคลน

^๑ พระพุทธโฆษาจารย์. (๒๕๓๘). ธรรมปทฎฐกถา ทูติโย ภาค. หน้า ๒๑.

^๒ ปิ่น มุกทุกันต์ (๒๕๑๗). ความรัก หน้า ๔๗-๕๑.

บ่อเกิดของความรักในทางพระพุทธศาสนาจึงมี ๒ ประการ คือ บุปเพสันนิวาสหรือการเคยอยู่ร่วมกันในชาติก่อน และการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในปัจจุบัน

ในเรื่องมหาวันตติตแห่งมิลินทร ได้แสดงให้เห็นถึงบ่อเกิดแห่งความรักว่ามี ๒ ประการ ตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” พระนางอุทุมพรเทวีได้ตรัสถามมโหสถ บัณฑิตถึงสาเหตุของความรักว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร มโหสถบัณฑิตกราบทูลว่าเกิดได้ ๒ ทาง คือ บุปเพสันนิวาสหรือการเคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อนและการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน และได้ยกกรณีของพระนางอุทุมพรเทวีนั่นเองเป็นตัวอย่าง ดังข้อความว่า

“เอ้อ ! ที่พี่มีความจงรักต่อทูลกระหม่อมนั้น เพราะทรงให้ความอุปถัมภ์บำรุงพี่ ยกย่องเชิดชูพี่อย่างสูง ความสุขความเจริญของพี่เท่าที่ปรากฏอยู่นี้ ทูลกระหม่อมโปรดประทานให้พี่ทั้งนั้น ดังนั้น จึงมีใจจงรักแม้ชีวิตของพี่ก็อาจถวายเพื่อความสุขความสำราญของพระองค์ และเพื่อความปลอดภัยของพระองค์”

“นั่นแหละพะย่ะค่ะ เป็นเหตุที่ทำให้ความรักบังเกิดขึ้นเรียกว่า ความเกื้อกูลกันในปัจจุบัน ยังมีอีกสาเหตุหนึ่งพะย่ะค่ะ ที่จะทำให้ความรักเกิดขึ้นได้”

“อะไรอีกเล่า?” ทรงซัก

“ขอพระราชทานโอกาส พระแม่เหนือเกล้าเป็นชาวเมืองดักกสิลาเสด็จสมภพในพระนครดักกสิลา แต่ได้รับสถาปนาเป็นพระมเหสีแห่งพระเจ้าวิเทหราชซึ่งอยู่ห่างไกลกัน แม้ว่าพระแม่เหนือเกล้าฯ จะเคยได้ยินกิตติศัพท์แห่งพระเจ้าวิเทหราชมาบ้าง ก็เป็นที่แน่เหลือเกินว่ามิได้ทรงประสงค์มาก่อนเลย หรือมิได้เคยมีปณิธานมาเลยว่าเราต้องการเป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช แต่แล้วพระแม่เหนือเกล้าฯ ก็ได้มาเป็นดังนี้ จะทรงเข้าพระทัยว่าเป็นได้เพราะอะไรพะย่ะค่ะ?”

“เออนะ ขอบกล! พี่ไม่รู้ดอก ความจริงไม่เคยคิดเคยฝันมาเลยว่าตนจะได้มาเป็นพระมเหสีเช่นนี้”

“นี่แหละพะย่ะค่ะที่บัญญัติเรียกว่า บุปเพสันนิวาสเคยเป็นคู่ครองกันมาแต่ก่อน คือ ในชาติก่อนๆ นั้น พระแม่เหนือเกล้าฯ ได้เคยเป็นคู่ครองของพระเจ้าเหนือหัวมาแล้ว มาในปัจจุบันนี้จึงได้มาเป็นพระมเหสีอีก แม้เสด็จไปสมภพเสียไกลแสนไกลก็มีทางจะมาเป็นจนได้”

“รวมเหตุที่จะให้ความรักเกิดมี ๒ สถาน คือ เกื้อกูลกันในปัจจุบัน และเคยเป็นคู่ครองกันมาแต่ก่อนเช่นนั้นหรือ?

“ถูกแล้วพะยะค่ะ เหตุที่จะทำให้เกิดความรักมี ๒ สถานเท่านั้นแหละ พะยะค่ะ ที่ความรักเกิดขึ้นนั้นก็ด้วยเหตุทั้ง ๒ นี้ไม่เกินไปกว่านี้ เปรียบเสมือน น้ำกับเปลือกตมทำให้บัวเกิดฉะนั้น พะยะค่ะ”^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบ่อเกิดของความรักว่ามี ๒ ประการ คือ การเคยอยู่ร่วมกัน ในกาลก่อนหรือที่บุคคลทั่วไปเรียกว่า บุญเพสันนิวาส และการเกื้อกูลซึ่งกันและกันในปัจจุบัน ซึ่งเหตุทั้งสองอย่างนี้ทำให้มนุษย์เกิดความชอบใจพอใจในกันและกัน ในที่สุดก็กลับกลายมาเป็น คู่ครองรักกัน

๒.๕.๑.๒ ลักษณะของความรัก

พระเทพกวี กล่าวว่าลักษณะความรักตามหลักของพระพุทธศาสนามี ๒ แบบ คือ

“๒.๕.๑.๒.๑. ความรักที่ต้องการเอาความสุขจากคนอื่นมาเพื่อ บำเรอตน ซึ่งเป็นความรักเห็นแก่ตัว ความรักแบบนี้ เรียกว่า ราคะ หรือ เสน่หา

๒.๕.๑.๒.๒. ความรัก ที่ต้องการจะให้ความสุขแก่คนอื่น เป็น ความรักแท้ ความรักแบบนี้เรียกว่า เมตตา”^๒

ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของความรักทั้ง ๒ ประเภท ไว้ดังนี้

๒.๕.๑.๒.๑ ความรักแบบเสน่หา หมายถึง ความรักที่ต้องการความสุข จากคนอื่นบำเรอตน เป็นความรักที่เห็นแก่ตัว เป็นความใคร่ ความรักชนิดนี้มักจะเป็นความรัก ที่เกิดง่ายหน่ายเร็ว ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ตอนที่ ๕๕ “น้ำใจของบัณฑิต” นางอมราเทวีเกิดความสงสัยในเรื่องของความรักว่ามนุษย์เราที่มีความรักก็ลักษณะ จึงได้ถาม มโหสถบัณฑิตและได้รับคำตอบจากมโหสถบัณฑิต ดังข้อความว่า

ความรักที่ดั่งต้นมาจากความใคร่มีลักษณะหวงผู้ที่ตนรักอย่างเรียวแรง ต้องการ ให้นุคคลที่ตนรักเป็นของตนผู้เดียว ตนมีสิทธิ์ในคนที่ตนรักแต่คนเดียว ไม่ยอมผ่อนผัน ในกรณีใดๆ ทั้งนั้น คนรักของผู้มีความรักอันดั่งต้นมาจากความใคร่ เป็นสมบัติล้ำค่า ของผู้นั้น เขาหวงแหนป้องกันไม่ยอมให้ใครๆ มาร่วมรัก หรือแม้แต่เพียงเป็นความ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร หน้า ๙๙-๑๐๐.

^๒ พระเทพกวี. (๒๕๓๖). ความรักจากวาเลนไทน์สู่ความเป็นไทย. หน้า ๑๐.

สัมพันธ์ทำนองอื่นก็ไม่ยอมเป็นอันขาด ความรักที่ดั่งต้นมาจากความใคร่ มีความหวัง
แน่วความรักของตน กล่าวสั้นๆ ความรักชนิดนี้เป็น “ความรักผูกมัด”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ถึงลักษณะของความรักแบบเสน่หา เป็นความรักที่มีแต่ความเห็น
แก่ตัว ซึ่งเป็นความรักผูกมัดอันประกอบด้วยราคะอันรุนแรงทำให้ผู้ที่มีความรักชนิดนี้มีแต่ความ
หึงหวงจนกลายเป็นคนขาดเหตุผล

๒.๕.๑.๒.๒ ความรักแบบเมตตา หมายถึง ความรักที่ต้องการจะให้
ความสุขแก่คนอื่น เป็นความรักที่ประกอบด้วยความปรารถนาดีมีความจริงใจ เป็นความรักบริสุทธิ์
ดังในตอนที่ ๕๕ “น้ำใจของบัณฑิต” มโหสถบัณฑิตอธิบายลักษณะของความรักที่ดีให้นางอมรา
เทวีซึ่งเป็นคนรักของตนได้ทราบ เพื่อจะได้หายสงสัยในเรื่องของลักษณะของความรักที่เป็นไปใน
หมู่มนุษย์ ดังข้อความว่า

ความรักที่ดั่งต้นมาจากความหวังดีมีลักษณะปรารถนาที่จะให้คนรักประสบแต่
ความดีงาม ความสุข และความเจริญอันใดที่เป็นความดีงาม อันใดที่เป็นความสุขและ
เป็นที่ปรารถนาก็พร้อมที่จะสนองเสมอ เป็นความรักที่ไม่ผูกมัดคนรักไว้เป็นกรรมสิทธิ์
เป็นความรักที่เปิดอิสระเสรีแก่คนรัก สุดแต่จะอะไรอำนวยความสะดวกให้แก่คนที่ตนรักแล้ว
ก็ยินดีที่จะหยียบยื่นให้ทีเดียว ไม่หวงไม่กีดกัน กล่าวสั้นๆ ความรักชนิดนี้เป็น “ความ
รักปลดปล่อย”^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ถึงลักษณะของความรักที่ดี ได้แก่ ความรักแบบเมตตา ซึ่งเป็น
ความรักแท้ที่ประกอบด้วยความปรารถนาดี ประกอบด้วยเหตุผล ความรักชนิดนี้หากบังเกิดแก่
บุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะไม่สมหวังในสิ่งที่ตนรักและปรารถนา และจะมีความยินดีกับคนที่ตน
รักในเมื่อเขาไปได้ดีมีสุข ด้วยเหตุนี้ ผู้แต่งจึงให้นิยามความหมายของความรักชนิดนี้ว่า “ความ
รักปลดปล่อย”

นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะของความรักตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ผู้แต่งยังได้
แสดงพรรณนาไว้ว่า ความรักของคนเราจะยืนยวนนั้นควรที่จะเป็นความรักที่ตรงดี คือ เอาความ
รักไปผูกไว้กับความดี มีใช้ดีที่ตรงรัก ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง”
มโหสถบัณฑิตกราบทูลแด่พระนางอุทุมพรเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทโหราช เพื่อให้ทราบ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓๙๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้าเดิม.

ถึงสาเหตุของคู่รักที่มีความรักต่อกันยืนยาวนาน และคู่รักที่มีความรักต่อกันเป็นระยะเวลาสั้น
ดังข้อความว่า

ความรักที่ไปฝากไว้กับความดีมีสภาพยืนยง ข้าพระบาทขอกราบทูลเพียง
สั้นๆ ว่าความรักอย่างนี้จะหมดก็ต่อเมื่อคู่ครองหมดความดี ซึ่งคนจะมีอริยาตย์ดีถึงชีวิต
ดับร่างกายเป็นแต่เป็นผงธุลีไปแล้วดียังคงไม่หมด เมื่อดียังไม่หมดแล้ว รักก็ยังคงอยู่
ตรงกันข้ามเอาความดีไปไว้ที่ความรัก ความยืนยงของความรักมีน้อยเหลือเกิน ทั้งนี้
เพราะรักกับชังนั้นอยู่ใกล้กันที่สุด

หากจะเปรียบฝ่ามือเป็นความรักหลังมือเป็นความชัง ก็ยิ่งไกลกว่าระยะระหว่าง
ความรักกับความชัง เพราะใกล้กันชิดกันเหลือเกิน เมื่อเป็นดังนี้ความยั่งยืนก็มิได้
รักกลายเป็นชังไปเมื่อใด ที่เคยดีก็พลอยเป็นเสียไปเมื่อนั้น ตัณณอยู่ที่รักกลับลอกได้
รวดเร็ว คู่ครองที่เอาความดีไปไว้ตรงกับรักจึงมักมีความระหองระแหงกัน ความ
ระหองระแหงนั้นก็เลยปล้นเอาโอชาในความเป็นคู่ครองไปด้วย ยิ่งระหองระแหงกันบ่อย
เข้าก็เท่ากับถูกปล้นบ่อยเข้า ในที่สุดก็หมดโอชา ยางคือสีเนหากี่ขาดสายใย สุดทาง
ของคู่ครองที่เข้าลักษณะนี้ ก็คือแยกกันไป^๑

ข้อความดังกล่าวเป็นพรรณนาของผู้แต่งแสดงไว้ เพื่อให้ผู้อ่านรู้จักเลือกคนรักว่าควรจะมี
ลักษณะเช่นไร หากต้องการมีความรักอันยาวนานก็ควรเป็นความรักที่เรียกว่า "รักที่ตรงดี"
คือ พิจารณาคณสมบัติของคนที่คุณจะเลือกเป็นคู่ครองก่อนว่ามีความดีอะไรบ้าง สมควรและ
เหมาะสมกับตนหรือไม่ หากมีคุณสมบัติดีก็ควรเลือกเป็นคู่ครอง ความรักแบบนี้เป็นการเอาความ
ดีเป็นเครื่องพิสูจน์ความรัก ส่วนความรักที่ไม่ยืนยาวนานคือความรักที่เรียกว่า "ดีที่ตรงรัก"
หมายความว่า เอาความรักเป็นเครื่องพิสูจน์ความดี มิใช่เอาความดีพิสูจน์ความรัก หากหมด
ความรักเมื่อไรก็หมายถึงหมดความดี เมื่อเป็นเช่นนั้น ความรักก็มักจบสิ้นลงด้วยการเลิกร้างลากันไป
ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงเตือนให้เห็นถึงความทุกข์ที่จะติดตามมากับเรื่องของความ
รักไว้ว่า "เปมโต ชายเต โสโก ความโศกย่อมเกิดแต่ความรัก"^๒ หรือที่เรียกว่า "ที่ใดมีรัก
ที่นั่นมีทุกข์" พุทธพจน์ดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงสาเหตุของการเกิดความทุกข์ว่ามาจากความรัก
เพราะบุคคลที่มีความรักต้องคอยประคับประคองความรักของตนเรื่อยไป ก่อให้เกิดความกระวน

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร หน้า ๙๘

^๒ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕
พุทธทศกนิยาย ธรรมบท. หน้า ๖๔.

กระวายเป็นด้วยกลัวคนอื่นจะแย่งคนรักไปบ้าง ด้วยกลัวคนรักจะนอกใจบ้าง เมื่อเกิดวิตกกังวล เช่นนี้ก็ทำให้เป็นทุกข์ ดังนั้น ผู้แต่งจึงได้นำเอาหลักคำสอนดังกล่าวมาแสดงไว้ ดังในเรื่อง มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ตอนที่ ๕๗ “จารกรรมของมาตุระ” นกสาลิกาของพระเจ้าอริราช จุลนี้ผู้ครองเมืองปัญจาลนครแสดงความวิตกกังวลในเรื่องความทุกข์ อันจะติดตามมาหากไม่ สมหวังในเรื่องความรัก เพื่อให้คนมาตุระได้รับรู้ความวิตกกังวลของตัวเอง ดังข้อความว่า

“นายเจ้าข้า ชรรณดาจิตใจนั้นยากที่จะเป็นหนึ่งแนได้ตลอดไป ฉันกลัวเหลือเกิน กลัวจะถูกทอดทิ้งให้อ้างว้างว่าเหว่ ความรักที่เริ่มต้นด้วยความมีคู่และลงท้ายด้วยความ เลิกร้างไม่มีโอกาสที่ควรจะส่งเสปได้เลย ถ้าเห็นว่ารักจะเป็นเช่นนั้น ก็ยอมทนที่จะ ไม่ต้องรักเสียเลยดีกว่า จะได้ไม่เกิดความทุกข์เพราะภัยรัก”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าความรักก็เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ได้ หากไม่สมหวังในเรื่อง ของความรัก ดังนั้น คำสอนเรื่องความรัก จึงเป็นคำสอนให้รู้ถึงข้อเกิดของความรักที่สามารถ เกิดขึ้นได้กับทุกคน และสอนให้รู้จักลักษณะของความรักที่ดีอันจะเป็นแนวทางในการยึดถือปฏิบัติ เพื่อประคับประคองในเรื่องของความรัก โดยสอนให้มีความรักที่แบบเมตตา ซึ่งเป็นความรักแท้ที่มี เหตุผลและปรารถนาดีต่อกัน สอนให้ละเว้นความรักแบบเสน่หาซึ่งเป็นความรักที่เห็นแก่ตัวไม่มี เหตุผล นอกจากนี้แล้วยังเตือนสติให้ระวังความทุกข์อันจะติดตามมากับความรักด้วย เพื่อจะได้ เตรียมใจให้พร้อมรับผลที่จะเกิดขึ้นตามมาหากไม่สมหวังในเรื่องของความรัก

๒.๕.๒ กฎธรรมชาติ

พุทธธรรมว่าด้วยเรื่องกฎธรรมชาติ หมายถึง คำสอนเกี่ยวกับความจริงของสิ่งทั้งหลายที่มี อยู่ตามธรรมชาติที่มีการเกิดดับ เปลี่ยนแปลง คงสภาพเดิมไม่ได้ ไม่มีใครสามารถบังคับมันได้ เป็นไปเองตามเหตุปัจจัย มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ไตรลักษณ์” หมายถึง ลักษณะ ๓ ประการ แห่งสังขารธรรมทั้งหลาย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สามัญญลักษณะ” เพราะมีลักษณะที่เสมอกัน ได้แก่

๒.๕.๒.๑ อนิจจตาหรืออนิจจัง ความเป็นของไม่เที่ยง เปลี่ยนสภาพอยู่ทุกขณะ

๒.๕.๒.๒ ทุกขตาหรือทุกขัง ความเป็นทุกข์ เป็นสิ่งที่ทนได้ยาก

๒.๕.๒.๓ อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ความเป็นไปไม่ได้ตามใจหวัง คือ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร เป็นไปตามเหตุปัจจัย

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๔๐๑.

พากันเติบโตขึ้นตามกัน ความรู้สึกต่างๆ ก็พลอยพิสดารตามไปด้วย ที่ไม่เคยได้คิดก็มาคิดได้ขึ้น ที่ไม่เคยนึกได้ก็มาได้นึกขึ้น^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตที่ต้องแปรเปลี่ยนไปผู้ที่อยู่ในวัยเด็กก็เติบโตเป็นผู้ใหญ่ สำหรับผู้ใหญ่ก็ซบเซาไปตามกาลเวลา ความรู้สึกต่างๆ ก็แปรเปลี่ยนไปตามวุฒิภาวะของแต่ละบุคคล ซึ่งทุกคนจะต้องทำความเข้าใจเพื่อปรับตัวให้รู้เท่าทันความเป็นจริงตามธรรมชาติ

๒.๕.๒.๒ ทุกขตาหรือทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก ความไม่สบาย ความทุกข์นี้ว่าโดยย่อมี ๒ ประการ คือ ความทุกข์ทางกาย และความทุกข์ทางใจ ดังในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทร ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของความทุกข์ทั้งสองไว้ดังนี้

๒.๕.๒.๒.๑ ความทุกข์ทางกาย ซึ่งมีสาเหตุเกิดจากการดำรงชีวิตอันเป็นสิ่งที่สัตว์โลกต้องประสบพบเจอ ดังในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลินทร ตอนที่ ๑๓ “คู่ครอง” มโหสถบัณฑิตอธิบายให้พระนางอุทุมพรเทวีทราบถึงความเป็นไปของมนุษย์ ที่จะต้องประสบกับความลำบากกายอันเกิดจากพยาธิทุกข์ หรือทุกข์เวทนาจากอาการเจ็บป่วย ดังข้อความว่า

คนเราเกิดมามีพยาธิตามเบียดเบียนร่างกาย ทำให้เกิดความเจ็บป่วยมีประการต่างๆ หรือในบางกรณีเหตุภายนอกเป็นต้นว่ากระทบความร้อนเกินไป กระทบความเย็นเกินไป ก็เป็นเหตุให้ร่างกายวิปริตไปเป็นไข้ได้ทุกข์^๒

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ถึงความ เป็นไปของมนุษย์ที่ต้องตกอยู่ในความทุกข์ คือ ความไม่สบายกายอันเกิดจากร่างกายหรือสังขารที่ได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากในการดำเนินชีวิต ดังในตอน ที่ ๔๒ “จอมติมิถิลา” ได้แสดงให้เห็นถึงความทุกข์อันเกิดจากการทำสงครามระหว่างเมืองปัญจาลนครและเมืองมิลินทร ทหารที่ทำการรบต้องประสบความทุกข์จากการประหารกัน ดังข้อความว่า

สุรโยธยาปัญจาลจะต้องอาวุธล้มตายเกลื่อนกลาด ที่บาดเจ็บสาหัสถึงพิกลพิการ
สุดจะนับประมาณความตายประจักษ์ต่อตาสุรโยธาแล้ว กิริยาของคนใกล้ตาย เสี่ยง
ครวญครางด้วยอำนาจทุกข์เวทนาอันได้ประสบจากการรบ เริ่มปรากฏแก่นักรบปัญจาละ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทร หน้า ๒๓๙

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๙๔

เป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยประจักษ์มาแต่ก่อน ความตายของเพื่อนนักรบปรากฏเฉพาะหน้า คำสั่งเสียคำพูดจาปากฝั่งถึงผู้อยู่ข้างหลังของผู้ใกล้ตาย ได้ทำลายความอึกหาญลงไป พักหนึ่งแล้ว^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความทุกข์กายอันเกิดจากการทำสงคราม แม้มนุษย์รู้ว่าการทำสงครามต้องก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบาก แต่มนุษย์ก็ยังทำสงครามประหัตประหารกัน ซึ่งเรียกว่า “วิวาททุกข์” คือ ความทุกข์ที่เกิดจากการทะเลาะวิวาทซึ่งตีชิงเด่นกัน

๒.๕.๒.๒.๒ ความทุกข์ทางใจ หมายถึง ภาวะที่ถูกบีบคั้นกดดัน ขัดแย้งไม่สบาย ความเศร้าโศก ความรำไร ดังในตอนที่ ๖๘ “ทิพมายา” ได้พรรณนาถึงสภาวะจิตใจของพระเจ้าอริราชจุลนีที่ต้องพลัดพรากจากพระมเหสีทำให้เกิดความทุกข์เศร้าโศกเสียใจ ดังข้อความว่า

ความโศกความอาลัยและความเสียดายประดังกันเข้ามาสู่พระทัยดวงน้อยๆ ซึ่งแม้จะเข้มแข็งแกร่งกร้าวปานใดก็ต้องอ่อนลงทุกที เพราะอำนาจแห่งความรักนั้นเป็นเพลิงในยามพรากร เป็นน้ำในยามสมรัก มีทั้งความร้อนและความเย็น มีทั้งความแห้งและความชุ่มชื้น มีทั้งความหิวโหยและความอึดเอิบ ดังนั้นแม้บุคคลจะเข้มแข็งปานใด มีความทะนงในเกียรติศักดิ์ปานใด ก็ยากนักที่จะดำรงในภาวะของตนอยู่ได้ เพราะอำนาจของรักซึ่งแผ่พิชในยามพรากร

พระอริราชจุลนีทรงเป็นนักรบที่กล้าหาญ ควรเทิดพระนามได้ว่า “วีรกษัตริย์” พระองค์หนึ่ง พระทัยแข็งปานเหล็กเพชร แต่ในยามนี้อ่อนประดุจขี้ผึ้งที่ต้องไฟ ลน ความเข้มแข็งถูกความรักความอาลัย และความเสียดายแผดเผาจนไม่มีเหลืออยู่แล้ว พระดำริของพระองค์ในเรื่องจะพิฆาตพาดฟันปรักษในยามนี้พลอยหายไปจากพระมนัส คงเหลือแต่ว่า “โอ- อนิจจานันทาของพี่ ปานฉะนี้้องรักจักเป็นโชน ... จะได้ทุกข์ ขุกเข็ญเป็นฉนั้นใด โอสายใจเจ้าจะพรำน้ำตานอง ... ไม่มีใครอีกแล้ว คนอื่นก็ไม่ สามารถเป็นแท้ที่จะน่านันทาของพี่คืนมา เว้นแต่่มโหสถคนเดียวเท่านั้นที่จะพานันทาคืน มาให้ อนาถจริงหนอเราเสียรู้ เสียรัก เสียแรง เฮ้อ !” ยิ่งพระดำริความโศกก็ยัง ประดังท่วมพระทัย พระอริราชสุดที่จะดำรงพระองค์ในภาวะปกติได้ ทรงมีพระอาการ บ่งว่าทรงโศกศัลย์เป็นสุดแสน แม่นจะทรงพระยายามกล้ำกลืนก็สุดจะฝืนทน^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหากาพย์แห่งมิลินทราชนคร*. หน้า ๒๙๙

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๔๙

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของความทุกข์ทางใจ อันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรัก แม้ว่าพระเจ้าอริราชจุลนีซึ่งเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งกล้าหาญชาญชัย แต่เมื่อยามพลัดพรากจากคนรักก็ทำให้พระองค์ทรงเศร้าโศกเสียใจได้เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกล้วนต้องประสบกับความทุกข์ทั้งทางกายและทางใจด้วยกันทั้งนั้น ขึ้นอยู่กับว่าใครจะประสบความทุกข์มากน้อยเพียงไรเท่านั้น ดังตอนที่ ๔๖ “สื่อสารศึก” พรหมเณรอุกฤษฏสนทนากับมโหสถบัณฑิตโดยกล่าวถึงความทุกข์ที่สัตว์โลกต้องประสบกันตามวิสัย ดังข้อความว่า

“ถูกของท่าน ความเป็นไปของสัตว์โลกล้วนกลิ้งเกลือกอยู่ในกองทุกข์ ความทุกข์อันเป็นอยู่ตามวิสัยโลกนั้น ก็น่าอึดระอาอยู่แล้ว ยังมาซ้ำเติมกันให้ทุกข์หนักลงไปอีกเล่า เกิดมาในโลกอันเต็มไปด้วยทุกข์ ความทุกข์แล้วก็ต้องผจญกันไปตามวิสัยสามารถ”^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าสังขารหรือร่างกายของคนเรา เป็นที่ตั้งแห่งกองทุกข์ทั้งมวล เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วจะต้องประสบกับความลำบากทั้งทางกายและใจ หากประสบกับความทุกข์น้อยก็เกิดความรู้สึกว่าชีวิตตนมีความสุขมาก หากประสบกับความทุกข์มาก ก็เกิดความรู้สึกว่าชีวิตของตนไม่มีความสุข

๒.๕.๒.๓ อนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจของใคร เป็นไปตามเหตุปัจจัย ดังตอนที่ ๒๔ “เลสุบาทร” มโหสถบัณฑิตสนทนากับเสนกบัณฑิตถึงความ เป็นอนิจจัง และอนัตตาของชีวิตซึ่งไม่มีใครสามารถบังคับให้ยั่งยืนคงทนอยู่ได้ ดังข้อความว่า

“ชีวิต คือ ความเป็นกับมรณะคือความตายอยู่ใกล้กันมากนักหรือท่าน”

“อยู่ใกล้กันนักท่าน”

“ถ้าเช่นนั้นชีวิตก็ไม่ใช่สิ่งยั่งยืน”

“ถูกแล้ว”

“เมื่อมีชีวิตมา ชีวิตนั้นก็มิได้ยั่งยืน ทั้งไม่มีพยานภาพใดๆ ที่จะบังคับให้

ชีวิตมีความยั่งยืนได้ด้วย”^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวินิจฉัยแห่งมิลินทนิท. หน้า ๓๒๒

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๘๒-๑๘๓

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตที่ต้องดำเนินไปตามกฎของธรรมชาติมีการเกิดก็ย่อมมีการตาย ไม่มีใครหลีกเลี่ยงไปได้

พุทธธรรมว่าด้วยเรื่องกฎธรรมชาตินี้เป็นคำสอนให้มนุษย์ได้ตระหนักถึงความเป็นจริงตามธรรมชาติของสรรพสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทนได้ยาก แปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย เพื่อจะได้ปรับสภาพของจิตใจให้ยอมรับกับความเป็นจริงให้ได้ และใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างรู้เท่าทันและมีความสุข ไม่หลงลืมสติเพิลิดเพิลินจนกลายเป็นความหมกหมุ่นไป และจะได้กระตุ้นตนเองให้รีบขวนขวายกระทำในสิ่งที่ดีงามให้แก่ชีวิต

๒.๕.๓ ตัณหา

คำว่า "ตัณหา" หมายถึง ความอยาก อาการของจิตหรือความรู้สึกที่แสดงตัวออกมาเป็นความอยาก ความหิวกระหายไม่รู้จักอิ่มและอยากไม่หยุด ซึ่งตัณหานี้จะทำหน้าที่ปลุกเร้าจิตให้รู้สึกอยากได้อารมณ์คือสิ่งเร้าต่างๆเรื่อยไป หลังจากได้ถูกต้องหรือกระทบแล้วรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉยๆ ปรากฏผลที่ชัดเจน คือ ไม่รู้จักอิ่มในสิ่งเร้ามีความต้องการอยู่ตลอดเวลา ตัณหาแบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

๒.๕.๓.๑. กามตัณหา ความอยากในกาม

๒.๕.๓.๒. ภวตัณหา ความอยากมี อยากเป็น

๒.๕.๓.๓. วิภวตัณหา ความไม่อยากมีไม่อยากเป็น

ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ได้นำเสนอลักษณะของตัณหาไว้ ๒ ประการ คือ กามตัณหาและภวตัณหา ดังนี้

๒.๕.๓.๑ กามตัณหา ความอยากในกาม คำว่า "กาม" หมายถึง ความใคร่สิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนา คือ กามวัตถุ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย ดังตอนที่ ๒๒ "พิสุจน์ตน" ได้แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของสัตว์โลกว่าล้วนยึดติดอยู่กับสิ่งที่น่าใคร่น่าปรารถนา แม้ได้มากเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ ทำให้ต้องดิ้นรนแสวงหาเรื่อยไปจนเกินความจำเป็น ดังนั้น จึงพึงรู้จักสร้างความพอให้เกิดคือให้รู้จักประมาณ ดังข้อความว่า

อนึ่งเล่า สิ่งใดๆ จะเป็นที่ยินดีแก่ใครๆ หรือไม่ มิได้สำคัญที่ค่าหรือความประณีตของสิ่งนั้นๆ ความสำคัญนั้นอยู่ที่ความพอใจของคน หากคนพอใจแม้จะมีค่าน้อย แม้จะไม่ประณีตก็คงเป็นที่ยินดีนั่นเอง ความพอใจแห่งใจหรืออาการที่รู้จักพอนี้ คือ ความพอใจสรรพวัตถุในโลก รวมเรียกสั้นๆ ว่า กาม คือสิ่งที่คนและสัตว์ปรารถนาทั้งกามนั้นแม้แต่น้อยก็ไม่พอประสงค์ แม้มากก็ไม่อิ่ม ผู้ที่บริโภคกามจะพึงปฏิบัติในจึงจะทำตนให้เป็นผู้อยู่เย็นเป็นสุขได้ บรรดากามพัสดทั้งมวลนั้น ถึงจะมีมากเพียงไร ก็มิได้ทำให้ใจคนเรารู้จักอิ่มได้ หมายความว่าเมื่อไรก็ไม่พอใจ ก็เมื่อความมีใครๆ ก็ไม่

อาจจะทำให้เป็นพอใจได้ เนื่องด้วยความพร่องในตนนั้นอย่างหนึ่ง และเนื่องด้วยผู้อื่นเป็นปัจจัย คือ ต้องอาศัยผู้อื่นนั้นอย่างหนึ่งเช่นนี้ เห็นได้ว่าความมีนั้นเป็นเรื่องสุคติวิสัยที่มนุษย์จะกระทำให้ออกขึ้นมาได้ แต่ความพอใจอยู่ในวิสัยแท้ คือ คนทุกคนอาจสร้างความพอใจให้เกิดแก่ตนได้ อย่างน้อยที่สุดก็เป็นความรู้สึกหน้าตาของความพอ คือ ความรู้จักพอ"^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความหมายของคำว่า "งาม" และสอนให้รู้จักลักษณะของความอยากในกามวัตถุซึ่งเป็นความอยากที่ไม่รู้จักพอ หากมนุษย์มีพลังผลิตผลิตไปตามกระแสกามตัณหาก็คงจะก่อให้เกิดความทุกข์ เพราะต้องดิ้นรนสนองต่อความต้องการของตนอยู่เรื่อยไป ไม่รู้จักจบสิ้น แต่หากมนุษย์รู้จักเท่าทัน รู้จักควบคุมตนเองให้อยู่ในกรอบความพอดี ไม่ดิ้นรนไปตามกระแสตัณหาจนเกินเหตุ ก็จะประสบกับความสุขได้ตามอัตภาพของตน

ในตอนที่ ๓๑ "รัชทายาทแห่งปัญจาละ" ฉัภภิพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้ามหาจุลนีแห่งเมืองปัญจาละนคร เป็นบุคคลผู้มีความมั่งคั่งมากในกาม ได้กระทำการลักลอบเป็นชู้กับพระมเหสีของพระเจ้ามหาจุลนี ดังข้อความที่ว่า

ท่านปุโรหิตจารย์ยังขาดความสำรวมในตน ... จึงไม่สามารถจะล้างความสกปรกในใจของตนให้หมดไป การได้ดำรงฐานันดรอันสูงใหญ่ ทั้งได้รับพรพิเศษจากพระเจ้ามหาจุลนีในการเข้าออกนอกในได้ทุกโอกาสและทุกแห่งที่ประทับ แม้ในพระตำหนักอันรโหฐาน แทนที่จะเป็นคุณกลับเป็นสื่อแห่งกาลกิณี เป็นโอกาสแห่งการประกอบกรรมอันเลวซึ่งผู้มีวิทยาภูมิขนาดนั้นน่าจะไต่ตงเว้นเสีย แต่การใช้วิทยาคุณมาเปลี่ยนอริยาธัยเลวของคนนั้น เป็นเรื่องผิดฝาดผิดตัวกันแท้ เพราะเพียงแต่สวมชฎาก็ไม่ทำให้วานรกลายเป็นคนไปจากภาวะเดิมของมันได้ ...

คราวใดได้พบพระนางประทับอยู่พระองค์เดียว คราวนั้นความปั่นป่วนรัญจวนใจต้องเกิดแก่ท่านอย่างรุนแรงทุกครั้ง ... พระเนตรทั้งคู่ของพระนางก็ทอดดูท่านพราหมณ์ จึงมีประกายฉายแววแห่งความพิศواسแสนหวาน และมีความแหลมคมพอที่จะสลักหัวใจท่านพราหมณ์ให้กำซาบไปด้วยพิษแห่งหฤหรรษ์ สุดจะบรรยายพระกระแสเสียวที่ตรัสแต่ละคำนั้นเล่า ก็เคล้าเคลือบด้วยมธุรสอันหอมไอซ์ผ่านโสดประสาทของท่านพราหมณ์จืดจางหัวใจตรึงประทับแน่น พร้อมทั้งแผ่พิษแห่งอภิมรณะรื่นทั่วทุกชุมชน พระสัมผัสอันเกิดโดยบังเอิญหรือเป็นเหมือนความบังเอิญในบางครั้ง ความละมุนละไมแผ่แห่งปลายนิ้วพระบาท ก็มีพิษสงพอที่จะแยกผิวกายของท่านพราหมณ์ให้ไปรุ่งเป็นทางไหลแห่งกระแส

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

สรีระสัมผัสเข้าจรดกระดูกแล้วซ้ำแรกกระดูกออกจนพรุนเข้าถึงเยื่อในกระดูกทีเดียว ...
ศรพระเนตรตรึงตา ศรพระสรเสียงตรึงหู ศรพระสรีรโนมตรึงใจ ...

พิษแห่งไตรศรแสดงอานุภาพแล้ว พระนางผู้เป็นเจ้าของเล่าได้แสดงแผนศรไป
 ต้องหทัยท่านพราหมณ์ แต่กระนั้นครั้นคงวกกลับมาสู่พระทัยของพระนาง ... ไม่มี
 ฝ่ายใดที่จะระงับยับยั้งได้ ต่างก็ปล่อยให้กระแสนหาบ่าท่วมหทัยไปตามเพลงของ
 ความปรารถนาของดังกฤษณา ต่อจากนั้นความมีตนนอนรกราก็เข้าครอบงำความรู้สึกดี
 ทั้งสิ้นเสีย ผลที่สุดจะเป็นอย่างไรไม่ต้องกล่าว ... ความชั่วของท่านปุโรหิตและพระนาง
สลากเทวีก็หนีคดีของมันไม่พ้นข่าวความเป็นชู้กัน^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกามตัณหาหรือความอยากในรูป เสียง กลิ่น รส
 สัมผัส ซึ่งครอบงำจิตพระนางสลากเทวีและฉันทิพราหมณ์จนเกินที่จะยับยั้งชั่งใจได้ ในที่สุดก็ได้
 กระทำชั่วโดยการลักลอบเป็นชู้กัน

๒.๕.๓.๒ ภาวตัณหา หมายถึง ความอยากมีอยากเป็นในสิ่งที่ตนปรารถนา
 ดังในตอนี่ ๗ “เข้าเฝ้า” ชาวเมืองมิลินทรผู้ที่ไม่เคยพบมโหสถกุมาร เคยแต่ได้ยินข่าวและ
 กิตติศัพท์ของมโหสถกุมารว่าผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เมื่อได้พบเห็นมโหสถกุมารทุกคนต่างก็
 ปรารถนาอยากจะมีลูกที่ฉลาดเช่นนั้นบ้าง ดังข้อความว่า

“นาเอ็นดูจริง พ่อคุณเอ๋ย ทำทางสง่างามกระไรเจ้าพ่อคุณ ดูปราดเปรียว
 คมสันไม่น้อย เราทำไมจะได้แบบนี้บ้างหนา”

“นี่ข่าวว่าพระราชชายาของเราทรงปริศนาไปเชิญตัวเข้ามา นับว่าจะพระราชทาน
 ตำแหน่งพระราชบัณฑิตให้เข้ามารับกับจตุสดมภ์ของพวกเราเป็น ๕ พอดี ครบชุด
 เบญจพรรคพอเหมาะทีเดียว”

เสียงโจษขานต่างๆ ได้เป็นอย่างเอิกเกริก ต่างคนต่างชม ต่างคนต่างดู ดูไม่
 รู้จักอ้ม ดูแล้วก็พูด ไม่พูดก็คิดอยากจะให้ลูกของตนเป็นอย่างนั้นบ้าง อยากจะมีลูก
 อย่างนั้นบ้าง จนกระทั่งขบวนเคลื่อนไปถึงพระทวารพระราชวัง^๒

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงถึงลักษณะของภาวตัณหา คือ ความอยากมี ซึ่งเป็นธรรมชาติ
 ของปุถุชนเมื่อเกิดความชอบใจในสิ่งใดก็มักปรารถนาสิ่งนั้น

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๘

ในตอนที ๖๕ “จุณินัฎชาทัฬ” พระเจ้าอริราชจุณินัฎมีพระทัยประกอบไปด้วยภวตัณหาอันเป็นแรงผลักดันให้เกิดความกระสับกระส่ายกระวนกระวายใจ ดังข้อความที่ว่า

ราตรีกาลผ่านไป — ผ่านไป ด้วยความรู้สึว่าช้าสำหรับผู้เร่งเวลาให้รีบล่งไป แม้ว่ามันจะผ่านไปตามกำหนดของมันก็ยังไม่ช้าสำหรับผู้จิตใจที่คอยนึกว่า “เมื่อไรจะสว่างเสียที” ความอยากนั้นแหละ ความอยากให้มันสว่างทำให้เกิดความเนิ่นช้า พระเจ้าอริราชจุณินัฎประทับเทียบพลรายล้อมอุปการณครตั้งแต่ราตรีกาลเริ่มปกคลุมโลก ... พระองค์ทรงกระวนกระวายเห็นว่าคินนี้ช้ากว่าทุก ๆ คินที่ได้ผ่านมาในพระชนม์ของพระองค์^๑

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ที่ถูกตัณหาครอบงำ ที่คอยปลุกเร้าจิตใจให้ดิ้นรนกระสับกระส่ายอันก่อให้เกิดความทุกข์ใจได้

คำสอนเรื่องตัณหาเป็นคำสอนที่ให้ผู้รู้จักควบคุมตัวเราเองไม่ให้ตกเป็นทาสของตัณหาจนกลายเป็นพวกบริโภคนิยมเกินความจำเป็น เพราะเมื่อเกิดความต้องการก็ต้องดิ้นรนรีบแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการ ทำให้การดำรงชีพต้องดิ้นรนแสวงหาไม่รู้จักจบสิ้น ด้วยเหตุนี้ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้รู้จักสำรวมทั้งกายและใจในตัณหา ระวังอย่าให้กำเริบจนเกินขอบเขตแห่งศีลธรรมจรรยา

๒.๕.๔ ความยึดมั่นถือมั่น

ความยึดมั่นถือมั่นในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “อุปาทาน” หมายถึง การยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจกิเลสเพื่อให้เป็นไปอย่างที่ต้องการ ถือเอาความปรารถนาเป็นตัวกำหนด ซึ่งเป็นสาเหตุก่อให้เกิดทุกข์ได้ ดังในเรื่องมหาบัณทิตแห่งมิลินทร ตอนที่๔๖ “สื่อสารศึก” มโหสถบัณทิตสนทนากับพราหมณ์อนุเกวัฏ และได้อธิบายถึงสาเหตุของปัญหาในสังคมว่าล้วนเกิดจากการยึดมั่นถือมั่น เพื่อให้พราหมณ์อนุเกวัฏได้ทราบถึงความเป็นไปของมนุษย์ในโลก ดังข้อความว่า

“ความที่มามีถือกันเช่นนั้น กำหนดกฎหากันเช่นนั้น เป็นเหตุอันสำคัญในการที่จะก่อให้เกิดชาวโลกไร้ความสงบสุขเพราะเหตุใด? เหตุว่าฝ่ายที่สูงและถือว่าสูง จำต้องประคองความสูงของตนให้ดำรงอยู่ ความสูงจะดำรงได้ก็ด้วยกีดกันฝ่ายต่ำไม่ยอมให้ฝ่ายต่ำล่วงล้ำเข้าไปปะปน ความกีดกันด้วยประการต่างๆ นั้นส่ออริยาศัยเห็นแก่ตัวจัดซึ่งยอมขัดกันกับประโยชน์ที่กว้าง และกิจการที่ประโยชน์กว้างถูกขัดนั้นทำให้เกิดอุปสรรคขึ้นในวงศัมนุษย์ชาติ ทำให้มนุษย์ชาติเกิดตั้งป้อมล้อมวงศ์ฝ่ายใดก็ฝ่ายนั้นจะร่วมกันมิได้

^๑ เข้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณทิตแห่งมิลินทร หน้า ๔๓๗

ความที่ร่วมกันไม่ได้ในเมื่อความจริงจะต้องร่วมกัน ทำให้ขาดความเกื้อกูลกัน ขาดความ
ไม่ตรีต่อกัน ต่อจากนี้ไปจะมีอะไรที่เป็นผลสนองความไม่ปรองดองกันนั้นสิ เมื่อความ
ไม่ปรองดองกันมีขึ้น ความวิวาทบาดหมางก็ตามมา การทะเลาะชกต่อยตีรันฟันแทง
ก็เกิด กล่าวให้สั้นความที่มนุษย์ชาติเหยียดหยามกันด้วยความกระด้างดื้อถือตัวถือตน
นั้นเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ต้องทะเลาะกัน นี่เป็นต้นเค้าประการหนึ่งในการประหัต
ประหารกันของมนุษยชาติ"^๑

ข้อความดังกล่าวสอนให้รู้ว่าการยึดมั่นถือมั่นของมนุษย์เป็นต้นเหตุก่อให้เกิดความแบ่งชั้น
วรรณะกันของมนุษย์ในสังคม ก่อให้เกิดการเหยียดหยามซึ่งตีชิงเด่นกันจนกลายเป็นความทะเลาะ
วิวาทไม่มีความสามัคคีกันทำให้สังคมไม่มีความสุข

ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้รู้จักปล่อยวาง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัส
สอนไว้ว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา ธรรมทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"^๒ ดังในเรื่อง
มหابัณฑิตแห่งมิลินทนคร ตอนที่ ๔๖ "สื่อสารศึก" มโหสถบัณฑิตได้อธิบายให้พราหมณ์อนุเกวัฏ
ฟังถึงปัญหาสังคมที่มาจากความยึดมั่นถือมั่น และแนะนำทางออกของปัญหาที่จะทำให้สังคมอยู่
ด้วยกันอย่างสงบสุข ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัณฑิตรับรอง "ถ้าต่างฝ่ายต่างสำนึกในการจะอันจะทำความสำหรับความอยู่
ร่วมกัน ไม่ยึดมั่นถือมั่นเอาเป็นเหตุเหยียดหยามกัน เรื่องยุ่งเหยิงต่างๆ ก็จะไม่เบาบาง
ลงเป็นอันมาก เปรียบเหมือนอวัยวะในร่างกาย คือ มือและเท้า ต่างมีหน้าที่ มือจับถือ
เท้าเดิน ก็เป็นไปตามพนักงานของอวัยวะ แต่อวัยวะของมนุษย์ไม่ยอมที่จะไม่ถือต่ำ
สูงอยู่นั่นเอง นี่แหละเป็นธรรมดาประการหนึ่งของมนุษย์"^๓

ข้อความดังกล่าวสอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในทิฐิ โดยให้ตั้งอยู่ในหลักของเหตุผล รู้จักทำ
หน้าที่ของตนให้ดี สงเคราะห์ซึ่งกันและกันสร้างความสามัคคีให้เกิดในหมู่คณะ

คำสอนเรื่องความยึดมั่นถือมั่นเป็นคำสอนให้รู้ถึงโทษความทะเลาะบาดหมางกัน ความ
แก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันซึ่งล้วนแต่เกิดจากความยึดมั่นถือมั่น โดยสอนให้รู้จักปล่อยวาง ไม่ควรยึด

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๕) พุทธศาสนสุภาษิต
เล่ม ๑. หน้า ๒๙.

^๓ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). เล่มเดิม หน้า ๓๒๑

มันถื้อมันจนกลายเป็นคนขาดเหตุผล ให้รู้จักละทิ้งความถือตัวเสีย รู้จักตั้งอยู่ในเหตุผล เพราะมนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นสังคมจำเป็นต้องลดละเลิกความมีทิฐิความยึดมั่นถือมั่นทั้งปวง เพื่อสังคมจะได้สงบสุข

๒.๕.๕ ความเชื่อ

เฉลิม มากนวล^๑ กล่าวไว้ว่า คำสอนเรื่องความเชื่อในนิทานชาดกส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการหลอกลวง แต่ปรากฏว่าผู้หลอกลวงมักไม่ประสบความสำเร็จ เพราะผู้ถูกลวงไม่เชื่อ บางเรื่องมักมีการซ่อนกลอย่างแยบคายแสดงให้เห็นการรู้เท่าทัน การแก้กลลวงทำให้นิทานมีการดำเนินเรื่องที่สนุกเสริมสติปัญญา

ผลของการศึกษาวิเคราะห์พบว่า หลักคำสอนเรื่องความเชื่อในเรื่องมหาบัตินิตแห่งมิตินครปรากฏอยู่ในรูปแบบของการใช้กลลวงฝ่ายตรงข้ามเพื่อประโยชน์ของฝ่ายตน ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ กลลวงที่ใช้แล้วประสบผลสำเร็จ และกลลวงที่ใช้แล้วไม่ประสบผลสำเร็จ ดังนี้

๒.๕.๕.๑ การใช้กลลวงที่ประสบผลสำเร็จ หมายถึง การใช้กลลวงให้ฝ่ายตรงข้ามตายใจหลงเชื่อ ผู้ใช้กลลวงนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ตนต้องการ ดังในเรื่องมหาบัตินิตแห่งมิตินคร ตอนที่ ๓๑ “รัชทายาทแห่งปัญจาละ” พระนางสลากเทวีพระมเหสีของเจ้าจุลนีได้ทำการปลงพระชนม์สามีตนเองแล้วกราบบัลลังก์ให้แก่ชายชู้ คือ จัปพิพราหมณ์ แต่พระนางสลากเทวีนั้นได้มีพระราชโอรส ๑ พระองค์ ซึ่งไม่เป็นที่พอใจแก่จัปพิพราหมณ์ด้วยเห็นว่าพระราชโอรสเป็นเด็กที่ฉลาดต่อไปในภายภาคหน้าอาจจะคิดแก้แค้นได้ ดังนั้น เพื่อตัดไฟเสียแต่ต้นลม จัปพิพราหมณ์จึงไม่ต้องการให้พระราชกุมารมีชีวิตอยู่ ฝ่ายพระนางสลากเทวีมีความรักในพระราชโอรสของตน เมื่อได้ทราบเช่นนั้น จึงได้คิดอุบายในการช่วยเหลือพระกุมารจุลนีให้รอดพ้นจากมรณภัย พระนางจึงได้วางอุบายหลอกจัปพิพราหมณ์ โดยให้พระโอรสของพระนางไปอยู่ในโรงครัวกับลูกชายพ่อครัวประจำราชสำนักจนเป็นที่รู้จักกันของคนทั่วไป จากนั้นก็วางแผนให้พ่อครัวพาพระราชโอรสหนี ด้วยวิธีการวางเพลิงห้องครัวแล้วทิ้งกระดุกแพะไว้ เพื่อเป็นกลลวงว่าเป็นกระดุกของพระราชกุมารจากการถูกไฟไหม้ ดังข้อความว่า

ข้ามีเรื่องร้อนใจนัก จัปพิพราหมณ์ต้องการจะฆ่าลูกข้าเสีย เจ้าเท่านั้นจะช่วยให้จุลนีรอดไปได้ เจ้าจงให้ชีวิตแก่ลูกข้าเถิด

พ่อครัวกราบทูลว่า “ข้าแต่แม่เจ้า เป็นความยินดีแก่ข้าพระบาทล้นเกล้าฯ ที่จะถวายความภักดีแด่พระแม่เจ้าในครั้งนี้ แต่ข้าพระบาทจะทำได้อย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า”

^๑ เฉลิม มากนวล. (๒๕๑๗). การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป.

“เรื่องนั้น ข้าคิดไว้ตลอดปอดโปร่งแล้ว” รับสั่งอธิบายว่า “เจ้าจงพาจูลีนี้ ลูกชายของข้าไปนอนที่เรือนเจ้าทุกวัน ตัวเจ้า ลูกของข้า และลูกของเจ้าจงนอนเสียในห้องเครื่องเพื่อมิให้ใครสงสัย ทำอย่างนี้สัก ๒ - ๓ วัน ครั้นเห็นว่าไม่มีใครสงสัยแน่แล้ว เจ้าจงหากระดูกแพะไว้ในที่นอนของเจ้าทั้ง ๓ พอเวลาตีกลองมหาชนหลับกันหมดแล้ว จงจุดไฟเผาห้องเครื่องเสียแล้วอย่าให้ใครรู้ จงพาลูกของข้าและลูกของเจ้าออกทางประตูเล็กไปนอกแคว้น แต่อย่าพูดให้ใครรู้ว่าลูกของข้าเป็นพระราชโอรส จงเลี้ยงดูลูกของข้าเหมือนลูกของเจ้าเพียงเท่านี้แหละ” ... กราบทูลปฏิญาณ “อุบายของแม่เจ้าแยบคายดี นักพระพุทธรเจ้าข้า ข้าพระบาทจะปฏิบัติตามทุกประการ” ...

ใครๆ ก็พูดกันเป็นเสียงเดียวกันว่า “โอ้ น่าสมเพชนัก พ่อครัว จูลีราชกุมาร และธนูกลศึกถูกไฟคลอกตายเสียแล้ว โธ่สงสารนัก”

พระนางสลากเทวีทรงทราบประพาดเหตุแล้วก็บอกแก่พราหมณ์ “เทพเจ้าของฉันทาความปรารถนาของท่านถึงที่สุดแล้ว แต่ไปท่านจงหมดความระแวงเถิด พ่อครัว จูลี และธนูกลศึกถูกไฟคลอกตายเสียแล้ว เมื่อไฟไหม้ห้องเครื่องนั่นเอง” พร้อมกันนั้น พระนางก็แสดงกระดูกแพะที่ไหม้อยู่ในไฟให้พราหมณ์ดู “นี่อย่างไรเล่า กระดูกของพวกนั้น” แล้วให้เอาไปทิ้งเสีย จัปพิพราหมณ์รำเรงยินดีนัก^๑

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ฉลาดในอุบายของพระนางสลากเทวี ที่สามารถคิดหาวิธีการช่วยเหลือพระโอรสของพระนางให้รอดพ้นจากมรณภัยได้สำเร็จ โดยการใช้กลวงให้ จัปพิพราหมณ์ตายใจ การปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะว่าน่าจะเป็นไปได้ของ จัปพิพราหมณ์ ทำให้ตนเองถูกหลอกหลงเชื่ออย่างสนิทใจ

ในตอนที่ ๓๓ “อิริราชจูลี” หลังจากที่พระนางสลากเทวีกราบบังลังก์ให้ชายชู้ คือ จัปพิพราหมณ์ ในกาลต่อมาพระนางสลากเทวีประสูติพระราชโอรสของพระเจ้ามหาจูลี พระนามว่า “ดิชฌินกุมาร” แต่ฝ่าย จัปพิพราหมณ์ เข้าใจผิดคิดว่าเป็นบุตรที่เกิดกับตนจึงเลี้ยงดูพระกุมารเป็นอย่างดี เมื่อพระกุมารเจริญวัยและได้ทราบความจริงเกี่ยวกับของ จัปพิพราหมณ์ว่าไม่ใช่พระชนกของพระองค์ พร้อมทั้งได้ทราบความชั่วช้าของพราหมณ์จากอำมาตย์ผู้ใหญ่คนหนึ่งที่ยังจงรักภักดีต่อพระมหาจูลี พระราชกุมารจึงวางแผนสังหาร จัปพิพราหมณ์ โดยให้อำมาตย์ของพระองค์ทำเป็นทะเลาะกันเรื่องพระแสงขรรค์ที่ จัปพิพราหมณ์เคยให้แก่พระองค์ เมื่อเป็นไปตามแผนแล้ว พระองค์จึงรับสั่งให้ทหารนำพระขรรค์แสงมาให้พราหมณ์ดู ขณะที่ท่านพราหมณ์ก้มศีรษะน้อมเข้า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๓๖

มาจะพิจารณาดู พระราชกุมารดิชนีจึงฉวยโอกาสใช้พระขรรค์แสงตัดศีรษะฉัพภพราหมณ์ขาดตายทันที ดังข้อความว่า

“เจ้าเป็นผู้เอยก่อนซึ่งคำหยาบประกาศตนว่ามีสันดานอย่างไร นั้นเลวลงไปชั้นหนึ่งแล้ว มิหนำซ้ำแสดงเหตุเพื่อยืนยันว่าเราเป็นคนถ้อยทรลักษณ์ เพราะไม่เชื่อถ้อยคำของเจ้า เหตุที่แสดงนั้นกดตนลงให้เห็นโง่เขลาหนักลงไปอีกอ้างถึงวินัยแห่งอารยชนด้วยการเชื่อคนอื่นและลงท้ายด้วยธรรมดาผิดอย่างร้ายกาจ ข้าจะบอกให้ธรรมดาของอารยชนนั้นมีใช้เชื่องมลายไปตามคำบอกเล่าของคนอื่น นอกจากจะพิสูจน์ได้ด้วยปรีชาแห่งตนดังนี่ตอกระ” ... เสียงทะเลาะของมหาดเล็กทั้งสองได้ยินไปถึงท้องพระโรง

ดิชนีราชกุมารจึงมีดำรัสใช้ให้ราชบุรุษผู้หนึ่งไปดูเหตุการณ์ว่า “นั่นเขาทะเลาะกันเรื่องอะไร”

ราชบุรุษออกไปดูซักถามทราบความตลอดแล้วก็นำความกราบทูลพระราชกุมารตามเรื่องราวที่ตนรู้ ขณะนั้น ฉัพภพราหมณ์ได้ยินราชบุรุษทูลพระราชกุมารถึงเรื่องราวนั้นก็ถามว่า “นั่นเรื่องอะไรกันพ่อดิชนี”

พระราชกุมารเห็นสมควรจะแจ้งกราบทูลว่า “พระแสงขรรค์ที่โปรดพระราชทานข้าพระพุทธเจ้านั้น มีผู้อ้างว่าเป็นของตนพระพุทธเจ้าข้า”

“อะ เจ้าพูดอะไร” ฉัพภพราหมณ์กล่าว “มีเยี่ยงอย่างที่ไหน ที่เราจะเอาของคนอื่นมาให้เจ้า ไปเอามาดูทีหรือว่า ข้าจำของข้าได้”

ดิชนีราชกุมารไม่รอช้ารีบให้คนเชิญพระขรรค์มาให้พลางชักออกจากฝักแล้วถือเข้าไปใกล้เป็นที่จะให้ฉัพภพราหมณ์ดู พอเห็นฉัพภพราหมณ์ก้มศีรษะลงมาเพื่อจะดูให้แน่นอน เป็นการให้โอกาสอันงาม พระราชกุมารมิได้ทรงรอรับฉวยโอกาสนั้นตัดหัวฉัพภพราหมณ์ฉับเดียวขาด ! หล่นกลิ้งแทบพระบาทนั่นเอง ทรรฆแห่งบัลลังก์ปัญจาจนครถึงอวสานด้วยคมพระขรรค์ของตน^๑

ข้อความดังกล่าว สอนให้รู้จักใช้สติปัญญาพิจารณาให้รอบครอบถี่ถ้วนก่อนแล้ว หากสมเหตุสมผลจึงควรเชื่อ และแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนโง่ของพราหมณ์ที่ไม่ทันระวังภัย นี้กว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเช่นนั้นจริงจึงหลงกลของพระราชกุมารดิชนีมนตรี้

ในตอนที่ ๔๓ “การปิดล้อม” ในการทำสงครามระหว่างฝ่ายเมืองปัญจาจนครกับฝ่ายเมืองมิลานคร ฝ่ายปัญจาจนครยกกองทัพมาเพื่อยึดเอาเมืองมิลานครแต่ไม่สามารถยึดได้จึงปิดล้อม

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตติดแห่งมิลานคร หน้า ๒๕๐.

เมืองมิติลานครเอาไว้และทำการปิดกั้นคลองส่งน้ำที่ไหลเข้าไปในเมือง ด้วยหวังว่าชาวเมืองจะขาดน้ำใช้บริโภค มโหสถบัณฑิตใช้ปัญญาแก้ไขปัญหานี้เฉพาะหน้าโดยให้ทหารถอนเอาสายบัวที่มีความยาวประมาณ ๖๐ ศอก แสดงแก่ฝ่ายศัตรู ผลที่ได้รับ คือ ทำให้ศัตรูหลงเชื่อว่ามีสระน้ำใหญ่เพราะเห็นสายบัวยาวมาก จึงล้มเลิกแผนการปิดคลองส่งน้ำ โดยให้ทำการปิดล้อมประตูเข้าออกให้หมด ด้วยหวังว่าฝ่ายมิติลานครจะหมดเสบียง คือ ข้าวปลาอาหาร แต่มโหสถบัณฑิตรู้ทันให้ทหารโกยเลนขึ้นไปบนกำแพงเมืองแล้วปลูกข้าวบนกำแพง ไม่นานข้าวก็งอกงาม ทำให้ศัตรูหลงเชื่อว่ามีเมืองมิติลานครมีข้าวปลาอาหารมากเกินที่จะปิดล้อมให้อดตาย จึงล้มเลิกแผนการ และทำการปิดเส้นทางออกไปนอกพระนครไม่ให้ชาวเมืองมิติลานครออกไปหาฟืน เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิง มโหสถบัณฑิตแก้ปัญหานี้เฉพาะหน้าโดยการให้ทหารขนฟืนไปกองบนกำแพง ทำให้ศัตรูตายใจคิดว่าเมืองมิติลานครมีฟืนที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงมาก จึงล้มเลิกแผนการปิดล้อมเมือง ดังข้อความว่า

“เมื่อมิติลามีข้าวเปลือกมากมายจะล้อมเอามิได้ด้วยวิธีจะให้อดข้าวเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าข้าวจะเป็นอาหารได้ต้องใช้ฟืนหุงต้ม เราล้อมให้ขาดฟืนก็เห็นจะยึดเอาได้ เพราะใครจะกินข้าวสารได้ เพราะธรรมดาบ้านเมืองย่อมมีฟืนอยู่ภายนอกเป็นแดนถูกกักถูกล้อมเข้าก็คงขาดลงในไม่ช้าพระพุทธเจ้าข้า”

“ก็แบายคดี ฉันเห็นด้วย” รับสั่งด้วยดีพระหฤทัยพลางมีพระบรมราชโองการสั่งแม่ทัพนายกองให้กวาดขนมิให้ชาวเมืองออกหาฟืนได้

พอรุ่งขึ้นบนสันกำแพงก็กองมูลไปด้วยกองฟืน บนข้าวกล้ามีแต่กองฟืนตลอดไปมากมายสุดจะนับประมาณ พวกทหารมิติลาก็พากันพูดเยาะเย้ยทหารของพระเจ้าอริราชจุลนี “ท่านทั้งหลายเอ๋ย ถ้าพวกท่านอดอยากหิวโหย จงเอาฟืนเหล่านั้นไปหุงข้าวต้มแกงกินเถิด” พูดแล้วก็ขว้างดินฟืนเหล่านั้นออกไปให้ แม้พระเจ้าอริราชจุลนีได้ทอดพระเนตรเหตุการณ์นั้นด้วยพระองค์เอง จึงมีพระดำรัสถามในที่ประชุมกองบัญชาการถึงเรื่องราวนั้นว่า “นี่มันเรื่องอะไรกัน” ...

“ขอเดชะ ... ข้าพระพุทธเจ้าได้ยินได้ฟังมาว่ามโหสถบัณฑิตคิดเห็นภัยในอนาคต จึงให้ขนฟืนมาเก็บรวบรวมไว้ในบ้านเมือง ให้กองไว้ที่หลังเรือนของท่านผู้มีสกุลในมิติลาทันทีทุกแห่ง คนทั้งเมืองมิติลารวมกันใช้ฟืนเหล่านั้นแม้ตั้ง ๑๐๐ ปี ก็ไม่หมด ฟืนที่ขนขึ้นกองบนกำแพงนี้เห็นด้วยเกล้าฯ เป็นสิ่งที่เหลือใช้” ... พระเจ้าอริราชจุลนีทรงสดับแล้วเกิดความท้อพระหฤทัยตรัสกับท่านที่ปรึกษาว่า “ท่านอาจารย์ เอ้อ - พวกเราไม่สามารถอีกนั่นแหละที่จะล้อมยึดเอามิติลาด้วยทำให้ขาดฟืน ต้องเลิกอุบายนี้เสียอีกแล้ว”^๑

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิติลานคร หน้า ๓๐๐

ข้อความดังกล่าว แสดงให้รู้ว่าพระเจ้าอริราชจุลนีได้หลงเชื่อกลลวงของมโหสถบัณฑิต เพราะเห็นเหตุการณ์ที่น่าจะเป็นไปได้จึงต้องล้มเลิกแผนการที่วางไว้ ทำให้ไม่สามารถเอาชนะฝ่ายมิติลานครได้ และเป็นการแสดงให้เห็นถึงปัญญาของมโหสถบัณฑิตในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้สำเร็จลุล่วงไปได้ทุกประการ

ในตอนที ๔๗ - ๔๘ “อุบายขั้นที่ ๑ - ๔”^๑ กลลวงให้ศัตรูตายใจโดยการใช้แผนซ้อนแผน พระเจ้าจุลนีแห่งเมืองปัญจาลนครทำสงครามกับฝ่ายมิติลานคร โดยรับสั่งให้ทหารปิดล้อมเมืองมิติลานครไว้ ฝ่ายเมืองมิติลานครบัญชาการรบโดยมโหสถบัณฑิต ซึ่งรู้ทันความคิดของฝ่ายข้าศึก จึงได้ทำกลลวงต่างๆ โดยอาศัยจุดอ่อนของคู่ต่อสู้ วิธีสุดท้ายได้ส่งพราหมณ์อนุเกวฏ์ไปเป็นไส้ศึก ทำลายขวัญกำลังใจของทหาร โดยพราหมณ์อนุเกวฏ์ยอมให้โบยหลังและทำที่เป็นทะเลาะเบาะแว้งกับมโหสถบัณฑิต จนถูกขับไล่ออกจากพระนครไปขอพึ่งพาบารมีของพระเจ้าจุลนี และได้ถูกพระเจ้าจุลนีชักถาม จึงได้อ้างหลักเหตุผลโดยแสดงความเห็นด้วยกับความคิดของพระเจ้าจุลนีที่ควรจรวมนแผ่นดินเป็นประเทศเดียว เป็นการยินยอมข้าศึกต่อหน้าทำให้พระเจ้าจุลนีตายใจคล้อยตามเหตุผล นอกจากนี้ยังได้แกล้งใส่ร้ายว่ามโหสถเป็นคนที่มีความมากอาศัยพรรคพวกใช้อำนาจตามอำเภอใจ ใช้อำนาจปกปิดความชั่วของตนเพื่อให้คนอื่น ๆ เห็นว่าตนเป็นคนดี ทำให้พระเจ้าจุลนีหลงเชื่อ และสุดท้ายพราหมณ์อนุเกวฏ์ก็ได้ทำลายแผนการยึดเมืองมิติลานครของพระเจ้าจุลนีได้สำเร็จทำให้ฝ่ายปัญจาลนครพ่ายแพ้กลับไป

๒.๕.๕.๒ การใช้กลลวงที่ไม่ประสบผลสำเร็จ เป็นการใช้กลลวงเพื่อผลประโยชน์ของตน แต่กลับถูกฝ่ายตรงกันข้ามรู้ทันซ้อนแผนกลลวง ทำให้การใช้กลลวงนั้นไม่ประสบผลดังที่ตั้งใจไว้ ดังในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร ตอนที่ “๕๑ - ๖๘”^๒ หลังจากที่ฝ่ายปัญจาลนครพ่ายแพ้สงครามแก่เมืองมิติลานคร เวลาผ่านไป ๑ ปี อำมาตย์เกวฏ์ของพระเจ้าจุลนีผู้ครองเมืองปัญจาลนครจึงได้คิดแผนการขึ้นอีกในการที่จะแก้แค้นฝ่ายมิติลานคร จึงได้กราบทูลแผนการของตนแด่พระเจ้าอริราชจุลนีและทรงเห็นด้วยกับแผนการ โดยจะใช้เหยื่อล่อศัตรูให้เข้ามาหาฝ่ายตน เพราะเห็นจุดอ่อนของพระเจ้าวิเทหราชทรงมีพระมเหสีที่ไม่สามารถให้กำเนิดพระโอรสได้ จึงคิดใช้พระราชธิดาของพระเจ้าอริราชจุลนีเป็นกลลวง ด้วยวิธีขอเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองมิติลานคร และจะยกพระราชธิดาให้พระเจ้าวิเทหราชพร้อมทั้งเชิญเสด็จไปสู่เมืองปัญจาลนคร เมื่อเริ่มดำเนินการตามไปแผนการทำให้ฝ่ายพระเจ้าวิเทหราชหลงเชื่อ แต่มโหสถบัณฑิตรู้เท่าทันแผนการด้วยการส่งนกมาถูระไปสืบข่าวจากนกสาลิกาของพระเจ้าอริราชจุลนีที่เมืองปัญจาลนคร และรู้ความจริงทั้งหมด มโหสถบัณฑิตจึงคิดซ้อนแผนการหลอกให้ฝ่ายศัตรูตายใจ พร้อมกันนี้ก็คิดหาวิธีการเพื่อช่วยเหลือพระราชธิดาของตน โดยขออนุญาตพระราชธิดาของตนเพื่อเดินทางไปยังกรุงปัญจาลนคร

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิติลานคร. หน้า ๓๒๙-๓๔๖

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๖๐ - ๔๕๐.

ด้วยการอ้างเหตุผลว่าจะไปเตรียมการรับเสด็จ เมื่อไปถึงปัญจาลนครก็ได้ดำเนินการตามแผนของตนซ่อนกลลอบให้พระเจ้าอริราชจุลนีตายใจ โดยขออนุญาตสร้างพระราชวังไว้เป็นที่ประทับแต่พระราชชาของตน และมีให้ฝ่ายปัญจาลนครเข้าไปจุนจ้านในการสร้างเมือง โดยอ้างว่าเป็นการป้องกันการทะเลาะวิวาทกัน เพราะประชาชนของทั้งสองเมืองเคยทะเลาะกันมาก่อน แต่ในความจริงแล้วเป็นการไม่ให้ฝ่ายปัญจาลนครล่วงรู้แผนการของตน เมื่อพระเจ้าอริราชจุลนีหลงเชื่อคิดว่าฝ่ายมโหสถบัณฑิตหลงกลฝานตนแล้วจึงอนุญาต มโหสถบัณฑิตจึงได้ขอสร้างพระราชวังอยู่นอกเมืองติดแม่น้ำและได้ให้ทหารของตนขุดอุโมงค์เป็นทางลับจร ๒ เส้นทาง คือ ทางหนึ่งไปโผล่ที่ริมแม่น้ำซึ่งจะใช้เป็นทางลับหลบหนี และอีกเส้นทางหนึ่งให้ขุดมุ่งตรงไปสู่พระราชวังของพระเจ้าอริราชจุลนี

เมื่อมโหสถบัณฑิตดำเนินการตามแผนการของตนเสร็จสิ้น จึงทูลให้พระราชชาของตนเสด็จไปสู่ปัญจาลนคร และส่งทหารไปกราบทูลให้พระเจ้าอริราชจุลนีทราบ พระเจ้าอริราชจุลนีทรงเห็นว่าศัตรูหลงกลฝ่ายตนจึงยกทัพใหญ่มาล้อมเมืองใหม่ที่พระเจ้าวิเทหราชประทับอยู่ด้วยหวังจะฆ่าให้ตายเสียให้หมด แต่ในขณะเดียวกัน มโหสถบัณฑิตก็ส่งทหารไปทางอุโมงค์ให้คุ้มตัวพระชนนีพระมเหสี พระราชโอรส และพระราชธิดาของพระเจ้าอริราชจุลนีมาไว้เป็นตัวประกัน และได้ส่งกลับไปยังเมืองมิลานนครพร้อมกับพระราชชาของตน เมื่อถึงเวลาทำการรบ พระเจ้าอริราชจุลนีได้ทราบความจริงทั้งหมด จึงไม่อาจทำอันตรายแก่มโหสถบัณฑิตได้ และพร้อมกันนี้พระองค์ก็ทรงเลื่อมใสยอมรับในความฉลาดของมโหสถบัณฑิตและได้กลับเนื้อกลับตัวเป็นคนใหม่ โดยให้ปฏิญญาว่าจะไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับใครอีก การใช้กลลวงของฝ่ายปัญจาลนครจึงไม่ประสบความสำเร็จ เพราะฝ่ายมโหสถบัณฑิตไม่หลงเชื่อและได้ใช้ปฏิญญาแก้ไขเปลี่ยนวิกฤติให้เป็นโอกาสโดยใช้กลลวงแผนซ่อนแผนให้ศัตรูตายใจ จนเป็นเหตุให้ฝ่ายตนได้รับชัยชนะเหนือพระเจ้าอริราชจุลนี

คำสอนเรื่องความเชื่อ เป็นคำสอนให้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาให้รอบคอบก่อนที่จะเชื่อในเรื่องนั้นๆ ให้ใช้ปัญญาเป็นตัวกำหนดควบคุมความเชื่อไว้เสมอ เพราะหากคนเราใช้ความเชื่อเป็นตัวกำหนดแนวทางดำเนินชีวิตแล้วกระทำกิจการนั้นๆ ลงไป ก็จะไม่ประสบความสำเร็จและมักจะกลายเป็นความมงายหรือแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนโง่ของตนเสมอ ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อในเรื่องต่างๆ จะเป็นความเชื่อที่ถูกต้องแท้จริงได้ก็ต่อเมื่อมีปัญญาเป็นตัวกำกับเท่านั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ใช้ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาส่องทางแล้วจึงใช้ศรัทธาหรือความเชื่อเป็นเครื่องสนับสนุนส่งเสริม เพื่อให้การกระทำนั้นๆ เป็นไปด้วยความถูกต้องและประสบความสำเร็จ

สรุป ผลจากการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมไว้ ๕ หมวด ได้แก่

๒.๑ พุทธธรรมด้านปัญญา ซึ่งเป็นแก่นของวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร เป็นการแสดงให้รู้จักปัญญา ๓ ด้าน คือ

๒.๑.๑ บ่อเกิดของปัญญา เป็นคำสอนให้รู้ถึงวิธีการเสริมสร้างปัญญาให้เกิดแก่ตนเอง อันได้แก่ ปัญญาอันเกิดจากการคิด ปัญญาอันเกิดจากการฟังหรือศึกษาเล่าเรียน และปัญญาอันเกิดจากการลงมือปฏิบัติหรือทดลองจนเกิดผลสำเร็จ

๒.๑.๒ ประเภทของปัญญา เป็นการแสดงให้เห็นถึงประเภทของปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งได้แบ่งประเภทของปัญญาไว้หลายลักษณะด้วยกัน คือ ปัญญาแบ่งตามระดับความรู้ได้ ๒ ประเภท ได้แก่ โลเกียปัญญา และโลกุตตรปัญญา ซึ่งในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนิพนธ์ปรากฏเฉพาะโลเกียปัญญานั้น ปัญญาแบ่งตามลักษณะได้ ๒ ประเภท ได้แก่ สหชาติปัญญาหรือปัญญาที่ติดตัวมาแต่กำเนิด และโยคปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการประกอบหรือแสวงหาใส่ตัว ปัญญาแบ่งตามลักษณะของเหตุที่รู้ได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ความฉลาดในความเจริญและเหตุแห่งความเจริญ ความฉลาดในความเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อม และความฉลาดในอุปายและรอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จประโยชน์ ปัญญาแบ่งตามลักษณะของความรู้ที่แตกฉานได้ ๔ ประเภท คือ ความฉลาดในเหตุ ความฉลาดในผล ความฉลาดในด้านภาษา และความฉลาดในการมีปฏิภาณไหวพริบดี ซึ่งลักษณะของปัญญาดังกล่าวล้วนเป็นสิ่งจำเป็นในการนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตของทุกคน

๒.๑.๓ ประโยชน์ของปัญญา ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัญญาว่ามีประโยชน์ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ การที่มนุษย์จะรู้อะไรถูกอะไรผิดก็ต้องอาศัยปัญญา เมื่อเกิดปัญหาก็ต้องอาศัยปัญญาในการแก้ไขปัญหาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ปัญญาจึงเปรียบเหมือนแสงสว่างส่องทางนำพาชีวิตมนุษย์ให้ประสบความสุขความเจริญรุ่งเรือง ดังมีพระพุทธพจน์รับรองว่า "การได้ปัญญาทำให้ประสบความสุข"

๒.๒ พุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง ซึ่งเป็นหลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครองหรือผู้บริหารงาน ซึ่งจำแนกเป็น ๔ ประเด็น

๒.๒.๑ คุณสมบัติของนักปกครอง เป็นคำสอนให้รู้ถึงคุณสมบัติของนักปกครองว่าต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ นักปกครองต้องเป็นบัณฑิตมีปัญญารอบรู้ คิดดี พูดดี และทำดี เป็นผู้ฉลาดในการบริหารงาน คือ รู้จักจัดสรรงานให้เหมาะสมแก่ความรู้ความสามารถของผู้ร่วมงาน และเป็นผู้รู้เท่าทันเหตุการณ์ มีวิสัยทัศน์ดี

๒.๒.๒ หลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครอง คือ หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่ การสละทรัพย์บำรุงช่วยเหลือประชาชน ความประพฤติเรียบร้อยดีงาม ความเสียสละ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส รู้จักระยับยั้งชั่งใจ ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียนกดขี่ข่มเหง ความอดทนอดกลั้น และความไม่คลาดเคลื่อนจากครรลองครองธรรม หลักทศพิธราชธรรมดังกล่าวถือเป็นหลักปฏิบัติของนักปกครองที่จะช่วยสนับสนุนให้การปกครองหรือการปฏิบัติหน้าที่ของตนเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและความเจริญรุ่งเรืองของสังคม

๒.๒.๓ หลักการบริหารงาน เป็นคำสอนให้นักปกครองละเว้นการบริหารงานตามอำเภอใจ หรือที่เรียกว่า อัตตาริไพบย โดยสอนให้ยึดหลักการบริหารงานแบบธรรมาธิปไตย คือ ยึดถือความถูกต้องชอบธรรมเป็นเกณฑ์

๒.๒.๔ หลักบริหารงานที่ควรละเว้น เป็นคำสอนให้นักปกครองละเว้นสิ่งที่เป็นโทษ อันจะก่อให้เกิดความเสื่อมเสียมาสู่ตนเองและสังคม โดยสอนให้ละเว้นความลำเอียงหรืออคติต่างๆ และสอนให้รู้จักชำระจิตของตนจากมลทินทั้ง ๙ ประการ อันได้แก่ ความโกรธ ความลบหลู่ บุญคุณผู้อื่น ความอิจฉาริษยา ความตระหนี่ ความเป็นคนมีมารยา ความเป็นคนโอ้อวด หลอกลวง การพูดปดโกหกหลอกลวง ความปรารถนาในสิ่งมิชอบ และความเห็นผิดเป็นชอบ ซึ่งมลทินทั้ง ๙ ประการนี้เป็นคำสอนให้นักปกครองละเว้น เพื่อตนเองจะได้บริหารงานให้เป็นไป ด้วยความสุจริตและชอบธรรมอันจะเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญแก่สังคม

๒.๓ พุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม เป็นหลักคำสอนสำหรับมนุษย์ผู้อยู่ร่วมกันในสังคมพึงปฏิบัติ อันประกอบไปด้วยหลักคำสอน ๔ ประการ คือ หลักจริยธรรมเบื้องต้น อันได้แก่ เบญจศีลเบญจธรรม หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือน หลักการใช้จ่ายทรัพย์ คำสอนเรื่องกรรม คำสอนเรื่องความโลภ คำสอนเรื่องความเพียร คำสอนเรื่องการคบมิตร คำสอนเรื่องภรรยาที่ดี และคำสอนเรื่องความสามัคคี

๒.๔ พุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าของชีวิต เป็นคำสอนเพื่อสนับสนุนการดำรงชีพให้ประสบแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้า ได้แก่ หลักคำสอน ๑๔ ประการ คือ คำสอนเรื่องการไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ความเป็นผู้มีบุญกระทำไว้ในกาลก่อน การตั้งตนไว้ชอบ การมีศีลปวิทยา การมีวินัย การเลี้ยงดูบุตรธิดา การบำเพ็ญทาน ความไม่ประมาท ความสันโดษ ความกตัญญู การพบปะสมณะ และความเป็นคนมีจิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ

๒.๕ พุทธธรรมด้านธรรมชาติ เป็นหลักคำสอนว่าด้วยความจริงตามธรรมชาติ เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทันและความเข้าใจในธรรมชาติ ได้แก่ หลักคำสอน ๕ ประการ คือ คำสอนเรื่องความรัก กฎธรรมชาติ ดัชนีหา ความยึดมั่นถือมั่น และคำสอนเรื่องความเชื่อ

หลักพุทธธรรมดังที่กล่าวมาทั้งหมด ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทราชนครนี้ ล้วนเป็นหลักคำสอนสำหรับปฏิบัติในการดำรงชีวิตที่อิงตามวิสัยของปุถุชน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคม

บทที่ ๓

วิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร

การวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ผู้วิจัยจะใช้หลักกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ โดยจะนำเสนอกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าก่อน จากนั้นจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ กลวิธีนำเสนอหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร เป็นลำดับ

๓.๑ กลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า

กลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า หมายถึง ศิลปะในการสอนหรืออธิบายต่างๆ ที่นำมาใช้ประกอบการสอนเพื่อช่วยให้เนื้อหาคำสอนปรากฏชัดเจน ทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่ายและเห็นความสำคัญของหลักคำสอนอันจะเป็นแรงจูงใจในการเรียนรู้ของผู้ฟัง ซึ่งเรียกว่า “กลวิธี” หรือ “เทคนิคในการสอน”

พระธรรมปิฎก^๑ กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีการสอน ๑๐ วิธี ดังนี้

๓.๑.๑ การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ

๓.๑.๒ การเปรียบเทียบด้วยอุปมาอุปไมย

๓.๑.๓ การใช้อุปกรณ์การสอน

๓.๑.๔ การทำเป็นตัวอย่าง

๓.๑.๕ การเล่นภาษา

๓.๑.๖ การปฏิบัติเป็นรายบุคคล

๓.๑.๗ การรู้จักจังหวะและโอกาส

๓.๑.๘ การยืดหยุ่นในวิธีการสอน

๓.๑.๙ การลงโทษและให้รางวัล

๓.๑.๑๐ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

กลวิธีการสอนหรือเทคนิคการสอนทั้ง ๑๐ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตราบเท้าเข้าสู่พระปรินิพพาน ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

---

^๑ พระธรรมปิฎก. (๒๕๔๔). พุทธวิธีในการสอน. หน้า ๕๑- ๖๓.

๓.๑.๑ การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ

๓.๑.๑.๑ การยกอุทาหรณ์ เป็นการยกเหตุการณ์ในอดีตมาเทียบเคียงกับสิ่งที่ผู้ฟังสนใจแล้วโยงไปสู่การสอนในเรื่องนั้นๆ เพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แนวทางและแบบอย่างในการปฏิบัติตามทางที่ถูกต้อง ดังที่ นเรศมณฑ์ เพชรนาจักร^๑ ได้กล่าวไว้ว่า การที่พระพุทธเจ้าสอนโดยการยกเรื่องราวของบุคคลในอดีตมาแสดงแก่ผู้ฟังนั้น เป็นการสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับรู้และถือเอาเป็นแบบอย่าง เพื่อละสิ่งที่ไม่ดี บำเพ็ญสิ่งที่ถูกต้อง ดังในพระไตรปิฎก ฎุทนต์สูตร^๒ พราหมณ์ ฎุทนต์ผู้ปกครองบ้านขามุตต์ในมคธชนบท ได้เตรียมการบูชายัญญเรียกว่า “มหายัญญ” โดยเตรียมโคตัวผู้ ลูกโคตัวผู้ โคตัวเมีย ลูกโคตัวเมีย แพะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว ผูกไว้ที่หลักเพื่อรอการบูชายัญญ พราหมณ์ต้องการทราบถึงยัญญสมบัติ คือ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการบูชายัญญว่าเป็นอย่างไร จึงต้องการเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถาม เพราะทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าทราบยัญญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริวาร ๑๖ เมื่อได้เข้าเฝ้าจึงได้กราบทูลถาม

พระพุทธองค์ทรงยกเหตุการณ์ในอดีตขึ้นมาเล่าว่า “เรื่องเคยมีมาแล้ว พระเจ้าวิจิตรราชเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มากได้เกิดปริวิตกว่าเราได้ครอบครองสมบัติมนุษย์อย่างไพบูรณ์แล้ว ได้ชำระการปกครองดินแดนมากมาย ถ้ากระไรเราพึงบูชามหายัญญที่เป็นประโยชน์และความสุขแก่เราตลอดกาลแล้วพระพุทธองค์ทรงยกการบูชายัญญของพระเจ้าวิจิตรราชโดยละเอียดและสรุปว่า ในการบูชายัญญครั้งนั้นไม่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุนัข และสัตว์นานาชนิด ยัญญนี้สำเร็จแล้วด้วยเนยใส น้ำมัน เนยข้น เปรียง และน้ำอ้อยเท่านั้น พราหมณ์ ฎุทนต์ถามถึงยัญญที่มีผลมากกว่าครั้งนั้นอีกว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญก็ยัญญอย่างอื่นซึ่งใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลมากมีอานิสงส์มากกว่ายัญญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีบริวาร ๑๖ นี้มีอยู่หรือ”

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงยัญญที่มีอานิสงส์สูงยิ่งๆ ขึ้นไป คือ การรักษาศีล และการปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา ในที่สุด พราหมณ์ ฎุทนต์เกิดความเลื่อมใสและขอทราบแนวทางปฏิบัตินั้น เพื่อจะได้แนะนำไปประพฤติปฏิบัติ พระพุทธองค์จึงได้แสดงธรรมอันเป็นแนวทางปฏิบัติแก่เขา

๓.๑.๑.๒ การเล่านิทานประกอบ พระพุทธเจ้าทรงเล่านิทานประกอบการแสดงธรรมแก่เหล่าพุทธบริษัท จะเห็นได้จากนิทานชาดกต่างๆ ที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธองค์บ้าง

^๑ นเรศมณฑ์ เพชรนาจักร (๒๕๔๓). การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และวิธีการสอนในโคลงโลกนิติ หน้า ๑๕๘

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๘ ฎุทนต์สูตร ที่มณีกาย สีสันธรรม. หน้า ๑๙๑-๒๑๖.

ที่เป็นอดีตชาติของสาวกบ้าง หรือแม้กระทั่งนิทานที่ทรงผูกเรื่องขึ้นเองเพื่อใช้ประกอบการสอน ดังในพระไตรปิฎก^๑ พระพุทธเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องความส่ำรวมและความไม่ส่ำรวม ทรงเล่านิทานประกอบการสอนว่า ครั้งหนึ่งมีนายพรานจับสัตว์ได้ ๖ ชนิด ซึ่งมีวิสัยต่างกันมี โจรต่างกัน คือ งู จระเข้ นก สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก และลิง โดยใช้เชือกเหนียวแน่นมัดผูก รวมกันไว้ เมื่อปล่อยทิ้งไว้ สัตว์ทั้งหลายย่อมกระเสือกกระสนไปยังที่อยู่ของตน งูจะเลื้อยเข้าจอม ปลูก จระเข้จะคลานลงแม่น้ำ นกจะบินขึ้นสู่อากาศ สุนัขบ้านจะวิ่งเข้าบ้าน สุนัขจิ้งจอกจะวิ่ง กลับเข้าป่าและลิงก็จะกลับเข้าป่า จึงเกิดการดิ้งดันกันขึ้น สัตว์ตัวที่มีกำลังมากที่สุดก็ สามารถดิ้งสัตว์ตัวอื่นๆ ติดตามตนไปสู่ที่อยู่ของตนได้ในที่สุด ภิกษุทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งไม่ได้อบรม ไม่ได้กระทำใ้มากซึ่งกายคตาสติ จักขุยอมจุดภิกษุรูปนั้นไปในรูป อันเป็นที่พึงพอใจ หูยอมจุดภิกษุรูปนั้นไปในเสียงเป็นที่พอใจ จมูกยอมจุดภิกษุรูปนั้นไปในกลิ่น ที่ชอบใจ ลิ้นยอมจุดภิกษุรูปนั้นไปในรสอันเป็นที่พอใจ กายยอมจุดภิกษุรูปนั้นไปในสัมผัสอันน่า พึงพอใจ ใจยอมจุดภิกษุรูปนั้นไปในอารมณ์อันน่าพอใจ ภิกษุทั้งหลายอาการไม่ส่ำรวมระว่างก็มี อาการเช่นนั้น

๓.๑.๒ การเปรียบเทียบด้วยอุปมาอุปไมย คำอุปมาอุปไมยช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจ ยากปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่าย โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายเปรียบเทียบสิ่ง ที่เป็นนามธรรมให้เข้าใจและเห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม ดังในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงตรัส สอนภิกษุทั้งหลาย โดยเปรียบเทียบภูเขาศิลาล้วนกับสภาพจิตใจของบัณฑิตที่มีลักษณะเหมือนกัน คือ ความมั่นคง หนักแน่น ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งที่บ ย่อมไม่หวั่นไหว ด้วยแรงลม ฉนใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหว เพราะคำนิเทศาและสรรเสริญ ฉนนั้น”^๒

ลักษณะที่นำมาเปรียบเทียบก็ คือ ความมั่นคงของภูเขา กับสภาพจิตใจของบัณฑิต สภาพ ของภูเขาที่เป็นศิลาล้วนมีความมั่นคงทนต่อแรงลม เป็นรูปธรรม ส่วนสภาวะจิตใจของบัณฑิตที่ไม่ หวั่นไหว เป็นนามธรรม เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันทำให้เห็นเป็นรูปธรรมและเข้าใจได้ง่ายขึ้น

๓.๑.๓ การใช้อุปการณการสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปการณการสอนชนิดต่างๆ ที่ จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน การใช้อุปการณจึงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่

^๑ กรมการศาสนา (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๘ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ธรรมบท. หน้า ๓๕

มียุตามธรรมชาติ ดังในพระไตรปิฎก สีสปาปณณสูตร^๑ สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเสด็จนำ ภิกษุทั้งหลายไปตามแนวป่าประดู่ลายทรงหยุดพักภายใต้ต้นประดู่ลายแล้วทรงหยิบใบไม้ประดู่ลาย ขึ้นมากำมือหนึ่ง ทรงตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในกำมือกับใบไม้ในป่าอย่างไหนมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลตอบว่า ใบไม้บนต้นไม้ในป่ามีมากกว่า พระพุทธองค์จึงตรัสว่า สิ่งที พระองค์รู้มีมากมายเช่นกับใบไม้ในป่า แต่สิ่งที่พระองค์นำมาสอนมีนิดเดียวประดู่ใบไม้ในกำมือนี้ เองแล้วจึงตรัสบอกเหตุผลว่าสิ่งนอกเหนือจากนั้นไม่เป็นไปเพื่อออกจากกาม ไม่เป็นไปเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน

จากเหตุการณ์ดังกล่าว อุปกรณ์ประกอบการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกอบการสอน คือ ใบไม้ประดู่ลาย หลักธรรมที่ทรงสอน ได้แก่ ทางสายกลางซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน โดยเปรียบเทียบใบไม้ในกำมือซึ่งมีน้อย เพราะมีทางสายกลางทางเดียวเท่านั้น ที่จะพาไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ส่วนใบไม้ในป่าซึ่งมีมากมาย นั้นเปรียบเหมือนกับความรู้อย่างมากมายที่ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น จึงไม่ทรงนำมาสอน ดังนั้น การใช้อุปกรณ์การสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นเพียงอุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติจะเป็นอะไรก็ได้ที่เหมาะสมกับกิจกรรมการสอน และใช้ได้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ต้องการ

๓.๑.๔ การทำเป็นตัวอย่าง เป็นการสอนแบบสาทิธให้ดูเป็นตัวอย่าง เป็นแบบอย่างที่ดี เพื่อให้ผู้ฟังประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม การสอน โดยการทำเป็นตัวอย่างนี้ก็คือพระจริยวัตรอันดีงามของพระพุทธองค์ที่ทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เหล่าสาวกทั้งหลาย ดังในพระไตรปิฎก^๒ คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนท์ผู้ตามเสด็จไปยังเสนาสนะของพระภิกษุสงฆ์ พระพุทธเจ้าได้ทรงทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งซึ่งอาพาธหนักนอนจมกองมูตรและคูดองตนอยู่โดยปราศจากคนดูแลพยาบาล พระพุทธองค์จึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุอาพาธรูปนั้น และได้ทำความสะอาดร่างกายให้โดยปราศจากความรังเกียจ หลังจากนั้นจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้วตรัสสอนว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาผู้จะพยาบาลพวกเธอไม่มี เมื่อพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล” จากพระจริยวัตรดังกล่าวเป็นการปฏิบัติเป็นตัวอย่าง เป็นการสอนให้ภิกษุทั้งหลายได้สำนึกว่าพระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ไม่มีมารดาบิดาคอยดูแล เมื่ออกบวชมาอยู่ร่วมกันก็ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลคอยดูแลซึ่งกันและกัน ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุทั้งหลายก็ได้ยึดถือปฏิบัติสืบมา

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๙ สังยุตตนิกาย มหาวรรคสังยุต. หน้า ๖๔๗.

^๒ สุชีพ ปุณฺณนาฎ. (๒๕๓๕). พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. หน้า ๘๗

๓.๑.๕ การเล่นเกม เล่นคำใช้ในความหมายใหม่ วิธีการสอนนี้เป็นการแสดงให้รู้ถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธองค์ที่มีรอบด้าน การเล่นเกมในการสอนนี้ เป็นการใช้ภาษาเชิงตรรกะโดยการพูดเพื่อให้ผู้ฟังได้คิดเองหรือพูดสะกิดใจให้คิด นพดล เจนอักษร^๑ ได้กล่าวไว้ว่าเป็นวิธีการสอนด้วยการพูดตักใจเพื่อทำให้ผู้เรียนเกิดสติขึ้นเสียก่อน จะได้มีสมาธิและปัญญา ซึ่งถือเป็นเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า ดังในพระไตรปิฎก^๒ พระพุทธองค์เสด็จประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี ได้เสด็จไปโปรดองคุลิมาล ขณะที่องคุลิมาลวิ่งไล่กวาดพระพุทธองค์จนสุดกำลังพร้อมกับกล่าวว่า “จงหยุดก่อนสมณะ จงหยุดก่อน” พระพุทธองค์ตรัสว่า “เราหยุดแล้วองคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด” องคุลิมาลนึกในใจว่า “สมณสากยบุตรเหล่านั้นมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญาจริง แต่สมณรูปนี้เดินอยู่แต่ๆ กลับพูดว่า เราหยุดแล้วองคุลิมาล ท่านเล่าจงหยุดเถิด ถ้ากระไรเราพึงถามสมณรูปนี้สักหน่อย” จึงถามพระพุทธองค์ว่า “ดูก่อนสมณะ ท่านกำลังเดินไปแต่ๆ ยังกล่าวว่าเราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ดูก่อนสมณะ ข้าพเจ้าขอถามเนื้อความนี้กะท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุดเป็นอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนองคุลิมาล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวจในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นท่านจึงชื่อว่ายังไม่หยุดแล้ว” เมื่อได้ฟังพระดำรัสดังนี้ ทำให้องคุลิมาลเกิดสำนึกจึงได้ขอฟังธรรมจากพระพุทธองค์ และขอบวชในพระพุทธศาสนา ในที่สุดก็ได้บรรจุเป็นพระอรหันต์เป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเล่นคำใช้ในความหมายใหม่ พระพุทธองค์ทรงรับเอาคำศัพท์ที่ใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังหันมาสนใจ เช่น คำว่าพรหม ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม หมายถึง พระพรหมผู้สร้างโลกมี ๔ พักตร์ ๔ กร แต่พระพุทธองค์ทรงนำมาใช้ในความหมายใหม่ คำว่า พรหม หมายถึง พรหมวิหารธรรม ๔ ประการ ได้แก่ ความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

๓.๑.๖ การปฏิบัติรายบุคคล หมายถึง การพิจารณาถึงภูมิหลังและระดับสติ ปัญญาของผู้ฟังพร้อมทั้งดูแลเอาใจใส่เป็นรายบุคคลไป บางครั้งจะให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติเอง ดังในพระธรรมบท^๓

^๑ นพดล เจนอักษร. (๒๕๒๖). การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า หน้า ๖๔

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๓ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์. หน้า ๔๑๐ - ๔๑๑.

^๓ พระพุทธโฆษาจารย์. (๒๕๒๙). พระธัมมปัทมสูตรกถา แปล ภาค ๔. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๒๑๘-๒๒๑

พระพุทธเจ้าทรงโปรดนางกิสาโคตมิให้รู้จักกฎธรรมชาติคือความตาย เรื่องมีอยู่ว่า นางกิสาโคตมิได้ให้กำเนิดบุตรน้อยคนเดียว ต่อมาลูกของนางได้ตาย นางกิสาโคตมิเสียอกเสียใจเพราะไม่เคยเห็นความตายมาก่อนจึงเข้าใจว่าลูกของตนไม่สบาย นางจึงไม่ยอมเอาศพลูกไปฝัง แต่กลับอุ้มเอาศพลูกเที่ยวตระเวนไปตามหมู่บ้านเพื่อขอयरักษาลูกตนให้ฟื้น ซึ่งเป็นที่นาสมเพชเวทนาแก่ผู้พบเห็นเป็นอย่างมาก เมื่อไปขอยากับใครๆ ก็ได้รับคำตอบว่าไม่มี วันหนึ่ง นางกิสาโคตมิได้รับคำแนะนำจากอุบาสกคนหนึ่งว่าให้ไปขอยากับพระพุทธเจ้า นางจึงรีบเดินทางตรงไปยังเขตวันวิหาร เมื่อได้พบพระพุทธเจ้าแล้วนางจึงเอ่ยปากขอยา พระพุทธเจ้าเห็นนางแล้วก็เข้าใจสภาพของนางว่าไม่เคยรู้จักกับความสูญเสียมาก่อน ทรงมีพระประสงค์ให้นางได้เข้าใจกับความจริงตามธรรมชาติคือ ความตาย จึงได้ตรัสบอกนางให้ไปขอเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีคนตายเท่านั้น เพื่อนำมาประกอบเป็นยารักษาลูกของนาง เมื่อนางกิสาโคตมิได้ฟังเช่นนั้นก็ดีใจเป็นอย่างมาก

นางกิสาโคตมิเที่ยวตระเวนขอเมล็ดพันธุ์ผักกาดไปทั่วหมู่บ้าน เมื่อนางไปขอที่บ้านหลังไหนล้วนแต่ได้รับคำตอบว่าในบ้านเคยมีคนตายมาก่อน นางกิสาโคตมิเมื่อได้รับคำตอบเช่นนั้นรำไปในทุกๆ บ้านที่นางไปขอเมล็ดพันธุ์ผักกาด ทำให้นางเกิดสติว่า “ทุกๆ บ้านเรือนล้วนมีคนตายทั้งสิ้น ความตายเป็นของธรรมดา ทุกคนที่เกิดมาล้วนต้องตายทั้งนั้น ลูกของเราก็เช่นกัน” เมื่อได้สติเช่นนั้น นางกิสาโคตมิจึงได้นำเอาศพลูกไปฝัง จากนั้นจึงได้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ฟังธรรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในพระธรรม นางจึงได้ขอบวชในพระพุทธศาสนาและได้สำเร็จอรรถผล ได้เป็นกำลังหลักในการประกาศพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

๓.๑.๗ การรู้จังหวะและโอกาส หมายถึง ในการสอนธรรมนั้น ถ้าหากผู้ฟังยังไม่พร้อมยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณ พระพุทธองค์ก็มีความอดทนไม่ชิงหักหาญหรือตึงตัน เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาสก็จับวักที่จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ไม่ปล่อยให้โอกาสผ่านเลยไป เช่น ในการโปรดยสกุลบุตร พระพุทธเจ้าไม่ปล่อยให้โอกาสนั้นผ่านเลยไป ดังในพระไตรปิฎก^๑ ยสกุลบุตรเป็นบุตรของเศรษฐีในเมืองพาราณสี มีเรือน ๓ หลัง ไว้เป็นที่พักอาศัยในแต่ละฤดู ในคำคินหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อนหมู่ชนบริวารซึ่งนอนภายหลัง เมื่อตื่นขึ้น ยสกุลบุตรได้เห็นหมู่ชนบริวารนอนหลับมีอาการต่างๆ เกะกะไปทั่ว บางคนนอนเปิดผ้า บางคนนอนนํ้าลายไหล บางคนนอนละเมอ อาการเหล่านี้ปรากฏแก่ยสกุลบุตรประจักษ์จากศพในป่าช้า เมื่อได้เห็นเช่นนั้น ยสกุลบุตรเกิดความสลดใจและเบื่อหน่าย ไม่มีจิตยินดีจึงได้เปล่งอุทานว่า “ที่นี้วุ่นวายหนอที่นี้ขัดข้องหนอ” จากนั้นจึงเดินลงปราสาทตรงไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในขณะนั้นเป็น

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๔

เวลาใกล้รุ่งอรุณ พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จจงกรมอยู่เมื่อทรงได้ยินเสียงเปล่งอุทานของยสกุลบตรผู้เปล่งอุทานไปเรียกว่า "ที่นี่วุ่นวายหนอ ที่นี่ขัดข้องหนอ" ทันใดนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสตอบไปว่า "ที่นี่ไม่วุ่นวายหนอ ที่นี่ไม่ขัดข้องหนอ เชิญมาที่นี่เถิด นั่งลงเถิด เราจะแสดงธรรมแก่เธอ" ยสกุลบตรได้ยินเช่นนั้นก็เกิดความดีใจ จึงรีบถอดรองเท้าแล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่นั้น พระพุทธเจ้าจึงได้แสดง คือ อนุปพพิกขา และอริยสัจ ๔ แก่ยสกุลบตร เมื่อพระพุทธองค์แสดงพระธรรมจบ ยสกุลบตรได้บรรลุโลกุตระธรรมเบื้องต้นชั้นโสดาบัน ในกาลต่อมาจึงได้กราบทูลขออุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

๓.๑.๘ การยืดหยุ่นในวิธีการ เป็นวิธีการสอนที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ พระพุทธองค์จะทรงตรวจดูความเหมาะสมของเหตุการณ์เป็นหลักว่าจะเลือกใช้วิธีใด จึงจะเหมาะสมกับผู้ฟัง โดยมีจุดมุ่งหมายของการสอนที่ผลสำเร็จในการเรียนรู้ของผู้ฟังเป็นสำคัญ เช่น ในเวลาที่มีผู้ฟังธรรมเยอะ พระพุทธองค์ทรงใช้การสอนแบบบรรยายโวหาร ดังในพระไตรปิฎก สามัญญผลสูตร^๑ พระพุทธเจ้าทรงบรรยายผลของความเป็นสมณะ โดยชี้ให้เห็นถึงอานิสงส์ของการออกบวชตั้งแต่ต้นจนถึงขั้นสูงสุด โดยในเบื้องต้นบุคคลผู้ออกบวชจะพ้นจากสภาพเดิม หรือเลื่อนสถานภาพทางสังคม เช่น พ้นจากการเป็นกรรมกร ชาวไร่ ชาวนา กลายเป็นพระภิกษุผู้ทรงศีลได้รับการยกย่องจากคนทั่วไปแม้กระทั่งพระมหากษัตริย์ ผลในท่ามกลางหากภิกษุประพฤติปฏิบัติชอบย่อมได้บรรลุผลในลำดับต่าง ๆ ตามลำดับคือ ชั้นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และผลสูงสุดได้แก่ การบรรลุอรหัตผลหมดสิ้นจากกิเลสทั้งปวงเข้าสู่พระนิพพาน

บางครั้ง พระพุทธองค์จะทรงใช้วิธีเทศนาแบบสั้นๆ ดังในพระไตรปิฎก^๒ พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้รู้จักถุภษติยามดีว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเช้า เช้าวันนั้นย่อมเป็นชาติที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ ในเวลากลางวัน กลางวันของวันนั้นย่อมเป็นกลางวันที่ดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเย็น เวลาเย็นวันนั้นย่อมเป็นเวลาเย็นที่ดีของสัตว์เหล่านั้น"

๓.๑.๙ การลงโทษและให้รางวัล เป็นวิธีการที่รู้จักกันว่าวิธีการเสริมแรง โดยพระพุทธเจ้าทรงยกย่องชมเชยบุคคลที่ทำดีและส่งเสริมการประพฤติปฏิบัติชอบนั้น ทรงตำหนิบุคคลที่ควร

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๙ สามัญญผลสูตร ทิณนิกาย สีลขันธวรรค. หน้า ๗๕-๑๐๔.

^๒ สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๓๕). พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. หน้า ๙๕.

ดำเนิน ทรงดักเตือนมิให้ปฏิบัติในทางที่ผิดอีกต่อไป เช่น การลงโทษด้วยการประณาม เพื่อให้ลดละ เลิกพฤติกรรมที่ไม่ดีนั้นเสีย ดังในพระไตรปิฎก^๑ สมัยหนึ่งภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป มีพระยโสธะ เป็นประธานพากันเดินทางมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ เขตวันวิหาร ครั้นถึงแล้วก็เก็บบาตรจีวรจัด ที่พักอาศัยและได้สนทนาปราศรัยกับภิกษุซึ่งจำพรรษาอยู่ก่อน ทำให้เสียงอื้ออึงไปทั่วบริเวณวัด พระพุทธองค์จึงให้พระอานนท์ไปตามภิกษุเหล่านั้นมาเข้าเฝ้าพร้อมทั้งตรัสถามว่า เพราะเหตุใดจึง ไม่สำรวมและทำการสนทนากันส่งเสียงดังเหมือนชาวประมงแย่งปลากัน พระยโสธะกราบทูล สาเหตุให้ทราบ เมื่อพระพุทธองค์ได้รับทราบแล้วจึงทรงลงโทษด้วยวิธีประณามว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไป เราประณามเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายไม่ควรอยู่ในสำนักของเรา" ภิกษุเหล่านั้นจึงจำต้องกราบทูลลาแล้วเดินทางต่อไปจนถึงแม่น้ำวัคคุมุทานที่ แคว้นวัชชีชนบท และพากันจำพรรษา ณ ที่นั้น ในระหว่างจำพรรษา พระยโสธะจึงอบรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า การที่พระพุทธองค์ทรงประณามพวกเราทั้งหลาย ก็เพราะทรงประสงค์ให้พวกเราทั้งหลายดำเนิน รอยตามพุทธจริยาวัตรอันดีงาม พวกเราทั้งหลายจงตั้งมั่นในความไม่ประมาทบำเพ็ญสมณกิจให้ บริบูรณ์เกิด และในที่สุดภิกษุทั้งหลายก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ภายในพรรษานั้น

การให้รางวัลเพื่อสนับสนุนยกย่องบุคคลที่ควรยกย่อง เช่น การที่พระพุทธองค์ทรงยกย่อง พระสาวกทั้งหลายและแต่งตั้งไว้ในฐานะต่างๆ หรือยกย่องเป็นรายบุคคลไป ดังในพระไตรปิฎก^๒ พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระสารีบุตรว่าเป็นผู้เลิศทางปัญญา และยกย่องพระโมคคัลลานะว่าเป็นผู้ เลิศทางฤทธิ์ พร้อมทั้งยกย่องทั้งสองรูปว่าเป็นบัณฑิตที่มีความสามารถอนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิต ด้วยกัน ดังพระดำรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงคบหาสารีบุตรและโมคคัลลานะเกิด ทั้งสองรูปนี้เป็นบัณฑิตภิกษุผู้อนุเคราะห์เพื่อนร่วมประพฤติพรหมจรรย์ สารีบุตรเปรียบเหมือน มารดาผู้ให้กำเนิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้บำรุงเลี้ยงทารกที่เกิดแล้ว สารีบุตรย่อมแนะนำ โสดาปัตติผล ส่วนโมคคัลลานะย่อมแนะนำให้ผลชั้นสูงขึ้นไป สารีบุตรย่อมสามารถที่จะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนกทำให้ง่ายซึ่งอริยสัจ ๔ ได้โดยพิสดาร"

๓.๑.๑๐ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราวย่อมมี ลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณและความสามารถในการ ประยุกต์หลักวิธีการให้เหมาะสม เพื่อแนะนำหลักคำสอนที่ถูกต้องให้ผู้ฟังได้เข้าใจ ดังใน

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม ๒๕ ขุททกนิกาย อุทาน หน้า ๑๔๖-๑๔๗

^๒ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่ม ๑๔ มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

พระไตรปิฎก^๑ สมัยหนึ่ง พราหมณ์คนหนึ่งรู้ข่าวว่าพราหมณ์สกุลเดียวกันกับตนออกบวชอยู่กับ พระพุทธเจ้าก็มีความโกรธแค้นจึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อไปถึงก็ได้ปรึกษาพระพุทธรองค์ด้วย คำหยาบคายต่างๆ พระพุทธรองค์ทรงปล่อยให้เขาตำเรื่อไปจนพราหมณ์นั้นหยุดไปเอง จากนั้น พระพุทธรองค์จึงตรัสถามว่า "ขอถามหน่อยเถิดท่านพราหมณ์ พวกญาติมิตรแขกเหรื่อทั้งหลาย มีมาหาท่านบ้างหรือเปล่า?" พราหมณ์ตอบว่า "ก็มีเป็นครั้งคราว" พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า "แล้วท่านจัดอาหารของรับประทานมาให้เขาบ้างหรือเปล่า?" พราหมณ์ตอบว่า "ก็จัดบ้าง" พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า "ถ้าคนเหล่านั้นเขาไม่รับสิ่งของเหล่านั้นเล่า ของเหล่านั้นจะเป็นของใคร" พราหมณ์ตอบว่า "ถ้าเขาไม่รับมันก็เป็นของฉันทองเองนะซี"

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "เออละเรื่องนี้ก็เหมือนกัน ที่ท่านโกรธแล้วมาตำราเราละ เราไม่ ขอรับคำตำราของท่านละ ขอให้มันเป็นของท่านเองก็แล้วกัน" พราหมณ์เข้าใจว่าพระพุทธเจ้ายังมีความ โกรธอยู่จึงได้กราบทูลว่า "พุทธบริษัทย่อมทราบทั่วว่า พระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์แล้ว ไฉนเล่า พระสมณโคดมผู้เจริญยังมีความโกรธอยู่เล่า"

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนว่า "ผู้ไม่โกรธ ฝึกตนแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้ชอบสงบคงที่ ความโกรธจักมีแต่ที่ไหน ผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธแล้ว ผู้นั้นเป็นคนลามกกว่าบุคคลนั้นและ บุคคลผู้ไม่โกรธ ชื่อว่าชนะสงครามอันบุคคลชนะได้ยาก ผู้รู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้วเป็นผู้มีสติสงบระงับ เสียได้ ผู้นั้น ชื่อว่าประพฤติประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ตนเองและบุคคลอื่น ชนทั้งหลายผู้ไม่ ฉลาดในธรรมย่อมสำคัญบุคคลนั้นว่าเป็นคนเขลา"

ในที่สุด พราหมณ์ก็เข้าใจและเลื่อมใสในภาษิตคำสอนของพระพุทธรองค์ จึงได้กราบทูล ขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และได้บรรจุเป็นพระอรหันต์ช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรือง

จากตัวอย่างรูปแบบกลวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ วิธีดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นวิธีการสอนที่มีรูปแบบเป็นสากล มีความสอดคล้องกับหลักวิธีการสอนที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย ในปัจจุบัน อีกทั้งวรรณกรรมเรื่องมหาวชิราวุธแห่งมิตถานครมีต้นกำเนิดมาจากนิทานชาดกที่ พระพุทธเจ้าใช้ประกอบการสอน ซึ่งผู้แต่งนั้นเป็นผู้เชี่ยวชาญรอบรู้ในหลักวิธีการสอนธรรมของ พระพุทธเจ้าเป็นอย่างดี จึงน่าจะได้นำรูปแบบการสอนธรรมของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ในงาน เขียนของตน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการนำรูปแบบกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า มาใช้เป็นแนวทางการศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในวรรณกรรม เรื่องมหาวชิราวุธแห่งมิตถานคร ซึ่งจะได้นำเสนอในหัวข้อวิจัยต่อไป

^๑ กรมการศาสนา. (๒๕๓๐) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา เล่มที่ ๑๕
สังยุตตนิกาย สคาถวรรค. หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

๓.๒ กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร

กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร หมายถึง เทคนิคหรือวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ซึ่งผู้แต่งนำมาใช้โดยตรงด้วยการสอดแทรกหลักพุทธธรรมลงในเนื้อหาของเรื่องก็ดี หรือนำเสนอโดยทางอ้อมด้วยการนำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละครและบทสนทนาของตัวละครก็ดี รวมเรียกว่า “กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม”

ผลของการศึกษาวิเคราะห์พบว่า ผู้แต่งได้นำเอากลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ วิธี มาประยุกต์ใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร โดยนำเสนอ ๒ ลักษณะ คือ การนำเสนอโดยตรง และการนำเสนอโดยทางอ้อม ดังนี้

๓.๒.๑ การนำเสนอโดยตรง เป็นกลวิธีการนำเอาหลักพุทธธรรมที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก มาอธิบายขยายความไว้ในเนื้อหาของเรื่อง ซึ่งเป็นการนำเสนอผ่านมุมมองของผู้แต่งโดยตรง พบว่าผู้แต่งได้ใช้วิธีการนำเสนอโดยตรง ๒ วิธี ดังนี้

๓.๒.๑.๑ การรู้จังหวะและโอกาส

๓.๒.๑.๒ การยืดหยุ่นในวิธีการนำเสนอ

๓.๒.๑.๑ การรู้จังหวะและโอกาส กลวิธีการนำเสนอแบบการรู้จังหวะและโอกาส เป็นกลวิธีนำเสนอที่ต้องอาศัยความฉลาดรอบรู้ของผู้แต่ง ในการพิจารณาว่าควรจะนำเสนอหลักพุทธธรรมอะไร และนำเสนอไว้ในตอนไหนของเรื่องจึงจะเหมาะสม เพื่อเพิ่มเนื้อหาสาระให้แก่วรรณกรรมและผู้อ่านจะได้รับรู้หลักคำสอนในเรื่องนั้นๆ ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมไว้โดยตรงในตอนต้นของแต่ละภาคก่อนที่จะนำเสนอเนื้อหาของเรื่อง ดังเช่น ภาคที่ ๑ “ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ” ผู้แต่งได้นำเสนอหลักคำสอนประจำภาคไว้ว่า

ทุลลโภ ปุริสารณญเณ   น โส สพฺพตฺถ ขายติ
ยตฺถ โส ขายติ ธีโร   ตํ กุลํ สุขเมธติ ฯ

พระพุทธวจนะ ธรรมบท ขุททกนิกาย

บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก ท่านไม่เกิดในที่ทั่วไป บุรุษอาชาไนยนั้นเป็นธีรชน
บังเกิดในสกุลใด สกุลนั้นย่อมหยั่งลงสู่ความสุข^๑

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓.

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอสุภาษิตประจำภาคไว้ในตอนต้นก่อนที่จะนำเสนอเนื้อเรื่อง เป็นการสรุปประเด็นสำคัญของหลักคำสอนในภาคที่ ๑ มานำเสนอไว้ เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้สาระสำคัญประจำภาค ซึ่งเป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องปัญญาความรอบรู้ของบัณฑิต

ในภาคที่ ๒ "มิตฺติลาเภชิตฺตํ" ผู้แต่งได้นำเสนอสุภาษิตประจำภาคไว้ว่า

ผู้เป็นบัณฑิตพึงเตรียมกระทำกิจที่ยังไม่มาถึงรอไว้เสียก่อน ด้วยคิดว่า "กิจนั้นอย่าได้ทำให้เดือดร้อนในเวลาต้องกระทำกิจ" อย่างนี้แล กิจนั้นจึงจะไม่ทำให้บัณฑิตผู้ทำหน้าที่ควรเตรียมไว้ไม่ให้ต้องเดือดร้อน ในเวลาที่ต้องทำกิจนั้น^๑

จากบทสุภาษิตดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องคุณสมบัติของนักปกครองด้านความฉลาดในการบริหารงาน ซึ่งนักปกครองจะต้องมีความรอบคอบในการกระทำหน้าที่ของตน การนำเสนอดังกล่าวเป็นเกริ่นนำให้ผู้อ่านได้รับรู้สาระสำคัญก่อนที่จะนำเสนอเนื้อหาของวรรณกรรม

นอกจากนี้ ผู้แต่งได้สอดแทรกหลักพุทธธรรมไว้ในเหตุการณ์ของเรื่องอย่างเหมาะสมโดยคำนึงถึงการเล่าเป็นเรื่องอย่างมีศิลปะ ดังในตอนที่ ๑๐ "พระนางอุทุมพร" นางอุทุมพรถูกนายปิงคุตตระทอดทิ้ง แต่นางก็ไม่หมดความหวัง มีจิตใจที่มั่นคง ไม่คิดสั้น ดังข้อความว่า

ปิงคุตตระชายถ่อย เห็นนางขึ้นมาเก็บผลมะเดื่อเองตั้งนั้น ก็รีบลงก่อนโดยเร็วอย่างกับจะหนี ไม่เพียงแต่เท่านั้นยังไปหอบเอาเรียวหนามมาสะไว้รอบต้นมะเดื่ออีกด้วยเสร็จแล้วก็พูดอย่างดีใจว่า "เออ ! พันจากนางกาลกรณีได้แล้ว" ไม่รอช้าหลบหนีไปเสียเลย ทิ้งนางไว้บนต้นมะเดื่อเดียวดาย

นางผู้เป็นทาสแห่งกรรมของสกุลหมดหนทางที่จะลงจากต้นมะเดื่อได้ จึงต้องนั่งอยู่บนคำคบพร้อมกันนั้นความระทระทมก็หลังระดมเข้าสู่ความนึกคิด เช่นเดียวกับความรู้สึกของผู้ที่ถูกทอดทิ้งไว้แต่เดียวดาย ดวงอาทิตย์กำลังบ่ายคล้อยลงไป ...

ความคิดของนางคิดค้นไปทุกทางในเรื่องช่วยตนเอง นางคงมีความหวัง คือหวังความช่วยเหลือจากคนที่เดินทางผ่านมามาทางนั้น .. นางก็คงคอย คงมิใช่เป็นเพราะความฉลาดที่นางมิได้คิดทำลายชีพของนางเสียก่อน เพราะการทำลายชีวิตของตนเองยังไม่เป็นทางออกแห่งผู้มีทุกข์ระทมในยุคนั้น ความเห็นสำคัญในชีวิตยังคงปรากฏมีว่าจะตกอยู่ในเหตุการณ์อย่างใด ความคิดในทางทำลายชีวิตตนจึงไม่เกิดแก่นาง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร*. หน้า ๒๒๙.

อันที่จริงไม่เป็นการยุติธรรมเสียเลยในการที่ต้องตระกำลำบากหรือประสบความพลาตหวังแล้วมาลงโทษชีวิต เพราะชีวิตไม่ได้เป็นเจ้ากิจเจ้าการในความมุ่งหวังใด ๆ ของบุคคล

จิตใจต่างหากเป็นผู้มุ่งหวัง เป็นผู้รับผลแห่งความสมหวังและผิดหวัง ผู้มีใจ เที่ยงตรงย่อมไม่เห็นว้าชีวิตเป็นเจ้ากิจเจ้าการ หากจะเปรียบก็เหมือนกับรถและผู้ขับรถ จะแล่นไปอย่างไรก็แล้วแต่ผู้ขับ แม้ว่ารถไม่แล่นไปตามจุดหมายของผู้ขับ ใครจะควรเป็นผู้ถูกลงโทษ รถหรือผู้ขับ? ชีวิตและร่างกายเปรียบเหมือนรถ จิตใจเป็นผู้ขับ หากรถคือร่างกายและชีวิตที่ผิดที่ผิดทาง ควรละหรือจะมาลงโทษร่างกายและชีวิต ความคิดแห่งผู้เที่ยงธรรมย่อมมีท่าทีอันเป็นอริยาบถ ดังนั้น จึงยากที่ความคิดประหารตนเองจะเกิดได้”^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว นางอุทุมพรไม่สามารถลงจากต้นมะเดื่อได้ เพราะถูกสามีนำเอาหนามมาสะรอบโคนต้นไม้ไว้แล้วทอดทิ้งนางไป ขณะนั้น นางมีจิตใจตั้งมั่นนั่งรอความหวังว่าจะมีคนมาช่วยเหลือนตนเพื่อลงมาจากต้นไม้ โดยไม่คิดสั่นยอมรับสภาพความจริงที่เกิดขึ้น ในระหว่างเหตุการณ์นี้เอง ผู้แต่งได้สอดแทรกหลักพุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าของชีวิตเรื่องจิตใจไม่หวั่นไหวลงไป ซึ่งเป็นการอธิบายถึงความเป็ใหญ่จิตที่คอยควบคุมร่างกายหรือที่รู้จักกันว่า “ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว” เพื่อสอนให้ผู้อ่านฝึกจิตยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามากระทบในการดำเนินชีวิต กลวิธี การนำเสนอดังกล่าวช่วยเพิ่มเนื้อหาสาระให้แก่วรรณกรรมและผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

ในตอนที ๑๔ “ครองคู่” มโหสถบัณฑิตได้พบนางอมราและได้สนทนาทักทายกัน ในการสนทนากันนี้มีการทดสอบปัญญาซึ่งกันและกัน ผู้แต่งจึงได้แทรกข้อความที่เป็นพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “ความฉลาดรู้ได้ด้วยการสนทนา” และ “ปัญญานั้นแหละนักปราชญ์กล่าวว่าประเสริฐสุด” ดังข้อความว่า

“แม่นางเอ๋ย เธอจะกลับบ้านวันนี้หรือไม่เล่าจ๊ะ” ถามด้วยความพอใจ

“พ่อนายคะ การกลับหรือไม่กลับของดิฉันอยู่ที่สิ่งหนึ่งจักมาหรือไม่มา คือถ้าสิ่งหนึ่งจักมา ดิฉันจักไม่ได้กลับ แม้นไม่มาดิฉันจึงจะกลับคะ”

“แม่นางเอ๋ย บิดาของแม่นางเห็นจะไถนาใกล้ฝั่งแม่น้ำชี เมื่อน้ำไหลเข้ามา แม่นางก็มาบ้านไม่ได้ ถ้าน้ำยังไม่ได้ไหลเข้ามาก็มาบ้านได้”

“ถูกแล้วค่ะ”

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาวินิจฉัยแห่งมิลินทราชนคร หน้า ๖๗

การสนทนาปราศรัยที่กระทำกันเพียงเท่านี้ ก็เป็นข้อที่บอกรบงอภัยต่อกัน และกันได้เพียงพอความตื้นลึกหนาบางมีเพียงไร ความแหลมคมความคมมีขนาดไหนพอ หยั่งทราบกันได้ ความฉลาดรู้กันได้ด้วยการสนทนา เมื่อพบความฉลาดแล้วก็เป็นอย่างนั้น พบจุดเอกจุดเยี่ยมแห่งคุณสมบัติในตน เพราะปัญญานั้นแหละ นักปราชญ์กล่าวว่า ประเสริฐที่สุด ความสุภาพเรียบร้อย ความมีสง่าราศีกิตติ เป็นคุณธรรมที่มาตามคนมี ปัญญาทั้งนั้น “พ่อนายคะ นี่ก็ยังเข้าอยู่ เชื่อว่าคงยังไม่ได้บริโภคอาหารสิ่งใดมาจะ ต้มยาคุใหม่เล่าคะ?” นางเชื่อเชิญ^๑

จากเหตุการณ์ดังกล่าว มโหสถบัณฑิตได้สนทนากับนางอมราเทวี และผู้แต่งได้นำเอา หลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องปัญญา ซึ่งเป็นข้อความพุทธสุภาษิตมาสอดแทรกไว้ในเหตุการณ์ของ เรื่องโดยไม่ได้อธิบายขยายความเพิ่มเติม เพราะเนื้อหาสาระของหลักคำสอนนั้นง่ายเป็นที่เข้าใจ และยอมรับของคนทั่วไป กลวิธีดังกล่าวช่วยเพิ่มเนื้อหาสาระให้แก่ผู้อ่านได้รับรู้เป็นอย่างดี

ในตอนที ๓๗ “ล่าแคว้น” พระราชา ๑๐๑ พระองค์ ถูกพระเจ้าอริราชจุลนีทำสงคราม ยึดเมืองของตนไปเป็นเมืองขึ้น ยกเว้นเมืองมิลินทรเท่านั้น เมื่อรู้ว่าพระเจ้าอริราชจุลนีจะไม่ยก กำลังพลไปยึดเมืองมิลินทรจึงเกิดความไม่พอใจจึงทูลคัดค้าน ดังข้อความว่า

พระราชาผู้ครองพระนครทั้งมวล ที่ตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าอริราชจุลนียอม นอบน้อมถวายบ้านเมือง ... ความเป็นราชาของตนอันรุ่งเรืองแต่ดั้งเดิม บัดนี้เป็นเพียง ฝุ่นซึ่งแล้วแต่ผู้จะเช็ดจะซัก ... ความที่เคยรุ่งเรืองกระเดื่องด้วยอิสริยยศลดลงต่ำต้อยด้อย หนักหนา แต่กรุงมิลินทระเจ้าวิเทหราชยังดำรงเอกราชอยู่มีต้องดกดต่ำทำนองกับตน ... เป็นพระราชาพระองค์เดียวที่มีได้ถูกชูชม คงรุ่งเรืองด้วยพระราชอำนาจตามที่ดำรงอยู่ ในฐานะอันตนก็เคยดำรงมาและมีได้ดกดต่ำลงตามตนด้วย

ทั้งนี้เป็นการหมั่นหมองของจิตใจที่ต่ำทราม อันเป็นสาเหตุให้เกิดความคิด ชนิดที่ไม่อยากให้ใครดีกว่าตน ทนมิดได้แล้วในความเจริญรุ่งเรืองของผู้อื่น เมื่อความคิด เช่นนี้เกิดขึ้นก็ต้องเป็นให้คิดหาเส้นทางที่จะจำเริญรุ่งเรืองนั้นๆ ให้ต่ำลงลงมาเช่นตนจึงจะ พอใจ หรือถ้ายิ่งดกดต่ำลงยิ่งกว่าตนได้อีกเพียงไร ก็ยิ่งจะเพิ่มความพอใจมากขึ้นเพียง นั้น ดังนั้นแหละ ความดำรงเอกราชอยู่ได้แห่งกรุงมิลินทระจึงเป็นประหนึ่งหนามยอกนัยน์ตา ของพระราชาอื่นๆ ซึ่งหมดอำนาจราชศักดิ์แล้ว

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบดินทิตแห่งมิลินทร. หน้า ๑๐๓.

พระราชอาลักษณ์จึงพากันตรัสว่า "พวกเราต้องยึดราชสมบัติในกรุงมิลานให้ได้ ก่อนจึงจะตีชัยบ้านกัน"^๑

จากเหตุการณ์ดังกล่าว พระเจ้าอริราชจุลนีทรงยึดเมืองต่างๆ ไว้ในพระราชอำนาจได้หมด ยกเว้นมิลานนครเท่านั้น จนเป็นเหตุให้พระราชกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ไม่พอพระทัย จึงได้กราบทูลให้พระเจ้าอริราชเสด็จไปยึดเมืองมิลานนครด้วย ในระหว่างนี้เอง ผู้แต่งจึงได้อธิบายให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงลักษณะของบุคคลผู้มีใจอัจฉริยยาของพระราชกษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ โดยอธิบายสอดแทรกลงไปในเรื่องเหตุการณ์ ซึ่งเป็นการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความอัจฉริยยา

การใช้กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยวิธีการรู้จังหวะและโอกาส แสดงให้เห็นถึงความรู้และความสามารถของผู้แต่งโดยตรงที่สามารถเลือกสรรหลักพุทธธรรมด้านต่างๆ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีเนื้อหาของคำสอนเหมาะสมกับสถานการณ์ โดยนำมากล่าวไว้ตอนต้นในแต่ละภาคของวรรณกรรม และได้สอดแทรกลงไปในเรื่องมหากาพย์มหากาพย์แห่งมิลานนครได้อย่างแนบเนียนกลมกลืนไปพร้อมกับเหตุการณ์ในเรื่อง เป็นกลวิธีที่ผู้แต่งได้นำมาใช้เป็นอย่างมากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม เพื่อเพิ่มสาระประโยชน์ให้แก่ผู้อ่านได้รับรู้ไว้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และช่วยให้วรรณกรรมน่าสนใจยิ่งขึ้น

๓.๒.๑.๒ การยัดหย่นในวิธีการนำเสนอ หมายถึง การนำเอาโวหารลักษณะต่างๆ มาใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับเนื้อหาของหลักพุทธธรรมและความเหมาะสมกับโอกาสที่จะนำเสนอว่าจะเลือกใช้โวหารใดดีที่สุด โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้เข้าใจในเนื้อหาสาระที่ต้องการนำเสนออย่างแจ่มแจ้งเป็นประการสำคัญ

ในเรื่องมหากาพย์แห่งมิลานนคร ผู้แต่งได้เลือกใช้โวหารต่างๆ ตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์ บุคคล และลักษณะของการดำเนินเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยผู้แต่งได้เลือกใช้โวหาร ๓ อย่าง ในการนำเสนอหลักพุทธธรรม ดังนี้

๓.๒.๑.๒.๑ บรรยายโวหาร

๓.๒.๑.๒.๒ เทศนาโวหาร

๓.๒.๑.๒.๓ พรรณนาโวหาร

๓.๒.๑.๒.๑ บรรยายโวหาร หมายถึง กระบวนการที่ใช้เล่าเรื่อง ชี้แจงบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน รวมทั้งการนิยามหรืออธิบายความหมายของคำ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหากาพย์แห่งมิลานนคร. หน้า ๒๗๓.

ตั้งในเรื่องมหากษัตริย์แห่งมิลินทร ตอนที่ ๓๐ “จัดการบ้านเมือง” ผู้แต่งนำเสนอพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องคุณสมบัติของนักปกครอง คือ “ฉลาดในการบริหารงาน” โดยการบรรยายถึงการบริหารงานของมโหสถบัณฑิตในการพัฒนาประเทศของตน ดังข้อความว่า

ท่านดำเนินงานตามความคิดนั้นทันที เพราะได้รับมอบอำนาจสิทธิ์ขาดอยู่แล้ว แม้จะไม่ต้องกราบทูลแต่พระเจ้าวิเทหราชก็ดำเนินได้ตามความคิด

ในประการแรก ต้องคิดการป้องกันพระนครให้มั่นคงก่อน กำแพงและป้อมซึ่งได้ซ่อมกันเรื่อยมาชำรุดทรุดโทรมเต็มที่ไม่มีความมั่นคงพอที่จะทนกำลังศึกได้ ก็จัดแจงกะเกณฑ์เป็นหมวดกอง แบ่งงานเป็นหมวดเป็นกอง แบ่งงานเป็นด้านๆ ไปสร้างกำแพงใหญ่ในพระนครขึ้นให้มั่นคง ต่อจากกำแพงใหญ่ออกมามีคูน้ำโดยรอบ คูนี้ปรากฏว่าบางตอนตื้นเขิน บางตอนกตัญญู จัดการให้ลอกหรือขึ้นใหม่ขยายกว้างออกไป และขุดให้ลึกลงไปอีก ถัดจากคูออกมาสร้างเสริมกำแพงลดหลั่นจากกำแพงใหญ่ ล้อมรอบพระนครอีกชั้นหนึ่ง ถัดจากกำแพงหลั่นให้ขุดเป็นคูโคลนกว้างและลึกพอๆ กันกับคูน้ำ ถัดจากคูโคลนสร้างกำแพงหลั่นลงมาอีกล้อมรอบพระนครเช่นเดียวกัน ถัดจากกำแพงนั้น ให้ขุดคูกว้างและลึกแต่เป็นคูแห้งเต็มไปด้วยเครื่องกีดขวางและหนามเป็นต้น กำแพงทุกๆ ชั้นมีประตูและหอรบครบครันตั้งเรียงรายทุกด้านมีสะพานเชือกสำหรับข้ามคูในยามปกติ

มิลินทรได้รับการสร้างเสริมขึ้นใหม่อย่างมั่นคง สามารถจะทนทานต่อการโจมตีจากกองทัพอันเกรียงไกรแม้มีจำนวนมากมาได้เป็นที่อุ้มชูของประชาชนทั่วๆ ไป

เมื่อจัดการป้องกันข้าศึกที่จะมาจากภายนอกเรียบร้อยแล้ว ท่านผู้สำเร็จราชการก็เริ่มงานพัฒนาภายในพระนครสืบไป โดยจัดให้มีการสำรวจอาคารบ้านเรือนทั่วพระนคร อาคารใดเก่าคร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรม ก็ให้จัดการซ่อมแปลงแต่งใหม่ให้งดงามมั่นคงสืบไป พื้นที่ตรงไหนเป็นที่ว่างและกว้างขวางก็ให้ดำเนินการขุดเป็นสระใหญ่ๆ ใหญ่มากมาย ทั้งนี้ท่านผู้สำเร็จราชการพิจารณาเห็นว่า “มิลินทรตั้งอยู่ห่างจากฝั่งแม่น้ำ หากถูกปิดล้อมประชิดปิดช่องทางหมดแล้ว ทวยนครจะพากันอดน้ำลำบาก” จึงให้ขุดสระใหญ่ๆ ไว้หลายแห่งแล้วฝังท่อชักน้ำมาจากแม่น้ำคงคาเข้ามาถึงได้ตลอดทุกสระ

บรรดาช่างทุก ๆ แห่งที่มีในพระนครเคยว่างเปล่า เพราะมิได้มีความจำเป็นอันใดในการที่จะมาสะสมข้าวเปลือกไว้ มาถึงสมัยของท่านก็เริ่มดำเนินการหาข้าวเปลือกมาบรรจุไว้เต็มทุกๆ ฉางมิให้บกพร่อง เพื่อป้องกันเหตุการณ์ในเมื่อเกิดมีข้าศึกมาล้อม^๑

^๑ ไบ้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). *มหากษัตริย์แห่งมิลินทร* หน้า ๒๒๒-๒๒๓

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้เลือกใช้วิธีบรรยายให้รายละเอียดถึงวิธีการดำเนินงานของมหสถบัณฑิตที่ได้ดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาเมืองมิลานครให้เจริญรุ่งเรืองงดงาม และมีการเตรียมพร้อมป้องกันภัยล่วงหน้าเป็นอย่างดี การใช้วิธีการบรรยายนี้จะช่วยให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพของเมืองมิลานครนั้นได้อย่างละเอียดถี่ถ้วน และเป็นวิธีการช่วยให้การดำเนินเรื่องกระชับยิ่งขึ้นไม่ยืดเยื้อจนเกินไป ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นการบรรยายเพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องคุณสมบัติของนักปกครอง ในด้านความเป็นผู้ฉลาดในการบริหารงาน

ในตอนที่ ๓๓ “อิธราชจุลนี” ผู้แต่งได้บรรยายให้รู้ถึงผลบุญที่พระเจ้าอิธราชจุลนีเป็นผู้มีบุญที่ตนได้กระทำไว้ดีในกาลก่อน เมื่อเกิดมาในชาตินี้ก็ให้เกิดในตระกูลสูง แม้จะถึงคราวลำบาก บุญก็ช่วยหนุนนำให้ประสบแต่สิ่งที่ดี ดังข้อความว่า

ท่านผู้ทรงอภิบาลได้สร้างสมบุญญานิการไว้อย่างมากมาย แม้ประสบความทุกข์ยากลำบากบ้างในบางคราวบางสมัย อานาภาพแห่งบุญญานิการนั้นย่อมคุ้มครองตลอดไป ตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ จุลนีกุมารรัชทายาทแห่งบัลลังก์ปัญจาลนครตกกระทำลำบาก ร่อนเร่ระเหระหนจากโอศวรรย์ไปอยู่สาคลนคร ด้วยอำนาจแห่งบุญหนุนนำให้ได้ไป ประสบคู่สร้างก็ค่อยทรงพระสำราญ แต่วิสัยท่านผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ ไม่สมควรจะตกอยู่ในแคว้นเล็กๆ เช่นนั้น อันเป็นรัฐที่ไม่เพียงแก่อานาจรราชศักดิ์ กล่าวคือ ปรีชาสามารถในตน อำนาจแห่งบุญจึงบันดาลให้เหตุการณ์ในปัญจาลนคร ดำเนินไปในทางที่จะเป็นคุณประโยชน์แก่จุลนีกุมารจนได้กลับมาดำรงราชไศสวรรย์ เป็นพระอิธราชแห่งปัญจาลนคร^๑

ข้อความดังกล่าวเป็นบรรยายให้รู้ถึงผลบุญที่ช่วยสนับสนุนให้พระเจ้าอิธราชจุลนีมิให้ตกไปในที่ชั่ว แม้ในยามตกทุกข์ได้ยากต้องพลัดพรากจากพระนคร แต่ด้วยอำนาจของบุญกุศลที่พระเจ้าอิธราชจุลนีได้กระทำไว้ในกาลก่อน จึงช่วยคุ้มครองและหนุนนำให้พระเจ้าอิธราชจุลนีไปประสบกับคู่ครองของพระองค์และยังได้กลับไปครองราชย์ที่ปัญจาลนคร เป็นวิธีการบรรยายเพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความเป็นผู้มีบุญกระทำไว้ในกาลก่อน

ในตอนที่ ๓๒ “คู่สร้างของพระอิธราชจุลนี” ผู้แต่งได้บรรยายความเป็นจริงตามธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ดังข้อความว่า

ระยะกาลผ่านไปจากเดือนเป็นหลายปี อายุของคนก็ได้รับจำนวนทวีขึ้น ร่างกายของผู้ที่อยู่ในระยะเติบโตก็เติบโตขึ้น แต่ของผู้ที่เข้าระยะเสื่อมก็เสื่อมลง พระราชกุมารจุลนี

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตตนิเทศแห่งมิลานคร. หน้า ๒๔๕.

และพระราชกุมารนั้นหากำลังอยู่ในเกณฑ์จำเริญก็เติบโตขึ้น พระราชกุมารก็ยิ่งแข็งแรง และองอาจหนักขึ้น พระราชกุมารก็ยิ่งสวยงามเปล่งปลั่งยิ่งขึ้น เด็กๆ ทุกคนก็พากันเติบโตขึ้นตามกัน ความรู้สึกต่างๆ ก็พลอยพิสดารตามมาด้วย ที่ไม่เคยได้คิดก็มาคิดได้ขึ้น ที่ไม่เคยนึกได้ก็มาได้นึกขึ้น^๑

ข้อความดังกล่าว ผู้แต่งได้การบรรยายให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตที่ต้องแปรเปลี่ยนไปผู้ที่อยู่ในวัยเด็กก็เติบโตเป็นผู้ใหญ่ สำหรับผู้ใหญ่ก็ชราภาพไปตามกาลเวลา ความรู้สึกต่างๆ ก็แปรเปลี่ยนไปตามวุฒิภาวะของแต่ละบุคคล ซึ่งทุกคนจะต้องทำความเข้าใจเพื่อปรับตัวให้รู้เท่าทันความเป็นจริงตามธรรมชาติ เป็นการบรรยายเพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมด้านธรรมชาติเรื่องความไม่เที่ยง

กลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมแบบบรรยายโวหารที่ปรากฏในเรื่องมหาวรรคแห่งมิลินทราชนิกาย ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้ใช้การบรรยายมากที่สุดในการนำเสนอหลักพุทธธรรม เพราะเป็นวิธีการอธิบายให้รายละเอียดของเนื้อหาหลักพุทธธรรมที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย และช่วยให้การดำเนินเรื่องวรรณกรรมกระชับรัดกุมไม่ยืดเยื้อจนเกินไป เป็นวิธีการที่ผู้แต่งบรรยายโดยตรง ช่วยให้ผู้อ่านรับรู้หลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น

๓.๒.๑.๒.๒ การนำเสนอแบบเทศนาโวหาร หมายถึง กระบวนการที่ใช้ชี้แจง อบรมสั่งสอนชี้ให้เห็นคุณและโทษของสิ่งต่างๆ อย่างมีเหตุผล เพื่อจูงใจโน้มน้าวให้ผู้อ่านเชื่อถือและปฏิบัติตาม ดังในตอนี่ ๗ “เข้าเฝ้า” พระเจ้าวิเทหราชต้องการทดลองปัญญาของมโหสถและกิริยามารยาทอื่นๆ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้มโหสถเข้าเฝ้า ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทหราชทอดพระเนตรเห็นแล้วมีพระทัยเปี่ยมด้วยโสมนัสทรงมีพระดำรัสปฏิสันถารด้วยพระสุรเสียงอันอ่อนหวาน ปานประหนึ่งว่ามโหสถบัณฑิตเป็นพระโอรสสุดที่รัก และนิราศจากพระองค์ไปเสียนานแล้ว มีพระดำรัสว่า “พ่อบัณฑิตจงเลือกที่นั่ง ณ ที่นั่งอันสมควรเถิด”

การเลือกที่นั่งเป็นหลักเกณฑ์สำคัญประการหนึ่งในความเป็นนักปราชญ์ เพราะความรู้จักตนรู้จักประมาณ และรู้จักบริษัต์จัดเป็นองค์คุณสำคัญของท่านผู้เป็นบัณฑิต การนั่งในสามคมต้องรู้ที่อันเหมาะสมอันควร ยิ่งในบริษัทอันมีพระราชาเป็นประมุข ยิ่งเป็นที่พึงเล็งกันนัก หากเลือกได้เหมาะก็สำแดงว่าเป็นผู้ควรแก่ความเป็นนักปราชญ์

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรคแห่งมิลินทราชนิกาย. หน้า ๒๓๙.

หากเลือกไม่เหมาะก็เป็นที่ย่ำยยันกันได้ ด้วยเหตุนี้พระเจ้าวิเทโรราชจึงทรงมีพระดำรัส
แก่มโหสถบัณฑิตดังนี้

มโหสถบัณฑิตคาดคิดมาแล้วว่า อย่างไรเสียก็จะต้องถูกพระเจ้าวิเทโรราชทรง
ทดลองดังนั้นจึงได้นัดมากับท่านบิดาเรียบร้อยแล้ว^๑

จากเหตุการณ์ดังกล่าว พระเจ้าวิเทโรราชได้โปรดเกล้าฯให้มโหสถเข้าเฝ้าและตรัสเชิญ
ให้มโหสถบัณฑิตนั่งในท่ามกลางสมาคม ในขณะเดียวกันนี้ ผู้แต่งจึงนำเอาหลักพุทธธรรมเรื่อง
การรู้จักตน (อัตตัญญูตา) การรู้จักบริษัหรือมารยาททางสังคม (ปริสัญญูตา) ซึ่งเป็น
คุณสมบัติของบุคคลผู้เป็นบัณฑิตมาสอดแทรกลงไปในเรื่องเหตุการณ์ เพื่อสอนให้ผู้อ่านได้รับ
รู้เรื่องมารยาทในการเข้าสังคม เป็นการนำเอาหลักพุทธธรรมที่มีเนื้อหาเหมาะสมกับสถานการณ์
ของเรื่องมาสอดแทรกไว้ได้อย่างกลมกลืน

ในตอนที ๓๑ "รัชทายาทแห่งปัญจาละ" ฉันทิพราหมณ์ได้การลักลอบเป็นชู้กับพระมเหสี
ของพระราชอาของตน ผู้แต่งจึงได้สอดแทรกคำสอนไว้ในเหตุการณ์โดยได้สอนให้รู้ว่าการทำเช่นนั้น
ไม่สามารถที่จะปิดบังไว้ได้ตลอดเวลา ในไม่ช้า ความชู้นั้นก็ต้องถูกเปิดเผย ดังข้อความว่า

"พฤติกรรมอันทรามของท่านบุโรหิต และพระนางสลาเกเทวีได้ถูกปกปิดเป็น
ความลับอยู่ในตอนแรกๆ ดูเป็นความสงบเงียบ แต่ท่านกล่าวว่า

"ความสงบเงียบของกรรมชู้แน่นอนอย่าพึงเข้าใจว่าเป็นความลับ อรรถาธิบายที่
ถูกต้องแท้จริงของความเงียบแห่งกรรมชู้ นั่นคือ การฟักตัวของความแค้นปราย เป็น
เหมือนฟองไข่ไก่ที่มีตัวและแม่ไก่กำลังฟัก หรือเหมือนทูตที่ไปต่างแดนกำลังเดินทางมาสู่
แดนแห่งพระราชอาของตน หมายความว่า เวลาเงียบของกรรมชู้ คือ เวลาเดินทางของ
ความแค้นปราย" "ที่ลับในโลกนี้ ที่ไว้ให้คนทำความชู้ นั่น หาไม่ได้เลยทีเดียว"^๒

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งได้สอนให้ผู้อ่านรู้ว่าการกระทำชู้ หากยังไม่ได้รับผล
ของกรรมก็อย่าได้หลงคิดว่าจะไม่มีผล เพราะในไม่ช้าผลของการทำกรรมชู้ก็จะถูกเปิดเผย ซึ่ง
เป็นการใช้เทศนาโวหารในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องผลของกรรม

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๙.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๓๒.

ในตอนที ๖๑ “วิเทหราชจำนน” พระเจ้าวิเทหราชได้ปรึกษากับเสนาอำมาตย์ ซึ่งเสนาอำมาตย์ทั้งหลายต่างกราบทูลความเห็นคล้อยตามพระราชาของตน เพื่อให้เป็นที่พอพระทัยของพระราชา ในขณะที่เดียวกัน ผู้แต่งจึงสอดแทรกหลักคำสอนเรื่องสัจจะไว้ ดังข้อความว่า

ทุกคนต่างพากันกราบทูลในทางที่จะเอาพระทัยเจ้านายตามแบบอย่างไปเสียหมด ... การแสดงความคิดเห็นนั้น ควรจะเป็นไปโดยบริสุทธิ์จริงๆ ปราศจากอคติ คือ ความเอนเอียงไปทางจารีตหรือเอนเอียงไปทางไม่รู้จริง แต่แสดงว่ารู้ เพราะกลัวจะเสียชั้นเชิง การให้ความคิดเห็นเอนเอียงจะเป็นความคิดเห็นที่ถูกต้องต้องแท้ได้ยากนัก^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้ใช้เทศนาโวหารในการสอนเรื่องการพูดแสดงความคิดเห็นว่าควรจะต้องสำนึกที่เป็นประโยชน์ ตามความรู้ที่ตนเองมีอยู่ หากไม่รู้ก็ไม่ควรแสดงความคิดเห็นที่ผิดๆ ไม่ควรพูดเอนเอียงเข้าหาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการพูดที่หาความถูกต้องได้ยาก เป็นการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องสัจจะหรือการพูดจริงในสิ่งที่เป็ประโยชน์

การใช้เทศนาโวหารในการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทราชนิกาย พบว่าเป็นวิธีการที่ผู้แต่งได้นำมาใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้านต่างๆ โดยการกล่าวสอนสอดแทรกลงไปเหตุการณ์ของเรื่องที่กำลังดำเนินไป ช่วยให้ผู้อ่านได้รับรู้หลักพุทธธรรมอันเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิต

๓.๒.๑.๒.๓ การนำเสนอแบบพรรณนาโวหาร หมายถึง ชั้นเชิงในการเขียนเป็นเรื่องราวอย่างละเอียดทำให้เกิดมโนภาพ เช่น การพรรณนาความงาม พรรณนาความในใจในทำนองรำพึงรำพัน เป็นต้น ดังที่จิตรลดา สุวัติกุล^๒ กล่าวไว้ว่า พรรณนาโวหาร หมายถึง กระบวนการหรือชั้นเชิงในทำนองรำพึงรำพัน ทั้งนี้อาจเป็นการรำพันถึงอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตนเองหรือของผู้อื่น หรืออาจเป็นการรำพึงรำพันถึงสิ่งต่างๆ อย่างพิสดาร โดยการสอดแทรกอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนลงไปเพื่อโน้มน้าวผู้อ่านให้เกิดอารมณ์คล้อยตามเกิดภาพพจน์และจินตนาการตามไปด้วย ดังตอนที่ ๓๑ “รัชทายาทแห่งปัญจาละ” ฉัภพิราหมณ์หลงไหลในกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทำให้ไม่สามารถหักห้ามใจของตนเองจนเป็นเหตุให้ทำชั่ว โดยการลักลอบเป็นชู้กับพระมเหสีของพระราชาของตน ดังที่ผู้แต่งได้พรรณนาไว้ว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทราชนิกาย หน้า ๔๒๒-๔๒๓.

^๒ จิตรลดา สุวัติกุล. (๒๕๓๘). วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์ ใน เอกสาร-การสอนชุดวิชา ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู). หน้า ๒๒๙.

ในโอกาสต่างๆ ที่พระนางได้พบกับท่านพราหมณ์เพียงสองต่อสองพระเนตรทั้งคู่ของพระนางก็ทอดดูท่านพราหมณ์ จึงมีประกายฉายแววแห่งความพิศواسแสนหวาน และมีความแหลมคมพอที่จะสลักหัวใจท่านพราหมณ์ ให้กำซาบไปด้วยพิษแห่งหฤหรรษ์สุดจะบรรยายพระกระแสเสียงที่ตรัสแต่ละคำนั้นเล่า ก็เคล้าเคลือบด้วยมธุรสอันเอนโอบผ่านโสตประสาทของท่านพราหมณ์จืดจางหัวใจตรึงประทับแน่น พร้อมทั้งแผ่พิษแห่งอภิมรณะรื่นทั่วทุกชุมชน พระสัมผัสอันเกิดโดยบังเอิญหรือเป็นเหมือนความบังเอิญในบางครั้ง ความละมุนละไมแผ่แห่งปลายนิ้วพระบาท ก็มีพิษสงพอที่จะแยกผิวกายของท่านพราหมณ์ให้โปร่งเป็นทางไหลแห่งกระแสพระสัมผัสเข้าจรดกระดูก แล้วชำแรกกระดูกออกจนพรุนเข้าถึงเยื่อในกระดูกทีเดียว ศรของพระนางทิ่มแทงท่านพราหมณ์อยู่เป็นนิจ ศรพระเนตรตรึงตา ศรพระสุรเสียงตรึงหู ศรพระสรีระโจมตีตรึงใจ แต่ละเล่มทรงมหิทธิพลกระนั้นหรือ ไตรเพทที่เจนจบจะมาทานทนอยู่ได้ ไตรเพทของท่านพราหมณ์พ่ายต่อไตรศรของพระนางอย่างสิ้นท่าทีเดียว สีนหานุภาพได้กำหนดหัวใจของท่านพราหมณ์ไว้อย่างแน่นเหนียว ท่านพราหมณ์ต้องพยายามที่จะได้พบโอกาสซึ่งตนจะได้ดื่มหฤหรรษาจากสายพระเนตร ดื่มนรสจากพระสุรเสียงและดื่มอภิมรณะจากพระสรีระสัมผัส

พิษแห่งไตรศรแสดงอานุภาพแล้ว พระนางผู้เป็นเจ้าของเล่าได้แสดงแผนครไปต้องหทัยท่านพราหมณ์ แต่กระนั้นครั้นครั้นคงวากลับมาสู่พระทัยของพระนาง ทำนองเดียวกันความพิวพันในมธุรสแห่งอภิมรณะกำเรือกกล้าและทิวอานุภาพขึ้นเป็นลำดับ ไม่มีฝ่ายใดที่จะระงับยับยั้งได้ ต่างก็ปล่อยให้กระแสเสนหาบ่าท่วมหทัยไปตามเพลงของความปรารถนาของดากฤษณา ต่อจากนั้นความมืดมนอนธการก็เข้าครอบงำความรู้สึกดีทั้งสิ้นเสีย ผลที่สุดจะเป็นอย่างไรไม่ต้องกล่าว ... ความชั่วของท่านปโรหิตและพระนาง สลากเทวีก็หนีคดีของมันไม่พ้น ข่าวความเป็นชู้กัน^๑

จากข้อความข้างต้น ผู้แต่งนำเสนอพุทธธรรมเกี่ยวกับธรรมชาติเรื่องกามตัณหา หมายถึงความอยากในกามารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส อันเป็นสิ่งเย้ายวนดึงดูดใจให้มนุษย์มุ่งสนองความต้องการของตน โดยพรรณนาถึงพฤติกรรมของอำมาตย์ฉัพภพราหมณ์ผู้ไม่รู้จักควบคุมสติปล่อยใจไปตามกระแสความต้องการ เมื่อมีโอกาสได้ถวายการรับใช้พระนางนันทาเทวี ฉัพภพราหมณ์ได้ยลพระสรีระอันงดงามของพระนางนันทาเทวี ได้ฟังพระเสาวนีย์อันไพเราะ ได้สูดกลิ่นหอมจากพระสรีระนางนันทาเทวีในระบะที่ได้ใกล้ชิดกัน และได้สัมผัสพระสรีระโดยเหตุบังเอิญ จนเป็นเหตุให้จิตใจของฉัพภพราหมณ์ก็หวั่นไหว ในที่สุดฉัพภพราหมณ์ก็ได้

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหากัณฐกนิเทศแห่งมิลินทนิท หน้า ๒๓๑-๒๓๒.

ประพจน์พิสดารหลักศีลธรรมอันดีงาม ด้วยการลักลอบเป็นชู้กับพระมเหสีของพระราชอาของตน กลวิธีการพรรณนาดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตามมองเห็นเป็นรูปธรรม สามารถเข้าใจในหลักพุทธธรรมด้านธรรมชาติคือค้นหาได้ง่ายขึ้น

ในตอน ที่ ๖๘ “ทิพมายุยา” พระเจ้าอริราชจุลนีพลัดพรากจากพระนางนันทาทะวีจึงเกิดความทุกข์โศกเศร้า ดังที่ผู้แต่งได้พรรณนาไว้ว่า

ขณะที่พระเจ้าอริราชจุลนีทรงฟังถ้อยคำพรรณนาถึงพระนางนันทาทะวีอยู่เรื่อย ๆ มา ภาพพระนางก็ยิ่งปรากฏเด่นชัดเหมือนดังพระนางมาประทับอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ ความโศกความอาลัย และความเสียดายประดังกันเข้ามาสู่พระทัยดวงน้อยๆ ซึ่งแม้จะเข้มแข็งแกร่งกร้าวปานใดก็ต้องอ่อนลงทุกที เพราะอำนาจแห่งความรักนั้นเป็นเพลิงในยามพราก เป็นน้ำในยามสมรัก มีทั้งความร้อนและความเย็น มีทั้งความแห้งและความชุ่มชื้น มีทั้งความหิวโหยและความอิ่มเอิบ ดังนั้น แม้บุคคลจะเข้มแข็งปานใด มีความทะนงในเกียรติศักดิ์ปานใด ก็ยากนักที่จะดำรงในภาวะของตนอยู่ได้ เพราะอำนาจของรักซึ่งแผ่พิชในยามพราก พระอริราชจุลนีทรงเป็นนักรบที่กล้าหาญควรเกิดพระนามได้ว่า “วีรกษัตริย์” พระองค์หนึ่ง พระทัยแข็งปานเหล็กเพชร แต่ในยามนี้อ่อนประดุจขี้ผึ้งที่ต้องไฟลน ความเข้มแข็งถูกความรักความอาลัยและความเสียดายแผดเผาจนไม่มีเหลืออยู่แล้ว พระดำริของพระองค์ในเรื่องจะพิฆาตพาดพิงประบักษะในยามนี้พลอยหายไปจากพระมนัส คงเหลือแต่ว่า “โอ- อนิจจานันทาทะวี ปานะนี้น้องรักจักเป็นไหน .. จะได้ทุกข์ขุกเข็ญเป็นฉันทใจ โอ้สายใจเจ้าจะพรำน้ำตานอง ... ไม่มีใครอีกแล้ว คนอื่นก็ไม่สามารถเป็นแท้นที่เจ้านันทาทะวีคืนมา เว้นแต่มีโสดคนเดียวเท่านั้นที่จะพานันทาคืนมาให้ อนาถจริงหนอเราเสียรู้ เสียรัก เสียแรง เฮ้อ !” ยิ่งพระดำริความโศกก็ยังประดังท่วมพระทัย พระอริราชสุดที่จะดำรงพระองค์ในภาวะปกติได้ ทรงมีพระอาการบ่งว่าทรงโศกศัลย์เป็นสุดแสน แม้จะทรงพยายามกล้ำกลืนก็สุดจะฝืนทน^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งทำหน้าที่เป็นผู้รู้แจ้ง คือ รู้แจ้งถึงภาวะจิตใจของตัวละครจึงได้ใช้วิธีพรรณนาถึงความเศร้าโศกเสียใจ อันเกิดจากการพลัดพรากจากคนรักของพระเจ้าอริราชจุลนี ผู้พลัดพรากจากพระมเหสีนางนันทาทะวีผู้เป็นที่รักของพระองค์ เป็นการพรรณนาในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรัก กลวิธีการพรรณนาดังกล่าวช่วยทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพในใจและทำให้เข้าใจและรับรู้ถึงหลักพุทธธรรมได้เป็นอย่างดี

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทราชนคร หน้า ๔๔๔.

การใช้กลวิธีพรรณนาโวหารในการสำเนาหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร พบว่าเป็นวิธีที่ผู้แต่งนำมาใช้น้อยมาก เพราะลักษณะของเนื้อเรื่องเหมาะสมกับการใช้โวหารแบบอื่น ดังนั้น ผู้แต่งจึงไม่นิยมใช้พรรณนาโวหารในการนำเสนอหลักพุทธธรรม

การใช้ความยืดหยุ่นในวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร พบว่าผู้แต่งได้เลือกใช้โวหารต่างๆ ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ บุคคล และคำนึงถึงการดำเนินเรื่องให้กระชับรัดกุมเป็นสำคัญ โดยใช้โวหาร ๓ อย่าง ได้แก่ บรรยายโวหาร เทศนาโวหาร และพรรณนาโวหาร โวหารที่ผู้แต่งนิยมนำมาใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม คือ บรรยายโวหารและเทศนาโวหาร ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในหลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น ส่วนพรรณนาโวหารพบว่าผู้แต่งนำมาใช้น้อยมาก เพราะลักษณะของเนื้อเรื่องเหมาะสมกับการใช้โวหารแบบอื่น

๓.๒.๒ การนำเสนอโดยทางอ้อม เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาและพฤติกรรมของตัวละคร พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมทางอ้อม ๘ วิธี ดังนี้

- ๓.๒.๒.๑ การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ
- ๓.๒.๒.๒ การเปรียบเทียบด้วยอุปมาอุปไมย
- ๓.๒.๒.๓ การใช้อุปกณ์ประกอบการสอน
- ๓.๒.๒.๔ การทำเป็นตัวอย่าง
- ๓.๒.๒.๕ การเล่นภาษา
- ๓.๒.๒.๖ การปฏิบัติเป็นรายบุคคล
- ๓.๒.๒.๗ การลงโทษและให้รางวัล
- ๓.๒.๒.๘ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

๓.๒.๒.๑ การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ

๓.๒.๒ ๑.๑ การยกอุทาหรณ์ เป็นการนำเสนอหลักพุทธธรรมโดยการยกตัวอย่างเรื่องราวต่างๆ ให้ผู้ฟังได้เห็นตัวอย่างที่สัมพันธ์กับเรื่อง ซึ่งจะช่วยให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความเข้าใจเรื่องราวที่ยกมาสอนได้ดียิ่งขึ้น การนำเสนอหลักพุทธธรรมโดยการยกอุทาหรณ์ในวรรณกรรมเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร แบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ ดังนี้

- ๓.๒.๒ ๑.๑.๑ การยกอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องราวในอดีต
- ๓.๒.๒ ๑.๑.๒ การยกอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องราวร่วมสมัย
- ๓.๒.๒ ๑.๑.๓ การยกอุทาหรณ์ที่เป็นคำสอนของนักปราชญ์

๓.๒.๒.๑ ๑.๑ การยกอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องราวในอดีต ในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการยกอุทาหรณ์เรื่องราวในอดีตเป็นตัวอย่าง โดยนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาของตัวละคร ซึ่งกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้ยกอุทาหรณ์

เพื่อสนับสนุนแนวทางประเพณีปฏิบัติตามแบบแผนที่เป็นประโยชน์ และยกอุทาหรณ์เพื่อมิให้ผู้ฟังถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างในทางที่ไม่ดี ดังในตอนที่ ๕ "หลักการทดลอง" อำมาตย์เสนกได้กราบทูลแนะนำพระเจ้าวิเทโหราชให้ยึดถือแบบแผนที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่ในอดีต ในการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการจะต้องดูคุณสมบัติในด้านปัญญาว่าจะต้องเป็นคนฉลาดรอบรู้ และได้ยกเรื่องราวในอดีตมาเล่าเป็นอุทาหรณ์เพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราชได้ยึดถือและปฏิบัติตาม ดังข้อความว่า

"จอมราชแห่งพระนครพาราณสีในโบราณสมัย มีพระโอรสยังทรงพระเยาว์ พระองค์เสด็จสวรรคต ราชสมบัติตกอยู่แก่พระราชโอรสผู้พระเยาว์นั้น ก่อนที่หม้ออำมาตย์จะถวายราชสมบัติต้องพิจารณาทดลองด้วยวิธีนานา เช่น แต่งลิงด้วยเครื่องยศอำมาตย์ นำมาสู่ที่เฝ้ากราบทูลว่า เป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ที่สมเด็จพระราชาบิดาทรงชุบเลี้ยงมาดังนี้ เป็นต้น จนแน่ใจกันว่าทรงพระปรีชาสามารถแน่นอนจึงได้พากันถวายเศวตฉัตร"

"ขอเดชะ ในเมื่อต้นดิประเพณีมาเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็เห็นด้วยเกล้าว่าเป็นการอันควรอันชอบเป็นระบอบทั้งดงาม แม้นประพฤติตามแล้วจึงเป็นไปเพื่อความสุข ความเจริญ ข้าพระเจ้าเห็นอยู่อย่างนี้จึงได้กราบทูลให้ทดลองให้ถ่องแท้"^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการยกอุทาหรณ์เป็นตัวอย่าง โดยนำเสนอผ่านบทสนทนาของตัวละคร ซึ่งกำหนดให้อำมาตย์เสนกได้ยกเรื่องราวในอดีตมาเป็นตัวอย่างประกอบเหตุผล เพื่อสนับสนุนให้พระเจ้าวิเทโหราชได้ตระหนักถึงความสำคัญในแนวทางปฏิบัติที่ดีงามและจะได้ประพฤติปฏิบัติตาม เป็นการยกอุทาหรณ์ซึ่งตรงกับเหตุการณ์ที่ต้องปฏิบัติในขณะนั้น เพื่อให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้รับรู้หลักหลักพุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง ในด้านคุณสมบัติของนักปกครอง ประการที่ ๑ คือ "นักปกครองจะต้องมีปัญญาเฉลียวฉลาด" กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านรับรู้หลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น

ในตอนที่ ๓๗ "ล่าแคว้น" พระเจ้าอริราชจุลนีทรงเห็นว่ากองกำลังพลของพระองค์มีจำนวนมหาศาลสามารถจะทำสงครามยึดเมืองใดๆ ก็ได้ จึงทรงดำริในการจะเสด็จไปยึดเมืองมิลินนคร แต่ถูกอำมาตย์เกวัญคัดค้าน เพราะเห็นว่ากองกำลังของพระราชของตนยังไม่มีควมสามัคคีกันดีพอและเป็นการประเมินกำลังข้าศึกต่ำเกินไป จึงได้ยกอุทาหรณ์ในการทำสงครามระหว่างชาวกลิงครรัฐกับชาวอัสสกรรัฐ เพื่อเป็นอุทาหรณ์หรือกรณีตัวอย่างให้พระเจ้าอริราชจุลนีได้ตระหนักถึงคุณสมบัติของความสามัคคี และโทษที่เกิดจากความไม่สามัคคีกัน ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). *มหาบัณฑิตแห่งมิลินนคร* หน้า ๒๗

“ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท คงจะรำลึกได้ถึงเรื่องราวสงครามระหว่างกาลิงครรัฐ กับอัสสครรัฐแต่โบราณกาล ข้าพระพุทธเจ้าขอนำมากราบบังคมทูลในโอกาสนี้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งพระราชดำริโดยสังเขป ...

พระเจ้ากาลิงคะทรงเชื่อมั่นในกำลังพลพาหนะและอาวุธยุทธโศปกรณ์ของพระองค์ ซึ่งเจนศึกมาแล้วและไม่เคยมีใครสู้ได้ . พระเจ้ากาลิงคะปลอมพระองค์เสด็จไปหา พระดาบส ตรัสถามว่า “กาลิงคะกับอัสสกะจะรบกันกำลังตั้งกองทัพอยู่ในเขตแดนของตนๆ ใครจะเป็นฝ่ายชนะ ใครจะเป็นฝ่ายแพ้” .. พระดาบสถวายพระพรว่า “ได้ถาม ท้าวสักกะแล้ว ท้าวเธอบอกว่ากาลิงคะจะเป็นฝ่ายมีชัย อัสสกะจะเป็นฝ่ายปราชัย”

เรื่องนี้ได้แผ่กว้างไปถึงกองทัพอัสสกะ พระเจ้าอัสสกะทรงทราบแล้วตรัสปรึกษากับนนทเสน นนทเสนตรัสลอบพระทัยแล้วใคร่ครวญถึงที่มาของข่าวลือเห็นเค้าวางมาจากดาบส จึงไปหาพระดาบสบ้างก็ได้ทราบความตามนั้น แต่นนทเสนคงถามต่อไปถึงบุรพนิมิตแห่งความพ่ายแพ้และความชนะว่ามิอย่างไร ซึ่งฝ่ายกาลิงคะไม่ได้ถาม พระดาบสจึงแจ้งถึงบุรพนิมิตว่า “อารักขเทวดาของฝ่ายชนะ เป็นโคศุภราชชาวปลอดของฝ่ายพ่ายแพ้เป็นโคศุภราชดำปลอด” ...

ถึงคราวรบกัน กองทัพกาลิงคะต่างลำพองในความมีชัยตามคำพยากรณ์ของท้าวสักกะ ตั้งแต่จอมทัพจนถึงไพร่พลต่างระเริงไปหมดอย่างไรเสีย เราก็ต้องชนะ อัสสกะต้องแพ้ พลรบต่างขาดต่อความเอาใจใส่ในหน้าที่ เกราะก็ไม่สวมต่างคนต่างประพฤติดตามชอบใจ ขาดความพริ้วพร้อมแยกกันเป็นพวกๆ ยกเข้าต่อสู้กับอัสสกะควรจะรุกก็ไม่รุก ควรจะจู่โจมก็ไม่จู่โจม ...

นนทเสนคอยอยู่ใกล้ชิดพระเจ้าอัสสกะราชพร้อมด้วยทหารสัต์ตาย ๑,๐๐๐ คน ... ก็กราบทูลให้พระเจ้าอัสสกะทรงฟังพระแสงหอกประหารโคเผือกของฝ่ายกาลิงคะให้ถูก พระเจ้าอัสสกะทรงปฏิบัติตาม ทรงควบพระอาชาเข้าจนได้ระยะฟุ้งพระแสงหอกถูกโคเผือกทันที ... อารักขเทวดาของกาลิงคะก็เลยมอดม้วย พระเจ้ากาลิงคะเห็นเทวดาประจำทัพสิ้นชีพก็เสียขวัญควบพระอาชาหันกลับ . พักเดียวฝ่ายกาลิงคะก็ปราชัย พระเจ้ากาลิงคะรอดไปได้ ... ฝ่ายอัสสกะมีชัยด้วยองค์คุณคือการฝึกฝน ความมั่นใจ ความร่วมมือ ความไม่ย่อหย่อน การรุกในเวลาที่เหมาะสม วิริยะที่มั่นคง และความรวดเร็วไปข้างหน้าอย่างเข้มแข็ง”

เกวัญนำเรื่องราวอันเป็นเนติสังครามแต่ปางอดีตมากราบทูลสนับสนุนความคิดเห็นของตนแล้วกราบบังคมทูลสรุปว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ จากเรื่องอันเป็นเนติแต่ปางบรรพแสดงชัดว่า กาลิงคะต้องพ่ายแพ้อัสสกะโดยประการสำคัญคือ

ความระแวงในหทัยจะจนไม่ลืมหูลืมตา ไม่เอาใจใส่ในหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ ขาด
ความปรักปรำต่างคนต่างทำตามอำเภอใจ^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครอำมาตย์แก้วเป็นผู้เล่าเรื่องในอดีตเป็นอุทาหรณ์ เพื่อให้พระเจ้าอริราชจุณได้ตระหนักถึงความสำคัญของความสามัคคีในกองทัพและถือเป็นคติในการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเป็นการยกตัวอย่างเรื่องราวในอดีตเพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความสามัคคีและโทษอันเกิดจากความไม่สามัคคีกัน กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านได้รู้หลักคำสอนพร้อมทั้งเรื่องราวอันเป็นอุทาหรณ์ทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

ในตอนที่ ๒๒ "พิสูจน์ตน" มโหสถบัณฑิตสอนให้พระเจ้าวิเทโหราชรู้หลักในการดำเนินชีวิตว่าจะต้องมีความเพียร โดยยกเรื่องพระมหาชนกเป็นตัวอย่าง ดังข้อความว่า

"ชนบอันนี้มีมาแต่โบราณ คือ ความพากเพียร ในข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอนำเรื่องแต่ปางก่อนมากราบทูลเพื่อทรงวิจารณ์"

"แต่ครั้งก่อนนานมาแล้ว พระมหाराชองค์หนึ่งซึ่งครองราชย์ ณ พระมหานครมิตถิลานครนี้เอง พระนามว่า พระชนกมหาราช ก่อนแต่จะได้ราชย์พระองค์ทรงทำการค้าขายทางทะเล คราหนึ่งสำเภอาอย่างคนทั้งหลายพากันตายตกเป็นเหยื่อปลาทะเลไปหมด แต่พระองค์คงว่ายอยู่ในท้องทะเลไม่ท้อถอย นางมณีเมขลาผู้เป็นธิดารักษาสุมุทได้ปรากฏกายให้เห็นและได้สนทนาโต้ตอบกันกับพระชนกดังนี้

นางมณีเมขลาถามว่า "นี้ใครมาแหวกว่ายอยู่กลางทะเลทั้งๆ ที่มองไม่เห็นฝั่ง ท่านทราบอำนาจประโยชน์อะไรจึงพยายามอย่างเข้มแข็งอย่างนี้"

พระชนกตอบว่า "ข้าพเจ้าพิจารณาชนบของโลกละผลของความพยายามดูแล้วนะเทพธิดา เหตุนั้นถึงมองไม่เห็นฝั่งก็จะแหวกว่ายไปในกลางทะเล"

นาง - "ฝั่งทะเลลึกสุดประมาณยังไม่ปรากฏเลย ความพยายามอย่างลูกผู้ชายของท่านเป็นโมฆะ ท่านยังไม่ถึงฝั่งจักตายเสียก่อน"

พระ - "ผู้ที่กระทำการที่ลูกผู้ชายพึงกระทำนั้น เป็นคนไม่เป็นหนี้ของญาติของเทวดาและของบิดามารดา ทั้งไม่ต้องเดือดร้อนในภายหลังด้วย"

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาวินิจฉัยแห่งมิตถิลานคร. หน้า ๒๗๐ - ๒๗๒

นาง - “การอันใดที่ยังคาดผลสำเร็จไม่ได้ คงยังไม่มีเหตุผล มีแต่ทวิความลำบากให้ทั้งมีความตายคอยจ้องอยู่เฉพาะหน้าอีกด้วย เป็นประโยชน์อะไรที่จะพยายามในกรรมนั้นเล่า”

พระ - “เทพเจ้าข้า ผู้ใดทราบแล้วว่าการกระทำของตนยังไม่สำเร็จลุส่งไปอย่างแน่นอนผิยังมีความพยายามให้เสื่อมสิ้นไปเสีย ผู้นั้นชื่อว่าไม่รักษาชีวิตทั้งๆ ที่รู้หมายความว่าอันตรายมาปรากฏแล้วยังไม่พยายาม มัวงอมืองอเท้าปล่อยให้ชีวิตของตนสิ้นไปทั้งๆ ที่รู้ว่า ถ้างอมืองอเท้าเป็นตาย เป็นคนไม่รักษาชีวิต เทพธิดาเอยบุคคลบางจำพวกเพ่งผลประโยชน์ที่ประสงค์ในโลกนี้จึงประกอบกิจการงาน การงานนั้นๆ ของเขาสำเร็จก็มี ไม่สำเร็จก็มี เอาแน่นอนอะไรมิได้ แต่ท่านกำลังเห็นผลกรรมของข้าพเจ้าที่สำเร็จทันตาเห็นอยู่บัดนี้มีไข้หรือ ท่านเห็นไหมละ คนอื่นๆพากันจมน้ำไปหมดแล้วเป็นเหยื่อฝูงปลาไปแล้ว ข้าพเจ้าผู้เดียวยังไม่ตายยังไม่จมน้ำ ยังแหวกว่ายอยู่ทั้งยังได้เห็นท่านซึ่งฝูงมนุษย์ปรารถนาจะพบเห็นกันหนักหนา ถ้าข้าพเจ้าไม่พยายามตามเรี่ยวแรงที่ตนมีอยู่แล้ว บานนี้ก็คงยังเป็นอย่างเดียวกับคนอื่นๆ ที่ไหนจะได้พบท่านเล่า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักพยายามตามกำลังความสามารถของตน จักบากบันให้สมกับเกิดเป็นชายให้บรรลุที่หมายคือชายฝั่งทะเลให้จงได้”

ผลที่สุด พระมหาชนกได้รับความอนุเคราะห์จากเทพธิดาพาไปยังกรุงมิลินทรและได้ราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งวิเทหรัฐ ... ตามเรื่องที่ข้าพระพุทธเจ้านำมากราบบังคมทูลปรากฏชนบทของโลกชัดเจนอยู่แล้วว่า “ความพากเพียรของลูกผู้ชายนั้นแลเป็นชนบทของโลก ชาวโลกต้องพากันเห็นเป็นสำคัญ”^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งใช้วิธีการยกเรื่องราวในอดีตเป็นอุทาหรณ์ โดยกำหนดให้มโหสถบัณฑิตเป็นผู้ยกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของพระมหาชนกเป็นตัวอย่าง เพื่อให้พระเจ้าวิเทโรราชได้ทรงทราบถึงผลของการบำเพ็ญความเพียรและประสบผลสำเร็จในการดำรงชีพ กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจหลักพุทธธรรมไปพร้อมกับตัวอย่างประกอบ

จากตัวอย่างที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ากลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยวิธีการยกอุทาหรณ์เรื่องราวในอดีตที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำเสนอผ่านบทสนทนาของตัวละคร โดยกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเรื่องราวในอดีตเป็นอุทาหรณ์ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้ปฏิบัติตามในสิ่งที่ดีงาม และยกอุทาหรณ์เป็นตัวอย่างให้รู้แนวทางที่ไม่ดี เพื่อจะได้ไม่ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยการยกอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องราว

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

ในอดีตดั่งกล่าวเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งนำมาใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม ช่วยให้ผู้อ่านสามารถรับรู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่ายขึ้น และสามารถถือเอาเป็นกรณีตัวอย่างเป็นคติสอนใจในการดำเนินชีวิตได้

๓ ๒ ๒ ๑.๒.๑ การยกอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องราวร่วมสมัย หมายถึง การยกตัวอย่างเหตุการณ์ในเรื่อง หรือยกพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องมหากาพย์แห่งมิลานนคร เป็นตัวอย่างประกอบคำอธิบายหลักพุทธธรรม ซึ่งผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้เล่าเหตุการณ์หรือยกบุคคลในเรื่องเป็นตัวอย่างประกอบ ดังในตอนี่ ๑๓ “คู่ครอง” พระนางอุทุมพรเทวีซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าวิเทหราชได้ตรัสถามมโหสถบัณฑิตถึงเรื่องบ่อเกิดของความรักว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร มโหสถบัณฑิตจึงได้ยกกรณีของพระนางอุทุมพรเทวีนั่นเองเป็นตัวอย่าง เพื่อประกอบคำอธิบายเรื่องบ่อเกิดของความรัก ทำให้พระนางอุทุมพรเทวีเข้าใจและรู้ถึงสาเหตุเกิดของความรัก ดังบทสนทนาว่า

“เอ้อ ! ที่พี่มีความรักต่อทูลกระหม่อมฉัน เพราะทรงให้ความอุปถัมภ์บำรุงพี่ ยกย่องเชิดชูฟืออย่างสูง สุขความเจริญของพี่เท่าที่ปรากฏอยู่นี้ ทูลกระหม่อมโปรดประทานให้พี่ทั้งนั้น ดังนั้น จึงมีใจจงรักภักดีชีวิตของพี่ก็อาจถวายเพื่อความสุขความสำราญของพระองค์ และเพื่อความปลอดภัยของพระองค์”

“นั่นแหละพะยะค่ะ เป็นเหตุที่ทำให้ความรักบังเกิดขึ้นเรียกว่า ความเกื้อกูลกันในปัจจุบัน ยังมีสาเหตุหนึ่งพะยะค่ะที่จะทำให้ความรักเกิดขึ้นได้” “อะไรอีกเล่า?” ทรงซัก

“ขอพระราชทานโอกาส พระแม่เหนือเกล้าเป็นชาวเมืองตักกิสลา เสด็จสมภพในพระนครตักกิสลา แต่ได้รับสถาปนาเป็นพระมเหสีแห่งพระเจ้าวิเทหราชซึ่งอยู่ห่างไกลกัน แม้ว่าพระแม่เหนือเกล้าฯ จะเคยได้ยินกิดติศัพท์แห่งพระเจ้าวิเทหราชมาบ้าง ก็เป็นที่แน่เหลือเกินว่ามิได้ทรงประสงค์มาก่อนเลย หรือมิได้เคยมีปณิธานมาเลย่ว่าเราต้องการมาเป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช แต่แล้วพระแม่เหนือเกล้าฯ ก็ได้มาเป็นดังนี้ จะทรงเข้าพระทัยว่าเป็นได้เพราะอะไรพะยะค่ะ?”

“เออนะ ชอบกล ! พี่ไม่รู้ดอก ความจริงไม่เคยคิดเคยฝันมาเลยว่าจะได้มาเป็นพระมเหสีเช่นนี้”

“นี่แหละพะยะค่ะที่บัญญัติเรียกว่า บุปผสันนิวาสนเคยเป็นคู่ครองกันมาแต่ก่อนคือในอดีตก่อนๆ นั้น พระแม่เหนือเกล้าฯ ได้เคยเป็นคู่ครองของพระเจ้าเหนือหัวมาแล้วมาในปัจจุบันนี้จึงได้มาเป็นพระมเหสีอีก แม้เสด็จไปสมภพเสียไกลแสนไกลก็มีทางจะมาเป็นจนได้”

“รวมเหตุที่จะให้ความรักเกิดมี ๒ สถาน คือ เกื้อกูลกันในปัจจุบัน และเคยเป็นคู่ครองกันมาแต่ก่อนเช่นนั้นหรือ?”

"ถูกแล้วพะยะค่ะ เหตุที่จะทำให้เกิดความรักมี ๒ สถานเท่านั้นแหละพะยะค่ะ ที่ความรักเกิดขึ้นก็ด้วยเหตุทั้ง ๒ นี้ ไม่เกินไปกว่านี้ เปรียบเสมือนน้ำกับเปลือก ตมทำให้บัวเกิดฉะนั้น"^๑

จากบทสนทนาดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมด้านธรรมชาติเรื่องบ่อเกิดของความรัก ๒ ประการ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้คนเราเกิดความรักต่อกัน ได้แก่ บุญเพสันนิวาสหรือการที่เคยอยู่ร่วมกันในกาลก่อน และการเกื้อกูลกันในปัจจุบัน โดยผู้แต่งกำหนดให้มโหสถบัณฑิตยกเรื่องราวความรักของพระนางอุทุมพรเทวีกับพระเจ้าวิเทหราชเป็นตัวอย่าง จนพระนางอุทุมพรเทวีเข้าใจในเรื่องบ่อเกิดของความรัก

ในตอนที่ ๕๖ "มาถูรับสืบ" ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาของตัวละครระหว่างนกมาถูกับมโหสถบัณฑิต โดยกำหนดให้นกมาถูเป็นผู้ยกตัวอย่างพฤติกรรมของอำมาตย์เกวัญซึ่งเป็นบุคคลไม่มีมนุษยธรรมขาดความเมตตากรุณา เพื่อเป็นอุทาหรณ์แก่ผู้ฟังดังบทสนทนาว่า

"ธรรมตามนุษย์นั้นควรจะมีเมตตากรุณาเป็นหลักธรรมประจำใจ อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แต่เกวัญคนนั้นปราศจากเมตตากรุณาเสียเลย เห็นแก่ตัวเป็นที่สุด โหดเหี้ยมเป็นที่สุด ผิดมนุษย์อันได้รับการศึกษาแล้วในอารยธรรม ดูเถิด เกวัญแนะนำพระอริราชของตน ชักจูงพระอริราชของตนให้ทำลายกษัตริย์ในชมพูทวีปเสียด้วยยาพิษ เพื่อให้พระอริราชของตนเป็นเอกอัครราชาธิราช ตนเองจะได้เป็นเอกอัครปุโรหิต การเผยแพร่ตนสู่ความยิ่งใหญ่ด้วยการประหารผู้อื่นเสียทั้งหมดเช่นนี้ ผิดวิสัยของอารยชน แม้แต่เพียงการกดขี่ข่มเหงผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในอำนาจของตนแล้วยกตนเหนือผู้อื่นด้วยอำนาจก็มีใช่การกระทำของอารยชนอยู่แล้ว นี่เกวัญคิดประหารที่เดียวด้วยถืออุดมคติว่า "ฆ่าผู้อื่นให้หมดแล้วเราก็เป็นใหญ่ ข่มคนอื่นให้อยู่ในกำมือแล้วเราก็เป็นใหญ่" ดังนี้ เป็นความคิดของอนารยชนแท้ .. การกดขี่ข่มเหงกันเพื่อช่วงชิงความเป็นใหญ่นั้นปรากฏชัดว่าเป็นเรื่องของเดรัจฉานแท้ๆ ก็เมื่อมนุษย์เอาเรื่องของเดรัจฉานมาเป็นคติประจำใจแล้วจะไม่ให้เรียกว่า "ตัวร้าย" ได้อย่างไรเล่าเจ้าข้า"^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตถิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๙๙-๑๐๐

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๔๕

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมตัวละครในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลาน นครเป็นอุทาหรณ์ โดยกล่าวว่าอำมาตย์แก้วฏเป็นบุคคลที่ไม่มีมนุษยธรรมขาดความเมตตากรุณา ประจําใจ เพื่อยกเป็นตัวอย่างในการนำเสนอหลักเบญจธรรมข้อที่ ๑ ความเมตตากรุณา ซึ่ง กลวิธีดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงหลักคำสอนโดยตรง พร้อมทั้งยกพฤติกรรมของบุคคลเป็นตัวอย่าง ประกอบคำอธิบาย จึงช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจหลักคำสอนได้ง่ายยิ่งขึ้น

ในตอนที ๗๕ “คุณของบัณฑิต” พระแม่เกริได้สอนประชาชนชาวเมืองปัญจาสนครให้รู้ ถึงประโยชน์ของปัญญา โดยยกมโหสถบัณฑิตผู้มีปัญญามากได้ใช้ปัญญาให้เป็นประโยชน์แก่ ตนเองและสังคมและเป็นโปรดปรานของพระเจ้าอริราชจุณิ เพื่อให้ประชาชนเกิดความเข้าใจและ เห็นความสำคัญของปัญญา ดังข้อความว่า

“ชาวปัญจาสะทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้ยินแล้วมิใช่หรือว่า พระอริราชของ พวกท่านมีพระดำรัสอย่างไร หากท่านได้ยินทั่วกันแล้ว พระอริราชของพวกท่านทรง รักษาพ้อมโหสถบัณฑิตโดยทรงยอมสละพระชนม์ของพระองค์รักษา ซึ่งยากจะสละได้ พระอริราชของชาวเราทรงรับสั่งพระราชทานชีวิตของพระชนนี พระราชเทวี พระ อนุชาธิราช พระสหาย พราหมณ์แก้วฏบุโรหิต และแม่ของพระองค์เอง ไม่ยอม สละชีวิตของพ้อมโหสถบัณฑิต พวกท่านทั้งหลายคงจะเห็นได้ทั่วกันแล้วว่า

“ปัญญามีประโยชน์ใหญ่หลวงเป็นสิ่งละเอียด เป็นเหตุให้คนเรามีความคิดในทาง ที่ดีในทางที่จะยังประโยชน์ให้สำเร็จ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลในปัจจุบัน และเพื่อ ความสุขในภายภาคหน้า ชาวปัญจาสะทั้งหลาย ปัญญามีประโยชน์ใหญ่หลวงอย่างนี้”^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้กำหนดให้พระแม่เกริกล่าวถึงมโหสถบัณฑิตผู้มีปัญญามาก จึงเป็นที่ต้องการของสังคมเป็นที่รักของคนทั่วไป แม้พระเจ้าอริราชจุณิก็ทรงยอมสละพระชนม์ชีพ เพื่อปกป้องมโหสถบัณฑิตผู้มีปัญญา การยกอุทาหรณ์นี้เป็นการยกอุทาหรณ์เหตุการณ์ร่วมสมัย เพื่อเป็นตัวอย่างในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องประโยชน์ของปัญญา ทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจ ได้ง่ายขึ้น

กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยการยกอุทาหรณ์ที่เป็นเรื่องราวร่วมสมัย ที่ปรากฏใน เรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาของตัวละคร โดยผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครกล่าวถึงพฤติกรรมของตัวละครด้วยกัน ซึ่งผู้ฟังได้รับรู้มาก่อนหรือมี ประสบการณ์ร่วมมาประกอบการนำเสนอหลักพุทธธรรม กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่าน มองเห็นภาพพจน์เป็นรูปธรรมช่วยให้เข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่ายขึ้น

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร หน้า ๔๒๘

๓๒๒ ๑.๑.๓ การยกอุทาหรณ์ที่เป็นคำสอนของนักปราชญ์

ในเรื่องมหากัณฑ์มหามงคล ผู้แต่งได้นำเอาหลักพุทธธรรมด้านต่าง ๆ มาเสนอไว้ในลักษณะคำสอนของนักปราชญ์ หรือแนวทางปฏิบัติของนักปราชญ์ที่ได้บัญญัติไว้ เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ประพฤติปฏิบัติตาม ดังในตอนที่ ๕ “หลักการทดลอง” อำมาตย์เสนกได้กราบทูลแด่พระเจ้าวิเทโหราชผู้ปกครองกรุงมโกลีนาคร ในวิธีการจะคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการว่าจะต้องคัดเลือกเอาบุคคลผู้มีความรู้มีศิลปวิทยา ดังบทสนทนาว่า

“ข้าพระพุทธเจ้าย่อมทราบเกล้าฯ เป็นอย่างดีในนิติธรรม แต่โบราณกาลท่านนักปราชญ์ในยุคนั้นๆ ได้เห็นต้องกันตลอดมา และตราไว้ในคติอันควรดำเนินทุกยุคทุกสมัยว่า “สุเจ้าจงเรียนศิลปะทุกอย่าง ไม่เลือกว่าหยาบ ปานกลาง หรืออูกกฤษฎ์” สุธยาเจ้าต้องเข้าใจประโยชน์ของศิลปะทุกอย่างไว้ด้วย แต่ไม่พึงประกอบไปเสียทุกอย่าง กาละที่ศิลปะนั้นๆ จะนำประโยชน์มาให้มีอยู่”

คติอันนำสดับบทนี้ ส่องความชัดว่าความรู้ันั้นๆ ควรจะเรียนไม่เลือกประเภท และต้องทราบประโยชน์คือวิธีประกอบและผลเมื่อประกอบแล้วไว้ทุกอย่าง แต่กระนั้นก็วางบทปราชญ์ไว้มิให้ประกอบไปเสียทุกอย่าง ต้องประกอบชอบกาลเทศะนี้แหละ พระพุทธเจ้าข้า ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงเข้าพระทัยได้ดีว่าการเล่าเรียนศิลปะไว้เป็นความรู้อย่างนั้น ถึงจะยากปานใดก็ยังไม่เท่ากับที่จะมีความรู้วิชาศิลปะนี้มีประโยชน์อย่างนั้น ความรู้ยากกว่า แต่ก็ไมยากถึงความรู้ประกอบให้ชอบกาล ความรู้จักประกอบให้ชอบกาลนี้แหละพระพุทธเจ้าข้า เป็นความหลักแหลมและเป็นเครื่องหมายแห่งปรีชาญาณ”^๑

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องการมีศิลปวิทยา โดยกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้กล่าวถึงหลักพุทธธรรม ที่มีการบันทึกไว้ในรูปแบบคำสอนของนักปราชญ์ที่ประพฤติปฏิบัติกันในอดีต พร้อมกันนั้นผู้แต่งก็ได้อธิบายขยายความของหลักพุทธธรรมนั้นให้กระจ่างชัดเจนนยิ่งขึ้น กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในลักษณะดังกล่าว เป็นการเพิ่มความน่าสนใจความน่าเชื่อถือให้กับหลักคำสอนว่าดีจริงมีการปฏิบัติกันมาช้านาน ทำให้ผู้อ่านเกิดความเชื่อมั่นในหลักคำสอนและเข้าใจในหลักคำสอนได้ง่าย

ในตอนที่ ๓๒ “คู่สวามีของพระอิศราจุลณี” ผู้แต่งได้กล่าวถึงพระเจ้ากรุงมโกลีนาครที่ทรงยึดมั่นและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ในการบริหารบ้านเมืองโดยชอบธรรม ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหากัณฑ์มหามงคล หน้า ๒๙-๓๐

พระเจ้ากรุงมัททราชมิได้ทรงเชื่อถือถ้อยคำนั้น แต่มิได้ตรัสพระวาจาอันใดออกมา เพราะทรงพระดำริว่า “ไม่มีประจักษ์พยานอะไรเป็นเครื่องยืนยันขึ้นเอ่ยปากออกไปก็จะเป็นเหมือนจับเงาในกระจกผิวดราชธรรมอันตราไว้ว่า “ขัดติยาธิบดียังไม่ทรงเห็นโทษทั้งใหญ่ทั้งน้อยของผู้อื่นโดยรอบคอบ ไม่ได้พิจารณาถี่ถ้วนด้วยพระองค์เอง ไม่พึงลงพระราชอาญา” ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา พระเจ้ากรุงมัททราชยังทรงสังเกตเจ้าชายจุลนีเพิ่มขึ้นอีก ดูเหมือนว่ากิริยาอาการของเจ้าชายจุลนีที่เคลื่อนไหวในบริเวณพระราชฐานนั้นน้อยนักจะพ้นจากสายพระเนตรของพระองค์^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งนำเสนอหลักพุทธธรรมทศพิธราชธรรมข้อที่ ๑๐ อวิโรธธรรม หรือความไม่คลาดเคลื่อนจากธรรม โดยกล่าวถึงพระเจ้ากรุงมัททราชผู้ทรงยึดมั่นในหลักการปกครองที่มีการบัญญัติไว้ในหลักราชธรรม กลวิธีนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าใจหลักคำสอนได้ง่าย

ในตอนที่ ๔๗ “อุบายชั้นที่ ๑” มโหสถบัณฑิตกล่าวอ้างหลักคำสอนในพระคัมภีร์เพื่อให้อนุเกวัญพราหมณ์ได้รู้ถึงแนวทางปฏิบัติในการทำงาน ดังข้อความว่า

ท่านเคยได้ยินบ้างไหมว่า คนน้อยชนะคนมากได้ก็มี มิใช่คนมากจะชนะคนน้อยได้เสมอไป และที่ยิ่งกว่านี้ยังมีคำในพระคัมภีร์กล่าวอีกว่า “ผู้ใดคาดการณ์แล้วกระทำกิจทราบกำลังกายกำลังความคิดในตนแจ่มแจ้ง และเป็นคนรอบคอบด้วยการปรึกษาด้วยหลักการ ผู้นั้นย่อมชนะอย่างไพบูรณ์” ข้อนี้เป็นหลักอีกประการหนึ่งและเป็นเนติอันเป็นหลักใหญ่ในวิถีของบ้านเมือง^๒

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความไม่ประมาทในการทำงาน โดยกำหนดให้มโหสถบัณฑิตเป็นผู้กล่าวถึงหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของนักปราชญ์ เพื่อให้พราหมณ์อนุเกวัญได้รู้และจะได้ปฏิบัติตามหลักคำสอนนั้น กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวทำให้หลักพุทธธรรมปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนช่วยให้ผู้อ่านได้รู้และเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยการยกอุทาหรณ์ อันเป็นคำสอนของนักปราชญ์ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิตถิลานคร เป็นกลวิธีที่ผู้แต่งนำเอาหลักพุทธธรรมมากล่าวไว้ในรูปแบบ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิตถิลานคร หน้า ๒๔๑.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๓๓๔

คำสอนของนักปราชญ์ในอดีต เพื่อแสดงให้เห็นผู้ฟังหรือผู้อ่านได้รู้ถึงความสำคัญของหลักคำสอนนั้นๆ ว่าเป็นแนวทางปฏิบัติของนักปราชญ์ในอดีตซึ่งเคยปฏิบัติได้ผลมาก่อนแล้วจึงได้บัญญัติไว้ กลวิธีนำเสนอดังกล่าวนี้ช่วยให้หลักพุทธธรรมในเรื่องนั้นๆ ปรากฏเป็นรูปธรรมแก่ผู้ฟังหรือผู้อ่าน อันเป็นเหตุก่อให้เกิดความศรัทธาในหลักคำสอนและต้องการปฏิบัติตาม นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นถึงการมีวิจารณ์ของผู้แต่งในการเลือกสรรหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎกมาสอดแทรกไว้ได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ในเรื่องได้เป็นอย่างดี

๓.๒.๒.๑.๒ การเล่านิทานประกอบ การเล่านิทานประกอบในการเทศนาหลักพุทธธรรมต่างๆ เป็นวิธีการสอนวิธีหนึ่งซึ่งช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่ายขึ้น ดังที่นิยะดา เหล่าสุนทร^๑ ได้กล่าวไว้ว่า การสอนโดยการใช้นิทานหรือเรื่องเล่าเพื่อขยายความธรรมะหรือคำสอน เป็นกลวิธีที่ศาสนา เจ้าลัทธิ อาจารย์ต่างๆ ใช้ประกอบคำสอนของตน เพราะเป็นวิธีที่ดีและง่ายทำให้ผู้ฟังรับสารได้กระจ่างชัด และสามารถพิจารณาเห็นตัวอย่างอันเป็นคติสอนใจตามนิทานอุทาหรณ์นั้น และกุสุมา รัชมณี^๒ ได้กล่าวไว้ว่า นิทานอุทาหรณ์นั้น คือ เรื่องที่เล่าเพื่อยกเป็นตัวอย่างและเป็นคติสอนใจแก่ผู้ฟัง วัตถุประสงค์สำคัญของนิทานอุทาหรณ์จึงมีคติสอนใจเหมือนภาสิต คตินั้นอาจอยู่ในบทนำของนิทานหรือในบทสรุปของนิทาน บางครั้งก็อยู่ในคำพูดของตัวละครนั่นเอง ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้ใช้วิธีการเล่านิทานประกอบเพื่อแสดงหลักพุทธธรรมไว้ ๑ เรื่องเท่านั้น ได้แก่ พุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ๔ ประการ คือ ความซื่อสัตย์จริงใจ การฝึกฝนตนเอง ความอดทน และความเสียสละมีน้ำใจ ดังในตอนที่ ๑๗ "อมราเทวี" นางอมราเทวีคนรักของมโหสถบัณฑิตได้เล่านิทานเรื่อง "เจ้าแม่กาลีกับเจ้าแม่ศรี" ให้พระนางอุทุมพรเทวีฟัง เพื่อจะได้รู้แบบอย่างในการดำเนินชีวิตในทางที่ดี ดังข้อความว่า

"กาลครั้งหนึ่ง นางฟ้าสองนางเกิดทะเลาะกันในเรื่องใครควรจะลงอาบนํ้าในสระโอโนดาตก่อน ทั้งคู่ต่างเถียงกันจะลงอาบก่อน ไม่สามารถตกลงกันได้ต้องเที่ยวไปหาเทพเจ้าชั้นผู้ใหญ่ชี้ขาดจนถึงท้าวผกวน ท้าวผกวนตรัสว่า ถ้าท่านสุจิตบริวารรับนางใดให้นอนเหนือที่ท่านจัดไว้เป็นพิเศษในเรือนของท่าน นางนั้นเป็นผู้ควรลงอาบนํ้าในสระโอโนดาตได้ก่อน เจ้าแม่กาลีได้สดับเทพโองการไม่รอช้าจึงขึ้นหน้าไปก่อนทีเดียว

^๑ นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๔๒). ธนัญชัยบัณฑิตชาดก . ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา หน้า ๖๕

^๒ กุสุมา รัชมณี (๒๕๓๖). สีสันวรรณคดี ชุด นิทานวานบอ . หน้า ๑๒-๑๓

เหาะลี้วๆ มายังเรือนของท่านสุจิตบิรवारกล่าวขอพักอาศัยนอนในที่นอน ท่านสุจิตบิรवारถามเจ้าแม่กาลีถึงความประพฤติและอัธยาศัยตลอดถึงชายที่นางชอบว่าชอบคนเช่นไร"

เจ้าแม่กาลีตอบถึงคนที่ทรงโปรด คือ คนที่เก่งๆ หัวหาญ เป็นคนที่ไม่ต้องการก้มเศียรให้ใครแม้แต่ผู้มีพระคุณแก่ตนมาก็พยายามเนรคุณเสมอ เป็นคนไม่ยอมให้ใครเหนือ เหยียดตนเท่าผู้ที่สูงกว่าอยู่เรื่อยๆ ชอบการแข่งขัน เห็นใครดีเป็นแข่งเอาดีของเขามาเป็นของตนให้ได้ไม่ว่าทางใดๆ เป็นคนเห็นแก่ตัว ชอบโอ้อวด ได้สิ่งใดๆ มาแล้วเป็นต้องคิดทำลายเสีย คนอย่างนี้เป็นคนที่เจ้าแม่ทรงรักใคร่ ที่โปรดยิ่งกว่านั้น คือ คนอะอะจุนเจียวลงโทษใครแล้วเป็นผูกใจเจ็บจนตายจาก เช่น ยุให้เขารำดำให้เขารั้วยัวให้แยก ชอบพูดคำแข็งกระด้างหยาบคาย คนอย่างนี้เจ้าแม่โปรดปรานยิ่งกว่าคนก่อน"

"คนที่เจ้าแม่โปรดปรานเป็นที่สุด คือ คนที่ชอบผัดเพี้ยนเวลา อะไรที่ควรทำให้เสร็จในวันนี้ ขอให้เลื่อนไปพรุ่งนี้ ประโยชน์ของตนอยู่ที่ไหนไม่จำเป็นต้องรู้ ไม่ต้องให้ใครมาตักเตือนเป็นอันขาด เพราะเป็นหนึ่งเหมือนกัน ใครขึ้นมาตักเตือนก็ต้องขัดใจกันละ เป็นคนที่ไม่มีความดีที่หาได้ แม้ว่าจะมีความดีด้วยคุณสมบัติปานไรก็ไม่เว้นที่จะดูหมิ่น เป็นคนไม่มีธุระกังวลอะไรกับใคร พอใจแต่ในการเล่นหัวตลอดไป และเป็นคนชอบระรานเพื่อน คนอย่างนี้เจ้าแม่โปรดปรานเป็นที่สุดถึงกับออกปากได้ คนอย่างนี้เป็นคู่ครองแล้วจะไม่มีหัวใจไวนึกถึงคนอื่นๆ อีกเลย"

ท่านสุจิตบิรवारตะเพิดเจ้าแม่กาลีไปเลย สักครู่หนึ่งเจ้าแม่ศรีเข้ามาหาท่าน เมื่อได้ยินคำถามเช่นเดียวกัน เจ้าแม่ตอบท่านใจความว่า

"ผู้ที่ขยันขันแข็งทำการงาน ไม่คำนึงถึงความหนาวความร้อนความหิวกระหาย
มุ่งหน้าที่จะทำการงานให้เสร็จไป มีความเข้มแข็งอดทนต่อความลำบากตรากตรำ ไม่
ปล่อยโยให้ประโยชน์ที่ผ่านตามาตามกาลเสื่อมเสียไปคนอย่างนี้ดิฉันชอบ
ดิฉันอดใจอยู่ใน
เขาทีเดียว"

ผู้ที่ไม่มักโกรธ มีเมตตาจิต เป็นคนมีน้ำใจเสียสละ สุภาพเรียบร้อย ไม่โอ้อวด ชี้อตรง ชอบสงเคราะห์ผู้อื่น พอใจที่จะเป็นสหายกับคนทุกคน พูดจาอ่อนหวาน แม้จะเป็นใหญ่โตก็ไม่ลำพองผยองหยิ่ง คงประพฤติอ่อนน้อม คนอย่างนี้ดิฉันจะรักอย่างกว้างขวางเหมือนคลื่นที่ปรากฏอย่างกว้างขวางในมหาสมุทร หมายความว่ารักอย่างไม่อันเท่าไรก็เท่ากัน"

"อนึ่งเล่า ผู้ใดคิดทำประโยชน์สงเคราะห์ไม่ว่าใคร จะเป็นมิตรหรือศัตรูก็ตาม เคยบำเพ็ญประโยชน์ให้หรือเคยใส่ร้ายให้ก็ตาม ต่างได้รับสงเคราะห์เท่าเทียมกัน และเขาไม่กล่าวคำหยาบคายในเวลาไหนๆ เลย ดิฉันจะขอมอบตัวเป็นของเขา ทั้งเวลาที่เขามีชีพอยู่ทั้งเวลาที่เขตายไปแล้ว"

"ผู้ใดก็ตามดังกล่าวมา พอได้ตีมีหน้าดา มียศศักดิ์อำนาจ ละเลยความประพฤติ นั้นๆ เสียหวนมาในทางอันผิดเป็นทุจริต คนเช่นนี้ปัญญาน้อย โง่เขลา ตีฉันจะทั้ง ทันทิ เหมือนคนสะอาดเกลียดหลุมอุจจาระก็ปานนั้น".

ท่านสุจิตวิวารพึงถ้อยแถลงของเจ้าแม่ศรีแล้วชื่นชมยินดีเป็นที่สุด จึงเชื้อเชิญ เจ้าแม่ศรีเข้ามาสถิตเหนือที่นอนที่จัดไว้ ตั้งแต่นั้นมาที่นอนก็มีนามของเจ้าแม่กำกับอยู่ คือที่เรียกว่า "สิริไสยาที่นอนของเจ้าแม่ศรี"

เกล้ากระหม่อมฉันได้สดับนิยายเรื่องนี้แล้ว กำหนดไว้เป็นข้อสำหรับประพาดิตน เว้นการที่เจ้าแม่กำกาลีทรงโปรดปราน ปฏิบัติแต่การที่เจ้าแม่ศรีทรงโปรดปรานตามสติ กำลังและยังได้ใช้เป็นหลักในการเพื่อบุคคลอีกด้วย^๑

กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมโดยการเล่านิทานประกอบ ผู้แต่งได้สอดแทรกหลัก พุทธธรรมด้านการครองเรือนไว้ในเนื้อเรื่องของนิทาน โดยนำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ช่วยให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเกิดความเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและง่ายยิ่งขึ้น

๓.๒.๒.๒ การเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมย การใช้กลวิธีเปรียบเทียบกับ อุปมาอุปไมยนี้ใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม โดยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ยังเข้าใจยากนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่คล้ายคลึงกันแต่เข้าใจง่ายกว่าช่วยให้เนื้อหาสาระนั้นปรากฏชัดเจนและเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า "อุปมา หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่ยกมาเปรียบ มักใช้คู่กับอุปไมยในประโยค เช่น เรื่อนี้อุปมาฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น"^๒

การเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมยนี้ จะใช้ข้อความอุปมาขึ้นก่อนแล้วจึงนำข้อความอุปไมย มารับกัน หรือจะใช้อุปไมยขึ้นก่อนข้อความอุปมาก็ได้ขึ้นอยู่กับว่าจะเลือกใช้วิธีใด ผลของการ ศึกษาพบว่าในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมโดยใช้อุปมาอุปไมย ทั้ง ๒ ลักษณะ ดังนี้

๓.๒.๒.๒.๑ การใช้อุปมาก่อนอุปไมย หมายถึง การนำข้อความ อุปมาที่เป็นสิ่งถูกเปรียบเป็นประโยคตั้งมักจะมีคำบ่งบอกข้อความอุปมาว่า "ฉันใด" จากนั้นจึง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๒๘-๑๓๐.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๑๓๘๖.

นำข้อความที่เป็นประโยคอุปมาอุปไมยมาเปรียบเทียบกัน ซึ่งจะมีคำบ่งบอกว่า “ฉันนั้น” ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยวิธีเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมย ซึ่งสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับกันนั้นก็จะเป็นสิ่งที่มีอยู่รอบตัวเราและเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป เช่น ธรรมชาติ สัตว์ วัตถุสิ่งของ หรือแม้กระทั่งบุคคล ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้อุปมาอุปไมยในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องตัณหา ผู้แต่งนำธรรมชาติที่เป็นรูปธรรมมาเปรียบเทียบกัน เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้ลักษณะของตัณหาที่ปลุกเร้าจิตใจของสรรพสัตว์ ดังในตอนที่ ๔ “แววปราชญ์ (ต่อ)” นายที่มปิฎกได้พูดจาหวานล่อมนางที่มตาลาด้วยการยกอุปมาอุปไมยมาเปรียบเทียบ เพื่อให้นางได้รับรู้และเข้าใจความรู้สึกของตนที่มีต่อนาง โดยมีจุดประสงค์ให้นางหันมาสนใจตนเอง ดังข้อความว่า

“พี่จะไม่ทิ้งนาง ความรักของพี่ที่มีในนางนั้นหนักแน่นมั่นคง กระแสน้ำอันหลัง
ลันธารฉนใด กระแสน้ำได้ท่วมใจของพี่ฉันนั้น ความกระหายที่จะได้ดื่มด่ำที่ใสสะอาด
ของผู้ที่เดินผ่านทะเลทรายมีฉนใด ความร้อนแรงด้วยเพลิงรักของพี่ก็ทำให้พี่กระหาย
ที่จะฝังตนดื่มมธุรสแห่งความปราณีของนางผู้เจริญใจตลอดไป ฉันนั้น พระอาทิตย์
ประจำวัน พระจันทร์ประจำคืน พี่จะรักนางให้ยั่งยืนฉันนั้น^๑

จากข้อความดังกล่าว กระแสน้ำที่ลันธารเป็นรูปธรรมที่เห็นได้ง่าย เป็นข้อความอุปมา ส่วนกระแสน้ำท่วมใจหมายถึงตัณหา ซึ่งเป็นนามธรรมที่เข้าใจยากและเป็นข้อความอุปไมย ผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านรู้ว่าความรักที่มากล้นเป็นเช่นเดียวกับกระแสน้ำที่ลันธาร เป็นการเปรียบเทียบที่เข้าใจง่ายและมองเห็นภาพพจน์เป็นรูปธรรมช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ข้อความอุปมาอุปไมยที่สอง ความกระหายน้ำของผู้เดินทาง จัดเป็นข้อความอุปมา ส่วนความร้อนแรงของเพลิงรักกระหายที่จะสมหวังในเรื่องความรัก หมายถึง ความอยากในกามารมณ์ เป็นข้อความอุปไมย ผู้แต่งต้องการสื่อถึง “ความอยาก” “ความต้องการ” จึงนำความกระหายน้ำมาเปรียบเทียบกับความอยากในกามารมณ์ ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพจน์เป็นรูปธรรมเข้าใจง่าย เพราะสิ่งที่นำมาเปรียบคือความกระหายน้ำนั้น เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคนจึงช่วยให้ผู้อ่านสามารถรับรู้อารมณ์ความรู้สึกนั้นได้ง่าย

ส่วนประโยคอุปมาอุปไมยสุดท้าย ผู้แต่งนำพระอาทิตย์กับพระจันทร์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ทุกวันมาตั้งเป็นข้อความอุปมา นำเอาความรักที่เป็นนามธรรมยังไม่ปรากฏชัดเจนซึ่งเป็นข้อความอุปไมยมาเปรียบเทียบกัน โดยผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านได้รู้ว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๒๑

ความรักที่มีความยั่งยืนตลอดกาล ก็เป็นเช่นเดียวกับพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่ปรากฏให้เห็นอยู่เป็นประจำตามปกติ เป็นการเปรียบเทียบที่มองเห็นภาพพจน์เป็นรูปธรรม ช่วยให้อ่านเข้าใจได้ชัดเจนและก่อให้เกิดความไพเราะลึกซึ้งกินใจ

การใช้อุปมาอุปไมยในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องหลักการใช้จ่ายทรัพย์ หรือการดูแลรักษาทรัพย์ ดังในตอนๆที่ ๒๒ “พิสุจน์ตน” มหาบัณฑิตกราบทูลแด่พระเจ้าวิเทโหราชให้ทรงทราบถึงหลักการใช้จ่ายดูแลรักษาทรัพย์สมบัติในการสร้างฐานะให้มั่นคงร่ำรวยขึ้น โดยการเปรียบเทียบการดูแลรักษาทรัพย์กับการเลี้ยงดูทารกให้เจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ดังข้อความว่า

การดำรงชีพตามกฎหมายที่อารยชนได้ตั้งไว้โดยเคร่งครัด เช่น แบ่งทรัพย์ที่ได้มาเป็น ๔ ส่วน ใช้จ่าย ๒ ส่วน เลี้ยงตนและครอบครัว ๑ ส่วน เก็บไว้ ๑ ส่วน ดังนี้ เป็นต้น ไม่ช้าทรัพย์ก็จะก่อตัวเองทวีขึ้นโดยลำดับ .. เหมือนมนุษย์ทุกๆ คนที่เกิดมาในโลกนี้ เมื่อแรกเกิดก็คงเป็นเด็กอ่อนนอนเบาะด้วยกันทั้งนั้น ครั้นภายหลังก็เติบโตขึ้นๆ ตามวัย ความเติบโตของร่างกายแห่งมนุษย์นั้นๆ มิใช่เติบโตเพราะนำเลือดเนื้อผู้อื่นมาเพิ่มเลือดของตน นำเนื้อผู้อื่นมาเพิ่มเนื้อของตนเป็นต้นหามิได้เลย เติบโตด้วยน้ำนมและข้าวป้อนของมารดาเป็นเดิมมาเข้าไปเป็นเลือดเนื้อ และเมื่อเป็นเลือดเนื้อแล้วยังคอยป้องกันมิให้เลือดเนื้อนั้นต้องเสียไปอีกเล่า รวมความว่าเติบโตขึ้นเพราะการบำรุงเลี้ยงและการปฏิบัติเป็นอันดี ฉันใด กิจการและฐานะของตนในโลกนี้ก็ฉันนั้น จะเจริญขยายออกกว้างขวางได้ ก็อยู่ที่ได้รับการบำรุงรักษาดูแลเป็นอันดี^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว มนุษย์เจริญเติบโตได้เพราะการบำรุงเลี้ยงและการปฏิบัติเป็นอย่างดี จัดเป็นข้อความอุปมา ส่วนกิจการและฐานะจะเจริญขึ้นได้ก็เพราะการบำรุงดูแลรักษาเป็นอันดี จัดเป็นข้อความอุปไมย ผู้แต่งได้เปรียบเทียบมนุษย์ที่จะเจริญเติบโตได้เพราะการเลี้ยงดูเป็นอย่างดีว่าเช่นเดียวกับกิจการต่าง ๆ จะเจริญก้าวหน้าได้ ก็เพราะการจัดการดูแลรักษาเป็นอย่างดี การเปรียบเทียบเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น เพราะการเลี้ยงดูมนุษย์ให้เจริญเติบโตขึ้นนั้นเป็นรูปธรรมที่ผู้อ่านรับรู้และพบเห็นอยู่เป็นประจำ

การใช้อุปมาในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับความโง่เขลาเบาปัญญา ดังตอนที่ ๕๔ “ท่านมหาบัณฑิตกริ้ว” พระเจ้าอริราชจุลนี้จะใช้พระราชธิดาของตนลงพระเจ้าวิเทโหราชให้เสด็จไปสู่เมืองของพระองค์เพื่อจะได้จับพระเจ้าวิเทโหราชปลงพระชนม์เสีย แต่มหาบัณฑิตรู้ทันแผนการดังกล่าวและเพื่อยับยั้งมิให้พระราชธิดาของตนหลงกลฝ่ายศัตรู จึงกราบทูลให้พระเจ้าวิเทโหราชได้ทรงทราบพร้อมทั้งยกอุปมาอุปไมยเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบให้เข้าใจ ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลินทราชนิกาย หน้า ๑๗๐

"ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ ปลากระหายเหี่ยวหิ้นมั่งสะหุ้มเบ็ดไว้ ลงไปมิได้รู้ถึงความตายของตนฉันใด ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงปรารภนาพระราชธิดา ของพระเจ้าจุลนีมิได้ทรงทราบถึงความม้วยมรณของพระองค์ประดุจปลา ฉันนั้น"^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ข้อความอุปมา คือ ปลากระหายเหี่ยวหิ้นเบ็ดไว้ ส่วนข้อความอุปไมย คือ พระเจ้าวิเทโหราชปรารภนาพระราชธิดาของพระเจ้าจุลนีซึ่งผู้ไม่รู้ว่าเป็นกลลวง ผู้แต่งต้องการเปรียบเทียบให้เห็นว่าปลากระหายที่หิ้นเบ็ดไว้ ก็เหมือนกับพระเจ้าวิเทโหราชที่หลงเชื่อกลลวงของพระเจ้าจุลนี การเปรียบเทียบดังกล่าวผู้แต่งนำเอาพฤติกรรมของสัตว์ที่ไม่สามารถหยั่งรู้ถึงกลลวงของมนุษย์มาเปรียบกับการกระทำของมนุษย์ที่ไม่มีปัญญาจะถูกหลอกได้ง่าย

การใช้อุปมาในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความโง่เขลาเบาปัญญา ดังในตอนที่ ๖๖ "ปะทะด้วยลมปาก" พระเจ้าอริราชจุลนีได้ยกกองทัพใหญ่มาปิดล้อมอุปราชานครเพื่อจับตัวพระเจ้าวิเทโหราช แต่มโหสถบัณฑิตได้ช่วยให้พระเจ้าวิเทโหราชได้หลบหนีจากการถูกปิดล้อมไปก่อนในกลางคืน โดยที่พระเจ้าอริราชจุลนีไม่รู้ถึงการหลบหนีในครั้งนี้ จึงได้แต่ปิดล้อมด้วยความหวังว่าจะจับตัวพระเจ้าวิเทโหราชให้ได้ เมื่อถึงเวลารุ่งอรุณ มโหสถบัณฑิตจึงได้กราบทูลให้พระเจ้าอริราชจุลนีทราบว่าการปิดล้อมนั้นเป็นการกระทำที่โง่เขลาไร้ประโยชน์ โดยเปรียบเทียบให้พระเจ้าอริราชจุลนีฟังว่า

ขอเดชะ ผู้สูงนิจจึงจอกเห็นดอกทองกวาวกำลังบานสะพรั่งในยามราตรีด้วยรัศมีของดวงจันทร์ ก็พากันมั่นหมายว่าขึ้นเนื้อสดวิงกรูเกรียวเข้าไปล้อมไว้หวังจะได้กินขึ้นเนื้อในวันรุ่งขึ้น ครั้นราตรีกาลผ่านพ้นไปแล้ว ดวงอาทิตย์ไชรศมีจรัสขึ้นผู้สูงนิจจึงจอกนั้นจึงเห็นเป็นดอกทองกวาวต่างก็หมดสิ้นความหวัง พากันวิ่งไปอย่างละห้อยละเหี่ย ฉันใด

ข้าแต่จอมราช ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยกกองทัพมาทรงล้อมพระเจ้าวิเทโหราช พระราชาของข้าพระพุทธเจ้าไว้ จะต้องสิ้นหวังกลับไปเหมือนสุนัขจิ้งจอกล้อมดอกทองกวาวฉะนั้นแล^๒

จากตัวอย่างดังกล่าว ข้อความอุปมา คือ สุนัขจิ้งจอกล้อมดอกทองกวาวด้วยความหวังว่าเป็นขึ้นเนื้อ พอรุ่งสางถึงรู้ว่าเป็นดอกทองกวาว ส่วนข้อความอุปไมย คือ พระเจ้าอริราชจุลนี

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบັນทิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓๘๖

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๔๔๑- ๔๔๒

ยกกองทัพมาล้อมจับพระเจ้าวิเทโหราชโดยที่ไม่รู้ว่าศัตรูแอบหนีไปก่อนแล้ว ผู้แต่งต้องการเปรียบเทียบให้เห็นว่าการกระทำของพระเจ้าอริราชจุลนี้นั้น เป็นการกระทำที่โง่เขลาเบาปัญญาเช่นเดียวกับสุนัขจิ้งจอกที่โง่เขลาหลงคิดว่าดอกทองกวาวเป็นขึ้นเนื้อ การเปรียบเทียบในตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการกล่าวถึงข้อความอุปมาก่อนแล้วจึงนำข้อความอุปไมยมารับ สุดท้ายกลับโยงถึงข้อความอุปมาอีก (อุปมา + อุปไมย + อุปมา)

๓.๒.๒.๒๒ การใช้อุปไมยก่อนอุปมา หมายถึง การใช้ข้อความอุปไมยก่อนแล้วจึงใช้ข้อความอุปมาตามหลัง โดยมีคำบ่งบอกหรือคำเชื่อมว่า เหมือน, ดุจ, เปรียบเหมือน, เสมือน, ดังในตอนต้นที่ ๖๑ “วิเทโหราชจันน” มโหสถบัณฑิตได้เปรียบเทียบลักษณะของคนพาลกับงูพิษให้พระเจ้าวิเทโหราชได้ทรงทราบ และให้ตระหนักถึงโทษของการคบหาสมาคมกับคนพาลอันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง มิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ ดังบทสนทนาว่า

ขอใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงเป็นปิ่นประชาชน โปรดทรงพระวิจารณ์บุรุษ
ที่มีทำที่เป็นอารยชนเช่นแก้วฏู เป็นเหมือนงูพิษนำมาใกล้ชิดห่อไว้ในพกก็แว้งขบกัด
ท่านผู้มีปัญญาไม่ควรผูกไมตรีกับคนเช่นนั้น เพราะการสังคมกับคนชั่วนำทุกข์มาให้^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้ยกข้อความอุปไมยขึ้นมากล่าวก่อนว่า อำมาตย์แก้วฏูซึ่งเป็นคนพาลแต่สร้างทำตัวเป็นอารยชน โดยอุปมาเหมือนกับงูพิษที่สามารถขบกัดก่อให้เกิดความทุกข์ เป็นการเปรียบเทียบเพื่อสื่อให้ผู้อ่านได้รู้ว่าการคบหาสมาคมกับคนพาลนั้นไม่มีประโยชน์มีแต่จะนำพามาซึ่งความทุกข์

ในตอนต้นที่ ๕๓ “ราชทูตแก้วฏู” อำมาตย์แก้วฏูกราบทูลเปรียบเทียบถึงความสามัคคีเป็นอันหนึ่งเดียวกันของประชาชนทั้งสองพระนครเพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราชรับทราบ ดังข้อความว่า

จำเดิมแต่บัดนี้เป็นต้นไป ทูตแห่งพระนครทั้งสองผู้มีอริยาตัยละมุนละม่อม
เจรจาถ้อยคำนำให้เต็มใจ คงผลัดกันมาผลัดกันไป และจะต่างเจรจากันล้วนแต่ถ้อยคำ
ที่สละสลวยชวนชื่นพระนครทั้งสอง คือ พระนครปัญจาละและพระนครมิถิลาคงเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน เสมือนน้ำในแม่น้ำคงคาไหลไปพร้อมกับน้ำในแม่น้ำยมุนากลมกลืน
กันเป็นอันเดียวกัน^๒

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙) มหาวินยัตติแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๔๑-๔๔๒.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๓๗๙

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งนำเอาข้อความอุปมาอุปไมยมากล่าวก่อนว่าชาวเมืองปัญจาสนครกับชาวเมืองมิลิถานครมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยอุปมาเหมือนกับแม่น้ำสองสายที่ไหลเข้ามาบรรจบกันเป็นแม่น้ำสายเดียวกัน เป็นการเปรียบเทียบเพื่อสื่อให้ผู้อ่านได้รู้ถึงลักษณะของความสามัคคีเป็นอันหนึ่งเดียวกัน ช่วยให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพจน์เป็นรูปธรรมทำให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

ในตอนี่ ๑๒ "มีทรัพย์กับมีปัญญา" มโหสถบัณฑิตกราบทูลเปรียบเทียบให้พระเจ้าวิเทโหราชได้ทราบถึงลักษณะของคนพาลที่ไร้ปัญญาดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างลำบาก เพราะไม่มีปัญญาเป็นเครื่องส่องทางดำเนินชีวิต เมื่อเกิดปัญหาที่ไม่รู้จักวิธีแก้ไขปัญหานั้น ดังข้อความว่า

คนพาลนั้นนะพระพุทเจ้าข้า ประสบความสุขความทุกข์ที่ผลัดมากระทบ ก็ดิ้นรนเหมือนปลาที่ถูกจับโยนขึ้นที่ตรงแดดร้อน ครั้นตกลงถูกร้อนก็กระโดดขึ้นไปอีกจนหมดแรงจันใด คนพาลก็จันนั้นถูกความสุขความทุกข์ผลัดกันเข้ามากระทบแล้ว ก็โลดเต้นไปจนสิ้นฤทธิ์ เพราะไม่มีปัญญาที่จะรู้คิดอ่านผ่อนปรนได้^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้ยกข้อความอุปมาอุปไมยกล่าวก่อนว่า คนพาลที่ประสบกับความสุขและความทุกข์ที่เข้ามากระทบก็ต้องดิ้นรนเรื่อยไป โดยอุปมาเหมือนปลาที่ถูกจับโยนขึ้นที่แดดร้อนต้องดิ้นรนรำไป ผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านรู้ว่าคนพาลไม่มีปัญญาเป็นเครื่องส่องทางในการดำเนินชีวิตนั้น เมื่อเกิดปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ต้องประสบกับความลำบากเช่นเดียวกับปลาที่ถูกจับโยนขึ้นบนบกตากแดดร้อนก็ต้องดิ้นรนเรื่อยไป

กลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมโดยการเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมย ที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลิถานคร พบว่าผู้แต่งได้ใช้การเปรียบเทียบกับอุปมาอุปไมย ๒ ลักษณะ คือ การใช้อุปมาก่อนอุปไมย และการใช้อุปไมยก่อนอุปมา ซึ่งสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับนั้นก็เป็นสิ่งที่มืออยู่รอบตัวเรา ได้แก่ ธรรมชาติ สัตว์ วัตถุสิ่งของ หรือแม้กระทั่งบุคคล เป็นการเปรียบเทียบที่ช่วยให้ผู้อ่านได้เข้าใจในสิ่งที่เป็นามธรรมได้ง่าย แม้แต่สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ยังเข้าใจยาก เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่เข้าใจง่ายกว่า ก็ช่วยให้เนื้อหาสาระนั้นปรากฏชัดเจนเข้าใจได้ง่ายและก่อให้เกิดความไพเราะคมคายลึกซึ้งกินใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่าผู้แต่งได้ใช้วิธีการเปรียบเทียบนี้เป็นอันมากในการนำเสนอหลักพุทธธรรมในทุกๆ ด้าน

๓.๒.๒.๓ การใช้อุปการณประกอบการสอน

การใช้อุปการณการสอน หรือที่รู้จักกันว่าการใช้สื่อประกอบการสอน เป็นวิธีการช่วยถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้ฟังหรือผู้อ่านให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ดังในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลิถานคร

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลิถานคร. หน้า ๘๕

ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีนำเสนอหลักพุทธธรรมโดยใช้สื่อประกอบ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และซึมซับในหลักพุทธธรรมได้ง่ายขึ้น ดังในตอนที่ ๖ "หลักการทดลอง" มโหสถบัณฑิตสอนให้ชาวบ้านยวมัชฌคามได้เกิดความรู้ ด้วยวิธีการใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนในลักษณะการทดลองหรือสาธิตให้ดู ดังข้อความว่า

ครั้นได้ถาดน้ำมาวางไว้เรียบร้อยแล้ว ก็เอาเชือกผูกกึ่งกลางท่อนไม้ถือปลายเชือกข้างหนึ่งไว้ ยกท่อนไม้นั้นวางลงบนพื้นน้ำในภาคแทนที่ท่อนไม้จะจมลงไปเท่ากันทางหนึ่งกลับจมลงไปมากกว่าอีกทางหนึ่ง เมื่อปรากฏเช่นนี้ มโหสถกุมารก็บอกให้มหาชนดู "เชิญท่านทั้งหลายดูซิ ! ท่อนไม้นี้หาได้จมลงไปในน้ำเท่ากันไม่ เห็นหรือยังเล่าท่านทั้งหลาย !" "อ้อ เห็นแล้ว" มหาชนพากันตอบและย้อนถาม "นั่นเกี่ยวกับโคนและปลายของท่อนไม้นั้นอย่างไรเล่าพ่อคุณ"

"เกี่ยวซิ ท่านทั้งหลาย" มโหสถตอบแล้วซักถามว่า "ท่านทั้งหลายตอบข้าพเจ้าตามที่ข้าพเจ้าจะถาม เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดาตนเอง เชิญท่านทั้งหลายตอบข้าพเจ้าข้อแรก ขอถามท่านทั้งหลายว่า อันต้นไม้มันทั้งปวงโคนเกิดก่อนหรือปลายเกิดก่อน"

"โคนเกิดก่อนซิพ่อ" "เมื่อโคนเกิดก่อนก็เจริญก่อน เนื้อไม้ก็แข็งกว่านะซิ" ซักต่อไป "เป็นเช่นนั้นซิ พ่อบัณฑิต" เป็นเสียงมหาชนรับรอง "เนื้อไม้ที่แข็งกว่าก็หมายความว่า เนื้อไม้ตอนที่เป็นโคนนั้นแน่นกว่าตอนปลายใช่หรือไม่"

"จริงซิ" รับรองเป็นเสียงเดียวกัน "เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านทั้งหลายสำคัญอย่างไรในท่อนไม้ตะเคียนท่อนนี้ ข้าพเจ้าเอาเชือกผูกตรงกึ่งกลางพอดีแล้วหย่อนในถาดน้ำอยู่บัดนี้ ข้างหนึ่งจมลงไปก่อนอีกข้างหนึ่ง" มโหสถกุมารสอบสวนทวนถามอีก

"ข้างที่จมก่อนนั้น มีน้ำหนักมากกว่าข้างที่จมทีหลัง ข้าพเจ้าสำคัญอย่างนี้" มหาชนสนอง "ท่านทั้งหลายยังจำคำของท่านที่กล่าวมาโดยลำดับได้อยู่มิใช่หรือ" ทบทวนซ้ำ "ได้ซิพ่อคุณ" "ท่านทั้งหลายทราบหรือยังว่าทางไหนเป็นโคนทางไหนเป็นปลาย กำหนดได้หรือยังเล่า" มโหสถกล่าวซ้ำอีก

"โอ ! พ่อคุณเอ๋ย ข้าพเจ้ากำหนดได้แล้ว" เสียงกล่าวเป็นเสียงเดียวกัน^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องภาวานามยปัญญา อันหมายถึงปัญญาที่เกิดจากการกระทำหรือลงมือปฏิบัติทดลองจนเกิดผล มโหสถใช้ถาดน้ำ เชือก และท่อน

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๓๕.

ไม้ตะเคียน เพื่อทดลองให้ชาวบ้านรู้ว่าท่อนไม้ขนาดความยาวหนึ่งคืบข้างไหนเป็นโคนข้างไหน เป็นปลายของท่อนไม้ ในขณะที่มโหสถทำการสาธิตให้ชาวบ้านดูนั้นก็มีการชี้แจงซักถามไปด้วย จนชาวบ้านเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ นับว่าเป็นวิธีการสอนแบบง่ายๆ และแยบยลจนเกิดผลตามที่ต้องการ

ในตอนที่ ๖ “หลักการทดลอง” ในการทดสอบคัดเลือกบุคคลผู้เหมาะสมที่จะเข้ารับราชการ บริหารงานแผ่นดิน พระเจ้าวิเทโหราชต้องการทราบคุณสมบัติด้านความฉลาดในการบริหารงาน จึงได้ส่งแก้วมณีซึ่งเป็นเกลียวคดเคี้ยวอันมีด้ายเก่าซึ่งร้อยไว้ขาดแล้ว เพื่อให้ชาวบ้านยวมัชฌกาม ทำการร้อยด้ายใหม่เข้าไปแทนด้ายเส้นเก่าในแก้วมณี ชาวบ้านยวมัชฌกามไม่มีใครทำกิจนั้นให้สำเร็จได้จึงนำไปให้มโหสถกุมารลองทำดู มโหสถกุมารทำการทดลองให้ชาวบ้านยวมัชฌกามดู เป็นตัวอย่าง เพื่อสอนให้รู้ว่าการงานบางอย่างมิใช่วิสัยของมนุษย์ที่จะกระทำให้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยตนเอง แต่มนุษย์ก็สามารถทำกิจนั้นให้สำเร็จได้ด้วยการอาศัยเครื่องมืออย่างอื่นหรืออาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ดังข้อความว่า

“เตียวซี ฉันจะทำให้ดู” มโหสถพูดเด็ดเดี่ยว ความจริงกิจบางประการในโลก
มนุษย์เราไม่อาจทำได้ แต่มนุษย์อาจใช้ผู้ที่ทำได้ให้กระทำมอยู่ สำหรับเรื่องนี้สิ้นฝีมือ
มนุษย์แน่นอน แต่เรายังมีทางกระทำให้สำเร็จได้ พลังหันมาทางท่านสิริวิณะเอ๋ย
ว่า “คุณพ่อครับ ขอน้ำผึ้งให้ผมสักหน่อย”

กลุ่มชนสงสัยเสียงซุบซิบกัน “เฮอะ เกิดเรื่องพิสดารขึ้นละ พ่อมโหสถขอน้ำผึ้ง จะเอาน้ำผึ้งดั่งด้ายเก่าออกแล้ว จะเอาน้ำผึ้งดั่งด้ายใหม่เข้าไปอย่างไรกัน น่าพิศวงเสียจริงๆ พวกเรา” ...

พอคนหยิบน้ำผึ้งส่งมาให้ มโหสถก็เอาน้ำผึ้งทาช่องทั้งสองด้ายแล้วขึงด้ายให้เป็นเกลียวทาน้ำผึ้งไว้ตรงปลายสนเข้าในช่องของดวงแก้วน้อยหนึ่ง ให้เอาไปวางไว้ตรงที่ที่พวกมดแดงพากันออกจากรัง น้ำผึ้งพึงใจมดและจุมพิตก็มีประสาทเยียมในการดมกลิ่น ดังนั้น กลิ่นน้ำผึ้งที่ทาช่องของดวงแก้วจึงหอมหวลอบอวลไปทั่วรังของเหล่ามดแดงมันพากันออกมาสูดกลิ่นน้ำผึ้ง มันชวนกันคลานเข้าไปในช่องแก้วมณีกัดด้ายเก่าซึ่งเกาะทางเดินเข้าไปหาน้ำผึ้งกินไปพลังจนกระทั่งพบสายด้ายเส้นใหม่ ก็กัดตึงมาตามช่องแก้วอันเป็นเกลียวนั้นจนกระทั่งปลายด้ายโผล่อีกทางหนึ่ง

มโหสถเห็นด้ายใหม่ร้อยไปตามเกลียวแก้วตลอดแล้ว ก็นำให้แก่ชาวบ้านบอก
ว่า “ท่านทั้งหลายจงนำไปทูลเกล้าฯ ถวายพระราชาเถิด”^๑

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลิสิกานคร. หน้า ๓๘

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมด้านการเมืองการปกครองที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของนักปกครอง ซึ่งนักปกครองต้องรู้จักวิธีการบริหารงาน โดยกำหนดให้มโหสถบัณฑิตผู้มีความฉลาดในวิธีบริหารงาน ใช้เส้นด้าย มด น้ำผึ้ง เป็นสื่อสอนให้ชาวบ้านยวมัธยคมความรู้ถึงวิธีการบริหารงาน ผลของการสอนทำให้ปัญหาคลี่คลายไปในทางที่ดี โดยชาวบ้านเกิดความรู้และเข้าใจกระจ่างชัดว่า กิจการบางอย่างมนุษย์ไม่สามารถทำให้สำเร็จด้วยตนเองได้ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน

ในตอนี่ ๘ “รับราชการ” พระเจ้าวิเทโหราชผู้ปกครองมิลินครมีความคิดว่าบุตรธิดาเป็นบุคคลมีคุณน้อยกว่ามารดาบิดา มโหสถบัณฑิตจึงได้ใช้สื่อประกอบการสอนเรื่องอภิชาตบุตรเพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราชได้รับทราบว่ บุตรธิดาบางคนที่เกิดมาในโลกนั้นมีคุณมากกว่าบิดามารดา ซึ่งเรียกตามหลักของพระพุทธศาสนาว่า อภิชาตบุตร ดังข้อความว่า

มโหสถบัณฑิตฟังพระราชดำรัสจบลง ก็ลุกขึ้นจากอาสนะที่นั่งด้วยท่าทางอันสง่า ประหนึ่งสีห์ไปตกอันคะนอง พลงมองไปทางมาณพพวกที่หามลามารอโอกาสอยู่ พลงมั่งว่า “สูทั้งหลายจงแบกลาที่จับไว้เข้ามานี้เถิด” ...

“ขอเดชะ พระมหากรุณาปกเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานวโรกาสกราบบังคมทูลได้ละอองธุลีพระบาทว่า ลาตัวนี้ราคาเท่าไร”

พระเจ้าวิเทโหราชมีพระดำรัสตอบว่า “เจ้าบัณฑิต ราคามันจะเท่าไร ตัวที่ใช้ได้อย่างดีจะมีราคาก็ ๘ กษาปณ์เป็นอย่างยิ่ง ไม่เกินกว่านั้น” “ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ แม้วาลาตัวนี้ได้สมจกับแม่ลาผู้อาชาไนยให้กำเนิดม้าอัสดรขึ้นมาสักม้าหนึ่ง ม้าอัสดรนั้นจะมีราคาสักเท่าไรพระพุทธเจ้าข้า”

“หาค่ามิได้ที่เดียวนะ พ่อบัณฑิต” รับสั่ง

มโหสถบัณฑิตกราบทูลย้อน “เมื่อกั้นเองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตรัสยืนยันมั่นคงว่า “พ่อต้องดีกว่าลูกทุกสถาน ลูกจะดีกว่าพ่อจะได้หรือ” ถ้าพระดำรัสของได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นความจริงดังที่พระราชทานแก่ข้าพระพุทธเจ้า โฉนด้าของลาอันเป็นพ่อของม้าอัสดร ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงตีราคาไว้ ๘ กษาปณ์ ส่วนม้าอัสดรอันเป็นลูกของลาราคา ๘ กษาปณ์ ควรจะตีราคา ๕ - ๖ กษาปณ์ เพราะเป็นลูกจะดีกว่าพ่อมิได้ แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกลับทรงตีราคาม้าอัสดรสูงลิ่วหาค่ามิได้ เหตุไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจึงมีพระบรมกระแสนี้ไปได้ดังนี้ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ย่อมทรงพระปรีชาญาณกว้างขวางเห็นประจักษ์ในการนี้ได้เป็นอันถ่องแท้ สุดแต่จะทรงพระกรุณาดำริเลือกกระหว่างลากับม้าอัสดร แม้ยังทรงแนพระทัยว่าลาดีกว่าม้าอัสดรก็โปรดรับลาไว้ แม้เห็นว่าอัสดรถึงจะเป็นลูกลาที่ยังดีกว่าลาผู้เป็นพ่อ ก็โปรดรับอัสดรไว้”

ถ้าบิดาต้องประเสริฐกว่าเป็นแท้ทีเดียว เชิญได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดรับบิดาของข้าพเจ้าไว้ ถ้าบุตรยังจะดีกว่าบิดาได้ในบางกรณี ขอได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดรับข้าพเจ้าพระพุทธรเจ้าไว้ตามที่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชประสงค์เกิดพระพุทธรเจ้าข้า"

สิ้นคำกราบบังคมทูลแล้ว พระราชาทรงพระโสมนัสพระพักตร์ซึ่งสลดอยู่นั้นกลับเปล่งปลั่งประกาศถึงพระทัยอันเต็มเปี่ยมไปด้วยพระปิติเป็นล้นพ้น^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องอภิชาตบุตร โดยมโหสถบัณฑิตสอนพระเจ้าวิเทโหราชให้รับทราบถึงคุณลักษณะของอภิชาตบุตร ด้วยการนำเอาลามาเป็นตัวอย่างประกอบการสอน จนช่วยให้พระเจ้าวิเทโหราชเข้าใจตามหลักเหตุผลและยอมรับในความเป็นจริงว่าบุตรธิดามีคุณเหนือกว่าบิดามารดาของตนได้

กลวิธีการใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหابันติตแห่งมิลินทนคร ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้แสดงหลักพุทธธรรม ด้วยวิธีการสาธิตหรือทดลองให้ดูเป็นตัวอย่าง โดยใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการสอนที่หาได้ง่ายตามธรรมชาติ เป็นวิธีที่ช่วยถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้ฟังได้ง่ายขึ้น ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการใช้สื่ออุปกรณ์ประกอบการนำเสนอหลักพุทธธรรมเพียง ๒ เรื่องเท่านั้น คือ หลักพุทธธรรมด้านปัญญา และเรื่องอภิชาตบุตร

๓.๒.๒.๔ การทำเป็นตัวอย่าง

ในเรื่องมหابันติตแห่งมิลินทนครนี้มีตัวละครหลากหลาย แต่ละตัวมีพฤติกรรมแตกต่างกันมีทั้งด้านบวกและด้านลบ พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครจะเป็นแบบอย่างที่สำคัญต่อผู้อ่าน เพราะเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและเป็นอุทาหรณ์แก่ผู้อ่านอีกด้วย นิยะดา สาริกภูติ^๒ ได้กล่าวไว้ว่า โครงเรื่องนิทานชาดกแบบฉบับมักจะมีโครงเรื่องเดียว โดยมุ่งแสดงพฤติกรรมที่เด่นเพียงประการเดียวของตัวละครเอก และเมื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้เนื้อเรื่องก็สิ้นสุดลง ส่วนนางเอก พระรอง ผู้ช่วย และอมมนุษย์นั้น เป็นตัวละครที่ไม่มีบทบาทสำคัญและเด่นเท่ากับตัวละครเอก พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องมหابันติตแห่งมิลินทนครก็เช่นเดียวกัน ตัวละครที่มีบทบาทเด่นมีปรากฏเป็น ๒ ลักษณะ คือ ตัวละครที่มีพฤติกรรมในด้านดีเพียงด้านเดียว และตัวละครที่มีพฤติกรรมในด้านดีและด้านไม่ดี มีตัวอย่างต่อไปนี้

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร หน้า ๕๒-๕๓.

^๒ นิยะดา สาริกภูติ (๒๕๒๔). ปัญญาชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย หน้า ๑๒๙.

๓.๒.๔.๑ ตัวละครที่มีพฤติกรรมในด้านดีเพียงด้านเดียว ซึ่งผู้แต่งได้ใช้สะท้อนให้ผู้อ่านได้เห็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต ได้แก่ตัวละครเหล่านี้

๓.๒.๔.๑.๑ มโหสถบัณฑิต

๓.๒.๔.๑.๒ นางอมราเทวี

๓.๒.๔.๑.๓ นายโคพกาพ

๓.๒.๔.๑.๔ พระแม่เกรี

๓.๒.๔.๑.๕ พราหมณ์อนุเกวัญ

๓.๒.๔.๑.๖ นกมาตุระ

๓.๒.๔.๑.๑ มโหสถบัณฑิต ในเรื่องมหาบัตินิตแห่งมิลานคร มโหสถบัณฑิตเป็นพระโอรสที่ฉลาดเฉลียวเพื่อบำเพ็ญบุญญาบารมี เป็นผู้มีความรอบรู้เป็นเลิศและได้ใช้ปัญญาช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้ได้รับความสุขตามอัตภาพ ดังตอนที่ ๒ "ได้ข่าว" ในวัยเด็กมโหสถกุมารยินดีในการบำเพ็ญทานบารมีด้วยการเป็นผู้รู้จักให้เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้รับความสุขดังข้อความว่า

ที่ศาลานี้ ประชาชนพากันมาพักเนื่องแน่นทุกๆ วัน ความสะดวกสบายที่ผู้สัญจรไปมาจะได้พึงได้รับอย่างใดอย่างนั้นรับรองครบครัน ณ ศาลานี้ อาหารการบริโภคตลอดจนน้ำใช้น้ำกิน การดูแลรักษาพยาบาลมีครบครัน บัณฑิตน้อยได้จัดการเป็นที่เรียบร้อยโดยมุ่งให้เป็นทานเพิ่มพูนบารมีของตนให้ยิ่งยวด ท่านผู้เป็นสมณพราหมณ์ก็ได้รับรักษาตามบัญญัติแห่งตนๆ ฝนชนทั่วๆ ไปก็ได้รับตามสภาพแห่งตนๆ ทุกคนมีความสุขในการพัก แม้ๆ กับอยู่ ณ ถิ่นฐานบ้านเมืองตน พ่อค้าพาณิชย์ต่างได้รับความเบาใจในการพัก ไม่ต้องพะวัักพะวนใจด้วยข้าวของ หึงอนาถาไร้ที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งเพราะไม่สามารถจะสร้างเหย้าเรือนได้ ก็พากันมาตลอดบุตร ณ ห้องซึ่งจัดไว้รับรองเป็นอันดี เสียงสรรเสริญบัณฑิตน้อยได้กระจัดกระจายไปทั่วทิศานุทิศ^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งนำเสนอหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องทาน โดยยกพฤติกรรมของมโหสถบัณฑิตผู้มีใจยินดีในการให้ทานเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้รับความสุข พฤติกรรมดังกล่าวนับว่าเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งผู้แต่งต้องการสื่อให้ผู้อ่านได้รู้ว่าการอาศัยอยู่ร่วมกันในโลกมนุษย์ต้องพึ่งพาและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การรู้จักเป็นผู้ให้จึงเป็นสิ่งที่ดีสำหรับบุคคลทั่วไป

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลานคร. หน้า ๙.

ในตอนที ๖๙ “สันติภาพ” พระเจ้าอริราชจุลนีทรงเลื่อมใสในความดีและความเฉลียวฉลาดของมโหสถบัณฑิต จึงได้ตรัสเชิญชวนให้มโหสถบัณฑิตรับสถาปนาบรรดาศักดิ์จากพระองค์โดยให้ย้ายไปรับตำแหน่งที่เมืองปัญจาสนคร แต่มโหสถบัณฑิตปฏิเสธคำเชื้อเชิญ เพราะไม่ต้องการเป็นคนออกตัญญูต่อพระเจ้าวิเทหราชที่ได้ชุบเลี้ยงตนมาตั้งแต่เล็กจนโต ดังบทสนทนาว่า

“พ่อบัณฑิต ฉันจะให้ทรัพย์ให้ตำแหน่งและเสบียงอาหารเพิ่มทวีคูณ เชิญพ่อบริโภคโภคะอันมองมูลและจรงรรมย์ในสิ่งที่น่าปรารถนาเถิด อย่ากลับไปแคว้นวิเทหะเลย วิเทหราชจักทำอะไรแก่พ่อได้”

ท่านมหาบัณฑิตกราบทูลว่า “ขอเดชะ พระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าจะรับพระราชทานตามที่ทรงโปรดนั้นไม่ได้เลยพระพุทธเจ้าข้า ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานโอกาสกราบบังคมทูลถึงแบบฉบับแห่งบัณฑิตอันมีอยู่ว่า ผู้ใดทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงตนมาเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ผู้นั้นย่อมถูกติเตียนทั้งสองด้าน คือ ตนเองก็ติดใจว่า “เราทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงตนมาเพราะเหตุต้องการทรัพย์ ได้กระทำความบาปถึงขนาดนี้เสียแล้ว” คนอื่นก็ติได้ว่า “คนที่ทอดทิ้งผู้ที่เลี้ยงตนมาเสียเพราะต้องการทรัพย์ เป็นคนมีบาปกรรม” โปรดทรงพระวิจารณ์เถิดพระพุทธเจ้าข้า”

จากบทสนทนาดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้วามมโหสถบัณฑิตตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม เป็นคนมีความกตัญญูกตเวทิต่อพระเจ้าวิเทหราช โดยไม่ยอมละทิ้งภาระหน้าที่การงานของตนที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าวิเทหราช เพื่อไปรับลาภสักการะที่พระเจ้าอริราชจุลนีจะพระราชทานให้ พฤติกรรมของมโหสถบัณฑิตดังกล่าวนับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำรงชีวิตของทุกคนในสังคม เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทิต้มักจะได้รับการยกย่องสรรเสริญและเป็นที่ยอมรับของสังคม

ในตอนที ๗๑ “ย้ายจากมิลินา” ผู้แต่งได้บรรยายให้รู้ถึงความฉลาดรอบรู้ของมโหสถบัณฑิตซึ่งได้ใช้ปัญญาสร้างสรรค์สิ่งดี ๆ ให้แก่สังคม ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัณฑิตได้ใช้ปรีชาญาณอันสามารถยอดเยี่ยม ดำเนินกิจการทุกอย่างเพื่อเหตุทุนพระบรมราชอิสริยยศของพระเจ้าวิเทหราช ตลอดถึงเพื่อความสุขสงบของประชาชนชาววิเทหรัฐ

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินาคร หน้า ๔๕๔.

หากจะสำรวจความเป็นไปของท่านมหาบัณฑิต นับตั้งแต่ได้รับสถาปนาในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐเป็นต้นมา ท่านได้กระทำงานอันสำคัญซึ่งยากและหนักหลายเรื่องด้วยกัน นับตั้งแต่ป้องกันมิให้องค์กษัตริย์แห่งชมพูทวีปต้องสูญสิ้นไป เพราะความคิดพาลๆ ของปุโรหิตเกวัญแห่งปัญจาสนครก็เป็นงานสำคัญมาก และเป็นงานที่ต้องเสี่ยงอย่างหนักโดยต้องเอาแคว้นวิเทหะเป็นเดิมพัน ซึ่งก็เป็นเช่นนั้น การทำลาย “ชัยวานพิช” เป็นชนวนแห่งสงครามระหว่างวิเทหรัฐและปัญจาสะ กองทัพ ๑๘ กองทัพของพระเจ้าอริราชจุลนีกรีธามาประชิดมิติลา แต่ด้วยปรีชาสามารถของท่านได้นำมิติลาและวิเทหรัฐให้รอดพ้นจากความเป็นประเทศราชแห่งพระเจ้าจุลนีไปได้ ที่สำคัญที่สุดก็คือ การดำเนินงานอย่างกล้าหาญในดินแดนแห่งพระอริราชจุลนีเองเท่ากับยอมตามเข้าไปอยู่ในปากเสือปากจระเข้ พร้อมทั้งพระเจ้าวิเทหราชและไพร่พลแห่งมิติลา แต่ด้วยปรีชาอันล้ำเลิศได้ช่วยให้พระเจ้าวิเทหราชรอดพ้นจากเงื้อมพระหัตถ์แห่งพระอริราชจุลนีมาโดยสวัสดิ์ พร้อมทั้งได้ถวายনারิรัตน์ คือ พระนางปัญจาจลันทีแด่พระเจ้าวิเทหราชสมมโนรธอีกด้วย และพร้อมกันนั้นก็กราบพระอริราชจุลนีลงอย่างราบคาบ พระอริราชจุลนีทรงหมดความเป็นอริต่อมิติลา นคร นับตั้งแต่นั้นมาผืนแผ่นดินปัญจาสะและมิติลาก็เป็นสุวรรณภูมิผืนเดียวกันด้วยสันถวไมตรีอันดีเลิศปราศจากความเป็นศัตรูกัน ประชาชนต่างไปมาหากันด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส สุขสงบแผ่ไปทั่วภูมิภาคชมพูทวีป^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้นำเสนอพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องประโยชน์ของปัญญา โดยยกพฤติกรรมของมโหสถบัณฑิตผู้ใช้ปัญญาบริหารประเทศให้เจริญรุ่งเรืองก็ดี ใช้ปัญญาในการช่วยเหลือพระราช ๑๐๑ พระองค์ ให้รอดพ้นมรณภัยจากการถูกรวยยาพิษก็ดี ใช้ปัญญาคิดอุบายสร้างอุโมงค์ช่วยให้พระเจ้าวิเทหราชรอดพ้นจากมรณภัยก็ดี และใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาดังๆ ที่เกิดขึ้นให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีสร้างความสามัคคีให้เกิดแก่สังคมก็ดี พฤติกรรมของ มโหสถบัณฑิตดังกล่าวนี้เป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้แบบอย่างที่ดีของการใช้ปัญญาในการสร้างสรรค์ประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเองและสังคม

๓๒.๒.๔.๑.๒ นางอมราเทวี ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิติลา นคร เป็นภรรยาของมโหสถบัณฑิตมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อสามีของตน ดังตอนที่ ๑๖ “ลองใจนาง” นางอมราเทวีถูกนายธนบาลพูดจาหว่านล้อมและใช้วัตถุสิ่งของเงินทองเป็นเครื่องจูงใจ

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิติลา นคร หน้า ๔๖๔

เพื่อให้นางเปลี่ยนใจมารักตน แต่นางอมราเทวีกังยึดมั่นในความซื่อสัตย์จริงใจต่อสามี ไม่ประพฤตินอกใจ ดังบทสนทนาว่า

นางตอบด้วยสำเนียงปกติ "ดิฉันเป็นหญิงมีสามีแล้ว ย่อมอยู่ในฐานะอันมิควรที่ชายใดจะมุ่งใจไฝรัก และโดยที่แท้จิตใจของดิฉันตลอดถึงสิ่งที่ตนรักที่สุดของตนได้มอบไว้แก่สามีซึ่งเป็นเจ้าของชุมทรัพย์อันมหาศาล ทั้งมิได้คิดมอบแต่ชาตินี้ ยังหวังที่จะมอบให้เธอทุกชาติไป ภาดาจะหวังอะไรกับสตรีซึ่งเป็นเช่นนี้ จะมีอุปายอันที่จะนำมาใช้กับสตรีเช่นดิฉัน หากภาดาหวังที่จะคั่นน้ำมันออกจากเม็ตรายก็ดูจะง่ายกว่าเป็นไหนๆ เชิญภาดาผู้เจริญกลับไปเสียเถิด และจงใช้ทรัพย์เพื่อคุณอย่างอื่นเถิด อย่าใช้เพื่อการนี้เลย^๑

จากบทสนทนาดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นแบบอย่างของภรรยาที่ดี โดยยกพฤติกรรมของนางอมราเทวี ซึ่งถูกนายธนบาลพูดจาหว่านล้อมและใช้วัตถุสิ่งของเงินทองเป็นเครื่องจูงใจให้นางเปลี่ยนใจมารักตน แต่นางอมราเทวียังมีจิตใจมั่นคงมีความซื่อสัตย์จริงใจและไม่ประพฤตินอกใจสามี พฤติกรรมของนางอมราเทวีดังกล่าวนับว่าเป็นสิ่งที่น่ายกย่องชมเชยและควรที่สตรีจะได้ถือเอาเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตคู่ เพราะความซื่อสัตย์จริงใจต่อกันเป็นคุณสมบัติที่ดีอีกประการหนึ่งซึ่งเป็นหลักรับประกันความสุขในการใช้ชีวิตคู่ของสามีภรรยา

๓.๒.๒ ๔ ๑.๓ นายโคพภาพ ในเรื่องมหาบັນทิตแห่งมิลินทร เป็นตัวละครที่ผู้แต่งใช้สะท้อนให้ผู้อ่านได้รู้หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนเรื่องความอดทน ซึ่งนายโคพภาพเป็นคนที่มีความอดทนในการทำงาน ดังตอนที่ ๔ "แววปราชญ์ (ต่อ)" กล่าวถึงพฤติกรรมของนายโคพภาพไว้ว่า

ชายหนุ่มเตี้ยแคระผิวดำ ชื่อโคพภาพ มีความรักในสาวงามชื่อนางทีฆดาลา แต่เพราะโคพภาพเป็นคนขี้เหร่ เสน่ห์ในทางรูปสมบัติบกพร่อง มีหน้าซ้ำทางทรัพย์สมบัติขาดแคลน คงมีแต่คุณสมบัติประการเดียวที่ยังเหลืออยู่ เป็นสิ่งเดียวที่โคพภาพจำต้องใช้เป็นบันไดไต่ขึ้นไปหาแม่เทพธิดา โคพภาพไม่ยอมจำนนนำตนเข้าไปมอบแก่บิดามารดาของนางทีฆดาลา สุดท้ายจะใช้สอยงานหนักเอางานเบาที่สุด ไม่มีบ่าเบี่ยงเลียงหลัก ทำด้วยความเต็มใจจริงๆ ยี่สิบวัน นานเดือน อุตสาหะพยายามของเขา

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบັນทิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๑๙-๑๒๐

ก็หมุนตนขึ้นมาเรื่อยๆ และใกล้เทพธิดาทุกที พอครบ ๗ ปี ก็ได้รับบำเหน็จสม
ความปรารถนาได้นางมาครอบครอง^๑

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้แบบอย่างของคนที่มีความ
อดทนอดสาหัสจนประสบผลสำเร็จในชีวิต โดยกล่าวถึงพฤติกรรมของนายโคพกาพผู้ไม่ย่อท้อต่อ
โชคชะตาชีวิตอาศัยความอดทนเป็นที่ตั้งมุ่งมั่นทำงาน จนประสบผลสำเร็จตามความปรารถนา
ซึ่งพฤติกรรมของนายโคพกาพดังกล่าวนับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อ่านในการดำเนินชีวิต

๓.๒.๒.๔.๑.๔ พระแม่เกรี ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร
เป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นลักษณะของนักบวชที่ดีมีความรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ดังตอนที่
๓๔ "คนสำคัญของปัญจาละ" ผู้แต่งได้กล่าวถึงความประพฤติดของพระแม่เกรีไว้ว่า

พระราชธรรมจริยาจารย์เป็นนักบวชหญิงนามว่า "เกรี" เป็นบุคลที่ชาว
ปัญจาละนครเทิดทูนในฐานะเป็นมหาเมธาวิณีของบ้านเมือง เป็นพระแม่เจ้าของชาวเมือง
เป็นผู้ถวายอนุศาสน์แด่องค์อิราช และบรมอำมาตย์ราชบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน
และเป็นผู้พร่ำสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในธรรมจริยา เว้นการควรเว้น ประพฤติการ
ควรประพฤติ และโน้มน้าวน้ำใจของปวงชนให้ไฝแต่ในทางสุจริต เป็นสัมมาจารย์
พระแม่เจ้าเกรีเป็นผู้ฉลาดในคฤหัสถ์โลกคฤหัสถ์สามารถในการชี้แจงแนะนำเป็นอย่างดี^๒

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้แบบอย่างที่ดีของนักบวช โดยยกพฤติกรรม
ในการบำเพ็ญสมณกิจของพระแม่เกรี ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรอบรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมแล้วนำเอา
ความรู้ที่มีอยู่นั้นมาอบรมสั่งสอนประชาชนให้ดำรงอยู่ในคุณงามความดี พฤติกรรมของพระแม่เกรี
ดังกล่าวถือเป็นแบบอย่างที่ดีของนักบวชในการสงเคราะห์ประชาชน

๓.๒.๔.๑.๕ พรหมณ์อนุเกวัญ ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร
พรหมณ์อนุเกวัญเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของเพื่อนที่ดี เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์
ของมโหสถบัณฑิตดังในตอน ที่ ๔๖ "สื่อสารสีก" พรหมณ์อนุเกวัญได้ช่วยเหลือมโหสถบัณฑิตใน
การกระทำสงครามกับฝ่ายปัญจาละนคร จนประสบผลสำเร็จได้รับชัยชนะ ดังบทสนทนาว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร หน้า ๑๗.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๕๖

"ท่านบัณฑิตจะคิดแก้ไขอย่างไร ข้าพเจ้าจะมีเหตุอันภูมิใจบ้างหรือไม่ในความคิดของท่าน"

"ท่านอาจารย์หวังได้แน่นอนในเหตุอันควรภาคภูมิใจ" ท่านมหาบัณฑิตแย้มพราย "ที่ข้าพเจ้าเรียกท่านมาก็เพราะมีประสงค์จะมอบภารกิจอันน่าภูมิใจแก่ท่าน ขอให้ท่านช่วยธุระข้าพเจ้าสักอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการดำเนินความคิดแก้ไขเหตุการณ์อันกำลังรุกรันพวกเราอยู่บัดนี้"

"ความภาคภูมิใจอันใดเล่าในชีวิต ที่จะมาเทียบเท่าความภาคภูมิใจในการที่รับใช้ท่านมหาบัณฑิต" ท่านพราหมณ์กล่าวด้วยเต็มตื่น

"ท่านอาจารย์ควรจะกล่าวว่า ความภาคภูมิใจอันยิ่งใหญ่ของท่านนั้นอยู่ที่ได้บำเพ็ญกรณียกิจแก่ประชาชนมิถิลา ดังนี้" ท่านมหาบัณฑิตน้อมสำนักของท่านอนุเกวฏ์ไปในประโยชน์อันสูง "ท่านเป็นบุคคลที่ข้าพเจ้าเลือกแล้ว เห็นว่าเหมาะสมในการวางอุบายของข้าพเจ้า เชิญท่านสดับอุบายนั้น กำหนดจงแม่นยำอย่าให้คลาดเคลื่อนได้ หากมีข้อสงสัยอย่างไร เชิญท่านซักไซ้โดยละเอียด อย่าได้เกรงใจเลย?"

"เชิญกล่าวเถิดท่านมหาบัณฑิต ข้าพเจ้าพร้อมที่จะกำหนดอุบายของท่านแล้ว"

จากบทสนทนาดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้ลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตร หรือเพื่อนที่ดี โดยยกพฤติกรรมของพราหมณ์อนุเกวฏ์เป็นตัวอย่าง เมื่อมโหสถบัณฑิตมีเหตุหรือกิจจำเป็นที่ต้องการความช่วยเหลือ พราหมณ์อนุเกวฏ์ก็หยิบยื่นไมตรีช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ พฤติกรรมของพราหมณ์อนุเกวฏ์ดังกล่าวนับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้อ่านในการประพฤติตนเป็นเพื่อนที่ดีแก่บุคคลที่เราคบหาสมาคมด้วย

๓.๒๒.๔.๑.๖ นกมาตุระ ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิถิลา นคร นกมาตุระจะมีบทบาทในการสืบราชการลับให้แก่มโหสถบัณฑิต ๒ ครั้ง และก็ทำงานได้สำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดีทุกครั้ง ดังในตอนที่ ๕๖ "มาตุระรับสืบ" ในการสืบราชการลับให้แก่มโหสถบัณฑิต นกมาตุระได้ให้คำมั่นสัญญาแก่มโหสถบัณฑิตว่าตนจะทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ให้สมกับการที่ได้รับความไว้วางใจให้ปฏิบัติหน้าที่นั้นๆ ดังบทสนทนาว่า

"พ่อเหนือเกล้าของข้าน้อย โปรดวางใจเถิดเจ้าข้า ... ข้าน้อยยอมประจักษ์ในฐานะแห่งตนอยู่ ... หน้าที่ย่อมสำคัญที่สุด จะเอาความรักมาเป็นเหตุให้ปฏิบัติหน้าที่

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิถิลา นคร. หน้า ๓๒๓.

บกพร่อง หรือไม่ปฏิบัติหน้าที่ไม่ได้เป็นอันขาด ผู้ใดได้รับมอบหมายภารกิจใดๆ แล้ว ต้องมุ่งปฏิบัติหน้าที่นั้นๆ ด้วยการเสียสละอย่างจริงจัง แม้ที่สุดแห่งชีวิตก็อุทิศได้เพื่อหน้าที่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรักในนางผู้แม่จะสวยงามก็ย่อมไม่มีอำนาจพอที่จะเหนี่ยวรั้งผู้ปฏิบัติหน้าที่ของตนไว้ได้ ข้อนี้น่าน้อยเคยสดับมา ดังนั้น โปรดวางใจเถิด แม้ข้าน้อยจะเป็นวิหค ก็ยังมีจิตใจเพียงพอที่จะรับปฏิบัติหน้าที่ฉลองพระเดชพระคุณพ่อเหนือเกล้าได้ตามเนตินั้นนะเจ้าข้า”^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้หลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องความซื่อสัตย์ และการตั้งตนไว้ชอบในการทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด โดยยกพฤติกรรมของนกมาตุระที่มีความซื่อสัตย์และตั้งใจทำงานสนองคุณมหาบัณฑิตผู้ที่เลี้ยงตนมา เมื่อได้รับมอบหมายให้กระทำหน้าที่อันสำคัญก็สามารถปฏิบัติหน้าที่นั้นได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี พฤติกรรมของนกมาตุระดังกล่าวนี้ว่าเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้อ่านในการดำเนินชีวิต

๓.๒.๒.๔.๒ ตัวละครที่มีพฤติกรรมทั้งในด้านดีและด้านไม่ดี ซึ่งเป็นตัวละครที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะพฤติกรรมของสามัญชนโดยทั่วไป ตัวละครดังกล่าวเป็นตัวละครที่มีทั้งความดีและความเลวร้ายเหมือนกับคนโดยทั่วไป ซึ่งถือว่าเป็นตัวละครที่สมจริง ผู้แต่งได้นำเสนอคุณความดีไว้เพื่อเป็นแบบอย่าง และนำเสนอพฤติกรรมด้านไม่ดีไว้เพื่อเป็นอุทาหรณ์มิให้นำไปเป็นแบบอย่าง ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมทั้งในด้านดีและด้านไม่ดีของตัวละครเหล่านี้

- ๓.๒.๒.๔.๒.๑ พระเจ้าวิเทหราช
- ๓.๒.๒.๔.๒.๒ พระนางสลากเทวี
- ๓.๒.๒.๔.๒.๓ พระเจ้าอริราชจุลนี
- ๓.๒.๒.๔.๒.๔ อำมาตย์เกวัญ
- ๓.๒.๒.๔.๒.๕ เสนกบัณฑิต
- ๓.๒.๒.๔.๒.๖ อำมาตย์ชุนเสกข์

๓.๒.๒.๔.๒.๑ พระเจ้าวิเทหราช ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร เป็นพระราชผู้ปกครองเมืองมิลานนคร พฤติกรรมด้านดี พระเจ้าวิเทหราชเป็นพระราชผู้ปกครองเมืองโดยยึดหลักทศพิธราชธรรมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น และส่งเสริมบัณฑิตในการเข้ามา

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร. หน้า ๓๙๔

ทำงานบริหารบ้านเมือง ดังตอนที่ ๑ “ศุภนิมิต” ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมที่ดีของพระเจ้าวิเทโหราช ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทโหราชทรงเป็นจอมราช ทรงปกครองประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม มีพระทัยมุ่งที่จะอำนวยความสะดวกแก่ปวงชนโดยทั่วถึง ทรงแต่งผู้อุดมด้วยวิชาคุณและอริยาศัยให้เป็นที่ปรึกษาการบ้านเมือง .. พระเจ้าวิเทโหราชก็ยังทรงใฝ่พระทัยที่จะแสวงหาผู้รู้หลักนักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญในการต่างๆ มาช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปตลอดเวลา^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว พระเจ้าวิเทโหราชทรงตั้งปณิธานอันแน่วแน่ในการที่จะบำบัติทุกข์บำรุงสุขให้เกิดแก่ประชาชนส่วนรวม ทรงเป็นผู้หน้าที่ยึดมั่นในหลักทศพิธราชธรรม พฤติกรรมของพระเจ้าวิเทโหราชดังกล่าวมานั้นนับว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของนักปกครอง ซึ่งผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้เพื่อเป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

ในขณะเดียวกัน พระเจ้าวิเทโหราชก็ทรงเป็นพระราชาที่ขาดสติสัมปชัญญะไม่มีความรอบคอบในการดำเนินงานบริหารแผ่นดิน ทรงเชื่อบุคคลอื่นง่ายเกินไปโดยไม่เป็นตัวของตัวเอง ดังตอนที่ ๒๕ “คาดโทษถึงตาย” พระเจ้าวิเทโหราชถูกอำมาตย์กราบทูลยุยงให้ทรงระแวงมโหสถบัณฑิต ทรงเชื่อตามคำทูลยุยงโดยมิได้สอบสวนข้อเท็จจริงก่อน ซึ่งเป็นการรับฟังความข้างเดียว แล้วก็ตัดสินความผิด ดังข้อความว่า

“ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทผู้ทรงอาณาภาพยิ่งใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลมาแต่ก่อนว่ามโหสถเป็นผู้มีสัจธรรมใน คิดอ่านอะไร ก็ไม่ยอมเปิดเผยให้ใครรู้เก็บเป็นความลับแต่ผู้เดียว ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็มิได้เห็นด้วย บัดนี้เป็นอย่างไรเล่าพระพุทธเจ้าข้า” เป็นที่แล้วอีกสามอาจารย์ก็ถือโอกาสเสริมส่งด้วยคำเพ็ดทูล ซึ่งรวมลงแล้วว่า “มโหสถเป็นบุคคลที่ไว้วางใจไม่ได้”

คำเพ็ดทูลของคณะอาจารย์ได้ผลดังคาดหมาย ทำให้พระหฤทัยของพระเจ้าวิเทโหราชสะดุ้ง เหมือนพระวิจารณ์ญาณของพระองค์ถูกความระแวงคลุมเสียหมดสิ้นแล้ว พระทัยของพระองค์ทรงโน้มไปตามคำเพ็ดทูลของคณะอาจารย์ทั้ง ๔ ตรัสกับท่านเสนกว่า “ท่านอาจารย์เสนกบัณฑิต คราวนี้เราจะทำอย่างไรกันดีล่ะ” พระราชดำรัสเป็นทำนอง

^๑ ไย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัตินิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔.

หารือนี้ สมใจท่านเสนกเป็นอย่างยิ่ง กราบทูลทันที “ขอเดชะจะรอไว้เนิ่นนานไม่ได้แล้ว พระพุทธเจ้าข้า ต้องรีบกำจัดมโหสถเสียเจียบๆ ไม่ให้อื้อฉาว จึงจะชอบพระพุทธเจ้าข้า”

“ท่านอาจารย์เสนก นอกจากท่านแล้วฉันไม่เห็นใครสักคนเดียวที่จะมุ่งประโยชน์แก่ตัวฉัน” ตรัสด้วยพระสุรเสียงแสดงอาการน้อยพระทัย “พวกท่านจงชวนผู้ร่วมใจกันชุมนุมอยู่ที่ประตู่วัง เมื่อมโหสถมาเฝ้าจรมุขตัดศีรษะเสียด้วยพระขรรค์นี้เถิด” ตรัสแล้ว พระราชทานพระขรรค์แก้วนันเป็นพระแสงประจำพระองค์แก่อาจารย์ทั้ง ๔^๑

จากข้อความข้างต้น ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้พฤติกรรมที่ไม่ดีไม่ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง โดยยกพฤติกรรมของพระเจ้าวิเทหราชที่ทรงวินิจฉัยคดีความผิด โดยการรับฟังคำพูดฝ่ายเดียว ซึ่งไม่ได้พิจารณาไต่สวนความผิดก่อนจึงลงอาญา พฤติกรรมเช่นนี้จัดเป็นโมหาคติหรือมีความลำเอียงเพราะเขลา ขาดความรอบคอบ พฤติกรรมของพระเจ้าวิเทหราชดังกล่าวนับว่าเป็นพฤติกรรมที่ผู้อ่านไม่ควรถือเอาเป็นแบบอย่าง และถือเป็นอุทาหรณ์สอนใจในการทำงาน

๓.๒.๒ ๔.๒.๒ พระนางสลาภเทวี ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าอริราชจุลนีผู้ปกครองเมืองปัญจาสนคร พระนางสลาภเทวีทรงมีความรักความห่วงใย และแนะนำสั่งสอนให้พระโอรสประกอบราชกิจให้ถูกต้องและเกิดความยุติธรรม ดังตอนที่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาสะ” พระนางสลาภเทวีประทับนั่งทอดพระเนตรการวินิจฉัยคดีความของพระเจ้าอริราชจุลนี เมื่อพระเจ้าอริราชจุลนีวินิจฉัยความผิดพลาดไป พระนางสลาภเทวีก็ทรงทักท้วงและวินิจฉัยคดีความนั้นใหม่ให้ถูกต้องและยุติธรรม เพื่อเป็นตัวอย่างแก่พระราชโอรสของพระองค์ ดังข้อความว่า

ขณะนั้น พระบรมราชชนนีประทับอยู่ใกล้ๆ ได้ทรงสดับเรื่องราวโดยตลอดถึงพระราชวินิจฉัยของพระเจ้าจุลนีทรงเห็นว่า พระราชโอรสทรงวินิจฉัยคดีผิด จึงตรัสกับพระเจ้าจุลนีว่า “พ่อวินิจฉัยคดีอย่างผิดๆ จะดีหรือ” .... พระนางรับสั่งว่า “ดีละพ่อ แม้จะวินิจฉัยให้เห็นข้อเท็จจริง” ตรัสแล้วหันไปทางบุรุษผู้จำเลย มีพระราชเสาวนีย์เรียกให้เข้ามาใกล้ ขณะนั้น พระอริราชพร้อมทั้งพวกลูกขุนและข้าราชการบริพารต่างชื่นชมในพระราชวินิจฉัยพากันถวายสาธุการแซ่ไป ตั้งแต่นั้น พระเกียรติของพระนางในทางปฎิภาณว่องไวก็ลือชาปรากฏในที่ทั้งปวง^๒

^๑ ไบ้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร หน้า ๑๙๕

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๕๓-๒๕๔.

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้ผู้อ่านได้รู้ถึงลักษณะของความเป็นแม่ที่ดี ในการแนะนำพร้าสอนบุตรธิดาของตน โดยได้ยกเอาพฤติกรรมของพระนางสลากเทวีเป็นตัวอย่าง ซึ่งพระนางสลากเทวีนั้นได้ทรงแนะนำพร้าสอนพระโอรสในทางที่ถูกต้องดีงาม เมื่อเห็นพระราชโอรสของพระองค์กระทำการวิจฉัยคดีความผิดไม่ยุติธรรม ก็ทรงทักท้วงตักเตือนให้ดำรงอยู่ในความถูกต้องโดยไม่เข้าข้างพระโอรสของตน แต่ได้ยึดถือหลักความถูกต้องเป็นสำคัญ พฤติกรรมของพระนางสลากเทวีดังกล่าวนับว่าเป็นคุณสมบัติที่ดี ของบุคคลผู้เป็นบิดามารดาในการอบรมสั่งสอนบุตรธิดาตน

บางครั้ง พระนางสลากเทวีก็ได้ประกอบกรรมทำชั่วที่สตรีทั่วไปไม่ควรถือเอาเป็นแบบอย่าง โดยได้คบชู้ผู้ชายและกระทำการปลงพระชนม์สามีของตนเอง ดังตอนที่ ๓๓ “อิธราชจุลนี” อำมาตย์ผู้มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้ามหาจุลนีได้กราบทูลความผิดของพระนางสลากเทวี ซึ่งได้กระทำชู้คบชู้ผู้ชายและได้กระทำการปลงพระชนม์ชีพสามีของตน เพื่อให้เจ้าชายดิชนราชกุมารรับทราบข้อเท็จจริงที่ถูกปกปิดมาโดยตลอดเป็นระยะเวลานาน เมื่อเห็นว่าพระราชกุมารนั้นเจริญวัยพอที่จะรับรู้รับฟังความจริงได้แล้ว ท่านอำมาตย์จึงได้กราบทูลความจริง ดังข้อความว่า

“พระนางมีพระทัยวิปริต ได้ทรงประกอบอติจาริกรรมนอกพระราชหฤทัยของ
พระราชสวามีกับพราหมณ์ผู้นี้ แล้วปลงพระชนม์ชีพพระเจ้ามหาจุลนีพระชนกของ
ได้ฝ่าพระบาทเสีย ราชสมบัติจึงตกเป็นของพราหมณ์ผู้ทรยศซึ่งไม่คู่ควรแก่ราชบัลลังก์”^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งได้ยกพฤติกรรมที่ไม่ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างของพระนางสลากเทวี ซึ่งได้กระทำการคบชู้ผู้ชายและได้ปลงพระชนม์สามีของตนเอง ความประพฤติของพระนางสลากเทวีนี้นับว่าเป็นความประพฤติที่ไม่ดีและผิดศีลธรรมอันดีงาม ซึ่งผู้แต่งได้สะท้อนให้ผู้อ่านได้รับรู้เป็นอุทาหรณ์สอนใจและจะได้ไม่ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

๓.๒.๒.๔.๒.๓ พระเจ้าอิธราชจุลนี ในเรื่องมหابันทิตแห่ง
มิติลานคร เป็นพระราชผู้ครองเมืองปัญจาลนคร พระเจ้าอิธราชจุลนีทรงยึดมั่นในความซื่อตรง
ไว้มายาปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยสุจริต ดังตอนที่ ๗๓ “น้ำพระทัยของพระอิธราชจุลนี”
พระแม่เกร็ดได้ทูลถามพระเจ้าอิธราชจุลนีว่า ทรงความกล้าพอที่จะเปิดเผยความดีและข้อผิดพลาด
ของข้าราชการได้หรือไม่ พระเจ้าอิธราชจุลนีได้ตรัสถึงการบริหารงานของพระองค์ที่ทรง
ปฏิบัติต่อข้าราชการบริวาร ดังบทสนทนาว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบันทิตแห่งมิติลานคร. หน้า ๒๔๘.

“ข้าแต่พระแม่เจ้า ฉันยินดีที่จะกระทำการเช่นนั้น มิได้มีความขัดข้องประการใด ฉันไม่มีความตระหนี่ในการที่จะกล่าวถึงความดีของผู้ที่มีความดี และก็ไม่ปิดบังความชั่วของใคร ใครชั่วมักพูดกันตามความชั่ว ใครดีก็พูดกันตามความดี นี่เป็นอริยาสัยของฉัน พระแม่เจ้าจะถามฉันได้และฉันจะตอบพระแม่เจ้าตามความจริง”^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้คุณสมบัติของนักปกครองที่ดี โดยยกพระปณิธานในการบริหารงานของพระเจ้าอริราชจุลนีเป็นตัวอย่าง ซึ่งพระเจ้าอริราชจุลนีทรงมีความซื่อตรงในการบริหารประเทศ ทรงมีความกล้าที่จะดำเนินคดีหรือลงโทษบุคคลผู้กระทำความผิด และทรงมีความยินดีในการยกย่องสนับสนุนบุคคลที่ทำความดี โดยไม่เห็นแก่พวกพ้อง พฤติกรรมของพระเจ้าอริราชจุลนีดังกล่าวนับว่าเป็นคุณสมบัติของนักปกครองที่ดี ซึ่งผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้และจะได้ถือเอาเป็นแบบอย่างในการบริหารงานของตน

ในขณะเดียวกัน พระเจ้าอริราชก็ทรงคบหาสมาคมกับอำมาตย์แก้วฎได้ทำสงครามยึดประเทศต่างๆ ไว้ในพระราชอำนาจ ดังในตอนที่ ๓๕ “แผนการแผ่อณาจักร” พระเจ้าอริราชจุลนีปรึกษาราชการกับอำมาตย์แก้วฎในการที่จะทำสงครามยึดเมือง และหากยึดเมืองได้แล้วก็จะทำการปลงพระชนม์พระราชาทิ้งหลาย ดังข้อความว่า

“ที่ท่านอาจารย์แกลงมานั้น ฉันเห็นชอบทุกประการ เพราะฉันเห็นอยู่ว่าชาวเมืองทุกๆ เมืองนั้นสามารถรวมกันให้อณาจักรของฉันได้ ไม่ขัดข้องอันใด ปัญหาที่ฉันข้องใจมีอยู่เพียงแต่ว่า เราจะจัดการอย่างไรกับพระราชาทิ้งๆ พระองค์ท่านนั้นแหละ” ดรัสโล่เสียง

“ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้า ฯ ดังนี้ เมื่อได้ราชสมบัติในสกลชมพูทวีปหมดแล้ว เราก็พาพระราชานี้ในเมืองต่าง ๆ ซึ่งติดตามไปในกองทัพอยู่แล้วกลับมายังกรุงปัญจาละ ต่อจากนั้นก็กระทำพิธีฉลองชัย ประกาศรวมดินแดนเข้าเป็นราชอาณาจักร ในพระราชพิธีนั้นจะมีการตีชัยบัน พวกเราก็ให้พระราชานี้ ๆ ตีมสุวานเจียวาพิษเสีย ก็จะพากันสิ้นพระชนม์ไปไม่เหลืออยู่ พระราชอุทยานนี้จะเป็นแดนที่พระราชานี้ ๆ ทอดทิ้งพระกายอันปราศจากพระชนม์ไว้ พวกเราก็จัดแจงให้ท้าวเขอนั้น ๆ สูญหายไป โดยนำพระศพไปทิ้งเสียในคงคา เพียงเท่านี้ ราชสมบัติในสกลชมพูทวีปก็จักอยู่ในพระหัตถ์ของได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เดียว”

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๔๗๖.

พระเจ้าจูลีทรงสดับแล้ว มีพระมนัสเต็มตื่นด้วยพระปิติรับสั่งว่า "แบบคายดีมาก
แบบเนียนจริง ๆ ท่านอาจารย์ ฉันจะทำตาม"^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้พฤติกรรมที่ไม่ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างของ
พระเจ้าอริราชจุลนีซึ่งได้สมรู้ร่วมคิดกับอำมาตย์เกี้ยวกระทำการอันมิชอบ ในการวางแผนกระทำ
สงครามยึดเมืองและวางยาพิษทำร้ายผู้อื่นให้เสียชีวิต เพื่อตนเองจะได้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว
พฤติกรรมของพระเจ้าอริราชจุลนีดังกล่าวนับว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดี เพราะผิดต่อหลักศีลธรรมอัน
ดีงาม ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความเมตตากรุณาต่อกัน ดังนั้น การเบียดเบียน
ผู้อื่นจึงเป็นความประพฤตินี้ไม่ดีไม่สมควรประพฤติตามอย่างยิ่ง ซึ่งผู้แต่งแสดงไว้เป็นอุทาหรณ์
สอนใจให้ผู้อ่านได้รับรู้เพื่อจะได้ไม่หลงประพฤติดีตกเช่นกับตัวละคร

นอกจากนี้ พระเจ้าอริราชจุลนียังทรงดำรงอยู่ในอคติ ดังในตอน ๗๔ "ผู้มีโทษ" พระเจ้า
อริราชจุลนีได้ตอบคำถามของพระแม่เกรี โดยได้ตรัสบอกข้อเสียของพระนางนันทาเทวีซึ่งเป็น
พระมเหสีของพระองค์ และแสดงให้เห็นถึงความลำเอียงของพระองค์ด้วย ดังข้อความว่า

"ในเมื่อฉันให้สิ่งของใด ๆ ที่มีค่ามีราคาเช่นเครื่องประดับแก่ภรรยาหรือบุตรของ
ฉัน เมื่อนันทาได้พบได้เห็นก็เกิดความต้องการ ครั้นรู้ว่าฉันกำลังตกอยู่ในอำนาจของ
กิเลสตกอยู่ในวังแห่งความอภิมภยรื่นกับเธอ ขณะมีความเคลิบเคลิ้มเธอก็ขอเครื่อง
ประดับเป็นต้นที่ฉันได้ให้แก่ภรรยาคนอื่น ๆ หรือแก่บุตรคนอื่น ๆ ไปแล้วนั้น ฉันก็เผลอ
ออกปากให้ ดูเถิดแม่เจ้า นันทาขอสิ่งที่ไม่น่าจะขอ และขอในเวลาที่ไม่ควรจะขอ แต่
ฉันก็เผลอทุกทีในเวลาที่เราขอ คราวนี้พอรุ่งเช้า เธอก็ไปยื้อแย่งเอามาจากคนที่ฉันให้
ไปแล้ว อ้างว่าฉันให้เธอ"^๒

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้พฤติกรรมที่ไม่ดีของพระเจ้าอริราชจุลนี
ในการพระราชทานสิ่งของมีค่าแก่พระมเหสีของพระองค์ โดยได้เปลี่ยนพระทัยพระราชทานสิ่งของ
มีค่าซึ่งเคยพระราชทานให้พระมเหสีองค์อื่นไปแล้ว ให้เป็นสมบัติแก่พระมเหสีนันทาเทวีผู้เป็นที่
รักใคร่มากกว่าพระมเหสีองค์อื่น ซึ่งเป็นเรื่องที่หาความชอบธรรมมิได้ ทำให้พระเจ้าอริราชจุลนี
กลายเป็นบุคคลที่มีความลำเอียงเพราะชอบพอกัน ขาดความหนักแน่นในการปกครอง พฤติกรรม
ของพระเจ้าอริราชจุลนีสอดคล้องกับว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวรรณคดีแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๖๐

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๗๘.

๓ ๒ ๒.๔.๒.๔ อำมาตย์เกวัญ ในเรื่องมหาบัตติแห่งมิลินทร เป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ของเมืองปัญจาสนคร และมีหน้าที่ให้คำปรึกษาราชการบริหารบ้านเมืองแด่ พระเจ้าอริราชจุลนี อำมาตย์เกวัญเป็นคนมีการศึกษาเล่าเรียนมาก เป็นพหูสูตร (สุตมยปัญญา) มีความจงรักภักดีต่อนาย ดังตอนที่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาสนะ” ผู้แต่งได้กล่าวถึงวุฒิทางการ ศึกษาและความประพฤติของอำมาตย์เกวัญ ดังข้อความว่า

“เกวัญราชบุโรหิตาจารย์ เป็นบุคคลสำคัญยิ่งของแว่นแคว้นกับปิลรัฐทีเดียว ท่านผู้นี้เจนจบไตรเพทสันตติในกระบวนวิทยาคุณโลกายตศาสตร์ เป็นคนฉลาดใน สรรพนิมิต สามารถทำนายได้แม่นยำว่านิมิตนั้นจะเกิดผลดังนี้ นิมิตนั้นจะให้เกิดอย่าง นั้นไม่มีผิดพลาด ทั้งรอบรู้ในกระบวนเสียงร้องของสรรพสัตว์ทราบได้แน่ชัดถึงความ หมายของเสียงนั้นๆ เป็นผู้เชี่ยวชาญในพื้นฟ้า สามารถทราบการโคจรของดวงดาวตลอด ถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ทำนายได้ถึงจันทรุปราคาและสุริยุปราคา ทั้งอาจทำนาย ผลอันเกิดขึ้นจากอุกบาตและลำพู่กัน เชี่ยวชาญในวิชาพยากรณ์สืบทุกประการว่าฝน อย่างนี้จะเกิดผลอย่างนี้ กับเป็นคนรู้หนักขั้วอันควรแก่การนำทัพว่านักขั้วนี้ควรจึงเข้า โจมตี เป็นคนแข็งแรงในภูมิภาคและนภาภาคว่าจะให้คุณให้โทษสถานใด อีกทั้งรอบรู้ โคจรแห่งดวงนักษัตรทั้ง ๒๘ รวมความก็คือ เป็นคนเจนจบแจ้งกระจ่างในพฤติการณ์ แห่งพื้นดินและแผ่นฟ้า เกวัญเพียบพร้อมคุณวุฒิวิชาการพอแก่ตำแหน่งของตนไม่ บกพร่องทีเดียว ทั้งมีความซื่อตรงจงรักภักดีแน่นในองค์พระอริราชอีกด้วย จึงเป็นบุคคล สำคัญยิ่งมิ่งขวัญของปัญจาสนคร^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งได้ยกความประพฤติของอำมาตย์เกวัญซึ่งเป็นคนมีการศึกษา เล่าเรียนมากหรือที่เรียกว่า เป็นพหูสูตร และมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อนายของตน เพื่อแสดงให้เห็น ผู้อ่านได้รู้แบบอย่างที่ดีในด้านการศึกษาเล่าเรียน อันจะก่อให้เกิดความใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ใส่ ตัวซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการดำรงชีพของตน

ในขณะเดียวกัน อำมาตย์เกวัญเป็นคนสืบทอดมรดกใหญ่ไผ่สูงและขาดความเคารพต่อนาย ดังตอนที่ ๗๔ “ผู้มีโทษ” พระเจ้าอริราชจุลนีได้ตรัสถึงพฤติกรรมที่ไม่ดีของอำมาตย์เกวัญ เพื่อให้พระแม่เกรีได้รับทราบไว้ ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติแห่งมิลินทร หน้า ๒๕๕

พระอิริราชจุลนี้มีพระดำรัสตอบว่า "ข้าแต่พระแม่เจ้า เกวัญบุโรหิตมีความเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่างๆ ปฏิบัติราชการมาด้วยความมุ่งมั่นต่อฉัน เป็นคนสำคัญแห่งปัญจาละ แต่เขามีข้อเสียหาย คือ ในที่ประชุม เกวัญเล็กคิ้มองดูฉันด้วยสายตาที่แสดงอำนาจ แสดงความรู้ตลอดมา หรือเป็นเหมือนโกรธฉันอยู่เรื่อยๆ เพราะฉะนั้นฉันจึงให้เขาแก้เสื้อน้ำเป็นคนี่ ๕ ขอพระแม่เจ้าพิจารณาดังนี้เถิด"^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมของอำมาตย์เกวัญผู้ขาดความเคารพต่อพระราชอาชญาของตน และเป็นบุคคลที่ลึกลับ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดีไม่ควรถือเอาเป็นแบบอย่าง เพราะตามหลักพระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนมีความอ่อนน้อมถ่อมตน และสอนไม่ให้เป็นคนลึกลับ ดังนั้น พฤติกรรมของอำมาตย์เกวัญดังกล่าวนี้ว่าเป็นอุทาหรณ์สอนใจแก่ผู้อ่าน

๓ ๒.๒.๔.๒.๕ อำมาตย์เสนก ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิติลานคร เป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ของพระเจ้าวิเทหราชผู้ปกครองเมืองมิติลานคร อำมาตย์เสนกมีความจงรักภักดีต่อนายเอาใจใส่ในการบริหารงาน ดังตอนที่ ๒๘ "สืบตมหิตตพยศ" มโหสถบัณฑิตได้กราบทูลความดีของอำมาตย์เสนกและคณะแด่พระเจ้าวิเทหราช ดังข้อความว่า

อาจารย์เหล่านั้นเป็นอำมาตย์รุ่นเก่า รับราชการฉลองพระคุณมานาน มิได้เคยกระทำความผิดความเสียหายอันอื่นใดนอกจากนั้น ทั้งมีความเอาใจใส่ในราชกิจมุ่งที่จะทำนุบำรุงได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยความจงรักภักดีตลอดกาลนาน ก็เป็นคุณงามความดีอันควรจะทรงพระกรุณา^๒

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมที่ดีของอำมาตย์เสนก ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความมุ่งมั่นเอาใจใส่ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน ซึ่งผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติหน้าที่ของตน

เมื่อพระเจ้าวิเทหราชจะรับมโหสถกุมารเข้ามาชุบเลี้ยงไว้เพื่อเข้ารับราชการ อำมาตย์เสนกก็ได้เปลี่ยนพฤติกรรมจากคนดีกลายเป็นคนไม่ดี โดยมีความอิจฉาริษยามโหสถบัณฑิตจึงได้หาทางขัดขวางอยู่ร่ำไป เพื่อไม่ให้มโหสถมีโอกาสเข้ารับราชการ ดังในตอนี่ ๒ "ได้ข่าว" ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมของอำมาตย์เสนกไว้ว่า

^๑ แยม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิติลานคร หน้า ๔๘๐.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๑๕

ท่านเสนกในตอนต้นๆ ก็ดูกระตือรือร้นในเรื่องนี้ เป็นเพราะต้องการจะจัดให้ถูก พระอัยยาคัยเป็นสำคัญ แต่ครั้นเห็นทรงใฝ่พระทัยเป็นอันมากก็เกิดไม่พอใจไม่ต้องการเห็นผู้หลักแหลมกว่าตนเข้ามาอยู่ร่วมงานกัน วิสัยของคนใจแคบก็ต้องคิดแคบแค่นั้นเท่านั้น ความเสื่อมความเจริญของตนเท่านั้นเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าอันใดหมด แม้ว่าจะเป็นกิจการแวนแคว้นแดนดินก็ตามทีเกิด ถ้ามีคนดีกว่าตนเข้ามาปฏิบัติงานแล้ว ความเจริญจะมีขึ้นในแวนแคว้นดินแดนยิ่งนัก แต่ถ้การเข้ามาของคนดีนั้นดัดรอนที่ตนเคยดี เคยได้อยู่ก็ย่อมหาทางขัดขวางอย่างสุดเรี่ยวแรงจนได้ ท่านเสนกก็เป็นเช่นนั้น^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งต้องการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความอิจจาริยา โดยยกพฤติกรรมของอำมาตย์เสนกเป็นตัวอย่าง ซึ่งอำมาตย์เสนกเป็นคนมีความอิจจาริยาเพื่อนร่วมงานจึงได้หาทางขัดขวางคนดีมีความสามารถไม่ให้มีส่วนร่วมในการบริหารงาน เพื่อตนเองจะได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งหน้าที่การงานและได้ลาภสักการะแต่เพียงผู้เดียว โดยไม่ได้คำนึงถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองอันจะเกิดจากการปฏิบัติงานของคนอื่นซึ่งเป็นคนดีมีความสามารถมากกว่าตน พฤติกรรมของเสนกดังกล่าวนี้ว่าเป็นแบบอย่างที่ไม่ดี อันเป็นเหตุถ่วงความเจริญในการบริหารงานบ้านเมือง ซึ่งผู้แต่งได้แสดงให้เห็นให้อ่านได้รับรู้ไว้เป็นอุทาหรณ์ในการดำเนินชีวิต

ในตอนที ๑๘ "สืบบัณฑิตคิดทำลาย" อำมาตย์เสนกชักชวนเพื่อนร่วมงานช่วยกันลักขโมยเครื่องประดับของพระเจ้าวิเทโรราชแล้วโยนความผิดให้มโหสถบัณฑิต ดังบทสนทนาว่า

ท่านเสนกกระตุ่น "เราไม่ไช่ขโมยวัตถุที่ใหญ่อะไร สิ่งทีพอหยิบได้พอถือพอจะปกปิดให้มิดมั้น เราก็เอาสิ่งนั้นมาก็แล้วกัน คุณปุ๊กกุสะก็เอาของที่ซ่อนง่าย ๆ สุวรรณมาลาทีเคยทรงออกงานพระราชพิธีใหญ่ ๆ สักชิ้นหนึ่งจะยากหรือ กามินทร์ก็แอบไปเอาผ้ากำพลอย่างวิเศษทีเคยทรงราวเสด็จประพาสมาสักผืนหนึ่ง จะยากอะไร เทวีนท์ก็คว่ำฉลองพระบาททองชุบมาสักคู่หนึ่งจะไม่ได้ทีเดียวหรือ"

"แล้วท่านอาจารย์เล่า" ปุ๊กกุสะถาม

"ผมหรือ พระจุฬามณีซีคุณ .. ต้องร่วมมือกันสร้างองค์ษัตริย์ให้แก่มโหสถ ถึงจะกำจัดมโหสถได้ ขอให้ทุก ๆ คนดำเนินตามอุบาย"^๒

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๑

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๓๙

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้ถึงความประพจน์ของอำมาตย์เสนกที่ผิดศีลธรรม โดยชักชวนเพื่อนร่วมงานให้ลักขโมยสิ่งของเครื่องราชูปโภคของพระราชแล้วโยนความผิดให้แก่โสดบัณฑิต การลักขโมยสิ่งของผู้อื่นเป็นการประพจน์ผิดเบญจศีลข้อที่ ๒ คือ การงดเว้นจากการลักขโมย พฤติกรรมของอำมาตย์เสนกดังกล่าวนับว่าเป็นพฤติกรรมที่ไม่ดี ซึ่งผู้แต่งต้องการให้ผู้อ่านได้รับรู้ไว้เป็นอุทาหรณ์สอนใจเพื่อจะได้ไม่หลงประพจน์ผิด

๓.๒ ๒.๔ ๒ ๖ อำมาตย์ธนูเสกข์ เป็นอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ของเมืองปัญจาสนคร อำมาตย์ธนูเสกข์เป็นตัวละครที่แสดงลักษณะของกัลยาณมิตรหรือเป็นเพื่อนที่ดี โดยเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ของพระเจ้าอริราชจุลนี ดังในตอนี่ ๓๔ “คนสำคัญของปัญจาสะ” ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมของธนูเสกข์ไว้ว่า

ธนูเสกข์มาณพพระสหายเป็นสหายดีขององค์อริราชจุลนี เกิดร่วมวันทั้งยามพระราชสมภพ ในคราวต้องนิราศไว้พระนครก็ได้อธนูเสกข์เป็นพระสหายติดตามพระองค์ไป ในยามที่ทรงประสบทุกข์ก็ได้เป็นเพื่อนทุกข์เพื่อนยากแม้จะแสนระกำลำบากธนูเสกข์ก็ไม่ได้ทิ้งพระอริราชในยามนั้น นอกจากธนูเสกข์แล้วมิได้มีผู้ใดอีกที่จะติดตามพระองค์ไปในยามนั้น ในยามที่ต้องเสด็จไปต่างด้าวแดน ธนูเสกข์ผู้เดียวเท่านั้นได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับพระเจ้าอริราชมาแต่กาลก่อนมิได้ทอดทิ้งพระองค์ จงรักภักดีตลอดมา ในยามที่พระเจ้าจุลนีดำรงราชย์ ธนูเสกข์ได้รับยกย่องเป็นราชวัลลภใกล้ชิดสนิทสนมพระองค์ อริราชและช่วยเหลือจัดกิจการบ้านเมือง ... ไม่ว่าจะทรงพระประสงค์ใช้อย่างใด เวลาใด ธนูเสกข์สนองพระราชประสงค์ได้อย่างนั้นและในเวลานั้น กลางวันหรือกลางคืนของธนูเสกข์ได้ถวายแล้วเพื่อพระราชกิจจานุกิจของพระอริราชของตน เป็นราชมนตรีซึ่งมีความจงรักภักดียิ่ง และมีความหมั่นในราชกิจทุกประการ^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องกัลยาณมิตรหรือเพื่อนที่ดี โดยยกพฤติกรรมของอำมาตย์ธนูเสกข์เป็นตัวอย่าง ซึ่งอำมาตย์ธนูเสกข์นั้นเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ของพระเจ้าอริราชจุลนี อำมาตย์ธนูเสกข์ก็ไม่เคยทอดทิ้งพระเจ้าอริราชจุลนีให้ประสบชะตากรรมตามลำพัง พฤติกรรมของธนูเสกข์ดังกล่าว นับว่าเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งผู้แต่งได้แสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนต่อเพื่อนที่คบหาสมาคมด้วย

ในขณะเดียวกัน ธนูเสกข์เป็นบุคคลที่ลึกลับ ไม่มีสัมมาคารวะ ดังตอนที่ ๗๔ “ผู้มีโทษ” พระเจ้าอริราชจุลนีได้ตรัสถึงความประพจน์ที่เลวของธนูเสกข์ เพื่อให้พระแม่เภาได้รับทราบไว้ดังข้อความว่า

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัณฑิตแห่งมิลานนคร. หน้า ๒๕๕

"ข้าแต่แม่เจ้า ฐนุเสกข์ คือ เพื่อนร่วมทุกข์ในยามยากของฉัน ร่วมเกิดร่วมกิจ และร่วมนอนในครั้งกระโน้น แต่บัดนี้ฐนุเสกข์มิได้มีความเคารพในฉันในฐานะอันสมควร เขาประพฤติตนเหมือนดังฉันเป็นเพื่อนเขาในครั้งก่อนๆ เขาตีตนเสมอ เขาหัวเราะ เขา ดบมือ เขามองดูฉันเหมือนในคราวที่ตกยากอย่างไรอย่างนั้น ข้าแต่พระแม่เจ้า บาง คราวฉันอยู่ในที่รโหฐานกับนางสนม หรือแม้กับนันทากำลังสนทนาปราศรัยกันฉันสำมิ ภรรยา เขาก็พรตพราดเข้าไปหาฉันทั้งๆ ที่ไม่ได้เรียกให้เข้าไป และก็ไม่บอกกล่าว ให้รู้ว่าเขาจะเข้าไปหาฉัน เขาได้รับพรจากฉันให้เข้าหาได้ทุกโอกาสและทุกสถานที่ใน ในฐานะมิตรร่วมยาก แต่เขาไม่มีความยำเกรงไม่มีความเอื้อเฟื้อต่อฉันเสียเลย"^๑

จากข้อความดังกล่าว ผู้แต่งแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รู้พฤติกรรมที่ไม่ดีของฐนุเสกข์ โดยอำมาตย์ ฐนุเสกข์นั้นเป็นบุคคลที่ไม่มีสัมมาคารวะต่อพระราชอาชญาของตน และยังเป็นคนลึกลับ ซึ่งในทาง พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้เป็นคนลึกลับ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "อตตานํ นาติวตเตยฺย บุคคลไม่ควร ลึกลับตน" ด้วยเหตุนี้ พฤติกรรมของอำมาตย์ฐนุเสกข์ดังกล่าวนี้ว่าเป็นแบบอย่างที่ไม่ดี

กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมแบบทำตัวเป็นตัวอย่าง ผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรม ผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งมี ๒ ลักษณะ คือ พฤติกรรมในด้านดี เป็นการแสดงให้เห็นผู้อ่าน ได้รับรู้แบบอย่างความประพฤติในทางที่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมในการดำเนินชีวิต และ นำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละครในด้านไม่ดี ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ควรถือเป็นเยี่ยงอย่างใน การดำเนินชีวิต เพื่อจะได้เป็นอุทาหรณ์สอนใจผู้อ่าน จะได้ไม่หลงประพฤติดุจดั่งตัวละคร เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมที่ปรากฏเป็นรูปธรรม และเป็นประสบการณ์ชีวิตทางอ้อมที่ ผู้อ่านจะได้เรียนรู้จากพฤติกรรมของตัวละครโดยไม่ต้องไปลองผิดลองถูกด้วยตนเอง

๓.๒.๒.๕ การเล่นภาษา ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้นำเสนอ หลักพุทธธรรมด้วยกลวิธีการเล่นภาษาตามกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ๒ ลักษณะ คือ การใช้ภาษาเชิงตรรกะและการใช้ภาษามือ ดังนี้

๓.๒.๒.๕.๑ การใช้ภาษาเชิงตรรกะ หมายถึง การพูดให้ผู้ฟังได้ใช้สติ ปัญญาพิจารณาเอง เป็นการกระตุ้นให้ผู้ฟังรู้จักใช้สติปัญญาในการคิดหาคำตอบในปัญหาต่างๆด้วย ตนเอง ดังตอนที่ ๑๔ "ครองคู่" มโหสถบัณฑิตได้สนทนากับนางอมราเทวีซึ่งเป็นลูกสาวของเศรษฐี และนางอมราเทวีได้ใช้ภาษาเชิงตรรกะ เพื่อทดสอบปัญญาของมโหสถบัณฑิต ดังบทสนทนาว่า

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบัตติตแห่งมิลินทร หน้า ๔๗๙.

“ดิฉันจะนำข้าวต้มไปส่งบิดา” “บิดาของแม่นางกำลังทำอะไรอยู่?”

“บิดาของดิฉันกำลังทำหนึ่งโดยส่วนสองค่ะ” ตอบเป็นปัญหาอีก

“ทำหนึ่งโดยส่วนสอง” ย้ำคำพลง “อ้อ ! อันการทำหนึ่งโดยแยกสองก็คือ ไถนา
นั่นเอง ไถไปรอบเดียวดินแยกออกเป็นสองแถว ถูกไหม?”

“ในทีไฉละคะ ผูกคนไปแล้วครั้งเดียวไม่กลับหลังเลย บิดาของดิฉันกำลังไถนาอยู่
ใกล้ ๆ ที่นั่นแหละค่ะ”

“ไปครั้งเดียวแล้วไม่กลับคืนหลัง ก็ป่าช้าละ” ช่างซนหนุ่มเฉลย “บิดาของแม่
นางไถนาอยู่ใกล้ ๆ ป่าช้าใช่ไหม?” “ใช่แล้วค่ะ”^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว นางอมราเทวีได้ตอบคำถามของมโหสถบัณฑิตโดยใช้ภาษาเชิง
ตรรกะที่มีเงื่อนไขเป็นปริศนา เพื่อให้ผู้ฟังได้คิดพิจารณาหาคำตอบเอง ซึ่งมโหสถบัณฑิตก็ใช้
ปัญญาคิดหาคำตอบได้อย่างถูกต้อง เป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องจินตามยปัญญาหรือ
ปัญญอันเกิดจากการคิด

ในตอนที ๑๖ “ลองใจนาง” นายธนบาลได้ถามชื่อของนางอมราเทวี และนางอมราเทวีได้
บอกชื่อของตนแก่นายธนบาล ด้วยภาษาเชิงตรรกะที่สื่อความหมายถึงชื่อของตน ดังข้อความว่า

“ชื่อของดิฉันไม่เพราะ เพราะฉะนั้น การบอกจะรู้สึกอายอยู่บ้างที่จะบอกตรงๆ”
นางกล่าวด้วยคิดจะทดลองแววจลลิตของเขา ขอบอกภาดาว่า “สิ่งที่ไม่มีแก่ดิฉันมาแต่
ก่อน ไม่มีอยู่ในปัจจุบันและจักไม่มีในอนาคต สิ่งนั้นเป็นชื่อของดิฉัน ภาดาต้องการรู้จัก
ดิฉันก็คิดดูเถิด ดิฉันชื่อนั้นแหละ” ทอดสายตาดูเขาอย่างคันหิวใจดูว่า “ฉลิตแค่ไหน”^๒

จากตัวอย่างดังกล่าว นางอมราเทวีได้ใช้ภาษาเชิงตรรกะในการบอกชื่อของตนแก่นาย
ธนบาล โดยการใช้คำพูดที่เป็นตรรกะเพื่อให้ผู้ฟังได้ใช้สติปัญญาพิจารณาหาคำตอบเอง คำตอบ
ในที่นี้ก็คือ “อมรา อันมีความหมายไม่ตายไม่มีในโลก” ซึ่งเป็นกลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมเรื่อง
จินตามยปัญญาหรือปัญญอันเกิดจากการคิด

ในตอนที ๒๐ “เกิดปัญหายาก” เทวดาได้ถามปริศนาธรรม ๔ ข้อ เพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราช
ได้ตอบ ดังคำถามปริศนาธรรมว่า

^๑ ไบ้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาวินยัติแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๐๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๑๑๖

“จอมราช ผู้ใดเล่าประหารท่านด้วยมือด้วยเท้า ชกเอา ด้อยเอา ถีบเอา เตะเอา บางคราวก็ดบเอา ผู้นั้นแลเป็นที่รัก พระองค์ท่านเห็นใครเป็นที่รักของบุคคลด้วยเหตุนี้ นี่เป็นปัญหาข้อแรกข้าพเจ้าขอถามพระองค์ท่าน”

“บุคคลด่าผู้ใดตามชอบใจ แต่ไม่ปรารถนาที่จะให้ผู้ถูกด่าแข่งประสปรายตามคำด่า แข่งไม่ต้องการให้ความที่ด่าแข่งนั้นๆ มาถึงผู้ที่ถูกด่า ผู้ที่ถูกด่านั้นย่อมเป็นที่รักของผู้แข่ง จอมราชพระองค์ทรงเห็นใครเป็นอย่างนั้น นี่เป็นปัญหาข้อที่สอง”

“บุคคลกล่าวตู่กันด้วยความไม่จริง ต่างก็ได้เถียงกันด้วยคำเหลวไหล ผู้นั้นย่อมเป็นที่รักใคร่กัน จอมราชเห็นใครเป็นอย่างนั้น นี่เป็นปัญหาข้อสาม”

“บุคคลผู้ชนไปชนไปซึ่งข้าวหน้าผ้าและที่หลับนอนมีแต่ชนไปถ่ายเดียว บุคคลเหล่านั้น กลายเป็นที่น่ารักใคร่ไป จอมราชพระองค์ทรงเห็นใครเป็นเช่นนั้น นี่เป็นปัญหาข้อสี่”

จากตัวอย่างดังกล่าว เทวดาได้ใช้ภาษาเชิงตรรกะในการถามปัญหาแด่พระเจ้าวิเทหราช โดยการใช้ภาษาที่มีเจื่อนำอำพรางคำตอบไว้ แต่ก็ได้บอกไปถึงพฤติกรรมของบุคคลทั้งสองฝ่าย ที่มีต่อกัน เพื่อให้ผู้ฟังได้ใช้เป็นข้อมูลในการคิดหาคำตอบเอง ซึ่งปัญหาดังกล่าวผู้แต่งได้ใช้ เพื่อสื่อถึงหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องความรัก โดยคำตอบของปัญหาข้อที่ ๑ และ ๒ คือ ความรักของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรธิดา คำตอบข้อที่ ๓ คือ ความรักระหว่างหนุ่มสาว และคำตอบของปัญหาข้อที่ ๔ คือ ความรักและศรัทธาของประชาชนที่มีต่อนักบวชผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งวิธีการใช้ภาษาเชิงตรรกะดังกล่าวนี้ ช่วยให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้ฝึกทักษะในการคิดไปด้วยว่า ปัญหานั้นควรจะมีคำตอบเช่นไร และช่วยให้โครงเรื่องของวรรณกรรมสลับซับซ้อนมากขึ้น ทำให้เกิดความน่าสนใจติดตามอ่าน สำหรับบุคคลผู้เฉลยปัญหาในเรื่อง ตัวละครเอกของเรื่องจะเป็นผู้ตอบปัญหานั้นได้เสมอและถือว่าเป็นอันเสร็จสิ้นการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องนั้นๆ

๓.๒.๒.๕.๒ การใช้ภาษามือ หมายถึง การใช้มือสื่อสารกันแทนคำพูดในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลินทร ผู้แต่งได้ใช้วิธีการใช้ภาษามือในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเพียง ๒ ครั้ง ดังนี้

ในตอน ๑๔ “ครองคู่” มโหสถบัณฑิตได้ใช้ภาษามือถามนางอมรา และนางอมราได้ตอบคำถามโดยใช้ภาษามือเช่นกัน ดังที่ผู้แต่งบรรยายไว้ว่า

“ขณะที่นางรำพึงอยู่ในใจ ก็เห็นช่างขุนหนุ่มหยุดยืนอยู่ในระยะห่างๆ และกำมือชูออกมาข้างหน้า ทั้งนี้เป็นการทดลองความว่องไวแห่งปฏิภาณของนางว่าจะฉลาด

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙) มหาบัตถิตแห่งมิลินทร หน้า ๑๕๔.

หลักแหลมปานใด พอเห็น นางก็ทราบทันทีว่าชายนี้ถามเราว่า “มีผ้าแล้วหรือ?” นางหยุดยืนทันทีพร้อมกับแบมือให้ดู

“ยังไม่มีผ้า” ช่างซุนหนุ่มรู้ได้ “แบมือ หมายความว่า ยังไม่อยู่ในอำนาจความบังคับของใคร ยังเป็นอิสระแถมอยู่” ดีใจเดินเข้ามาใกล้พาลงถามว่า “แม่นางมีนามว่าอะไรจะ?”^๑

ข้อความดังกล่าว มโหสถบัณฑิตและนางอมราได้ใช้ภาษามือในการสื่อสารกันแทนคำพูดที่ใช้พูดกันโดยทั่วไป เป็นการสื่อความหมายและรับรู้ความหมายของสื่อได้ตรงกันระหว่างคนทั้งสอง คือ ผู้สื่อสารและผู้รับสาร เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้อ่านได้รู้ถึงความฉลาดรอบรู้ในด้านการใช้ภาษามือเป็นอย่างดี กลวิธีการใช้ภาษามือดังกล่าวมานั้น ผู้แต่งได้ใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องนิรุกติบัญญัติสัมปทาหรือความฉลาดในด้านภาษา

ในตอนที ๗๑ “ย้ายจากมิลิลา” พระแม่เกรีซึ่งเป็นนักบวชหญิงได้ชักชวนให้มโหสถบัณฑิตออกบวช ด้วยการให้ภาษามือในการชักชวน ดังข้อความว่า

“พระแม่เกรี มองดูท่านบัณฑิต แล้วแบมือเหยียดออกไปข้างหน้า กิริยาของพระแม่นี้เรียกว่า “หัตถมุททา” แปลกันอย่างเข้าใจง่าย ๆ ก็ว่า “แสดงข้อประสงค์ด้วยมือ” หรือว่า “สมองมือ” หมายความว่าแทนที่จะใช้คำพูดได้ถามกัน กลับใช้มือแทน ถ้าเป็นบัณฑิตก็แปลความหมายออกและก็ตอบกิริยาทำทางอย่างเดียวกัน

ท่านมหาบัณฑิตเห็นกิริยาของพระแม่เกรีเช่นนั้น ก็เข้าใจได้ทันทีว่า “พระแม่เกรีถามว่า พระราชาทรงชักชวนท่านมาจากแดนไกล ทั้งท่านก็เป็นบัณฑิตมิใช่พอดีพอร้าย คือ เป็นถึงมหาบัณฑิต พระองค์ทรงชุบเลี้ยงประการใด” เมื่อได้ทราบเช่นนั้นแล้ว ก็ตอบด้วยวิธีเดียวกัน คือ “กำมือยื่นให้ดู”

พระแม่เกรีเห็นแล้วก็เข้าใจได้ทันที คือ แปลความหมายออกได้ว่า ที่ท่านมหาบัณฑิตแสดงกิริยาเช่นนั้น เป็นการตอบซึ่งถ้าจะแปลเป็นคำพูดก็ว่า “ข้าแต่แม่เจ้า พระราชาทรงให้กระผมปฎิญาณถวายว่าจะมารับราชการในพระองค์ ในเมื่อพระเจ้าวิเทหราชสิ้นพระชนม์แล้ว กระผมก็ได้มาตามปฎิญาณ บัดนี้พระราชายังทรงมรัยัสต์อยู่เหมือนกำมือ มิได้โปรดพระราชทานสิ่งใด ๆ นอกไปจากที่พระราชทานให้แล้ว

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลิลา นคร หน้า ๑๐๒

ขอรับกระผม” พระแม่แปลความหมายได้เช่นนั้น ดีใจมาก เห็นความเป็นบัณฑิตอย่างแท้จริงของท่านมหาบัณฑิต ครั้นแล้วพระแม่เกรียกมือขึ้นลูบศีรษะ

ท่านมหาบัณฑิตเห็นกริยาเช่นนั้น ก็แปลความหมายได้ว่า “ก็เมื่อคุณลำบากเช่นนั้นทำไมถึงไม่บวชเล่า บวชเหมือนเรานี้ไม่ได้หรือ” ครั้นแล้วมหาบัณฑิตก็เอามือลูบท้อง พระแม่เกรียกเข้าใจทันทีว่าความหมายของกริยานั้นก็คือตอบว่า “ข้าแต่แม่เจ้า บุตรภรรยาที่กระผมต้องเลี้ยงมีหลายคน ยังบวชไม่ได้”

พระแม่เกรียกมีความชื่นชมยินดีเป็นอันมากที่บ้านเมืองมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตมาสถิตอยู่เป็นมิ่งขวัญ^๑

จากข้อความดังกล่าว พระแม่เกรียกและมโหสถบัณฑิตได้สนทนากันโดยใช้ภาษามือแทนคำพูด และพระแม่เกรียกได้ใช้ภาษามือในการชี้แนะแนวทางอันสงบระงับจากกิเลส อันเป็นที่ตั้งของกองทุกข์ทั้งมวลโดยแนะนำให้มโหสถบัณฑิตออกบวช และมโหสถบัณฑิตได้ใช้ภาษามือในการตอบปฏิเสธคำชักชวน เพราะว่าตนเองมีภรรยาและลูกที่จะต้องดูแลเลี้ยงดู การใช้ภาษามือในการสนทนากันนี้ ผู้แต่งใช้นำเสนอพุทธธรรม ๒ เรื่องด้วยกัน คือ พุทธธรรมเรื่องนิรุกติปฏิบัติสัมภีทาหรือความฉลาดในด้านภาษา และพุทธธรรมเรื่องเนกขัมมบารมีหรือการสละเรือนออกบวชบำเพ็ญเพียรเพื่อละกิเลส

กลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมด้วยวิธีการเล่นภาษา ในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทร ซึ่งผู้แต่งได้ใช้ภาษา ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้ภาษาเชิงตรรกะ โดยใช้คำพูดที่ยังเป็นปริศนาธรรมมีเงื่อนไข เพื่อต้องการให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้รู้จักใช้ความคิดพิจารณาหาคำตอบเอง จะได้เป็นการฝึกทักษะในการคิดไปด้วย ซึ่งเป็นวิธีการลับสมองได้อีกทางหนึ่ง และยังช่วยเพิ่มความโดดเด่นให้แก่บทสนทนาของวรรณกรรม ประการที่สอง การใช้ภาษามือ ซึ่งเป็นการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยการใช้ภาษามือแทนคำพูดที่ใช้กันโดยปกติ โดยกำหนดให้ตัวละครสนทนาสื่อสารกันด้วยภาษามือ และผู้แต่งทำหน้าที่บรรยายให้รายละเอียด การใช้กลวิธีการเล่นภาษานี้ผู้แต่งได้ใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรม ๒ เรื่อง ได้แก่ พุทธธรรมด้านปัญญาและเนกขัมมบารมี ซึ่งกลวิธีการนำเสนอดังกล่าวช่วยเพิ่มความน่าสนใจให้แก่วรรณกรรม และแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของผู้แต่งในการคิดบทสนทนาของตัวละครได้อย่างแยบยลชวนให้ติดตามอ่าน

๓.๒.๒.๖ การปฏิบัติรายบุคคล หมายถึง ผู้สอนจะต้องรู้ภูมิหลังของผู้ฟังและเลือกวิธีสอนให้เหมาะสมกับสถานภาพของผู้ฟัง บางครั้งผู้สอนก็จะให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

^๑ ไย้ม ประพันธ์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๔๖๗.

ซึ่งเป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งผู้แต่งกำหนดเจาะจงปฏิบัติเป็นรายบุคคล ซึ่งพบว่าในเรื่องมหาวรรณคดีแห่งมิลานคร ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมแบบการปฏิบัติเป็นรายบุคคล ตามหลักกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า จำนวน ๒ ครั้ง ดังนี้

ในตอนที ๑๖ “ลองใจนาง” มโหสถบัณฑิตต้องการให้นายธนบาลซึ่งเป็นบุคคลที่มีนิสัยเจ้าชู้และมีทัศนคติต่อผู้หญิงว่าเป็นคนใจง่าย โดนผู้ชายพูดจาหวานล่อมนิดเดียวก็ยอมโอนอ่อนผ่อนตามไปหมด หรือใช้วัตถุสิ่งของเงินทองมาล่อใจผู้หญิงก็ใจอ่อนยอมตามผู้ชาย ดังนั้น เพื่อให้ นายธนบาลเลิกนิสัยเจ้าชู้และเปลี่ยนทัศนคติดังกล่าวแล้วจะได้ตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ ไม่ทำตัวเป็นคนเจ้าชู้ มโหสถบัณฑิตจึงได้ส่งให้นายธนบาลไปเกี่ยวพาราสีนางอมราเทวี เมื่อนายธนบาลไปเกี่ยวพาราสีนางอมรา นายธนบาลได้ใช้กลวิธีต่างๆ ที่ตนเคยใช้มากับหญิงอื่นมาใช้กับนางอมรา แต่ก็ไม่สำเร็จแถมยังถูกนางอมราซักถามตนเองให้จนมุมด้วยเหตุผล ในที่สุดนายธนบาลก็เข้าใจตนเองและเข้าใจในสิ่งที่ตนหลงผิดมาโดยตลอด ดังบทสนทนาและข้อความที่ผู้แต่งบรรยายให้ทราบถึงภาวะจิตใจของนายธนบาลตอนที่มีความรู้สึกสำนึกผิดและความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ดังบทสนทนาว่า

“ถ้าผู้มีทรัพย์ปรากฏแล้วเฉพาะหน้า สามารถอำนวยความสะดวกให้สำเร็จทุกประการด้วยความพอใจเป็นที่สุดในการที่จะมอบให้แก่ภคินีผู้เจริญใจเพราะรัก ความปรารถนาที่จะเห็นนางผู้เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ มีความสุขพรั่งพร้อมด้วยความสะดวกสบายทุกประการเช่นนี้ ภคินีผู้เจริญใจจะเห็นอย่างไรจะ จะควรรออนาคตอันไม่แจ่มใส หรือจะรีบรวบเอาปัจจุบันอันแจ่มใส มิใช่ชนิดอันดีเลย ที่สิ่งอยู่ใกล้ๆ เป็นได้แน่แท้ไม่ปรารถนากลับไปหวังภายหน้าอันไม่แน่นอนของภคินี โปรดตัดสินใจความข้อนี้เพื่อฉันผู้ซึ่งทอดกายและทอดใจลงแล้ว ในการที่จะอำนวยความสะดวกนั้นแก่ภคินีด้วยความรักอันล้นพ้น และด้วยความรักดีเสมือนมาตุลีอันรักดีต่อองค์อัมรินทร์จะนั้นเทียว”

“นางผู้เจริญ ความรักของบุรุษย่อมเกิดได้ในสตรี มิได้เลือกวัยและฐานะ วัยและฐานะของสตรีจะห้ามความรักของบุรุษมิได้เลย” ธนบาลออก “เพราะฉะนั้นนางจงกรุณาปรานีแก่ฉันผู้มอบแล้วทุกอย่างแก่นางเถิด”

“ภาดาผู้เจริญ ! คำกล่าวของภาดาแต่ต้นมา” นางย้อนถาม “ภาดายังนึกได้หรือไม่แต่ดิฉันยังจำได้ดี ภาดาเป็นผู้มีทรัพย์ ภาดาสรรเสริญค่าแห่งทรัพย์ว่า ผู้มีทรัพย์เท่ากับมีทุกอย่าง ทรัพย์อาจอำนวยความสะดวกได้มีว่าอันใด ดังนั้นโปรดใช้ทรัพย์ของภาดาที่มีอยู่ซื้อเสียเถิด คือ ซื้อความรักในสตรีที่มีสามเณรดิฉันไปเสียจากหัวใจของภาดา และพร้อมกันนั้นก็ขอให้ภาดาใช้ทรัพย์ซื้อความดี คือ เจตนางดเว้นการล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่น แม้เพียงความรู้สึกนึกคิดมาใส่ไว้ในหัวใจแทน ทั้งดิฉันขอรับรองต่อภาดาผู้มีทรัพย์ ณ ครั้งนี้ด้วยว่า จงใช้ทรัพย์ของท่านถ้อยความชั่วออกจากตนเสีย และซื้อความดี

ที่โลกเขานิยมกันมาใส่ไว้แทน ซึ่งการซื้อทั้งหมดนี้ทรัพย์สินของภาดาผู้เจริญจะมีต้องเสียไป แม้แต่เบี้ยเดียว ภาดามีทรัพย์สินมากซื้อเสียจะละ”

ธนบาลฟังถ้อยคำของนางด้วยความรู้สึกแปลบปลາบขึ้นในดวงใจ จะโกรธจะเคือง ก็ไม่ถนัด เป็นความเจ็บปวดซึ่งไม่มีทางระบายออกได้เพราะวาจาของตนนั้นเอง กลับมา มัดตน เหมือนพราณผู้วางบ่วงไว้ด้วยความมุ่งหวังจะดักมฤค แต่กลับถูกมฤคลงล่อให้นายพราณวิ่งเข้าไปติดบ่วงที่ตนดักวางไว้เอง จะโกรธใครจะโทษใคร ก็ต้องโกรธตนเอง และโทษตนเอง ภาวะของธนบาลขณะนี้มิได้ต่างกับนายพราณนั้นเลยและดูจะเป็นโอกาสแรกที่เขาได้เห็นตัวเขาชัดเจนขึ้น พร้อมกันนั้นก็นึกบูชาความฉลาดของนาง และยังบูชาปัญญาอันสามารถของมโหสถมากขึ้น^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว มโหสถบัณฑิตรู้นิสัยของนายธนบาลว่าเป็นคนเจ้าชู้ และมีทัศนคติว่าผู้หญิงเป็นคนใจง่าย ดังนั้น มโหสถบัณฑิตจึงได้สอนให้นายธนบาลได้เรียนรู้ด้วยตนเอง โดยได้แนะนำให้นายธนบาลไปเกี้ยวพาราสีนางอมราเทวีซึ่งเป็นหญิงที่มีจิตใจมั่นคงรักเดียวใจเดียว เมื่อ นายธนบาลทำตามคำแนะนำของมโหสถบัณฑิต และได้ใช้กลวิธีต่างๆ ที่ตนเคยใช้มา กับหญิงอื่น มาใช้กับนางอมรา แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จแถมยังถูกนางอมราชักถามโต้ตอบตนเองให้จนมุมด้วย เหตุผล ในที่สุด นายธนบาลก็เข้าใจตนเองและมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติไปในทางที่ถูกต้อง กลวิธีการดังกล่าวผู้แต่งใช้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องการสำรวมในกาม

ในตอนที่ ๖๙ “สันติภาพ” พระเจ้าอริราชจุลนีมีความคิดว่าพระองค์เพียบพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ที่ฉลาดเฉลียวแหลม มีกำลังพลที่มีความสามารถในการรบ ทำให้พระองค์คิดครอบครองแผ่นดินทั่วชมพูทวีป จึงทำสงครามยึดเมืองต่างๆ ยกเว้นเมืองมิลินครที่ไม่สามารถยึดได้ พระเจ้าอริราชจุลนีจึงได้ใช้แผนการฉกศัตรุให้ตายใจ เพื่อจะได้จับพระเจ้าวิเทหราชพร้อมทั้ง มโหสถบัณฑิตสำเร็จโทษเสีย โดยทำที่เป็นขอเจริญสัมพันธไมตรีโดยจะยกพระราชธิดาให้พระเจ้าวิเทหราช และกราบทูลเชิญให้พระเจ้าวิเทหราชพร้อมทั้งมโหสถบัณฑิตเสด็จไปเมืองปัญจาลนคร มโหสถบัณฑิตล่วงรู้แผนการทั้งหมดจึงได้ซ่อนแผน โดยขออนุญาตพระราชอาของตนไปเมืองปัญจาลนครเพื่อจัดแจงสถานที่รับเสด็จ เมื่อไปถึงมโหสถบัณฑิตได้สร้างเมืองใหม่ขึ้นอีกใกล้ฝั่งแม่น้ำและทำช่องทางอุโมงค์หลบหนีไว้ จากนั้นจึงได้กราบทูลให้พระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปประทับที่อุปการนครที่ตนสร้างขึ้น เมื่อพระเจ้าอริราชจุลนียกกองทัพมาเพื่อจะจับตนและพระวิเทหราช มโหสถบัณฑิตจึงได้ส่งทหารของตนไปทางอุโมงค์ลับที่ตนสร้างไว้เพื่อจับตัวพระราชมารดา พระมเหสี พระราชธิดา และพระโอรสของพระเจ้าอริราชไว้เป็นตัวประกัน ในที่สุด พระเจ้าอริราช

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). *มหาบบัณฑิตแห่งมิลินคร* หน้า ๑๑๙ - ๑๒๐

จุลนีก็ไม่สามารถจับกุมพระเจ้าวิเทหราชได้จึงได้ยอมแพ้ และขอชมเมืองที่มโหสถบัณฑิตสร้างขึ้น พร้อมทั้งขอชมอุโมงค์ที่ใช้เป็นทางลับในการช่วยเหลือพระเจ้าวิเทหราชได้หลบหนีไป

มโหสถบัณฑิตมีความต้องการแสดงให้รู้ภาพแห่งปัญญาของตน จึงได้วางแผนการในการสั่งสอนพระเจ้าอริราชจุลนีโดยเฉพาะ เพื่อให้รู้สึกตัวว่าพระองค์นั้นดำเนินไปในทางที่ผิดในการเบียดเบียนผู้อื่น เมื่อพระราชาทรงหลายพร้อมทั้งเสนาอำมาตย์ของตนเสด็จเข้าชมอุโมงค์ในเวลาเสด็จออกจากอุโมงค์ มโหสถบัณฑิตได้กดสลักประตูปิดล็อกพระราชาทรงหลายพร้อมทั้งเสนาอำมาตย์ไว้ในอุโมงค์ มีเพียงพระเจ้าอริราชจุลนีรอดพ้นออกมาได้ ซึ่งเป็นไปตามแผนการที่มโหสถบัณฑิตได้วางเอาไว้ เพื่อจะได้สั่งสอนให้พระเจ้าอริราชจุลนีให้เลิกหลงผิด ดังข้อความว่า

ท่านมหาบัณฑิตเปิดห้องนอน ๑๐๑ ห้อง ให้ทรงทอดพระเนตร แสดงการเปิดปิดประตูซึ่งเปิดปิดได้พร้อมกัน เมื่อบานหนึ่งถูกเปิด ทุกๆ บานก็เปิด เมื่อบานหนึ่งถูกปิด ทุกๆ บานก็ปิดพร้อมกันหมด พระอริราชจุลนีทอดพระเนตรพลางเสด็จไปพลาง ท่านมหาบัณฑิตตามเสด็จไปเบื้องหลังคอยถวายคำตอบ ส่วนราชบริพาร พระราชา ๑๐๑ องค์ และแม่ทัพนายกองทั้งหมด ก็ได้เข้ามาสู่อุโมงค์ ต่างตื่นตาตื่นใจในความสวยงาม เพลินดู เพลินชม พระอริราชจุลนีเสด็จออกจากอุโมงค์ ท่านมหาบัณฑิตก็ตามเสด็จออกไปเหมือนกัน เมื่อไปอยู่ภายนอกอุโมงค์แล้วก็ไม่ยอมให้คนอื่นๆ ออกมา โดยเหยียบสลักปิดประตูอุโมงค์เสีย

ทันใดนั้น ประตูใหญ่ ๘๐ ประตูน้อย ๖๔ ประตูห้องนอน ๑๐๑ ก็ปิดพร้อมกัน และโคมไฟอีกหลายร้อยดวงก็ดับพร้อมกันหมดไม่เหลือสักดวงเดียว อุโมงค์ทั้งสี่มีมืดเหมือนโลกันตร์นรก คนที่ติดอยู่ในอุโมงค์มากมายต่างสะดุ้งกลัว ถูกความกลัวตามคุกคามขวัญหายไปทุกคน

ท่านมหาบัณฑิตรีบเดินไปตรงที่หมกพระขรรค์ไว้เมื่อวานนี้ คຸຍຫຼາຍออกหยิบขึ้นมาถือไว้โดดจับพระหัตถ์พระอริราชจุลนีแล้วเงื้อมพระขรรค์ขึ้นว่า “พระมหाराช สมบัติในชมพูทวีปเป็นของใคร” พระอริราชจุลนิตกพระทัย ตรัสว่า “พ่อบัณฑิต สมบัติในชมพูทวีปเป็นของเธอ” แล้วตรัสต่อไปว่า “เธอจงให้อภัยฉันเถิด”

“ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงมุรธาธิการได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอย่าได้ทรงกลัวเลย พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าเงื้อมพระขรรค์มิใช่เพื่อมุ่งหมายจะปลงพระชนม์ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทดอก ข้าพระพุทธเจ้ามุ่งหมายจะแสดงอำนาจแห่งปรีชาจึงได้เงื้อมพระขรรค์” . .

เรื่องราวในตอนนี ท่านมหาบัณฑิตกราบทูลว่า “มุ่งหมายจะแสดงอำนาจแห่งปรีชา” ก็เท่ากับว่าท่านมหาบัณฑิตได้คิดแล้วทุกๆ ประการ ได้กำหนดที่จะจำนของพระอริราชไว้ ณ ที่ตรงนั้นแล้วก็บังคับขับต้อนพระอริราชจุลนีมาถึงที่ตรงนั้นจนได้ เป็นที่กล่าวได้ว่า ท่านมหาบัณฑิตได้กำหนดเส้นทางให้พระเจ้าอริราชจุลนีเสด็จพระราชดำเนิน

ไปอย่างเต็มพระทัย ถ้าเป็นหมากรุกก็เรียกว่าท่านมหาบัณฑิตชี้ชะตาให้พระอิริราชเดิน และชี้ตาจนของขุนไว้ว่าจะต้องจนตานั้น ฉันทิ พุทธการณณ์ตอนนี้เป็นฉันทิ ท่านมหาบัณฑิตคิดกำหนดเส้นทางให้พระอิริราชเสด็จถึงจุดจ้านน ทางออกจากประตูโงมค์ริมแม่น้ำคงคา แสดงถึงอาณาภาพแห่งปรีชาของท่านฉันทิจึงได้ชุบปลอบและในที่สุดก็ต้องกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษเนื่องด้วยการกระทำของท่านครั้งนี้ แสดงว่ามีปรีชาเหนือกว่าพระอิริราชจุลนีเป็นอันมาก

พระอิริราชจุลนีทรงเต็มตื่นไปด้วยพระปิติ ความรักในท่านมหาบัณฑิตได้ครอบครองพระทัยของพระองค์อย่างเต็มที่ตรัสว่า “พ่อบัณฑิต ฉันทิให้อภัยเธอแล้วที่เดี๋ยวนี้ เธออย่าได้คิดอะไรเลย” แล้วทรงยื่นพระขรรค์ให้ท่านมหาบัณฑิตจับร่วมกับพระองค์ ทรงมีพระดำรัสว่าจะไม่ประทุษร้ายมหาบัณฑิตตลอดกาล ท่านมหาบัณฑิตก็ถวายปฏิญาณทำนองเดียวกัน ภายหลังพิธีกระทำปฏิญาณแล้ว พระอิริราชจุลนีมีพระดำรัสถามว่า “พ่อบัณฑิต เธอจะสมบูร์นด้วยกำลังปัญญายอดเยี่ยมขนาดนี้ เหตุไรจึงไม่ครอบครองราชสมบัติเล่า?”

“ขอเดชะ ถ้าข้าพระพุทธเจ้าปรารถนาดังที่มีพระราชดำรัสถาม ในวันนี้อเอง ข้าพระพุทธเจ้าพึงฆ่าพระราชเสวยทั้งหมดในชมพูทวีปแล้ว ครองราชสมบัติก็กระทำได้ แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดทรงพระอนุสรณ์ถึงแบบอย่างบัณฑิตเถิด พระพุทธเจ้าข้า การฆ่าผู้อื่นแล้วครองความยิ่งใหญ่ขนาดนี้ ปวงบัณฑิตไม่สรรเสริญเลยพระพุทธเจ้าข้า”^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว มโหสถบัณฑิตรู้ว่าพระเจ้าอิริราชจุลนีผู้มีกำลังพลรบมากซึ่งหลงผิดไม่ดำรงอยู่ในธรรมหลงระเริงในอำนาจคิดจะเป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียวทั่วชมพูทวีป จึงได้วางแผนเพื่อสอนให้พระเจ้าอิริราชจุลนีได้สำนึก และเหตุการณ์ก็เป็นไปตามแผนทุกประการ มโหสถบัณฑิตได้กักขังพระราชาทรงหลายไว้ในอุโมงค์ และมีโอกาสได้อยู่เพียงลำพังกับพระเจ้าอิริราชจุลนี จึงชี้ให้เห็นว่าตนมีปัญญาเหนือกว่าพระเจ้าอิริราชจุลนี จากนั้นจึงได้ปลอบและสั่งสอนให้พระเจ้าอิริราชจุลนีกลับใจเป็นผู้ยึดมั่นในคุณธรรมได้สำเร็จ ซึ่งเป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องประโยชน์ของปัญญา และอิหิงสาธรรมหรือความไม่เบียดเบียน ไม่หลงระเริงในอำนาจ อันเป็นหลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครอง

กลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมแบบการปฏิบัติเป็นรายบุคคล ซึ่งผู้สอนจะต้องรู้ภูมิหลังของผู้ฟังและเลือกวิธีสอนให้เหมาะสมกับผู้ฟัง เป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งผู้แต่งสร้างตัวละครขึ้นให้มีลักษณะนิสัยเฉพาะเจาะจงไปในทางที่ผิด เพื่อใช้เป็น

^๑ ไยัม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทรา หน้า ๔๕๒-๔๕๓.

จุดมุ่งหวังเรื่องของวรรณกรรมให้ดำเนินไปได้อย่างสนุกสนาน และเมื่อถึงจุดจบตัวละครที่หลงผิดนั้น จะถูกตัวละครเอกของเรื่องชักนำให้กลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีของสังคมต่อไป กลวิธีดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินไปพร้อมกับได้รู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมที่นำเสนอไว้ ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้ใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องการสำรวมในกาม หลักพุทธธรรมเรื่องปัญญา และหลักพุทธธรรมเรื่องอวิโรกรรม

๓.๒.๒.๗ การลงโทษและการให้รางวัล เป็นวิธีการเสนอหลักพุทธธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน สามารถสื่อถึงแนวทางปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ในเรื่องมหาบັນทิตแห่งมิติลานคร ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมด้วยวิธีการลงโทษและให้รางวัล ดังนี้

๓.๒.๒.๗.๑ วิธีการลงโทษ เป็นวิธีการเสริมแรงทางลบ โดยมีมุ่งหมายให้บุคคลลดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ เพื่อให้กลับเนื้อกลับตัวเลิกพฤติกรรมที่ไม่ดีนั้นเสีย ซึ่งวิธีการลงโทษนี้แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ การลงโทษสถานเบา และการลงโทษสถานหนัก มีตัวอย่างดังนี้

๓.๒.๒.๗.๑.๑ การลงโทษสถานเบา เป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร เมื่อตัวละครประพฤติไม่ดี ก็จะถูกลงโทษด้วยการตำหนิ ดักเตือน ดังตอนที่ ๓ “แววปราษฎ์” มโหสถได้ตำหนินางยักษิณีที่ประกอบกรรมทำชั่วด้วยการแย่งเด็กทารกเพื่อจะนำไปกินเป็นอาหาร จากนั้นก็สอนให้เลิกพฤติกรรมนั้นเสีย ดังข้อความว่า

มโหสถอธิบาย “คนอย่างนี้มีที่ไหนเล่า มีหน้าซ้ำจิตใจยังผิดมนุษย์อีก ดูหรือเด็กอ่อนแอๆ ยื้อทั้งดิ่งไป เอาแต่จะแย่งให้ได้เป็นแล้วกัน จะเจ็บจะร้องอย่างไรก็ช่าง ขอให้ได้เด็กไปเท่านั้นเป็นพอ จิตใจทารุณโหดหินกระไร มนุษย์จะมีใจอย่างนี้มีได้เลย” . . “โอ ! ร้ายกาจมากทีเดียว คนอันธพาล !” มโหสถกล่าว

“เอ็งช่างไม่สำนึกตนบ้างเลยที่เดียวนะว่า เป็นเพราะอะไรเอ็งถึงได้มาเกิดเป็นยักษิณีเช่นนี้ ไม่รู้หรือว่านี่เพราะผลบาปกรรมที่ได้กระทำไว้แต่ปางก่อนส่งผลให้มาบังเกิด แล้วยังจะมาหลงทำกรรมอันเป็นบาปหยาบซ้ำลงไปอีกเล่า จะควรละหรือแล้วชาติไรเล่าที่เอ็งจะพ้นทุกข์ทรมานพ้นจากชาติกำเนิดอันเลวจะเขาได้ ไม่รักตนเสียตัวบ้างเลยหรือ”

นางยักษิณีได้ฟังเสียงอันไพเราะมากล่าวสอนค่อยพินตัวได้จากอาการสลบอยู่ในกรรมอันเป็นบาป ได้รู้ได้สำนึกตนขึ้นมามีความคิดยิ่งเกิดความรันทดในการที่ตนต้องตกมาในกำเนิดอันต่ำทรามเช่นนี้”

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙) มหาบັນทิตแห่งมิติลานคร หน้า ๑๕

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งใช้กลวิธีการลงโทษหรือการเสริมแรงทางลบ เป็นการลงโทษสถานเบา คือ การตำหนิตักเตือน มโหสถได้กล่าวตำหนิและตักเตือนนางยักษ์ให้รู้ถึงผลของการกระทำชั่วและชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้นางยักษ์สำนึกและกลับตัวเป็นคนดี กลวิธีดังกล่าวเป็นการนำเสนอพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องผลของการทำชั่ว

ในตอนที ๔ “แววปราชญ์” มโหสถบัณฑิตกล่าวตักเตือนนายทิมปฏิฐิที่ได้กล่าวเท็จ เพื่อแย่งชิงเอาภรรยาของคนอื่นมาเป็นภรรยาของตน ดังข้อความว่า

มโหสถบัณฑิตส้าทักทิมปฏิฐิว่า “เสียแรงเกิดเป็นชายมีร่างกายสมประกอบน่าที่จะหาคู่ครองของตนได้โดยลำพัง ไม่น่าที่จะมาประกอบกรรมตุ้มเมียผู้อื่นเขาเช่นนี้เลย จงเลิกเสียเถิด เป็นความไม่ดีไม่งามก่อความยุ่งยากแก่มนุษย์สมาคม ไม่ควรทำตนให้เป็นผู้เช่นนั้น ตนเองเล่าก็ไม่ได้รับความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต แกจงเลิกทำอย่างนี้เสีย อย่าทำอีกเลยเถียวนะ” ตักเตือนแล้วปล่อยตัวไป^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว นายทิมปฏิฐิกล่าวตุ้มแย่งชิงภรรยาของบุคคลอื่นว่าเป็นภรรยาของตน จึงถูกมโหสถบัณฑิตกล่าวตักเตือนและชี้ให้เห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นภัยแก่สังคม เพื่อให้ นายทิมปฏิฐิเลิกพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์นั้นเสีย กลวิธีการลงโทษด้วยการตักเตือนดังกล่าวผู้แต่งใช้ในนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องเบญจศีลข้อที่ ๓ การงดเว้นจากการประพฤติดิตในภรรยาของผู้อื่น และเบญจศีลข้อที่ ๔ การงดเว้นจากการกล่าวเท็จ

๓.๒.๒.๗.๑.๒ การลงโทษสถานหนัก เป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร เมื่อตัวละครประพฤติไม่ดี ก็จะถูกลงโทษสถานหนักตามความผิดที่ตนกระทำไว้ ดังตอนที่ ๒๗ “สืบบัณฑิตตักทัก” มโหสถบัณฑิตกราบทูลรายงานความผิดของอำมาตย์เสนกเพื่อให้พระเจ้าวิเทโรราชได้ทราบว่อำมาตย์เสนกได้กระทำผิดศีลข้อที่ ๑ โดยได้ฆ่าหญิงโสเภณีคนหนึ่งเพียงเพื่อต้องการเครื่องประดับของนาง ดังข้อความว่า

เสนกได้ทำการชั่วร้ายซึ่งคนดีมีศีลธรรมกระทำไม่ได้ แต่เสนกทำได้ลงคอ ทำได้อย่างหินชาติ นั่นคือ เสนกฆ่านางเรวดี แพศยานางหนึ่งในนครนี้ที่อุทยานสาละวัน เพราะความละโมภในเครื่องประดับนาง . เสนกใจเหี้ยมปานใดเพียงแต่เห็นเครื่องประดับของหญิงแพศยาเท่านั้นยังละโมภถึงประหารเจ้าทรัพย์เสียได้ลงคอ เครื่องประดับของหญิง

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๒๔.

แพศยาจะมีค่าเท่าไร เมื่อเทียบกับพระราชสมบัติของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท .. ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดให้จับเสนกพระพุทธรเจ้าข้า

พระเจ้าวิเทหราชทรงทอดพระเนตรไปทางท่านเสนก พลังมีพระดำรัสถามด้วยพระสุรเสียงเฉียบขาด “จริงหรือ? เสนก” ด้วยเสียงที่แผ่วแหบเครือ ท่านเสนกกราบทูล “จริงพระพุทธรเจ้าข้า” “เหวยราชบุรุษ” พระกระแสน์สรีเรียกราชบุรุษสนั่นที่ประทับ ... “เอาเสนกไปขังตรู่เดี๋ยวนี้”^๑

จากข้อความดังกล่าว อำมาตย์เสนกได้ฆ่าหญิงแพศยาคนหนึ่ง เพื่อต้องการเครื่องประดับของนาง แสดงให้เห็นว่าเสนกเป็นผู้มีความโลภจนขาดสติละเมียดศีลข้อที่ ๑ คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ในที่สุด อำมาตย์เสนกก็ถูกลงโทษจำคุก

ในตอนที่ ๒๔ “สืบพันธุ์หมดพยศ” อำมาตย์เสนกบัณฑิตและคณะได้กราบทูลแด่พระเจ้าวิเทหราชว่ามหาโสภณบัณฑิตเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูงคิดเป็นกบฏต่อแผ่นดิน แต่เมื่อความจริงถูกเปิดเผยว่ามหาโสภณบัณฑิตไม่มีความผิด พระเจ้าวิเทหราชจึงรับสั่งให้ลงโทษอำมาตย์ทั้ง ๔ โทษฐานที่กราบทูลความเท็จ ดังข้อความว่า

พระเจ้าวิเทหราชทรงสดับถ้อยแถลงของท่านเสนาบดดีตลอดแล้ว ... พร้อมกันนั้นก็ทรงเห็นว่าท่านเสนาบดดีเป็นฝ่ายถูกปราศจากความผิดใด ๆ เมื่อท่านเป็นฝ่ายถูกแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งคือคณะอาจารย์ทั้ง ๔ ก็ต้องเป็นฝ่ายผิด ดังนั้นเมื่อทรงสดับถ้อยแถลงจบลง จึงทรงกริ้วพวกอาจารย์ทั้ง ๔ ว่า “พวกนั้นก่อเวรไปเอง ทำตนให้เป็นไพร่ไปเอง พลอยกระทำให้พ่อบัณฑิตของเราเป็นไพร่ไปด้วย ความจริงพ่อบัณฑิตมิได้คิดเป็นไพร่แม้แต่น้อย” จึงมีพระราชโองการให้หาราชมัลเข้ามาเฝ้าแล้ว มีพระราชดำรัสสั่งบังคับ

“สูทั้งหลายพากันไปเดี๋ยวนี้ คุมเสนก ปุกกุสะ กามินท์ และเทวินท์ออกไปนอกเมืองจับให้มันนอนหงายบนปลายหลาวเหล็กแล้วตัดหัวเสียทุกคน” ด้วยพระดำรัสอันเฉียบขาด

คณะราชมัลรีบพากันไปเบิกตัวคณะอาจารย์ทั้ง ๔ ออกจากเรือนจำ มัดมือไพร่หลังคุมตัวเดินไปถึงที่อันเป็นถนน ๔ แยก ก็หยุดเขยิบด้วยหวายคนละ ๑๐๐ ที่ทุก ๆ สี่แยก เพื่อให้มหาชนชาวพระนครได้เห็นเป็นแบบอย่าง^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวาณิชคดีแห่งมิลินทราชนคร หน้า ๒๐๘-๒๐๙.

^๒ แหล่งเดิม หน้า ๒๑๔.

จากตัวอย่างดังกล่าว อำมาตย์ทั้ง ๔ ได้ใส่ร้ายป้ายสีแกมโหดบัณฑิต ในที่สุดพวกตนก็ต้องได้รับผลกระทบที่พวกตนได้กระทำลงไปโดยถูกลงอาญา ซึ่งเข้าทำนองที่ว่าให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องกรรม เพื่อเป็นอุทาหรณ์สอนใจแก่ผู้อ่านในการดำเนินชีวิตจะได้ไม่หลงประพฤติดีชั่วจะก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและสังคม

การนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยกลวิธีการลงโทษหรือวิธีเสริมแรงทางลบ ที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งหากตัวละครประพฤตินในทางที่มีชอบ ก็จะได้รับ การตำหนิตติเตียนหรือลงโทษ เพื่อแสดงให้เห็นโทษอันเกิดจากการประพฤติดีชอบ และจะได้ถือเป็นอุทาหรณ์ในการดำเนินชีวิตจะได้ไม่หลงกระทำผิดดังเช่นตัวละครนั้น นับว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมที่เข้าใจได้ง่าย

๓ ๒ ๒.๗ ๒ วิธีการให้รางวัล เป็นวิธีการเสริมแรงทางบวก คือ มุ่งหมายให้กำลังใจและสนับสนุนการแสดงออกถึงพฤติกรรมอันดีนั้น และเป็นการให้กำลังใจสนับสนุนการทำความดีตลอดไป ดังตอนที่ ๑๑ “ปริศนาซ่อนเงื่อน” พระเจ้าวิเทโรราชทรงตรัสถามปัญหาเรื่องแพะกับหมาว่าทำไมถึงอยู่ร่วมกันได้ทั้งที่สัตว์ทั้งสองชนิดนี้ไม่เคยมีพฤติกรรมดังกล่าว เมื่ออำมาตย์ทั้ง ๔ คนกราบทูลตอบปัญหาได้อย่างถูกต้อง พระเจ้าวิเทโรราชจึงได้ทรงพระราชทานรางวัลเพื่อเป็นการสนับสนุนส่งเสริมอำมาตย์ของพระองค์ ดังข้อความว่า

“เป็นลาภอย่างล้นเหลือของฉันทจริงทีในสกุลของฉันทมีบัณฑิตเช่นนี้ ช่างหลักแหลมกันทุกคน พวกกันขบคิดข้อขอดที่ลึกซึ่งสุขุมของปัญหาได้อย่างแตกฉานด้วยหลักการคมคาย” ครั้นแล้วทรงดำริว่า “ในเมื่อเราได้รับความชื่นชมแล้วก็ต้องประกาศอาการของผู้ชื่นชมออกมา” เมื่อจะทรงประกาศพระมนัสที่ทรงยินดีได้ออกพระโอษฐ์ว่า “ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ทั้งหลาย เราสดแสนจะปลาบปลื้มใจด้วยความหลักแหลมของพวกท่าน ขอให้รางวัลรถเทียมอัสตรคนละคัน และบ้านส่วยที่มั่งคั่งคนละบ้าน” โปรดพระราชทานแก่ทุกๆ คนเท่าๆ กันตามพระวาจา^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว พระเจ้าวิเทโรราชทรงพระราชทานรางวัลให้แก่อำมาตย์ของพระองค์ที่สามารถตอบปัญหาได้อย่างถูกต้อง ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการสนับสนุนส่งเสริมคนดีที่มีความสามารถและเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุคคลอื่น เป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา เพื่อเป็นตัวอย่างให้แก่ผู้อ่านได้รู้จักแสดงออกถึงการยกย่องสนับสนุนคนดีในสังคม

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร. หน้า ๘๑.

ในตอนที ๒๓ “แก้ปริศนาเทวดา” เทวดาทูลถามปัญหาปริศนาธรรม ๔ ข้อ เพื่อให้พระเจ้าวิเทหราชตอบ หากไม่สามารถตอบได้หรือไม่สามารถหาบุคคลมาเฉลยปัญหาได้ถูกต้อง จะต้องสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวิเทหราชไม่สามารถตอบปัญหานั้นได้จึงเชิญมโหสถบัณฑิตตอบปัญหา เมื่อมโหสถบัณฑิตตอบปัญหาได้อย่างถูกต้อง เทวดาผู้เป็นเจ้าของปัญหาจึงได้กระทำการชื่นชมและมอบรางวัลให้แก่มโหสถบัณฑิต ส่วนพระเจ้าวิเทหราชก็ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีเพื่อเป็นการสนับสนุนคนดีมีความสามารถ ดังข้อความว่า

การเฉลยปัญหายุติลงแล้ว เสียงแซ่ซ้องสาธุการกังวานขึ้นจากท่านผู้เป็นเจ้าของปัญหา และพระเจ้าวิเทหราชก็ทรงประกาศพระปิตีปราโมทย์โปรดประทานพระดำรงสาธุการ เทวดาเจ้าของปัญหาก็ทอดมอแก้ว ๗ ประการลงแทบเท้าของท่านมโหสถพร้อมกับเปล่งวาจาว่า “พ่อบัณฑิต เชิญพ่อรับเถิด”

พระเจ้าวิเทหราช ทรงเพิ่มพูนความรักในท่านมหาบัณฑิตยิ่งนัก พระมนัสเปี่ยมปลื้มด้วยความเลื่อมใส ได้โปรดพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีบูชาปรีชาญาณของท่าน จำเดิมแต่นั้นยศของท่านก็ยิ่งใหญ่จำเริญขึ้น^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว มโหสถบัณฑิตเฉลยปัญหาอันเป็นปริศนาธรรมได้อย่างถูกต้องแล้ว จึงได้รับรางวัลจากเทวดาเป็นมอแก้ว ๗ ประการ และพระเจ้าวิเทหราชก็ทรงพระราชทานรางวัลตอบแทนคุณความดีของมโหสถบัณฑิต เป็นการให้รางวัลเพื่อเป็นกำลังใจและสนับสนุนส่งเสริมคนดีมีความสามารถ ซึ่งกลวิธีการดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นผลของการทำความดีให้ปรากฏแก่ผู้อ่าน เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา

ในตอนที ๖๙ “สันติภาพ” พระราชา ๑๐๑ พระองค์ ได้พระราชทานเครื่องประดับเพื่อเป็นรางวัลให้แก่มโหสถบัณฑิตผู้ช่วยเหลือพระองค์ให้รอดพ้นจากมรณภัย ดังข้อความว่า

พระราชาทุกพระองค์รุมกันกอดท่านมหาบัณฑิต ตรัสว่า “พ่อบัณฑิต พ่อเป็นที่พึ่งของพวกเรา พวกเรารอดมาเพราะอาศัยพ่อแท้ๆ โอพ่อบัณฑิต” ตรัสแล้วทุกพระองค์ทรงเปลื้องเครื่องประดับพระองค์ที่ทรงประดับมาบูชาท่านมหาบัณฑิต^๒

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัณฑิตแห่งมิถิลานคร หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๕๔.

จากตัวอย่างดังกล่าว พระราชาทั้ง ๑๐๑ พระองค์ ทรงรอดพ้นจากมรณภัยเพราะได้รับการช่วยเหลือจากมโหสถบัณฑิต จึงได้พระราชทานเครื่องประดับแกมมโหสถบัณฑิต ซึ่งเป็นการให้รางวัลตอบแทนคุณและเป็นการสนับสนุนส่งเสริมคนดี เป็นกลวิธีแสดงให้ผู้อ่านได้รับรู้ผลของการทำความดีที่ปรากฏเป็นรูปธรรม ผู้แต่งใช้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา

การนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยวิธีการให้รางวัลที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิตถิลาคร ผู้แต่งได้นำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละคร หากตัวละครได้ทำความดีก็จะได้รับรางวัลเป็นการตอบการทำความดีนั้น เป็นการให้รางวัลเพื่อเป็นกำลังใจและสนับสนุนการทำความดีนั้นตลอดไป ซึ่งเป็นกลวิธีนำเสนอหลักพุทธธรรมที่ปรากฏเป็นรูปธรรม ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย และถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยวิธีการลงโทษและให้รางวัล ในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิตถิลาคร พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละคร หากบุคคลใดดำเนินชีวิตในทางผิดไม่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม บุคคลนั้นก็จะได้รับการดำเนินคดีและถูกลงโทษตามความผิดที่ตนได้กระทำไว้ แต่หากบุคคลใดทำความดี บุคคลนั้นก็จะได้รับรางวัลและได้รับการยกย่องสรรเสริญจากบุคคลในสังคม กลวิธีการนำเสนอในรูปแบบดังกล่าวช่วยให้หลักพุทธธรรมปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรมแก่ผู้อ่านในลักษณะคำสอนที่ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว"

๓.๒.๒.๘ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในสถานการณ์ที่เกิดปัญหาความขัดแย้ง ซึ่งผู้แต่งสร้างสถานการณ์เฉพาะเจาะจงขึ้นเพื่อนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องนั้นๆ หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปในกลวิธีการแต่งวรรณกรรมว่า การผูกปมหรือวิธีการสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นกับตัวละครหรือเหตุการณ์เพื่อทำให้เรื่องนั้นๆ สนุก แต่ในการผูกปมความขัดแย้งในวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิตถิลาคร พบว่าเป็นการผูกปมขัดแย้งทางด้านความคิด และในการคลี่คลายปมปัญหาความขัดแย้ง ตัวละครที่หลงผิดก็จะถูกตัวละครเอกของเรื่องชักนำให้กลับใจเปลี่ยนมาเป็นสัมมาทิฐิมีความเห็นถูกต้องตามครรลองคลองธรรมก็เป็นอันเสร็จสิ้นการนำเสนอหลักพุทธธรรมในเรื่องนั้นๆ พบว่าในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิตถิลาคร ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในการนำเสนอหลักพุทธธรรม ๒ ครั้ง ดังนี้

ในตอนที่ ๑๒ "มีทรัพย์กับมีปัญญา"^๑ ผู้แต่งได้สร้างปมปัญหาขึ้นโดยกำหนดให้ตัวละครได้โต้เถียงกันในเรื่อง "มีทรัพย์กับมีปัญญานักปราชญ์กล่าวอย่างไหนประเสริฐกว่ากัน" โดยมีพระเจ้าวิเทหราชเป็นประธาน มีอำมาตย์เสนกบัณฑิตผู้ยึดมั่นว่ามีทรัพย์ดีกว่าปัญญา และฝ่ายมโหสถบัณฑิตเป็นผู้โต้แย้งใช้ปัญญาแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพราะเป็นผู้มีความเห็นว่ามีปัญญาประเสริฐกว่ามีทรัพย์ โดยทั้งคู่ยกเหตุผลมาประกอบความคิดเห็นของตน ซึ่งอำมาตย์เสนกยก

^๑ แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิตถิลาคร หน้า ๘๓-๘๔.

เหตุผลขึ้นมากล่าวก่อนว่า มหาชนไม่ว่าจะฉลาดหรือโง่ ผู้ดีหรือยาจกล้วนยอมลดตนเป็นคนรับใช้ผู้มีทรัพย์ ดังนั้น มีทรัพย์ย่อมดีกว่ามีปัญญา ฝ่ายมโหสถบัณฑิตโต้แย้งว่า ธรรมดาคนพาลชั่วช้าไม่มีปัญญามักสำคัญตัวว่าประเสริฐมีวาเมาในลาภยศแล้วทำชั่ว ดังนั้น ผู้มีปัญญาเท่านั้นประเสริฐสุด

เสนกบัณฑิต กล่าวว่า คนรวยแม้จะหน้าตาไม่ดี ก็ยังมีคนยอมเป็นทาสรับใช้ ดังนั้น มีทรัพย์ย่อมดีกว่ามีปัญญา ฝ่ายมโหสถบัณฑิตโต้แย้งว่า คนเราเมื่อประสบทุกข์ล้วนต้องอาศัยปัญญาแก้ไข คนรวยแต่ใจไม่มีปัญญาแก้ไขได้ คิดอ่านอะไรไม่ออก ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงประเสริฐกว่า

อำมาตย์เสนกกกล่าวว่า คนรวยเท่านั้นเป็นที่พึ่งพิงอาศัยช่วยเหลือคนอื่น เหมือนต้นไม้ใหญ่เป็นที่อาศัยของนก มโหสถบัณฑิตโต้ว่า คนรวยที่มีทรัพย์แม้ได้บริวารมากก็มักพากันทำแต่ความชั่วร้าย เพราะไม่มีปัญญาแยกแยะความดีความชั่ว ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงประเสริฐกว่า

อำมาตย์เสนกกกล่าวว่า คนรวยเท่านั้นประเสริฐ เพราะว่าคนเราแม้จะเกิดมาในตระกูลใด หากมีทรัพย์แล้วย่อมสามารถทำอะไรก็ได้ไม่น่าเกลียด ดังนั้น มีทรัพย์ต้องดีกว่ามีปัญญา ฝ่ายมโหสถบัณฑิตโต้แย้งว่า คนรวยจะทำอะไรได้หากเกิดปัญหา ล้วนต้องไปพึ่งพาอาศัยปัญญาของคนฉลาดทั้งนั้น ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงประเสริฐกว่า

อำมาตย์เสนกกกล่าวว่า คนรวยแม้จะเลวทรามไม่มีศีลธรรม เวลาไปไหนมาไหนพูดอะไรก็เสียงดังฟังชัด มีแต่คนอยากฟังอยากเอาอกเอาใจ มโหสถบัณฑิตโต้แย้งว่า คนรวยแต่ใจพูดแต่คำปดไม่รู้จักแยกแยะชั่วดี เวลาพูดก็พูดให้เป็นคุณแก่ตนและพวกพ้อง มีแต่คนโง่เท่านั้นที่ชื่นชอบคนโง่ด้วยกัน แต่คนฉลาดไม่ได้ชื่นชอบเขาเลย ดังนั้น ผู้มีปัญญาจึงประเสริฐกว่า

อำมาตย์เสนกกกล่าวว่า คนมีปัญญาไม่มีสงราสีเหมือนหิ้งห้อยในเวลาอาทิตย์ขึ้นก็หมดแสงบรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ช้าง ม้า วัว แก้ว แหวน เงินทอง ย่อมเกิดในสกุลที่ร่ำรวย คนมีปัญญาต้องตกเป็นบริวารของคนรวยทั้งนั้น ดังนั้น มีทรัพย์จึงดีกว่ามีปัญญา ฝ่ายมโหสถบัณฑิตโต้แย้งว่า คนรวยแต่ใจ ไม่รู้จักจัดแจงการงาน มีแต่ความคิดชั่วๆ ไม่สามารถรักษาอะไรได้ เมื่อไม่มีปัญญาก็จะถูกหลอกได้ง่ายจนหมดตัวเหมือนงูลอกคราบฉะนั้น ดังนั้นผู้มีปัญญาจึงประเสริฐกว่า

เมื่ออำมาตย์เสนกเห็นว่ามโหสถบัณฑิตไม่ยอมแพ้ จึงยกเหตุผลที่ตนเองคิดว่าเป็นไม้เด็ดของตนซึ่งเคยใช้ได้ผลมาโดยตลอดนามากล่าวอ้าง โดยยกพวกตนรวมทั้งมโหสถบัณฑิตว่าเป็นคนฉลาดล้วนต้องมาเป็นทาสรับใช้ของคนรวย คือ พระเจ้าวิเทหราชซึ่งเป็นผู้มีทรัพย์ ซึ่งข้อกล่าวอ้างดังกล่าวนี้ทำให้อำมาตย์เสนกตกหลุมพรางตนเองโดยไม่รู้ตัว เพราะเป็นการกล่าวดูหมิ่นพระราชยาของตนว่าโง่แต่รวยมีทรัพย์สมบัติ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้มโหสถบัณฑิตได้รับชัยชนะโดยมโหสถบัณฑิตโต้ว่า พระราชาเป็นผู้ทรงพระปรีชาสามารถบริหารทรัพย์และบริหารงานให้เหมาะสมกับบุคคลได้ ในที่สุดก็อำมาตย์เสนกจำนนด้วยเหตุผลหมดหนทางโต้ตอบ และได้รับรู้ความจริงว่ามีปัญญาดีกว่ามีทรัพย์ ดังบทสนทนาและข้อความที่ผู้แต่งได้บรรยายไว้ว่า

“ขอเดชะ พระบารมีล้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ คน เป็นบัณฑิตมีปัญญามากมายรอบรู้ในประโยชน์ทั้งหลาย ทุกคนพากันน้อมกายถวายชีวิตเป็นข้าเฝ้า

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท   ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระราชอำนาจครอบงำ
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงเป็นใหญ่เหนือข้าพระพุทธเจ้าประดุจท้าวตักกรินทร์เทวราช
เป็นบดีแห่งฝูงสัตว์ก็ปานกัน" ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ประจักษ์ดังนี้ขอกราบทูล
ยืนยันว่าคนมีปัญญาเป็นคนทราม . คนมีทรัพย์เท่านั้นประเสริฐพระพุทธเจ้าข้า" ...

มโหสถบัณฑิตมิได้หวาดหวั่นวิตกในบทได้นั้นเลย   กราบทูลอย่างองอาจว่า
"ขอเดชะ   คนโง่ที่รับยศศักดิ์อัครฐานจะต้องตกเป็นทาสของผู้มีปัญญาทั้งนั้น ใน
เมื่อเกิดความต้องการอย่างนั้นๆแล้ว   บัณฑิตก็จัดทำไปอย่างละเอียดละออให้เหมาะสม
กับความต้องการ คนโง่ๆ เลยเกิดไปถึงความลุ่มหลงในการจัดทำอย่างละเอียดละออ
จนกระทั่งมิได้สำนึกตนว่ากำลังเป็นเหมือนปลาकिनเหยื่อ"

ความพลาดอย่างถนัดใจของท่านเสนกแฝงอยู่ในนั้น   แม้แต่ตนเองก็มองไม่เห็น
ผลอันใหญ่ของตน   ทั้งนี้เพราะยศศักดิ์อัครฐานของพระเจ้าวิเทหราชปิดบังเสีย   นั่นคือ
ท่านเสนกยกบทนี้ขึ้นมาเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอย่างถนัดใจ   เพราะเมื่ออ้าง
พระองค์ขึ้นมาเป็นหลักยืนยันในประเด็นที่ตนยึดอยู่   ที่ว่าคนโง่มีทรัพย์เป็นผู้ประเสริฐ
ก็เท่ากับจุดพระเจ้าวิเทหราชลงในฐานะแห่งบุคคลในประเด็นนั้น   คือ เป็นคนโง่แต่ร่ำรวย
มียศศักดิ์อัครฐานเท่านั้นยังไม่พอ   กลับยกตนในแง่ที่ว่า พวกตนเป็นบัณฑิตที่เข้าไป
อีกข้าหนึ่ง   เป็นการลบหลู่พระเจ้าวิเทหราชอย่างใหญ่หลวง   ผิดวิสัยแห่งบัณฑิตทีเดียว
และที่ท่านเสนกกล่าวมานั้นเล่าก็ผิดไปจากความจริงอีกด้วย   เพราะที่ทรงใช้ราชทรัพย์
ให้เกิดประโยชน์ตามความต้องการของพระองค์นั้นๆ   เป็นวิสัยแห่งพระปรีชาต่างหาก
ดังนั้น ... มโหสถบัณฑิตนั้นดีท่านเสนกว่าไปเลย   แทนที่จะยกว่าเป็นบัณฑิต   กลับว่า
ท่านเสนกเป็นคนโง่ต้องยอมเป็นทาสให้คนฉลาดใช้   คือ   พระเจ้าวิเทหราชทรงมีพระ
ปรีชาญาณเมื่อประสงค์จะทรงบริหารกิจการบ้านเมืองซึ่งเป็นพระราชกิจหลายหลากมาก
กระบวน   ก็ทรงจัดแจงแบ่งไปอย่างละเอียดละออพอที่จะให้คนโง่ๆ   งามายไปแล้ว
จนกระทั่งเห็นตนเป็นผู้วิเศษไปแล้ว   และกลับมาชมท่านเสนกอย่างที่ท่านเสนกพูดมานั้น   จึง
แทนที่จะเป็นบทที่มีฤทธิ์กลับเป็นยาพิษ   ซึ่งเจ้าของเองจำต้องกลืนเข้าไปอย่างขมขื่น
และทำอันตรายนตนเอง

การที่มโหสถได้ข้อนี้ของท่านเสนกตกไป   ทำให้เกิดความกระจ่างสดไสขึ้นใน
ที่ประชุมอย่างที่สุด   ด้วยเหตุที่เป็นบทที่ไม่เคยมีใครได้ได้เลย   พอมโหสถเอ่ยออกมา
ทำให้พระเจ้าวิเทหราชทรงเอิบอ้อมพระทัย   และบรรดาอำมาตย์ราชบริพารพากันเข้าใจ
กระจ่างชัดเจน ..

พระเจ้าวิเทหราชทรงโสมนัสยิ่งนัก   ตรัสเตือนท่านเสนกว่า   "ท่านเสนกเห็น
อย่างไร   ยังจะรู้ยังก็ได้ให้หนักขึ้นซิ"

ท่านเสนกเป็นคนมีแววอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เมื่อได้ฟังคำโต้ของมโหสถบัณฑิต แล้วก็ได้นำในความคิดพลาดอย่างใหญ่หลวงของตน เห็นชัดในความโง่ของตนขึ้นมาทันทีทันใด . พุดกันอย่างสามัญก็หมดพุงเสียแล้ว ปฏิภาณอันเคยสดใสมาดแต่เดิมก็อับแสงลง .. จะกราบทูลอันใดก็ไม่รู้จะเอาอะไรมากราบทูลนึ่งก่อเขินชบเขาไป

มโหสถบัณฑิตเห็นท่านเสนกนิ่งจ๋านไปแล้ว ต้องการจะพรรณนาปัญญาให้ยอดเยี่ยมขึ้นไปอีก จึงกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชต่อไปว่า "ขอเดชะ ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ เป็นความจริง ปัญญาเท่านั้นที่ท่านผู้เป็นสัตบุรุษทั้งหลายพากันสรรเสริญ ผู้คนพวกที่ยินดีในโคตรทรัพย์สมบัติพากันชื่นชมสรีรคือความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ แต่ความรู้ของท่านผู้รู้ทั้งหลาย เป็นสิ่งที่หาอะไรเทียบเทียมมิได้เลย ไม่ว่ากาลไหนๆ คนมีทรัพย์จะกำเริบผู้มีปัญญาไปไม่ได้ ... คนมีปัญญาเท่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ คนโง่มีทรัพย์ไม่ประเสริฐเลยพระพุทธเจ้าข้า"^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้ผูกปมหรือปัญหาความขัดแย้งทางความคิดที่ว่า "มีทรัพย์หรือมีปัญญาอย่างไหนประเสริฐกว่ากัน" — อำมาตย์เสนกผู้หลงผิดคิดว่ามีทรัพย์ดีกว่ามีปัญญาได้ยกเหตุผลต่าง ๆ มากล่าวอ้างสนับสนุนความคิดของตน แต่ถูกมโหสถบัณฑิตใช้ปัญญาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าสามารถหาเหตุผลมาหักล้างความคิดของอำมาตย์เสนกได้ตลอด และเป็นผู้คลี่คลายปัญหาโดยชี้ให้เห็นประโยชน์ของการมีปัญญามากกว่าทรัพย์ จนในที่สุดอำมาตย์เสนกก็ยอมรับความจริงว่ามีปัญญามากกว่ามีทรัพย์ ซึ่งเป็นการนำเสนอหลักพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องประโยชน์ของปัญญา กลวิธีนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านได้รับรู้สาระประโยชน์ และทำให้บทสนทนาของวรรณกรรมมีสีสันโดดเด่นมีเนื้อเรื่องสนุกสนานชวนให้น่าติดตามอ่านเป็นอย่างยิ่ง

ในตอนที่ ๒๔ "เลสอุบาทว์" อำมาตย์เสนกเป็นคนเจ้าทิฐิถือรั้นและมีความเห็นผิดว่าบุคคลผู้ยึดมั่นในความซื่อสัตย์นั้นจะสร้างฐานะได้ยาก ดังนั้น ในการดำรงชีวิตจะต้องมีคดโกงจึงจะสร้างฐานะได้ มโหสถบัณฑิตจึงได้อธิบายเรื่องความซื่อสัตย์ให้อำมาตย์เสนกฟัง แต่ด้วยความถือรั้นและเป็นคนเจ้าทิฐิของอำมาตย์เสนก ทำให้มโหสถบัณฑิตต้องใช้วิธีการต่าง ๆ นำมาประกอบการอธิบายเนื้อหา จนในที่สุดอำมาตย์เสนกก็ยอมรับในเหตุผล ดังบทสนทนาว่า

ท่านเสนกขัด "มีสัตย์จริงแล้วเพิ่มพูนทรัพย์สิน ดูสับสนไขว้เขวกัน ควรจะหาทรัพย์สินก่อนแล้วตั้งอยู่ในสัตย์ เพราะการหาทรัพย์กับความสัตย์ดูเหมือนจะขัดกันอยู่มิใช่หรือพ่อ" "ขัดอย่างไร ท่านเสนก"

^๑ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาวรรคแห่งมโหสถนคร หน้า ๘๘-๙๐.

“ทำไมจะไม่ขัด เพราะเรื่องของความสัตย์ความจริงเป็นเรื่องตรง เอาความตรงไปหาทรัพย์จะได้ทรัพย์ที่ไหนกัน เปรียบเหมือนต้องการข้าวสุกจากหม้อต้องงอนิ้วมือตักขึ้นจึงจะได้ ฉะนั้น การแสวงหาทรัพย์ในโลกก็ฉะนั้น จะใช้ความตรงจะได้ยาก ต้องคดจึงจะได้ ข้าพเจ้าเห็นเช่นนั้น”

“ท่านเสนก” ท่านมโหสถเรียกชื่อวัลลภาจารย์ดังก้อง “ท่านกล่าวเป็นข้อเปรียบเทียบว่าทางแห่งการได้ทรัพย์นั้นต้องคดเหมือนการคดข้าว ท่านเสนกผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะขอกกล่าวเปรียบเทียบให้ท่านฟังบ้าง เหมือนคณะของท่านเดินทางมาจากบ้านที่อยู่มาถึงบ้านข้าพเจ้าต้องผ่านวงเวียนใหญ่มีถนนรอบวงเวียนนั้น ท่านก็ควรเดินตามวิถีที่อ้อมรอบวงเวียนจนกว่าจะถึงถนนตรง ครั้นเดินตรงไปได้หน่อยก็ต้องเลี้ยวซ้ายแล้วก็เลี้ยวขวาว่าจะถึงบ้านข้าพเจ้า ก็ต้องอ้อมต้องเลี้ยวตามถนนเล็กถนนใหญ่หลายวกหลายวน การที่ต้องเดินอ้อมต้องเดินคดโค้งเช่นนั้นจะมีเป็นอันว่าท่านเป็นคนไม่ตรงไปกระมัง”

“ไม่เป็นเช่นนั้นดอก พอบัณฑิต” ท่านเสนกรับปฏิเสธโดยเร็ว “การที่ต้องเดินอ้อมเดินคดก็เพราะทางเดินบังคับให้ต้องเดิน ไม่ใช่เป็นเพราะข้าพเจ้าเป็นคนคดจึงต้องเดินคดดอก”

“คราวนี้ข้าพเจ้าขอเปลี่ยนข้อเปรียบเทียบใหม่ สมมติว่าท่านจะมาบ้านข้าพเจ้าเป็นการสมมตินะ ท่านออกจากบ้านท่านก็เดินตรงดิ่งมาทีเดียว ไม่ยอมอ้อมไม่ยอมเลี้ยวแห่งไหนหมด ควรปิ่นท่านก็ปิ่น ควรข้ามท่านข้าม ควรไต่ท่านไต่ สุดแต่ว่าอะไรจะขวางทางตรงของท่าน ท่านไม่ยอมหลีก เพราะท่านถือความตรง ข้าพเจ้าขอลถามท่านว่าการปฏิบัติเช่นนั้นเป็นความตรงใช่ไหม และเป็นความสัตย์จริงใช่ไหม”

“ไม่ใช่ละ พอบัณฑิต อย่างนั้นหากจะไม่เรียกว่าบ้าก็ต้องมีส่วนแห่งความบ้าอย่างน้อยที่สุดก็ต้องว่าโง่เง่าเต็มประดา” ท่านเสนกรับแถลงทันที “ไม่ถึงอย่างนั้น เพียงแต่ทางทำไว้ให้เดิน ไม่เดินโพล่ไปเดินออกทาง เช่น ทางอ้อมทางวงเวียนไปเดินตัดข้ามวงเวียนก็เรียกว่านอกกลุ่มนอกทางเสียแล้ว พอบัณฑิต”

“ท่านเสนกผู้เจริญ คำเปรียบเทียบของท่านที่กล่าวถึงคนคดข้าว นั้น คนที่ได้ข้าวต้องงอนิ้วมือก็เหมือนท่านต้องเดินตามทางที่ตัดให้เดิน ตรงไหนโค้งก็ต้องเดินโค้ง ตรงไหนอ้อมก็ต้องเดินอ้อมไปตามทาง มิฉะนั้นก็ต้องเตี๊ยมตร้อนและไม่ถึงที่หมาย จะปรับเอาว่าเป็นคนคดไปเจียวหรือท่าน”

“ข้าพเจ้าเห็นความแล้ว พอบัณฑิต ผู้รู้จักทางเดินและเดินตามทาง ไม่ใช่คนคด” ท่านเสนกรับรอง

“ทางแสวงหาทรัพย์ก็เป็นทำนองเดียวกัน บางกรณีก็มีโค้งมีอ้อม บางกรณีก็ตรง บางทีก็ต้องรอโอกาส บางทีก็ต้องฉวยโอกาส ที่จะอ้อมไปตรงเสีย ถึงที่จะตรง

กลับไปอ้อมเสียก็เสียที่ ที่จะข้ากลับไปด่วนก็เสียที่ ที่จะต้องด่วนก็มัวโง่เสียเป็นไม่ได้ทั้งนั้น ท่านเสนกการที่บุคคลเราจะได้ทรัพย์และรักษาทรัพย์อยู่นั้น ต้องมีความรู้ กระแสแห่งทรัพย์ ฉลาดในการงาน มีความขยันขันแข็ง รวมลงในที่สุดก็คือถูกต้องเสมออย่าให้ผิด ทางไหนไม่ผิดควรถือทางนั้น อย่างนี้ไม่เสียสัตย์และทรัพย์เพิ่มพูนมุมมองขึ้นด้วย”^๑

จากตัวอย่างดังกล่าว ผู้แต่งได้สร้างความขัดแย้งทางความคิดให้เกิดกับตัวละคร โดยที่อำมาตย์เสนกมีความคิดเห็นว่า “บุคคลผู้มีความซื่อสัตย์จะไม่สามารถสร้างฐานะได้ บุคคลที่สร้างฐานะได้ต้องมีความคดโกง” ส่วนมโหสถบัณฑิตเป็นผู้คลี่คลายปัญหาไขปัญหาเฉพาะหน้า โดยกล่าวถึงการอุปมาอุปไมยของอำมาตย์เสนกที่ว่า การสร้างฐานะให้ร่ำรวยได้ต้องคดโกงเหมือนการคดข้าวต้องงอมือนั้น เป็นการอุปมาที่ขัดแย้งกัน เพราะการคดข้าวด้วยมือเปล่านั้นต้องงอนิ้วมือจึงจะได้ข้าว เป็นการกระทำที่ถูกต้องตามกิจลักษณะไม่ใช่การคดโกง ซึ่งเปรียบเหมือนกับการเดินตามถนนที่สร้างคดเคี้ยวเพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งกีดขวางนั่นเอง หากไม่เดินตามถนนแต่เดินตรงดิ่งไม่หลีกเลี่ยงก็จะเจออุปสรรคต่างๆ ที่กีดขวาง ซึ่งมีไว้สยของผู้นฉลาด การแสวงหาทรัพย์ก็เช่นกันต้องมีความซื่อสัตย์เป็นเบื้องต้น ดำเนินกิจการตามกฎหมายเกณฑ์สังคม ไม่ออกนอกกลุ่นอกทางที่ผิดก็จะเป็นเหตุให้สร้างฐานะได้ ในที่สุด อำมาตย์เสนกซึ่งมีความเห็นผิดก็กลับใจมีความเห็นถูกต้องตามครรลองครองธรรม เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ และเป็นกลวิธีการที่ช่วยสร้างความโดดเด่นให้แก่บทสนทนาของวรรณกรรมได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้อ่านก็จะได้รับความสนุกสนานไปกับการให้รายละเอียดของเหตุผล ในการโต้ตอบกันของตัวละครทั้งสองฝ่ายและรับรู้หลักพุทธธรรมไปพร้อมกับคำอธิบายอย่างละเอียดทำให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

การใช้กลวิธีการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้า ซึ่งเป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในขณะที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในเรื่อง โดยผู้แต่งได้ผูกปมปัญหาความขัดแย้งในด้านความคิดของตัวละคร และในการคลายปมปัญหาความขัดแย้ง ตัวละครที่หลงผิดก็จะถูกตัวละครที่มีความเห็นถูกต้องชักนำให้กลับใจเปลี่ยนมาเป็นสัมมาทิฐิมีความเห็นถูกต้องตามครรลองครองธรรม เป็นกลวิธีการนำเสนอที่ช่วยให้โครงเรื่องสนุกสนานและทำให้บทสนทนาให้โดดเด่น ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้นำมาใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่อง ๒ เรื่องเท่านั้น คือ พุทธธรรมเรื่องประโยชน์ของปัญญา และพุทธธรรมเรื่องความซื่อสัตย์ เพราะโดยปกตินิทานชาดกแบบฉบับมักจะมีโครงเรื่องที่ไม่สลับซับซ้อนเหมือนนิทานทั่วๆ ไป ด้วยเหตุนี้ การใช้กลวิธีในการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าหรือการผูกปมปัญหาในการนำเสนอหลักพุทธธรรมจึงมีปรากฏน้อยมากในเรื่องมหาบัตติตแห่งมิลินทนคร

^๑ ไบ้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๓๙). มหาบัตติตแห่งมิลินทนคร. หน้า ๑๘๓-๑๘๔

สรุป กลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทราชนคร พบว่าผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมตามหลักกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ วิธี โดยเป็นการนำเสนอ ๒ ลักษณะ ได้แก่

๑. การนำเสนอโดยตรง เป็นกลวิธีที่ผู้แต่งได้นำเอาหลักพุทธธรรมมานำเสนอไว้โดยตรง ๒ ลักษณะ ดังนี้

การรู้จักหะและโอกาส เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความรู้และความสามารถของผู้แต่งโดยตรงที่สามารถเลือกสรรหลักพุทธธรรมด้านต่างๆ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่มีเนื้อหาคำสอนเหมาะสมกับสถานการณ์ โดยนำมาเสนอไว้ก่อนเริ่มเรื่องในแต่ละภาคของวรรณกรรม และสอดแทรกลงไปในเรื่องหาของเรื่องได้อย่างแนบเนียน กลมกลืนไปพร้อมกับเหตุการณ์ในเรื่อง เป็นกลวิธีที่ผู้แต่งได้นำมาใช้เป็นอย่างมากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม เพื่อเพิ่มสาระประโยชน์ให้แก่ผู้อ่าน และช่วยให้วรรณกรรมน่าสนใจยิ่งขึ้น

การยืดหยุ่นในวิธีการนำเสนอ เป็นกลวิธีการนำเสนอโดยการเลือกใช้โวหารต่างๆ ให้เหมาะสมกับเหตุการณ์ บุคคล และคำนึงถึงการดำเนินเรื่องให้กระชับรัดกุม พบว่าผู้แต่งเลือกใช้โวหาร ๓ อย่าง ได้แก่ บรรยายโวหาร เทศนาโวหาร และพรรณนาโวหาร โดยโวหารที่ผู้แต่งนิยมนำมาใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม คือ บรรยายโวหารและเทศนาโวหาร เพราะเป็นวิธีที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในหลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น และช่วยให้การดำเนินเรื่องกระชับไม่ยืดเยื้อจนเกินไป ส่วนพรรณนาโวหารนั้น พบว่าผู้แต่งนำมาใช้น้อยมาก เพราะลักษณะของเนื้อเรื่องเหมาะสมกับการใช้โวหารแบบอื่น

๒. การนำเสนอโดยทางอ้อม เป็นวิธีที่ผู้แต่งนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาและพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งพบว่ามี ๘ วิธี ดังนี้

การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ วิธีการยกอุทาหรณ์ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมนั้นพบว่าผู้แต่งนิยมใช้มาก โดยกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้ยกอุทาหรณ์เรื่องราวในอดีตและร่วมสมัยขึ้นมากล่าวอ้างเป็นตัวอย่าง และยกอุทาหรณ์ที่เป็นคำสอนของนักปราชญ์ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตาม และเพื่อแสดงให้เห็นแบบอย่างที่ไม่ดีจะได้ไม่ถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง ส่วนวิธีการเล่านิทานประกอบนั้น พบว่าผู้แต่งได้ใช้นิทานเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นในการนำเสนอหลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือน โดยกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้เล่านิทาน "เรื่องเจ้าแม่กาสิและเจ้าแม่ศรี" ซึ่งผู้แต่งได้สอดแทรกหลักคำสอนไว้ในเนื้อหาของนิทานเพื่อเป็นคติสอนใจแก่ผู้อ่าน

การเปรียบเทียบด้วยอุปมาอุปไมย ซึ่งเป็นวิธีการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมโดยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือนำเอาสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ยังเข้าใจยากมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่เข้าใจง่ายกว่า ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่าย และก่อให้เกิดความไพเราะคมคายลึกซึ้งกินใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ซึ่งพบว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอที่ผู้แต่งใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม และสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบบนนั้นก็สิ่งที่มีอยู่รอบตัวเรา อันได้แก่ธรรมชาติวัตถุสิ่งของ สัตว์ หรือแม้กระทั่งบุคคล

การใช้อุปกรณ์การสอน เป็นวิธีการนำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละคร โดยกำหนดให้ตัวละครทำการสาธิตให้ตัวละครด้วยกันดูเป็นตัวอย่าง ด้วยการใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน เป็นวิธีถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้ฟังได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการใช้อุปกรณ์ประกอบการนำเสนอหลักพุทธธรรม ๒ เรื่องเท่านั้น คือ พุทธธรรมเรื่องปัญญาและพุทธธรรมเรื่องอภิชาติบุตร

การให้เป็นตัวอย่าง เป็นวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงหลักพุทธธรรมต่างๆ ตามบทบาทของตัวละครนั้นๆ ซึ่งพบว่ามี ๒ ลักษณะ คือ พฤติกรรมในด้านดี เป็นการแสดงให้เห็นผู้อ่านได้รับรู้แบบอย่างความประพฤติในทางที่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมในการดำเนินชีวิต และนำเสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละครในด้านไม่ดี ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่ควรถือเป็นเยี่ยงอย่างในการดำเนินชีวิต เพื่อจะได้เป็นอุทาหรณ์สอนใจผู้อ่านจะได้ไม่หลงประพฤติผิดเนกเช่นตัวละคร

การเล่นภาษา เป็นวิธีการนำเสนอผ่านบทสนทนาของตัวละคร โดยการใช้ภาษา ๒ ลักษณะ ได้แก่ การใช้ภาษาเชิงตลกโดยใช้คำพูดที่ยังเป็นปริศนาธรรมมีเงื่อนไข เพื่อต้องการให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้รู้จักใช้ความคิดพิจารณาหาคำตอบเอง เป็นวิธีการลึบสมองได้อีกทางหนึ่ง นับว่าเป็นกลวิธีที่สร้างความเด่นให้แก่บทสนทนาของวรรณกรรม และการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้วยวิธีการใช้ภาษามือ ซึ่งเป็นการกำหนดให้ตัวละครใช้ภาษามือในการสื่อสารกันแทนคำพูด เพื่อแสดงให้เห็นความฉลาดรอบรู้ในด้านภาษาของตัวละคร ซึ่งพบว่าผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการเล่นภาษาในการนำเสนอหลักพุทธธรรมว่าเรื่องปัญญา และพุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิตเท่านั้น

การปฏิบัติรายบุคคล เป็นวิธีผู้สอนจะต้องรู้ภูมิหลังของผู้ฟังและเลือกวิธีสอนให้เหมาะสมกับสถานภาพของผู้ฟัง ซึ่งผู้แต่งสร้างตัวละครขึ้นให้มีลักษณะนิสัยเฉพาะเจาะจงไปในทางที่ผิด เพื่อใช้เป็นจุดมุ่งเรื่องของวรรณกรรมให้ดำเนินไปได้อย่างสนุกสนาน และเมื่อถึงจุดจบตัวละครที่หลงผิดนั้นจะถูกตัวละครเอกของเรื่องชักนำให้กลับเนื้อกลับตัวเป็นคนดีของสังคม

การลงโทษและให้รางวัล เป็นวิธีนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละคร หากบุคคลใดดำเนินชีวิตในทางที่ผิดไม่ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม บุคคลนั้นก็จะได้รับการตำหนิตติเตียน และถูกลงโทษตามความผิดที่ตนได้กระทำไว้ แต่หากบุคคลใดกระทำความดี บุคคลนั้นก็จะได้รับรางวัลและได้รับการยกย่องสรรเสริญจากบุคคลในสังคม กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวทำให้หลักพุทธธรรมปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรมแก่ผู้อ่านในลักษณะคำสอนที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”

การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า หรือการผูกปมปัญหาความขัดแย้ง เป็นวิธีการผูกปมปัญหาความขัดแย้งในด้านความคิด โดยสร้างความเห็นผิดให้เกิดกับตัวละคร และสุดท้ายตัวละครเอกของเรื่องจะเป็นผู้คลี่คลายปัญหาชักนำตัวละครที่หลงผิดให้กลับใจมีความเห็นถูกต้อง เป็นวิธีการสร้างความสนุกสนานให้กับเนื้อเรื่องควบคู่ไปพร้อมกับการนำเสนอหลักพุทธธรรม พบว่าผู้แต่งใช้นำเสนอหลักพุทธธรรมด้านปัญญา และพุทธธรรมเรื่องสัจจะ

บทที่ ๔

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรม อันเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมของมนุษย์ เพื่อการพัฒนาตนเองและสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้เกิดแก่สังคม โดยผู้แต่งได้นำเสนอหลักพุทธธรรมไว้ ๕ หมวด ดังนี้

พุทธธรรมด้านปัญญา เป็นแก่นของเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาปัญญาทั้ง ๓ ทาง ได้แก่ ปัญญาอันเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาอันเกิดจากการฟังหรือการศึกษาเล่าเรียน และปัญญาอันเกิดจากการลงมือปฏิบัติหรือการทดลองจนประสบผลสำเร็จ ซึ่งเป็นหลักคำสอนให้รู้ถึงวิธีแสวงหาความรู้เพื่อเสริมสร้างปัญญาให้เกิดแก่ตนเอง

ด้านประเภทของปัญญา ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นประเภทของปัญญาตามหลักพระพุทธศาสนา โดยแบ่งปัญญาตามระดับความรู้ได้ ๒ ประเภท ได้แก่ โลภียปัญญา หมายถึง ความรอบรู้เรื่องราวต่างๆ แต่ยังมีกิเลสครอบงำจิตใจอยู่ ซึ่งเป็นไปตามกระแสของโลกเป็นอยู่ตามวิสัยของปุถุชน และโลกุตตรปัญญา หมายถึง ความรู้แจ้งเห็นจริงจนสามารถกำจัดกิเลสในสันดานตนได้ มีจิตใจหลุดพ้นไม่ติดอยู่ในภายใต้อำนาจกิเลสตัณหาเป็นอริยบุคคล ซึ่งปัญญาประเภทโลกุตตรปัญญานี้ไม่มีปรากฏในเรื่องมหาบัตถิตแห่งมิลานคร ปัญญาแบ่งตามลักษณะได้ ๒ ประเภท คือ สหชาติปัญญา หมายถึง ปัญญาอันมีมาพร้อมแต่กำเนิด บุคคลที่มีปัญญาประเภทนี้มักจะถูกเรียกว่า “เป็นคนอัจฉริยะ” และโยคปัญญา หมายถึง ปัญญาอันเกิดจากการประกอบหรือปัญญาที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียน การคิดค้นทดลองจนเกิดผล ปัญญาแบ่งตามลักษณะของเหตุที่รู้ได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ความฉลาดในความเจริญและเหตุแห่งความเจริญ ความฉลาดในความเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อม และความฉลาดในอุปายและรอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จประโยชน์ ปัญญาแบ่งตามลักษณะของความรู้ที่แตกฉานได้ ๔ ประเภท ได้แก่ ปัญญาแตกฉานในอรรถ รู้แจ้งความหมายเห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถเชื่อมโยงไปหาผลได้อย่างถูกต้อง ปัญญา รู้แจ้งในธรรม รู้แจ้งในหลักการเห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวไปหาต้นเหตุได้ ปัญญา รู้แจ้งในด้านภาษารอบรู้ในภาษาต่างๆ และปัญญาแตกฉานในปฏิภาณมีไหวพริบดี

ด้านประโยชน์ของปัญญา ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นความสำคัญของปัญญาว่าเป็นสิ่งที่จะช่วยให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข ในการประกอบกิจการต่างๆ มนุษย์ต้องใช้ปัญญาเป็นแรงผลักดันให้ตนประสบผลสำเร็จในชีวิต และเมื่อเกิดปัญหาหรืออุปสรรคต่างๆ ผู้มีปัญญาเท่านั้นที่จะสามารถใช้ปัญญาในการแก้ไขปัญหาลงมือสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ดังนั้น ปัญญาจึงเปรียบเสมือนแสงสว่างที่จะส่องทางให้มนุษย์ประสบผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตได้ ดังหลักพุทธธรรมที่ว่า “การได้ปัญญานั้นทำให้ประสบความสุข”

พุทธธรรมด้านการเมืองการปกครอง เป็นหลักพุทธธรรมสำหรับนักปกครองหรือผู้
บริหารงาน ผู้แต่งแสดงให้เห็นว่าการที่จะพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้าได้นั้น นักปกครองจะต้อง
เป็นบุคคลที่มีความรู้ควบคุมคุณธรรม เป็นคนฉลาดในวิธีบริหารงาน และเป็นผู้รู้เท่าทันเหตุการณ์
หรือมีวิสัยทัศน์ที่ดี โดยยึดหลักทศพิธราชธรรมเป็นคุณธรรมประจำใจ อันเป็นแนวทางปฏิบัติที่จะ
ช่วยสนับสนุนให้การปกครองหรือการปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่สังคม

ด้านการจัดการบริหารงาน ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นว่านักปกครองที่จะต้องละเว้นการบริหารงาน
ตามอำเภอใจหรือที่เรียกว่า อัตตาธิปไตย โดยให้ยึดหลักการบริหารงานแบบธรรมาธิปไตย หรือ
ยึดถือความถูกต้องชอบธรรมเป็นเกณฑ์ ซึ่งจะต้องละเว้นความลำเอียงหรืออคติต่างๆ พร้อมทั้ง
ชำระจิตใจของตนจากมลทินทั้ง ๔ ประการ อันได้แก่ ความโกรธ ความลบหลู่บุญคุณผู้อื่น ความ
อิจฉาริษยา ความตระหนี่ ความเป็นคนมีมารยา ความเป็นคนโอ้อวดหลอกลวง การพูดปด
ความปรารถนาในสิ่งมิชอบ และความเห็นผิดเป็นชอบ เพื่อจะช่วยให้การบริหารงานของตน
เป็นไปด้วยความสุจริตและชอบธรรมอันจะเป็นเหตุ นำพาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองมาสู่สังคม

พุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม เป็นคำสอนแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตร่วมกันใน
สังคม พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอไว้ ๔ ประการ ประกอบด้วยหลักจริยธรรมเบื้องต้น อันได้แก่
เบญจศีล-เบญจธรรม ซึ่งเป็นคำสอนให้ปฏิบัติควบคู่กันไปดังนี้ ศีลข้อที่ ๑ ให้ละเว้นการ
เบียดเบียนกัน เพื่อป้องกันความเสียหายเพราะความโหดร้ายในสันดาน โดยสอนให้มีความเมตตา
กรุณาต่อกัน ศีลข้อที่ ๒ ให้ละเว้นการลักขโมย เพื่อป้องกันความเสียหายเพราะความเป็นคนมือไว
โดยสอนให้ประกอบสัมมาอาชีพ ศีลข้อที่ ๓ ให้ละเว้นการประพฤติดีในกาม เพื่อป้องกันความ
เสียหายจากการเป็นคนใจเร็วและป้องกันความวุ่นวายในสังคม โดยสอนให้สำรวมระวังในเรื่องกาม
ศีลข้อที่ ๔ ให้ละเว้นการพูดปดโกหกหลอกลวง เพื่อป้องกันความเสียหายเพราะพูดปดไม่มีสัจจะ
ขาดความน่าเชื่อถือ โดยสอนให้มีสัจจะ พูดคำจริงที่เป็นประโยชน์ ศีลข้อที่ ๕ ให้ละเว้นการ
ดื่มสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทขาดสติ เพื่อป้องกันความเสียหายอันเกิดจากการขาด
สติสัมปชัญญะ โดยสอนให้มีสติสัมปชัญญะไม่ประมาทในกาลทุกเมื่อ

หลักพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือน เป็นคำสอนให้บุคคลผู้ครองเรือนพึงปฏิบัติต่อกันโดย
ยึดมั่นในคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่ มีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน รู้จักหมั่นฝึกฝนนิสัยตนเอง
สอนให้มีความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่ชอบใจ และสอนให้รู้จักเสียสละแบ่งปันน้ำใจให้แก่กัน

หลักการใช้จ่ายทรัพย์ เป็นคำสอนให้รู้จักวิธีใช้จ่ายทรัพย์สมบัติที่หามาได้ มิให้ฟุ่มเฟือย
ให้มีรายได้อยู่เหนือรายจ่าย โดยสอนให้แบ่งทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน ส่วนหนึ่งให้ใช้เลี้ยงชีพ
สองส่วนใช้ประกอบกิจการงาน และส่วนที่สี่เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น เมื่อรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ได้ดังนี้
ก็จะเป็นเหตุให้บุคคลสามารถก่อร่างสร้างตัวขึ้นมาได้

คำสอนเรื่องกรรม เป็นคำสอนให้รู้ถึงความเท่าเทียมกันของมนุษย์ในสังคม ซึ่งมนุษย์จะ
มีความแตกต่างกันก็เพราะการกระทำกรรม อันเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นไม่ดีหรือเป็นคน
ประเสริฐ โดยสอนไม่ให้รังเกียจและกีดกันเรื่องชาติกำเนิดหรือฐานะ เพราะมนุษย์ไม่สามารถ

เลือกเกิดได้ จึงควรจะหันมารังเกียจกันและกีดกันในการกระทำชั่วของบุคคล เพราะกรรมเป็น ตัวบ่งชี้ถึงระดับความเป็นมนุษย์ในโลก หากบุคคลใดทำกรรมดี บุคคลนั้นก็ได้อิทธิพลเป็นคนดี เป็นบุคคลที่น่ายกย่องของสังคม หากบุคคลใดประกอบกรรมทำชั่ว บุคคลนั้นก็ได้อิทธิพลเป็นคนเลว เป็นที่น่ารังเกียจของคนทั่วไปในสังคม ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ทุกคนกระทำแต่กรรมดี

คำสอนเรื่องความโลภ เป็นคำสอนให้รู้จักรักเหง้าของการกระทำชั่วว่ามาจากความโลภ และให้รู้จักกำจัดความโลภออกจากจิตใจเสีย คำสอนเรื่องความเพียร เป็นคำสอนให้รู้จักขยัน หมั่นเพียรประกอบสัมมาอาชีพ ไม่ให้เป็นคนเกียจคร้านในการทำงาน คำสอนเรื่องการคบมิตร เป็นคำสอนให้รู้จักเลือกคบหาสมาคมแต่คนดีที่เป็นกัลยาณมิตร ให้ละเว้นเพื่อนที่เลวอันจะนำพา ไปสู่ความเสื่อมเสียแก่ตนเอง คำสอนเรื่องภรรยา ซึ่งเป็นคำสอนสำหรับบุคคลสองฝ่าย กล่าวคือ สำหรับบุรุษเพศนั้น เป็นคำสอนให้รู้จักคัดเลือกสตรีผู้ที่จะมาเป็นคู่ครองที่ดีของตน สำหรับสตรี เป็นคำสอนให้รู้จักหน้าที่ของตนในการเป็นภรรยาที่ดี และคำสอนเรื่องความสามัคคี เป็นคำสอน ให้มนุษยชาติในโลกอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีกัน เพราะความสามัคคีนั้นเป็นเครื่องรองรับ ความสุขสงบของสังคมได้เป็นอย่างดี

พุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิต เป็นหลักคำสอนแนวทางปฏิบัติเพื่อสนับสนุนส่งเสริมการ ดำรงชีพของตนให้ประสบแต่ความสุขความเจริญก้าวหน้า พบว่าผู้แต่งได้นำเสนอไว้ ๑๔ ประการ แบ่งเป็น ๖ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ ฝึกให้เป็นคนดีของสังคม ได้แก่ คำสอนเรื่องการไม่คบคนพาล เพื่อป้องกัน และปิดกั้นสิ่งชั่วร้ายที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิต คำสอนเรื่องการคบบัณฑิต เป็นคำสอนให้รู้จัก เลือกคบหาสมาคมกับคนดี เพื่อปลูกฝังนิสัยดี ๆ และคุณธรรมต่าง ๆ เข้ามาสู่ตัวเรา และคำสอน เรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา เป็นคำสอนให้รู้จักวิธีสนับสนุนคนดีและรู้จักเลือกแบบอย่างที่ดีใน การดำรงชีวิตของตน

หมวดที่ ๒ การสร้างความพร้อมให้แก่ตัวเอง ได้แก่ คำสอนเรื่องความเป็นผู้มีบุญกระทำ ไว้ในกาลก่อน ซึ่งเป็นคำสอนให้รู้จักผลของการกระทำดี และสอนให้รู้จักสั่งสมคุณงามความดี ให้แก่ตัวเองเสียตั้งแต่วันนี้เพื่ออนาคตที่ดีในวันข้างหน้า คำสอนเรื่องการตั้งตนไว้ชอบ เป็นคำสอน ให้รู้จักดำรงตนอยู่ในสิ่งที่ดีงามตามกฎเกณฑ์ของสังคม โดยสอนไม่ให้เป็นคนลืมหี้มน้อย คำสอนเรื่อง การมีศัลยวิทยา เป็นคำสอนให้รู้จักนำเอาความรู้ที่มีอยู่มาใช้ในการสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์แก่ ตนเองและสังคม คำสอนเรื่องการมีวินัย เป็นคำสอนให้ทุกคนยึดมั่นในกฎเกณฑ์ทางสังคม ฝึกตน ให้เป็นคนดีมีระเบียบวินัยในตนเอง และคำสอนเรื่องการเลี้ยงดูบุตรธิดา ซึ่งเป็นคำสอนให้บิดา มารดาได้รู้จักหน้าที่ของตน เพื่อสร้างครอบครัวให้อบอุ่นมีความสุขพร้อมหน้าและปลูกฝังหรือ ถ่ายแบบที่ดีงามให้แก่บุตรธิดาของตน อันจะเป็นหลักประกันความมั่นคงให้แก่สังคม

หมวดที่ ๓ การบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม ได้แก่ คำสอนเรื่องการบำเพ็ญทาน เป็นคำ สอนให้รู้จักจัดความตระหนี่ถี่เหนียวในใจตน ให้รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันโดยการเป็นผู้ให้ มิใช่ เป็นผู้รับอยู่ฝ่ายเดียว และสอนให้รู้จักการให้อภัยซึ่งกันและกัน

หมวดที่ ๔ คำสอนป้องกันความเดือดร้อน ได้แก่ คำสอนเรื่องความไม่ประมาท เป็นคำสอนเพื่อป้องกันความเสียหายต่างๆ อันเกิดจากความประมาทเลินเล่อขาดสติ คำสอนเรื่องความสันโดษ เป็นคำสอนให้ยินดีในสิ่งที่ตนหามาได้ตามกำลังและพอใจในสิ่งที่ตนมีตามฐานะ มิให้ดิ้นรนเกินเหตุจนกลายเป็นความโลภไม่มีที่สิ้นสุด

หมวดที่ ๕ คำสอนฝึกตนให้อยู่ในกรอบของคุณงามความดี ได้แก่ คำสอนเรื่องความกตัญญูกตเวที เป็นคำสอนให้รู้จักสำนึกในบุญคุณของผู้อื่นและคิดทำประโยชน์ตอบแทนบุญคุณ คำสอนเรื่องการพบปะสมาคม เป็นคำสอนให้รู้จักเข้าหาผู้ผู้สงบระจิบจากกิเลสเพื่อรับฟังข้อชี้แนะในการขัดเกลากิเลสของตน

หมวดที่ ๖ คำสอนเพื่อปรับสภาพจิตใจให้พร้อม ได้แก่ คำสอนเรื่องจิตไม่หวั่นไหวเพราะถูกโลกธรรมกระทบ เป็นคำสอนให้ฝึกจิตยอมรับกับความเปลี่ยนแปลงไปตามโลกธรรมทั้งแปด คือ การได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ มีสรรเสริญ มีนินทา มีความสุข มีทุกข์ ซึ่งล้วนแต่จะผลัดเปลี่ยนกันเข้ามากระทบในการดำเนินชีวิต โดยสอนให้ฝึกจิตยอมรับสภาพความเป็นจริงที่ว่าเมื่อมีได้ก็ต้องมีเสียเป็นเรื่องธรรมดา

พุทธธรรมด้านธรรมชาติ ผู้แต่งได้นำเสนอไว้ ๕ เรื่องด้วยกัน ประกอบด้วยหลักพุทธธรรมด้านความรัก เป็นคำสอนให้รู้จักบ่อเกิดของความรักและลักษณะของความรักที่ดี คือ ความรักที่ประกอบด้วยเมตตาปรารถนาดีต่อกัน โดยให้ละเว้นความรักแบบเสนหา ซึ่งเป็นความรักที่เห็นแก่ตัว ไม่จริงยังยืนรักง่ายหน่ายเร็วอันจะก่อให้เกิดแต่ปัญหาความเดือดร้อนตามมาในภายหลัง

คำสอนเรื่องกฎธรรมชาติ เป็นคำสอนให้เข้าใจความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลายที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทนอยู่ได้ยาก และแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยในที่สุดไม่มีตัวตนที่จริงยั่งยืน เพื่อจะได้ปรับสภาพจิตใจให้ยอมรับกับความเป็นจริงตามธรรมชาติให้ได้ จะได้ไม่หลงระเหิดเพลิดเพลินจนกลายเป็นความหมกมุ่นไป เพื่อจะได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างรู้เท่าทันและมีความสุข

คำสอนเรื่องตัณหา เป็นคำสอนให้รู้จักควบคุมกิเลสของตนเอง ไม่ให้ตกเป็นทาสของความอยากจนกลายเป็นพวกบริโภคนิยมเกินความจำเป็น โดยสอนระวังและควบคุมตนเองมิให้ปล่อยใจไปตามกระแสของตัณหาจนเกินเหตุประพฤติดนเลชขอบเขตของศีลธรรมอันดีงาม

คำสอนเรื่องความยึดมั่นถือมั่น เป็นคำสอนให้รู้ถึงสาเหตุของความทะเลาะบาดหมางและความแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันอันมีสาเหตุมาจากความยึดมั่นถือมั่น โดยสอนให้รู้จักปล่อยวาง ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในทิฐิมานะ ให้รู้จักตั้งอยู่ในหลักเหตุผล เพราะสังคมมนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

คำสอนเรื่องความเชื่อ เป็นคำสอนให้รู้จักเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ โดยสอนให้ใช้สติปัญญาพิจารณาก่อนที่จะเชื่อในเรื่องต่างๆ หากมีแต่ความเชื่อก็จะกลายเป็นเรื่องมลายไปในที่สุด เพราะความเชื่อในเรื่องต่างๆ จะเป็นความเชื่อที่ถูกต้องจริงแท้แน่นอนได้ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นได้ใช้สติปัญญาเป็นเครื่องพิจารณากำกับเสมอ

ในด้านกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนคร พบว่าผู้แต่งได้นำเอาหลักกลวิธีการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ วิธีมาประยุกต์ใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรม เพื่อช่วยให้ผู้อ่านได้รับรู้และเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการนำเสนอ ๒ ลักษณะ ได้แก่

การนำเสนอโดยตรง เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านมุมมองของผู้แต่งโดยตรง ซึ่งผู้แต่งได้ใช้กลวิธีการนำเสนอโดยตรง ๒ วิธี คือ

การรู้จักหะและโอกาส เป็นกลวิธีนำเสนอที่แสดงให้เห็นถึงความรู้และความสามารถของผู้แต่ง ซึ่งสามารถเลือกสรรหลักพุทธธรรมต่างๆ ในพระไตรปิฎกนำมาสอดแทรกลงไปในเนื้อหาของเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลินทนครได้อย่างแนบเนียน และกลมกลืนไปพร้อมกับเหตุการณ์ในเรื่องช่วยเพิ่มสาระประโยชน์ให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี พบว่าเป็นกลวิธีการนำเสนอที่ผู้แต่งใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรมทุกๆ ด้าน

ความยืดหยุ่นในวิธีการนำเสนอ เป็นการนำเอาโวหารต่างๆ มาใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้านต่างๆ ตามความเหมาะสมกับเหตุการณ์ บุคคล และการดำเนินเรื่องให้กระชับรัดกุมไม่ยืดเยื้อ พบว่าผู้แต่งได้เลือกใช้โวหาร ๓ อย่าง ได้แก่ บรรยายโวหาร เทศนาโวหาร และพรรณนาโวหาร การใช้โวหารดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านได้รับรู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น โดยโวหารที่ผู้แต่งใช้มาก ได้แก่ บรรยายโวหารและเทศนาโวหาร ส่วนพรรณนาโวหารนั้นพบว่าผู้แต่งได้ใช้น้อยมาก เพราะลักษณะของเนื้อหาเหมาะสมกับการใช้โวหารแบบอื่น

การนำเสนอโดยทางอ้อม เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาและพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งพบว่ามี ๘ กลวิธี คือ

การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ เป็นการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านบทสนทนาของตัวละคร โดยการกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้ยกอุทาหรณ์เรื่องราวในอดีตและร่วมสมัยขึ้นมากล่าวเป็นตัวอย่างประกอบคำอธิบายหลักพุทธธรรม และยกอุทาหรณ์อันเป็นหลักคำสอนของนักปราชญ์ ซึ่งเป็นวิธีการนำเอาหลักพุทธธรรมมานำเสนอไว้ในลักษณะคำสอนของนักปราชญ์ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีเป็นแนวทางปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม และแสดงให้เห็นแนวทางที่ไม่ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างในทางที่ไม่ดีงาม ซึ่งวิธีดังกล่าวผู้แต่งนำมาใช้มากในการนำเสนอหลักพุทธธรรม เพราะเป็นกลวิธีที่ช่วยให้ผู้อ่านได้รู้ถึงหลักคำสอนได้ง่าย ส่วนกลวิธีเล่านิทานประกอบในการนำเสนอหลักพุทธธรรม พบว่าผู้แต่งได้ใช้นิทานเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่องเจ้าแม่กาลิและเจ้าแม่ศรี โดยกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้เล่านิทานประกอบในการนำเสนอพุทธธรรมสำหรับผู้ครองเรือนไว้ในเนื้อหาของนิทานกลวิธี การนำเสนอดังกล่าวช่วยให้ผู้อ่านไม่รู้สึกเบื่อหน่ายและเพลิดเพลินไปกับนิทานด้วย

การเปรียบเทียบด้วยอุปมาอุปไมย เป็นวิธีที่ผู้แต่งใช้อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมโดยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือใช้อธิบายสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ยังเข้าใจยากนำมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่คล้ายคลึงกันแต่เข้าใจง่ายกว่า ช่วยให้เรื่องที่เข้าใจยากปรากฏความหมายเด่นชัดและเข้าใจได้ง่ายขึ้น ซึ่งสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบนั้นก็เป็นสิ่งที่มีอยู่รอบตัวเรา

ได้แก่ ธรรมชาติ สัตว์ วัตถุสิ่งของ หรือแม้กระทั่งบุคคล กลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมโดยการใช้อุปมาอุปไมยนี้พบว่าผู้แต่งนิยมใช้มาก เพราะเป็นวิธีที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น และก่อให้เกิดความไพเราะคมคายลึกซึ้งกินใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี

การใช้อุปกรณประกอบการสอน เป็นกลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมด้วยการใช้อุปกรณประกอบการสอน ซึ่งผู้แต่งได้กำหนดให้ตัวละครเป็นผู้แสดงหลักพุทธธรรมด้วยการสาธิตให้ตัวละครด้วยกันดูโดยใช้อุปกรณประกอบการสอน เป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ผู้ฟังหรือผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้ผู้อ่านได้รับรู้หลักพุทธธรรมไปพร้อมกับตัวอย่าง ซึ่งพบว่ากลวิธีดังกล่าวผู้แต่งใช้นำเสนอหลักพุทธธรรมด้านปัญญา และพุทธธรรมเรื่องอภิชาตบุตร

การทำตัวเป็นตัวอย่าง เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละครในแง่มุมที่แตกต่างกันไปตามบทบาทของตัวละคร พบว่ามี ๒ ลักษณะ ได้แก่ พฤติกรรมในด้านดี เป็นการแสดงให้เห็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามครรลองครองธรรมควรถือเอาเป็นแบบอย่าง และพฤติกรรมในด้านไม่ดี เป็นการแสดงให้เห็นถึงการดำเนินชีวิตในทางที่ผิด เพื่อไม่ให้ผู้อ่านถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมที่ช่วยให้ผู้อ่านได้รู้แนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี กลวิธีนำเสนอดังกล่าวผู้แต่งได้ใช้นำเสนอหลักพุทธธรรมครอบคลุมทุกๆ ด้าน

การเล่นภาษา เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมโดยการใช้ภาษา ๒ ลักษณะ คือ การใช้ภาษาเชิงตลกขบขัน หมายถึง การกำหนดให้ตัวละครสนทนากันในลักษณะของคำพูดที่เป็นปริศนาธรรม เพื่อให้ตัวละครอีกฝ่ายหนึ่งได้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาหาคำตอบเอง ในขณะเดียวกันผู้อ่านก็จะได้ฝึกทักษะในการคิดไปด้วย ซึ่งเป็นวิธีการฝึกกลับสมองได้อีกทางหนึ่ง เป็นการสร้างสีสันให้แก่บทสนทนาของวรรณกรรมให้โดดเด่นขึ้น และวิธีการใช้ภาษามือ หมายถึง การใช้ภาษามือในการสื่อสาร โดยกำหนดให้ตัวละครสนทนากันด้วยภาษามือ ซึ่งพบว่าในเรื่องมหาบถนิตินี้แห่งมิลินทนคร มีการใช้ภาษามือเพียง ๒ ครั้งเท่านั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนมีปัญญารอบรู้ในด้านภาษาของตัวละคร กลวิธีการนำเสนอด้วยวิธีเล่นภาษาดังกล่าว พบว่าผู้แต่งใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้านปัญญา และพุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิต

การปฏิบัติเป็นรายบุคคล เป็นกลวิธีที่ผู้สอนจะต้องรู้ภูมิหลังของผู้ฟังและเลือกวิธีสอนให้เหมาะสมกับสถานภาพของผู้ฟัง ซึ่งเป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นให้มีลักษณะนิสัยเฉพาะเจาะจง เพื่อใช้เป็นจุดหน่วงเรื่องให้ดำเนินไปได้อย่างสนุกสนาน เมื่อมีการคลี่คลายสถานการณ์ก็จะเป็นไปพร้อมกับการเปิดเผยหลักพุทธธรรมที่นำเสนอ พบว่าผู้แต่งได้ใช้นำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องความสำรวมในกาม พุทธธรรมเรื่องปัญญา และพุทธธรรมเรื่องอวิโรธธรรมหรือความประพฤติกิเลสละคลายเคลื่อนจากธรรม

การลงโทษและการให้รางวัล เป็นกลวิธีการนำเสนอพุทธธรรมผ่านพฤติกรรมของตัวละครสะท้อนให้เห็นผลของการทำความดีและความชั่ว เมื่อตัวละครดำเนินชีวิตในทางที่ผิดกระทำชั่วก็就会被กำหนดให้โดนลงโทษ หากทำดีก็จะได้รับการยกย่องสรรเสริญและมีรางวัล

ให้เป็นการสนับสนุนส่งเสริมการกระทำความดีนั้น เป็นกลวิธีที่ทำให้หลักพุทธธรรมปรากฏชัดเจน เป็นรูปธรรมแก่ผู้อ่านในลักษณะคำสอนที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ซึ่งผู้แต่งใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมด้านคำสอนเชิงสังคม พุทธธรรมส่งเสริมคุณค่าชีวิต และพุทธธรรมเรื่องกรรม

การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เป็นกลวิธีการนำเสนอหลักพุทธธรรมในสถานการณ์ที่เกิดปัญหาความขัดแย้ง ซึ่งผู้แต่งได้ผูกปมความขัดแย้งทางด้านความคิดให้เกิดขึ้นกับตัวละคร และในการคลายปมปัญหาความขัดแย้ง ตัวละครที่หลงผิดจะถูกชักนำให้กลับใจเป็นคนมีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามครรลองครองธรรม ซึ่งเป็นการคลี่คลายปมความขัดแย้งไปพร้อมกับการเปิดเผยหลักพุทธธรรมอันเป็นแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง กลวิธีการนำเสนอดังกล่าวช่วยให้วรรณกรรมสนุกสนานชวนให้ติดตามอ่านยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นกลวิธีที่ผู้แต่งได้ใช้ในการนำเสนอหลักพุทธธรรมเรื่องปัญญาและความซื่อสัตย์เท่านั้น

จากการที่ผู้แต่งได้ใช้กลวิธีในการนำเสนอหลักพุทธธรรมที่หลากหลายรูปแบบ จึงทำให้ผู้อ่านสามารถรับรู้และเข้าใจหลักพุทธธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น และทำให้วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานครมีสาระประโยชน์ที่ชวนให้น่าติดตามอ่านเป็นอย่างยิ่ง

ข้อเสนอแนะ

๑. จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร พบว่าผู้แต่งได้ใช้ภาษาที่ประณีตละเอียดลออ ควรจะมีการศึกษาวิเคราะห์ในเชิงวรรณศิลป์ หรือแนวสุนทรียศาสตร์

๒. วรรณกรรมเรื่อง “มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร” ต้นฉบับเดิมมาจากนิทานชาดกเรื่อง “มโหสถชาดก” ซึ่งเขียนเป็นภาษาบาลี ผู้วิจัยพบว่าได้มีผู้นำมาแปลเป็นภาษาไทยไว้หลายสำนวนด้วยกัน และมีการประพันธ์เป็นร้อยกรองประเภทกาพย์ไว้ด้วย นอกจากนี้ ยังพบว่าได้มีการนำไปสร้างเป็นละครโทรทัศน์เผยแพร่ไปสู่สายตาผู้ชมอีกด้วย ดังนั้น ผู้สนใจยังสามารถนำไปศึกษาเชิงเปรียบเทียบสำนวนต่าง ๆ ได้

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (๒๕๓๐). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนา. เล่ม ๑-๔๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- กุสุมา รัชมณี. (๒๕๓๖). สีสันวรรณคดี ชุด นิทานวานบอภ. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.
- ไชยศิริ ปราโมช ณ อยุธยา. (๒๕๓๙). "บทเสริมท้าย" ใน มหาบัณฑิตแห่งมิลินทร. หน้า ๑-๑๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- จิตรลดา สุวัตติกุล. (๒๕๓๘). วรรณคดีวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์. ใน เอกสารการสอน ชุดวิชา ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู). หน้า ๑๘๙ - ๒๔๐. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เฉลิม มากนวล. (๒๕๑๗). การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.
- ธนา นวลปลอด. (๒๕๓๖). ความคิดทางการเมืองในสุตตันตปิฎก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ปรัชญา). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. อัดสำเนา.
- นพดล เจนอักษร. (๒๕๒๖). การศึกษาวิธีสอนของพระพุทธเจ้า. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (การสอนสังคมศึกษา). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. อัดสำเนา.
- นเรศมนต์ เพชรนาจักร. (๒๕๔๓). การศึกษาวิเคราะห์หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และวิธีการสอนในโคลงโลกนิติ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (ศาสนาเปรียบเทียบ). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. อัดสำเนา.
- นิยะดา สาริกภูติ. (๒๕๒๔). ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๒). ธัญชัยบัณฑิตชาตก : ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของชาวอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง.
- ประภาศรี สีหอำไพ. (๒๕๓๕). พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. (๒๕๒๘). สาธารณสุขกับพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

- ปิ่น มุกกันต์. (๒๕๑๗). ความรัก. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. (๒๕๔๐) ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๔๒). ธรรมรัฐ - ธรรมราชา. กรุงเทพฯ: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระชยสร สมบุญมาก. (๒๕๔๓). พุทธวิธีในการสอน : สืบค้นจากพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก. ปริยญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (การศึกษาผู้ใหญ่). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.
- พระเทพกวี. (ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๓๖). ความรักจากวาลเลนไทน์สู่ความเป็นไทย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์. (ทองดี สุรเตโช). (๒๕๔๔). ภาษาธรรม. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.
- พระธรรมปิฎก. (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๓๗). กรรม นรก สวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- ..... (๒๕๔๒). พุทธธรรม ฉบับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๔๓ ก). แก่นแท้พระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- ..... (๒๕๔๓ ข). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๔๔). พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิกจำกัด.
- พระพุทโธมหาราช. (๒๕๒๗). วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๓ ตอน ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๒๙). พระธัมมปฏิกฎกตา แปล ภาค ๔. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๓๗). สมุทปสาทิกา นาม วินยฎฎกตา ปฐโม ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๓๘). ธัมมปฏิกฎกตา ทุตโย ภาค. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาจรัญ วิจารณเมธี. (๒๕๓๙). การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนาเถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (พระพุทธศาสนา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อัดสำเนา.

- พระมหาเทวินทร์ ครุฑแก้ว. (๒๕๔๓). การศึกษาพุทธจริยศาสตร์ศึกษาเฉพาะพุทธ-
จริยธรรมในมั่งคั่งถกที่ปณี. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (จริยศาสตร์ศึกษา).
นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. อุดมสำเนา.
- พระมหาไพฑูริย์ สุทธิวิโร. (๒๕๓๗). การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องบาปในพระพุทธศาสนา
เถรวาท. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. (ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อุดมสำเนา.
- พระมหาภูเนตุ จันทร์จิต. (๒๕๔๑). หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. (จริยศาสตร์ศึกษา). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหิดล. อุดมสำเนา.
- พระมหาสมเดช ศรีลางัด. (๒๕๔๔). การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดทางการปกครอง
ของพระพุทธศาสนาและของอริสโตเติล. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.
(ศาสนาเปรียบเทียบ). นครปฐม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. อุดมสำเนา.
- พระมหาเอกนรินทร์ เอกนโร. (๒๕๓๖). การศึกษาวิเคราะห์เรื่องบุญในพุทธปรัชญาเถรวาท
และปรัชญาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.
(ปรัชญา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อุดมสำเนา.
- พระสิริมงคลจารย์. (๒๕๓๔). มั่งคั่งถกที่ปณี แปล เล่ม ๑. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย.
พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ..... (๒๕๔๐). มั่งคั่งถกที่ปณี แปล เล่ม ๔. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย.
พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระโสภณคณาภรณ์. (๒๕๓๐). พุทธทัศน์พัฒนา. ใน ประมวลสารคดีธรรม. หน้า ๒๑๕-
๒๕๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พันธุ์ ป. หลงสมบุญ. (๒๕๔๐). พจนานุกรมมคธ-ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักเรียนวัดปากน้ำ.
- พิสิฐ เจริญสุข. (๒๕๔๓). เบญจศีล - เบญจธรรม. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๑๗). ชุมชุมปาฐกถาธรรม ชุด พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ:
แพร่พิทยา.
- ..... (๒๕๓๗). ภาษาคน ภาษาธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- ไพฑูริย์ พวงยอด. (๒๕๔๕). ความเชื่อและการประพฤติปฏิบัติตามความเชื่อทางพระ
พุทธศาสนาเรื่องมงคล ๓๘ ประการ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ในจังหวัด
ร้อยเอ็ด. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. (จิตวิทยาการศึกษา). มหาสารคาม:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. อุดมสำเนา.

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดง. (๒๕๒๖). พุทธสุภาษิต เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดง
- แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๔๖). มหาวัณชิตแห่งมิลินทร ภาค ๑. พระนคร: สำนัก-
อบรมสงฆ์วัดสามพระยา.
- ..... (๒๕๑๒). มหาวัณชิตแห่งมิลินทร เล่ม ๑ - ๒. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง.
- ..... (๒๕๓๙). มหาวัณชิตแห่งมิลินทร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- รัตนกรรณ์ บางจริง. (๒๕๓๗). การวิเคราะห์ปฐกถาธรรมของพระเทพวิสุทธิเมธี
(ปัญญาหนักภิกขุ). ปริญญาณิพนธ์การศึกษามหาวัณชิต. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖.
กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- ลำครองสิทธิ์ คำสงค์. (๒๕๔๕). การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมนุษยธรรมในพุทธปรัชญา
เถรวาท. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ปรัชญา). ขอนแก่น: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. อัดสำเนา.
- วิชัย ธรรมเจริญ. (๒๕๔๒). คู่มือการศึกษาระดับมัธยมศึกษาชั้นตรี. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๓๕). พุทธสุภาษิต เล่ม ๑.
พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดง.
- สมบุรณ์ สุขสำราญ. (๒๕๒๗). พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม.
กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (๒๕๔๔). พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ:
โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๒๘). คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- ..... (๒๕๓๕ ก). พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ:
เรือนแก้วการพิมพ์.
- ..... (๒๕๓๕ ข). พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดง.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๔๐). พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพฯ: เพชร
รุ่งเรืองการพิมพ์.
- อารีย์ สหชาติโกสีย์. (๒๕๒๔). วรรณคดีชาดก. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อุทิศ ศิริวรรณ. (๒๕๔๕). การเพิ่มมูลค่าการสร้างคุณค่า. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.

ภาคผนวก ก.

หนังสือรับรองการอนุญาตให้ใช้วรรณกรรม จากเจ้าของลิขสิทธิ์

ที่พิเศษ / 2545

วัดภคินีนาถวรวิหาร เขตบางพลัด
กรุงเทพมหานคร 10170

26 พฤศจิกายน 2545

เรื่อง การอนุญาตให้ใช้วรรณกรรมเรื่อง มหาบัณฑิตแห่งมิลานคร ในการศึกษาวิเคราะห์

เรียน พระมหาสาคร จลวยศรี

อ้างถึง หนังสือขออนุญาต ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน 2545

ตามที่หนังสือขออนุญาต ในการที่จะใช้วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร
ของนาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง เพื่อศึกษาวิเคราะห์ทำปริญญานิพนธ์ตามรายละเอียดที่
แจ้งความประสงค์มานั้น

บัดนี้ ได้พิจารณาแล้วและเห็นสมควรให้ใช้วรรณกรรมเรื่อง มหาบัณฑิตแห่งมิลาน
คร ในการศึกษาวิเคราะห์ทำปริญญานิพนธ์ได้

จึงเรียนมาเพื่อทราบและอนุญาตให้ใช้วรรณกรรมเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ได้

เรียนมาด้วยความนับถือ

พระสุธรรมถาวร .

(พระสุธรรมถาวร)

เจ้าอาวาสวัดภคินีนาถวรวิหาร

เจ้าของลิขสิทธิ์วรรณกรรมเรื่องมหาบัณฑิตแห่งมิลานคร

ภาคผนวก ข.
เรื่องย่อ มหำบัณฑิตแห่งมิลานคร

เรื่องย่อ महाบัณฑิตแห่งมิลินทร

ผู้แต่ง นาวาอากาศเอกแยม ประพัฒน์ทอง (ป.ธ.๙ อ.ด. [กิตติมศักดิ์])

ปีที่แต่ง เริ่มแต่ง พ.ศ. ๒๕๔๖ - ๒๕๔๕ แต่งจบเฉพาะภาคที่ ๑ จากนั้นได้แต่งต่อจนจบ
ครบทั้ง ๔ ภาค แต่ไม่ปรากฏปี พ.ศ. ที่แต่งจบ

ลักษณะการประพันธ์ ร้อยแก้ว ขนาดความยาวแบ่งเป็น ๔ ภาค รวม ๗๔ ตอน

วัตถุประสงค์ในการประพันธ์ มี ๔ ประการ คือ

๑. เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้านพุทธประวัติ และเผยแพร่หลักพุทธธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่งดงาม
๒. เพื่อยกย่องสรรเสริญพระปรีชาสามารถของมโหสถบัณฑิต
๓. เพื่อเป็นบรรณานุกรมของผู้เขียนเอง
๔. เพื่อถวายแด่สำนักอบรมครูสามพระยา (ส.อ.ส.)

เนื้อเรื่องโดยย่อ

ภาค ๑ “ผู้สำเร็จราชการวิเทหรัฐ” ตอนที่ ๑-๓๐.

ในอดีตกาล พระเจ้าวิเทหราชเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นวิเทหรัฐ มีเมืองหลวงชื่อว่ามิลินทร ทรงปกครองประชาชนโดยยึดหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งมีอำมาตย์ผู้ใหญ่เป็นที่ปรึกษา
ราชการ ๔ คน คือ อำมาตย์เสนก อำมาตย์ปุกกุสะ อำมาตย์กามินท์ และอำมาตย์เทวินท์

ราตรีหนึ่ง พระเจ้าวิเทหราชทรงสุบินน่าพิศวง รุ่งเช้าจึงได้ตรัสถามอำมาตย์และได้รับคำ
ทำนายว่าเป็นศุภนิมิต โดยจะมีบัณฑิตผู้มีปรีชาญาณล้ำเลิศมาบังเกิดขึ้นในแผ่นดินของพระองค์
และในราตรีนั้นเองเป็นวันที่พระโพธิสัตว์จุติลงมาเกิดในครรภ์ของนางสุนนาเทวี ซึ่งเป็นภรรยาของ
เศรษฐีสิริวิวัฒนะ ณ บ้านยวมัชฌคามซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองมิลินทร เมื่อครบกำหนด
ในวันคลอด เด็กน้อยได้ถือแท่งยารักษาโรคมาด้วย จึงได้รับการขนานนามว่า “มโหสถ”

เวลาล่วงเลยไปได้ ๗ ปี พระเจ้าวิเทหราชได้ส่งอำมาตย์ออกไปทั่วทั้ง ๔ ทิศของพระนคร
เพื่อสืบค้นหาบัณฑิตตามคำทำนาย และได้รับคำกราบบังคมทูลถึงความเฉลียวฉลาดของมโหสถ
กุมาร จึงทรงมีพระประสงค์จะรับตัวเข้ามาชุบเลี้ยงไว้ ฝ่ายอำมาตย์ทั้งสี่กลัวว่าพวกตนจะสูญเสีย
อำนาจและลาภสักการะที่เคยได้รับ จึงได้กราบทูลคัดค้านโดยอ้างว่ามโหสถยังเด็กเกินไปควรมีการ
ทดสอบภูมิปัญญาให้แน่ใจเสียก่อน หากเป็นเด็กฉลาดจริงแล้วจึงค่อยรับตัวเข้ามาเลี้ยงไว้ ดังนั้น
จึงมีการทดสอบปัญญาโดยเปิดโอกาสให้คนทั่วไปเข้าร่วมทดสอบด้วย โดยทดสอบ ๓ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ พระเจ้าวิเทโหราชได้ส่งท่อนไม้ตะเคียนยาว ๑ คืบ เพื่อให้ประชาชนตอบว่า ข้างไหนเป็นโคนและปลายของท่อนไม้ ผลปรากฏว่าประชาชนทั่วไปไม่สามารถตอบได้ แต่มโหสถกุมารสามารถตอบได้ถูกต้อง

ครั้งที่ ๒ พระเจ้าวิเทโหราชส่งแก้วมณีซึ่งมีลักษณะเป็นเกลียว ๘ เกลียว มีด้ายร้อยในเกลียวแต่ด้ายเก่าขาดแล้ว โดยให้ชาวบ้านร้อยด้ายเส้นใหม่เข้าไปแทนที่ด้ายเส้นเก่าซึ่งขาดแล้ว ชาวบ้านไม่มีใครสามารถทำได้ แต่มโหสถกุมารสามารถร้อยด้ายใหม่เข้าไปแทนด้ายเส้นเก่าได้

ครั้งที่ ๓ พระเจ้าวิเทโหราชต้องการทดสอบด้านไหวพริบ จึงมีพระบัญชาให้ชาวบ้านวันพรวันทราย ๑ เส้น เพื่อจะเอาไปทำสายไล่ชิงช้า ชาวบ้านไม่มีไหวพริบจึงไม่รู้จะขวันทรายให้เป็นเชือกได้อย่างไรจึงไม่มีใครทำได้ มโหสถกุมารใช้ไหวพริบโดยให้อำมาตย์กลับไปทูลขอเชือกเส้นเก่าเพื่อจะมาเป็นตัวอย่างโดยกำชับอำมาตย์ไว้ว่า ถ้าหากพระเจ้าวิเทโหราชตรัสว่าไม่มีเชือกเส้นเก่าให้ดูเป็นตัวอย่าง ก็ให้ทูลว่าแม้แต่ในวังยังไม่มีแล้วชาวบ้านจะทำวันทรายเชือกได้อย่างไรเมื่ออำมาตย์นำความขึ้นกราบทูลตามคำสั่ง พระราชาก็ทรงชื่นชมในความสามารถของมโหสถ

ผลจากการทดสอบทั้งสามครั้ง ปรากฏว่ามโหสถกุมารนั้นสามารถแก้ไขปัญหามาได้ทุกครั้ง ทำให้พระเจ้าวิเทโหราชพอพระทัยเป็นอย่างมาก จึงได้รับตัวมโหสถกุมารพร้อมทั้งเพื่อนอีก ๑,๐๐๐ คน เข้ามาชุบเลี้ยงไว้ในพระราชวัง งานชิ้นแรกในการรับราชการ คือ การค้นหาแก้วมณีที่มีแสงปรากฏอยู่ในสระน้ำ ซึ่งไม่มีใครสามารถค้นหาได้ แต่มโหสถสังเกตเห็นว่าเป็นแสงสะท้อนที่มาจากดวงแก้วบนต้นตาล จึงได้กราบทูลว่าแก้วมณีอยู่บนรงกาที่ต้นตาลแล้วให้คนปีนขึ้นไปบนต้นตาลเก็บเอาแก้วมณีลงมาถวายแด่พระเจ้าวิเทโหราช ทำให้พระเจ้าวิเทโหราชโปรดปรานมโหสถกุมารเป็นอย่างมาก และในคราวเสด็จไปที่ไหนจะต้องให้มโหสถตามเสด็จไปด้วยทุกครั้ง

ในคราวหนึ่ง พระเจ้าวิเทโหราชเสด็จกลับจากประพาสอุทยานได้พบธิดาของอาจารย์ทิศาปาโมกข์แห่งดักสิลา ซึ่งถูกสามี คือ นายปิงคุดตระ หลอกให้นางขึ้นไปเก็บผลมะเดื่อแล้ว ตนเองเอาหนามมาสะไว้โดยรอบ เพื่อไม่ให้นางลงมาได้แล้วก็ทิ้งนางหนีไป เพราะภรรยาปิงคุดตระไม่มีความรักในตัวนาง แต่รับนางมาเพราะเกรงใจบิดาของนางผู้เป็นอาจารย์ของตน ซึ่งได้ยกนางให้แก่ตนตามธรรมเนียม เมื่อนายปิงคุดตระทิ้งนางไปแล้ว พระเจ้าวิเทโหราชเสด็จผ่านมาได้ทอดพระเนตรเห็นนางซึ่งนั่งอยู่บนต้นมะเดื่อ จึงให้อำมาตย์ไปสอบถามถึงประวัติและเมื่อทราบว่านางถูกทอดทิ้ง พระเจ้าวิเทโหราชจึงได้รับนางเข้าพระราชวังสถาปนาไว้ในตำแหน่งพระมเหสี พระนางจึงได้รับการขนานนามว่า "พระนางอุทุมพรเทวี" เพราะเหตุที่นางถูกรับตัวมาจากต้นมะเดื่อ

พระเจ้าวิเทโหราช ทรงทำการทดสอบภูมิปัญญาของอำมาตย์อยู่เสมอ โดยตรัสถามปริศนาธรรมเรื่องหมากับแพะซึ่งเป็นศัตรูกันแต่อยู่ร่วมกันได้ และปัญหาในการไต่สวนที่เรื่อง คนมีปัญญากับคนมีทรัพย์ใครดีกว่ากัน ในการทดสอบแต่ละครั้งล้วนเป็นการสร้างปัญญาบารมีให้แก่มโหสถยิ่งขึ้น เพราะมโหสถสามารถแก้ไขปัญหามาได้ทุกครั้ง จนได้รับยกย่องว่าเป็นบัณฑิตที่ฉลาดรอบรู้

เมื่อมโหสถบัณฑิตเจริญวัยได้ ๑๖ ปี ได้ปลอมตัวเป็นช่างขุนออกไปแสวงหาสตรีที่จะมาเป็นคู่ครอง โดยมีข้อกำหนดในการพิจารณาคัดเลือก คือ สตรีผู้นั้นต้องเป็นคนฉลาด เมื่อได้พบ

กับนางอมราซึ่งเป็นธิดาของเศรษฐีชาวเมืองมิลินทร จึงได้ทำการทดสอบปัญญานางอมรา เมื่อรู้ว่านางเป็นคนฉลาดจึงได้ไปสู่ขอนางอมรากับบิดามารดาของนาง เมื่อเดินทางกลับเข้าสู่พระราชวัง มโหสถบัณฑิตได้พานางอมราแวะพักที่บ้านเพื่อนนอกเมือง โดยให้นางอมรารออยู่ที่บ้านเพื่อนก่อน ส่วนตนเองนั้นขอตัวกลับไปบ้าน โดยอ้างเหตุผลว่าไปจัดแจงเรือนหอก่อนแล้วจะกลับมาจับ เมื่อมโหสถบัณฑิตกลับถึงบ้านแล้วจึงให้คนเรียกเพื่อนที่มีนิสัยเจ้าชู้ที่สุดในเมืองมาพบตน จากนั้นจึงส่งให้ไปเกี้ยวพาราสีนางอมราถึงสามครั้ง แต่ปรากฏว่านางมีจิตใจมั่นคงและมีความจริงใจต่อมโหสถบัณฑิต เมื่อรู้ความจริงดังนั้น มโหสถบัณฑิตจึงพานางเข้าไปในพระราชวัง และพระเจ้าวิเทโหราชได้มีพระกระแสรับสั่งให้มีการจัดงานพิธีสมรสพระราชทานอย่างสมเกียรติ

มโหสถบัณฑิตเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าวิเทโหราชและพระนางอุทุมพรเทวี จนเป็นเหตุให้อำมาตย์ทั้ง ๔ คนอิจฉาริษยาคิดทำลายมโหสถบัณฑิต โดยวางแผนขโมยเครื่องประดับของพระราชินีแล้วโยนความผิดให้มโหสถบัณฑิต พระเจ้าวิเทโหราชหลงเชื่อทรงพิโรธจึงมีพระกระแสรับสั่งให้จับตัวมโหสถบัณฑิต แต่มโหสถบัณฑิตรู้ตัวก่อนจึงต้องปลอมตัวแอบหลบหนีออกจากเมืองไปอยู่ชนบท ฝ่ายอำมาตย์ทั้ง ๔ คนคิดจะตีท้ายครัวมโหสถบัณฑิต แต่นางอมราเทวีฉลาดรู้ทันเล่ห์เหลี่ยมจึงได้วางแผนซ่อนกลจนทำให้แผนการชั่วร้ายของอำมาตย์ทั้งสี่ถูกเปิดเผย และถูกนางอมราเทวีลงโทษก่อนนำตัวไปประจานต่อหน้าพระที่นั่งของพระเจ้าวิเทโหราช

ฝ่ายเทวดาที่สิงสถิตย์อยู่ ณ กัมพูฉัตร เห็นว่าพระเจ้าวิเทโหราชทำไม่ถูกต้องจึงได้ปรากฏกายทักท้วงสอนพระเจ้าวิเทโหราชพร้อมทั้งถามปริศนาธรรม ๔ ข้อ เพื่อให้พระเจ้าวิเทโหราชตอบ หากไม่สามารถตอบเองก็ให้หาคนมาตอบปัญหาให้ได้ มิเช่นนั้นจะต้องสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวิเทโหราชไม่สามารถตอบได้จึงได้ขอเลื่อนเวลาไปอีก และได้นำปัญหานั้นไปตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลาย เมื่อไม่มีใครสามารถตอบได้ พระองค์จึงส่งอำมาตย์ออกติดตามหามโหสถบัณฑิตเพื่อเชิญกลับเข้าพระราชวัง เมื่อมโหสถบัณฑิตกลับเข้ามาสู่พระราชวังแล้ว พระเจ้าวิเทโหราชตรัสถามปริศนาธรรมแก่มโหสถบัณฑิต เมื่อมโหสถบัณฑิตได้กราบทูลถวายคำตอบได้อย่างถูกต้อง ฝ่ายพระเจ้าวิเทโหราชทรงชื่นชมมโหสถบัณฑิตว่ามีปัญญาดีจึงได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีให้เป็นรางวัล

ต่อมาอำมาตย์ทั้ง ๔ คนได้กราบทูลใส่ความมโหสถบัณฑิต พระเจ้าวิเทโหราชหลงเชื่อจึงมีรับสั่งให้อำมาตย์ทั้ง ๔ คอยลอบดักฆ่ามโหสถบัณฑิตในเวลาเข้าเฝ้าตอนเช้าตรู่ แต่มโหสถบัณฑิตรู้ทันจึงมาตอนสาย และได้กราบทูลอธิบายเหตุที่ตนถูกใส่ความจนพระเจ้าวิเทโหราชพอพระทัยตรัสรับสั่งให้จับอำมาตย์ทั้ง ๔ คน ให้นำไปโบยตามท้องถนนก่อนที่จะให้ประหารชีวิต มโหสถบัณฑิตจึงกราบทูลขอภัยโทษให้ พระเจ้าวิเทโหราชทรงเห็นน้ำใจของมโหสถบัณฑิตที่มีต่ออำมาตย์ทั้ง ๔ จึงพระราชทานอภัยโทษ และแต่งตั้งมโหสถบัณฑิตไว้ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ฝ่ายอำมาตย์ทั้ง ๔ คน เกิดความสำนึกผิดต่างพากันขอโทษต่อมโหสถบัณฑิตแล้วกลับใจเป็นคนดี

มโหสถบัณฑิตจัดการบริหารบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทุกด้าน ทั้งยังทำการป้องกันภัยไว้ล่วงหน้า ด้วยการส่งหน่วยสืบราชการลับไปยังหัวเมืองต่างๆ ทั้ง ๑๐๑ เมือง คอยส่งข่าวความเคลื่อนไหวอันจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของบ้านเมือง และได้เลื่องนกแขกเต้าแสนรู้ชื่อว่ามาตุระไว้

สำหรับสื่อสารอีกด้วย มิถิลานครโดยการนำของมโหสถบัณฑิตได้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่กล่าวขานของคนทั่วไป เป็นเมืองที่น่าอยู่อาศัยและเป็นศูนย์กลางการค้าของนานาประเทศ ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ภาคที่ ๒ “มิถิลาเผชิญศึก” ตอนที่ ๓๑-๕๐.

ห่างจากวิเทหรัฐขึ้นไปทางเหนือ ๑๐๐ โยชน์ เป็นอาณาบริเวณแห่งแคว้นกับปิลรัฐ มีเมืองหลวงชื่อว่า ปัญจาลนคร ซึ่งเจริญรุ่งเรืองไม่แพ้มิถิลานคร พระเจ้ามหาจุลนีเป็นผู้ปกครองเมืองโดยยึดหลักทศพิธราชธรรม มีพระนางสลากเทวีเป็นพระมเหสี และพระราชโอรสพระนามว่า พระราชกุมารจุลนี ต่อมาพระนางสลากเทวีลักลอบคบชู้กับปุโรหิตชื่อว่า “ฉัพภิพราหมณ์” และได้กระทำการลอบวางยาพิษปลงพระชนม์พระเจ้ามหาจุลนีแล้วกราบทูลสมมติให้แก่ชายชู้ เมื่อฉัพภิพราหมณ์ได้เป็นใหญ่แล้วจึงคิดกำจัดพระราชกุมารจุลนี แต่ด้วยความรักในพระโอรส พระนางสลากเทวีจึงวางแผนหลอกล่อพราหมณ์ โดยให้พ่อครัวหลวงพาพระราชกุมารหลบหนีแล้วลอบวางเพลิงเผาที่พำนักพระราชกุมารโดยเอากระดูกแพะทิ้งไว้ เพื่อกลบเกลื่อนให้คนอื่นเข้าใจผิดว่าเป็นพระราชกุมารจุลนี ทำให้พระราชกุมารรอดพ้นจากมรณภัยได้และไปอาศัยอยู่ที่แคว้นมัททรัฐ

ต่อมาพระนางสลากเทวีให้ประสูติพระโอรสอีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่าดิชิตกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาจุลนี แต่พราหมณ์เข้าใจผิดว่าเป็นบุตรที่เกิดจากตนจึงได้ให้การเลี้ยงดูเป็นอย่างดี เมื่อพระกุมารเจริญวัยได้รับรู้ความจริงจากอำมาตย์ผู้จงรักภักดีต่อพระเจ้ามหาจุลนี ในที่สุดพระราชกุมารก็ได้คิดอุบายสังหารพราหมณ์ได้สำเร็จ อำมาตย์ทั้งหลายคิดจะสถาปนาพระราชกุมารดิชิตเป็นผู้สืบทอดราชบัลลังก์ แต่พระนางสลากเทวีได้เปิดเผยความจริงว่าพระเจ้าจุลนียังมีพระชนม์อยู่ ทุกคนจึงลงความเห็นให้ไปกราบทูลเชิญเสด็จกลับมาครองราชย์

พระเจ้าจุลนีได้เสด็จกลับมาครองราชย์ที่ปัญจาลนคร มีพระมเหสี คือ พระนางนันทาเทวี ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้ามัททราช และมีบุคคลสำคัญให้การสนับสนุนในการบริหารงาน คือ พระอนุชาดิชิตมนตรี พระสหายธนูเสกข์ ราชปุโรหิตเกวัญ และนักบวชหญิง ชื่อว่า พระแม่เกรี

ในกาลต่อมา ราชปุโรหิตเกวัญเกิดความโลภในลาภสักการะปรารถนาจะเป็นยอดแห่งปุโรหิต จึงกราบทูลให้พระเจ้าจุลนีทำสงครามยึดเมืองท้าวชมพูทวีป ซึ่งพระเจ้าจุลนีก็มีดำริเห็นด้วยกับความคิดของราชปุโรหิตจึงได้ยกกำลังพลเที่ยวทำสงครามยึดเมืองไปท้าวชมพูทวีป ยกเว้นเมืองมิถิลานครเท่านั้นที่พระเจ้าจุลนียังไม่ได้เสด็จไปยึดเมือง เพราะถูกราชปุโรหิตคัดค้านไม่ให้ทำสงครามด้วย เพราะเกรงกลัวในปัญญาบารมีของมโหสถบัณฑิตที่เลื่องลือกระฉ่อนไปไกล

ฝ่ายมิถิลานคร โดยการนำของมโหสถบัณฑิตทราบข่าวการทำสงครามมาโดยตลอดจึงได้เตรียมความพร้อมไว้ทุกอย่างเพื่อรับมือกับสงคราม และคอยติดตามข่าวจากหน่วยสืบราชการลับอยู่เสมอ เมื่อพระเจ้าจุลนีจะจัดงานฉลองชัยโดยในวันงานจะให้พระราชโอรสที่อยู๋ในอาณัติร่วมดื่มน้ำชยบานที่ผสมยาพิษ เพื่อจะได้ปลงพระชนม์พระราชโอรสทั้งหลายแล้วจะได้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว ข่าวการจัดงานนั้นล่วงรู้มาถึงมโหสถบัณฑิตจึงได้ส่งทหารเอกไปทำลายแผนการจัดงาน จนพิริ

การดังกล่าวลั่นเหลวต้องยกเลิกไป สร้างความโกรธแค้นให้แก่พระเจ้าจูลนีเป็นอย่างมาก ทำให้พระองค์ยกทัพใหญ่มาตีเมืองมิดิลานคร แต่ทำอย่างไรก็ไม่สามารถยึดเมืองมิดิลานครได้ แม้จะใช้กลยุทธ์ต่างๆ ก็ไม่สามารถสู้ฝ่ายมิดิลานครได้ และต้องพ่ายแพ้กลับไปอย่างหมดท่าสร้างความอับอายเป็นอย่างมาก ฝ่ายมิดิลานครได้รับชัยชนะ จึงเป็นที่เกรงขามต่อนานาประเทศจนไม่มีใครคิดจะมารุกรานมิดิลานครอีกเลย ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

ภาคที่ ๓ “ในเงื้อมหัตถ์จูลนี” ตอนที่ ๕๑ - ๗๐.

เวลาล่วงเลยไป ๑ ปี หลังจากพ่ายแพ้สงคราม อำมาตย์แก้วฎุที่ปรึกษาคนสำคัญของพระเจ้าอริราชจูลนี จึงได้คิดหาวิธีการที่จะเอาชนะฝ่ายมิดิลานครให้ได้ เพื่อลบล้างความอับอายที่ฝ่ายตนปราชัยอย่างหมดท่า ในที่สุดก็คิดอุบายได้อย่างหนึ่ง เพื่อมิให้ความลับรั่วไหล จึงได้กราบทูลให้พระเจ้าอริราชจูลนีทราบถึงแผนการของตนบนปราสาท ซึ่งไม่มีบุคคลอื่นร่วมรับรู้ มีเพียงนางนกลาลิกาเท่านั้นที่ได้ยินแผนการที่วางไว้ โดยในแผนการนั้นจะใช้พระราชธิดาปัญจาลนที่เป็นกมลลงด้วยวิธีขอเจริญสัมพันธไมตรี และจะยกพระธิดาให้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช เพื่อจะลวงให้พระเจ้าวิเทหราชและมโหสถบัณฑิตนั้นเดินทางมายังแคว้นของตนแล้ว จะได้จับประหารชีวิตให้หมด แต่แผนการดังกล่าวสร้างความสงสัยแก่ฝ่ายมิดิลานคร หน่วยสืบราชการลับส่งข่าวให้แก่มโหสถบัณฑิตทราบ ว่า ไม่สามารถยืนยันได้ว่าเป็นกมลลงของฝ่ายปัญจาลนคร มีแต่นกลาลิกาของพระเจ้าอริราชจูลนีเท่านั้นที่รับรู้ มโหสถบัณฑิตจึงส่งนกมาถูระที่ตนเลี้ยงไว้ไปสืบหาความจริงจากนกลาลิกา และได้รับคำตอบจากนกมาถูระว่าเป็นกมลลงของศัตรู

เมื่อฝ่ายปัญจาลนครดำเนินแผนการของตน พระเจ้าอริราชจูลนีโปรดให้นักกวีแต่งเพลงชมโฉมพระราชธิดาแล้วให้นักดนตรีเที่ยวขับขานไปทั่วเมืองต่างๆ จนมาถึงเมืองมิดิลานคร จากนั้นพระเจ้าอริราชจูลนีจึงแต่งตั้งให้อำมาตย์แก้วฎุเป็นราชทูตมาเจริญสัมพันธไมตรี และได้แจ้งความประสงค์แด่พระเจ้าวิเทหราชพร้อมกราบทูลเชิญพระเจ้าวิเทหราชและมโหสถบัณฑิตไปปัญจาลนคร เมื่ออำมาตย์แก้วฎุเดินทางกลับปัญจาลนครแล้ว พระเจ้าวิเทหราชประสงค์ที่จะรับพระราชธิดาของพระเจ้าอริราชจูลนีมาดำรงตำแหน่งพระมเหสีอีกพระองค์หนึ่ง จึงปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลายว่าจะไปดีหรือไม่ อำมาตย์ทั้งหลายต่างกราบทูลเห็นด้วยหากจะเดินทางไป แต่มโหสถบัณฑิตคัดค้านและกราบทูลให้รู้ว่าเป็นกมลลงของฝ่ายปัญจาลนคร ทำให้พระเจ้าวิเทหราชทรงกริ้วมโหสถบัณฑิต ในที่สุด มโหสถบัณฑิตจึงต้องกราบทูลขออนุญาตเดินทางไปเมืองปัญจาลนครล่วงหน้าก่อน โดยอ้างว่าจะไปจัดแจงสถานที่พักเพื่อเตรียมการต้อนรับ เมื่อได้รับอนุญาต มโหสถบัณฑิตจึงได้เดินทางไปยังปัญจาลนคร และได้ขออนุญาตพระเจ้าอริราชจูลนีในการใช้สถานที่นอกเมืองปัญจาลนครเพื่อสร้างที่พักแรมแด่พระราชธิดาของตน พระเจ้าอริราชจูลนีทรงดำริว่าฝ่ายมิดิลานครได้หลงกลลงของฝ่ายพระองค์แล้วจึงทรงอนุญาต มโหสถบัณฑิตจึงได้สร้างพระราชวังขึ้นที่ริมแม่น้ำ และได้แอบสร้างอุโมงค์ลอดใต้แม่น้ำไปยังฝั่งอีกด้านหนึ่งไว้สำหรับเป็นเส้นทางหลบหนี สร้างอุโมงค์

ได้เดินอีกเส้นทางหนึ่งตรงเข้าไปยังพระราชวังของพระเจ้าอริราชจุลนี โดยที่ทางฝ่ายบัญชาลนคร ไม่มีใครทราบเรื่องการสร้างอุโมงค์ลับนี้เลย

เมื่อพระเจ้าวิเทหราชเสด็จมาประทับที่พระราชวังริมฝั่งแม่น้ำเรียบร้อยแล้ว ในตอนกลางคืน พระเจ้าอริราชจุลนีจึงยกกำลังพลมาปิดล้อมพระราชวังไว้ เพื่อจับพระเจ้าวิเทหราชและมโหสถบัณฑิต ขณะเดียวกัน มโหสถบัณฑิตก็ได้ส่งทหารไปทางอุโมงค์เข้าไปภายในบัญชาลนครเพื่อจับพระชนนี พระมเหสี พระราชโอรส และพระธิดาของพระเจ้าอริราชจุลนีมาไว้เป็นตัวประกัน เมื่อจับตัวได้จึงกราบทูลให้พระเจ้าวิเทหราชเสด็จหนีกลับไปยังเมืองมิลิธานนครพร้อมตัวประกัน โดยใช้เส้นทางลับอุโมงค์ใต้ดินซึ่งฝ่ายพระเจ้าอริราชจุลนีไม่มีใครรู้เรื่องเลย รุ่งอรุณ พระเจ้าอริราชจุลนีทราบเรื่องแล้วก็หมดปัญญาที่จะทำร้ายใครได้จึงยอมแพ้ พร้อมทั้งขอชมเมืองและอุโมงค์ลับที่ใช้เป็นเส้นทางหลบหนี มโหสถบัณฑิตเชิญพระเจ้าอริราชจุลนีและพระราชอา ๑๐๑ พระองค์พร้อมทั้งเสนาอำมาตย์ทั้งหลายชมอุโมงค์ที่ตนได้สร้างไว้ เมื่อทุกคนเข้าไปภายในอุโมงค์ต่างชื่นชมในความใหญ่โตและความอลังการของจิตรกรรมภายในอุโมงค์

ในเวลาออกจากอุโมงค์ มโหสถบัณฑิตจึงได้ทำตามแผนการที่ตนวางไว้ เพื่อจะสอนให้พระเจ้าอริราชจุลนีให้สำนึกผิดและจะได้ไม่ทำความผิดอีกต่อไป จึงได้กดสลักปิดขังพระราชอาทั้งหลายพร้อมทั้งเสนาอำมาตย์ไว้ในอุโมงค์ มีเพียงพระเจ้าอริราชจุลนีที่เสด็จตามมโหสถบัณฑิตออกมาได้พระองค์เดียว จากนั้นมโหสถบัณฑิตจึงหยิบพระขรรค์ที่ซ่อนไว้ภายใต้ทรายริมแม่น้ำยกขึ้นขู่พระเจ้าอริราชจุลนีโดยถามว่าสมบัติในชมพูทวีปเป็นของใคร พระเจ้าอริราชจุลนีตกพระทัยกลัวมรณภัยจึงตรัสว่าเป็นของมโหสถบัณฑิตและได้ขอโทษในความผิดของพระองค์ มโหสถบัณฑิตจึงได้กราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษต่อพระเจ้าอริราชจุลนี และกราบทูลให้ทราบความจริงว่ามีได้ประสงค์จะปลงพระชนม์เพื่อต้องการความเป็นใหญ่แต่ประการใด หรือแม้หากจะต้องการเช่นนั้นตนก็สามารถทำได้ แต่การประหารชีวิตคนอื่นแล้วเป็นใหญ่มิใช่วิสัยของบัณฑิต การที่กระทำเช่นนี้ก็เพียงต้องการให้ทราบอาณาภาพแห่งปัญญาของตนเท่านั้น พระเจ้าอริราชจุลนีทรงเลื่อมใสในคุณธรรมของมโหสถบัณฑิตแล้วทรงให้ปฏิญาณว่าจะไม่ทำร้ายมโหสถตลอดกาล มโหสถบัณฑิตก็ถวายคำปฏิญาณเช่นกัน จากนั้นจึงได้กดสลักเปิดให้พระราชอาทั้งหลายพร้อมทั้งเสนาอำมาตย์ออกมาจากอุโมงค์

พระเจ้าอริราชจุลนีตรัสชักชวนให้มโหสถบัณฑิตไปรับตำแหน่งที่บัญชาลนคร แต่มโหสถบัณฑิตปฏิเสธ เพราะไม่ต้องการเป็นคนออกตัญญูต่อพระเจ้าวิเทหราช แต่ก็ได้ให้คำปฏิญาณว่า ถ้าหากพระเจ้าวิเทหราชสิ้นพระชนม์แล้ว หากตนยังมีชีวิตอยู่ก็จะย้ายมารับใช้พระเจ้าอริราชจุลนี จากนั้นพระเจ้าอริราชจุลนีจึงให้จัดขบวนทหารไปส่งมโหสถบัณฑิต พร้อมทั้งส่งเครื่องบรรณาการฝากไปถวายพระราชธิดาของพระองค์ที่เมืองมิลิธานนคร เมื่อมโหสถบัณฑิตถึงเมืองมิลิธานนครแล้ว จึงได้กราบทูลเชิญพระชนนี พระมเหสี และพระราชโอรสของพระเจ้าอริราชจุลนีกลับบัญชาลนคร ส่วนพระราชธิดาบัญชาลนครนั้นได้สถาปนาไว้ในตำแหน่งพระมเหสีของพระเจ้าวิเทหราช ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาเมืองมิลิธานนครและเมืองบัญชาลนครต่างก็มีไมตรีที่ดีต่อกันเสมอมา

ภาคที่ ๔ “มหานุกาพย์แห่งปัญญา” ตอนที่ ๗๑-๗๕.

เมื่อพระเจ้าวิเทหราชได้สถาปนาพระนางปัญจาลนทีไว้ในตำแหน่งพระมเหสี ภายในเวลาเพียง ๒ ปี พระนางปัญจาลนทีก็ให้กำเนิดพระราชโอรสแด่พระเจ้าวิเทหราช และพระเจ้าวิเทหราชทรงมีพระชนมายุต่อมาอีกได้ ๑๐ ปี จากนั้นพระองค์ก็สิ้นพระชนม์ มโหสถบัณฑิตจึงได้ถวายราชสมบัติแด่พระราชกุมาร และได้กราบทูลลาไปรับตำแหน่งที่เมืองปัญจาลนครตามคำปณิญาณที่ตนได้ให้ไว้กับพระเจ้าอริราชจุลนี พระเจ้าอริราชจุลนีทราบข่าวการเดินทางมาของ มโหสถบัณฑิต จึงมีพระกระแสรับสั่งให้พนักงานจัดพิธีต้อนรับอย่างสมเกียรติ และพระราชทานคฤหาสน์หลังใหญ่ พร้อมทั้งทรัพย์สินสมบัติอื่นๆ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ มโหสถบัณฑิตและครอบครัว

วันหนึ่ง มโหสถบัณฑิตได้พบกับพระแม่เกรีและได้สนทนากันโดยใช้ภาษามือ บังเอิญนางสนมของพระมเหสีนั้นหาได้พบเห็นจึงเข้าใจว่าทั้งสองกำลังคบคิดกันเป็นกบฏ จึงได้นำความไปกราบทูลพระมเหสีนั้นหา พระนางนั้นหาเทวี่ซึ่งมีความโกรธแค้นมโหสถบัณฑิตเมื่อครั้งตนเองถูกจับเป็นตัวประกันจึงนำความกราบทูลแด่พระเจ้าอริราชจุลนี แต่พระเจ้าอริราชจุลนีไม่ทรงเชื่อคำกราบทูล เพราะทรงเชื่อมั่นในปณิธานของมโหสถบัณฑิตที่จะไม่เบียดเบียนคนอื่น พระองค์จึงได้สอบถามพระแม่เกรีและมโหสถบัณฑิต เมื่อได้รับคำตอบตรงกันว่าเป็นเพียงการถามไถ่ถึงสารทุกข์สุขดิบกันเท่านั้น พระเจ้าอริราชจุลนีจึงทรงแต่งตั้งให้มโหสถบัณฑิตดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

มโหสถบัณฑิตมีความกังวลว่า พระเจ้าอริราชจุลนีแต่งตั้งตนเองไว้ในตำแหน่งสูงส่งรวดเร็วเกินไปไม่รู้ว่ามิมีพระประสงค์อะไรแอบแฝงอยู่หรือไม่ก็ไม่ว่า จึงได้ขอให้พระแม่เกรีช่วยลงหยั่งพระทัยดู พระแม่เกรีจึงใช้อุบายกราบทูลถามปัญหาแด่พระเจ้าอริราชจุลนีว่า หากบุคคลทั้ง ๗ คน คือ พระเจ้าอริราชจุลนี พระชนนี พระมเหสี พระอนุชาดิษณมนตรี พระสหายธนูเสกข์ อำมาตย์แก้ว และมโหสถบัณฑิต ลงเรือเล่นไปในมหาสมุทรแล้วถูกนางผีเสื้อน้ำจับไปเพื่อเป็นอาหารโดยจะปล่อยกลับเพียง ๑ คน ที่เหลืออีก ๖ คนนั้นจะกินเป็นอาหาร พระราชาจะทรงพระราชทานใครตามลำดับแก่นางผีเสื้อน้ำ พระเจ้าอริราชจุลนีตรัสตอบว่าจะพระราชทานบุคคลเหล่านี้ตามลำดับ คือ พระชนนี พระมเหสี พระอนุชาดิษณมนตรี พระสหายธนูเสกข์ อำมาตย์แก้ว และสุดท้ายคือพระองค์เอง โดยจะไม่ยอมส่งมโหสถบัณฑิตให้แก่นางผีเสื้อน้ำ เพราะว่าแม้พระองค์จะสิ้นพระชนม์แล้ว มโหสถบัณฑิตซึ่งเป็นคนดีมีศีลธรรมก็จะสามารถบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้เกิดแก่ประชาชนในประเทศได้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงไม่ยอมให้มโหสถบัณฑิตแก่ผีเสื้อน้ำ เมื่อพระแม่เกรีทราบดังนั้น จึงขอให้พระเจ้าอริราชจุลนีประกาศคุณความดีของมโหสถบัณฑิตแก่ชาวปัญจาลนคร และพระแม่เกรีก็ช่วยประกาศคุณความดีของมโหสถบัณฑิตด้วยเช่นกัน

มโหสถบัณฑิตได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระเจ้าอริราชจุลนี ได้พัฒนาประเทศนำพาความสงบสุขมาสู่ประชาชนจนตราบนานเท่านานแห่งชีวิตตน.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาสาคร นามสกุล ฉลวยศรี
 วันเดือนปีเกิด ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕
 สถานที่เกิด อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๕๐.
 สถานที่อยู่ปัจจุบัน วัดปากน้ำ ถนนเทอดไท แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐.

ประวัติการศึกษา

สายพระปริยัติธรรม

พ.ศ. ๒๕๓๓	เปรียญธรรม ๓ ประโยค	จากสำนักเรียนวัดพระพุทธบาท สระบุรี
พ.ศ. ๒๕๓๔	เปรียญธรรม ๔ ประโยค	จากสำนักเรียนวัดพระพุทธบาท สระบุรี
พ.ศ. ๒๕๓๕	เปรียญธรรม ๕ ประโยค	จากสำนักเรียนวัดพระพุทธบาท สระบุรี
พ.ศ. ๒๕๓๗	เปรียญธรรม ๖ ประโยค	จากสำนักเรียนวัดปากน้ำ กรุงเทพฯ
พ.ศ. ๒๕๓๘	เปรียญธรรม ๗ ประโยค	จากสำนักเรียนวัดปากน้ำ กรุงเทพฯ

สายสามัญ

พ.ศ. ๒๕๔๒	พุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง)	วิชาเอกภาษาไทย
	จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	
พ.ศ. ๒๕๔๔	ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู	จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
พ.ศ. ๒๕๔๗	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาไทย)	จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ